

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
РАДА ПО ВИВЧЕННЮ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

В.І. КУЦЕНКО, В.П. УДОВИЧЕНКО

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

*«Людина, її життя і здоров'я,
честь і гідність, недоторканність
і безпека визнаються в Україні
найвищою соціальною цінністю»*

Конституція України

Чернігів
2010

УДК 332.12(477):330.132.2

ББК

К

Куценко В.І., Удовиченко В.П. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку / Куценко В.І., Удовиченко В.П. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2010. – 652 с.

ISBN 978-966-2482-22-5

У монографії обґрунтована парадигма забезпечення сталого розвитку шляхом створення соціальної безпеки. Розкрито сутність соціальної безпеки, закономірності, принципи і чинники її формування. Викладено структуру соціальної безпеки, передумови її формування в сучасних умовах. Розкрито особливості гарантування соціальної безпеки в умовах наявності різних форм власності. Значну увагу приділено проблемам наукового пошуку, обґрунтуванню шляхів підвищення соціальної безпеки як чинника сталого розвитку та зростання добробуту населення.

Результати наукового пошуку щодо формування соціальної безпеки в контексті сталого розвитку можуть бути використані дослідниками для досягнення оптимального соціально-економічного розвитку. Розрахована також на аспірантів, викладачів, студентів, фахівців у сфері соціально-економічного розвитку.

Рецензенти:

Алимов О. М., д.е.н., проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, завідуючий відділом;

Олійник Я. Б., д.е.н., проф., чл.-кор. АПН України, заслужений діяч науки і техніки України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, декан географічного факультету;

Васьківська К.В., д.е.н., проф., Львівська державна фінансова академія, завідуючий кафедрою.

Рекомендовано до друку вченою радою Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України (протокол №11 від 26 листопада 2009 р.).

ББК ???

ISBN 978-966-2482-22-5

© В.І. Куценко, В.П. Удовиченко, 2010

© РВПС України НАН України, 2010

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ПЕРЕДУМОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	15
1.1. <i>Теоретико-методологічні аспекти формування соціальної безпеки</i>	16
1.2. <i>Діагностика соціальної безпеки</i>	25
1.3. <i>Теоретичні та методичні підходи до моделювання соціальної безпеки в контексті сталого розвитку</i>	29
РОЗДІЛ II. ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧА ФУНКЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ	35
2.1. <i>Місце і роль системи охорони здоров'я в гарантуванні безпеки людини</i>	36
2.2. <i>Здоров'я нації в контексті сучасних соціально-економічних проблем</i>	51
2.3. <i>Основні ризики здоров'я</i>	63
2.4. <i>Ресурсний потенціал системи охорони здоров'я</i>	72
2.5. <i>Шляхи мінімізації загроз здоров'ю та забезпечення його зростання</i>	82
РОЗДІЛ III. ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ЙОГО БЕЗПЕКА	95
3.1. <i>Якісна освіта – основа національної безпеки та сталого розвитку економіки. Її діагностика</i>	96
3.2. <i>Модернізація дошкільної освіти як передумова забезпечення якісної середньої освіти</i>	107
3.3. <i>Місце загальної освіти у підвищенні якості знань</i>	118
3.4. <i>Формування нової парадигми якості освіти в контексті інноваційної економіки</i>	135

РОЗДІЛ IV. КАДРОВИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	149
4.1. <i>Кадровий потенціал соціального розвитку та соціальної безпеки</i>	150
4.2. <i>Професійно-технічна освіта в контексті безпечного соціально-економічного та інноваційного розвитку</i>	157
4.3. <i>Удосконалення системи ПТО: зарубіжний досвід</i>	174
РОЗДІЛ V. ВИЩА ОСВІТА В РАКУРСІ СОЦІАЛЬНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	185
5.1. <i>Теоретичні та методичні засади формування нової парадигми вищої освіти</i>	186
5.2. <i>Вища освіта України в загальноєвропейському просторі</i>	196
5.3. <i>Адаптація вищої освіти України до Болонської системи – шлях підвищення її якості</i>	211
5.4. <i>Післявузівська освіта як форма інтеграції освіти та науки</i>	226
РОЗДІЛ VI. ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОТВОРЧОГО СЕРЕДОВИЩА В КОНТЕКСТІ ГАРАНТУВАННЯ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ	237
6.1. <i>Розвиток культури як основи гуманітарного захисту населення</i>	238
6.2. <i>Теоретико-методологічні засади формування безпеки в сфері культури</i>	249
6.3. <i>Нові завдання бібліотек, формування духовної безпеки людини</i>	265
6.4. <i>Трудова та освітня мобільність: її вплив на соціальну та духовну безпеку</i>	271
6.5. <i>Громадянська освіта в контексті нової парадигми: світовий досвід</i>	287
6.6. <i>Інформаційна безпека як локомотив соціально-економічного розвитку</i>	291

РОЗДІЛ VII. БЕЗПЕКА БУТТЯ ТА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ	303
7.1. <i>Виробничий і невиробничий травматизм</i>	304
7.2. <i>Сфера транспортних послуг і безпека руху</i>	312
7.3. <i>Торговий бізнес: місце і роль у задоволенні соціальних потреб</i>	321
7.4. <i>Житлово-комунальна сфера в контексті вимог безпечного та якісного середовища життя</i>	334
7.5. <i>Соціальний захист населення в Україні</i>	354
7.6. <i>Соціальний захист інвалідів, непрацездатних та безпритульних громадян</i>	362
РОЗДІЛ VIII. РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ КОМФОРТНОГО СЕРЕДОВИЩА	373
8.1. <i>Фінансове забезпечення соціального розвитку як передумова формування комфортного життєвого середовища</i>	374
8.2. <i>Інфраструктурний ресурс соціальної сфери</i>	387
8.3. <i>Розвиток туристично-рекреаційної сфери, її роль у зміцненні ресурсного забезпечення соціальної безпеки</i>	399
8.4. <i>Методологічні та методичні підходи до поліпшення системи управління та менеджменту в соціальній сфері</i>	410
РОЗДІЛ IX. СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА УПРАВЛІНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ГАРАНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	417
9.1. <i>Місце і роль податкової системи у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону</i>	418
9.2. <i>Розвиток соціальної сфери як результат податкового менеджменту</i>	433
9.3. <i>Роль податкового менеджменту у формуванні</i>	440

<i>людського капіталу</i>	
9.4. <i>Основні функції податкового управління у контексті соціальних реформ</i>	454
9.5. <i>Удосконалення системи управління податковою сферою в контексті розбудови соціальної безпеки в Україні</i>	467
ПІСЛЯМОВА	485
ЛІТЕРАТУРА	501
ГЛОСАРІЙ	541
ДОДАТКИ	583

ПЕРЕДМОВА

*«Безпека – це умова, завдяки
якій стає можливим усе інше»*

Е. Ротшильд

На людину протягом усього життя впливає безліч небезпек. Наслідком цього є підвищення травматизму, кількості захворювань, аварій, катастроф. Суспільство від різних небезпек несе великі втрати, що мають тенденцію до зростання. І у більшості випадків причиною цього є сама людина. Якщо у ХХ столітті від усіх війн загинуло 100 млн. чол., то за цей же період лише на виробництві від нещасних випадків людство втратило втричі більше людей. Іншими словами, від нещасних випадків лише на виробництві за кожну хвилину планета втрачає 7-8 людей.

Тобто досить актуальною є проблема безпеки для кожної людини. До речі, вперше почали пов'язувати безпеку особистості з опублікуванням у 1992 р. Генеральним секретарем ООН документа, який називався «Порядок денний для світу», в якому підкреслювалось, що загрозою для подальшої безпеки може бути не лише військова. У 1994 р. у доповіді Програми розвитку ООН (ПРООН) про розвиток людського потенціалу виділено сім компонентів безпеки особистості:

- економічна безпека (гарантований мінімальний дохід);
 - продовольча (фізична й економічна доступність продуктів харчування);
 - безпека для здоров'я (відносна убезпеченість від захворювань і заражень);
 - екологічна (доступність чистої води і повітря, система землекористування, що зберігає родючість ґрунту);
 - особиста (свобода від фізичного насильства і погроз);
 - безпека меншин (збереження культурної своєрідності);
 - політична безпека (захист основних прав людини і свобод)
- [162, с. 28-29].

На жаль, тривалий час більшість із цих напрямів ніким не досліджувалась. Лише в кінці ХХ століття виникло поняття *безпеки окремої людини*, а до цього існувала лише категорія *державна безпека*. Відповідно до цього поняття кожна держава мала захищати свою територіальну цілісність від зовнішніх загроз.

З розвитком суспільства поряд з позитивним з'являються і джерела виникнення небезпек не лише для суспільства, його існування, але й окремого його члена. Міжнародна спільнота прийшла до висновку, що необхідно вживати заходи для захисту

не лише держави, але і людей від загрози їх безпеки, навіть у тих випадках, коли це суперечило бажанням якоїсь конкретної держави.

Гарантування безпеки кожній людині нині є проблемою міжнародною. Останнім часом і на міжнародному рівні визнано, що загрозою для людини є не лише військова, а й епідемії, засухи, буревії, які спустошують усе на своєму шляху. Тобто сьогодні екологічні та соціальні небезпеки є досить поширеними як для суспільства в цілому, так і кожної людини, зокрема.

Великою небезпекою для людини є наявність конфліктних (на міжнародному рівні) ситуацій, воєнні дії. Рада Безпеки ООН взяла на себе відповідальність за:

- підтримку міжнародного миру і безпеки, безпечне і вільне повернення всіх біженців у власні будинки;
- запобігання відновлення бойових дій;
- гарантування суспільної безпеки і порядку;
- створення умов безпеки, в яких біженці та тимчасово перевезені особи зможуть безпечно повернутись до своїх будинків;
- надання гуманітарної допомоги тощо.

Безпека для людини – це захист середовища, в якому вона живе, подолання бідності, створення умов, за яких люди звільнені від потреб і від страху, повага прав людини.

Серед можливих джерел виникнення небезпеки для суспільства досить актуальними були і залишаються надзвичайні ситуації, виникнення яких є серйозною загрозою для існування суспільства. З метою забезпечення сталого розвитку людство має обрати такий напрям діяльності, який дозволив би мінімізувати можливість виникнення небезпек, а при їх виникненні – зменшити масштаби їх наслідків.

Якісна освіта, політика здорового способу життя, значні заходи соціального захисту, відбір і заохочення талантів, сприяння розвитку культури тощо складають фундаментальну основу політики соціально орієнтованої держави, спрямованої на підвищення добробуту населення.

Світова практика свідчить, що інвестиції в людину у 20-30 разів є ефективнішими, ніж у створення робочих місць.

З розвитком ринкових відносин загострились проблеми у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, тобто

у так званих бюджетних галузях, створивши передумови для появи соціальної небезпеки, що негативно позначається на формуванні соціального середовища, його соціальної ефективності. Остання відображає результативність суспільного процесу в цілому.

Сьогодні вкрай важливим є створення в кожному регіоні соціально безпечних умов, які включають надання населенню якісних послуг, турботу про кожного члена суспільства, виконання законів, дотримання етичних норм тощо. Розвиток демократизації українського суспільства, втрата старих світоглядних цінностей, розвиток демократичних свобод – все це тягне за собою певну небезпеку для духовного здоров'я нації. У Конституції України, на жаль, також не визначено духовних засад нової моделі суспільного устрою.

Соціальна безпека розглядається як закономірний результат підвищення якості життя і передбачає необхідність формування та реалізації соціального пакету, соціальної інфраструктури. Одним із компонентів соціальної безпеки є і надання якісних послуг.

Під соціальною безпекою України, на наш погляд, слід розуміти такий стан соціального життя, що за певних умов може сприяти стабільному розвитку суспільства, реалізації прав і свобод громадян. Це стан захищеності життєво-важливих прав і свобод громадян, соціальних інтересів українського суспільства від внутрішніх загроз і зовнішнього втручання та система суспільно-політичних заходів, яка забезпечує цю захищеність.

Головним суб'єктом соціальної безпеки є українська держава, що проводить цілеспрямовану політику, покликану забезпечити духовний розвиток, стабільність і динамізм соціального розвитку.

Результатом такої політики має стати:

- духовна єдність суспільства;
- стабільність і динамізм соціального розвитку суспільства;
- зміцнення суверенітету держави;
- забезпечення ефективного та соціально орієнтованого державного управління в цілому та гуманітарними процесами зокрема;
- задоволення соціальних потреб населення тощо.

Зацікавленість держави у сфері соціальної безпеки полягає у

тому, що всі суб'єкти соціального призначення самостійно обирають свою внутрішню і зовнішню політику, керуючись власними уявленнями про ситуацію у світі, усвідомлюючи при цьому необхідність дотримання міжнародних стандартів у забезпеченні населення відповідними умовами.

Соціальна безпека спрямована на самозбереження нації, суспільства, держави, створення оптимальних умов для цивілізованого розвитку України, консолідації суспільства, максимальне використання духовного, інтелектуального потенціалу та людського капіталу, підвищення життєвого рівня населення.

Гарантування соціальної безпеки – одна із складових мети функціонування соціальної держави. Чим вищими є темпи соціально-економічного розвитку, тим динамічніше змінюються людські потреби, структура життєвих благ, покликаних їх задовольняти, забезпечувати всебічний і гармонійний розвиток особистості та соціальну безпеку в цілому. Соціальну безпеку формують житлове і комунальне господарство, пасажирський транспорт і зв'язок, всі інші складові соціального комплексу. Адже це безпека людини, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Соціальна безпека держави та суспільства набуває пріоритетності в питанні гарантування національної безпеки. За визначенням експертів, соціальна безпека держави розглядається як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи й суспільства, що залежать від розвитку соціальної сфери. Адже, скажімо, житлове і комунальне господарство, пасажирський транспорт і зв'язок, система побутового обслуговування населення, освіта, культура і мистецтво, охорона здоров'я, фізична культура і спорт істотно впливають не лише на вирішення основних соціально-економічних завдань, але й на створення комфортних, безпечних умов життєдіяльності людини. Зокрема, від рівня розвитку медичного обслуговування значною мірою залежить показник здоров'я населення, тривалості життя, його природного приросту. Завдяки впровадженню найбільш ефективних методів лікування хвороб, широкого комплексу санітарно-культурних і профілактичних заходів створюються передумови для істотного скорочення втрат робочого часу через тимчасову непрацездатність.

Ненадання відповідних послуг або ж надання не відповідної якості створює негативну базу і для розвитку інших галузей економіки. Так, незабезпечення відповідного кваліфікаційного рівня працівників не дозволяє останнім оволодівати новими трудовими функціями, новими більш сучасними технологіями та технікою.

Тому й не дивно, що ще на початку 1997 р. Верховна Рада України схвалила Концепцію (основи державної політики) національної безпеки, в якій окреслюються основні напрями державної політики щодо питань соціальної сфери, які потребують першочергового вирішення, а саме:

- виявлення та усунення причин, що призводять до різкого розшарування суспільства, зокрема під час переходу до ринкової економіки;

- реалізація своєчасних заходів щодо протидії кризовим демографічним процесам;

- створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного й духовного здоров'я;

- стимулювання розвитку та забезпечення всебічного захисту освітнього та культурного потенціалу країни;

- захист прав споживачів.

У Концепції також передбачається дія можливих чинників загроз національній безпеці у соціальній сфері, до яких віднесені наступні поступово зростаючі негативні соціальні тенденції:

- низький рівень життя та соціальної захищеності значних верств населення;

- наявність великої кількості громадян працездатного віку, не зайнятих суспільно-корисною діяльністю;

- суспільно-політичне протистояння окремих соціальних верств населення та регіонів України;

- падіння рівня здоров'я населення, незадовільний стан системи його охорони;

- тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві;

- неконтрольовані міграційні процеси в країні.

Прийняття цього документа свідчить про наявність в Україні цілої низки соціальних небезпек, що створює безліч соціально-економічних проблем.

Проте, як свідчать результати наших досліджень, протягом останнього десятиріччя суттєвих змін у поліпшенні ситуації щодо

соціальної небезпеки в Україні не відбулося. Саме наслідком соціальної небезпеки є те, що в Україні останнім часом щороку помирає 800 тис. чол., 80% із яких можна було б урятувати, якби своєчасно надати медичну допомогу. Сьогоднішні 14-17-річні, за прогнозом, можуть дожити лише до 60 років, а за роки незалежності Україна втратила 6 млн. чол., тобто населення таких країн як Данія, Швеція, Молдова, Грузія.

Це й зумовило необхідність здійснення цього дослідження, яке передбачає перш за все виявлення причин, що зумовлюють соціальну небезпеку, обґрунтування шляхів створення умов для соціальної безпеки в Україні, тим більше, що в Законі України «Про основи національної безпеки України» пріоритетами національних інтересів у соціальній сфері визначено створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки, забезпечення постійного зростання рівня життя та добробуту населення.

У цьому контексті соціальній безпеці має сприяти:

- ефективна політика держави щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування зайнятості працездатного населення;
- забезпечення дійового соціального захисту населення;
- подолання кризи в охороні здоров'я як передумови покращення стану здоров'я населення;
- упровадження здорового способу життя, покращення демографічної ситуації в Україні та її регіонах;
- підвищення можливостей здобуття якісної освіти представниками всіх верств населення;
- зниження дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва.

На забезпечення цього мають спрямуватися зусилля не лише держави, але й громадських організацій та бізнесу, його соціальна відповідальність. У цьому контексті цікавою, на наш погляд, є концепція корпоративної соціальної відповідальності, запропонованої К. Девісом. Остання включає наступні положення:

- соціальна відповідальність продукується власне суспільною владою. При цьому органи влади повинні створювати умови і подавати приклад соціальної відповідальності;
- суб'єкти підприємництва повинні, з одного боку, мати

ринкові мотиви діяльності, а з іншого, – бути відкритими у своїх операціях для громадськості;

- соціальні витрати мають бути ретельно обчислені та скрупульозно розглянуті з погляду правомірності їх віднесення до собівартості виготовлення продукту чи надання послуг;

- соціальні витрати, навіть через розподіл за кожним продуктом, послугою, видом діяльності, у кінцевому підсумку оплачуються споживачем;

- ділові установи та організації, як і громадяни, залучаються до відповідальності за розв'язання поточних соціальних проблем, у тому числі й тих, що перебувають за межами звичайних сфер їх діяльності [126, с. 76].

Усе це спрямовано на створення нормальних умов для життєдіяльності суспільства, збереження генофонду та популяції, покращення інтелектуального потенціалу, фізичного та морального здоров'я населення.

Таким чином, розвиток соціальної сфери в цілому, задовольняючи потреби населення в культурних цінностях, освіті, охороні здоров'я, комунальному обслуговуванні тощо, все більше впливає на виробництво матеріально-речового багатства через прискорення науково-технічного прогресу, створення необхідних передумов для підвищення рівня зайнятості у суспільному виробництві та регіонального використання людських ресурсів, забезпечення розширеного відтворення робочої сили, удосконалення структури вільного часу працюючих. Водночас це сприяє формуванню соціально безпечних умов життя, формуванню гармонійно розвиненої особистості, ліквідації культурно-побутових розбіжностей між містом і селом, соціальними групами та регіонами.

РОЗДІЛ І

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК
ПЕРЕДУМОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

*«Безпека і здоров'я людини –
неодмінна умова сталого розвитку»*

*VI Всесвітня конференція із
запобігання та управління
ушкодженнями (Монреаль,
2002 р.)*

1.1. Теоретико-методологічні аспекти формування соціальної безпеки

Останнім часом в наукових публікаціях усе активніше порушується питання щодо безпеки в цілому і соціальної, зокрема. Безпека – це стан захищеності кожної окремої людини від небезпеки і характеризується ступенем безпеки.

Еволюція ідеї соціальної безпеки відбувається на фоні усвідомлення фундаментальності соціальної сфери в житті суспільства, формування та оновлення соціального законодавства, поглиблення регіональної економічної інтеграції країн, розробки та прийняття міжнародних правових документів у сфері захисту прав людини.

Генезис ідеї соціальної безпеки пов'язаний з економікою, політикою, психологією людей, їх культурою. Г. Шершеневич, наприклад, вважає, що чим культурнішою є держава, тим меншими загрозами для суспільства досягає вона найбільших результатів. Держава може досягти бажаних результатів не стільки посиленням правової регресії, скільки змінами соціальних умов, які визначають поведінку громадян; не стільки посиленням мотивів на користь законної поведінки, скільки ослабленням мотивів, що відхиляються від законної поведінки. Чим краще громадяни забезпечені особистими і матеріальними благами, необхідними для життєдіяльності, тим, на думку автора, держава легше може забезпечувати їх поведінку.

Пізнання ідеї соціальної безпеки відображає важливі особливості її еволюції. При цьому слід розуміти, що:

- ідея соціальної безпеки набуває планетарного характеру через взаємовідносини держав та існуючих інститутів влади, протиріч між ними в реалізації економічних, політичних, духовних інтересів і цінностей;

- соціальний аспект міжнародного та регіонального розвитку є основою формування безпечного існування різних локальних цивілізацій у світі в цілому;

- соціальна безпека в своїй реальній основі має досягатися перш за все на муніципальному рівні, в рамках конкретної місцевої спільноти з подоланням дискримінації конфліктів у соціальному житті;

- у досягненні необхідного та стійкого рівня соціальної

безпеки визначальний результат має правова політика держави як у сфері захисту громадянських прав, так і суспільній сфері, з пріоритетами демократизації, стабільності, правопорядку, упорядкування економічних, соціальних і національних відносин.

Вироблення чіткої правової політики у сфері соціальної безпеки має виходити із концептуальної правової ідеї, закріплення цієї стратегії розвитку сучасного суспільства, завдяки чому можлива реалізація конституційних цілей держави. Людина є пріоритетним об'єктом у системі національної, а тим більше соціальної безпеки.

Соціальна безпека визначає специфічне ставлення особистості до динаміки суспільного процесу, на перший план виступають її потреби, інтереси, погляди, ідеали.

Соціальна структура включає розподіл населення за національними, професійними, класовими, майновими, територіальними, статевими, віковими та іншими ознаками. Між різними елементами, суспільними групами цієї структури, а також між народом і владою можуть бути відносини співпраці, конфлікту й боротьби. Будь-які перетворення, що зачіпають корінні, життєво важливі інтереси, тією або іншою мірою диференціюють суспільство по векторах економічної, соціальної, правової нерівності, роз'єднують його за конфесійними, національними, етичними ознаками. Усі ці вектори – суть основи системоутворення механізмів соціальної напруженості. Тому дуже важливо зуміти розшукати технології максимального пом'якшення наслідків такої диференціації суспільства. Зрозуміло, що повністю проблем уникнути не можна, але мінімізувати негативні наслідки, супутні ефекти необхідно, щоб не допустити соціального вибуху. Один із каналів, який найчастіше використовується для викиду негативної соціальної енергії, зниження рівня соціальної напруженості, є вибори, референдуми, опитування. Вони дають можливість різним верствами суспільства виявити протиріччя в системі відносин інтересів у ньому, стимулювати політичну активність населення, визначити в суспільстві соціальну базу різних політичних груп, досягти в мирній конкурентній боротьбі якісно іншого розміщення політичних сил у суспільстві.

Соціальна безпека гарантується поліпшенням якості життя для задоволення потреб людей своєчасним і адекватним

реагуванням держави і суспільства на кризові явища і протиріччя, що загострюються, модернізацією застарілих соціальних структур та інститутів і пристосуванням їх до нових умов, підвищенням соціально-психологічної компетентності владних органів і всього суспільства, подоланням деформацій системи відносин.

Соціальна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів особистості, соціальних та етнокультурних груп, суспільства і держави, яка забезпечується з допомогою сукупності заходів політичного, правового, економічного, ідеологічного, організаційного характеру, що дозволяють зберегти існуючі в суспільстві конституційний лад, політичну та соціальну стабільність.

Безпека як соціальне явище виділяється як одна із глобальних проблем. Безпека в цілому є необхідною умовою життя, а тому і потребою кожної людини. Кожна людина має бути захищена від різноманітних небезпек, механізм захисту від яких має забезпечити держава. У Конституції України (ст. 3) підкреслюється, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Проблеми безпеки людини стали предметом дослідження багатьох науковців, зокрема, С. А. Авак'яна, М. В. Вітрука, А. М. Колодія, В. В. Кравченка, В. Ф. Мелещенка, П. М. Рабіновича, В. М. Шаповала та ін. Проте вона недостатньо досліджена з економічного погляду і, зокрема, її соціальні аспекти.

Соціальна безпека людини – це певний стан її життєдіяльності, підкріплений комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог. Звідси соціальний захист має створити умови для нормального функціонування систем соціального життєзабезпечення населення, регулювання соціальних процесів з урахуванням соціальних пріоритетів, збалансування соціальних пропорцій та недопущення соціальних деформацій, які можуть спричинити соціально-політичну нестабільність та загальмувати соціально-

економічний розвиток держави [458, с. 108].

Теоретичні засади соціального захисту населення за своїми принципами мають бути єдиними і не детермінованими кількісно, оскільки реальні потреби в соціальному захисті змінюються залежно від економічного розвитку.

Здійснення соціального захисту – це гарантування соціальної безпеки кожній людині. Сьогодні, на жаль, рівень життя і доходів більшої частини населення країни значно поступається аналогічним показникам держав світового співтовариства, загострилася проблема забезпеченості населення житлом, невисока соціальна захищеність тощо.

Виходячи з цього, соціальну безпеку ми розглядаємо як такий стан і тенденції до його змін, при яких у державі забезпечується стабільність і стійкість процесів відтворення населення, належних умов життя особистості, що проявляється в наступному:

- можливості постійно підтримувати на рівні, не нижче мінімально допустимих норм, основні показники, пов'язані з природним відтворенням населення (народжуваність, смертність, природний приріст тощо), що дозволить забезпечити стійкий соціально-економічний розвиток територій у перспективний період;

- здатності зберігати високий рівень здоров'я населення і не допускати поширення на територію соціально небезпечних захворювань;

- можливості забезпечити достойний рівень життя та якість життя населення, що проживає на території, які відповідають сучасним світовим стандартам у даній області, що в остаточному підсумку дозволить зберегти популяцію населення і забезпечить стійке економічне зростання;

- підтримці і збереженні необхідних параметрів якості соціального середовища, що прямо впливає на безпеку особистості (злочинність, безпека життєдіяльності і т. ін.);

- здатності протистояти міграційному відтоку населення з території і в допустимих межах підтримувати міграційний процес [194, с. 122].

Соціальна безпека передбачає забезпечення відповідних цілей і спрямованості розвитку суспільства, способів задоволення потреб особистості та захисту її інтересів на основі принципів

гуманізму та гармонії у взаємовідносинах усіх елементів соціальної структури, попередження деструктивних явищ і процесів.

Об'єктом соціальної безпеки є узаконені в суспільстві форми власності та сформована на їх основі соціальна структура – верстви, групи, соціальні спільноти та відносини між ними, а головне – особистість, соціальна сфера життєдіяльності окремої людини, права і свободи, її здоров'я та життя, соціальні інтереси. Соціальна безпека не може бути забезпечена лише політикою та діями офіційних і неофіційних інститутів. Для цього необхідними є сприятливі соціально-економічні умови: економічне зростання, забезпечення зайнятості населення, подолання демографічної кризи, доступ до системи освіти, охорони здоров'я, культурних цінностей. Соціальна безпека може загрозувати явищам і процесам, які зумовлюють різкі зміни в житті суспільства, небезпечним деформаціям, що призводить до тяжких соціальних наслідків для особистості чи соціальних груп та інститутів.

У розвитку соціальної сфери загрози можуть бути спричинені порушенням законів щодо прав людини, нездатністю держави їх захищати (найпоширенішими нині є право на життя, працю, освіту, житло, охорону здоров'я, вільне пересування, забезпечену спокійну старість тощо).

Негативно впливають на людину і загрози, пов'язані із загостренням криміногенної ситуації в суспільстві, зростанням злочинності, порушень законності в діяльності правоохоронних органів і державних структур.

Вкрай небезпечними є загрози здоров'ю населення країни в результаті погіршення системи охорони здоров'я та медичного обслуговування, екологічних лих, масового поширення хронічних та інфекційних захворювань, наркоманії та алкоголізму. Тобто безпека соціальна – це досягнення соціального компромісу в суспільстві, що характеризується стійким зростанням рівня життя населення, низьким рівнем соціальної напруги в країні, сприятливою демографічною ситуацією. Відсутність соціальної безпеки, тобто коли стан суспільства характеризується соціальною кризою, що зумовлює деформацію демографічного та соціального стану суспільства, підривом людського і трудового потенціалу як основи розвитку виробництва, а також послаблення фундаментальної основи

суспільства – сім'ї, зниження духовного, морального і творчого потенціалу населення [355, с. 36-37].

Соціальна безпека може реалізуватися на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях. На кожному з них актуальність і гострота проблеми потребує постійної уваги до всіх інститутів держави, аналізу її стану, щоб не допустити дестабілізації та соціальних потрясінь у суспільстві [382, с. 35-36].

Останнім часом у світі на перше місце виходить категорія *якість*, а саме якість послуг, соціального обслуговування, життя.

Усе це впливає на людський розвиток, що ми розглядаємо як процес забезпечення умов проживання з метою досягнення більш високого рівня життя. Реалізація людського розвитку здійснюється на основі таких складових як якість і рівень життя, рівень освіти, зайнятість і рівень доходів.

Існує тісна кореляція між цими складовими, при якому рівень доходів є найбільш значним, оскільки від його величини при всіх інших залежить рівень споживання, очікувана тривалість життя, рівень освіти, стан середовища проживання.

З 1990 р. показники розвитку людських ресурсів у складі людського потенціалу прийнято як основоположні категорії розвитку всіх країн світової спільноти в рамках Програми ООН (ПРООН). Основні концепції ПРООН зводяться до наступного:

- розвиток людини будується на досягнутому рівні добробуту і задіює процес розширення його соціального вибору;

- добробут оцінюється по тому, наскільки людина має можливість вести такий спосіб життя, який вона вважає для себе достойним;

- людський розвиток залежить від задоволення трьох потреб: прожити довге і здорове життя; отримати освіту; мати доступ до ресурсів, які забезпечують довголіття, освіченість, достойний матеріальний стан;

- доходи розглядаються як засіб, що розширює людський вибір завдяки збільшенню варіантів для досягнення поставленої мети.

В Україні і доходи, і витрати мають чітку тенденцію до зростання (табл. 1.1).

Динаміка доходів населення по роках, млн. грн.

Показник	2000	2006	2007	2008	2008 до 2007, %
Доходи	128736	472061	623289	856633	137,4
У т. ч.:					
заробітна плата	55853	205120	278968	371053	133,0
доходи від власності	3322	13855	20078	30901	153,9
соціальні допомоги та поточні трансферти	44865	183900	229040	322952	141,0
Реальний наявний дохід, відсотків від попереднього року,	104,1	111,8	114,8	109,6	—

Джерело: [400, с. 403].

Наявний показник доходів на душу населення в регіональному аспекті суттєво коливається. Якщо 2008 р. в цілому по Україні він становив 14,0 тис. грн., то в Закарпатській області – 9,9 тис. грн., у м. Київ – 25,9, у Дніпропетровській, Донецькій та Запорізькій областях – перевищив 15 тис. грн.

Водночас слід зазначити, що індекс реальної зарплати зростає більш низькими темпами, ніж номінальної (рис. 1.1).

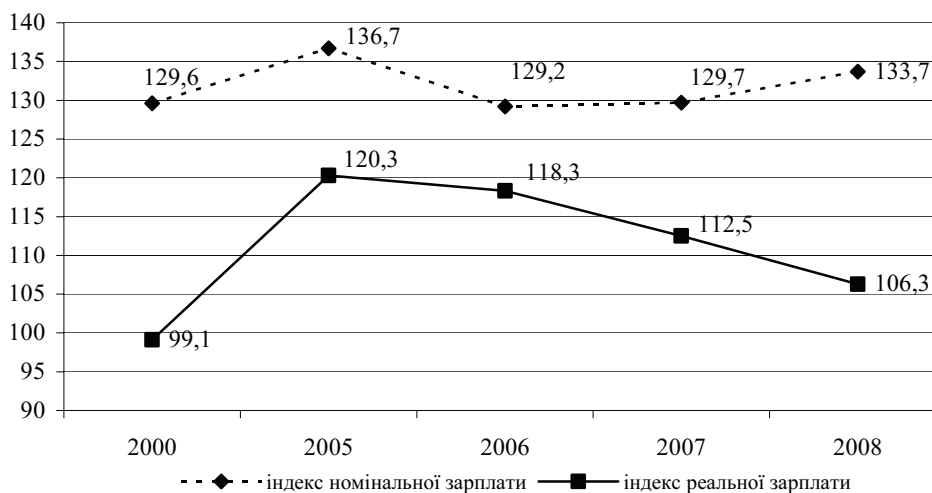

Рисунок 1.1. Динаміка зміни індексу номінальної та реальної зарплати, %

Це негативно позначилось і на життєвому рівні населення. У 2008 р. населення всіх домогосподарств із середньодушовими грошовими доходами в місяць понад 840 грн. становило 50,6%, у

тому числі в міських поселеннях – 60,8%, селах – 29,6%. Водночас ще високою залишається частка населення із середньодушовими грошовими доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму*, – майже 30%, а в сільській місцевості – понад 40%.

Низький рівень доходів населення, високі ціни на товари та послуги є причиною того, що на споживчі сукупні витрати (продовольчі, включаючи харчування поза домом, алкогольні напої, тютюнові вироби тощо) домогосподарства витрачають понад 90%, у тому числі в міських поселеннях – 91,3, сільській місцевості – 86,3%. Лише на продукти харчування та безалкогольні напої населення витрачає 51,4% усіх витрат, грошові витрати дорівнюють 48,4%. Незважаючи на це, рівень споживання в Україні, хоча й має тенденцію до покращення, залишається ще незадовільним (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Споживання продуктів харчування в домогосподарствах,
середнє за місяць, на одну особу, кг**

	2000			2007			2008		
	Усі домогосподарства	У тому числі, які проживають		Усі домогосподарства	У тому числі, які проживають		Усі домогосподарства	У тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
М'ясо і м'ясопродукти	3,3	3,3	3,2	5,1	5,5	4,1	5,1	5,5	4,0
Молоко і молочні продукти	17,1	15,4	20,5	22,1	21,7	22,8	22,6	22,6	22,5
Яйця, шт.	18	20	16	20	21	18	20	21	18
Риба і рибопродукти	1,3	1,4	1,1	1,9	2,0	1,7	2,1	2,3	1,9
Цукор	3,5	3,5	3,5	3,2	3,1	3,4	3,4	3,3	3,7
Олія та інші рослинні жири	1,8	1,9	1,6	1,7	1,7	1,7	1,8	1,8	1,7
Картопля	10,4	9,0	13,1	8,3	7,1	11,0	8,4	7,2	10,6
Овочі та баштанні	9,5	9,7	9,3	8,7	8,6	8,9	9,3	9,3	9,2
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	2,5	2,7	1,9	3,6	4,2	2,1	3,7	4,4	2,3
Хліб і хлібні продукти	10,7	10,5	11,2	9,6	8,7	11,4	9,6	8,6	11,5

Джерело: [400, с. 431].

Як свідчить статистика, рівень споживання продуктів харчування суттєво залежить від чисельного складу

* У IV кварталі 2008 р. він становив 626 грн.

домогосподарств, від наявності дітей. І чим більше дітей, тим обсяг споживання, зокрема таких продуктів харчування, як м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молочні продукти, яйця, риба і рибопродукти у розрахунку на одну особу, є меншим (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах залежно від їх чисельного складу, середнє за місяць, на одну особу, кг

	2007						2008					
	Усі домогосподарства	З кількістю осіб					Усі домогосподарства	З кількістю осіб				
		однією	двома	трьома	чотирма	п'ятьма і більше		однією	двома	трьома	чотирма	п'ятьма і більше
М'ясо і м'ясопродукти	5,1	6,5	6,1	5,0	4,3	3,9	5,1	6,7	6,0	5,1	4,3	3,6
Молоко і молочні продукти	22,1	31,4	25,3	20,2	19,1	19,2	22,6	33,5	25,9	20,9	19,2	18,7
Яйця, шт.	20	21	23	20	19	17	20	21	23	20	19	17
Риба і рибопродукти	1,9	2,8	2,4	1,8	1,6	1,4	2,1	3,2	2,7	2,1	1,7	1,5
Цукор	3,2	4,7	4,0	2,9	2,6	2,6	3,4	5,0	4,1	3,2	2,8	2,7
Олія та інші рослинні жири	1,7	2,7	2,0	1,6	1,4	1,3	1,8	2,9	2,1	1,7	1,4	1,3
Картопля	8,3	10,7	9,6	7,4	7,4	8,6	8,4	11,0	9,3	7,4	7,5	8,4
Овочі та баштанні	8,7	12,2	10,6	8,1	7,2	7,0	9,3	13,4	11,1	8,8	7,6	7,2
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	3,6	4,3	4,0	3,7	3,2	2,7	3,7	4,8	4,0	4,0	3,3	2,7
Хліб і хлібні продукти	9,6	14,3	11,3	8,4	8,1	8,3	9,6	14,7	11,2	8,5	8,0	8,2

Джерело: [400, с. 431].

Така ж тенденція проглядається і в домогосподарствах, де є діти. Якщо, скажімо, у домогосподарств з однією дитиною в середньому за місяць споживання м'яса і м'ясопродуктів становить 6,7 кг, то з чотирма – лише 4,3 кг, яєць – відповідно 21 і 19 штук. У багатодітній сім'ї діти майже вдвічі менше споживають риби і рибопродуктів, ніж у сім'ї з однією дитиною. Проте в перших (багатодітних) домогосподарствах більше споживають картоплі та хліба.

У структурі основних мікро– і макроелементів (у розрахунку на одну особу за добу) різко зросло споживання жирів. Лише протягом 2000–2008 років зростання становило 139%, тоді як загальна калорійність – 113%. А це негативно впливає на стан

здоров'я населення і є загрозою для людського потенціалу в цілому.

1.2. Діагностика соціальної безпеки

Соціальна небезпека обумовлена стосунками між людьми в суспільстві, поведінкою окремих груп людей. Ці небезпеки, як відмічає Г.П. Демиденко, пов'язані з протиправними діями (насильством, тероризмом, бандитизмом), психологічним впливом на людей (шантаж, шахрайство), вживання речовин, що руйнують організм людини (паління, наркотики, алкоголь та ін.), порушення психологічної і фізіологічної рівноваги – суїциди (самогубства). За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), щорічно фіксується близько 500 тис. самогубств і майже 7 млн. спроб до самогубства. Суїциди – це результат впливу соціального середовища, що підриває віру людини в себе [98, с. 32].

Як у сфері матеріального виробництва, так і соціальній сфері, існує безліч небезпек, що можуть негативно впливати на людину, її життя. Потенційними джерелами небезпек можуть бути всі явища, предмети, які не відповідають умовам життєдіяльності людини. І в соціальній сфері можна виділити потенційні небезпечні умови (явища), перманентні (постійні, безперервні) і тотальні (загальні, всеохоплюючі). Якщо в давні часи небезпечними для людини були явища природи, то нині – це створені самою людиною небезпечні предмети та послуги.

Важливим показником соціальної небезпеки є бідність, яку, до речі, якщо можна так сказати, створила також людина. Бідність – соціальна проблема, зумовлена, перш за все, прорахунками у сфері державної політики: низький рівень заробітних плат на більшості підприємств, що значно відстає від зростання цін на товари першої необхідності, невеликі розміри соціальних виплат, пенсій, нерозвиненість ринку праці, на думку експертів, і є причиною бідності.

Діагностику соціальної безпеки нами здійснено в такій послідовності:

- вибір об'єктів дослідження;
- формування складу індикативних показників соціальної

безпеки для кожного об'єкта дослідження;

- створення бази даних, на основі яких розраховуються індикативні показники для кожного об'єкта дослідження;

- формування (відповідно до спеціальних методів та алгоритмів) порогових рівнів для індикативних показників кожного об'єкта дослідження (тобто таких значень індикативних показників, перехід через які призводить до зростання проявів і ступеня дії загроз безпеки);

- оцінка стану по кожному з індикаторів безпеки при порівнянні їх поточних значень з граничними;

- оцінка ситуації по індикативних блоках і визначення комплексної оцінки соціальної безпеки кожного об'єкта дослідження;

- збір додаткових показників, що дозволяє здійснити більш глибокий аналіз загроз соціально-демографічній безпеці на території, де здійснено збір відповідної інформації;

- розробка та групування програмно-цільових заходів, спрямованих на локалізацію та нейтралізацію загроз соціально-демографічній безпеки.

Аналіз соціальної безпеки здійснено нами як у цілому, так і по кожній соціальній ланці. Хочеться попередньо відмітити, що соціальна безпека існує в усіх ланках соціального комплексу і в усіх регіонах.

Зрозуміло, що соціальна безпека значною мірою залежить від рівня життя, матеріального забезпечення населення. Від цього залежать і основні параметри соціальної безпеки в усіх ланках соціального комплексу.

Першим параметром соціальної безпеки є бідність населення. До речі, в Україні переважна більшість населення бідна, тоді як у Європі бути бідним чи багатим в середовищі бідних – соромно. В ментальності же нашого народу бідність трактується як якась нещастя і викликає в оточуючих співчуття. Бідним приписуються такі якості: доброта, терпіння, законопослушність, працелюбність. Серед причин бідності домінують макроекономічні фактори. Бідність декларується як соціальна проблема. Вона негативно впливає на людину і суспільство. Бідність зумовлена цілою низкою неефективних реформ, здійснюваних в Україні, низьким рівнем оплати праці, її частки у виробленій продукції. Незважаючи на те, що номінальна

заробітна плата має тенденцію до зростання, вона ще залишається досить низькою (рис. 1.2).

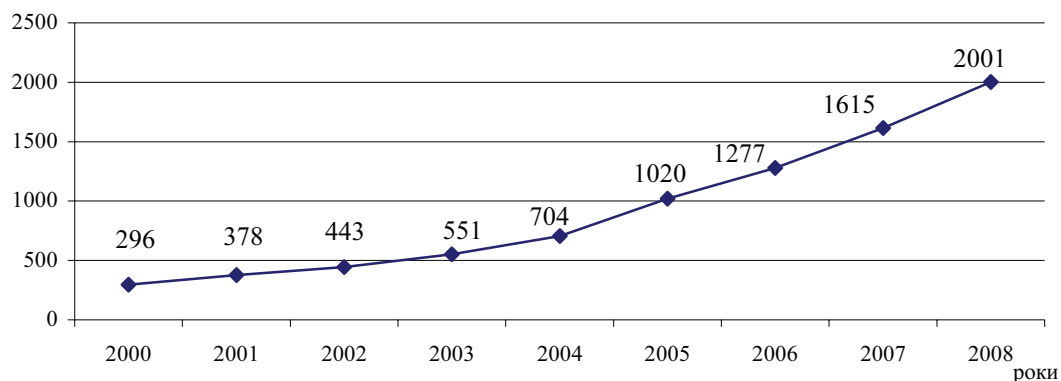

Рисунок 1.2. Динаміка номінальної заробітної плати, за станом на грудень, грн.

Особливо низька номінальна заробітна плата в доларовому вимірі – 2008 р. вона становила 342,9 дол. Для порівняння: Білорусь – 412 дол., Казахстан – 504,9, Росія – 689,7 дол. США.

Недостатньою є і допомога, яку отримують по безробіттю (рис. 1.3).

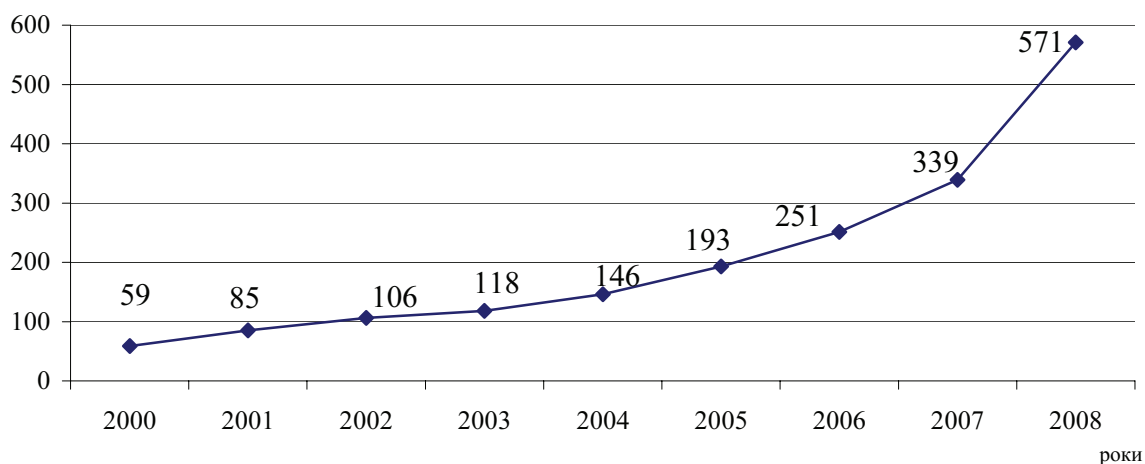

Рисунок 1.3. Середній розмір допомоги по безробіттю, за станом на грудень, грн.

Із загальної кількості зареєстрованих безробітних, які отримували допомогу по безробіттю, на кінець грудня 2008 р., кожен третій отримав у межах 360 грн., майже кожен другий – від 360 до 605, кожен п'ятий – понад 669 грн., тобто вище прожиткового мінімуму для працездатної особи.

Проблема подолання бідності усвідомлюється дуже спрощено, зводиться до відсутності ефективного механізму протидії, основу якої складають рішення органів влади. Перевищення концентрації уваги на ініціативах і діяльності держави знижує активність на особистому чи сімейному рівні і є перешкодою формування стратегії збалансованого партнерства держави, громадських організацій і соціальної відповідальності бізнесу.

Бідність, як правило, притаманна сім'ям, де є малі діти, і зумовлена перш за все високими цінами на дитячі товари порівняно з низькими виплатами матерям, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною.

Є частка населення, що бідність сприймає як невід'ємну частину ринкової економіки. Проте більшість населення вважає, що вірно обрана державна політика в стані, якщо не повністю подолати, то суттєво знизити рівень бідності. До речі, ще у XVIII ст. відомий філософ Монтеск'є казав що, якщо розумно управляти державою, то бідність – є великим стидовищем. Існують значні диференціації щодо такого показника, як життєвий рівень населення, а звідси – і бідність. І перший, і другий показник залежить від рівня соціально-економічного розвитку держави, стану соціальної та інженерної інфраструктури тощо.

Нами виявлена пряма кореляційна залежність між рівнями розвитку реальної економіки та бідності. Кореляційно-регресивна модель для визначення інтеграційного показника бідності показала, що найпоширеніша вона в аграрних регіонах. Серед найістотніших причин цього явища є ліквідація на селі великих товаровиробників. Нові власники, на жаль, не зацікавлені в технічному переоснащенні підприємств, не впроваджують нові технології, не створюють нові робочі місця.

Успішне розв'язання цієї соціальної проблеми залежить перш за все від керівників різного рівня, яких, до речі, готує освіта – складова соціально сфери.

У багатьох регіонах практично не працює поліфункціональна модель, заснована на соціальному підході, який має бути покладений в основу стійкого соціально-економічного розвитку.

1.3. Теоретичні та методичні підходи до моделювання соціальної безпеки в контексті сталого розвитку

«Соединение возможностей информационных технологий и человеческого потенциала – главное конкурентное преимущество XXI века»

П. Друкер

Перспективна модель соціальної безпеки може бути, по-перше, багатофакторною, а по-друге, вона має бути побудована на синергетичному підході, який забезпечить зростання коефіцієнта народжуваності, добробуту населення та інтелектуального потенціалу нації тощо.

Моделювання соціальної безпеки вимагає реального відображення сучасного стану та чіткого уявлення кінцевої мети реалізації передбачуваної моделі. Модель майбутнього соціальної безпеки має відображати місце кожного елемента в системі загальної соціальної безпеки. Вона (модель) передбачає створення максимально сприятливих умов для безпечної життєдіяльності людини, її інтелектуального, духовного й фізичного розвитку, стимулювання її діяльності.

Формування соціальної безпеки має сприяти зміцненню та розширенню середнього класу. Соціальні групи, що складають середній клас, за даними Центру Карнегі, мають володіти:

1. Матеріальними ресурсами:

- поточні доходи на душу населення в розмірі восьмої децильної групи;

- наявність збережень у розмірі середньої заробітної плати і вище;

- майно – наявність інноваційного майна (посудомийна машина, комп'ютер, мобільний телефон, мікрохвильова піч, відеокамера, спортивні тренажери, підключення до Інтернет, нові імпорتنі і вітчизняні автомобілі – наявність не менше шести із списку);

- житло – наявність окремої кімнати для кожного члена сім'ї;

-земля – наявність пасовищ чи сінокісних угідь, земельного паю;

-тварини – наявність сільськогосподарських тварин і використання підсобного господарства для отримання додаткових доходів.

2. Нематеріальні ресурси і ознаки:

-наявність вищої освіти;

-регулярна зайнятість на ринку праці;

-зайнятість нефізичною працею;

-керівництво малим бізнесом (власник чи менеджер).

3. Ознаки соціального самопочуття:

-індивідуальна оцінка соціального стану (індивіда чи сім'ї) здійснюється методом самооцінки.

Наявність середнього класу, його частка в загальній кількості населення тісно пов'язані з подоланням бідності. До речі, показник рівня бідності розраховується по-різному (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Методи виміру рівня бідності

Метод	Показники
Статистичний	Межа бідності встановлюється на рівні доходів 15-20% найбідніших громадян країни
Нормативний	Визначення набору товарів і послуг, необхідних для задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини
Комбінований (нормативно-статистичний)	Набір продуктів харчування складається із найбільш дешевих і доступних продуктів, що відповідає фізіологічним потребам. Непродовольча частина бюджету і послуги визначаються за їх часткою у структурі споживчих витрат незаможних верств населення
Соціальний (суб'єктивний)	Мінімальний споживчий бюджет визначається на основі опитувань населення
Ресурсний	Величина бюджету встановлюється відповідно до фінансових можливостей держави щодо забезпечення прожиткового мінімуму

Джерело: [62, с. 43].

Межею бідності є рівень прожиткового мінімуму, величина якого встановлюється законом і являє собою вартісну оцінку споживчого кошика. Це нижня межа, за якою виникає загроза біологічному існуванню людини.

При встановленні прожиткового мінімуму, як відмічається в Конвенції Міжнародної організації праці (МОП), враховуються такі основні потреби сімей: продукти харчування, їх

калорійність; житло; одяг і взуття; медичне обслуговування; освіта [180, с. 9].

У різних країнах по-різному визначається рівень бідності. Так, у США – це трикратна вартість мінімального споживчого кошика, в європейських країнах – величина, рівна половині медіанного доходу населення країни.

Щоб побудувати соціальну державу, забезпечити соціальну безпеку в Україні, треба перш за все подолати бідність. Адже у дітей із бідних сімей, як правило, низький рівень освіти, незадовільний стан здоров'я. А це позначається на їх життєвому шляху, виборі професії, кар'єрі. За таких умов мова йде не про подолання бідності, а про відтворену бідність у другому поколінні.

Тому одним із найперших кроків подолання бідності є підвищення рівня оплати праці. При цьому має враховуватись і освітній рівень працівників. У розвинених країнах нині оплата праці малоосвічених працівників відносно знижується, а у високоосвічених – зростає (і відносно, й абсолютно). В Україні ця закономірність не проявляється. За роки незалежності внаслідок реформування соціально-економічної сфери особи з високим рівнем освіти потрапили в маргінальні групи. І це нерідко та частина населення, яка раніше мала високий соціальний статус. Сьогодні вона його втратила, а звідси і пов'язане з ним соціальне середовище, соціальні зв'язки, систему ціннісних орієнтацій.

Новими маргіналами є працівники бюджетної сфери. Вища освіта бюджетникам не забезпечує високого економічного статусу в суспільстві. І це при тому, що у свідомості людей зберігається висока соціальна значимість, цінність для суспільства вищої освіти.

В Україні сформувався стійкий розрив не лише між вектором і потенціалом об'єктивних стратегічних критеріїв (перш за все, доходів та освіти), але і між суб'єктивним усвідомленням значимості та об'єктивності їх дії. Посилюється розрив між окремими соціальними статусами. Чим нижчим є життєвий рівень населення, тим більшими є відмінності між бідними та багатими. Стратифікація все більше набуває вигляд поляризації. Як відмічає О. Здравомислова, сформувались не зіставні один з іншим світи, кожен із яких може жити лише за своїми законами і не визнавати правила для всіх. Це найбільш помітно проявляється у зростаючій соціальній нерівності, у бідності.

Варто відмітити, що вже формується друге покоління бідних. Перешкодою на цьому шляху може бути розвиток підприємництва в соціальній сфері. Цьому має сприяти освіта шляхом виховання майбутніх підприємців. Вихованню підприємництва, підприємницького хисту присвятили свої роботи М. Вебер, Т. Заславська, О. Здравомислова, Р. Ривкіна, В. Ядов та інші. М. Вебер основними ознаками підприємницького духу вважав готовність до ризику, духовну свободу, волю і наполегливість, багатство ідей, вміння об'єднувати людей для спільної діяльності [58].

Багато науковців вважає, що навчити підприємницькій діяльності практично неможливо. Для цього необхідні особливі здібності, які розвиваються на основі вроджених анатомо-фізіологічних задатків. Такої думки дотримуються, зокрема, дослідники Гарвардського медичного університету Р. Ричардо і Д. Кінней, які вивчали здібності до підприємництва як творчу потенцію. Йдеться не про якісь особливі здібності, а про основну рису особистості, яка забезпечує підприємницьку діяльність (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Структурно-функціональна модель підприємницького типу особистості

Диспозиції (загальні риси)	Індикатори виявлення диспозицій
Ініціативність	Бачить і використовує нові незвичні ділові можливості. Діє до того, як його примусять обставини.
Наполегливість	Готовий до неодноразових зусиль, щоб подолати перешкоди. Змінює стратегії, щоб досягти мети.
Готовність до ризику	Віддає перевагу ситуації «виклик» або помірному ризику. Дає перевагу діям, що зменшують ризик або дозволяють контролювати результат.
Цілеспрямованість	Чітко висловлює цілі, має довгострокове бачення. Постійно ставить і коректує короткострокові завдання.
Управлінські якості	Використовує ефективні стратегії для впливу і переконання людей. Розробляє або використовує процедури спостереження за виконанням робіт.
Незалежність	Прагне до незалежності від правил і контролю інших людей. Покладається лише на себе, особливо в ситуації протистояння та відсутності успіху.
Прагнення до самореалізації	Бере на себе виконання складних завдань. Постійно підвищує фаховий рівень. Прагне досягти досконалості в своїй роботі.

Продовження таблиці 1.5

Диспозиції (загальні риси)	Індикатори виявлення диспозицій
Поінформованість	Постійно збирає нову інформацію за напрямками своєї діяльності. Використовує особисті й ділові контакти для своєї поінформованості.
Відповідальність	Бере на себе відповідальність і йде на особисті жертви для виконання роботи. Вірить у свою здатність виконувати такі важливі завдання.

Джерело: [160, с. 59].

Оптимальна модель соціальної безпеки має перш за все передбачити безпечне середовище для формування головної продуктивної сили. Складовими цієї моделі мають бути всі елементи соціального комплексу, що формують оптимальні умови для життєдіяльності людини.

Останнє має насамперед сприяти зміцненню здоров'я населення. При цьому важливим є врахування системи існуючого світогляду в суспільстві, стану його стабільності. Кожна з моделей, наприклад, у системі охорони здоров'я спирається на комплекс цінностей, зокрема технопрактична передбачає адміністративно-командне планування, професійна саморегуляція – контроль медиків над системою, ринкова (принцип Паретто) – автономію ринку, демократична – вплив кожного члена суспільства на соціально-політичні рішення та особистісну відповідальність.

Нова Концепція ВООЗ щодо якості системи охорони здоров'я, як складової соціальної безпеки має мету переходу від моделі, орієнтованої на хворобу, до холістичного (цілісного підходу). Модель передбачає заходи, спрямовані на модернізацію організації обслуговування (стандарти, протоколи, акредитація), фінансування (бюджетування, системи оплати), технічних характеристик (зовнішні системи забезпечення якості), клінічного навчання (навчальні програми, ліцензування, сертифікація, задоволеність громадян і пацієнтів), безпеки пацієнтів (законодавство, інспекції, управління ризиками), показників у системі якості (індикатори, бази даних, інструменти, докази) [174, с. 27-28].

Система охорони здоров'я України є складовою соціальної безпеки, моделлю національної системи охорони здоров'я,

заснованої на принципах загальної доступності та безоплатності. Водночас така модель не забезпечує ефективного процесу збереження та відновлення здоров'я населення.

Оптимальна модель організації системи охорони здоров'я, як і соціальної безпеки, повинна мати широкі партнерські відносини в суспільстві. Зацікавленими органами і партнерами мають бути органи виконавчої влади, працедавці, страховики, клієнти, некомерційні й комерційні установи, асоціації і приватні особи, що надають відповідні послуги, громадські організації, засоби масової інформації, економічні структури різних рівнів.

Адже у будь-якому виді діяльності існує певний ступінь ризику, результатом якого можуть бути травми, захворюваність, смертність. Усі вони зумовлені наступними джерелами ризику:

- внутрішнім середовищем перебування людини;
- природним середовищем організму;
- штучним середовищем перебування;
- професійною діяльністю;
- непрофесійною діяльністю;
- соціальним середовищем.

Чим безпечніший той чи інший вид діяльності, тим він і є більш прийнятним як для окремих осіб, так і суспільства в цілому. А тому поліпшення соціальної безпеки потребує зниження ризику негативного впливу на людину на кожному із зазначених напрямів.

Таким чином, в умовах зростаючих потреб населення в соціальній безпеці, доступному та якісному обслуговуванні перед країною постають завдання формування та вдосконалення структурно-функціональних відповідних моделей. Цей процес вимагає не фрагментарних, а системних змін, що стосуються основ конструкції та взаємозв'язків між суб'єктами соціальної безпеки.

РОЗДІЛ II

**ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧА ФУНКЦІЯ
СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ**

«Перш за все не нашкодь»

Латинська мудрість

2.1. Місце і роль системи охорони здоров'я в гарантуванні безпеки людини

Безпека – це перш за все захищеність життєво важливих інтересів громадянина, завдяки якій забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним соціальним інтересам. Серед останніх – хвороби, що зумовлюють зниження показників здоров'я.

До речі, у документах Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) здоров'я характеризується як стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не просто відсутність хвороб і фізичних дефектів. ВООЗ визначає, що володіння найвищим досягнутим рівнем здоров'я є одним із основних прав кожної людини без різниці належності до певної раси, релігії, політичних переконань, економічного та соціального стану.

Сьогодні використовується більше як 300 різних визначень цього поняття. Проте це різноманіття, існуюче у відповідних літературних джерелах, можна звести до наступних:

– концептуальний підхід, який передбачає соціально-філософське і загальнотеоретичне осмислення проблем соціального здоров'я населення, що визначається багатьма причинами та обставинами, у тому числі культурними традиціями етносу, його ментальності і національним характером, конкретно-історичними умовами сучасного соціального буття;

– соціально-гігієнічний підхід, що базується на даних статистики та демографії, включаючи аналіз показників народжуваності, смертності, рівня фізичного розвитку населення, середньої тривалості життя, хвороб та інших соціально-біологічних досліджень;

– медико-соціологічний підхід, який передбачає використання найрізноманітніших методів соціологічного і медичного спостереження за різними категоріями населення для виявлення існуючих тенденцій оцінки стану здоров'я власне населенням, виявлення рівня їх знань у сфері санітарно-гігієнічних норм буття та установок на формування потреби в

здоровому способі життя.

Найвищою цінністю демократичної правової держави є людина, її життя та здоров'я. В Україні стан здоров'я населення перебуває на дуже низькому рівні. Лише 24% її громадян, за власним визначенням, є фактично здоровими. Підтвердженням цього є високі показники захворюваності та смертності. Скажімо, у 2008 р. смертність становила 16,4 на 1000 жителів, захворюваність – 70460 на 100 тис. населення. Особливо чітко проявляється феномен чоловічої надсмертності, зокрема у середній віковій категорії (25-44 роки). Чоловіча смертність у 4 рази перевищує жіночу. В Україні спостерігається найвищий рівень природного спаду населення серед європейських держав, що поглиблює депопуляцію у країні.

Вірогідність смерті в працездатному віці нині складає близько 40%, тоді як у розвинених країнах світу – 10-14 %. При цьому у жінок цей показник є набагато нижчим.

Високою залишається поширюваність хвороб (181310 випадків на 100 тис. населення). Найвищими ці показники є у м. Києві, Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Київській, Харківській, Чернігівській областях.

У результаті цього спостерігається стрімке старіння населення. Частка населення старших вікових груп значно перевищує частку населення віком до 15 років. Питома вага осіб старше 60 років у структурі населення становить 20,4 %, що за шкалою Россета вважається дуже високим рівнем демографічної старості, а в осіб віком 65 років і старші – 16,2 %, що, за шкалою ООН, відповідає населенню з високим ступенем старості.

Аналіз статистичної інформації свідчить про тенденцію до погіршення здоров'я нації, зокрема зростання захворюваності. Це об'єктивно зумовлює погіршення стану здоров'я населення в цілому. Останнє в сучасних умовах відіграє роль провідного чинника формування національної безпеки та сталого розвитку держави. Нині в Україні спостерігається депопуляція, зростання загальної захворюваності населення, погіршення стану здоров'я дітей і підлітків, розповсюдження важких інфекційних хвороб. Все це є великою соціальною небезпекою. Іншими словами, характерною ознакою сьогодення є, з одного боку, зменшення кількості населення, а з іншого – зростання показників його захворюваності. Якщо у 1990 р. кількість уперше зареєстрованих

випадків захворювань становила 32,2 млн., то 2008 р. – 32,5 млн. І це при тому, що кількість населення за цей час зменшилась майже на 5 млн. Ще більш високі темпи зростання характерні для цього показника в розрахунку на 100 тис. населення (рис. 2.1).

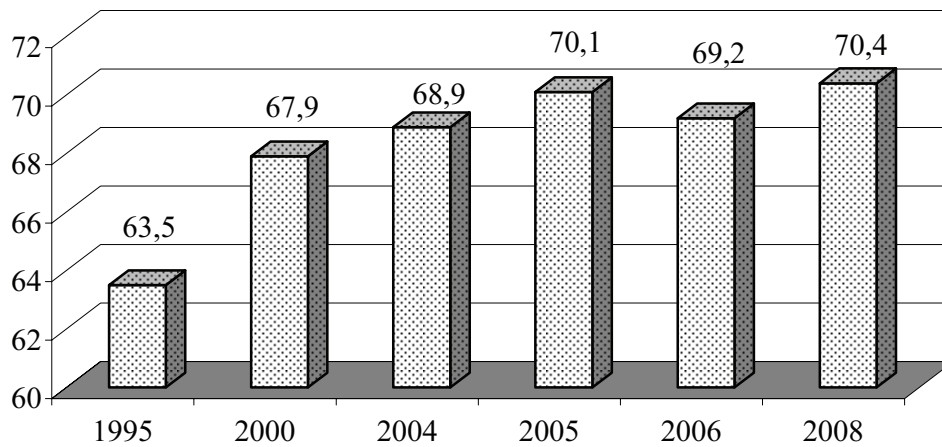

Рисунок 2.1. Динаміка кількості уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 тис. населення

В Україні, як і в усьому світі, існують старі і з'являються нові загрози для громадського здоров'я, є безліч можливостей для швидкого поширення інфекційних хвороб і прояву радіаційних і токсичних загроз. Нові хвороби виникають швидкими темпами (по одній хворобі в рік). Нині існує майже 40 захворювань, невідомих попередньому поколінню.

Масові переміщення людей, глобалізаційні процеси створюють ризики для здоров'я людей, зумовлюють соціальну небезпеку. Скажімо, з 1997 р. по червень 2008 р. у світі зареєстровано 385 випадків захворювань людей на пташиний грип, 243 з яких закінчилися летально.

Перші спалахи свинячого грипу, як відомо, зафіксовані у США. Подальші виявлення захворювання в інших країнах були у тих людей, які щойно повернулись із США.

Спостерігається також і так зване «повернення хвороб». Скажімо, наприкінці ХХ ст. нагадали про себе через багато десятиліть захворювання, здатні спричиняти епідемію, – холера, жовта лихоманка, епідемічні менінгококові інфекції тощо.

Досить високими темпами зростає захворюваність крові, кровотворних органів та окремі порушення із залучення імунного механізму. Більше ніж подвоївся показник хвороб ендокринної системи, розладу харчування, порушення системи кровообігу, у

півтора раза – хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини. Досить високою є захворюваність дітей. Так, якщо 2008 р. кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 тис. осіб відповідного віку становило 70460, то серед дітей віком 0-14 років – 142200, 15-17 років – 106171. Серед цієї категорії досить високими є такі класи хвороб, як органів дихання. Для порівняння зазначимо, що, якщо в цілому на 100 тис. населення ці захворювання становили 29669, то серед дітей віком 0-14 років – 94266, тобто втричі більше.

Усе це свідчить про низький рівень здоров'я дітей, підлітків і молоді. За останні 10 років хронічні захворювання, скажімо, допризвивників зросли майже в 1,5 раза. Збільшується число тих, хто не може виконувати свій громадянський обов'язок. Різко зростає й кількість новонароджених зі спадковою патологією. За час навчання в школі кількість здорових дітей зменшується в 4-5 разів. Лише 6-8% випускників середньої школи можуть вважати себе здоровими, 50% – мають морфофункціональну патологію, 42% – хронічні захворювання. Кількість низькорослих у молодому поколінні виросла останнім часом у 20 разів.

Багато спеціалістів вважає, що в Україні прогресує захворюваність від покоління до покоління. Тобто спостерігається тенденція дегенерації, розпад тілесних, психічних, енергетичних потенціалів; знижується показник життєдіяльності, адаптаційних і захисних механізмів. Так, у 50% 6-8-річних, 60% – 9-12-річних, 82% – старшокласників спостерігається гіпокінезія, що, у свою чергу, зумовлює зниження адаптивних резервів і функціональної дезінтеграції організму з компенсаторною перебудовою обміну речовин, помітними змінами імунних властивостей.

Нині під час профілактичних оглядів удвічі більше виявляється сколіозів порушення постави, ніж 20 років тому. Порівняно з дітьми дошкільного віку серед учнів утричі більше реєструється порушень слуху, у 4 – зору, у 5 – порушення постави, в 11,5 раза – сколіозів. Тобто за час навчання в школі показники патологічного ураження погіршуються. Цьому сприяє напруження, втома, що зумовлені грубими порушеннями гігієнічних норм щодо режиму дня, розкладу занять, обсягу навчального навантаження, обладнання класу, розташування шкільних меблів, освітлення робочих місць, стан навколишнього

середовища, мікроклімату у класі, організація харчування тощо.

Розглядаючи класи хвороб серед уперше зареєстрованих випадків, досить високий відсоток складають інфекційні та паразитарні хвороби, а також хвороби ока та придаткового апарату, на які припадає майже 5% усіх захворювань, уперше зареєстрованих у 2008 р. (рис. 2.2).

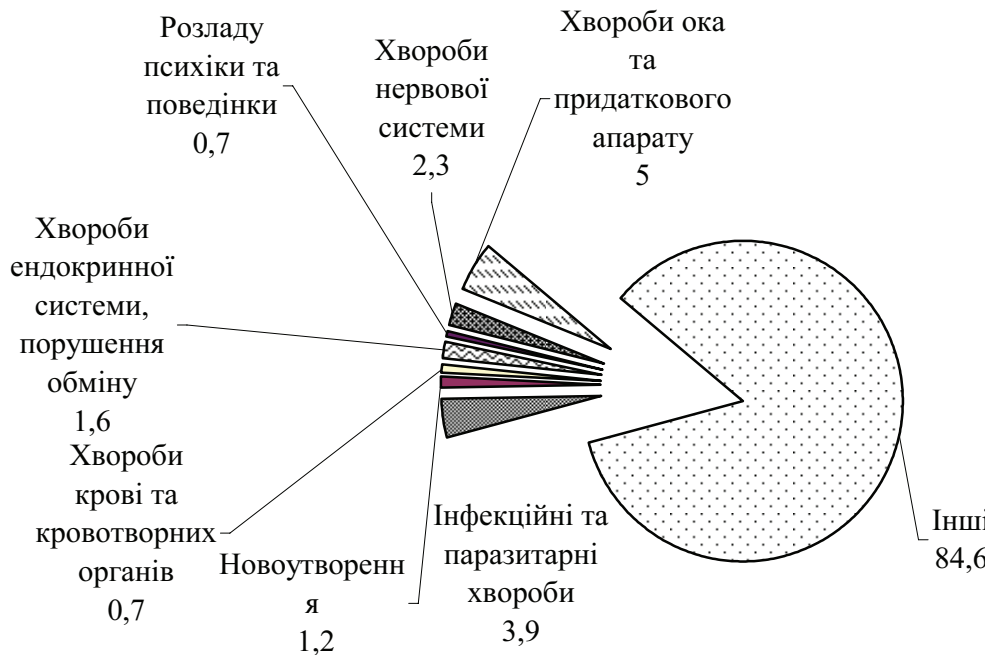

Рисунок 2.2. Структура вперше зареєстрованих випадків захворювань за класами хвороб, 2008 р., %

Практично з усіх видів захворювань як серед дітей, так і дорослих, спостерігаються значні територіальні відмінності. Якщо в цілому по Україні кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 тис. осіб віком 18 років і старше 2008 р. становила 56484 випадки, то у м. Київ – 76405, Автономній Республіці Крим – 40744. Подібна ситуація характерна і для інших вікових груп.

Скажімо, серед дітей віком 15-17 років при середньоукраїнському показнику 106 171 у Харківській області зареєстровано 131 927 випадків, а Закарпатській – 76722, по групі 0-14 років у цілому по Україні 142 200 випадків на 100 тис. населення, Сумській області – 98072, а м. Київ – 201 238, тобто в регіональному розрізі існують значні відмінності (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Територіальні відмінності захворюваності населення за класами хвороб та окремими віковими групами, кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 тис. осіб відповідного віку

Територія	Усі захворювання		
	Діти віком 0-14 років включно	Діти віком 15-17 років включно	Дорослі віком 18 років і старші
Україна	142200	106171	56484
Автономна Республіка Крим	124929	84514	40744
Вінницька	162954	133974	68207
Волинська	135677	85277	60825
Дніпропетровська	143167	102671	72061
Донецька	134849	106619	50131
Житомирська	146234	103298	45146
Закарпатська	103787	76722	58110
Запорізька	138996	91753	24920
Івано-Франківська	158540	131504	65714
Київська	166908	131553	53590
Кіровоградська	125156	108068	43046
Луганська	146115	111568	41883
Львівська	138758	91062	71868
Миколаївська	119284	85911	47323
Одеська	131354	102688	57796
Полтавська	131963	113466	47558
Рівненська	135720	114801	60795
Сумська	98072	93767	40035
Тернопільська	132153	83133	55446
Харківська	156105	131927	64904
Херсонська	119913	87407	50576
Хмельницька	137579	108821	50081
Черкаська	178689	119918	59984
Чернівецька	123776	94413	57466
Чернігівська	147937	100974	56038
м. Київ	201238	129681	76405
м. Севастополь	161278	91036	40606

Джерело: [147, с. 48].

У цілому в Україні 1,5 млн. дітей – хворі. На кожну тисячу дітей і підлітків припадає 23 дитини з вадами розвитку, 50% дітей мають незадовільний рівень фізичної підготовки. Лише 10% випускників загальноосвітніх шкіл є здоровими.

Подібна диференціація спостерігається практично з усіх класів захворювань. Наприклад, серед дорослих віком 18 років і старші новоутворення із кожних 100 тис. населення відповідного віку в Києві становлять 1475, а Чернівецькій області – 691 при

середньоукраїнському показнику 1005; хвороби нервової системи в Автономній Республіці Крим – 420, а в Івано-Франківській області – 2801 випадків на 100 тис. населення.

Такі територіальні відмінності захворюваності зумовлені багатьма чинниками. Скажімо, захворюваність дітей вища в регіонах, де несприятливим є екологічне середовище, де менш доступна (у т.ч. територіально) медична допомога. Недостатнє медичне забезпечення, що пов'язане з дефіцитом медичних кадрів, недоліком оснащення та раціонального використання наявного фонду, характерне перш за все для сільської місцевості. Щоправда, у містах у 2006-2008 рр. захворюваність дітей віком 0-17 років була майже в 1,5 раза вищою, ніж у сільській місцевості, що зумовлено перш за все більшими можливостями контактування дітей.

Усі ці дані свідчать на значні територіальні відмінності в наявних соціальних загрозах і потребах щодо створення безпечних умов.

Великою загрозою для здоров'я будь-якої нації є ВІЛ-інфекція. Незважаючи на значні зусилля світової спільноти в боротьбі з епідемією ВІЛ/СНІДу, розширення доступу населення до ефективних програм лікування і профілактики, захворюваність і смертність продовжують зростати. У світі 33,2 млн. осіб інфіковані ВІЛ, з них 2,5 млн. – діти. Загальна кількість померлих від СНІДу перевищила 25 млн. осіб. У Європі кількість інфікованих дорівнює 2,2 млн., а померло уже понад 170 тис. На жаль, із усіх ВІЛ-хворих у Європі більшість проживає в Росії та Україні. Кількість ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД в Україні зростає швидкими темпами (табл. 2.2).

Серед ВІЛ-інфікованих в Україні особи 15-49 років становлять 87,5%. Дослідження цієї патології в Україні розпочались у 1987 р. До 1995 р. епідемія характеризувалась спорадичними випадками інфікування ВІЛ, переважно серед іноземних громадян. У подальшому серед ВІЛ-інфікованих майже половину становили громадяни України, серед яких 60% – чоловіки.

У 1991 р. прийнято Закон України «Про запобігання захворювання на синдром набутого імунodefіциту (СНІД)», відповідно до якого обов'язковим стало тестування на ВІЛ вагітних, донорів крові та представників групи високого ризику

інфікування ВІЛ.

Таблиця 2.2

Динаміка кількості ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД в Україні по роках

Показник	ВІЛ-інфіковані					Хворі на СНІД				
	1995	2000	2005	2006	2008	1995	2000	2005	2006	2008
Кількість хворих з діагнозом, що встановлений уперше в житті, тис. осіб	1,5	6,3	13,8	16,1	19,0	0,04	0,7	4,2	4,7	4,4
На 100 тис. населення	2,9	12,9	29,4	34,5	41,2	0,1	1,3	9,0	10,1	9,5
Кількість хворих, що перебували на обліку в медичних закладах на кінець року, тис. осіб	1,5	30,7	62,9	72,0	91,8	0,1	0,9	5,1	7,2	10,4
На 100 тис. населення	3,0	63,1	134,6	155,0	199,7	0,1	1,9	10,9	15,5	22,7

Джерело: [147, с. 60].

Нині за темпами захворювання на СНІД Україна посідає одне з перших місць не лише в Європі, а й світі. І це величезна соціальна проблема.

Епідемія ВІЛ-інфекції в Україні характеризується зростанням кількості нових випадків ВІЛ-інфікування серед людей, які були інфіковані під час гетеросексуальних контактів, що фіксується з 1997 року.

За даними сероепідеміологічного моніторингу, спостерігається збільшення частки ВІЛ-інфікованих осіб серед обстежених за умовним кодом під назвою «особи, котрі мали статеві контакти з ВІЛ-інфікованими, і серед осіб, котрі мають багато статевих партнерів».

Зростає кількість інфікованих жінок, зокрема вагітних. Як наслідок цього – щорічне збільшення кількості дітей, народжених ВІЛ-інфікованими матерями.

Тенденцію до щорічного зростання має захворюваність на СНІД і смертність від нього у віці 15-49 років. Серед чоловіків показники вищі, ніж серед жінок.

За прогнозом експертів ВООЗ, ВІЛ-інфекція буде мігрувати від представників уразливих груп (споживачів наркотиків, працівників комерційного сексу) у загальну популяцію. Нині в

Україні, за даними експертів ВООЗ, ВІЛ-інфіковано уже 1,4% дорослого населення. За темпами поширення ВІЛ серед жителів віком 15-49 років Україна має найвищий показник інфікування в Європі та СНД. Такий стан, очевидно, буде змінюватись з огляду на досвід інших країн, де перехід від концентрованої стадії епідемії до генералізованої тривав близько 10 років.

Економічні наслідки епідемії ВІЛ/СНІДу для економіки України є вкрай негативними: невиходи на роботу, плинність кадрів, недостатня кваліфікація кадрів, половина ВІЛ-інфікованих помирає впродовж перших 10 років.

Усе це зумовлює зниження продуктивності праці, зростання витрат на навчання, підвищену потребу в персоналі з метою забезпечення виробничого циклу, що негативно позначається на ефективності праці.

Поширенню ВІЛ-інфекції в Україні сприяють:

- ін'єкційне вживання наркотиків. За даними Українського центру профілактики і боротьби зі СНІДом, серед ВІЛ-інфікованих значну частину становлять споживачі наркотиків (майже дві третини);

- небезпечна статеві поведінка (незахищена сексуальна практика). За даними епідеміологічних досліджень, в Україні спостерігається висока захворюваність на сифіліс (100 випадків на 100 тис. населення, тоді як у країнах Західної Європи відповідний показник становить один випадок). Рівень захворюваності швидко зростає. Лише порівняно з 80-ми роками минулого століття він збільшився у 37 разів. Епідеміологи визнають, що поширення хвороби вийшло далеко за межі традиційних груп ризику інфікування. Ситуація ускладнюється ще й тим, що не всі пацієнти, котрі мають симптоми захворювання, звертаються до медичних закладів за консультацією та лікуванням.

Низький рівень санітарної просвіти, незнання основ профілактики призводить до зростання захворюваності серед молоді. За даними вибірових обстежень, серед жінок і чоловіків поширені сексуальні контакти у стані алкогольного/наркотичного сп'яніння. 36% ВІЛ-інфікованих жінок, які надають платні сексуальні послуги, вживають наркотичні речовини ін'єкційним

шляхом. Соціально-професійні групи, що користуються секс-послугами, – це бізнесмени, далекобійники, таксисти, працівники правоохоронних органів, студенти, військовослужбовці, моряки [117, с. 13].

З метою зменшення рівня захворюваності на ВІЛ/СНІД в Україні відпрацьовано систему протидії поширенню ВІЛ/СНІДу. За останні два роки в Україні на рівні виконавчої влади сформовано систему протидії поширенню ВІЛ/СНІДу, зокрема з 2007 р. у державі, крім Всеукраїнського центру профілактики та боротьби зі СНІДом, створено майже 40 регіональних центрів СНІДу, де працює 600 дипломованих лікарів, діє 123 лабораторії скринінгу ВІЛ-інфекції та забезпечено 100%-ковий скринінг на ВІЛ донорської крові. Однак попри вжиття цих заходів проблема поширення недугу ще досить актуальна. Станом на 1 грудня 2009 р. за весь період реєстрації ВІЛ-інфікованих в країні зафіксовано більше 157,6 тис. випадків ВІЛ-інфікувань. На диспансерному обліку перебуває до 99,2 тис. ВІЛ-інфікованих, з них 11,5 тис. хворі на СНІД. Від СНІДу за період реєстрації ВІЛ в Україні померло понад 17,2 тис. хворих. Нині всі ВІЛ-інфіковані матері, перебувають під спостереженням до підтвердження або зняття діагнозу. До 2007 р. ВІЛ, в основному, поширювався серед ін'єкційних наркоманів. Останнім часом зафіксовано збільшення статевих заражень. У зв'язку з цим у Загальнодержавній програмі забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 рр., прийнятій у лютому 2009 р., вперше передбачено до 25% коштів за рахунок загального фінансування для профілактики ВІЛ-інфекції. Уряд Німеччини надав Україні допомогу в 1 млн. євро для проведення інформаційно-просвітницької кампанії з профілактики СНІДу.

Старт в Україні першої національної інформаційної кампанії «Не дай СНІДу шанс!» був даний Міністерством охорони здоров'я за підтримки Німецького товариства технічного співробітництва. Розпочата акція з частиною Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 рр., а МОЗ України разом із партнерами розглядає її як

основу для подальших кампаній з більш вузькою специфікою для різних цільових груп. Епідемія ВІЛ/СНІДу дає нові виклики. Тому національна просвітницька кампанія має стартувати саме зараз, а не тоді, коли буде вже пізно звертатися до інформаційних заходів. Саме сьогодні нам треба закликати молодь до безпечної щодо інфікування ВІЛ поведінки. Це шлях, який пройшли всі країни Європи, Америки, отже й ми маємо вчасно стати на нього.

Не менш гострою та актуальною є проблема захворюваності на туберкульоз. Її зростанню поряд з іншими факторами сприяє й вимушена міграція, масові переміщення людей, спричинені війнами, конфліктами чи стихійним лихом. У цих умовах доводиться жити в тісноті, антисанітарії, злиднях, що підвищує ризик захворюваності. Сьогодні в Україні проживає багато біженців, мандрівників, які мріють через нашу державу потрапити в багату Європу. До речі, Казахстан має кордони набагато більші, ніж Україна, проте вже проблеми кордонів вирішив. Україна до цього часу має відкриті кордони, що сприяє поширенню незаконної міграції, поширенню епідемій.

У світі щорічно реєструється близько 9 млн. нових випадків захворювань на туберкульоз і помирає від нього понад 2 млн. осіб. Зростання захворюваності на цю хворобу становить 1% у рік. Фахівці підраховали, якщо сучасні темпи поширення інфекції збережуться, то до 2020 р. кількість інфікованих збільшиться майже на 1 млрд. Захворюваність на туберкульоз є великою проблемою і в Україні. За роки незалежності вона зросла у 2,5 раза, а смертність – в 1,7 раза. Практика свідчить, що темпи захворюваності на туберкульоз зростають зі зниженням життєвого рівня населення. Адже, як уже підкреслювалось, туберкульоз – соціальна хвороба, розвитку якої сприяють:

- тіснота, духота, вогкість, скупченість населення, що характерно для життя незаможних верств, які збільшують ймовірність первинного зараження;

- паління, алкоголізм, стрес та інші свідчення соціальної невлаштованості, що знижують опірність організму;

- неспроможність незаможних верств населення придбати необхідні для лікування протитуберкульозні препарати.

Зрозуміло, що рівень споживання впливає на стан здоров'я

населення. Незважаючи на те, що середня кількість калорій на одну особу на день в Україні зростає, вона є значно нижчою, ніж у країнах Євросоюзу чи Європейського Союзу (табл. 2,3).

Таблиця 2.3

**Середня кількість калорій на 1 особу в день у країнах
Євросоюзу ВООЗ по роках, ккал**

Рік	Україна	Європейський регіон	ЄС	СНД
2000	2892	3205,9	3456,8	2770,2
2001	2992	3244,1	3475,4	2841,1
2002	3049	3294,1	3509,3	2913,7
2003	3054	3301,6	3502,3	2944,9

Джерело: [259, с. 67].

Таблиця 2.4

**Динаміка споживання продуктів харчування населенням
України на одну особу за рік, кг**

Продукт	1990	2000	2005	2008	2008 до 1990, %
М'ясо і м'ясопродукти	68	33	39	51	75
Молоко і молочні продукти	373	199	226	214	57,4
Яйця, штук	272	166	238	260	95,6
Риба і рибопродукти	17,5	8,4	14,4	17,5	100
Олія та інші рослинні жири	11,6	9,4	13,5	15,0	129,3
Картопля	131	135	136	132	100,8
Овочі та баштанні	102	102	120	129	126,5
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	47	29	37	44	93,6
Хліб і хлібні продукти	141	125	124	115	81,6

Джерело: [259, с. 67].

Особливо низьким є рівень споживання м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів, що є наслідком бідності (табл. 2.4).

В Україні 100 родин володіє 2/3 національного багатства, на решту родин припадає лише одна третина цього багатства. З цієї причини ми купуємо та вживаємо застарілі ліки, що нерідко не тільки не лікують, а й зумовлюють появу нових захворювань.

Подоланню цих негараздів має сприяти прийняття та реалізація «Основних засад державної політики у сфері безпечної

життєдіяльності населення до 2011 року» (проект цього документа вже підготовлено), що передбачає:

- удосконалення систем державного управління безпечною життєдіяльністю населення;

- гармонізацію нормативно-правової бази з урахуванням міжнародних вимог;

- створення страхової системи для об'єктивного підвищення безпечності освітньо-інформаційного та наукового забезпечення.

Усі ці чинники призводять до того, що ймовірність захворіти істотно підвищується від зниження соціального рівня.

В Україні лише із вперше встановленим діагнозом 2008 року виявлено майже 36 тис. осіб, а в розрахунку на 100 тис. населення – 78 осіб. Для порівняння: у 1995 р. таких було 41,8 чол. Найвищий показник виявлених з активним туберкульозом уперше в житті встановленим діагнозом зафіксовано 2005 р. – 84,4 чол. у розрахунку на 100 тис. населення. Значну частку серед них становлять особи з активним туберкульозом, у тому числі, органів дихання (рис. 2.3).

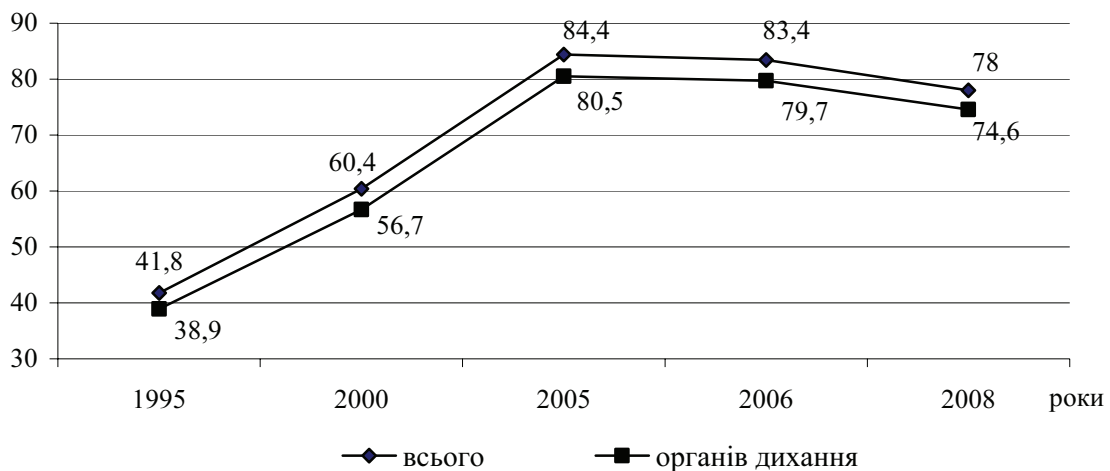

Рисунок 2.3. Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом активний туберкульоз, у т.ч. органів дихання, осіб на 100 тис населення

Особливо високі рівні захворюваності характерні для південних і південно-східних областей України.

Якщо захворюваність на туберкульоз зумовлена в основному різким зниженням життєвого рівня населення, то захворюваність на такі хвороби, як сифіліс, гонококова інфекція (гонорея), алкоголізм, наркоманія – асоціальною поведінкою людей, перш за все молодих. Захворюваність на сифіліс, гонорею, наркоманію і токсикоманію має тенденцію до зниження, а на алкоголізм та

алкогольні психози – до зростання (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка захворюваності на соціально небезпечні хвороби в Україні, кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом, на 100 тис. населення

Показник	1995	2000	2005	2006	2008	1995-2008,+/-
Сифіліс	119,0	91,9	42,2	34,5	25,1	-93,9
Гонококова інфекція	89,4	52,9	38,7	33,1	27,2	-62,2
Розлади психіки та поведінки	264,4	261,9	242,1	231,6	249,8	-14,6
Алкоголізм та алкогольні психози	124,0	105,1	121,5	115,7	130,6	+6,6
Наркоманія і токсикоманія	24,0	23,9	14,7	13,6	13,0	-11,0

Джерело: [147, с. 66].

Найвищий рівень захворюваності на соціально небезпечні хвороби мають Дніпропетровська і Донецька області. А щодо активного туберкульозу, то крім зазначених регіонів, від 1 до 2,5 тис. осіб лише з уперше в житті встановленим діагнозом у 2008 р. мали АР Крим, Вінницька, Житомирська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області і м. Київ. До речі, тривалий час Херсонщина має найвищий показник захворюваності на активний туберкульоз (124,2 у розрахунку на 100 тис. населення), що майже вдвічі перевищує середній у країні. Більше 100 осіб мають також Луганська і Миколаївська області. Найнижчий рівень цього захворювання у Чернівецькій області – 48,5.

Зменшенню зазначених соціально небезпечних хвороб, зокрема, тих, що зумовлені асоціальною поведінкою молоді, сприяє активне впровадження здорового способу життя. Власне поняття *здоровий спосіб життя* має глибоке коріння. Ще в Древній Індії за шість століть до нової ери у «Ведах» були сформульовані основні принципи дотримання здорового способу життя. У Гіппократа в трактаті «Про здоровий спосіб життя» це поняття розглядається як гармонія, що слід досягати шляхом дотримання цілої низки норм поведінки і профілактичних заходів. Гіппократ акцентує свою увагу на фізичному здоров'ї людини, тоді як, скажімо, Демокріт – на духовному здоров'ї та шляхах його збереження.

У Древній Греції культ тіла підносився в ранг державних пріоритетів, ішлося про чітку систему фізичного виховання.

Фізичне вдосконалення пов'язувалось зі здоров'ям і способом життя людини. Наприклад, в Афінах процес формування здорового способу життя здійснювався під впливом гуманістичних ідеалів, а у Спарті його культивування було не особистою справою громадян, а потребою реалізувати установки держави. У Спарті всі громадяни мали займатись фізичними вправами.

Великий внесок у формування здорового способу життя зробили: М. Пирогов, М. Сеченов, І. Павлов, А. Макаренко, В. Сухомлинський, Ю. Лісцин, І. Бестужев-Лада тощо, розглядаючи його як систему поглядів, що складається в процесі життя під впливом різних факторів, на проблему здоров'я як конкретне вираження можливостей людини в досягненні поставленої мети. Ми дотримуємось погляду, що

- усталений в людині спосіб організації виробничої, побутової і культурної сторін життєдіяльності, що дозволяє тією чи іншою мірою реалізувати свій творчий потенціал;

- соціально та історично визначене уявлення про здоров'я, а також і засоби та методи його інтеграції в практичне життя;

- типові форми і способи повсякденної життєдіяльності людини, які зміцнюють і вдосконалюють резервні можливості організму, забезпечуючи тим самим успішне виконання своїх соціальних і професійних функцій незалежно від статі, економічної, соціальної та психологічної ситуації [86, с. 139].

В умовах стресової ситуації, безробіття, зниження життєвого рівня населення значного поширення набуває захворюваність на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання психоактивних речовин (наркологічні розлади). Проте надзвичайно строкатою є ця картина в регіональному розрізі. Скажімо, на 100 тис. населення України цей показник становить 210,5 випадків з уперше в житті встановленим діагнозом, у Вінницькій області – 462,8, Київській – 827,9, Харківській і Чернівецькій – по 568, м. Києві – 3,8 випадків.

Суттєвим соціальним ризиком, що негативно впливає на стан здоров'я населення, є наслідки Чорнобильської катастрофи. Так, захворюваність і смертність населення, що підлягає включенню до Державного реєстру України осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС у 2008 р. (кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 тис. населення),

становила 56,7 тис., кількість померлих – 2,1 тис. випадків. Особливо високим рівнем є захворювання органів дихання.

Таким чином, як в Україні загалом, так і в її регіонах, спостерігається висока захворюваність населення, що є великою соціальною небезпекою. Безпека ж має гарантувати кожній людині підвищення якості життя, фізичного, духовного та інтелектуального розвитку людини, її потенціалу. В кінці ХХ ст. в ООН розглядалась концепція розвитку людського потенціалу, в основу якої покладена ідея про те, що вищий сенс і мета економічного розвитку будь-якого сучасного суспільства полягає в забезпеченні можливості кожної людини реалізувати свій потенціал, вести здорове, повноцінне і творче життя. У зв'язку з цим кожна людина, індивід розглядається не лише як важливий фактор соціального розвитку, але і як агент – споживач результатів і досягнень усього суспільства, що обумовлює розширення практичних можливостей інтелектуального, соціокультурного, економічного вибору, доступного кожному члену суспільства.

Реалізація принципів розвитку людського потенціалу передбачає існування максимально широких можливостей задоволення потреб людини, починаючи із забезпечення продуктів харчування, житлом, одягатом. Водночас базовими потребами людини, згідно із чинними міжнародними документами, є отримання сучасної освіти, послуг охорони здоров'я, гарантування безпеки в найширшому розумінні цього слова.

2.2. Здоров'я нації в контексті сучасних соціально-економічних проблем

Останнім часом все більше країн визнає, що для поліпшення здоров'я населення замало зусиль однієї сфери охорони здоров'я. Більш суттєвий вплив мають соціально-економічні умови. Доступність же якісної медичної допомоги є однією із важливих соціальних складових здоров'я. Існує тісний зв'язок між бідністю і станом здоров'я. Бідна людина не може забезпечити собі оптимальне харчування.

Фундаментальною основою хорошого здоров'я є

забезпеченість населення житлом, продуктами харчування, доступом до послуг охорони здоров'я. Якщо проаналізувати всі ці показники, то можна сказати, що населення України проживає в умовах відносно соціально-економічної нестачі.

Житлові умови суттєво впливають на стан здоров'я. Безперечно, що, перш за все, впливає наявність житла чи його відсутність. Соціологічні дослідження свідчать, що ризикують мати поганий стан здоров'я жінки, які проживають у комунальній квартирі, гуртожитку, в орендованому житлі у три рази більше, ніж ті, хто має власне житло. У чоловіків ця різниця становить 5 разів. У власній квартирі людина відчуває себе більш захищеною.

Суттєвий вплив на здоров'я має власне стан житла. Скажімо, підвищений рівень вологи в квартирі спричиняє зростання в 1,5-3,5 рази захворюваності верхніх дихальних органів, появі кашлю, хрипів, сприяє появі головного білю тощо.

Температура повітря в житлі, зокрема, низька температура є причиною підвищеної смертності, а значне скорочення кількості населення – високого рівня інфекційних захворювань, туберкульозу тощо. Діти в сім'ях із низьким рівнем забезпеченості житловою площею є більш збудженими, агресивними.

На стан здоров'я населення впливає і стан комфортності в районі чи мікрорайоні (рівень злочинності, стан території, наявність розвинутої транспортної мережі, магазинів тощо).

Одним із показників стану здоров'я нації є народжуваність, яка в нашій державі є досить низькою. Скорочення кількості і частки дітей та зростання смертності працездатного населення зумовлює його старіння. Турботу викликає і те, що на фоні неухильного зменшення чисельності дітей відбувається погіршення якості майбутніх поколінь, що в, першу чергу, визначається станом здоров'я дитячого населення. Захворюваність зростає в усіх вікових групах. Переважна більшість дітей є нездоровими з дня народження. Нині хворими народжується чи, народившись, хворіють 40% немовлят. Це майже в 3 рази більше, ніж у 1990 р. Погіршення здоров'я дітей значною мірою зумовлено стійкою тенденцією падіння здоров'я жінок, зростанням патології вагітності та пологів. Виникає замкнуте коло (рис. 2.4).

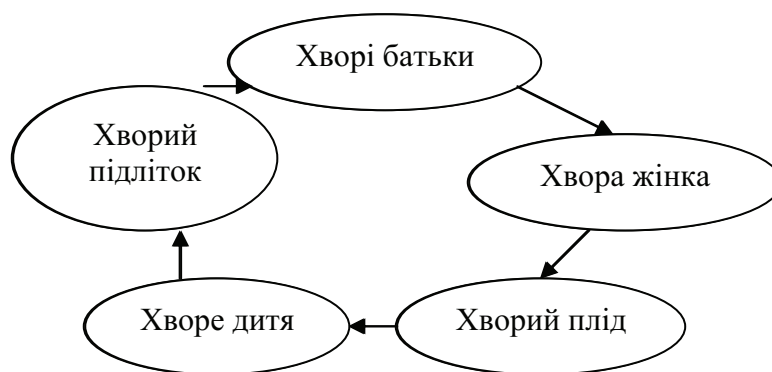

Рисунок 2.4. Схема накопичення патологій у поколіннях

Відбувається інтенсивне погіршення стану здоров'я дітей. Лише протягом 2000-2008 років у цілому по Україні їх захворюваність зросла на 29,5%. А це в подальшому позначиться і на стані здоров'я населення в цілому, що негативно позначиться й на економічному зростанні. Світовий досвід показує, що близько 30% економічного зростання в розвинених країнах пов'язано зі зниженням смертності. У країнах Західної Європи 29-38% зростання ВВП пов'язують з покращенням здоров'я нації. Водночас високий рівень смертності населення, зниження тривалості життя, депопуляція – це пряма загроза сталому розвитку держави. Економічна криза є додатковою загрозою для демографічної сфери. Якщо демографічна криза не буде подолана, то піднімати економіку не буде кому. Разом із тим зниження смертності, покращення здоров'я нації мають сприяти й збільшенню обсягів фінансування галузі. Адже, як свідчать результати досліджень, зростання частки витрат ВВП на розвиток охорони здоров'я на 1% сприяє зниженню смертності на 4%.

Зниження захворюваності позначиться і на інших показниках, що характеризують стан здоров'я нації. Тому перед нашою державою постають нагальні питання підвищення безпеки громадського здоров'я, формування та зміцнення відповідної інфраструктури охорони здоров'я, гарантування безпеки діяльності лікарів. Зростаючий попит на медичну допомогу та медичні послуги, з одного боку, та зменшення чисельності медичного персоналу, з іншого боку, може негативно вплинути на надання медичних послуг.

Враховуючи, що лікарняні заклади є життєво важливими для населення об'єктами і тим місцем, де зазвичай починається та

закінчується життя, тому забезпечення їх життєдіяльності є одним із пріоритетних завдань суспільства і влади.

Слід зазначити, що значна частина діючих лікарень побудована без урахувань аспектів безпеки та опірності, що негативно позначається на їх діяльності під час надзвичайних ситуацій. Тому важливо виявити структурні та неструктурні недоліки. Потребують модифікації медичні заклади, будівництво яких було здійснено у зонах підвищеної небезпеки. Має гарантуватися захист неструктурних елементів (основних служб, обладнання, медикаментів), спрямованих на забезпечення функціонування медичного закладу під час спалаху хвороб, стихійних лих тощо. Їх відсутність призводить до того, що лікарняні заклади виявляються неспроможними надавати своєчасну та якісну медичну допомогу.

Статистика свідчить, що в сучасних екологічних умовах значно зросла захворюваність населення, збільшується кількість важкохворих, хронічних хворих із смертельними наслідками.

Небезпеку для людини, її здоров'я створює і технічний прогрес. За даними вітчизняних дослідників, за останні 50 років потужність електромагнітних випромінювань (ЕМВ) від джерел, які експлуатують у промисловості і на транспорті, зросла більше ніж у 50 тис. разів, а антропогенні ЕМВ у десятки тисяч разів перевищують електромагнітний фон Землі. Усе це радикально змінило фізіологічні процеси в організмі людини, що зумовлюють виникнення та перебіг хвороб у значної частини населення України.

Чіткіше стали вимальовуватись ознаки екологічної кризи, що впливає на здоров'я людини. Провідне місце при цьому відводиться електромагнітним полям. Дія електромагнітних хвиль (ЕМХ) надовго залишає свій слід. Ці хвилі істотно позначаються на здоров'ї людей, які проживають у санітарно-захисних зонах. Фахівцями встановлено, зокрема, що упродовж трьох років у них розвивається більше у 3 рази пухлинних утворень, у 3,5 раза – захворювань нервової системи, у 5 – ендокринної системи, у 8 разів більше психічних розладів*.

У мешканців із перевищенням щільності потоку енергії ЕМХ збільшується кількість інфекційних захворювань, розладів серцево-судинної системи організму тощо. Тобто ЕМХ – один із

* Ці дані на 1000 осіб населення порівняно з контрольною групою.

вагомих чинників, що негативно позначається на здоров'ї людини, її працездатності, знижує захисні функції організму.

Тобто необхідні заходи щодо захисту механічного, електричного, комунікаційного обладнання лікарень, збереження водопостачання, медичного обладнання, страховки.

Радянська система фінансування лікарняних закладів на основі даних про кількість ліжок-місць тривалий час зберігається і нині. На місцях з'явився стимул будувати великі спеціалізовані лікарні, що характеризувались великим потоком хворих.

Сьогодні ставиться завдання перенесення основного акценту на первинну медико-санітарну ланку. Реорганізація має бути здійснена у напрямі:

- скорочення ліжок-місць у медичних закладах;
- створення інтегрованої мережі поліклінік з великою питомою вагою амбулаторних медичних послуг та лікування як базового, так і профілактичного;

- упровадження стратегії заміщення, що передбачає надання денної медичної допомоги, замість госпітальних послуг, що стане основним джерелом підвищення ефективності всієї системи охорони здоров'я. Такий підхід зумовить зменшення кількості пацієнтів, яким необхідно цілодобово перебувати в лікарні; переміщення обсягів кваліфікованої медичної допомоги на первинний рівень; формування денного стаціонару.

Сьогодні в Україні уже діють «Денні стаціонари», «Центри хірургії одного дня», «Стаціонар удома», телемедичне консультування, яке вважається потужним методом поліпшення клінічних результатів лікування та оптимізації лікувально-діагностичного процесу.

Упровадження нових технологій має сприяти зміцненню здоров'я нації як, до речі, це відбувається в будь-якій країні світу. За даними фахівців, смертність у країнах з найвищим рівнем життя, де широко використовується сучасне обладнання, нові технології, має тенденцію до зниження, тоді як у країнах з низьким рівнем життя – до зростання.

На поліпшення здоров'я населення суттєвий вплив має, як уже зазначалось, активне впровадження здорового способу життя. Адже, як свідчать соціологічні дослідження, дві третини населення в Україні мають поганий і дуже поганий стан здоров'я. Великою залишається різниця між рівнем тривалості життя

чоловіків і жінок. І тут немалу роль відіграє спосіб життя. Дослідження свідчать, що:

-жінки більш відповідально підходять до стану свого здоров'я і ведуть здоровий спосіб життя, що сприяє зміцненню здоров'я, уникаючи поганих звичок, а чоловіки менш уважні до свого здоров'я;

-представники чоловічої статі ведуть патологічний спосіб життя, погано адаптуються до деструктивних процесів. Вони мають багато шкідливих звичок, більше страждають від соціальних хвороб;

-серед тих, хто попадає у дорожньо-транспортні пригоди, гине від зовнішніх чинників, більшу частину становлять чоловіки. Кожна дев'ята транспортно-дорожня пригода пов'язана з дітьми. Серед останніх і так високою є захворюваність.

Так, якщо у 2008 р. кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 тис. осіб дорівнювало 70 460, то серед дітей віком 0-14 років – 142 200, 15-17 років – 106 171. Досить високими серед усього населення є такі класи хвороб, як органів дихання (у цілому 29 669, серед дітей віком 0-14 років – 94 266, тобто втричі більше).

Як свідчать дослідження фахівців, сьогодні спостерігається погіршення якісних характеристик стану здоров'я молоді. Головною причиною є та, що нездоров'я молодь принесла з собою із дитячого віку. Тому проблема здоров'я дітей уже багато десятиріч не втрачає своєї актуальності. Вона увійшла до числа чотирьох пріоритетів ВООЗ, сформульованих ще 1948 р., тобто в період утворення цієї організації. Установлено, що частка здорових дітей серед новонароджених становить 5-8%. До 4-х років цей показник зростає до 14,5%, а потім починає зменшуватись. Особливо значне зниження має стан здоров'я дітей перед початком навчання в школі. Одночасно зі зменшенням потенціалу здоров'я дітей збільшується частка дітей третьої групи, тобто тих, що мають хронічні захворювання.

У цілому комплексна оцінка фізичного розвитку дітей свідчить, що фізичний стан дітей систематично погіршується. Так, якщо у віці 3-х років частка дітей, фізичний стан яких відповідає віку становить 84%, то у віці 6 років – 82, а 9 років – 63%.

Спад здоров'я дітей значно вищий середньої динаміки; їх

здоров'я є гіршим від стану здоров'я батьків, а здоров'я онуків – ще гіршим. Проблеми захворюваності переміщуються із групи людей похилого віку в групи дітей та молоді, які, вступаючи в дітородний вік, відтворюють хворе покоління.

Суттєво зростає чисельність дітей, які мають відхилення у стані здоров'я, під час навчання в школах, що зумовлено:

- стресовою тактикою педагогічних впливів;
- стресом обмеженого часу (це один із найтяжчих стресів, який накопичується);
- невідповідністю методик і технологій навчання віковим особливостям учнів;
- інтенсифікацією і нераціональною організацією навчального процесу;
- відсутністю системної комплексної роботи щодо формування усвідомлення цінності здоров'я та здорового способу життя;
- низькою кваліфікацією педагогів у питаннях вікової фізіології, психології, охорони здоров'я школярів тощо.

Водночас слід зазначити, що до пріоритетних напрямів розвитку охорони здоров'я в нас віднесено зміцнення здоров'я дітей і підлітків. Тому формування здорового способу життя слід спрямувати на подолання негативних звичок. Скажімо, у розвинених країнах світу куріння характерне для населення з низькими доходами. Україна, на жаль, виділяється не лише на терені СНД, а і країн Європи, де смертність від куріння має тенденцію до зростання.

ВООЗ відмічає, що зниженню поширення тютюнової епідемії сприяє багато чинників. Серед останніх, як свідчить досвід Канади, Південної Африки, Великобританії, США, Таїланду, – підвищення податків на тютюнові вироби, санітарно-просвітницька робота, антиреклама тощо.

Значна частина чоловіків помирає від вживання алкоголю, тому високою залишається серед цієї частини населення захворюваність і смертність від вживання алкоголю. Саме це є причиною таких захворювань, як хронічний алкоголізм, алкогольні психози, алкогольна хвороба нервової системи, хронічний панкреатит, хронічний панкреатит алкогольної етимології, деградація нервової системи тощо.

Для обґрунтування стратегії зниження смертності, пов'язаної

зі вживанням алкоголю, важливо знати не лише її загальні тенденції, але і динаміку кожного з її компонентів. Протиалкогольні заходи мають орієнтуватись на людей з алкогольною залежністю і обмеження вживання алкоголю, а також на профілактику дітей, які виховуються в сім'ях, де батьки алкоголіки, щоб зупинити процес алкоголізації населення з покоління в покоління.

Водночас охорона здоров'я сприяє подоланню інших соціальних небезпек. Показовим у цьому плані є досвід США, де охорона здоров'я допомагає долати бідність. Адже відсутність медичної страховки в осіб з низькими доходами різко обмежує доступність медичної допомоги. У США, практично, все населення охоплено медичним страхуванням. До речі, показник адекватності функціонування системи охорони здоров'я, задоволення потреби населення в медичній допомозі та медичних послуг включає такі важливі характеристики, як:

- створення умов для уважного ставлення до пацієнта;
- дотримання конфіденційності та автономності пацієнта;
- ступінь швидкості його обслуговування;
- санітарно-гігієнічний стан медичного закладу;
- якість лікарняного харчування;
- доступність системи соціальної підтримки у процесі лікування;
- можливість вільного вибору лікаря і медичного закладу.

Серед країн, де медицина швидко відгукується на потреби різних соціальних груп населення, найвищий рейтинг мають США, Швейцарія, Люксембург, Данія, Німеччина. Україну можна віднести за цим показником до країн з низьким рівнем. Водночас слід мати на увазі, що при будь-яких рівнях фінансування система охорони здоров'я має відгукуватись і надавати медичну допомогу. Українська система охорони здоров'я має серйозні проблеми щодо доступності медичної допомоги, що зумовлено загостренням проблем її розвитку, зокрема, фінансового забезпечення. Якщо, скажімо, такі країни, як Швейцарія, Австрія, Фінляндія, Італія, цю сферу фінансують на рівні 8-10% ВВП, а в Нідерландах, Німеччині, Бельгії, Норвегії, Ізраїлі – 9-11, США – 15,2, то в Україні – 3,5%. Такий рівень фінансування в нашій країні не сприяє розвитку нових медичних технологій та впровадженню їх у практику. Водночас

американці, як відмічають експерти з Університету Джонса Хопкінса (Johns Hopkins University), не задоволені своєю системою охорони здоров'я. У цій країні залишаються високими ціни на окремі види медичного обстеження порівняно з іншими державами. Скажімо, аналіз мочі в канадському госпіталі коштує 8 дол. США, а в американському – 176, електрокардіограма – відповідно 13 і 711 дол., рентген грудної клітки – 30 і 772 дол. Тобто, стверджують автори, що американці за лікування платять набагато більше, ніж громадяни інших країн, отримуючи при цьому майже такі ж результати [47].

Для поліпшення стану здоров'я населення України слід суттєво поліпшити не лише систему фінансового забезпечення, яка має бути прозорою*, а й підвищити відповідальність за стан здоров'я пацієнтів. Для цього варто використовувати досвід інших країн щодо турботи про здоров'я нації. У цьому контексті заслуговує на увагу досвід Німеччини, де всі жителі 35-річного віку кожні два роки мають проходити медичне обстеження для виявлення захворювань серця, системи кровообігу, нирок і діабету. Жінки, починаючи з 20, а чоловіки – із 45 років, проходять цільове обстеження для раннього виявлення онкологічних захворювань. Це сприяє інтенсифікації профілактичної діяльності та ефективності використання фінансових ресурсів, які виділяються для цих цілей.

У нашій системі охорони здоров'я гострою є проблема тіньового ринку медичних послуг. Остання зумовлює значне скорочення доступності медичного обслуговування, поширення самолікування і, як наслідок цього, хронізацію захворювань, підвищення рівня інвалідності та смертності, зниження рівня та якості життя (оскільки примушує групи населення з обмеженими можливостями нести непосильні для життєдіяльності сімей витрати).

Зміцненню здоров'я нації, як свідчить досвід індустріально-розвинених країн, сприяє й зміцнення первинної медичної допомоги, яка сприяє реалізації завдань, пов'язаних з профілактикою соціальних захворювань. Первинна ланка системи охорони здоров'я, зокрема амбулаторно-поліклінічні

* Фінансова прозорість та інформація про реальну вартість медичного обслуговування виключає бажання пацієнтів платити за нього свої власні ресурси, якщо це регламентовано.

заклади, мають забезпечувати профілактику соціальних захворювань. З цією метою, як свідчить світовий досвід, в амбулаторно-поліклінічних закладах мають бути спеціальні підрозділи, орієнтовані на реалізацію скринінгових програм профілактики та раннього виявлення соціально-значимих захворювань. Такі підрозділи можуть стати основою формування індивідуальної відповідальності громадян за стан свого здоров'я.

Це, у свою чергу, потребує системного підходу, що не обмежується заходами, спрямованими на поліпшення медичної допомоги, але, що не менш важливо, включає питання профілактики захворювань, сприяє формуванню здорового способу життя.

Формування здорового способу життя має спрямовуватись на гармонійний розвиток особистості, соціально активної, творчої як одного із факторів економічного і соціального прогресу суспільства. Формування здорового способу життя має стати важливим напрямом політики у сфері охорони здоров'я. При цьому основою пропаганди здорового способу життя має стати, поряд з інформуванням про шкоду низької фізичної активності, нераціонального і незбалансованого харчування, споживання тютюну, алкоголю, наркотичних і токсичних речовин, також прищеплення навиків дотримання гігієни та режиму праці, навчання, раціонального харчування. І це має стати одним із пріоритетів держави, важливим напрямом її політики в соціальній сфері. У багатьох документах підкреслюється, що головний резерв зростання людського потенціалу і суспільного розвитку концентрується в людині, її фізичному і духовному здоров'ї. Останнє визначається як відповідність фізичного, психічного та морального розвитку людини з урахуванням медичних, психологічних та соціально-професійних критеріїв.

Державну політику щодо збереження здоров'я населення слід спрямовувати на взаємодію з інструментами громадянського суспільства. Вона покликана бути дієвою та носити комплексний характер, охоплювати всі аспекти здоров'я, як і всі сфери суспільного й особистого життя.

Незважаючи на те, що ці високі цілі і завдання певною мірою відображені в законодавстві, правова база формування здорового способу життя, зокрема молоді, а також осіб старших вікових груп, ще не створена. Розробка та реалізація такого законодавства

покликані забезпечити:

- посилення та підвищення дієвості санкцій за порушення законодавства у сфері забезпечення здорового способу життя;

- концентрацію сил і ресурсів, інтелектуальних та управлінських, що відповідають за формування здорового способу життя;

- введення в навчальні предмети дисципліни про здоровий спосіб життя;

- створення на державних підприємствах, в організаціях підрозділів, що відповідають за формування здорового способу життя та охорони здоров'я співробітників.

Такий підхід дозволить перейти від лікування хворих людей до профілактики захворюваності, розвитку фізичних і психічних можливостей людського організму. В результаті може бути суттєво покращена якість життя, створені передумови для підвищення продуктивності праці, прискорення темпів економічного зростання та науково-технічного прогресу. Тим самим формування здорового способу життя стане впливовим фактором зміцнення держави.

Упровадження системи здоров'язбереження має спрямуватись на формування перш за все в учнів знань, умінь і навиків, реалізації здорового способу життя, стійких мотивів до збереження та зміцнення свого здоров'я. До головних заходів, направлених на досягнення цього, варто виділити наступні:

- створення центрів формування здорового способу життя;

- передбачення в навчальних програмах загальноосвітніх навчальних закладів упровадження здорового способу життя;

- реалізація в повсякденній практиці навчальних закладів позакласної фізкультурно-оздоровчої роботи;

- проведення фізкультурно-оздоровчих змагань серед дітей і молоді із залученням учнів до їх занять, спрямованих на формування здорового способу життя;

- створення в кожному навчальному закладі фізкультурно-оздоровчих клубів із залученням до роботи в них усіх учнів;

- проведення спортивних заходів з участю відомих діячів у сфері спорту, мистецтв, політиків;

- організація ярмарок здоров'я;

- удосконалення системи надання психологічної допомоги, створення в навчальних закладах рекреаційних зон;

-виконання робіт з озеленення, благоустрою, санітарної очистки навчальних закладів, а також конкурсів на кращий кабінет, кафедру, факультет, коледж, школу, вищий навчальний заклад;

-формування загальнодержавних і регіональних фондів для розв'язання питань формування здорового способу життя;

-створення умов обов'язкового сучасного безкоштовного експрес-обстеження здоров'я всіх учнів;

-проведення та висвітлення у засобах масової інформації заходів, пов'язаних зі святкуванням дня здоров'я;

-заохочення учнів, студентів до здорового способу життя;

-розміщення інформаційно-освітніх й агітаційних матеріалів про формування здорового способу життя в доступних для учнів місцях навчального закладу, на зошитах, підручниках тощо;

-випуск і демонстрація фільмів про здоровий спосіб життя [223, с. 77-78]. Усе це має сприяти залученню молодого покоління до здорового способу життя.

Пропаганду здорового способу життя, санітарно-гігієнічної освіти варто спрямувати на зниження споживання алкоголю, профілактику самогубств. І, як свідчить практика, це дає позитивні результати, тоді, коли ця робота поєднана з розвитком служб телефону довіри, профілактикою інфекційних захворювань, розвитком наркологічної допомоги, удосконаленням спеціалізованої медичної допомоги населенню, розвитком та зміцненням мережі закладів охорони здоров'я, підвищенням ролі первинної медичної допомоги тощо.

Водночас у державі має стати пріоритетним напрямом стимулювання народжуваності та зміцнення сім'ї шляхом формування системи цінностей, орієнтованих на сім'ю з двома і більше дітьми; підвищення матеріального добробуту, рівня та якості життя сім'ї; створення сприятливих умов для народження і виховання декількох дітей (у тому числі можливість для молоді отримання освіти і роботи з достойною заробітною платою); забезпечення для працюючих батьків сприятливих умов для поєднання трудової діяльності та виконання сімейних обов'язків.

2.3. Основні ризики здоров'я

В усіх високорозвинених країнах світу головним обов'язком суспільства і найважливішим стратегічним орієнтиром соціальної політики, у тому числі у сфері безпеки, є збереження та зміцнення здоров'я. У цьому контексті протягом останніх десятиріч людство у боротьбі з хворобами досягло значних успіхів. Підтвердженням цього є постійне зростання тривалості життя. Якщо у 1950 р. середня тривалість життя у світі становила 50 років, 1970 р. – 57, 1990 р. – 63, то 2000 р. – 66 років. У розвинених країнах світу вона становила 74 роки і більше. У третьому тисячолітті найкращих показників тривалості життя досягнуто в Японії (81,7 року), Гонконгу (82,2), Ісландії (81,8), Швейцарії (81,7), Австралії (81,2 року). У 2005 р. у 14 країнах світу середня тривалість життя населення перевищувала 80 років. В Україні, на жаль, цей показник має чітку тенденцію до зниження. На засіданні Верховної Ради України прозвучало, що нині в Європі середня тривалість життя становить 78 років, тоді як в Україні – 68,3. Тривалість життя нині є набагато нижчою, ніж вона була на початку 90-х років минулого століття.

Щоб подолати цю проблему, необхідно виявити фактори, що негативно впливають на стан здоров'я. До речі, безпека у сфері громадського здоров'я залежить від багатьох чинників. Україну, на щастя, обійшли збройні конфлікти, що спричиняють перш за все руйнування та послаблення системи охорони здоров'я. Проте нашу державу не обійшла напружена, несприятлива медико-демографічна ситуація, що проявляється у зниженні народжуваності. Погіршення стану здоров'я населення зумовлено перш за все системною кризою, що призвела до значного зниження якості життя більшості населення країни, непродуманими та неефективними реформами в системі охорони здоров'я, різким скороченням мережі соціальних закладів, незадовільним станом соціальної сфери, у тому числі базової медицини тощо. Підтвердженням цього є збільшення показника загальної смертності населення, надсмертність осіб працездатного віку, прогресування демографічного старіння, скорочення очікуваної тривалості життя тощо. Незважаючи на певне зростання протягом останніх декількох років народжуваності, зменшення смертності немовлят і материнської

смертності, демографічна криза і депопуляція зберігається.

Порушують безпеку у сфері охорони здоров'я забруднення довкілля, нераціональна природоохоронна політика, що зумовлюють збільшення навантаження на екосистему.

За даними ООН, в атмосферу щорічно викидається 110 млн. т оксиду сірки, 70 – оксиду азоту, 180 – оксиду вуглецю, 70 – неочищених отруйних газів, 60 – завислих часток, 700 – сполук важких металів, 500 – свинцю, 100 – токсохімікатів, 10 тис. т ртуті. Ці викиди негативно впливають на стан здоров'я населення. Як свідчать результати наукових досліджень, у світі щорічно передчасно помирає 2 млн. осіб лише внаслідок забруднення атмосферного повітря. Водночас згідно із розрахунками скорочення викидів забруднювачів повітря до 2010 р. дасть змогу зберегти 2,3 місяці життя кожному мешканцю країн Європи. Це відповідає попередженню 80 тис. випадків передчасної смертності та збереженню 1 млн. років життя. Щорічна економія від зниження смертності населення, обумовленої лише твердими завислими речовинами, перевищує 160 млрд. євро, а від зменшення захворюваності – 29 млрд. євро [93, с. 31].

Стан довкілля та його вплив на здоров'я нації особливо гострі в Україні. Так, 2007 р. в результаті залізничної аварії в зону поширення фосфорного диму потрапило 11,0 тис. населення, з яких 320 осіб було госпіталізовано, майже 100 зазнало гострого отруєння. Порушують безпеку у сфері охорони здоров'я й екологічні катастрофи. Зокрема, в Україні в результаті сильних дощів улітку 2008 р. різко піднявся рівень води в річках Карпатського басейну. Від повені постраждало шість областей. У цих регіонах постійно здійснювався санітарно-епідеміологічний контроль, який виявив напруження в епідеміологічній ситуації цього краю.

На стан здоров'я населення негативно впливають і лісові пожежі. Великі лісові пожежі 2007 року спостерігались в Херсонській, а 2008 р. – у Харківській та Чернігівській областях. Усього ж у середньому за рік в Україні виникає понад 350 надзвичайних ситуацій техногенного, природного та соціального характеру, що створює загрозу як довкіллю, так і здоров'ю населення.

Серед причин високої захворюваності є паління. Так, у Національному звіті «Контроль над тютюном в Україні»

зазначається, що загальна кількість смертей, пов'язаних із тютюном, становить 100 тис. осіб, або ж 13% загальної смертності. Основна частина припадає на людей віком 35-69 років. У середньому людина, що палить, втрачає 19 можливих років життя*. Прикро, що куріння набуло значного поширення серед підлітків.

Усього в Україні курить 15 млн. осіб, серед чоловіків – це 60%, серед жінок – 17 %. Проте паління серед жінок ця шкідлива звичка досить активно куріння поширюється. З 1991 р. кількість жінок, які курять, збільшилась удвічі: якщо курила кожна десята жінка, то нині – кожна п'ята. Тому досить своєчасним є прийняття Верховною Радою закону щодо посилення вимог до оформлення тютюнових виробів (адже у світі гине від хвороб, зумовлених тютюнопалінням, 5,4 млн. осіб.) Відповідно до цих вимог на одному боці упаковки тютюнових виробів наноситься попередження типу: «Куріння вбиває», на іншому «Куріння спричиняє рак легенів», «Ті, хто курить, помирають рано», «Куріння спричиняє старіння шкіри» тощо. Сьогодні куріння заборонено у:закладах охорони здоров'я, навчальних і спортивних закладах, закладах культури, очікування пасажирів на залізничних, авто- і аеровокзалах, у вагонах поїздів, автобусах, таксі, включаючи маршрутні, тролейбусах, трамваях, метрополітені, ліфтах житлових будинків, на територіях дитячих площадок.

Серед причин високої захворюваності є, як зазначалось вище, вживання алкоголю. Нині в Україні понад 90% молоді у віці 15-

* Тютюнова статистика:

- Україна посідає перше місце у світі за кількістю чоловіків, які палять;
- в Україні палить кожен другий чоловік і кожна п'ята жінка. Всього налічується близько 9 млн. активних осіб, що палять. Це одна третина всього працездатного населення країни;
- Україна посідає 17-те місце у списку країн-лідерів за кількістю осіб, що палять. Щорічно до них долучається не менше 100 тис. До того ж на хвороби, пов'язані з палінням, припадає 37 тис. смертей, із яких 3 –чоловіки віком 35-69 років;
- Україна є другою у світі (після Чилі), де у віці 13-15 років палять понад 30% юнаків і дівчат;
- у світі на кожну людину припадає в середньому 870 випалених цигарок на рік, тоді як в Україні – 1800 (4-5 на день);
- розрахунки Всесвітнього банку свідчать, що економічні збитки України від тютюну становлять близько 2 млрд. дол. щорічно;
- в Україні за останні 20 років кількість жінок, які палять, збільшилась у 4 рази [50, с. 3].

16 років вживає алкоголь. Це особливо небезпечно і негативно впливає на молодий організм, його психіку. Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом розладу психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю постійно зростає (рис. 2.5).

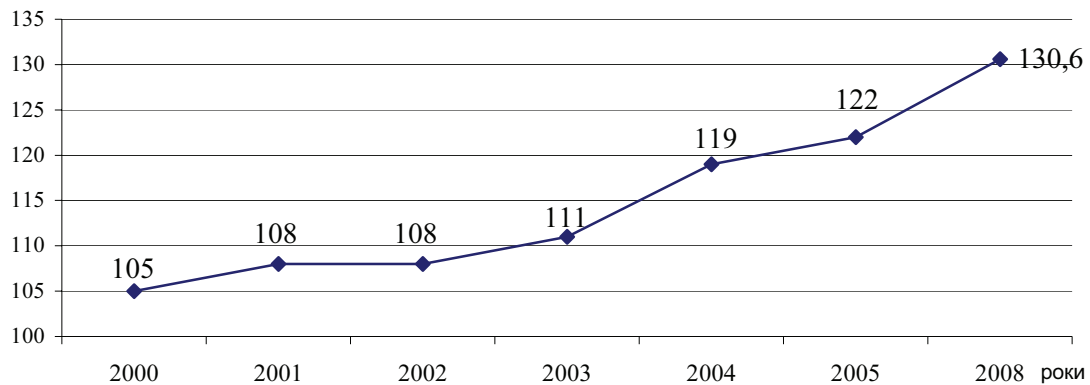

Рисунок 2.5. Динаміка кількості хворих з уперше встановленим діагнозом розладу психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю (алкоголізм і алкогольні психози), осіб на 100 тис. населення

Алкоголь є причиною високого рівня травматизму, який у нашій державі набув характеру національного лиха (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Травматизм, пов'язаний з виробництвом

Показник	2000	2001	2002	2003	2005	2006	2007	2008
Кількість потерпілих з утратою працездатності на один робочий день і більше	34,3	33,9	27,8	25,7	21,2	19,7	18,8	16,5
У т. ч. зі смертельним наслідком	1,2	1,3	1,2	1,1	1,0	1,0	1,1	0,9

Джерело: [400, с. 45].

Від травматизму, не пов'язаного з виробництвом, 2008 р. потерпіло 3,2 тис. осіб, з них загинуло 0,8 тисячі.

Останнім часом зменшився рівень травматизму в усіх галузях промислового виробництва, зокрема, лише за півроку 2009 р. порівняно з таким же періодом минулого року – на 40%, а рівень загального травматизму знизився майже на 27%. У 6 разів зменшився рівень смертельного травматизму в машинобудуванні, у 2,5 – будівництві, у 3 рази – на транспорті та під час

експлуатації об'єктів котлонагляду.

Проте зниження цих показників не свідчить про суттєве покращення ситуації з травматизму (табл. 2.7)

Таблиця 2.7

**Стан виробничого травматизму за напрямками нагляду у
I півріччі**

Напрямок нагляду	2008		2009		2009 до 2008, +, -	
	Кількість нещасних випадків					
	усього	у т. ч. смертельних	усього	у т. ч. смертельних	усього	у т. ч. смертельних
Вугільна і торф'яна промисловість	2928	94	2611	84	-317	-10
Гірничорудна та нерудна промисловість	246	19	142	12	-104	-7
Нафтогазовидобування та геологорозвідка	20	5	16	1	-4	-4
Енергетика	149	12	109	12	-40	0
Будівництво	550	81	253	33	-297	-48
Котлонагляд і підйомні споруди	39	13	26	4	-13	-9
Машинобудування	833	25	427	4	-406	-21
Металургійна промисловість	455	11	287	8	-168	-3
Хімічна промисловість	175	10	114	8	-61	-2
Транспорт, шляхбуд	416	62	281	31	-135	-31
Пошта і зв'язок	66	8	34	1	-32	-7
Газопостачання та газоспоживання	57	22	48	6	-9	-16
Житлокомунгосп	183	11	120	5	-63	-6
Агропромисловий комплекс	781	64	506	48	-275	-16
Виробництво деревини	107	6	57	6	-50	0
Текстильна та легка промисловість	58	4	20	0	-38	-4
Соціально-культурна сфера та торгівля	868	67	772	43	-96	-24
Усього	7931	514	5823	306	-2108	-208

Джерело: [285, с. 4].

Як видно, друге місце після вугільної та торф'яної промисловості за травматизмом посідає соціально-культурна сфера і торгівля.

Значні відмінності цих показників спостерігаються і в територіальному розрізі (табл. 2.8).

Динаміка показників травматизму в регіональному розрізі

Адміністративна одиниця	2008		2009		2009 до 2008, +, -	
	Кількість нещасних випадків					
	усього	у т. ч. смертельних	усього	у т. ч. смертельних	усього	у т. ч. смертельних
Україна	7931	514	5823	306	-2108	-208
АРКрим	219	52	148	6	-71	-46
м. Севастополь	51	2	22	2	-29	0
Вінницька	181	10	121	4	-60	-6
Волинська	203	14	149	9	-54	-5
Дніпропетровська	398	24	278	20	-120	-4
Донецька	2623	100	2175	75	-448	-25
Житомирська	161	9	101	9	-60	0
Закарпатська	49	5	32	2	-17	-3
Запорізька	344	12	208	11	-136	-1
Івано-Франківська	103	9	50	6	-53	-3
Київська	142	21	67	8	-75	-13
м. Київ	317	48	174	30	-143	-18
Кіровоградська	142	9	66	6	-76	-3
Луганська	1001	32	873	23	-128	-9
Львівська	222	26	181	10	-41	-16
Миколаївська	96	7	53	3	-43	-4
Одеська	183	10	79	7	-104	-3
Полтавська	198	19	125	9	-73	-10
Рівненська	91	7	75	7	-16	0
Сумська	235	9	156	8	-79	-1
Тернопільська	61	3	49	4	-12	1
Харківська	235	22	140	15	-95	-7
Херсонська	100	11	71	6	-29	-5
Хмельницька	135	13	109	4	-26	-9
Черкаська	99	13	85	4	-14	-9
Чернівецька	39	3	32	4	-7	1
Чернігівська	111	9	79	5	-32	-4

Джерело: [285, с. 4].

Наведені дані свідчать, що найвищий показник травматизму у Донецькій області, де кількість смертельно травмованих на 1000 працюючих удвічі перевищує середній показник по країні. У Волинській, Луганській, Рівненській та Чернівецькій областях він в 1,5 раза є нижчим.

Тобто найвищий показник травматизму спостерігається в регіонах, де пріоритетною сферою діяльності є вугільна. До речі,

у цій сфері діяльності найвищими є і коефіцієнти травматизму та смертності в розрахунку на кожен тисячу працюючих (табл. 2.9)

Таблиця 2.9

**Коефіцієнт частоти травматизму та смертності на
1000 працюючих за станом на I півріччя 2009 р.**

Напрямок нагляду	Кількість працюючих, тис. осіб	Травмовано			
		Усього	К-т част.	У тому числі смертельно	К-т част.
Вугільна і торф'яна промисловість	351,56	2611	7,43	84	0,24
Гірничорудна та нерудна промисловість	207,926	142	0,68	12	0,06
Нафтогазовидобування та геологорозвідка	102,116	16	0,16	12	0,01
Енергетика	415,059	109	0,26	12	0,03
Будівництво	824,194	253	0,31	33	0,04
Котлонагляд і підйомні споруди	83,091	26	0,31	4	0,05
Машинобудування	953,88	427	0,45	4	0,00
Металургійна промисловість	459,832	287	0,62	8	0,02
Хімічна промисловість	346,933	114	0,33	8	0,02
Транспорт, шляхбуд	650,127	217	0,33	25	0,04
Залізничний транспорт	394,041	64	0,16	6	0,02
Газопостачання	360,03	48	0,13	6	0,02
Житлокомунгосп	757,399	120	0,16	5	0,01
Агропромисловий комплекс	2656,179	506	0,19	48	0,02
Виробництво деревини	174,241	57	0,33	6	0,03
Легка, текстильна промисловість	193,848	20	0,10	0	0,00
Соціально-культурна сфера та торгівля	5704,456	772	0,14	43	0,01
Пошта, зв'язок	258,003	34	0,13	1	0,01
Усього	14892,915	5823	0,39	306	0,02

Джерело: [285, с. 5].

Залишається небезпечною ситуація на дорогах у зв'язку з порушенням правил руху водіями автотранспортних засобів у нетверезому стані, пішоходами та іншими учасниками руху. У 2008 р. з вини осіб у стані алкогольного сп'яніння скоєно 4,8 тис. дорожньо-транспортних пригод, унаслідок яких загинуло 517 осіб (6,7% загальної кількості загиблих) та поранено 4,3 тис. (6,8% загальної кількості поранених) [400].

При цьому не можна, безперечно, не враховувати і стан доріг. Адже в Україні ще досить низькою залишається частка доріг із твердим покриттям. На жаль, останнім часом цей показник,

практично, не зростає (рис. 2.6).

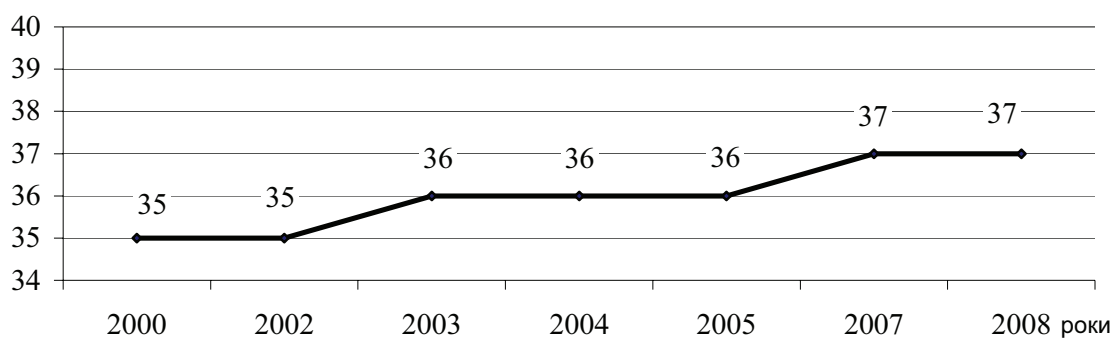

Рисунок 2.6. Частка доріг із твердим покриттям у загальній довжині доріг, %

А звідси і не зменшуються ризики для здоров'я на дорогах. Із загальної кількості втрачених років через смертність і непрацездатність на частку останньої припадає 45%, у тому числі 20% – на травматизм.

Важливим ризиком здоров'я населення є бідність, що являється багатовимірною проблемою. Вона включає не лише нестачу прибутків, але й погане здоров'я, зумовлене низькими доходами населення.

Тож не дивно, що однією із стратегічних цілей III тисячоліття розвитку, визначених на Саміті ООН 2000 р., є боротьба з бідністю. На жаль, в Україні бідність досить поширена. Сьогодні, за даними експертів ООН, у нашій державі більше 2 млн. осіб витрачають менше 10 грн. на добу, тобто перебувають за межею крайньої бідності. Особливо це стало відчутним у зв'язку з економічною та соціальною кризою. Уже в 2009 р. зменшення зарплати відчули на собі 30,6% громадян України, ще 32,5% вважають, що їхній заробіток може бути зниженим.

Брак коштів є основною причиною поганого харчування, у тому числі вживання продуктів, термін яких закінчився. Відповідно до санітарного законодавства такі продукти вважаються небезпечними. Вони становлять реальну загрозу для здоров'я, а нерідко і для життя. Наступна реалізація такого товару заборонена, а торговці, в яких з'явився прострочений товар, зобов'язані його утилізувати або передати в комунальне підприємство «Притулок для тварин». Проте, як свідчить

практика, виконувати це магазини, у тому числі супермаркети, не поспішають. За останнє півріччя кожен другий українець купував неякісні продукти, про що свідчать соціальні дослідження, проведені в Україні на замовлення спільного проекту ЄС і Програми розвитку ООН.

Часто населення споживає прострочені молочні продукти. Найчастіше термін придатності на продуктах перебивають. У багатьох супермаркетах є спеціальні підрозділи, де за допомогою спеціального хімічного розчину на пластмасовій упаковці без особливих зусиль знімають шар фарби з нанесенням терміну кінцевого споживання продуктів і вибивають нову дату.

Аналіз самооцінок здоров'я свідчить, що серед населення з низькими доходами малою є частка тих, хто вважає своє здоров'я дуже хорошим (1,2%), хорошим (11,4%). У той же час як поганий свій стан здоров'я відмітили 67,8% і дуже поганим – 2,3%. За даними Держкомстату України, середньодушові сукупні витрати значної частини населення є нижчими за прожитковий мінімум. Водночас спостерігається соціальне розшарування, що породжує стійкі односпрямовані відмінності у характеристиках здоров'я різних, за соціальним статусом і матеріальним добробутом груп населення.

Серед осіб з низьким рівнем життя є недостатнім і рівень медичного забезпечення. Дослідження показали, що для кожних двох із трьох малозабезпечених сільських жителів низька територіальна доступність лікарської допомоги.

Тож не дивно, що ВООЗ у контексті програми «Здоров'я для всіх на XXI століття» велику увагу приділяє досягненню рівності в питаннях охорони здоров'я. В Україні також це питання є актуальним, зокрема, розроблена та впроваджується стратегія подолання бідності. Завдання, спрямовані на стратегічне вирішення проблем нерівності в здоров'ї, зумовлених бідністю, окреслено і в Міжгалузевій комплексній програмі «Здоров'я нації» на 2002-2011 роки. А це потребує перш за все мінімізувати вплив негативних чинників на стан здоров'я населення.

Таким чином, для подолання ризиків, що негативно впливають на здоров'я населення, в Україні має бути розроблена і реалізована дійова програма боротьби з травматизмом, яка має

включати підняття штрафів за перевищення швидкості, управління автомобілем у нетверезому стані. Значного посилення потребує й антитютюнова кампанія, зокрема введення нового нормативно-правового регулювання у цій сфері, а також суттєво має бути підвищено добробут населення.

2.4. Ресурсний потенціал системи охорони здоров'я

*«Три орудия есть у врача:
слово, растение и нож»*

Давньогрецький вислів

Наявний ресурсний потенціал системи охорони здоров'я, на жаль, протягом останніх двох десятиріч років суттєво знизився (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Динаміка мережі закладів охорони здоров'я в Україні

Показник	1990	2000	2005	2008	2008 до 1990,%
Кількість лікарняних закладів, тис. одиниць	3,9	3,3	2,9	2,9	74
Кількість лікарняних ліжок, тис. одиниць	700	466	445	437	62
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, тис. одиниць	6,9	7,4	7,8	8,8	128
Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, тис. відвідувань за зміну	895	973	990	987	110
Кількість станцій (відділень) швидкої медичної допомоги (МОЗ), одиниць	970	1039	976	997	103
Кількість самостійних стоматологічних поліклінік (МОЗ), одиниць	311	320	309	288	93

Джерело: [147, с. 4].

Як видно, особливо різко зменшилась мережа лікарняних закладів і ліжок у них. Ще більш високими темпами скорочувалась мережа фельдшерсько-акушерських і фельдшерських пунктів охорони здоров'я. Скажімо, мережа останніх порівняно з 2000 роком зменшилася з 2635 до 1347 одиниць.

Однією з головних причин цього є недофінансування сфери охорони здоров'я, адже вона, як і раніше, фінансується за залишковим принципом. Мережа лікарняних закладів нині

становить 2,9 тис. (2000 р. – 3,3 тис. одиниць), у них кількість лікарняних ліжок зменшилася із 466 у 2000 р. до 440 тис. – у 2008 р. Кількість амбулаторно-поліклінічних закладів за цей період зросла із 7,4 до 8,8 тисяч.

Мережа закладів охорони здоров'я України нині включає лікувальні, лікувально-профілактичні, санаторно-профілактичні та інші медичні заклади. Лікарняні заклади, у свою чергу, поділяються на спеціалізовані – туберкульозні, інфекційні, для інвалідів Великої Вітчизняної війни і територіально-дільничні – районні, міські, обласні, республіканські.

Поліклініки як структурні підрозділи зазвичай входять до складу лікарень. У виняткових випадках вони можуть бути автономною установою. Закладам охорони здоров'я залежно від їх місткості присвоюють типові категорії (їх у лікарень вісім). Найвищу категорію має заклад з чисельністю ліжок 800-1000, а найнижчу – 100-150 ліжок. Основна лікувально-діагностична робота здійснюється в поліклініках – при лікуванні 80% хворих. Тут працює більше половини лікарів системи охорони здоров'я.

Лікувально-профілактичні заклади, що користуються медичними інститутами для підготовки лікарів або медичними науково-дослідними інститутами з науковою метою (не менше ніж на 50%), називають клініками. Ці ж заклади можуть входити до складу медичних вищих навчальних закладів (ВНЗ) або науково-дослідних інститутів.

На підприємствах і в організаціях міської місцевості у радянські часи були створені медичні пункти, а на підприємствах, будівництві, сільської місцевості – фельдшерсько-акушерські пункти. Працівники залізниць обслуговуються спеціальними об'єднаннями, куди входять і поліклініки. На великих станціях для обслуговування працівників доріг функціонують амбулаторії. Відомчі лікувальні заклади мають працівники водного та повітряного транспорту, системи НАН України тощо. Заклади охорони здоров'я, що обслуговують працівників окремого промислового підприємства, входять до складу медсанчастини, яка об'єднує роботу цих закладів.

Останнім часом, як зазначалось вище, відбувається зменшення чисельності закладів охорони здоров'я. Це, як правило, зумовлено її реорганізацією та укрупненням. Мережа об'єктів стаціонарної медичної допомоги розвивається у багато

профільному, спеціалізованому, диспансерному напрямах.

Водночас відбувається розукрупнення територіальних лікарняних дільниць у містах у зв'язку з будівництвом великих добре оснащених сучасних лікарень і поліклінік, в яких існує можливість більш ефективно забезпечити лікування, раціональніше використати ліжковий фонд тощо.

У сільській місцевості основним медичним закладом є фельдшерсько-акушерський пункт, що обслуговує, як правило, один, два і більше населених пунктів. Значна частина фельдшерсько-акушерських пунктів не оснащена необхідним обладнанням, а в частини з них навіть відсутній і кадровий потенціал. Так, 2009 р. у 604 фельдшерсько-акушерських пунктах не було жодного середнього медичного працівника. Відкритим залишається питання рівня медичного обслуговування у тих населених пунктах, жителі яких розраховували на обслуговування саме цими медичними закладами?

Зниженню соціальної небезпеки на селі, зокрема у сфері надання медичної допомоги, має сприяти успішна реалізація Постанови Кабінету Міністрів України (2000 р.) «Про комплексні заходи щодо впровадження сімейної медицини в систему охорони здоров'я», зокрема в частині забезпечення її кадрового забезпечення. У цьому контексті важливим є завдання вищої школи з підготовки кваліфікованих медичних сестер, медсестер-бакалаврів, розробка та впровадження моделі «медсестра сімейного лікаря», яка має здійснювати комплексний догляд, спрямований на пацієнта; пропагувати здоровий спосіб життя (здійснювати санітарно-просвітницьку, виховну роботу, попереджати про захворюваність тощо); планувати (програмувати) догляд як індивідуальний, так і на рівні громади; здійснювати тренерство (забезпечення навчання роботі волонтерів), а також соціальну та психоемоційну підтримку; розвиток власної професії (професіоналізація), впровадження стандартів її роботи, створення інформаційно-навчальних центрів для медичних сестер, підвищення культури та якості медичного обслуговування населення. У них надається перша медична допомога, здійснюється комплекс заходів санітарно-гігієнічного і протиепідемічного характеру. виправдали себе і міжсільські дільничні лікарні на 10-50 ліжок, де можлива організація спеціалізованих кабінетів і відділень.

Водночас організація малопотужних лікарняних закладів є неефективною як з економічного, так і медичного погляду. Сьогодні в Україні функціонує понад 630 лікарень, що мають (кожна з них) до 25 ліжок. Практика показує, що в таких медичних закладах об'єктивно немає умов для надання повноцінної медичної допомоги населенню. Незважаючи на зниження кількості лікарняних закладів, сьогодні їх мережа ще достатньо розгалужена. У лікарняних закладах розгорнуто 437 тис. ліжок. На 10 тис. населення припадає 95,1 ліжка. Для порівняння зазначимо, що в 2000 р. забезпеченість населення ліжками становила 95. Водночас планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів дорівнює 987 тис. відвідувань за зміну. На 10 тис. населення сьогодні припадає 214,8 відвідувань за зміну, проти 173,1 у 1990 р. Медичну допомогу населенню надають також станції швидкої медичної допомоги, мережа яких має тенденцію до зростання, яка особливо чітко простежується з 2000 року.

Водночас зменшується кількість осіб, яким надано допомогу амбулаторно, під час виїздів швидкої медичної допомоги і тих, що були госпіталізовані в лікарняні заклади. До речі, як свідчить статистика, щорічно в Україні помирає 800 тис. осіб, 80% із яких можна було б урятувати, якби їм надати своєчасну та якісну медичну допомогу. Тобто Україна втрачає значні людські ресурси лише через ненадану медичну допомогу.

Хоча частина науковців-медиків на основі здійсненого дослідження прийшла до висновку, що смертність навіть від такої хвороби, як гіпертонічна, більше залежить від бідності, а не від швидкості надання медичної допомоги. Так, на основі обстеження 20 тис. осіб (репрезентативна статистична сукупність) отримали наступні результати:

- захворюваність на гіпертонічну хворобу серед бідних зустрічається у 6,8 раза частіше, порівняно з багатими; серед робітників – у 4,4 раза частіше, ніж у службовців; серед вдівців (вдів) – у 2,4 раза частіше порівняно з одруженими тощо;

- вивчення взаємозв'язку між захворюваністю на гіпертонічну хворобу і смертністю від неї та такими показниками, як забезпеченість лікарями загалом і дільничними (сімейними) зокрема, відвідуваність амбулаторно-поліклінічних закладів, показало, що зв'язок слабкий ($r = 0,03-0,27$);

- мережа медичних закладів реєструє хворобу, але позитивного впливу на її ліквідацію не має;

- згідно з аналізом діяльності швидкої медичної допомоги, 30,2% викликів для осіб у віці старше 60 років припадає на гіпертонічну кризу, що є результатом безпорадності всіх попередніх етапів медичної допомоги при цій хворобі [84, с. 24].

В Україні більше як 2 млн. осіб у середньому на день витрачають менше 2 дол. на проживання (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Частка населення, витрачає на прожиття до 1–2 долари у день

Країна	Частка населення, що витрачає менше ніж долар в день, %	Частка населення, що витрачає менше ніж два долари в день, %
Азербайджан	3,7	33,4
Вірменія	–	31,1
Білорусь	–	–
Грузія	6,5	25,3
Казахстан	–	16,0
Киргизія	–	21,4
Молдова	–	20,8
Росія	–	12,1
Таджикистан	7,4	42,8
Україна	–	4,9

Джерело: [24, с. 49].

Важливим показником медичного обслуговування є кількість відвідувань лікарів на амбулаторному прийомі і відвідувань лікарями хворих удома включно з екстреною та планово-консультативною допомогою в розрахунку на одного жителя. Сьогодні вона становить 10,8, що значно вище, ніж у 1990 р. Останній показник, безперечно, значною мірою залежить від кадрового забезпечення медичних установ. Незважаючи на те, що загальна кількість лікарів в Україні зменшується, у зв'язку з тим, що зменшується чисельність населення забезпеченість (кількість лікарів на 10 тис. населення) лікарями – зростає (нині це 48,3 лікарів), а середнім медичним персоналом – зменшується.

Всі ці показники мають значні територіальні відмінності (рис. 2.7–2.8).

Рисунок 2.7. Територіальні відмінності ємності лікарняних закладів, 2008 р., кількість ліжок на 10 тис. населення

Рисунок 2.8. Територіальні відмінності ємності амбулаторно-поліклінічних закладів, 2008 р., кількість відвідувань за зміну на 10 тис. населення

Про доступність медичної допомоги та медичних закладів свідчить такий показник, як кількість населення в розрахунку на одне лікарняне ліжко. Найвищі показники у Волинській (119,5), Житомирській (124,5), Закарпатській (121,9) областях та м. Севастополь (125,6) при середньоукраїнському показнику 105,1, а найнижчий – у Чернігівській області (85,0). Тобто саме в останній є найбільша можливість скористатись, при необхідності, стаціонарною медичною допомогою (рис. 2.9).

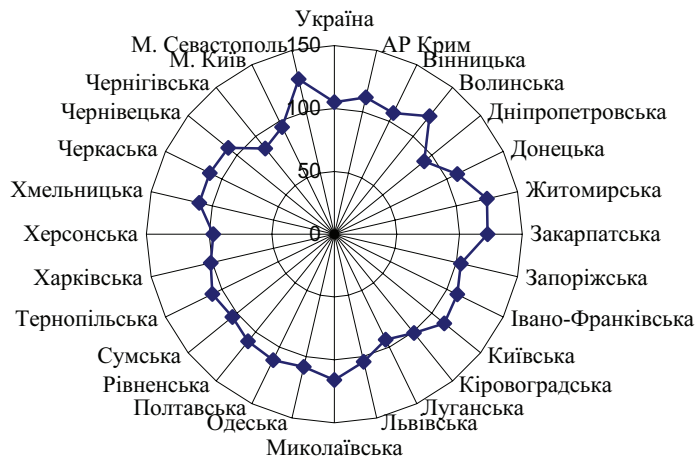

Рисунок 2.9. Територіальні відмінності кількості населення в розрахунку на одне лікарняне ліжко, 2008 р., осіб

Найменш доступна медична допомога на селі, де лише протягом 2000-2008 рр. кількість лікарняних закладів зменшилась на одну третину і нині становить 612, в яких розгорнуто 12,5 тис. ліжок. У 2000 р. їх чисельність перевищувала 20 тис. Структурно лікарняні заклади в сільській місцевості представлені наступним чином: 6 центральних районних лікарень, 29 – районних, 566 – дільничних, 3 – диспансери, 7 – спеціалізованих лікарень. Протягом останніх 8 років суттєві структурні зрушення відбулись у мережі закладів охорони здоров'я, розміщених у сільській місцевості: кількість дільничних лікарень зменшилась на 40%, диспансерів – у 4 рази, спеціалізованих лікарень – у 2 рази. Не слід забувати і про те, що медичну допомогу мешканцям села, крім закладів, розташованих у сільській місцевості, надають у закладах, розміщених у міських поселеннях (у центральних районних, районних та міських лікарнях сільських адміністративних районів, в обласних лікарнях, диспансерах тощо).

Якщо лікарняні заклади, самостійні лікарські амбулаторії та поліклініки, фельдшерсько-акушерські пункти розташовані в усіх регіонах, то станцій та відділень швидкої медичної допомоги немає в Автономній Республіці Крим, Івано-Франківській, Тернопільській, Харківській, Херсонській і Хмельницькій областях.

Результати наших досліджень виявили, що чим більша частка населення похилого віку, тим вищі показники госпіталізації.

Якщо в цілому по Україні 2008 року на 100 осіб було госпіталізовано 22,5 осіб, то в Чернігівському регіоні – понад 27 осіб. У більшості регіонів показник госпіталізації дітей віком 0-17 років включно є нижчим, ніж середній показник по регіону. Проте у містах-регіонах (Київ і Севастополь), а також в АР Крим, Житомирській і Херсонській областях простежується протилежна тенденція.

Очевидно, це зумовлено багатьма факторами, серед яких і кадрове забезпечення населення. Як відомо, оптимальним є співвідношення лікарів і середнього медичного персоналу 1:3,5. Наукою доведено, що при такому співвідношенні суттєве поліпшення обслуговування населення досягається завдяки того, що кожен із них виконує свої функції. Проте такого оптимального співвідношення практично немає в жодному регіоні. Так, по Україні воно становить 1:2,2, а в Харківській області – навіть 1:1,8.

Дуже різняться в регіональному розрізі і такі показники, як кількість населення, що припадає на одного лікаря та одного середнього медичного працівника (рис. 2.10).

Рисунок 2.10. Територіальні відмінності кількості населення на одного лікаря та середнього медичного працівника, 2008 р.

Серед лікарів найвищий рівень забезпеченості (на 10 тис. населення) терапевтами – 10,5, хірургами – 6,8 і стоматологами – 5,9. Кількість педіатрів у розрахунку на 10 тис.

дітей віком 0-17 років включно становить 18,4, а на 10 тис. дітей віком 0-14 років включно – 23,2. Серед середнього медичного персоналу на 10 тис. населення припадає 70,6 медичних сестер; 9 – фельдшерів і 8,2 – лаборантів (фельдшери-лаборанти).

У Концепції управління якістю медичної допомоги в галузі охорони здоров'я України на період до 2010 року (Наказ МОЗ України №166 від 31.03.2008 р.) підкреслюється, що в реалізації основної стратегії розвитку сучасної вітчизняної системи охорони здоров'я – забезпечення якості надання медичної допомоги провідна роль належить медичним кадрам, які безпосередньо здійснюють надання медичних послуг населенню та забезпечують їх ефективність. Однак останнім часом спостерігається значне недоукомплектування медичними кадрами відповідних закладів. Так, укомплектованість поліклінічних закладів, наприклад, м. Києва і Київської області, зокрема лікарями-педіатрами, упродовж останніх п'яти років не перевищувала 70%, лікарями-педіатрами на 10 тис. дитячого населення – знизилась у м. Києві на 5,4, Київській області – на 25,6%. Лікарі, що залишились працювати, відчувають постійно зростаючу напругу внаслідок професійного перевантаження, збільшення обсягу інформації, вимогливості пацієнтів до якості медичних послуг, реальної можливості морального і фізичного ушкодження на роботі, вірогідність яких, як зазначає В. Горанчук, в останні роки значно підвищилась.

Професійна ж діяльність медичних працівників не супроводжується відповідною державною системою винагороди за працю, що призводить до відтоку з галузі великої кількості спеціалістів. Значна частина випускників, навіть підготовлених за рахунок бюджетних ресурсів, працевлаштовується поза державними та муніципальними закладами охорони здоров'я, а в багатьох випадках і поза мережею медичної сфери. І це при тому, що з кожним роком в Україні зростає кількість вільних робочих місць у лікарських амбулаторіях, територіальних поліклініках, станціях швидкої допомоги.

І, як уже зазначалось вище, однією з причин такого стану є відсутність механізму економічного стимулювання працівників системи охорони здоров'я в забезпеченні населення медичною допомогою відповідної якості. У сфері охорони здоров'я, як свідчить статистика, один з найнижчих рівнів оплати праці.

Досить гострою є житлова проблема, що породжує соціальну незахищеність медичних працівників. Упровадження платних медичних послуг, які останнім часом активно поширюються і в державних медичних закладах, не завжди використовується для стимулювання лікарів до надання найбільш якісної допомоги при мінімальних витратах. А фінансове забезпечення системи охорони здоров'я є таким, що не сприяє достойній оцінці праці лікаря, медичного працівника в цілому (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Динаміка видатків на охорону здоров'я по роках

Показник	1995	2000	2005	2008	2008 до 1995, +,-
Видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я, % від ВВП	4,8	2,9	3,5	3,5	-1,3
% від загальної суми видатків	10,7	10,2	10,9	10,8	+0,1

Джерело: [147, с. 4].

Як видно, частка ВВП, яка направлена на розвиток системи охорони здоров'я, суттєво знизилася порівняно з 1995 роком.

Світова практика свідчить, що з поліпшенням бюджетного фінансування медичних закладів знижується частка платних послуг. Оптимальна ж система оплати медичних послуг і допомоги передбачає необхідність забезпечення:

- ефективного використання всіх ресурсів;
- територіальної й економічної доступності медичної допомоги;
- вільного вибору для пацієнта медичного закладу та лікаря;
- професійної свободи лікаря;
- профілактичної направленості системи охорони здоров'я тощо;
- постійного підвищення якості медичної допомоги та послуг, критеріями яких можуть бути наступні показники:
 - наявності чіткості в організаційних принципах роботи лікаря та медичного закладу;
 - організації робочого місця лікаря чи іншого фахівця медичної сфери;
 - режиму роботи амбулаторно-поліклінічного закладу, допомоги на дому, диспансеризації тощо;
 - оцінки показників активного та раннього виявлення захворювань і факторів підвищеного ризику щодо їх виникнення

тощо.

До речі, як показали результати наших досліджень, у багатьох медичних закладах України визначаються критерії якості роботи лікаря, амбулаторно-поліклінічної та стаціонарної допомоги, диспансерної діяльності, забезпечення наступності в роботі стаціонару та амбулаторно-поліклінічного закладу. У той же час, зрозуміло, що для поліпшення ситуації у сфері надання населенню медичної допомоги та медичних послуг необхідно перш за все дотримання державних стандартів.

У цьому контексті розвиток системи охорони здоров'я має стати невід'ємною частиною загальних процесів державотворення, покращення не лише рівня ресурсного забезпечення медичної сфери, а і його ефективного використання.

2.5. Шляхи мінімізації загроз здоров'ю та забезпечення його зростання

*«От худого племени,
не жди доброго семени»*

А. Коробейников

Умови виховання, навчання та проведення дозвілля в багатьох загальноосвітніх навчальних закладах залишаються шкідливими для здоров'я дітей. Реформування ж загальної освіти здійснюється без урахування існуючого фонду шкільних будівель, набору та площ приміщень, обладнання. А серед останніх є й такі, що негативно впливають на стан здоров'я школярів.

Так, до цього часу не всі загальноосвітні навчальні заклади забезпечені холодною та гарячою проточною водою. Через порушення вимог щодо організації питного режиму щороку в навчальних закладах реєструються спалахи вірусного гепатиту А. Лише впродовж останніх років вони були зареєстровані в Закарпатській, Чернівецькій, Вінницькій, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Черкаській, Житомирській, Кіровоградській областях.

Тож не дивно, що за останні два десятки років поширеність

захворювань органів травлення серед дітей віком до 14 років збільшилась у 6 разів, а в Чернігівській, Полтавській, Черкаській, Київській, Донецькій, Волинській областях цей показник є ще вищим.

Останнім часом у багатьох школах на недостатньому рівні організоване дитяче харчування. Учні частини шкіл не забезпечені навіть буфетною продукцією. Особливо багато їх у Київській, Житомирській, Донецькій областях. У сільських школах Закарпатської області в 2008 р. гаряче харчування не отримувало 8% школярів середніх класів. Тому для поліпшення стану здоров'я школярів необхідно в кожній школі створити умови для забезпечення учнів гарячим харчуванням.

Покращення стану здоров'я школярів, дітей, підлітків і молоді ми пов'язуємо з поліпшенням матеріально-технічної бази та кадрового забезпечення галузі, екологічної ситуації та впровадженням валеології. Валеологія – це особлива сфера знань про фізичне і моральне здоров'я людини, яка ще не має суттєвого впливу на життєдіяльність людини, спосіб її життя. Валеологія забезпечує формування навиків долікарського спостереження за станом свого організму, інтересу, а потім усвідомленої потреби в реалізації на практиці власної життєдіяльності принципів здорового способу життя, раціонального харчування, постійних занять фізичною культурою та спортом. Сучасна валеологія вчить виявити потенціал свого здоров'я, вміння гармонізувати свої потреби та можливості, бажання та наміри; вона сприяє розумінню значимості дотримання здорового способу життя.

Здоровий спосіб життя проявляється перш за все у формуванні здорової особистості та розвитку індивідуальності. Здоровий спосіб життя передбачає:

- збільшення тривалості повноцінної життєдіяльності;
- створення, підтримку та збереження культурних, духовних і матеріальних цінностей;
- формування етико-естетичного ставлення до себе.

Здоровою можна вважати лише людину благополучну фізично і духовно. А це можливе, коли вона (людина) сповідує здоровий стиль життя передбачає таку систему індивідуальних потреб, яка сприяє розвитку особистості.

Критеріями здорового стилю життя є:

- гігієнічний режим праці та відпочинку, оптимальний

руховий режим, дотримання правил особистої гігієни;

- організаційний (наявність в особі повноцінної життєвої стратегії, а не короткотермінової тактики виживання, пролонгування регуляції часу, сприйняття життя в єдності його минулого, нинішнього і майбутнього);

- комунікативно-діяльнісний (багата палітра різних видів діяльності, регулярна оздоровча діяльність, здатність протистояти проявам антикультури, розумне слідування моді);

- ціннісно-мотиваційний (пріоритет цінностей здоров'я і саморозвиток, наявність ідеологічного ідеалу);

- емоційно-вольовий (емоційно-психологічна стійкість, спонтанність, оптимізм);

- індивідуально-особистісний (високий рівень самосприйняття та самоповаги, сенситивність до себе, здатність зберігати свою унікальність і творчо її реалізувати).

У свою чергу, на стан здоров'я тих, скажімо, хто навчається, впливає освітнє середовище, зокрема:

- дизайн приміщень;

- книги, комп'ютери;

- взаємодія з учнями, колегами (соціум);

- технологічний процес (спосіб набуття знань);

- тренажерні та ігрові зали;

- хороша вентиляція (духота чи холод негативно впливає на стан здоров'я);

- меблі, що пройшли ергономічну експертизу тощо.

Власне сучасний процес навчання в школі, вищому навчальному закладі несумісний із поняттям здорового способу життя. Адже висидіти дитині 45 хв., а студенту вдвічі більше, без рухів тяжко.

Тож не дивно, що згідно з дослідженнями, проведеними в рамках наукового проекту «Здоров'я і поведінка школярів», більше як 50% юнаків і дівчат у віці 15-17 років мають хронічні захворювання. Загальна захворюваність у цьому віці за останні 10 років збільшилась на 60%. При цьому вона поєднується з негативними тенденціями у фізичному розвитку випускників шкіл, які проявляються в зниженні показників довжини та маси тіла (деселарація), збільшенні дисгармонійності фізичного розвитку.

Тому вкрай важливим у навчальних закладах є впровадження

здоров'язберігаючих технологій, зниження гіподинамії, гіподинамічного синдрому.

У системі охорони здоров'я ще багато проблем, зокрема пов'язаних із наданням перш за все якісних медичних послуг і допомоги.

У сучасній літературі поширеним є погляд, що послуга не має матеріального результату, а отже, не існує після завершення діяльності послугодавця. В цьому випадку наявність або відсутність результату не впливає на зобов'язання чи відповідальність надавача послуги. Головне зобов'язання послугодавця – сумлінне виконання всіх дій, необхідних для досягнення поставленої замовником мети. Репетитор, скажімо, не може гарантувати, що його учень опанує іноземну мову, а хірург ніколи не передбачить стовідсотково результати операції. При наданні нематеріальної послуги її замовник зобов'язаний здійснити оплату незалежно від того, досягнуто результату (корисного ефекту послуги) чи ні. Тобто за загальним правилом є те, що пацієнт або інший замовник медичної послуги сплачує не за результат, а власне за процес лікування.

Медичні послуги можуть мати й уречевлений результат – ортопедичне лікування у стоматології, установлення штучного кришталика в офтальмології.

Тобто до особливостей послуг слід віднести:

- відсутність речових результатів, відокремлених від виконавця;
- формування вартості послуги у процесі її надання;
- неможливість гарантувати результат.

Таким чином, послуга – це певні дії або діяльність, яка сумлінно здійснюється послугодавцем для досягнення певної мети, визначеної послугоотримувачем, що не створює уречевленого результату чи такий результат не може без змін бути самостійним об'єктом цивільних прав.

Поняття медична послуга з'явилося у законодавстві України ще на початку 90-х років минулого століття. Однак до цього часу використовується набагато рідше, ніж *медична допомога*. Ці терміни не є тотожними: поняття послуга – ширше, ніж допомога.

Медична послуга – це вид професійної або господарської діяльності медичних закладів, фізичних осіб, які займаються

приватною медичною практикою, що включає застосування спеціальних заходів стосовно здоров'я (результатом поліпшення загального стану чи окремих органів) або спрямованих на досягнення певних естетичних змін зовнішності. Медична послуга завжди спрямована на здоров'я і очікуваний результат не буде цілком гарантованим. Медична допомога не підлягає повній стандартизації.

Заклад, що надає послугу, має мати ліцензію, пройти акредитацію. Зазначимо, що медична допомога завжди спрямована на досягнення лікувального, діагностичного чи профілактичного результату. Вона може бути частиною медичної послуги.

Проте розвиток медичних послуг передбачає перш за все підвищення добробуту населення. Адже ще значна частина його не може скористатись медичними послугами через низький рівень доходів.

Виходячи з цього, медична послуга є системою дій, спрямованих на організм людини з метою відновлення, підтримання найбільш оптимальних для організму показників або профілактики можливих захворювань. Ознаками медичної послуги є:

- соціальна сфера застосування;
- публічний характер надання;
- фінансові гарантії забезпеченості (безкоштовність окремих видів – швидка медична допомога);
- фінансування з бюджету через оподаткування, страхові механізми, перерозподіл або фонди організацій.

Якість медичних послуг проявляється у наступному:

- вона має відповідати стандартам, які є основою об'єктивного оцінювання послуг незалежно від форми власності суб'єкта, що їх надає, та правового режиму його майна;
- послуга має бути відкритою і достатньою, доступною і корисною;
- наявності можливості вибору;
- при наданні медичної послуги повинна забезпечуватися повага до прав людини, а також зворотній зв'язок з населенням;
- виробництво якісної медичної послуги передбачає використання інновацій;
- важливим показником якості послуг є ступінь задоволення

населення послугами. У цьому плані заслуговує на увагу і досвід інших країн. Так, у європейських державах значного поширення набули будинки сестринського догляду, де:

- здійснюється реабілітація людей похилого віку після оперативного втручання, важких захворювань. Клієнти після покращення стану повертаються додому;

- забезпечується денний догляд за людьми, які внаслідок певного захворювання не можуть залишатись наодинці вдома, коли їх опікуни йдуть на роботу;

- організовано догляд за пацієнтами з хронічними психічними розладами тощо.

Для забезпечення ефективного та якісного догляду за пацієнтами, скажімо, у Нідерландах існує 5 рівнів медичних сестер:

- в обов'язки яких входить допомога клієнту в побуті;
- ті, що забезпечують базовий догляд (гігієну, годування, перевдягання, перестеляння ліжка тощо);
- які здійснюють медсестринські маніпуляції;
- ті, що мають право виконувати медсестринські маніпуляції в тяжкохворих і працювати у відділеннях інтенсивної терапії;
- в обов'язки яких входить ведення неускладнених хворих певних категорій (діабет, ВІЛ/СНІД, хронічні обструктивні захворювання легень тощо).

Стосовно надання медичних послуг і здійснення медичного обслуговування населення у світі існує чотири моделі держав:

- соціалістична – передбачає, що держава фінансує і надає медичні послуги всім громадянам за однією схемою, володіє та управляє медичними закладами;

- ліберальна – медичні заклади управляються спеціально створеними для цього громадськими органами. Держава фінансує лише окремі рівні допомоги, як правило, для малозабезпечених верств населення;

- консервативна – передбачає, що головний гравець на ринку медичних послуг – це страхові організації, які укладають контракти з лікарнями різних форм власності і фінансують їх. На пацієнта покладається обов'язок медичного страхування;

- ринкова – коли приватний сектор фінансує всі лікарняні заклади, є їх власником і менеджером.

Безперечно, що найбільш доступною медична допомога є в

умовах першої моделі. Проте у більшості країн медичне обслуговування здійснюється з використанням елементів різних моделей. Скажімо, у США охорона здоров'я лише частково розглядається як елемент соціального захисту. Основна частина медичних закладів – це суб'єкти комерційної діяльності, спрямованої на отримання прибутку. В більшості країн Європи основою діяльності закладів охорони здоров'я покладено ідею загальної солідарності. Тобто медична допомога контролюється державою.

Особливу увагу слід приділяти поліпшенню медичного обслуговування на селі. З цією метою Урядом України прийнято дві відповідні постанови. Перша стосується можливості одержання товарного кредиту для розбудови первинної ланки медичної допомоги (включно з будівництвом медичних пунктів і амбулаторій). Відповідно до другої умови створено міжвідомчу робочу групу з розробки програми розвитку соціально-медичної допомоги сільському населенню.

Сьогодні вже розроблено три типові будівельні проекти зі зведення фельдшерсько-акушерських пунктів загальною площею 288 м² і амбулаторій на 400 і 430 м². В усіх проектах передбачено надання житла для медичних працівників і комплектацію згаданих установ відповідно до найсучасніших європейських стандартів, а також заходи щодо підвищення оплати праці медичних працівників.

Завдяки цим заходам, на думку Уряду, уже найближчим часом вдасться на 50% розв'язати проблему забезпечення якісною медичною допомогою сільських жителів [391, с. 4].

Як відомо, у світі з'являються нові загрози та хвороби, що негативно впливають на стан здоров'я населення, тривалість його життя. Це, у свою чергу, зумовлює багато проблем. Їх розв'язання потребує використання досвіду інших країн. У цьому плані заслуговує уваги досвід, скажімо, Нідерландів, де сформована чітко продумана й добре налагоджена система охорони здоров'я населення. Тут людей похилого віку обслуговують центри догляду, у першу чергу тих, які проживають у сільській місцевості. У цій країні розгорнута широка мережа будинків медсестринського догляду – хоспіси, що забезпечують догляд за людьми похилого віку, хто перебуває у них постійно, але й обслуговують людей старше 60 років, які потребують догляду з

фізичних чи інших причин. У цих закладах пацієнти відчують позитивне професійне ставлення медичного персоналу, проводиться невідривна робота персоналу зі здоровими людьми похилого віку, а також підвищення кваліфікації персоналу шляхом безперервної освіти та професійних тренінгів.

Важливою передумовою формування соціальної безпеки з боку системи охорони здоров'я є впровадження обов'язкового страхування – складової частини державного соціального страхування. Останнє має мету забезпечити всім фізичним особам, застрахованим у його системі, рівні можливості для отримання медичної допомоги за рахунок страхових коштів. Медичне страхування може бути обов'язковим і добровільним. Страхова медицина набула поширення в країнах Центральної і Східної Європи. Упровадження загальнообов'язкового державного медичного страхування дає змогу розв'язати соціальні, економічні, правові та організаційні проблеми охорони здоров'я. Ця система гарантує всім громадянам України рівні можливості в отриманні медичної допомоги через свою фінансову політику. Останнє можливе лише за умови формування та використання добровільних фондів. Водночас має бути встановлений порядок надання медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги, на платній основі у державних і комунальних закладах охорони здоров'я та перелік таких послуг має бути визначений законом.

До речі, Конституційний суд України зазначив, що безкоштовність медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я не виключає й надання платних послуг через фінансування охорони здоров'я за рахунок розвитку позабюджетних механізмів залучення додаткових коштів, у тому числі шляхом створення лікарняних кас (спілок, фондів), діяльність яких має бути врегульована законом.

Джерелами таких додаткових надходжень на фінансування галузі можуть бути встановлені законом офіційні прямі платежі населення за медичні послуги другорядного значення, відомчі асигнування на утримання медичних закладів, надходження від проведення благодійних акцій і заходів, кошти міжнародних програм гуманітарної допомоги, пожертвування громадських, релігійних благодійних організацій та меценатів, страхові внески роботодавців у системі обов'язкового державного медичного

страхування, компаній-організаторів добровільного медичного страхування і ресурсонакопичувальних програм.

Міністерство охорони здоров'я України у своєму проекті щодо загальнообов'язкового медичного страхування передбачає, що платниками страхових внесків на обов'язкове державне медичне страхування можуть бути:

- підприємства, установи, організації, які сплачують внески за своїх співробітників;

- страхові внески приватних підприємців за себе та найманих ними працівників;

- плата держави за пенсіонерів, дітей, безробітних, багатодітних матерів, інвалідів, інших категорій непрацюючих;

- фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань в Україні за осіб, які стали інвалідами внаслідок нещасного випадку на виробництві або ж професійного захворювання;

- застраховані працюючі в разі, якщо рівень їх доходів перевищує встановлені законодавством розміри.

Водночас визначено, що розмір плати встановлюється:

- у відсотках для роботодавців (частка фактичних витрат на оплату праці та інших виплат найманим працівникам, які підлягають обкладанню податком із доходів фізичних осіб);

- фіксованих розмірів – для приватних підприємств;

- у вигляді відрахувань із бюджету до спеціального фонду за пенсіонерів, дітей, безробітних, інших непрацюючих категорій у розрахунку фіксована ставка за кожного непрацюючого – для держави;

- у відсотках від розміру оплати праці, в разі якщо вона перевищує визначений законодавством рівень, але не більше певної встановленої законодавством суми – для працівників.

Таким чином, державна політика у сфері охорони здоров'я в контексті соціального захисту населення має спрямовуватися на:

- зміцнення здоров'я (пропаганда здорового способу життя* і розвиток соціальних, економічних, особистісних факторів, які

* Французький лікар Тіссо стверджував, що рух може за своєю дією замінити будь-який лікувальний засіб, але всі лікувальні засоби світу не можуть замінити дії рухів.

Подібного погляду дотримувався і Вольтер, підкреслюючи, що рух – це життя, а людина може уникнути багатьох хвороб, регулярно займаючись фізичними вправами, працею та дотримуючись поміркованості в їжі [256, с. 20].

впливають на здоров'я населення);

- захист здоров'я і запобігання захворювань, у тому числі за рахунок санаторно-курортного лікування;
- лікування та реабілітацію.

Посиленню соціальної, зокрема медичної безпеки, має сприяти активізація розвитку ринку медичних послуг.

У той же час обсяги фінансування системи охорони здоров'я в Україні є набагато нижчими, ніж в інших державах. Якщо у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку, яка включає 30 країн, вони становлять 9,6% ВВП, у Росії – 5,2, то в Україні – 3,5 %. За таких обсягів мова не може йти про те, що держава забезпечує достатній обсяг, асортимент і якість медичних послуг і медичної допомоги, у край необхідних населенню.

Саме за цих умов важливо забезпечити медичні заклади висококваліфікованими, відданими своїй справі кадрами. Це, у свою чергу, потребує введення нового нормативно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я, що має включати:

- оцінку кваліфікації медичних спеціалістів (сертифікація, атестація, ліцензування) при визначальній ролі професійних медичних асоціацій;
- ліцензування видів медичної діяльності, здійснюваних лікувально-профілактичними медичними закладами;
- юридичну відповідальність медичних закладів і працівників за якість лікування;
- кардинальне підвищення ролі суспільства, громадських організацій за якість лікування;
- поліпшення підготовки та перепідготовки медичних кадрів;
- упровадження багатоканальної системи фінансового забезпечення медичних закладів тощо.

У зв'язку з наближенням «Євро – 2012» ми покладаємо великі надії на те, що значного зниження набудуть ризики, пов'язані зі станом наших доріг, дорожньо-транспортні пригоди.

За кількістю ДТП на дорогах у розрахунку на один автомобіль і на душу населення Україна посідає одне з перших місць у Європі. Причинами цього є наступне:

- високі темпи автомобілізації в Україні не підкріплені сучасними нормативами, вимогами, спрямованими на вдосконалення системи безпеки транспортних засобів і

обладнання на дорогах. Діюча нормативно-технічна база протягом останніх десятиріч практично не змінюється;

- система інженерно-технічного забезпечення вулично-дорожньої мережі, покликана формувати умови для безпечного і безперебійного руху транспортних засобів, неадекватна проблемам дорожнього руху;

- темпи зростання автопарку вдвічі перевищують темпи розвитку вулично-дорожньої мережі;

- значна частина доріг не відповідає сьогodнішнім вимогам, потребує реконструкції;

- стан багатьох внутрішньорегіональних доріг оцінюється як критичний;

- дисципліна водіїв транспортних засобів, по суті, значною мірою визначає стан безпеки дорожнього руху в цілому.

Близько 75% усіх дорожньо-транспортних пригод обумовлено порушеннями Правил дорожнього руху, здійсненими водіями.

Несвоєчасність надання першої медичної допомоги тим, хто попав у ДТП, відсутність ефективних засобів екстреного зв'язку та евакуації сприяють високій тяжкості наслідків ДТП (співвідношення чисельності тих, хто загинув, до постраждалих), яка нині у 5 разів перевищує показники економічно розвинених країн.

Причини катастрофічного рівня аварійності зумовлені корумпованістю державних органів, у підпорядкуванні яких перебуває підготовка водіїв, видача водійських посвідчень, технічного огляду автотранспорту, регулювання дорожнього руху, попереджувально-виховних санкцій на дорогах.

Безпека на дорогах, зокрема, на залізничних, – одна з найважливіших проблем у контексті соціальної безпеки. Причини порушень руху, а водночас і безпеки, можна об'єднати у дві групи:

- відмова технічних засобів;
- порушення виконавцями встановленої технологічної дисципліни.

Близько 60% причин аварійності припадає на несправність технічних засобів, що значною мірою обумовлено високим рівнем зношеності основних засобів.

У 40% дорожньо-транспортних пригод винуватцем є

людський чинник, що свідчить про рівень підготовки кадрів. Рівень їх знань необхідно постійно підвищувати та враховувати індивідуальну придатність людини до виконання певної роботи. Гарантована безпека на дорогах передбачає управління ризиками, контроль процесів руху. Особлива увага тут приділяється подоланню кризової ситуації в управлінні безпекою руху, формуванню кадрової політики. При цьому особливо акцентується, що, крім контролю виконання технологічних операцій, необхідний розвиток елементів управління персоналом, зокрема:

- теоретичне і практичне навчання;
- психологічне тестування;
- оцінка професійної готовності кожного працівника встановленим стандартам у сфері перевезень пасажирів.

Дотримання вимог безпеки руху, вміння грамотно організувати роботу в колективі значною мірою залежать від професійних якостей керівника і виконавців. У цьому зв'язку постійно підвищуються вимоги до випускників професійних навчальних закладів. У багатьох профільних вищих навчальних закладах створені кафедри «Безпека перевезень пасажирів і вантажів». Тут викладаються дисципліни, пов'язані з безпекою руху. Крім того, питання безпеки руху розглядаються при вивченні кожної дисципліни. Проте вивчення їх не носить системного характеру. Випускники ВНЗ, виходячи із його стін, мають певні знання з питань гарантування безпеки руху.

Безпека руху залежить і від стану вагонного парку. Скажімо, у США останнім часом розвиток тепловозного парку відбувається згідно із довгостроковим плануванням жорсткості до норм виділення шкідливих речовин.

Зменшення виділення шкідливих речовин тепловозами досягається в основному шляхом їх модернізації.

Таким чином, забезпечення реалізації здоров'язберігаючої функції як соціальної сфери в цілому, так і кожної її ланки, зокрема, буде сприяти поліпшенню здоров'я нації, покращенню демографічної ситуації в Україні.

РОЗДІЛ ІІІ

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ЙОГО БЕЗПЕКА

*«Освіта – найважливіше із земних благ,
якщо вона найвищої якості.
В іншому випадку вона абсолютно марна»*

Дж. Р. Кіплінг

3.1. Якісна освіта – основа національної безпеки та сталого розвитку економіки. Її діагностика

«Качество – вещь забавная. Все о нем говорят, все с ним живут и каждый думает, что знает, что это такое. Но лишь немногие придут к единому определению качества»

Дж. Харрингтон

У сучасній економіці людина стає центром відтворювальних процесів. Свідченням цього є зростання значення людського капіталу, який формується під впливом дії сфери освіти, освітньої діяльності. Саме освіта впливає на розвиток природних здібностей людини до праці, сприяє моральному і духовному вихованню учнів, студентів, слухачів.

Останнім часом в економічній літературі широко вживається така категорія як сталий розвиток. Досвід розвинених країн стосовно подальшого соціально-економічного розвитку держави свідчить, що існують фундаментальні основи для забезпечення сталого розвитку. І такими можуть бути освіта, освітній рівень, освітній потенціал нації, що є важливим чинником становлення, збереження і зміцнення національної безпеки.

Дуже поширеним показником, пов'язаним з освітою є, перш за все, середня кількість років навчання, «накопичених» населенням. Проте визначення його є досить складним процесом, пов'язаним з величезними технічними труднощами і залежно від обраної комбінації методів приводить до різних результатів. Дані про тривалість навчання можна отримати хіба що під час перепису населення. Проте переписи відбуваються один раз на десять років, по-перше, а, по-друге, скажімо, в Україні навіть під час перепису не було передбачено збір такої інформації. У рамках перепису збираються дані лише про освітній рівень (початкову, неповну середню, повну середню освіту тощо). І лише, опираючись на них, а також на дані тривалості навчання в рамках кожного ступеня, можна приблизно розрахувати сукупну кількість років навчання і відповідні середньодушові показники для років проведення перепису. Надалі число років навчання в кожному наступному періоді коректується на основі поточних

даних: освіта різних вікових груп, частка відрахованих, другорічників, смертності в різних вікових групах і т.д. Ця процедура дуже трудомістка. До того ж незначні зміни в застосованій методиці, пов'язані з дефіцитом доступних корегуючих даних приводять до існування певних відмінностей у підсумкових оцінках. Проте цей показник, як уже зазначалось, дуже широко використовується.

Сьогодні у світі, враховуючи, що економіка базується на знаннях, швидко зростає освітній рівень населення (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Розподіл економічно активного населення за рівнем освіти в різних країнах, %

Країна	Частка населення з освітою					
	первинною (нижче середньої школи)		вторинною (в обсязі повної середньої школи)		третинною (завершена післяшкільна)	
	2001	2007	2001	2007	2001	2007
США	17,1	9,5	39,5	29,4	43,3	61,1
Великобританія	17,5	21,5	47,4	45,9	26,8	31,9
Німеччина	17,3	17,0	58,9	59,0	23,8	23,9
Франція	26,9	26,0	46,9	44,3	26,2	29,4
Корея	14,2	23,0	43,7	42,0	24,9	35,0
Бразилія*	73,9	62,5	18,6	28,9	6,9	8,6
Росія	12,1	6,4	33,9	41,1	54,0	52,5

*Особи старші 10 років.

Джерело: [495].

Як видно, у найбагатшій країні світу – США – уже серед економічно активного населення понад 61% має третинну освіту (завершену післяшкільну), тоді як, скажімо, у Бразилії цей показник становить 8,6%.

До речі, тривалість навчання, скажімо, у середній школі в різних країнах різна. Найвищими ці показники у Великобританії (більше 13 років), США (12,6 років), Німеччині (близько 13 років). Досить низьким він є в Китаї (менше 6 років), хоча ця країна має найвищі темпи зростання ВВП у світі.

Маючи дані про тривалість навчання в рамках кожного ступеня і про окремі витрати на його забезпечення, можна підрахувати цінність національного фонду освіти.

Тобто сьогодні дуже важливою є функціональна грамотність населення, що визначається на основі соціальних тестів. Ще в

середині 70-х років минулого століття запроваджено спеціальні тести. Відслідковуючи ступінь базових навиків (необхідних для орієнтації в сучасному суспільстві), потенціал навчання, адаптованість до змін, розроблені тести для дорослого населення і застосовувались у міжнародному обстеженні функціональної грамотності дорослих (International Adult Literacy Test – IALS)*.

На відміну від тестів, розроблених для учнів і осіб, залучених до перевірки рівня засвоєння шкільної програми, IALS намагається вловити навики і компетенції економічно активного населення, придбані поза системою формальної освіти, у тому числі після завершення навчання.

Зіставлення даних IALS є результатами тестів для школярів PISA і TIMSS із показником середнього числа років навчання показує, що вони слабо узгоджуються між собою. Наприклад, кореляція результатів TIMSS з математики і відповідного тесту для дорослих (IALS quantitative literacy test) склала дуже низький показник – 0,32. Значення індикатора середніх років освіти в країнах ОЕСР відносно близькі, проте, якщо судити за результатами IALS, запаси людського капіталу в цих країнах суттєво відрізняються. Лідерами з великим відривом є країни північної Європи (Швеція, Норвегія, Фінляндія), до особливостей яких можна віднести елітарні системи освіти, схильність соціальної держави, активне втручання держави у ринкові справи, зокрема, в освіті [375, с. 57-58].

Діагностика якості освіти свідчить про потребу в реформуванні системи освіти як державної, так і приватної форми власності. До речі, останній сектор постійно зростає. Лише після 2000 року мережа приватних вищих навчальних закладів збільшилася на 33 одиниці, а студентів у них – на 255,5 тис. Якщо брати чисельність студентів у розрахунку на 10 тис. населення, то у 2000/01 н. р. вона становила 33, а 2008/09 н. р. – 90, тобто майже втричі більше. А це означає, що така форма навчання користується попитом серед населення.

* IALS регулярно проводиться у 36 розвинених країнах світу. Україна в цьому обстеженні участі не бере.

Сумарна ж кількість студентів за цей час зросла на 43%.

Що стосується якісних параметрів, то приватні вищі навчальні заклади скоріше виконують наступні функції:

- стимулювання конкурентних засад у відносинах між організаціями вищої професійної освіти, у багатьох випадках – з позитивними інноваційно-технологічними наслідками;

- розширення можливостей фізичних і юридичних осіб у виборі освітніх послуг;

- зростання різноманіття каналів та обсягів фінансування вищої школи на основі партнерства держави, інститутів громадянського суспільства і бізнес-структур.

Якість освіти, як свідчить практика, залежить від кадрового потенціалу навчальних закладів. Поняття *кадровий потенціал* відображає ресурсний аспект соціально-економічного розвитку, сукупність здібностей усіх працюючих у даному навчальному закладі і як певні завдання вони вирішують.

Кадровий потенціал будь-якого навчального закладу характеризується наступними ознаками чисельністю, структурою, знаннями, професійним складом, кваліфікацією, накопиченим досвідом, професіоналізмом, здатністю до творчості, моральністю тощо.

Важливою характеристикою освітніх працівників є професійний рівень і можливість постійно його нарощувати. Однією з її складових цього рівня є наявність наукового ступеня і вченого звання. Державні навчальні заклади краще забезпечені кваліфікованими кадрами (з науковими ступенями та вченими званнями), ніж у приватних. А від цього залежить якість підготовки кадрів. Тому проблема розвитку кадрового потенціалу є першочерговою і потребує розв'язання. Розвиток кадрового потенціалу здійснюється шляхом самовдосконалення і підвищення кваліфікації персоналу.

Масова комп'ютеризація сучасних закладів освіти вимагає комплексного навчання персоналу.

У цілому для підвищення якості освіти та у зв'язку з тим, що значна частина працівників освіти не має відповідної підготовки, необхідно на рівні навчального закладу створити умови для

підвищення їх освітнього та кваліфікаційного рівня.

Оскільки навчальний процес розглядається як єдність елементів (учень, студент, викладач, зміст навчання), то важливим напрямом його вдосконалення є синергетичний підхід*. Останній з позиції якості навчання – це вибір таких впливів на систему, які були б узгоджені з її внутрішніми властивостями. Як свідчить практика, особливо ефективним є системно-синергетичний підхід до навчання, а значить і до підготовки кадрів.

Якісна освіта, на наш погляд, є перш за все не наслідком соціально-економічного розвитку, а його чинником. Коли у свій час США усвідомили, що відстають від СРСР у дослідженні космосу, то вони справедливо зробили висновок, що причиною цього відставання є неефективна система освіти США. З того часу (1957 р.) ця країна, зрозумівши, що вирішальним фактором у соціально-економічному розвитку мають бути знання, їх розширене відтворення, постійне вдосконалення системи підготовки кваліфікованих кадрів, освіти та її інноватизацію зробила пріоритетною сферою.

Сьогодні в усьому світі велика увага приділяється рівню інноваційної освіченості та креативної діяльності громадян. Освіта, зокрема якісна, має сприяти інноваційному розвитку в будь-якій сфері економіки. Саме розвиток освіти сприяє активізації інтелектуально-освітнього потенціалу нації. Пріоритетний розвиток сфери освіти – це об'єктивна закономірність сучасної цивілізації. Специфіка нинішнього етапу суспільних трансформацій полягає в об'єктивній необхідності випереджаючого розвитку освіти та оперативної підготовки нового покоління кадрів – конкурентоспроможних на ринку праці, добре підготовлених до активної життєдіяльності в швидкозмінюваному світі, володіючих адаптаційною

* Синергетика, на думку В. Сластеніна, це методологія посилення процесу формування особистості студента як суб'єкта діяльності. Синергетичний підхід передбачає оновлення змісту, методів і форм навчання з урахуванням таких факторів, як відкритість, самоорганізація, саморозвиток, креативність, нелінійність мислення, управління та самоуправління.

мобільністю, високою загальною культурою, що спонукає її носіїв до творчої самореалізації, при якій, на думку А. Ейнштейна, уявлення важливіше знань.

Україна ще не так давно характеризувалась високим рівнем розвитку освіти. Нині повну середню і вищу освіту в Україні має 92% населення у віці 18 років і старші. У Німеччині – найосвіченішій країні ЄС – цей показник становить 84%, Великобританії – 65, Іспанії – 45, Португалії – менше як 25% [177, с. 65]. Проте цей високий інтелектуальний потенціал, на жаль, не сприяє зростанню наукоємності ВВП, обсягу інноваційної продукції. Підтвердженням цього є місце України на світовому ринку інноваційної продукції. Якщо на ньому США належить 36%, Японії – 30, Німеччині – 17, Китаю – 6, то Україні – менше 0,1%. Частка інноваційно активних промислових підприємств в Україні дорівнює 14,2%, тоді як, наприклад, у Канаді – 60, Ірландії – 70% [401, с. 332; 94, с. 113; 266].

Такі показники дають підставу стверджувати, що нинішня система освіти відірвана від реальних потреб економіки та суспільства. Тобто наша система освіти готує кадри, які слабо адаптуються до сучасної професійної діяльності, не вміють застосовувати отримані знання на практиці, тоді як випускники вищих навчальних закладів розвинених країн значно краще вміють це робити, приймати потрібні рішення. Тобто нашій системі освіти ще не вистачає її практичної спрямованості. Отже, уся система освіти при збереженні фундаментальності знань має спрямовуватися на формування прагматичності перш за все професійної освіти, вироблення в учнів навиків використання отриманих знань у трудовому житті, активне застосування новітніх освітніх технологій, що, у свою чергу, забезпечить удосконалення навчального процесу, його інноватизацію. Це буде гарантуванням в умовах соціальної безпеки.

Складовою останньої є освітня безпека. Освітня безпека – це створені умови для отримання якісної освіти. Загрозою в сфері освіти може бути будь-яка ситуація, що наносить шкоду соціальним інтересам. Під критерієм освітньої безпеки слід розуміти оцінку стану освітньої сфери з погляду найважливіших

процесів, що відображають її характер і напрями. Це, насамперед, забезпечення рівного доступу до відповідних послуг. Безпечною освіта є тоді, коли громадяни України незалежно від свого матеріального стану, місця проживання мають можливість учитись, розвивати та реалізувати свої здібності.

Успішне вирішення проблем освітньої безпеки в контексті національної безпеки ускладнюється невідпрацьованістю теоретичних і практичних аспектів, пов'язаних із невизначенням їхньої взаємодії, скоординованості. До цього часу відсутня систематизація показників та індикаторів освітньої безпеки, визначення її критичної межі. Тому важливим є не лише розкриття сутності освітньої безпеки, але і визначення можливих освітніх загроз, їх впливу на безпеку кожної особи та суспільства в цілому; механізму гарантування освітньої безпеки та особливості його реалізації на різних рівнях, у різних ланках освіти.

Показники освітньої безпеки мають відповідати наступним вимогам:

- високому ступеню інформованості;
- наявності зв'язку показників із суттєвими тенденціями та процесами розвитку освіти й соціально-економічної сфери в цілому;
- можливості їх застосування у практичній діяльності суб'єктів економічної системи тощо.

Усе це повинно спрямовуватися на підвищення якості освіти. Останнім часом діагностиці якості освіти приділяється багато уваги. Особливо цей процес активізувався після приєднання України до Болонського процесу*, коли гостро

* Болонський процес започатковано в Болонському університеті, який розміщений у м. Болон'я, провінція Емілія-Романья. Він найстародавніший після університету Аль-Карауїн, університет світу. Його факультети, бібліотеки, численні аудиторії, музеї та різні служби розкинулись по всьому місту в різних будівлях, пам'ятках архітектури і навіть палацах. Студенти університету жартують, що вони навчаються в історичному музеї. Тобто м. Болон'я – це і є Болонський університет. Іншими словами, м. Болон'я – це університетське місто з безліччю (близько 100 тис.) студентів і викладачів на його вулицях. Всі поспішають – хто на лекцію, хто в бібліотеку, хто в Інтернет-класи, хто в клініки.

постало питання оновлення змісту, форм і методів навчання, підвищення ролі освіти в забезпеченні сталого розвитку.

Забезпеченню зростання якості освіти присвятили свої роботи як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники, серед яких В. Андрущенко, Л. Беззубко, В. Дзоз, О. Жабенко, В. Кремень, Н. Селезньова, В. Щіпанов та інші. Проте ще й до цього часу немає єдиного трактування поняття *якісна освіта*. Так, Н. Селезньова стверджує, що якість вищої освіти в широкому розумінні – це збалансоване співвідношення вищої освіти (як результату, процесу, основи нової системи) різноманітним потребам, цілям, вимогам, нормам (стандартам); системна сукупність ієрархічно організованих, соціально значимих суттєвих властивостей (характеристик, параметрів) вищої освіти (як результату, як процесу, як освітньої системи) [361, с. 81].

У такому визначенні, на наш погляд, не акцентується увага на врахуванні його суб'єктів – студентів, слухачів, які отримують вищу освіту. Адже якість освіти – це не лише якість задоволення потреб суспільства на певному етапі, що відповідає сьогodнішнім і завтрашнім вимогам його функціонування, рівню підготовки спеціалістів, але і якість задоволення потреб особистості та отримання професійної освіти. Крім того, вища освіта з метою визначення її якості розглядається як результат, процес і як освітня система.

Точна дата заснування Болонського університету невідома. Проте, як стверджують фахівці, це було десь у X-XI століттях. У XII столітті науковці цього університету набули широкої слави в Європі. Короновані особи спрямовували своїх дітей у Болон'ю для вивчення перш за все права та витончених мистецтв.

Поступали в цей навчальний заклад лише ті, хто, по-перше, мав знання (статус до уваги не брався), а по-друге, допускались до навчання, а також до викладання жінки.

Цікавою тут була система обрання професора (*doctores legentes*). Професор обирався на певний проміжок часу студентами. Професор Болонського університету зобов'язувався ніде в іншому навчальному закладі не викладати.

В університеті процвітали юридичні науки (юриспруденція), філософія, латинь, грецька література, медицина.

Справжнім надбанням Болонського університету є бібліотека, заснована в 1605 р. Вона, хоча і не найстаріша у світі, проте найцінніша. Тут зберігається 250 тис. книжок та 1350 періодичних видань, зокрема найбільші фонди книг з математики, геометрії, архітектури.

Іспити приймаються комісією у вигляді усної співбесіди. Якщо студент не набрав 18 балів, він має перездати іспити.

На думку С. Плаксія, якість освіти, зокрема вищої, – це наявність у ній найважливіших характеристик (властивостей, ознак, параметрів), що відповідають вимогам безпосередніх споживачів освітніх послуг (студентів, випускників, роботодавців), а також вимогам суспільства до фахівців не лише в даний момент, але і в найближчій перспективі [304, с. 146].

У термінологічному словнику якість освіти трактується як збалансована відповідність освіти (як результату, процесу, освітньої системи) установленим потребам, цілям, вимогам, нормам (стандартам). Якість освіти розкривається в наступних поняттях якість навчального процесу, педагогічної діяльності, науково-педагогічних кадрів, матеріально-технічної бази, інформаційно-освітнього середовища, студентів, учнів, абітурієнтів, наукових досліджень тощо [418, с. 6].

Як на наш погляд, то всі вони впливають на якість знань, якість підготовки кадрів. Адже не секрет, що, скажімо, останнє залежить від якості педагогічних кадрів, а від них – якість педагогічної діяльності.

Якщо розглядати якість освіти в аспекті відповідності освіти встановленим потребам, цілям, результатам, то в аспекті задоволення очікувань учасників освітнього процесу якість освіти – це ступінь задоволення очікувань різних учасників освітнього процесу від надаваних освітніми закладами освітніх послуг, це ступінь досягнення поставлених в освіті цілей і завдань [464, с. 15].

Уся система освіти – це динамічний процес, в якому кожен суб'єкт покликаний здійснювати активні дії. Тобто якість знань – це інтегрований показник, що виражає сукупний прояв багатьох факторів. Іншими словами, одним показником не можна виразити поняття *якісна освіта*. Скажімо, С. Ільєнкова стверджує, що якість освіти – це затребуваність отриманих знань у конкретних умовах їх застосування для досягнення поставленої конкретної мети та підвищення якості життя. А звідси якість знань визначається їх фундаментальністю, глибиною та затребуваністю в роботі після закінчення навчання [156].

Щоправда, тут автор за основу якості освіти взяв лише

знання, тоді як нині загально визначеним є те, що результатом освіти має бути перш за все компетенція, що включає не лише знання, але і здатність їх використовувати, зацікавленість, готовність до їх застосування. А це означає, що лише якісна освіта здатна здійснювати таку підготовку фахівця, який був би компетентним у своїй професії.

Виходячи із зазначеного, необхідно підкреслити, що якість освіти в цілому – це відповідність освіти як процесу, і як результату цілям і вимогам отримувачів освіти (студентів, слухачів), нормам і вимогам суспільства, держави, що ставляться до фахівців не лише після закінчення навчального закладу, але і в перспективі.

Якість освіти залежить, у значній мірі, від активності того, хто навчається на заняттях, від бажання кожного учня, студента саморозвиватись і самовдосконалюватись, від здійснення та використання моніторингу, від здатності та готовності використовувати отримані знання тощо.

Із середини 90-х років минулого століття в країні набуває сили тенденція до скорочення ключового, з погляду кінцевого, результату елементів інвестування освіти – власної праці учнів. По-перше, намагання «меншою кров'ю» отримати диплом про вищу освіту, що призводить до зростання системи заочної освіти. По-друге, досить поширеною в Україні є приватна форма навчання, формування приватного сегмента вищої освіти. По-третє, розширення так званої очно-заочної форми навчання. У вищих навчальних закладах і державної, і приватної форми навчання, як свідчать результати наших досліджень, до закінчення ВНЗ на регулярній основі починають працювати від 50 до 75% студентів*. Це дуже контрастує з практикою більшості розвинених країн. Адже в багатьох країнах світу, з одного боку, існують жорстокі обмеження щодо найму на роботу молоді, яка навчається, а з іншого – інтенсивність навчального процесу просто не дозволяє студентам виділяти достатньо часу на

* У нас частка студентів, які отримують очну освіту, нині становить менше ніж 50%, тоді як у країнах Заходу перевищує 70%.

регулярну трудову діяльність протягом навчального року.

На якість освіти, як свідчить світовий досвід, впливають й витрати на освіту різного рівня (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Рівень витрат на освіту різного рівня в окремих країнах,
2005 р**

Країна	Витрати на середню освіту				Витрати на вищу освіту	
	в рік		за весь термін навчання		в рік	
	дол. (ПКС)	% від середнього по ОЕСР	дол. (ПКС)	% від середнього по ОЕСР	дол. (ПКС)	% від середнього по ОЕСР
США	10390	133,1	117538	134,0	24370	211,7
Великобританія	7167	91,8	84750	96,6	13506	117,3
Німеччина	7636	97,8	88100	100,4	12446	108,1
Франція	8927	114,4	89280	101,8	10995	95,5
Південна Корея	6645	85,1	68424	78,0	7606	66,1
ОЕСР	7804	100,0	87720	100,0	11512	100,0
Бразилія	1186	15,2	13834	15,8	9994	86,8
Росія	1754	22,5	19296	22,0	3421	29,7

Джерело: [493, с. 218, 221].

Там, де найвищі показники витрат, наприклад, на вищу освіту, там і найвищою є віддача цієї ланки освіти.

І на це великий вплив має освітній кадровий склад навчальних закладів, який має забезпечити:

- відповідність навчального процесу цілям освітніх програм, навчально-методичним комплексам;
- застосування в навчальному процесі активних методів у рамках інформаційних технологій;
- формування мотивації в учнів, студентів до навчання;
- використання в навчальному процесі сучасних досягнень науки, власних наукових розробок;
- адекватність самооцінки викладачем своєї власної педагогічної діяльності, оцінки цієї діяльності керівництвом навчального закладу;
- створення умов для формування здатності тих, хто навчається, використовувати отримані знання, зацікавленості та готовності до їх застосування (компетентності) у практичній діяльності тощо.

Усе це, безперечно, позитивно вплине не лише на покращення якості робочої сили, але й на ефективність її діяльності, стабільний розвиток економіки.

3.2. Модернізація дошкільної освіти як передумова забезпечення якісної середньої освіти

«Дитина – ніжний паросток, який стане могутнім деревом, дитинство вимагає до себе особливої уваги»

В. Сухомлинський

Як свідчить практика, поєднання трудової діяльності та знань є джерелом зростання ефективності виробництва. Постійні структурні перетворення сучасного виробництва мають знаходити відображення у властивостях своїх спеціалістів. Це зумовлено, перш за все, змінами ціннісних пріоритетів, переорієнтацією суспільного розвитку на людину, її особистісні та культурні якості, які закладаються ще в дошкільні роки, в період дитинства.

Дитинство – це період життя дитини, в якому закладаються основи особистісної активності та особистісні властивості, цінності, що визначають якості майбутнього життя. Це такий життєвий досвід, коли особа і як людина, і як особистість найменше захищена від соціального, психологічного та фізіологічного насильства. Це період оволодіння морально-етичними нормами подальшого життя, життя в дорослому віці. Тобто від діяльності дошкільних закладів залежать і результати діяльності закладів середньої ланки освіти.

У національній доктрині розвитку освіти записано, що якість освіти є національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави. Якість освіти, по-перше, не є статичною (постійною), вона постійно змінюється під впливом, по-перше, зовнішніх факторів, а, по-друге, якість освіти визначається на основі державних стандартів освіти та оцінки громадськістю освітніх послуг, які надають всі ланки освіти, у тому числі дошкільна. Під якістю освіти розуміється сукупність властивостей, що обумовлюють її пристосування до реалізації соціальних цілей щодо формування та розвитку особистості в аспекті її освіченості, вихованості, вираженості соціальних,

психологічних і фізичних властивостей.

Одним із перспективних напрямів забезпечення необхідної якості освіти є розробка і впровадження в освітню практику систем якості, які добре зарекомендували себе у сфері виробництва і послуг. Базовою серед них є модель Total Quality Management (TQM) – загальне управління якістю.

В усіх ланках освіти здійснюються перші кроки використання даної моделі. Управління якістю в сфері освіти зачіпає всі складові її структури: цільову, функціональну, технологічну, організаційну, інформаційну, нормативну та критеріальну.

Тому надзвичайно важливим є приведення системи дошкільної ланки освіти у відповідність до сучасних вимог. Цього вимагає й те, що наша держава започаткувала реалізацію концепції безперервної освіти, першою ланкою якої є дошкільна. У цілому згідно з Міжнародною стандартною класифікацією освіти (МСКО) нині визначаються наступні ступені освіти:

- допочаткове навчання тривалістю 3-4 роки, яке забезпечують дошкільні навчальні заклади;

- початкова освіта (перший етап базової освіти) – 4 роки навчання. Це 1–3 (4) класи денних загальноосвітніх навчальних закладів (без учнів, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку);

- перший етап середньої освіти (другий етап базової освіти) передбачає 5 років навчання. Контингент цього етапу складають учні 5-9 класів денних і вечірніх загальноосвітніх навчальних закладів, учні (слухачі) професійно-технічних навчальних закладів (без учнів, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку);

- другий етап середньої освіти (2 роки навчання) включає учнів 10-11 (12) класів денних і вечірніх загальноосвітніх навчальних закладів, учнів (слухачів) професійно-технічних навчальних закладів, які здобувають повну загальну середню освіту і кваліфікацію «кваліфікований робітник»;

- післясередня, не вища освіта (один рік навчання) включає учнів (слухачів) професійно-технічних навчальних закладів, які

після отримання повної загальної середньої освіти здобувають кваліфікацію «кваліфікований робітник»;

- перший етап вищої освіти, що передбачає 2-3 роки навчання для студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації та 5-6 років – для студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації;

- другий етап вищої освіти – 3 роки навчання, представлений такими навчальними закладами, як аспірантура та докторантура [143, с. 11].

Освітня безпека пов'язана, як уже зазначалось вище, з доступністю освітніх закладів, освітніх послуг. Останнє залежить перш за все від обсягів фінансування освітньої сфери. В цілому спостерігається зростання частки ВВП, що виділяється на ці цілі (рис. 3.1).

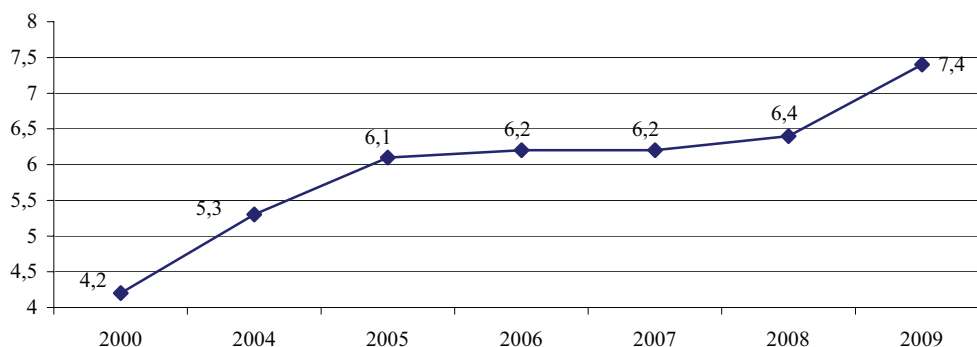

Рисунок 3.1. Динаміка ВВП, що виділяється на розвиток освіти, %

Однак цей показник ще далекий від того, що передбачений законом про освіту. Це позначається і на розвитку всіх освітніх ланок. Мережа, скажімо, дошкільних закладів ще не є доступною для дітей відповідного віку, що проживають у різних регіонах. Нині в Україні функціонує 15,4 тис. дошкільних закладів (6,7 тис. у міських поселеннях і 8,7 тис. – у сільській місцевості). Зазначимо, що навіть у 2000 р. їх було 16,3 тис., а в 1990 р. – 24,5 тисяч.

Місткість дошкільних закладів у 2008 і 2000 роках була практично однакова, а кількість дітей у них протягом 2000–2008 років зросла на 21,6%. Наслідком цього є те, що дошкільні заклади нині переповнені. Якщо у 2000 р. на 100 місць

вихованців було 88, то у 2008 р. – 108. Особливо переповненими є міські дошкільні заклади (на 19%). А це є загрозою здоров'ю дітей. Тобто сучасний стан закладів допочаткового навчання не відповідає санітарно-гігієнічним умовам.

Надзвичайно важливим показником розвитку дошкільної ланки освіти є охоплення дітей закладами. У 2008 р. цей показник вийшов на рівень 1990 р. – 57%. Це ще не відповідає реальній потребі населення. Скажімо, у Черкаській області дошкільні заклади відвідує 70% дітей відповідного віку. Більше як 60% цей показник становить у 12 регіонах. Тобто в більшості регіонів спостерігається перевищення середньоукраїнського показника (рис. 3.2).

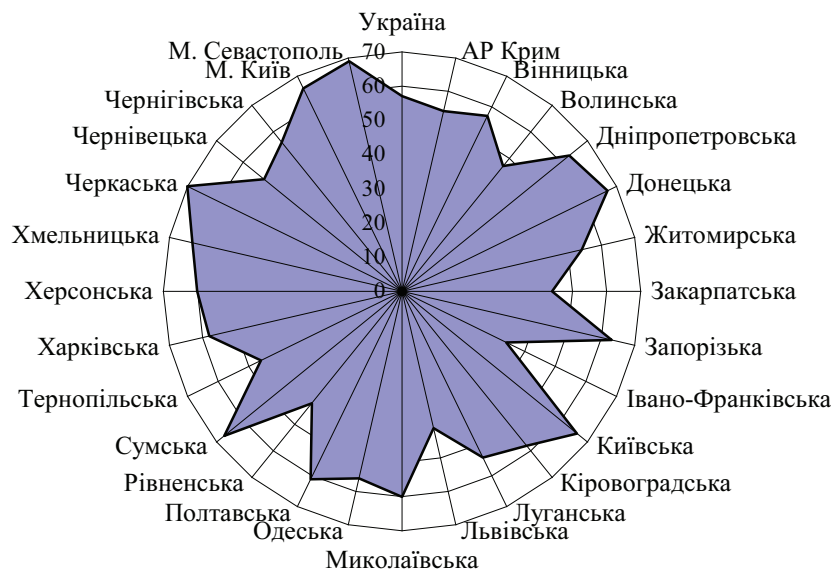

Рисунок 3.2. Охоплення дітей дошкільними закладами, 2008 р., частка від чисельності дітей відповідного віку, %

Сьогодні, згідно із законом про дошкільну освіту, у дошкільному закладі забезпечується допочаткове навчання, яке суттєво впливає і на подальше навчання, якість отримуваних знань. У сільській місцевості така можливість є значно нижчою, ніж у містах. Загалом у сільській місцевості відвідує дошкільний заклад лише кожна третя дитина відповідного віку, а дві третини дітей йдуть до школи без необхідної підготовки у дошкільному закладі. В Івано-Франківській і Львівській областях охоплення дітей дошкільними закладами, зокрема, в сільській місцевості становить лише 15-16% (рис. 3.3).

Рисунок 3.3. Охоплення дітей дошкільними закладами в сільській місцевості, 2008 р. частка від чисельності дітей відповідного віку, %

Особливо великою є різниця між містом і селом щодо охоплення дітей дошкільними закладами шестирічного віку. Співвідношення між цими показниками становить 1 : 4. Тобто вже на рівні дошкільного віку сільські діти отримують набагато меншу підготовку, ніж міські. До речі, у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській і Чернівецькій областях дошкільні заклади і в сільській місцевості переповнені.

Із загальної кількості дошкільних закладів лише 61,5% розміщені в будинках, споруджених за типовим проектом. Тобто більше однієї третини закладів розміщені у пристосованих приміщеннях. Щоправда, це співвідношення покращується за рахунок введення в експлуатацію нових будівель дошкільних навчальних закладів. Так, 2008 р. введено дев'ять нових будівель. А всього введено в експлуатацію 2310 місць, у тому числі в Одеській області – 160, Чернівецькій – 200, м. Києві – 1400 місць.

Головним завданням дитячих дошкільних закладів є соціалізація дітей, якісне науково-методичне забезпечення системи дошкільної освіти, вирішення проблем наступності, використання можливостей раннього розвитку кожної дитини. Від того, як поставлено навчально-виховний процес у кожному дошкільному закладі, залежить і майбутнє нашої країни. Адже знання, вміння і навички, набуті в дошкільному закладі, – це коріння і чим воно є міцнішим, тим впевненіше відчувається

людина в житті.

Тому останнім часом у системі дошкільної освіти впроваджується особистісно орієнтована модель, що передбачає необхідність розвитку потенційних можливостей кожної дитини, виховання здорової та компетентної особистості. Це забезпечується широкою мережею дитячих дошкільних закладів, де працює досить якісний склад педагогічних працівників – 136,6 тис. Серед останніх 54,8% мають вищу освіту в обсязі вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації і 44,3% – III-IV рівнів акредитації. Щоправда, частка педагогів з вищою освітою у містах дорівнює 48,9%, тоді як у сільській місцевості – 28,7%. Питома вага вихователів дитячих дошкільних закладів з освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста у містах становить 50,7%, у сільській місцевості – 69%.

Успішному вихованню підростаючого покоління слугує нова Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі», що пройшла апробацію в дошкільних закладах Донецької, Рівненської, Сумської, Хмельницької, Черкаської областей та міст Києва і Севастополя.

Ця програма надає кожному педагогові можливість проявити творчість, самостійно вибрати моделі організації освітнього процесу. Водночас такий підхід вимагає від кожного педагога високого рівня соціально-педагогічної компетентності.

Сьогодні одним із головних пріоритетів у дошкільній освіті є створення її особистісно орієнтованої моделі, що передбачає необхідність створення умов для саморозвитку дитини, формування в неї вміння приймати власні рішення, керувати своєю поведінкою.

Одним із завдань дошкільної освіти є надання всебічної допомоги сім'ям у розвитку, вихованні й навчанні дітей. Сучасна педагогіка пропонує різноманітні ефективні та дійові форми цієї роботи, допомагає вдосконалювати педагогічні вміння батьків та поглиблювати їхні знання з конкретних проблем виховання дітей.

У цих умовах дієвими чинниками впливу мають бути моральні та матеріальні чинники. Щоб іти в ногу з часом, важливо дивитися вперед і не боятися змін. Творчість, ініціативність, самостійність, уміння робити власний вибір, спрямованість на кінцевий результат, самоповага та повага до інших – саме такі якості виховуються у дітей у системі

дошкільних закладів.

Зміна освітніх пріоритетів орієнтується на принципову перебудову сучасного процесу навчання, в якому має домінувати набуття дитиною особистого досвіду життя, що забезпечують формування їх життєвої компетентності, сприятиме максимально повному розкриттю базових особистісних якостей. Дитина бере активну участь в організації свого життя, плануванні дій, усвідомлює її значення, відповідає за доручену їй справу. Як справедливо зазначає Джон Дьюї, дитина найкращим чином розвивається тоді, коли, перш за все, вона має конкретну мету, бере участь у суспільно та особистісно значущій діяльності, долає труднощі, переступає через своє «не можу», вчиться виправляти власні помилки, переживає радість від успіху, а також тоді, коли для цього створені певні умови.

Останнім ніні, на жаль, похвалитись не можна. Ще значна частина дітей дошкільного віку не охоплена суспільним дошкільним вихованням. А це є загрозою того, що ці діти не будуть відповідно підготовлені до успішного навчання в загальноосвітній школі.

Рівень неохоплення дітей дошкільними закладами становить 43%. Щоправда, останнім часом частина з них виховується в домашніх умовах гувернантками. Але це дуже, по-перше, незначна кількість дітей, а, по-друге, світова практика свідчить, що найоптимальніше виховувати і навчати дітей дошкільного віку в дитячих колективах, особливо на етапі підготовки до школи.

Загрозливим є і такий показник, як перевантаження дошкільних закладів (табл. 3.3).

При цьому динаміка є невтішною. Якщо у 2004 р. перевантаженими були дошкільні заклади у 8 регіонах, то 2008 р. – у 22. І власне показник перевантаження суттєво зріс. На кінець 2008 р. у цілому по Україні на 642511 місць у дошкільних закладах чисельність дітей становила 875 658 осіб. Така ситуація спостерігається як у міських поселеннях, так і в сільській місцевості. Водночас, як уже зазначалось, має місце й недовантаження дошкільних закладів. Зокрема, недовантаженими є дошкільні заклади в АР Крим, Кіровоградській, Миколаївській, Херсонській, Черкаській областях.

Таблиця 3.3

Кількість дітей, що виховуються у перевантажених дитячих дошкільних закладах по роках у розрахунку на 100 місць, осіб

Регіон, область	2004	2005	2006	2007	2008
Україна	–	–	–	–	–
АР Крим	–	–	–	–	–
Вінницька	–	–	–	–	101
Волинська	105	111	116	121	124
Дніпропетровська	–	–	–	103	103
Донецька	–	–	103	107	106
Житомирська	–	101	103	108	111
Закарпатська	105	–	106	110	117
Запорізька	–	106	109	112	112
Івано-Франківська	–	102	106	112	116
Київська	–	103	107	109	114
Кіровоградська	–	–	–	–	–
Луганська	104	117	110	110	113
Львівська	108	112	120	125	131
Миколаївська	–	–	–	–	–
Одеська	–	102	106	110	114
Полтавська	104	105	107	108	111
Рівненська	–	102	107	111	118
Сумська	112	112	113	117	118
Тернопільська	–	–	101	103	107
Харківська	–	–	–	104	108
Херсонська	–	–	–	–	–
Хмельницька	105	104	106	109	110
Черкаська	–	–	–	–	–
Чернівецька	103	105	109	113	116
Чернігівська	–	101	101	101	105
м. Київ	–	–	–	101	106
м. Севастополь	–	–	101	104	107

Джерело: [118, с. 30-41].

Сьогодні діти дошкільного віку дуже часто хворіють, мають відхилення у фізичному та розумовому розвитку. Однією з причин цього є відсутність у дошкільних закладах якісної води. Як відомо, якісна питна вода є важливим елементом національної безпеки. У світі з гігієнічних позицій у сфері водозабезпечення важливим досягненням є розробка концепції управління ризиками. Акцентується увага на важливості профілактичних заходів щодо поліпшення забезпечення населення питною водою і в першу чергу дитячого в системі дошкільної освіти, і безпекою питного водопостачання в цілому. До речі, ніде в світі питна вода не розглядається в декількох «іпостасях», тобто не існує таких термінів як *питна вода поганої якості*, чи *питна вода*

покращеної якості. Як і в Законі України «Про питну воду і питне водопостачання» у країнах світу розрізняють питну воду, що відповідає державним вимогам до питної води і воду непитної якості, але придатну для інших цілей (у рибогосподарських водоймах, морях тощо).

Особливо гострою залишається проблема забезпечення дошкільнят якісною питною водою в сільських дошкільних закладах, де немає централізованого водопостачання. Саме в таких закладах діти часто хворіють на різні хвороби шлунково-кишкового тракту.

Далеко не всі регіони мають заклади для дітей з різними відхиленнями у фізичному чи розумовому розвитку, нерідко немає відповідних кадрів. Скажімо, у дошкільних закладах Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Луганської, Рівненської, Чернівецької, Чернігівської областей на кінець 2008 р. не було жодного сурдопедагога. У багатьох регіонах не сформовані групи для дітей з порушенням слуху, мови, зору, інтелекту тощо (табл. 3.4; 3.5).

Таблиця 3.4

Кількість дошкільних закладів за видами груп спеціального призначення по регіонах на кінець 2008 року, одиниць

Регіон, область	Кількість закладів, які мають групи спеціального призначення, всього	У тому числі для дітей з порушенням						
		слуху	мови	зору	інтелекту	опорно-рухового апарату	затримкою психічного розвитку	іншого профілю
Україна	1785	29	1377	187	72	287	229	27
АР Крим	62	1	44	8	3	8	9	-
Вінницька	20	-	10	7	-	5	1	-
Волинська	17	2	10	3	2	7	-	1
Дніпропетровська	162	2	123	16	9	25	59	5
Донецька	353	1	271	24	15	101	49	2
Житомирська	53	2	42	6	2	6	13	2
Закарпатська	7	-	3	1	1	2	-	2
Запорізька	68	-	44	11	2	15	10	-
Івано-Франківська	19	-	14	2	2	3	1	-
Київська	104	-	97	5	1	7	1	2
Кіровоградська	38	1	27	4	1	6	-	4
Луганська	118	-	92	16	3	11	9	2
Львівська	107	2	91	7	4	15	21	2
Миколаївська	61	-	58	2	3	1	9	-
Одеська	46	1	42	4	3	4	3	-
Полтавська	22	2	10	5	2	2	11	-
Рівненська	14	-	8	3	-	1	2	1

Продовження таблиці 3.4

Сумська	66	1	59	6	1	3	1	1
Тернопільська	20	1	9	4	2	6	1	-
Харківська	60	2	46	6	2	4	4	1
Херсонська	51	1	43	3	1	3	5	-
Хмельницька	88	3	73	12	2	12	2	-
Черкаська	57	3	43	6	1	18	1	-
Чернівецька	15	-	12	1	1	1	-	-
Чернігівська	47	-	38	7	3	3	9	2
м. Київ	72	3	44	15	5	9	6	-
м. Севастополь	38	1	24	3	1	9	2	-

Джерело: [118, с. 60].

Таблиця 3.5

**Кількість груп спеціального призначення у дошкільних
закладах по регіонах на кінець 2008 року, одиниць**

Регіон, область	Кількість груп спеціального призначення, всього	У тому числі для дітей з порушенням						
		слуху	мови	зору	інтелекту	опорно-рухового апарату	затримкою психічного розвитку	іншого профілю
Україна	4917	76	2678	700	141	867	399	56
АР Крим	173	1	93	27	5	25	22	-
Вінницька	58	-	18	24	-	15	1	-
Волинська	46	7	17	8	2	11	-	1
Дніпропетровська	554	3	231	71	11	105	114	19
Донецька	897	8	464	79	38	236	70	2
Житомирська	142	2	84	8	3	17	26	2
Закарпатська	15	-	5	3	1	4	-	2
Запорізька	189	-	93	29	4	46	17	-
Івано-Франківська	35	-	22	5	2	5	1	-
Київська	204	-	173	11	1	15	2	2
Кіровоградська	97	2	50	18	2	20	-	5
Луганська	236	-	145	41	4	27	17	2
Львівська	252	4	158	24	4	30	29	3
Миколаївська	133	-	97	13	6	1	16	-
Одеська	124	6	90	8	5	10	5	-
Полтавська	77	6	16	25	2	11	17	-
Рівненська	42	-	16	16	-	2	2	6
Сумська	136	1	99	15	5	13	2	1
Тернопільська	80	3	14	20	3	39	1	-
Харківська	196	10	117	30	4	19	7	9
Херсонська	131	1	88	14	7	13	8	-
Хмельницька	161	4	103	27	4	21	2	-
Черкаська	181	4	102	23	4	47	1	-
Чернівецька	43	-	26	11	3	3	-	-
Чернігівська	99	-	57	18	6	6	10	2
м. Київ	401	13	183	117	12	56	20	-
м. Севастополь	215	1	117	15	3	70	9	-

Джерело: [118, с. 61].

Усе це свідчить про те, що модернізація дошкільної освіти потребує не лише подальшого зміцнення матеріально-технічної бази, кадрового потенціалу, але й приведення структури дошкільних закладів у відповідність до сучасних потреб, що має сприяти не лише успішній підготовці вихованців ДДЗ до школи, а й формуванню духовності. На останнє спрямована підготовлена відповідна концепція формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей.

Головними її завданнями визначені наступні:

- пробудження в дитини бажання бути моральною;
- формування християнських цінностей як основи розвитку суспільно значущих рис та якостей особистості;
- розвиток у дітей моральної свідомості на основі організації їхніх моральних стосунків через включення у стихійну або спеціально організовану діяльність;
- формування у дітей розуміння та особистісного ставлення до сутнісних питань про сенс і мету життя людини;
- вироблення етико-естетичного ставлення до життя і своєї життєдіяльності;
- виховання моральної культури, толерантного ставлення до інших культур і традицій;
- розвиток християнських чеснот і позитивних моральних якостей дитини, спонукання до самовдосконалення;
- підтримка здібностей, культурної творчості, спрямованої на особистісний саморозвиток;
- подолання кризових станів дитинства, новоутворень, що виникають у психіці дитини під впливом антисоціальних проявів, контркультури або культури андеграунду [411, с. 18-21].

Все це сприятиме приведенню системи дошкільної освіти до потреб сьогодення, покращенню підготовки дітей до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах та зміцненню фізичного і духовного здоров'я підростаючого покоління.

3.3. Місце загальної освіти у підвищенні якості знань

*«Школа повинна бути
не коморою знань,
а середовищем думки»*

В. Сухомлинський

Однією з найважливіших ланок освіти є середня загальноосвітня школа, де дитина перебуває 11-12 років, де закладаються основи знань.

Загальноосвітня середня школа є базою для формування інтелектуального потенціалу нації. І звичайно, безпека розвитку цієї ланки освіти створює важливі передумови для нарощування освітнього потенціалу країни в цілому. На розвиток загальної середньої освіти в Україні виділяється все більше коштів (рис. 3.4).

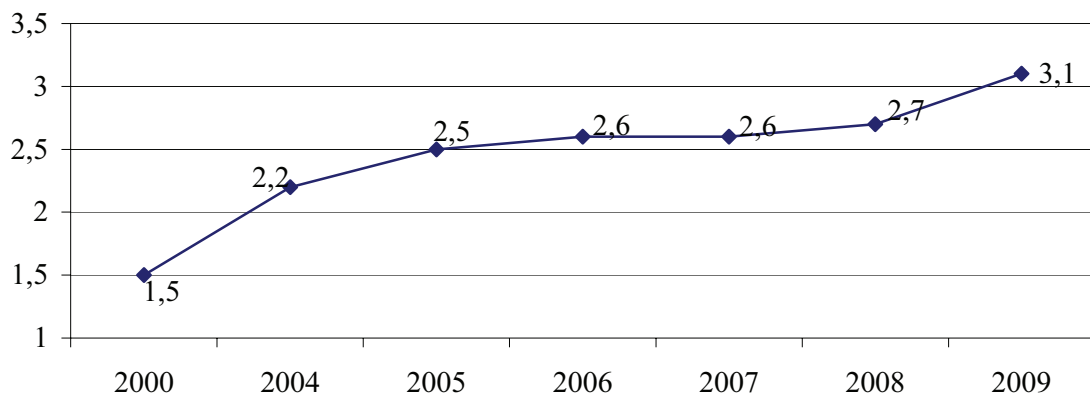

Рисунок 3.4. Фінансування загальної середньої освіти, % від ВВП

Ця ланка освіти зазнала також впливу руйнівних процесів, характерних для останніх двох десятиріччів років. За 1990-2008 рр. її мережа зменшилась на 4% (сьогодні вона становить 20969* одиниць). Кількість же учнів за цей час зменшилась на одну третину, що зумовлено перш за все демографічними процесами. Динаміку до зменшення має й кількість учнів у розрахунку на 10 тис. населення (рис. 3.5).

* Включаючи вечірні (змінні) школи, а також гімназії, ліцеї, колегіуми, навчально-виховні комплекси (об'єднання), спеціальні школи (школи-інтернати), школи соціальної реабілітації та санаторні школи.

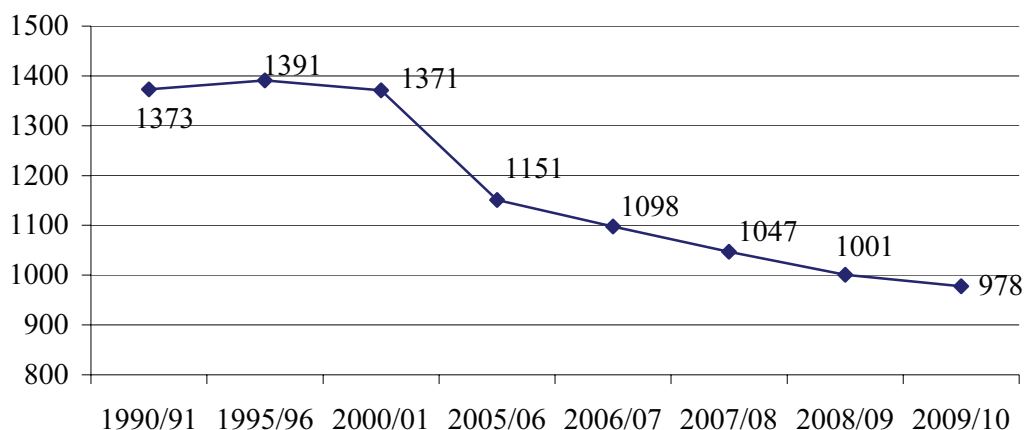

Рисунок 3.5. Кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на 10 тис. населення, по навчальних роках

Як не дивно, у сільській місцевості, починаючи з 2000 року, зазначені показники є дещо вищими, ніж у міських поселеннях.

Охоплення дітей середньою освітою в загальноосвітніх навчальних закладах становить 9,8% від очікуваної загальної кількості наявного населення, а від постійного населення віком 6-17 років – 78,6%. Щоправда, в ряді регіонів ця цифра є дещо нижчою. Так, у Донецькій області зазначений показник дорівнює 72%, що є найнижчим серед усіх регіонів України і на 10 процентних пунктів меншим, ніж, скажімо, у Київській, Рівненській, Хмельницькій та Чернігівській областях.

Небезпечним, на наш погляд, є й те, що лише в м. Києві кількість учнів до 9 років стовідсотково відповідає чисельності постійного населення 6-9 років. Цей показник свідчить, що всі діти відповідного віку охоплені навчанням у загальноосвітніх навчальних закладах. У Донецькій, Луганській, Сумській областях цей показник коливається в межах 85-86%. Дещо вищим є охоплення навчанням у загальноосвітніх навчальних закладах дітей 10-14 років. Проте знову Донецька і Луганська області і тут мають найнижчий рівень.

У той же час Донецька область входить до першої п'ятірки регіонів за кількістю тих, які закінчили школу II та III ступеня приватної форми власності*. З цього можна зробити попередній висновок, що причиною низького рівня охоплення дітей

* У кількості випускників враховані лише ті особи, що отримали відповідно свідоцтво про базову загальну середню освіту або атестат про повну загальну середню освіту.

відповідного віку навчанням в загальноосвітній школі є матеріальні передумови.

Існує значна різниця між питомою вагою тих, хто продовжує навчання у 10 класі, серед міського і сільського населення (рис. 3.6).

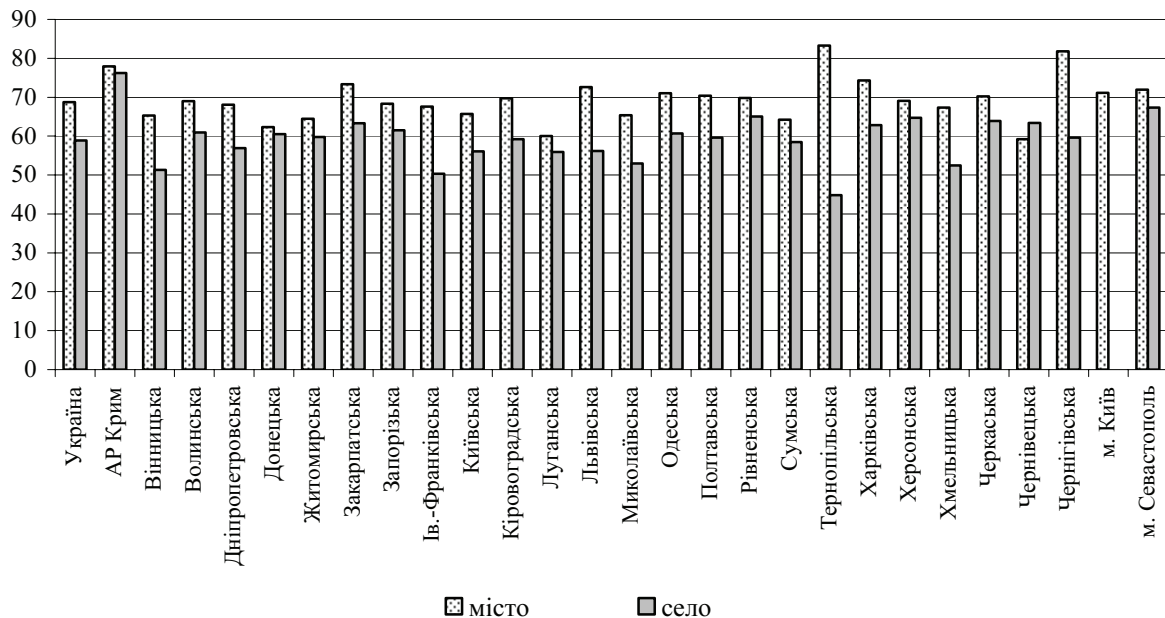

Рисунок 3.6. Територіальні відмінності показників продовження навчання у 10 класі в розрізі міста і села, 2008/09 н. р., %

Очевидно, що ця відмінність певною мірою зумовлена і власне структурою загальноосвітніх навчальних закладів за ступенями. Скажімо, якщо у міських поселеннях на навчальні заклади I ступеня припадає 6,5% загальної кількості закладів, то в сільській – 14,3%; I-II ступеня – відповідно 7,7 і 35,9%, I-III ступеня – 80,3 і 48,9%*. У той же час у сільській місцевості функціонує практично вдвічі більше навчально-виховних комплексів (об'єднань), ніж у містах.

Фахівці підвищення якості освіти пов'язують з появою загальноосвітніх навчальних закладів нового типу (гімназій, ліцеїв, колегіумів і навчально-виховних комплексів (об'єднань)), мережа яких у 2008/09 н. р. становила відповідно 58,3, 38,7, 45 і 2254 одиниць. Колегіуми набули активного поширення у Хмельницькій області, де їх функціонує близько 29% загальної кількості. На відміну від колегіумів, яких немає практично у половині регіонів, ліцеї нині існують в усіх регіонах. Проте існує значний розрив між їх кількістю в регіональному розрізі.

* Включаючи гімназії, ліцеї, колегіуми.

Наприклад, у Харківській області їх 54, а Сумській – аж один, по два – в АР Крим і Кіровоградській області. Значною є диференціація і щодо кількості гімназій, які в цілому в Україні більш поширені, ніж ліцеї чи колегіуми. Найбільше їх функціонує у м. Києві та Харківській області (відповідно 56 і 50). Значного поширення вони також набули на Луганщині, де в зазначеному році їх діяло 49, тоді як у сусідній Донецькій області – 35.

У цілому загальноосвітні школи в Україні є невеликими. У середньому на один денний заклад припадає 219 учнів. Більше 300 учнів мають лише два регіони – Дніпропетровський і Донецький, а понад 400 – міста-регіони Київ і Севастополь. У той же час практично в кожному другому регіоні в середньому в школі навчається менше ніж 200 учнів, а в Тернопільській області – менше 140.

Школи з малим контингентом учнів складно укомплектувати висококваліфікованими кадрами, а значить і забезпечувати високу якість навчання. Тож не дивно, що сільські школярі з об'єктивних причин мають не такі глибокі знання, як міські. І їм потім значно тяжче змагатись за можливість навчання у престижних вищих навчальних закладах. Це дає підставу стверджувати, що школярі сільських і міських шкіл мають різні можливості стосовно доступу до якості освіти.

У багатьох регіонах дуже повільно (м'яко кажучи) виконується закон про мови навчання. Якщо в цілому по Україні питома вага учнів, які навчаються державною мовою, становить 81,1%, російською – 17,7%, то в Донецькій області, де, за даними перепису, українці складають основну частину населення регіону, навіть у загальноосвітній школі українською мовою навчається лише 40% учнів, тоді як російською – близько 60%.

Надзвичайно повільно перехід на державну мову навчання здійснюється в АР Крим, де освіту державною мовою здобуває лише 7,2% учнів.

Водночас слід зазначити, що в Україні створені умови для здобуття середньої освіти рідною мовою практично в усіх місцях компактного проживання представників національних меншин. Так, у 203 класах шкіл Закарпатської та 1044 класах Чернівецької областей навчання здійснюється румунською мовою, у 1040 класах Закарпатської області – угорською, у 413 класах у Криму – кримсько-татарською, у 46 класах Львівської,

11 класах Івано-Франківської та 17 класах Хмельницької областей – польською, у 256 класах Одеської області – молдовською, 4 класах Закарпатської області – словацькою, в 11 класах АР Крим і 18 класах м. Києва – англійською, у 5 класах Одеської області – болгарською, у 4 класах м. Києва – німецькою [143, с. 68].

Коли мова йде про доступність загальноосвітніх навчальних закладів, то мають на увазі і змінність занять. Звичайно, що оптимальним є варіант, коли всі школи працюють в одну зміну. Проте в Україні ще цього не досягнуто. У 2008/09 н. р. 1297 загальноосвітніх навчальних закладів працювало у дві зміни, у тому числі 876 – у міських поселеннях і 421 – у сільській місцевості. До речі, усі приватні загальноосвітні навчальні заклади (225) працюють в одну зміну. Тобто 6,4% закладів ведуть заняття у дві зміни. Як свідчать результати наших досліджень, цей показник має тенденцію до зменшення. Проте ще 146 тис. учнів навчається у другу зміну. Це ще досить високий показник.

Особливо багато їх у Донецькій (12 750 учнів) і Рівненській (10 662) областях. Немає другої зміни у школах столиці України і менше одного відсотка учнів загальноосвітніх навчальних закладів навчаються у другу зміну в Дніпропетровській області (рис. 3.7).

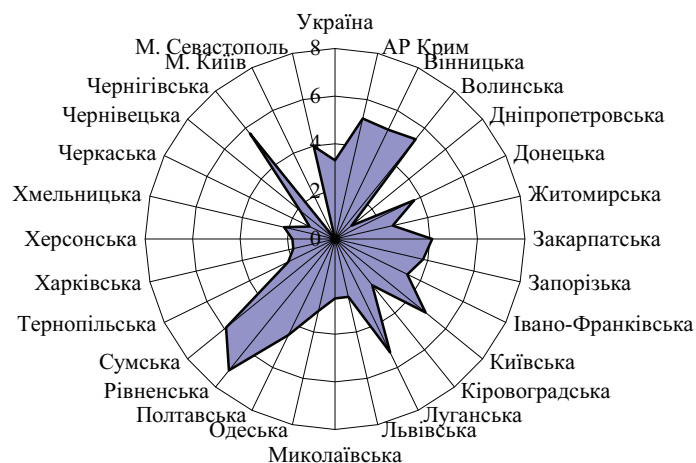

Рисунок 3.7. Питому вага учнів, які навчалися у другу зміну, % від загальної кількості, 2008/09 н. р.*

* Без учнів, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, і тих, хто навчається у 1-х класах, організованих у дошкільних закладах.

Для здобуття сучасної якісної освіти навчальні заклади мають володіти не лише приміщенням навчального закладу, але й певною кількістю класних кімнат, навчальних кабінетів і лабораторій, майстерень. Усього в навчальних закладах кількість класних кімнат, включаючи навчальні кабінети і лабораторії, становила 353 326 одиниць та 26 тис. майстерень. В умовах інформаційного суспільства важливо забезпечити доступ учнів до сучасної інформації, Інтернет-мережі. Нині в навчальних закладах функціонує 13 661 кабінет основ інформатики й обчислювальної техніки, в яких налічується 152 468 робочих місць із комп'ютером, 8957 шкіл підключено до Інтернету. Усього в денних загальноосвітніх навчальних закладах у 2008/09 н. р. було 223 810 комп'ютерів, а комп'ютерних програмних засобів навчання – 142 896, у тому числі 88 957 природничо-математичного циклу і 47 574 – гуманітарного. Тобто навчально-матеріальна база загальноосвітніх навчальних закладів сприяє підготовці молоді шкільного віку до здобуття, перш за все, загальної середньої освіти. У 2008/09 н. р. 98,9% дітей віком від 6 до 18 років навчалися в навчальних закладах для здобуття повної загальної середньої освіти. Приємно відмітити, що серед цієї категорії населення в усіх регіонах показник наближається чи перевищує 99%. Лише у м. Києві він є найнижчим – 96,3%. У загальноосвітніх же навчальних закладах він коливається від 83,4 (м. Київ) до 92,9% – в АР Крим і Рівненській області.

Життя підтверджує, що якість у подальшій підготовці фахівця значною (визначальною) мірою залежить від якості знань, які кожен випускник отримав у школі. Якість освіти є одним з найважливіших стратегічних ресурсів. Це своєрідний синтетичний показник, сукупний прояв багатьох факторів; це відповідність освіти як процесу, так і результатам і вимогам тих, хто її отримує, нормам і вимогам суспільства та держави. Якість освіти – це збалансована відповідність освіти різноманітним потребам, цілям, вимогам, нормам (стандартам); це сукупність

ієрархічно організованих, соціально значимих властивостей освіти; це не лише якість задоволення потреб суспільства, але й кожної особи. Ця категорія (якість освіти), крім зазначених параметрів, включає якість викладання (навчального процесу, педагогічної діяльності), освітніх програм, управління освітою та науково-дослідних і педагогічних технологій.

Показниками якості освіти є:

- активність учнів на навчальних заняттях;
- наявність мотивації до навчання;
- моніторинг якості засвоєння навчального матеріалу;
- самостійність діяльності;
- намагання до саморозвитку і самовдосконалення;
- здатність використовувати знання тощо.

Якісна освіта в загальноосвітньому навчальному закладі забезпечується шляхом:

- формування єдиного освітнього інформаційного простору;
- підвищення кваліфікації педагогічно-викладацького складу;
- запровадження рейтингової системи контролю знань, системи інтерактивного тестування, Інтернет-екзаменів;
- управління навчальним закладом, що базується на вивченні ринку освітніх послуг і ринку праці;
- здійснення внутрішнього аудиту;
- інформатизації освітнього процесу, створення центру інформаційних технологій. З допомогою мережі Інтернет, електронних бібліотек кожен учень має можливість отримувати необмежені інформаційні ресурси, включаючи доступ до джерел, які є в бібліотеках інших, не лише регіонів, але й країн. У багатьох навчальних закладах бібліотеки працюють у мережевій версії автоматизованої інформаційної бібліотечної системи з використанням нових технологій обслуговування користувачів бібліотек.

На жаль, останнім часом якість освіти, у тому числі в середній загальноосвітній школі, знизилась, що зумовлено погіршенням навчально-матеріальної бази навчальних закладів, недостатнім рівнем підготовки педагогічних кадрів.

Свідченням цього є і недостатньо високі показники

державної підсумкової атестації (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Результати державної підсумкової атестації за 2008/09 н. р.

Регіон, область	Українська мова і література		Історія України		Математика		Англійська мова	
	100-123,5	173-200	100-123,5	173-200	100-123,5	173-200	100-123,5	173-200
	балів, %		балів, %		балів, %		балів, %	
Україна	9	14	9	14	10	7	10	15
АР Крим	14	9	13	8	11	5	14	11
Вінницька	7	16	8	16	10	5	10	13
Волинська	6	19	7	17	9	8	10	12
Дніпропетровська	9	12	9	12	10	6	11	12
Донецька	9	12	9	12	10	7	10	11
Житомирська	8	15	8	14	11	5	10	13
Закарпатська	15	8	14	12	11	6	11	13
Запорізька	8	11	9	11	9	7	12	15
Івано-Франківська	8	20	9	16	9	10	8	18
Київська	8	16	9	13	10	6	13	10
Кіровоградська	8	12	9	11	12	4	11	12
Луганська	10	10	9	11	12	3	12	14
Львівська	7	25	7	20	9	10	6	23
Миколаївська	10	10	9	10	10	6	11	14
Одеська	10	10	11	11	9	7	10	11
Полтавська	7	17	7	15	10	5	10	13
Рівненська	7	18	8	16	10	7	8	15
Сумська	7	18	7	15	9	9	8	16
Тернопільська	6	23	8	21	7	8	6	16
Харківська	10	11	10	13	10	6	10	17
Херсонська	8	12	7	12	10	6	12	15
Хмельницька	8	16	8	16	9	7	9	15
Черкаська	6	19	7	16	8	9	7	18
Чернівецька	11	12	13	13	12	5	10	17
Чернігівська	8	15	8	14	9	8	9	16
м. Київ	6	20	7	19	6	14	9	21
м. Севастополь	9	11	9	12	6	11	7	10

Джерело: [257, с. 9].

Скажімо, в АР Крим 14% складають учні, що на атестації з української мови і літератури набрали від 100 до 123,5 бала (установлено мінімальний прохідний до ВНЗ на рівні 124 бали); з історії України – 13%, математики – 11, англійської мови – 14%. У середньому по Україні ці показники становлять відповідно 9, 9, 10, 10%.

Статистика свідчить, що там, де хороше матеріально-технічне оснащення, де працює висококваліфікований персонал, там і високий рівень навчально-виховного процесу, а також якість знань.

З якісною освітою пов'язана конкурентоспроможність будь-якої держави, її стійкий економічний розвиток, політична

незалежність. Тому соціально-економічний розвиток пов'язаний із необхідністю забезпечення високої якості освіти. У світі розгорнулась геополітична конкуренція за досягнення національними системами освіти найбільш високої якості знань.

У Законі України «Про освіту» наголошується, що Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного духовного і культурного розвитку суспільства. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р., визначила місце системи освіти як основи для відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні.

Характерною ознакою сучасної економіки є безперервне нарощування виробництв, які потребують сучасних знань. Тож не дивно, що освіта нині набуває безперервного характеру. Однією з її ланок є загальноосвітня середня школа. Останній відводиться важливе місце в нарощуванні знань. Обсяг знань в останні десятиліття збільшується високими темпами. Цьому сприяють нові способи отримання та зберігання інформації. У свою чергу, зростання знань обумовлює вдосконалення технологій в усіх сферах економічної діяльності.

В умовах політичної, економічної нестабільності, дефіциту духовності виключно важливою стає мобілізуюча роль школи як гаранта підготовки високоосвічених громадян. В Україні діє широка мережа загальноосвітніх навчальних закладів. Нині їх нараховується майже 21 тис. Тобто мережа загальноосвітніх середніх шкіл може забезпечити потреби населення у відповідних послугах.

Підвищенню якості освітніх послуг сприяє розвиток конкуренції, поява навчальних закладів різних форм власності. Нині в Україні діє 225 загальноосвітніх навчальних закладів приватної форми власності. Всі вони – денної форми навчання.

Більш глибокі знання забезпечують нові типи навчальних закладів: гімназії; ліцеї, колегіуми. Саме у гімназіях та ліцеях у навчально-виховному процесі широко використовуються

комунікаційні технології, інтерактивні форми навчання, активно залучаються інноваційні технології тощо.

Сучасна школа має виконувати соціальне замовлення щодо підготовки конкурентоспроможного працівника. А для цього сама школа має бути конкурентоспроможною в суспільстві з ринковою економікою; навчити кожного випускника вміти планувати стратегію власного життя, орієнтуватись у системі найрізноманітніших суперечливих цінностей; визначити своє життєве кредо й індивідуальний стиль життя тощо.

Усе це залежить від тих умов, які складаються в навчальному закладі, в колективі. Кращі умови для забезпечення якісної освіти створені в колективах, де можна використати досвід інших колег, де діють методичні об'єднання (предметні) тощо. А це може бути лише у великих колективах. Нині середня величина педагогічного колективу в Україні становить 25 осіб. Відмінності в регіональному розрізі мають місце, проте вони не значні. Лише в Чернігівській, Хмельницькій, Тернопільській областях середня величина учительського колективу дорівнює 20 осіб. У решті регіонів цей показник є більшим, але не перевищує 32 особи. Лише у містах – Києві та Севастополі ці показники є вищими (рис. 3.8).

Рисунок 3.8. Територіальні відмінності кількості учителів у розрахунку на один загальноосвітній навчальний заклад, 2008/09 н. р., осіб

Водночас матеріальна база загальноосвітньої школи така, що не забезпечує якісну освіту як основу соціальної безпеки (рис. 3.9).

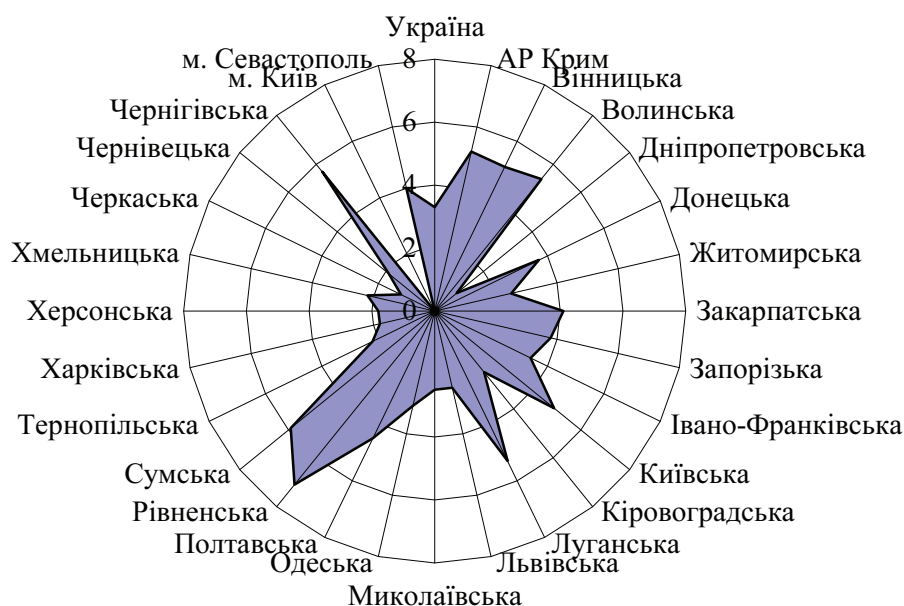

Рисунок 3.9. Територіальні відмінності змінності занять у загальноосвітніх навчальних закладах, у яких учні навчаються у другу зміну, 2008/09 н. р., % від загальної кількості

Така ситуація, тобто наявність навчальних закладів, які працюють у дві-три зміни, негативно впливає на стан здоров'я школярів, позначається на якісних параметрах освіти тощо.

Як відомо, кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується відчутною кризою всіх рівнів освіти, у тому числі загальної середньої. Основною причиною її стала невідповідність структурних елементів цієї ланки освіти цінностям, інтересам і потребам особистості, соціально-економічному стану суспільства.

Як уже зазначалось, в Україні впроваджується безперервна освіта, проявом якої є постійне залучення людини до нових знань, підвищення кваліфікації, самоосвіти, самовиховання. Уже на рівні середньої освіти остання має надавати особистості широкі загальні фундаментальні знання з усіх проблем сучасного життя.

Кожен випускник навчального закладу повинен оволодіти здатністю до сприйняття інновацій, формування індивідуальних

умов творчої, пізнавальної та професійної діяльності. В цих умовах роль освіти в цілому і загальної середньої зокрема економічної і соціальної значимості, постійно зростає. Освіта стала фактором, який змінює позицію кожної людини, у першу чергу молоді, соціальна складова людського капіталу перетворюється в пріоритетну складову в економічній системі, а також у трудових відносинах.

І тут важливе місце посідає необхідність формування інтелектуального потенціалу, людського капіталу. Останній у ХХІ столітті визначається найціннішим фактором, набагато важливішим, аніж інші ресурси чи накопичене багатство. Саме людський капітал, важливим показником якого є освітній рівень, є наріжним каменем конкурентоспроможності, економічного зростання та ефективності виробництва.

За рівнем розвитку людського капіталу, який на світових ринках ціниться значно вище інших видів капіталу, Україна суттєво відстає не лише від країн «золотого мільярда», а й від інших. Однією з причин цього є недостатньо високий рівень освіченості нашого населення. Це, перш за все, стосується частки осіб з вищою освітою (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Розподіл населення за рівнем освіти

Показник	Усі домогосподарства		У тому числі, які проживають					
			у великих містах		у малих містах		у сільській місцевості	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Кількість населення у віці 6 років і старші, всього, тис.	42456,2	42106,1	17670,8	10866,1	28761,0	28536,9	13695,2	13569,2
Розподіл населення у віці 6 років і старші за рівнем освіти, %:								
повна вища	15,6	16,4	24,7	15,6	20,0	21,3	6,4	6,4
базова вища	1,0	1,1	1,4	1,3	1,3	1,4	0,6	0,5
неповна вища	17,9	18,0	20,5	21,4	20,8	20,8	11,6	12,1
повна загальна середня	37,9	37,2	34,1	36,2	35,7	34,9	42,6	41,9
базова загальна середня	13,1	12,9	8,8	12,0	10,5	10,0	18,4	18,8

Продовження таблиці 3.7

Показник	Усі домогосподарства		У тому числі, які проживають					
			у великих містах	у малих містах	усього		у сільській місцевості	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008	2007	2008
початкова загальна середня	9,4	9,1	6,5	8,2	7,5	7,1	13,4	13,3
не мають початкової загальної та неписьменні	5,1	5,3	4,0	5,3	4,2	4,5	7,0	7,0
професійно-технічна освіта, %	20,4	20,3	19,1	20,3	19,5	19,6	22,2	21,8

Джерело: [392, с. 49].

Освітній рівень населення України, як видно, не є достатнім, щоб розбудувати економіку, яка базується на знаннях. Особливо це відчувається в сільській місцевості, що зумовлено наступним:

- значними втратами інтелектуального потенціалу, спричинені трудовою, освітньою та науковою міграцією;

- переходом значної частини фахівців у бізнес та ті сфери діяльності, які не потребують такого інтелектуального потенціалу;

- впливом занепаду села на якість освіти в сільських загальноосвітніх навчальних закладах (сільська молодь нині має значно нижчий рівень підготовки, ніж міська);

- високим ступенем урбанізації поселень, що призвело до віддаленості сільського населення від міст, в яких і розміщені вищі навчальні заклади;

- значно нижчим життєвим рівнем сільських жителів порівняно з міськими, а тому відсутністю можливості послати своїх дітей на платні курси чи навчання;

- недостатньою інформацією в сільській місцевості про наявність і можливість отримати вищу освіту.

Тобто в Україні існує рання диференціація дітей за наявністю шансів отримати бажану якісну освіту. Саме тому на селі частка тих, хто не має початкової загальної освіти чи є неписьменним, значно перевищує питому вагу осіб з повною вищою освітою.

Питома вага випускників 9-х класів в сільській місцевості, які продовжували навчання у 2008/09 навчальному році для здобуття повної загальної середньої освіти, є найнижчою в Івано-Франківській (50,3%), Вінницькій (51,3%) та Хмельницькій (52,5%) областях. Ці дані говорять про те, що значна частина випускників 9-х класів сільських шкіл не продовжує навчання для здобуття повної загальної середньої освіти. По Україні цей показник становить у сільській місцевості 41,1%.

У розрахунку на 10 тис. населення проглядається тенденція зменшення як кількості учнів у загальноосвітніх, так і в професійно-технічних навчальних закладах (табл. 3.8).

Як видно, за досліджуваний період майже однакові темпи скорочення контингенту характерні для загальноосвітньої і професійно-технічної школи. Це зумовлено перш за все природним зменшенням кількості дітей, підлітків і молоді відповідного віку і, безперечно, негативно позначається не лише на інтелектуальному потенціалі, але й на національній та соціальній безпеці.

Таблиця 3.8

Кількість осіб, які навчались узагальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах, у розрахунку на 10 тис. населення

Навчальний заклад	1990/91	1995/96	2000/01	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2008/09	2008/09 до 1990/91, %
Загальноосвітній	1373	1391	1372	1269	1212	1151	1098	1047	76,3
Професійно-технічний	127	108	107	104	107	106	102	98	77,2

Джерело: [330, с. 13].

Освіта, як свідчить статистика, сприяє зростанню добробуту населення насамперед через підвищення продуктивності праці. Згідно із статистичними даними, чим вищий освітній рівень населення, тим більша і заробітна плата (табл. 3.9).

Оплата праці в залежності від рівня освіти*

Країна	Повна середня освіта і нижче	Початкова професійна освіта	Середня професійна освіта	Вища і післявузівська освіта
З подушовим ВВП понад 25 тис. дол. США	79	108	115	160
З подушовим ВВП від 15 до 25 тис. дол. США	73	120	126	185
З подушовим ВВП нижче 15 тис. дол.США	78	102	127	157

Джерело: [8, с. 278].

Освітня безпека гарантується впровадженням у багатьох навчальних закладах відповідних програм, а також модернізацією, у тому числі в системі загальноосвітньої середньої освіти. Так, у школах Рівненського регіону реалізується оригінальний освітній проект, у рамках якого студенти-волонтери з Китаю, Тайваню проводять уроки для ознайомлення з культурним надбанням своїх країн, народними традиціями, розвиваючи на конкретних прикладах принцип соціальної відповідальності громадянина в суспільстві. Особлива роль відводиться тренінгам з поглибленням мотивації у виборі професії. Окремим напрямом визначається інформування старшокласників про ділове життя Китаю і Тайваню та способи утвердження молодшої людини в бізнесі. Крім того, передбачені зустрічі з однолітками рівненських вищих навчальних закладів, зокрема, Національного університету «Острозька академія», де іноземці започаткували англійські курси. Таке спілкування, на наш погляд, сприятиме поліпшенню формування людського капіталу, освіти. Іншими словами, невирішення проблем освіти, зокрема забезпечення доступу до якісної освіти, загрожує соціальними, економічними, політичними втратами національного масштабу.

Подальше підвищення якості знань у середній ланці освіти багато фахівців пов'язують із впровадженням незалежного зовнішнього оцінювання знань (ЗНО). В Україні для його проведення створена необхідна нормативна база:

* Середня величина заробітної плати з повною середньою освітою прийнята за 100%.

- Укази Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні»; «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» (2008 р.);

- Постанова Кабінету Міністрів «Деякі питання запровадження зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти» (2004 р.); «Про невідкладні заходи щодо зовнішнього незалежного оцінювання і моніторингу якості освіти» (2005 р.);

- накази МОН України, у т. ч. «Про затвердження календарного плану зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України у 2009 році».

Основними завданнями впровадження зовнішнього незалежного оцінювання є:

- забезпечення рівного і справедливого доступу до якісної освіти для всіх, без винятку: як випускників поточного, так і минулих років;

- проведення загальнонаціонального моніторингу рівня вітчизняної освіти;

- переосмислення місії університету, яким має бути творення науки, нових знань, навчання студентів, передача знань наступним поколінням;

- усунення подвійного стресового навантаження на дитину, яка двічі складає екзамени з одного і того ж предмету – спочатку в школі, а потім у ВНЗ.

Особливостями впровадження ЗНО до ВНЗ, скажімо, 2009 р. були:

- зовнішнє незалежне оцінювання з восьми предметів, замість одинадцяти, як це було 2008 року;

- обов'язкове для всіх вступників до ВНЗ ЗНО з української мови та літератури, а на вибір пропонувалися: історія України, математика, біологія, фізика, хімія, географія, іноземна мова;

- не було тестування із всесвітньої історії, зарубіжної літератури, основ правознавства та економіки;

- учасник ЗНО мав змогу пройти тестування з п'яти предметів (2008 р. – трьох);

- учасники тестування протягом терміну реєстрації на основну сесію зовнішнього незалежного оцінювання мали право один раз переобрати предмети тестувань;

- вперше проводилось незалежне оцінювання з іноземної мови (англійської, німецької, французької, іспанської);

- сертифікат мав посилений ступінь захисту від підробок (десять ступенів захисту);

- зараховувалися обов'язково як результати державної підсумкової атестації за курс повної загальної середньої освіти для учасників ЗНО із числа випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти;

- як вступні випробування до ВНЗ за освітньо-професійними програмами підготовки молодшого спеціаліста та бакалавра за умови сертифікатів Українського центру оцінювання якості освіти (УЦОЯО) з результатами не нижче 124 балів непрофільних і профільних предметів. Тестування з української мови і літератури та математики тривали по 180 хвилин, з біології – 120 хвилин, включаючи по 60 завдань; з фізики – 150 хвилин на розв'язання 35 завдань.

Найважливішими особливостями вступної кампанії 2009 р до ВНЗ були:

- повний перехід на прийом за сертифікатами ЗНО, за винятком тих категорій, які мали право вибору вступати за сертифікатами чи за результатами вступних іспитів;

- ВНЗ самостійно визначали профільні та непрофільні предмети для вступу на кожний напрям підготовки, з яких приймалися сертифікати УЦОЯО;

- незмінним залишився мінімальний прохідний бал – 124, але ВНЗ мали право самостійно його підвищувати з профільних предметів;

- вступники, які до заяви про вступ на навчання додавали сертифікати з кількістю балів нижче встановленого рівня, до участі в конкурсі щодо зарахування не допускалися;

- конкурс щодо вступу на навчання проводився за освітньо-професійними програмами молодших спеціалістів та бакалаврів не менше як з двох загальноосвітніх предметів, у тому числі обов'язково з української мови і літератури;

- ВНЗ, що здійснюють підготовку фахівців з мистецтва, архітектури, фізичної культури, журналістики, мали право проводити творчі конкурси, але їх програма повинна бути затверджена МОН України не пізніше ніж за 4 місяці до початку прийому документів;

- в умовах прийому не передбачено пільг для осіб, які досягли особливих успіхів у навчанні, та слухачів підготовчих курсів ВНЗ;

- визначено особливі умови прийому для учасників міжнародних олімпіад, призерів IV Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін і III етапу Всеукраїнських конкурсів – захистів науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України;

- високий рівень інформування абітурієнтів, їхніх батьків і громадськості про участь вступників у конкурсі. Досягти цього вдалося на рівні держави шляхом запровадження інформаційно-пошукової системи «Конкурс», на сайт якої зайшло більше 30 млн. відвідувачів із понад 60 країн світу.

Таким чином, подальше підвищення якості навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах стане важливою передумовою забезпечення підготовки висококваліфікованих фахівців.

3.4. Формування нової парадигми якості освіти в контексті інноваційної економіки

*«У кожного часу свій шлях
до знань, у нас – творчий»*

I. Ільїн

Нещодавно Президент США Барак Обама заявив, що країна, яка випередить нас в освіті сьогодні, завтра випередить нас і в усьому іншому. Це свідчить про те, що від освіти залежить і перехід економіки на інноваційний шлях розвитку. Але це можливо лише тоді, коли власне освіта стала на інноваційний шлях розвитку. Як свідчить статистика, обсяг інформації, якою володіє наша цивілізація, подвоюється кожні 5 років. Для її переробки та використання сьогодні не менш важливим є освоєння техніки, що дозволить нам отримати знання повноцінно інтегрувати в науку та виробництво. Інноваційна освіта передбачає навчання у процесі створення нових знань – за рахунок інтеграції фундаментальної науки, безпосередньо навчального процесу у виробництво.

Сьогодні, щоб перевести економіку України на інноваційний шлях розвитку, необхідно підготувати критичну масу освічених людей. Водночас і якість освіти має бути піднята на досить високий рівень.

Як уже зазначалось вище, освіта – це складова економіки, держави. А тому її доктрина розвитку має базуватись на доктрині розвитку держави. В Україні, на жаль, такої доктрини не існує. Звідси виникають і гостро постають питання: кого навчати, чому навчати і як, яким чином навчати.

Україна протягом останніх уже двох десятиріч років стосовно відповіді на ці запитання, на жаль, не прогнозує і не планує відповідних показників. Старі стандарти, якими користувались у радянський час, себе вичерпали, а нових стандартів ще не розроблено. За межі навчального закладу було виведено і виховний процес.

Щоб забезпечити в країні освітню безпеку, перевести освіту на інноваційний шлях розвитку необхідно розробити (сформувати) нову парадигму освіти, яка відповідала б потребам економіки знань, вимогам інформаційного суспільства. Нова парадигма має зупинити ті негативні явища, які сьогодні притаманні цій сфері. Наприклад, останнім часом в Україні розпочато процес реструктуризації сільських загальноосвітніх шкіл шляхом їх закриття, прикриваючись лозунгом удосконалення системи освіти та підвищення її якості. Таким чином, на селі ліквідовано вогнища освіти та культури. При здійсненні такої, з дозволу сказати, реструктуризації за основу взято модель США. При цьому не враховано, що у США уже в 50-х роках минулого століття закінчена розпочата ще в роки Великої депресії загальна автомобілізація населення. А тому возити дітей по прекрасних дорогах у великі освітні заклади, де, безперечно, умови для забезпечення якісного навчання набагато кращі, ніж у малому навчальному закладі, не викликає ніяких проблем.

В Україні, в умовах нинішнього бездоріжжя, цього зробити практично неможливо. Тим більше, що і транспорт у нас не пристосований для перевезення дітей до школи. Адже кожна така поїздка пов'язана з непередбачуваними негативними наслідками. Водночас українські чиновники намагаються прискорити процес закриття шкіл, коли району надходить план стосовно того,

скільки шкіл і в який термін необхідно закрити. Виконати таке завдання не тяжко. Адже сільська школа, як правило, утримується за рахунок місцевого бюджету, а він залишається дуже малим. І на школу його якраз і не вистачає.

Нова парадигма освіти дозволить готувати не лише академічно мобільного фахівця, а конкурентоспроможного професіонала. Як свідчить досвід роботи вищих навчальних закладів країн Західної Європи у цьому контексті, підготовка такого фахівця сприяє йому (фахівцю) працевлаштуватись, його соціальній адаптації. Тобто нова освітня парадигма сприяє інтеграції навчання і трудової діяльності. Щоправда, інноватизація освіти доки здійснюється дуже повільно. Новітні технології залишаються досить дорогими, а тому їх практично не використовують.

За рівнем використання сучасних освітніх технологій Україна значно відстає від розвинених країн. Якщо, наприклад, чисельність користувачів мережі Інтернет у США становить 630 осіб на 1000 населення, Японії – 502, то в Україні – лише 42 (рис. 3.10).

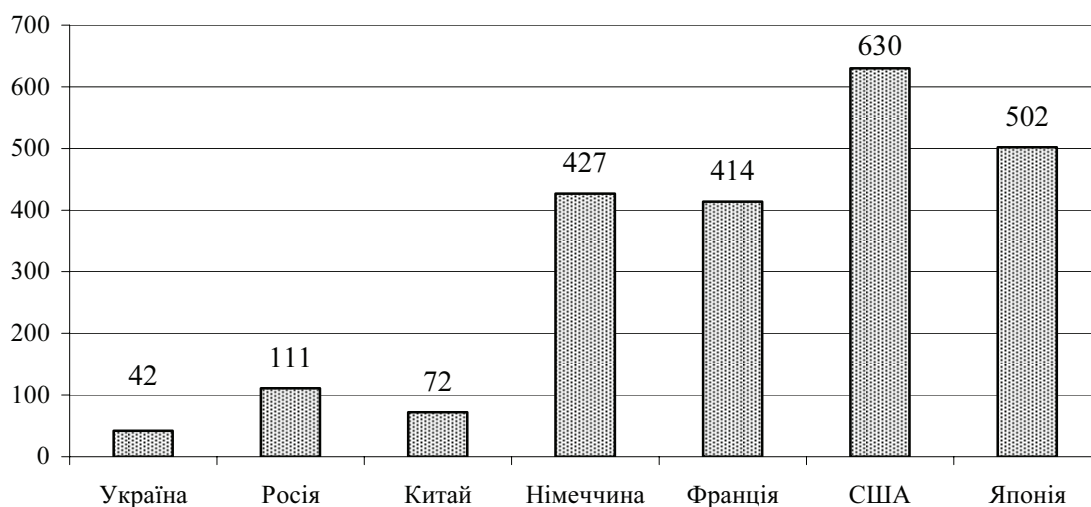

Рисунок 3.10. Чисельність користувачів мережі Інтернет, на 1000 населення, осіб

Навіть за рівнем забезпеченості засобами зв'язку Україна значно відстає від цих країн (рис. 3.11).

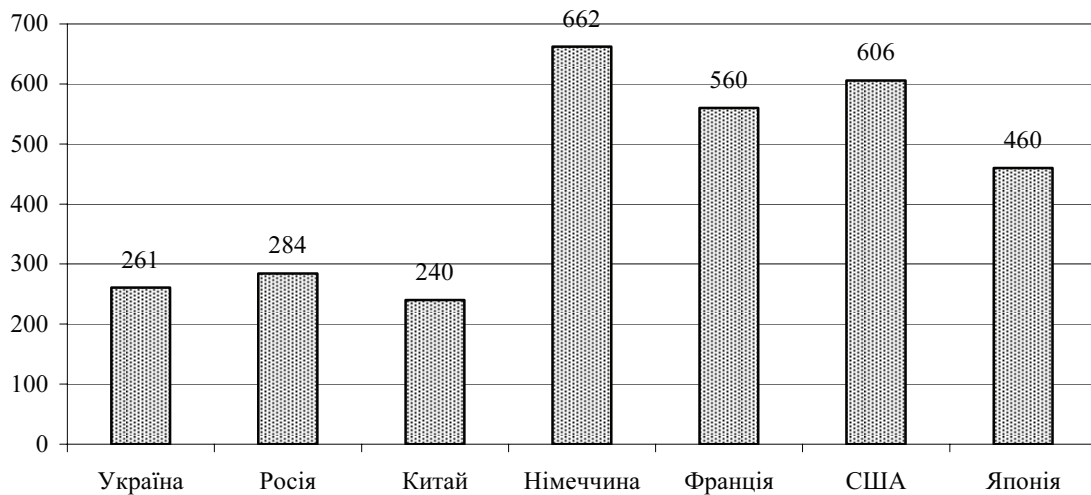

Рисунок 3.11. Забезпеченість населення засобами зв'язку (телефонами), на 1000 осіб, одиниць

У США нині до Інтернету практично підключені всі школи і більше 80% дорослого населення [497, с. 735]. Загалом у західних країнах Інтернет доступний практично кожному.

Формування нової освітньої парадигми має спрямовуватися на підвищення якості освіти в цілому та підготовки кадрів, зокрема. Адже жоден вищий навчальний заклад України не входить до 500 найкращих у світі, незважаючи на те, що мережа вищих навчальних закладів за роки незалежності зростає в декілька разів. Водночас, крім широкої мережі закладів освіти, на теренах нашої держави функціонує більше ніж 1000 їх філій, які з'явилися саме в останні 20 років. У той же час кількість професорсько-викладацького складу практично не змінилась. Щоправда, через низький рівень оплати праці освітян у цілому і професорсько-викладацького складу зокрема значна частина з них працює в декількох навчальних закладах, а це означає, що навантаження на кожного з них значно зросло. Тому про підвищення якості підготовки кадрів без збільшення рівня оплати праці професорсько-викладацького складу мова не може йти.

За таких умов у кожному вищому навчальному закладі необхідно створити передумови для поєднання освітнього процесу і наукової діяльності; для постійного підвищення освітнього професійного і кваліфікаційного рівня працюючих, для безперервної освіти. Такий підхід забезпечить не лише підвищення якості підготовки кадрів, але й сприятиме інноваційному розвитку як у навчальному закладі, так і в

економіці в цілому. Досвід, наприклад, США, Індії свідчить, що цьому сприяє створення своєї національної Силіконової долини. В Індії, скажімо, у Бангалорі стали цілеспрямовано займатись розробкою програмного забезпечення, довівши, що цей вид діяльності приносить бюджету країни щороку більше як 20 млрд. доларів. Сьогодні комп'ютерними програмами, розробленими в Індії, користуються у багатьох країнах світу.

Росія, скажімо, пішла шляхом, по-перше, створення інженерно-інтелектуальних центрів, а, по-друге, підготовки кадрів за спеціальною програмою, що відповідає міжнародним вимогам. Формуючи такі центри, необхідно передбачити, щоб у них готувались кадри, перш за все, для інноваційної економіки. Тобто парадигма підготовки кадрів має передбачувати не лише накопичення знань та інформації, а і їх постійне оновлення, постійний пошук нової потрібної інформації, формування в учнів, студентів, слухачів здатності та готовності до самоосвіти.

У контексті цієї парадигми змінюється роль викладача, який поступово набуває функцій консультанта, дослідника і керівника певного навчального проекту. Цей кадровий потенціал має забезпечити радикальне оновлення змісту професійного навчання, підготовку конкурентоспроможних кадрів, орієнтованих на ринок праці. Цьому має також сприяти модульний підхід, що дозволяє здійснити вибір індивідуальної траєкторії навчання, а також упровадження комп'ютерної форми навчання тощо.

Нова парадигма потребує і нових підходів до модернізації мережі навчальних закладів та підготовки кадрів. Як уже зазначалось вище, якість підготовки робочої сили має першорядне значення саме в період економічного зростання у зв'язку з необхідністю запровадження нових технологій, схем організації виробництва, коли практично вичерпано екстенсивні чинники економічного зростання і необхідність інтенсифікації як виробництва, так і надання послуг.

У перспективі має зазнати змін структура підготовки кадрів: зменшення масштабів підготовки економістів і юристів, які ще в недалекій ретроспективі гарантували досить високі і стабільні доходи. Модернізація професійної освіти передбачає підготовку фахівців для високотехнологічного виробництва, ураховуючи, що відбувається стрімке старіння знань, обумовлене швидкими

економічними зрушеннями. Для забезпечення належної якості професійної підготовки кадрів необхідно запроваджувати систему освіти протягом усього трудового життя.

Модернізації освіти, формуванню її парадигми сприяє й використання кластерного підходу, який останнім часом надзвичайно активно й широко використовується і є загальноновизнаним інструментом, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності, економічному розвитку. До речі, світовий досвід свідчить про його ефективність і життєздатність. Перехід, скажімо, вищих навчальних закладів на рівневу підготовку спеціалістів, уведення нормативно-подушового фінансування ставить їх перед вибором об'єднання з іншими регіональними вищими навчальними закладами чи розробки та обґрунтування власної стратегії розвитку.

Сенс ідеї нормативно-подушового фінансування – створення здорової конкуренції між навчальними закладами як державними, так і приватними. Реформа передбачає два етапи. На першому етапі навчальні заклади, зокрема, університети мають бути перетворені в автономні заклади, а на другому – переведені на нормативно-подушовий принцип фінансування.

Кластеризація вищих навчальних закладів дозволить підвищити якість навчання. У формуванні кластерів зацікавлені перш за все ВНЗ – лідери. Історичний досвід Сорбонни – одного із найстаріших університетів світу (заснований 1238 р.) може слугувати прикладом. До середини ХХ ст. він перетворився на величезного освітнього монстра із надзвичайно складною управлінською структурою.

Події 1968 р. у Франції спричинені незадоволенням студентів саме цим ВНЗ. Після цього Сорбонна була розділена на 14 університетів, кожен із яких має власне управління. Однак при цьому зберігається й загальне управління (ректор, проректори, учена рада, адміністративна рада, рада радників ректора з міжнародних відносин, студентська рада). Сорбонна з освітнього холдингу ХХ ст. перетворилась в освітній кластер ХХІ століття. Однак студенти до цього часу організовують страйки, вимагаючи скорочення управлінських структур. Бакалаври сорбоннських університетів не затребувані на ринку праці.

Кластер в освіті – це просторове об'єднання різнорідних структур, які досягли значної за світовими мірками

конкурентоспроможності в ході взаємного змагання, суперництва, здатних в автономному режимі підтримувати і розширювати свої переваги, діяльність яких направлена на створення кінцевого продукту. Особливість освітнього кластера полягає в тому, що структуроутворюючими в ньому є освітні заклади різного рівня, які заключають угоди з базовими підприємствами регіону на підготовку спеціалістів певного рівня та проведення науково-дослідних робіт.

Звідси кінцевим продуктом у сфері вищої освіти є підготовлений спеціаліст певного рівня і результати наукових досліджень, необхідні перш за все для забезпечення потреб членів кластера. Органи управління кластерами, в які можуть входити і представники владних структур, отримують доступ до різноманітної та концентрованої інформації про діяльність підприємств, стан даного сегмента економіки, ринок людських ресурсів, що суттєво зменшує обсяг аналітичної роботи, що виконується органами влади, збільшуючи рівень її достовірності.

В умовах кластера можна цілеспрямовано вести підготовку спеціалістів для всіх підприємств й організацій, які входять до нього. Гостра потреба в такому проектному утворенні відчувається вже нині і буде набувати все більшої популярності. Набір дисциплін, кваліфікаційні вимоги, періоди підготовки спеціалістів різного рівня визначаються також з урахуванням специфіки виробництва підприємств та організацій, що входять до того чи іншого кластера.

Розглядаючи вищу освіту в галузевому розрізі, ми охоплюємо весь комплекс взаємозв'язків із супроводжуючими галузями, у зв'язку з чим обмежується ресурсна база, затрудняється запуск ринкових механізмів.

У частині розробки та впровадження інновацій освітнього кластера вирішується проблема тривалого часового лагу з моменту появи наукової ідеї до її визнання в науковому суспільстві і впровадження.

Лідером у створенні освітніх кластерів була Республіка Татарстан. Згідно з концепцією освітніх кластерів, до них будуть входити провідний університет, базові підприємства, технікуми і заклади профтехосвіти, тобто середня і вища освіта, майбутній споживач – роботодавець.

Одна із особливостей освітнього кластера – безперервність

освіти. У кластері конкуренція набуває іншого вигляду, конкурувати будуть сусідні кластери, а всередині кластера конкуренція буде мінімізована.

Нова освітня парадигма передбачає і необхідність розробки нових державних стандартів підготовки кадрів (при безпосередній участі роботодавців), створення реальних умов для реструктуризації існуючої мережі вищих навчальних закладів.

Початок ХХІ століття характеризується стрімким упровадженням інформаційних технологій в освітній процес. Необхідні знання студенти отримують не лише на лекціях, із підручників і наукових журналів, але також з Інтернету. Щоправда, з розвитком ринкових відносин у них з'явилося ще одне джерело, яке не сприяє підвищенню якості освіти, зростанню інтелектуального потенціалу, – це комерційні структури, що спеціалізуються на виконанні контрольних, лабораторних, курсових і випускних (дипломних) робіт. До речі, така система свідчить не лише про зниження якості інтелектуального потенціалу суспільства, але і про прогалини в українському законодавстві. Першим, хто має боротись із такими комерційними структурами, – це Міністерство освіти і науки України, проте воно цього чомусь не робить.

В умовах, коли вищі навчальні заклади не можуть забезпечити навчальний процес сучасним обладнанням, здійснити переоснащення на самому високому технічному рівні аудиторії, доцільно йти шляхом створення центрів колективного його використання, що дозволить модернізувати навчальний процес; забезпечить підготовку кадрів, готових підходити до професійної діяльності творчо, з позицій дослідника та ініціатора. Іншими словами, навчальні заклади мають поповнити перелік напрямів підготовки фахівців з найбільш пристосованими до ринкових відносин спеціальностями (останнім часом, як відомо, різко зросла підготовка з правознавства, банківської справи, економіки підприємств, менеджменту організацій, міжнародної економіки, менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, маркетингу тощо), щоб зберегти науковий потенціал та конкурентоспроможність на ринках освітніх послуг. Водночас, безперечно, мають бути враховані й інтереси абітурієнтів.

За даними фахівців, спеціалісти мають щороку оновлювати не менше 5% теоретичних і 20% практичних професійних знань.

У зв'язку з цим у перспективі має набути подальшого розвитку та вдосконалення система післядипломної освіти. Цьому повинні сприяти:

- модернізація інфраструктури навчальних закладів для перенавчання кадрів;
- диверсифікація напрямів спеціалізації перепідготовки кадрів для роботи в нових господарських структурах;
- оптимізація мережі (сьогодні із 500 інститутів післядипломної освіти близько 60% розміщені в столиці, у всьому західному регіоні – лише 5%), що дозволить подолати невідповідність між пропозицією і потребою у відповідних фахівцях на ринку праці.

Таким чином, освіта в цілому і вища зокрема в контексті зазначеної парадигми покликані зберегти свою фундаментальність і водночас переорієнтуватись на прикладні аспекти навчання. Цьому має сприяти відлагоджена співпраця навчального закладу і підприємства, активізація механізму змішаного фінансування освіти, вдосконалення системи ступеневої вищої освіти тощо.

Для забезпечення якісної освіти в контексті вимог інноваційної економіки необхідно створити відповідне середовище, сформувані освітній простір, який характеризується не стільки кількісними, скільки якісними показниками. При його формуванні доцільно скористатись наступними принципами:

- розвиток дошкільника в контексті особистісноорієнтованого підходу з урахуванням сензитивних періодів, провідних видів діяльності, а також творчого розвитку дитини як суб'єкта своєї життєдіяльності;
- урахування соціокультурного контексту проектування, його культуровідповідності та діагностиці;
- ампліфікація (збагачення) умов розвитку від мономоделі середовища до середовища відкритого типу;
- інтеграція спілкування, пізнавальної, перетворювальної, оціночно-контрольної та інших видів діяльності дитини;
- взаємодія соціокультурного досвіду, професійного, особистісного досвіду педагога та особистісного досвіду дитини;
- співтворчість і співпраця всіх суб'єктів освітнього процесу [191, с. 10].

У розвитку освітнього простору, його відповідності

гуманістичній парадигмі освіти значну роль відіграє педагогічне проектування.

Нові підходи до розвитку освіти мають будуватись на інноваційній основі, передбачати необхідність реального відображення сучасного стану навчально-виховного процесу та чіткого уявлення кінцевої мети реалізації даної парадигми. Модель освіти майбутнього повинна відображати місце конкретного типу навчального закладу в системі як загальної, так і професійної освіти, що має включати:

- необхідність здійснення гуманізації освіти;
- створення системи цілеспрямованого виявлення й відбору обдарованих учнів, студентів;
- забезпечення максимально сприятливих умов для інтелектуального, морального, духовного й фізичного розвитку;
- стимулювання творчої діяльності учнів, студентів;
- розроблення, апробація та впровадження варіативної складової змісту освіти, педагогічних технологій розвитку обдарованих дітей;
- формування духовного потенціалу кожної особистості як внутрішньо рушійної сили її розвитку, спрямованого на творче самовираження, утвердження здорового способу життя;
- удосконалення системи управління.

Як свідчить перш за все вітчизняний досвід, якість освіти забезпечують: модернізація змісту, форм і методів управлінської діяльності керівника, створення комфортних умов для навчання й виховання, реалізація індивідуальних можливостей учнів. Важливим чинником підвищення ефективності управління є здійснення моніторингу якості освіти.

Скажімо, у загальноосвітній школі №27 I–III ступеня м. Дніпропетровська застосовується така модель управління (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Види і напрями управління

Демократичність управління	Рада школи, учнівська рада міністрів, загальношкільний батьківський комітет, загальношкільна конференція, педрада, збори трудового колективу, предметні методичні об'єднання тощо
Психологічне забезпечення внутрішньошкільного управління	Діяльність психологічної служби школи

Продовження таблиці 3.10

Управління процесом упровадження досягнень педагогічної науки у практику навчання й виховання	Семінари-практикуми, педагогічні читання, конференції, тренінги, круглі столи тощо
Учнівське самоврядування як орган управління школою	Діяльність учнівської організації «Світанкова країна», організації молодших школярів «Квітка-семицвітка»
Управління, орієнтоване на результат	Ціннісно-цільовий характер управління
Внутрішньошкільне управління, орієнтоване на розвиток	Стратегічне планування, прогнозування, діяльність творчих груп педагогів
Системне управління	Створення оптимальної інтеграції, згуртованості, взаємних дій усіх членів шкільної спільноти

Джерело: [466, с. 13].

Усе це спрямовано на сприяння підвищенню якості освіти. Адже не секрет, що нинішній стан якості освіти не влаштовує нікого. Багаті громадяни України відправляють своїх дітей навчатись у навчальні заклади Франції, Німеччини, США. Однією з причин цього є те, що, як свідчать результати соціологічних опитувань, більшість населення, і не лише багатих, не задоволена якістю навчання в сучасній масовій школі, а роботодавці – у вищих навчальних закладах, тобто підготовкою фахівців з вищою освітою.

Будь-яка освіта, а тим більше якісна, повинна базуватись на системній основі, одним елементом якої є здорове середовище в навчальному закладі. Уже на етапі дошкільного віку необхідно забезпечити превентивність навчально-виховної роботи. Пріоритетними завданнями при цьому варто визначити наступні:

- зведення до мінімуму можливості формування в дітей негативних рис і якостей;

- стимулювання учасників навчально-виховного процесу до здорового способу життя і позитивної соціальної орієнтації;

- гармонізація сімейно-суспільного виховання на засадах гуманізму та доброзичливості;

- створення розгалуженої системи профілактичних дій, спрямованих на запобігання проявів асоціальної поведінки підлітків та організацію належного догляду за діяльністю дітей тощо.

У кожному навчальному закладі слід розробити модель здорового середовища навчального закладу на засадах сучасного

менеджменту.

Освітній менеджмент – це комплекс організаційних форм, цілеспрямованих впливів керівника навчального закладу, громадськості на діяльність закладу та способів управління взаємодією освітніх процесів, до яких належить навчально-виховний, навчально-пізнавальний та самоосвітній.

Керівник будь-якого навчального закладу виконує роль менеджера, який займається визначенням та реалізацією різних освітніх процесів, забезпеченням їх динамічної взаємодії. Він є суб'єктом управління цими процесами в своєму навчальному закладі.

Освітній менеджмент має свої особливості, що відрізняють його від інших видів. Вони позначаються на притаманних навчальному закладу принципах, чинниках, формах організації освітніх процесів, його (навчального закладу) місць, засобах діяльності, культурних традиціях, цінностях, а також на особистісній орієнтації та характері впливу керівника на довірений йому освітній колектив.

Місією керівника–менеджера є створення сприятливого середовища для динамічної взаємодії освітніх процесів і розвитку в учнів, студентів, слухачів готовності до змін у сучасних умовах життєдіяльності, а також до творення свого майбутнього. Управлінська діяльність має спрямовуватися на поліпшення всієї системи навчання й виховання дітей і молоді [309, с. 10].

Це сприяє формуванню передумов для підвищення якості різного рівня освіти, більш ефективного здійснення її (освіти) модернізації. Сучасні завдання модернізації, скажімо, вищої освіти значною мірою визначаються потребами суспільства в конкурентоспроможних фахівцях. Мова йде про молодих, освічених, ініціативних, комунікабельних людей, які мають навички ділового спілкування, володіють іноземними мовами, легко адаптуються до змін і швидко освоюють нове обладнання; здатні аналізувати та оцінювати складні ситуації і приймати відповідальні (вдалі) рішення, володіють новими інформаційними технологіями, постійно підвищують свою кваліфікацію. Адже модернізація економіки вимагає структурних змін у системі підготовки кадрів, яка, на жаль, не зорієнтована на ринок праці.

Модернізація підготовки кадрів потребує перш за все інноваційного середовища у вищих навчальних закладах, яке

здатне готувати фахівців, схильних до творчості у сфері своєї професії, підготовлених до реалізації інноваційних підходів у різних сферах людської діяльності. Нині ж, на жаль, викликає стурбованість питання технічного забезпечення освітнього процесу в навчальних закладах. Як відомо, у період структурних перетворень частина не лише професійно-технічних навчальних закладів, але і вищих навчальних закладів втратили не лише значну частку своєї матеріально-технічної бази, але і свої конструкторські, проектні організації, дослідницькі заводи. Головними причинами цього були скорочення госпрозрахункових робіт; структурна ж модернізація академічної науки переросла у різні форми власного виживання, не завжди орієнтовані на вирішення українських проблем. До цього часу ще не забезпечена комп'ютеризація навчального процесу. До речі, комп'ютеризація – це не просто закупка і поставка комп'ютерів у навчальні заклади. Комп'ютеризація – це коли вся система освіти працює в комп'ютерному режимі. Лише за таких умов молодь і, насамперед, талановита може ефективно реалізувати свій творчий потенціал у власній державі.

Таким чином, упровадження нової парадигми освіти, модернізація всіх її ланок спрямовані на підвищення якості навчання та підготовки кадрів. У свою чергу, для досягнення поставлених цілей щодо підвищення якості освіти необхідно забезпечити:

- формування єдиної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів з професійно-освітніх програм різних рівнів, у т.ч. масових робочих професій;
- моделювання та формування інтегративного відкритого інформаційно-комунікаційного середовища для забезпечення ефективної взаємодії з освітніми закладами в межах регіону в частині освітньої, виховної, наукової та інноваційної діяльності;
- інтеграцію освіти та науки за рахунок використання результатів наукових досліджень у навчальному процесі, установлення тісних зв'язків з організаціями, працюючими в реальному секторі економіки;
- здійснення всіма підрозділами освітнього комплексу спільної інноваційної, видавничої, спортивно-оздоровчої, культурно-масової, рекламної та іншої діяльності;
- створення умов, сприятливих для залучення додаткових ресурсів із позабюджетних джерел, реінвестованих в освітній

процес;

- формування сучасної лабораторної та експериментальної бази підготовки і перепідготовки кадрів усіх рівнів;
- розширення компетенцій тих, хто навчається, і тих, хто навчає; розвиток зовнішніх, у тому числі міжнародних зв'язків;
- створення соціальної інфраструктури, яка відповідає сучасним вимогам, що пред'являються до якості життя, зокрема сільського населення;
- створення багаторівневих і багатопрофільних освітніх центрів.

Усе це потребує відповідного фінансового забезпечення. Європейські, скажімо, країни уже 30 років поспіль виділяють на освіту не менше 7–8% ВВП (до речі, незіставного із українським). Наприклад, США у 2008 р. виділили на розвиток освіти 11% ВВП, Фінляндія – 16,4, а Південна Корея уже протягом 20 років виділяє понад 20% ВВП, що забезпечило цим країнам високі темпи економічного зростання, перехід освіти на інноваційний шлях і досягнення високого добробуту населення, чого, на жаль, бракує Україні.

Тому формування освітнього середовища – це шлях до підвищення всіх економічних показників і добробуту населення.

РОЗДІЛ IV

КАДРОВИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

«Учитель – це той вчений, але у своїй особливій лабораторії, де він, всебічно виявивши учнів, невпинно творить, щоденно веде пошук найдосконаліших методів практикування долі і душ людських»

Б. Патон

4.1. Кадровий потенціал соціального розвитку та соціальної безпеки

Сьогодні соціальна безпека стає такою ж важливою умовою розвитку людства, як і, скажімо, продовольча безпека, про важливість якої неодноразово наголошувалося на засіданнях різних міжнародних організацій. Роль і значення соціальної безпеки особливо зростають в умовах інформаційного суспільства та економіки знань. У цих умовах проблема відродження і розвитку кадрового потенціалу соціальної сфери багатогранна і потребує чіткої, розумної та реальної політики держави щодо розв'язання всього спектра проблем, що накопились у соціальній сфері.

Їх вирішення залежить від кадрового потенціалу та рівня його використання на кожному робочому місці. Особливо це актуально в соціальній сфері, де пріоритетною є творча праця, спостерігається тенденція до зростання частки творчих і особистісних елементів у трудових процесах, що обумовлює розширення кола здібностей, знань і навичок, які працівники використовують у процесі праці. В умовах економіки знань, зрозуміло, підвищується роль освіти як складової кадрового потенціалу. Саме освіта і наука, як зазначав третій Президент України В. Ющенко, є головною рушійною силою прогресу, підкреслюючи, що «якщо нам вдасться зробити розвиток освіти нашим реальним пріоритетом, ми зможемо вирішити решту життєво важливих завдань, забезпечити добробут народу й соціальну стабільність, належну роль України в політичному, економічному й духовному житті світу, одним словом – ми зможемо забезпечити своє майбутнє» [485. с. 4-5].

Адже знання, які забезпечує перш за все освіта, є критерієм життя населення, продукують інновації, забезпечують конкурентоспроможність країни, відіграють роль основного чинника сучасного виробництва.

За останні два десятиліття соціальна сфера зробила значний крок на новий технологічний і технічний рівень. У розвинених зарубіжних країнах сьогодні широко використовуються технології, які відносяться до п'ятого технологічного укладу і з'явилися уже технології шостого укладу. На жаль, багато закладів соціальної сфери відноситься до четвертого укладу. В результаті ефективність праці в цій сфері України значно нижча,

ніж в інших країнах.

Через різні причини за останні роки різко скоротились основні категорії працівників у соціальній сфері. Це призводить до скорочення сервісних і соціально-культурних послуг. Поряд із абсолютним скороченням чисельності працюючих відбувається погіршення професійно-кваліфікаційного рівня складу. Зменшилась підготовка кадрів у професійних навчальних закладах.

Кадровий потенціал соціальної сфери оцінюється в першу чергу освітнім рівнем керівників і спеціалістів, особливо середньої ланки. Підготовка кадрів нині не відповідає сучасним вимогам і потребує перебудови. Зокрема, необхідно посилити інтеграцію освітніх і наукових закладів. Для підвищення ефективності використання інтелектуального потенціалу вищої школи та концентрації матеріально-технічних і фінансових ресурсів на ключових напрямках розвитку соціальної сфери доцільно створити інноваційно-активні, науково-освітні комплекси.

Дуже важливо перебудувати навчальний процес, наблизивши зміст професійно-освітніх програм до споживача відповідних послуг. Випускник ВНЗ має знати не лише наукові основи обраної професії, але і наслідки досягнень у сфері своєї діяльності, принести у виробництво знань найпередовіші технології, вміти досягати найвищих результатів ефективності.

У сучасних умовах ефективність функціонування соціальної сфери, гарантування соціальної безпеки значною мірою залежать від рівня професіоналізму, підготовки і ділових якостей працівників даної сфери. Потреба у висококваліфікованих кадрах зростає. Це зумовлено перш за все вимогами ринку. Соціальну безпеку можуть гарантувати лише висококваліфіковані кадри, тому формування якісно нової робочої сили з високим рівнем освіти і професійної підготовки – одне із головних завдань сучасного періоду.

У зв'язку з низьким рівнем оплати праці в соціальній сфері останнім часом набули поширення негативні тенденції домінування незайнятих робочих місць. Сьогодні багато вакансій у сфері освіти, охорони здоров'я, і не лише в сільській місцевості.

Система освіти соціальної сфери включає широку мережу вищих навчальних закладів від першого до четвертого рівнів акредитації. Підготовка кадрів з вищою професійною освітою

здійснюється з великого спектру спеціальностей.

Особливої уваги заслуговують сільські заклади соціальної сфери. В Україні здійснюється цільова підготовка фахівців із числа сільської молоді на основі контрактів, підбір перспективних студентів, із майбутніми фахівцями заключаються договори про наступну роботу на селі після закінчення освітнього закладу. Крім вищих навчальних закладів, діє широка мережа закладів системи підвищення кваліфікації. Тобто створені умови для безперервного освітнього зростання працюючих (існує початкова, середня, вища, післявузівська і додаткова професійна освіта).

При цьому значна увага приділяється професійній культурі кадрового потенціалу. Слово *культура* в перекладі з латинської означає вирощування, виховання, освіта, розвиток, шанування, а також історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини. До речі, кожна епоха розвитку людства характеризується певним типом культури в цілому і професійної, зокрема. Професійна культура існує до того часу, поки вона надихає людину, є єдиним цілим між індивідуальним і суспільним життям. Значення культури людини в її професійному житті тісно пов'язується з її соціальним буттям.

Безпосередній вплив на професійну культуру особистості, безперечно, впливає культура суспільства, що формує особисту та загальну культуру народу. Сьогодні, на жаль, спостерігається падіння як культури в цілому, так і професійної зокрема. А тому підвищення її рівня є однією з актуальних проблем. Нормативно-правова база має фокусуватись на підвищенні професійної культури, оволодінні нормами професійної культури всіма працівниками соціальної сфери.

Від культури поведінки, як зазначає Т.К. Чмут, часто залежать результати професійної діяльності. Автор перш за все має уміти говорити та слухати. Саме в цьому аспекті, на думку цього автора, можна говорити про професійну культуру, тобто про відповідність поведінки, слухання, мови у професійній діяльності загальноприйнятим нормам і принципам, насамперед моральним, а також вимогам, що ставляться саме до професії [449, с. 51]. Іншими словами, культура поведінки, говоріння, слухання, мова суттєво впливають на результати професійної діяльності. У свою чергу, професійна культура системно взаємодіє з іншими елементами (якостями), які визначають

професіоналізм особи. Водночас професійна культура, як уже зазначалось, залежить від загального рівня культури працівника.

Світова практика свідчить, що володіння достатнім рівнем громадської культури визначає професійну спрямованість, придатність і навіть працездатність особи. Саме шляхом професійної освіти підтримується професійне виховання фахівця, доповнення його професійно важливих якостей у поєднанні зі здоровим морально-етичним кліматом у колективі за умов дотримання більш жорстких стандартів професійної поведінки (етики) кадрів, як це практикується у країнах Європейського Союзу. За таких умов професійний досвід лише збагачуватиме професійну культуру, позитивно впливаючи на рівень професійної компетентності (у розрізі знань про професійну культуру, уміння і навички володіння нею). Недотримання оптимальної взаємодії всіх елементів структури, на думку Н.С. Сидоренко, створюватиме об'єктивні передумови для професійної деформації спеціаліста [364, с. 371-375].

До цього часу, на жаль, інтеграція між освітніми і науковими закладами слабка. Це негативно впливає на розвиток інтелектуального потенціалу і призводить до скорочення кадрового потенціалу наукової й освітньої сфер соціального призначення. Для підвищення ефективності використання інтелектуального потенціалу вищої школи необхідне створення науково-освітніх комплексів. Дуже важливою нині є перебудова навчального процесу, наближення змісту освітніх програм до потреб соціального комплексу.

Важливо також посилити в загальноосвітніх школах профорієнтаційну діяльність. З цією метою необхідно створити принципово нові інтегровані освітні структури. Сьогодні соціальному комплексу потрібні спеціалісти, що володіють високим рівнем практичної підготовки, здатні зразу після закінчення ВНЗ брати активну участь у виробництві.

Соціально-економічна ситуація в Україні така, що всі ланки соціальної сфери вимагають упровадження в практику нових методів господарювання в умовах відсутності в країні планово-розподільчого механізму. Проблема підвищення кваліфікації і перепідготовки наявних кадрів, що визначається появою їх дефіциту у зв'язку з відтоком висококваліфікованих спеціалістів в інші сфери економічної діяльності, у першу чергу – у сферу бізнесу, має важливе значення як для України в цілому, так і

кожного її регіону. Особливості сфери освіти та науки, їх суспільна значимість, виконання вищою школою спеціального соціального замовлення вимагає того, щоб діяльність вищої і післядипломної професійної освіти базувалась на принципах державного управління, підтримки та регулювання.

Розвиток соціальної сфери та формування безпосередньо соціальної безпеки залежать від ефективності освіти. Адже рівень освіти працівників – один із факторів економічного й науково-технічного прогресу. З метою підвищення ефективності виробництва, удосконалення соціальної сфери, розвитку інноваційної діяльності в даній сфері необхідно забезпечити реалізацію принципу безперервної освіти. Для досягнення цього важливо забезпечити ефективну взаємодію в системі «освіта–наука–виробництво–підприємство».

З урахуванням раніше накопленого в різних регіонах досвіду створення інтегрованих структур можна виділити наступні напрями:

- формування системи безперервної освіти та науки, що має включати навчальні заклади всіх рівнів і відповідні наукові установи;

- утворення спільних наукових і освітніх закладів, центрів перепідготовки та підвищення кваліфікації;

- зміцнення матеріально-технічної бази та інфраструктури, кадрового забезпечення соціального комплексу шляхом інвестицій із загальнодержавного та регіональних бюджетів в інноваційній технології формування, розвитку та ефективного використання кадрового потенціалу, створення консультаційних центрів з наданням кадрових послуг на базі соціальних освітніх закладів і центрів оцінки персоналу;

- передбачення в переліку інноваційно-інвестиційних проектів на загальнодержавному та регіональному рівнях розробки програм кадрового забезпечення.

Формування кадрового потенціалу – це багатоаспектний процес включення людських ресурсів у виробничу діяльність, що передбачає застосування сукупності логічно взаємопов'язаних заходів, спрямованих на професійно-кваліфікаційну орієнтацію молодих спеціалістів, підбір і розстановку кадрів відповідно до їх освіти, навиків, досвіду і створення ефективної мотиваційної структури. Кадровий потенціал соціальної сфери, як стверджують експерти, складається під впливом зовнішніх і внутрішніх

факторів.

Зовнішніми факторами формування кадрового потенціалу є регіональна демографічна ситуація, територіально-галузева структура соціальної сфери, форми виробничих відносин, соціальна державна політика і підтримка, соціальна інфраструктура, система підготовки і підвищення кваліфікації кадрів, збалансованість робочих місць і робочої сили, науково-технічний прогрес тощо.

Основоположними факторами формування і відтворення кадрового потенціалу, природною основою кількісного відновлення його людських ресурсів, є, безперечно, демографічні процеси (народжуваність, смертність, міграція населення). Ці показники значною мірою і визначають напрями політики зайнятості населення, формування ринку праці.

Населення, людські ресурси старіють, погіршується здоров'я людей. І все це відбувається на фоні руйнації матеріально-технічної бази соціальної сфери. Висока смертність населення обумовлена розпадом системи охорони здоров'я, посиленням алкоголізації населення, зокрема в сільській місцевості, де середня тривалість життя на 1,5 року нижча, ніж міського.

Тому підвищення освітнього і професійного рівня кадрового потенціалу сьогодні є однією з актуальних проблем. До її розв'язання останнім часом все активніше підключається бізнес. Активна взаємодія держави і приватного сектора спостерігається в багатьох країнах. Форми цієї співпраці різні. Однак у більшості випадків з боку бізнесу – це участь останнього в оновленні навчального та іншого обладнання, система договірних відносин з кафедрами і факультетами вищих навчальних закладів, стипендіальна підтримка потенційних співробітників, шефство над школами тощо. Діалог представників навчальних закладів і роботодавців сприяє активізації спільної діяльності щодо підготовки кваліфікованих кадрів.

До забезпечення останнього, розвитку професійної освіти, підготовки управлінців особливий інтерес нині проявляє великий бізнес, який зацікавлений у створенні повноцінного бізнес-менеджменту, від якого значною мірою залежить ефективність окремих підприємницьких структур, економіки країни.

Програми партнерства великих холдингів і окремих підприємств з органами влади орієнтовані на профільні навчальні заклади. Поліпшення матеріальної бази освіти поєднується з

практикою професійної підготовки безпосередньо на виробництві, зі спільною працею над новими освітніми стандартами.

У справі підготовки кадрів, які забезпечували б підвищення ефективності виробництва, заслуговують на увагу моделі ендаументів*. Такі фонди цільового капіталу покликані сприяти більш раціональній та відкритій діяльності в соціально найбільш значимих галузях третинного сектора економіки. В Україні пріоритетним напрямом діяльності має стати вища освіта. Адже корпоративний сектор освіти в нашій державі представлений в основному вищою школою. Проте витрати ж бізнесу на її розвиток (особливо порівняно з країнами Заходу) є дуже малими. Витрати (від прибутків) наших підприємств на навчання кадрів у 20-30 разів є меншими. Водночас слід зазначити, що останнім часом відбувається розширення різних структур, які забезпечують здійснення підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів. Серед останніх – освітні центри (за моделлю інноваційних вищих навчальних закладів), створення нових дослідницьких програм і відповідних структур реалізації цих програм, корпоративні університети великих компаній як бази підвищення кваліфікації працівників, що активно впроваджують інноваційні освітні програми тощо.

Таким чином, створення інтегральних освітніх і соціальних структур з метою ефективного використання інтелектуальних, матеріальних, інформаційних і виробничих ресурсів, системоутворюючого комплексу, що базується на принципах єдності навчального, наукового і виробничого процесів, повинно взаємоузгоджуватися з економічною ситуацією в країні чи конкретному регіоні.

* Ендаумент (англ. endowment) – цільовий фонд, призначенням якого є використання в некомерційних цілях, як правило, для фінансування організацій освіти, медицини, культури.

4.2. Професійно-технічна освіта в контексті безпечного соціально-економічного та інноваційного розвитку

«Любой кризис требует немедленной реакции, которая может стать средством преодоления препятствий на пути инноваций.

«Есть ситуации, в которых надо быстро принять решение и бессмысленно настаивать на старых подходах, если они не дают эффекта»

Ч. Ленди

Системі професійно-технічної освіти (ПТО) належить важлива роль у забезпеченні не лише соціальної, а й економічної безпеки, а також національної в цілому. Незважаючи на те, що до цього часу чинне законодавство трактує систему професійно-технічної освіти лише як сукупність професійно-технічних навчальних закладів і установ, ми вважаємо більш повним визначення цієї системи В. Головінова, який підкреслює, що це:

- цілісна сукупність організаційно взаємодіючих підсистем: цілей ПТО, змісту ПТО, програм і стандартів різного рівня й спрямування, які реалізують цей зміст і визначають вимоги до його засвоєння;

- сукупність функцій професійно-технічної освіти;

- сукупність суб'єктів ПТО, навчальних закладів різних типів, рівнів і форм власності, які реалізують програми, стандарти і функції, спрямовані на забезпечення засвоєння змісту суб'єктами на певному рівні;

- сукупність процесів і ресурсів, необхідних для виконання своїх функцій навчальними закладами;

- органи управління різного рівня та підвідомчих їм організацій;

- показники результатів діяльності системи професійно-технічної освіти [82, с. 4].

Ще до початку фінансово-економічної кризи система професійно-технічної освіти зіткнулась із проблемами, що негативно вплинули на результати її діяльності, серед яких:

- демографічна криза, що позначилась на комплектуванні

професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ);

- невідповідність підготовки робітничих кадрів потребам ринку праці;
- упродовження чотириступеневої системи вищої освіти тощо.

Останнє суттєво вплинуло на структуру подальшого навчання випускників 9-х класів: якщо 1997 р. на I курс професійно-технічних навчальних закладів поступило 19,0% із їх чисельності, то 2009 р. – майже на 5 відсоткових пунктів менше (рис. 4.1).

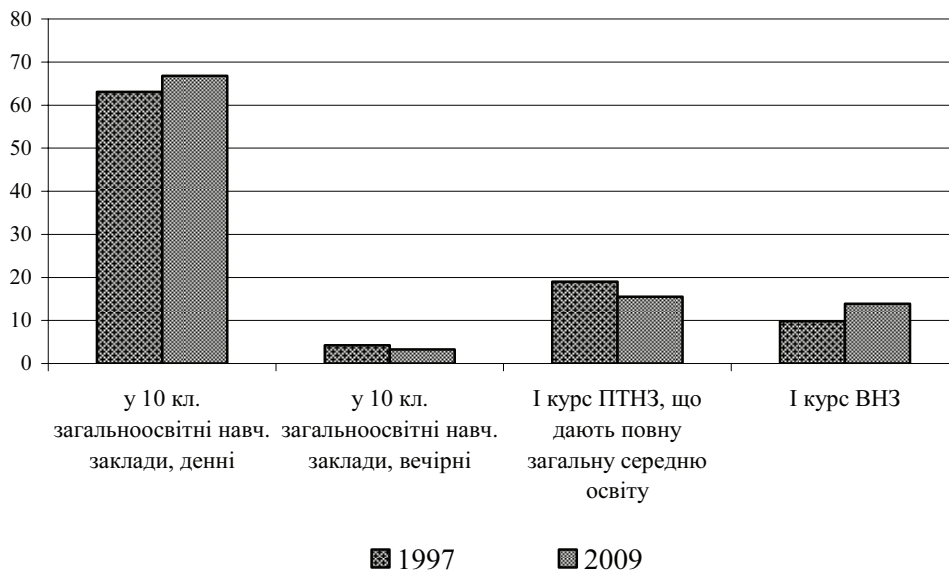

Рисунок 4.1. Структура розподілу випускників 9-х класів по навчальних закладах, які забезпечують їх повною загальною середньою освітою, %

Високий динамізм соціальних процесів, масштабність політичних, правових та інших перетворень зумовили не лише утвердження прав і свобод людини, громадянина, відродження ринкових відносин, розширення міжнародних зв'язків, але і надзвичайно складні проблеми. В цих умовах підготовка кадрів набуває значення пріоритетного напрямку управлінської діяльності, яка має привести підготовку кадрів у відповідність до реальних потреб. В умовах інноваційного розвитку в цілому зростатиме потреба в кадрах інженерно-технічного, ремонтно-будівельного профілів, інформаційних технологій. В їх підготовці значна роль буде відведена закладам професійно-технічної освіти, де останнім часом відбувається:

- формування професійних, світоглядних і громадянських

якостей майбутнього фахівця;

- розвиток професійних здібностей, системного професійного мислення;

- становлення інтелекту та стабілізація рис характеру;

- перетворення мотивації та всієї системи ціннісних орієнтацій, самовизначення себе як суб'єкта активності;

- інтенсивне формування соціальних цінностей у зв'язку з професіоналізацією;

- активне формування індивідуального стилю діяльності;

- набуття молодого людиною зрілості: соматичної, статевої, психологічної та особистісної.

Сьогодні, коли поступово починає відроджуватись економіка, важливо, щоб кожна молода людина, здобувши освіту у системі ПТНЗ, змогла успішно її використати, а документ про освіту, щоб визнавався в інших країнах. З цією метою в Україні здійснюється оптимізація мережі закладів професійно-технічної освіти. Протягом 2009 р. відбулося укрупнення 43 професійно-технічних навчальних закладів, зміна типу 11 навчальних закладів. Працювало 993 ПТНЗ різних типів, з них 876 державних, 72 навчальних центри при установах виконання покарань, 45 професійно-технічних училищ, що є структурними підрозділами ВНЗ. У 2009 р. випуск кваліфікованих робітників становив 258,4 тис., з них працевлаштовані за отриманою професією 94,3% від загального випуску учнів (2006 р. – 80,3%, у 2007 р. – 85,8, 2008 р. – 87%), що є свідченням поступового збалансування попиту та пропозиції на ринку праці та поліпшення співпраці з роботодавцями. Сьогодні уже 72,9% роботодавців вважають, що рівень професійної кваліфікації молодих робітників значно покращився. Цьому сприяло вдосконалення змісту професійної освіти з урахуванням потреб технологій виробництва, безпосередня участь роботодавців у формуванні навчальних планів і програм.

Підвищенню якості та доступності освіти сприяє впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Сьогодні всі ПТНЗ забезпечені необхідним обладнанням, 95% мають доступ до мережі Інтернет. Середній показник кількості учнів на один комп'ютер становить 13 осіб, а в окремих вищих професійних училищах – до трьох.

Із числа випускників 9-х класів продовжують здобувати

повну середню освіту в системі професійно-технічних навчальних закладів 16,2%, а в Луганській області цей показник сягав майже 27%, а випускники 9-х в Одеській і Тернопільській – перевищив 22%. У той же час у таких промислово розвинених регіонах, як Харківська і Дніпропетровська області, цей показник відповідно становив 10,5 і 12,3% (рис. 4.2).

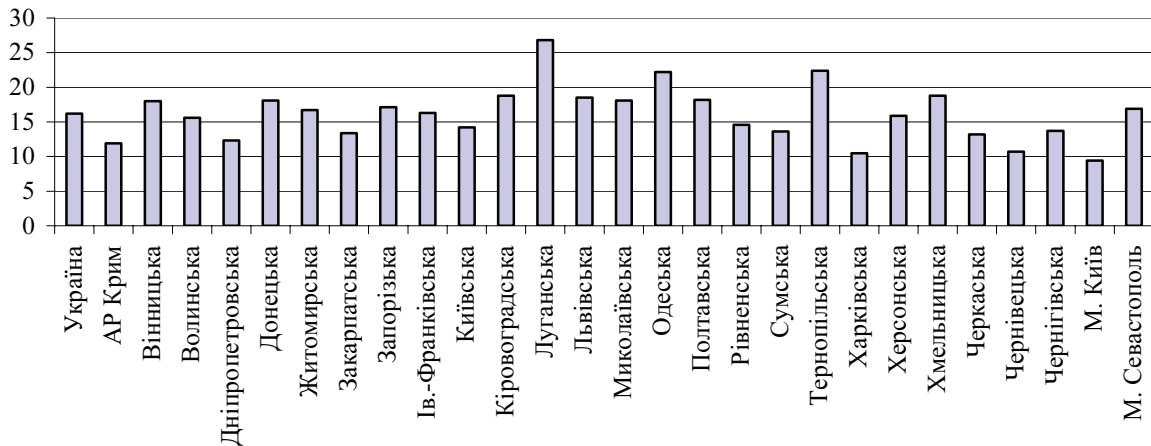

Рисунок 4.2. Питома вага випускників 9-х класів, які продовжують навчання на 1-х курсах ПТНЗ, що дають повну загальну середню освіту, 2008/09 н. р., %

У підготовці робітничих кадрів все активнішу роль відіграють роботодавці. Підтвердженням цього є те, що із кожних 10 випускників ПТНЗ 8 працевлаштовується за професією. Найбільша кількість працевлаштованих (понад 82%) отримала роботу за договорами на підприємствах, в організаціях. На промислових підприємствах працевлаштовується більше 30% випускників (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Показники працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів, 2009 р.

Вид економічної діяльності	Усього		Первинна професійна підготовка випускників шкіл		Професійне навчання	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Із загальної чисельності працевлаштованих отримали роботу у сферах:						
промисловість	65919	31,9	46423	32,2	19496	31,3
сільське господарство	18398	8,9	13383	9,3	5015	8,1

Продовження таблиці 4.1

Вид економічної діяльності	Усього		Первинна професійна підготовка випускників шкіл		Професійне навчання	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
транспорт	35244	17,1	17730	12,3	17514	28,1
зв'язок	1520	0,7	1454	1,0	66	0,1
будівництво	27805	13,5	22402	15,5	5403	8,7
торгівля і ресторанне господарство	36046	17,5	27598	19,2	8448	13,6
житлово-комунальне господарство і невиробничі види побутового обслуговування населення	21402	10,4	15125	10,5	6277	10,1

Джерело: [330, с. 27].

В умовах інноваційної економіки випускник професійно-технічного навчального закладу має бути носієм ідей, володіти такими якостями, як творча активність, креативність. Роботодавці бачать випускника ПТНЗ як творчого виконавця, працівника, що володіє аналітичними здібностями, здатністю досягати бажаних результатів, а також такими особистими якостями, як відповідальність, здатність самостійно приймати рішення, стресостійкість і комунікабельність тощо [54, с. 150].

У світі стверджують, що будь-яка криза – це кращий час для створення бази для майбутнього, для формування компетенцій. В інноваційній економіці науково-технічна сфера спрямована на проблеми економічного зростання, а економічне зростання визначається рівнем використання науково-технічних досягнень. Структурні зрушення в економіці оцінюються в остаточному підсумку по тому, який вклад в економічне зростання і підвищення конкурентоздатності вносять інновації. Усе це залежить від якості кадрового потенціалу.

Експерти вважають, що сьогодні якість трудового потенціалу не відповідає вимогам інноваційної економіки. На виробництві нерідко, з одного боку, панує примітивізм, а з іншого, – незатребуваність кваліфікованих кадрів. І це при тому, що інноваційна економіка – це економіка майбутнього. А тому підготовка кадрів, у тому числі робітничих, має здійснюватись в умовах високотехнологічного виробництва. Вимоги до підготовки робітничих кадрів будуть постійно зростати. У той же час в Україні з 2006 р. простежується чітка тенденція зменшення

чисельності учнів і слухачів, які отримують підготовку у професійно-технічних навчальних закладах (рис. 4.3).

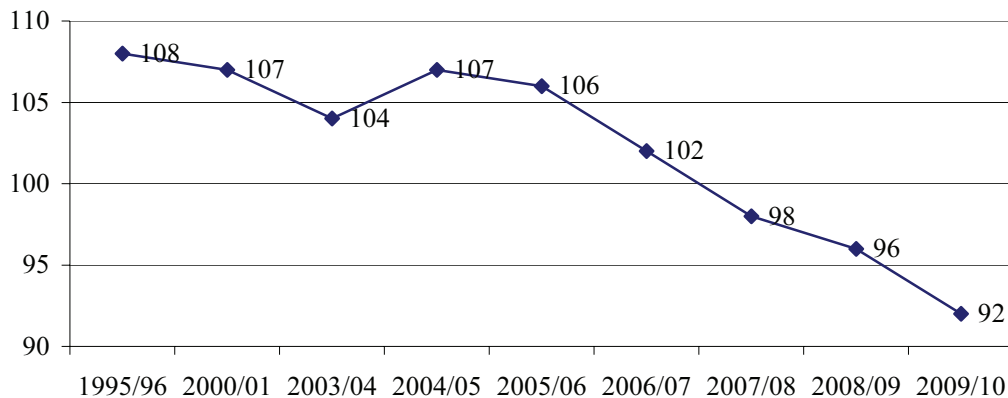

Рисунок 4.3. Чисельність учнів і слухачів ПТНЗ у розрахунку на 10 тис. населення, осіб

Це призводить до погіршення співвідношення випускників із вищих і професійно-технічних навчальних закладів (рис. 4.4).

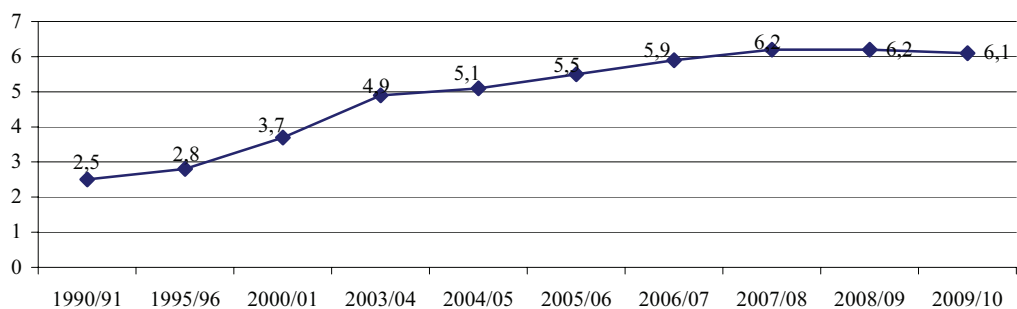

Рисунок 4.4. Співвідношення чисельності студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації і учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів

Як видно, нині на одного учня ПТНЗ припадає більше 6 студентів вищих навчальних закладів, хоча на ринку праці потреба в кадрах є діаметрально протилежною.

Молодь останнім часом неохоче йде після закінчення 9-х класів у систему професійно-технічної освіти, хоча, ще раз наголошуємо, потреба в цьому велика. Підготовка робітничих кадрів залишається досить гострою. Адже, як свідчать дані Мінпраці України, середній вік працюючих у сфері матеріального виробництва становить 55 років. У професійно-технічних навчальних закладах готують у 6,3 раза менше кадрів у розрахунку на 10 тис. населення, ніж у вищих навчальних

зкладах. У той же час ринок праці на 80% зацікавлений у робітничих професіях.

Змінити цю ситуацію на краще можна перш за все шляхом покращення профорієнтаційної роботи серед шкільної молоді, що має знати, що професії і спеціальності, яких нині у світі налічується понад 40 тис., швидко змінюються. Установлено, що впродовж 10 років зникає близько 5 тис. спеціальностей і на зміну їм приходять приблизно стільки ж нових.

Профорієнтація має здійснюватися з випередженням часу, робота повинна бути системною, з чітко визначеними цілями. Проте останнім часом дуже мало робиться щодо профорієнтації учнів загальноосвітніх шкіл, зростання престижу робітника в суспільстві. Не працює на це і наша реклама. Тож не дивно, що переважна більшість шкільної молоді мріє про професію фінансиста, юриста, економіста, а не про професію будівельника, монтажника, кранівника, зварювальника.

Щоправда, сьогодні далеко не всі професійно-технічні навчальні заклади володіють такою матеріально-технічною базою, яка б заохочувала молодь вступати саме до них. Не секрет, що матеріально-технічна база має відповідати ринковим умовам, вимогам інформаційного суспільства та економіки знань. За останні 20 років мережа ПТНЗ зменшилась у цілому, більше ніж удвічі скоротився перелік професій, яким навчають учнів.

У зв'язку з тим, що нині переважна більшість підприємств сфери матеріального виробництва, де головною продуктивною силою є робітник, підготовку якого здійснюють професійно-технічні навчальні заклади, є недержавними*, то місцеві органи влади до останнього часу не були зацікавлені у розвитку системи професійно-технічної освіти, адже ПТНЗ перебували у підпорядкуванні центральних органів влади. Незважаючи на те, що чинне законодавство дозволяє спрямовувати на потреби професійно-технічних навчальних закладів кошти з бюджетів різних рівнів, органи місцевої влади, на жаль, цього не роблять, не переймаються проблемою модернізації цієї сфери.

Гадаємо, що ситуація зміниться з переведенням професійно-технічних навчальних закладів на баланс регіонів. До речі, Закон

* Нині більше як 70% промислових підприємств – недержавної форми власності, аграрному секторі – 96%, ресторанному та готельному бізнесі й торгівлі – 100%.

України «Про професійно-технічну освіту» зобов'язує підприємства, установи, організації незалежно від форми власності надавати учням, слухачам професійно-технічних навчальних закладів оплачувані робочі місця або навчально-виробничі ділянки для проходження виробничого навчання чи виробничої практики. Замовники підготовки кваліфікованих робітників зобов'язані відповідно до укладених угод перераховувати кошти на зміцнення навчально-виробничої бази, безплатно передавати для навчальних цілей професійно-технічним закладам приміщення, споруди, обладнання, техніку, інструменти, матеріали, енергоносії, науково-технічну інформацію, нові технології виробництва тощо.

Очевидно, що тут винною є і система професійно-технічної освіти, яка не є мобільною щодо реальних потреб конкретного регіону в робітничих кадрах, нерідко готує кадри, які не можуть знайти застосування своїх знань у даному регіоні.

Сьогодні, як зазначає В. Головінов, молодь уже не влаштовує абстрактна професійна освіта, що не прив'язана до ринку праці та здатна задовольнити потреби особистості лише в освіті як такій, але при цьому не може забезпечити фінансового достатку. У більшості випадків молодь намагається обрати те, що дасть їй гарантоване робоче місце, хороші умови праці і високу заробітну плату.

Система професійно-технічної освіти, щоб виконати свою місію в гарантуванні соціальної й економічної безпеки, має підвищити якість підготовки кадрів, включаючи і кваліфікаційний рівень, який нині не відповідає потребам сьогоденної економіки. Підтвердженням цього є те, що, скажімо, підприємства машинобудування нині потребують робітників з професій металообробки 5 – 6-го розрядів, тоді як професійно-технічні навчальні заклади випускають фахівців лише 3-го розряду. Не задовольняють реальної потреби ПТНЗ у виробничих професіях – токаря, фрезерувальника, слюсаря-інструментальника, ливарника тощо.

Подолання цієї проблеми можливе лише при впровадженні механізму взаємодії між ринком освітніх послуг і ринком праці, при розробці науково обґрунтованого прогнозу розвитку ринку праці з урахуванням тенденцій розвитку економіки, при суттєвому зміцненні матеріально-технічної бази ПТНЗ. Адже

останнім часом інфраструктурний потенціал системи професійно-технічної освіти практично не поповнюється. Обладнання та навчальна техніка більше ніж на 95% морально і фізично застаріла. Із 19 тис. металообробних верстатів, які використовуються в навчальному процесі, лише 4% – нового покоління; із 2800 вантажних автомобілів – лише 140 із терміном експлуатації до 10 років, а із 1300 легкових – тільки 330; із 5000 тракторів і 1300 комбайнів – лише 4% нового покоління, а 96% – підлягають заміні [82, с. 6].

Не може задовольнити і рівень забезпечення професійно-технічної освіти навчальними підручниками і посібниками. Скажімо, протягом останніх 10 років з понад 200 професій не було видано жодного підручника, не видавалась науково-методична література для ПТНЗ. А це негативно позначається як на підготовці кадрів, так і на входженні системи ПТО в єдиний європейський освітній простір.

Нині ж в Україні лише один навчальний заклад (Козятинське міжрегіональне вище професійне училище залізничного транспорту) пройшов міжнародну сертифікацію*. Набуття цього статусу дає випускнику училища – власника міжнародного сертифіката переваги для працевлаштування. Зазначене училище випускає до 900 кваліфікованих працівників-залізничників із 36 спеціальностей. Нині заклад став одним із базових для вивчення передового досвіду застосування інновацій у навчальному процесі. Одним із інструментів упровадження інноваційних методів в освіті регіону стала програма Світового банку «Рівний доступ до якісної освіти».

Особливо велика роль системи професійно-технічної освіти в забезпеченні подальшого існування села. Нині в Україні 269 ПТНЗ готують робітничі кадри для аграрного сектора. І тут проглядається тенденція зменшення контингенту та кількості професій, а причиною цього є перехід сільськогосподарського виробництва на приватну форму господарювання. Лише протягом 2003-2008 рр. кількість тих, що здобували освіту, професійну підготовку, у цих навчальних закладах, зменшилась із 74 до 29 тис. Серед останніх – в основному діти соціально

* Для отримання документа міжнародного центра сертифікацій у Лондоні процедуру оцінки роботи закладу забезпечила компанія Education Society Ltd. Документальна експертиза тривала 5 років, контрольні зрізи знань здійснювались за 24 критеріями.

незахищених категорій (діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; діти, які мають одного з двох батьків; діти з фізичними та розумовими вадами) [178, с. 6–7].

Змінити ситуацію з набором у ПТНЗ, а звідси із підготовкою кадрів робітничих професій, має сприяти приведення структури підготовки кадрів з урахуванням реальних потреб ринку праці, потреб економіки знань.

Система професійно-технічної освіти має також сприяти духовному, професійному, творчому зростанню кожного учня. Криза в духовному житті спричинила втрату довіри до попередніх ідеалів і цінностей. Це вилилось у кризу сенсу життя, що охопила більшу частину суспільства, у тому числі молодь. Аморфність цільових установок, абстрактність ціннісних орієнтирів, світоглядний вакуум в умовах трансформації суспільства, дестабілізації економіки, спад життєвого рівня населення – усе це призводить до ерозії та деформації моральної свідомості молоді. Невпевненість у завтрашньому дні, цинізм, бездуховність характеризують психологію значної частини молоді. У найближчій перспективі слід очікувати подальшу комерціалізацію професійної освіти, що негативно позначиться на рівні можливостей отримання освіти, зумовить подальшу моральну ерозію свідомості молоді.

Гострими залишаються проблеми:

- пошуку мети виховання при відсутності об'єднуючого суспільство світоглядного комплексу – національної ідеї;

- визначення місця та ролі всіх суб'єктів виховання у виховній системі. Глибокого переосмислення вимагає проблема колективного та особистісного виховання;

- визначення місця та ролі в системі виховання молодіжних об'єднань й організацій, інших форм студентського самоуправління, без яких немислиме виховання такої важливої якості, як самодіяльність.

З цією метою функціонування кожного закладу має спрямовуватися на:

- розвиток творчих здібностей, тісну взаємодію всіх суб'єктів цього процесу;

- максимальне врахування й розвиток індивідуальних здібностей учнів, переорієнтацію виховної роботи на реалізацію й розвиток інтересів, здібностей і талантів;

- диференціацію навчально-виховного процесу, що передбачає варіативність змісту, форм і методів навчання й виховання, направленість на вдосконалення навчально-виробничої діяльності учнів;

- науково-методичне обґрунтування та забезпечення діяльності, створення підручників із фахової підготовки;

- формування освітнього простору, що включає як мережу навчальних закладів, так і види діяльності (рис. 4.5).

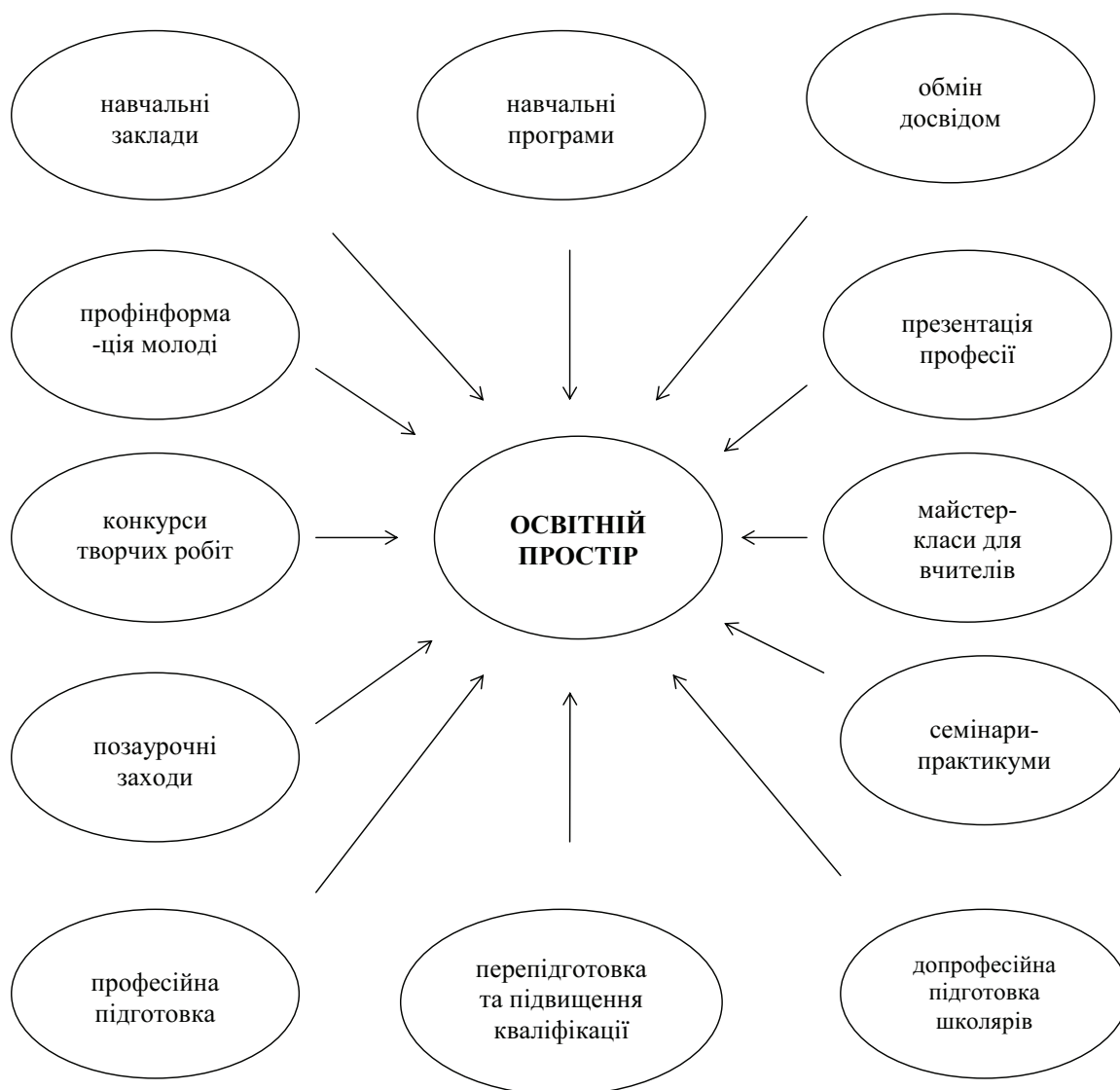

Рисунок 4.5. Складові освітнього простору

Державну політику у сфері професійно-технічної освіти слід спрямувати на використання освітою функції примноження інтелектуального ресурсу нації і створення умов для духовного самоствердження особи. Професійно-технічна освіта повинна стати потужним бізнесом, осередком розроблення і

впровадження новітніх технологій, засобом формування знань, умінь і навичок, які мають попит на світовому ринку. ПТНЗ повинні бути інструментом професійної самореалізації особи та забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих робітничих кадрах.

Цьому мають сприяти:

- формування інституцій освітньої політики, здатних забезпечити стійкий розвиток професійно-освітнього сектора і реформування економіки;

- удосконалення системи перепідготовки керівників ПТНЗ усіх типів;

- децентралізація управління професійною освітою;

- підвищення ролі батьківських і піклувальних рад у визначенні політики закладу;

- забезпечення участі підприємств-замовників кадрів у підготовці кваліфікованих робітників;

- реалізація державної політики зайнятості населення;

- створення умов для ефективного функціонування та розвитку системи професійно-технічної освіти.

Ураховуючи, що, як відзначалось вище, молодь не дуже бажає оволодівати робітничими професіями, хоча на ринку праці попит на них великий, із відродженням економіки він буде зростати. Для подолання проблеми набору у професійно-технічні навчальні заклади необхідно:

- посилити інформаційно-роз'яснювальну роботу серед старшокласників і випускників шкіл про потреби ринку праці, наявні вакансії на підприємствах регіону;

- забезпечити проведення спільних «Ярмарків вакансій», «Днів відкритих дверей», конференцій, де розглядаються проблеми підготовки кадрів масових професій;

- організувати дієву систему профорієнтації та вдосконалення форм і змісту інформування учнів системи професійно-технічного навчання;

- вдосконалити механізм працевлаштування молодих фахівців на перше робоче місце, зокрема шляхом надання дотації роботодавцю за рахунок асигнувань із держбюджету, тощо.

Сьогодні на більшості підприємств сфери матеріального виробництва не вистачає кваліфікованих робітничих кадрів, а це негативно впливає на впровадження інновацій, забезпечення

переходу економіки на інноваційний шлях розвитку. Особливо це відчутно на малих підприємствах, які не в змозі підготувати за власні ресурси кваліфікованих фахівців.

Багато керівників підприємств, які використовують інновації, пред'являють високі вимоги до системи професійно-технічної освіти, покладають великі надії отримати випускника як готового фахівця.

Інноваційна економіка передбачає не лише якісну підготовку кадрів, але й постійне підвищення їх кваліфікації. І це має носити системний характер, що зумовлено не стільки внутрішніми вимогами виробництва, скільки необхідністю для підприємства, щоб відповідати своєму статусу і вимогам зовнішнього середовища, обумовленими змінами економічних і технічних нормативів (необхідність підтвердити кваліфікацію своїх працівників щодо допуску до тих чи інших видів робіт, доповнити їх знання, інформувавши про зміни в законодавстві, економічних і технічних нормативах). Підвищення кваліфікації має відбуватись з орієнтацією на унікальність чи якість освітніх послуг.

Для підготовки висококваліфікованих робітників, здатних працювати в умовах інноваційної економіки, необхідно постійно вдосконалювати саму систему професійно-технічної освіти, щоб вона була готовою формувати робітника сучасного типу, що володіє такими якостями, як інноваційна готовність до роботи, інноваційно-мотиваційні, інноваційне відношення до праці, загальнолюдські та особистісні риси працівника [157].

Як свідчить досвід роботи підприємств, що активно використовують інновації, їх працівники застосовують сучасні технології не лише у виробничій діяльності, але і підвищенні свого інтелектуального потенціалу (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Використання сучасних технологій працівниками підприємств, %

Знання та навички	Працівники традиційного сегмента	Працівники інноваційного сегмента
Навички роботи з комп'ютером	48,6	97,3
Навички роботи в Інтернеті	24,5	58,1
Знання професійних програм обробки, збереження та аналізу даних	22,2	70,3
Знання іноземних мов	5,3	28,4

Продовження таблиці 4.2

Знання та навички	Працівники традиційного сегмента	Працівники інноваційного сегмента
Уміння застосовувати професійні знання при розв'язанні робочих завдань	58,2	73,0
Навички роботи зі спеціальною літературою	24,1	52,7
Знання вітчизняного та зарубіжного досвіду у професійній сфері	4,3	20,3
Вміння користуватись діагностичними та вимірювальними приладами	31,6	40,5

Джерело: [15, с. 168].

Наведені дані свідчать про те, що необхідність володіння перш за все комп'ютером є чи не найпершою умовою успішного виконання кожним працівником своїх професійних обов'язків. Тобто володіння комп'ютером нині є затребуваним. Особливо ця потреба є високою у працівників інноваційного сегмента, робота в якому актуалізує навички роботи зі спеціальною літературою.

Низка фахівців, які досліджують інноваційні процеси в економіці, схильні стверджувати, що ефективна адаптація нових технологій, скажімо, японськими фірмами нерідко є наслідком ефективних стратегій підготовки і перепідготовки кадрів [491, с. 445-464].

Велика інформаційна складова багатьох інновацій стимулює працівників до пошуку різних джерел знань, а привчити до цього має навчання в системі ПТО.

Тому нині особливо актуальною стає необхідність використання під час підготовки робітників новітніх досягнень у сфері комунікацій, що забезпечують оперативне підтримання працівниками необхідної інформації за короткий проміжок часу. Поширення Інтернет-комунікацій дозволяє фахівцям обмінюватись досвідом, іншою інформацією незалежно від місцезнаходження співрозмовників і відстані між ними.

Більшість випускників ПТНЗ своє майбутнє пов'язує із якістю підготовки та перепідготовки. Адже одна з найголовніших вимог роботодавців до майбутніх працівників – високий рівень кваліфікації, який залежить від змісту навчального курсу, його направленості, забезпеченості навчального закладу необхідними матеріально-технічними та кадровими ресурсами. Постійний

представник ПРООН в Україні Френсіс О'Доннел оцінив конкурентоспроможність виробничих галузей України як одну з найнижчих у світі, відзначив тривалий спад конкурентоспроможності економіки в цілому. Тобто неконкурентоспроможність робочої сили зумовила і неконкурентоспроможність промислового виробництва. Скажімо, для легкої промисловості характерним є впровадження автоматизованого моделювання та конструювання, автоматичних транспортних систем з адресною подачею напівфабрикатів на робочі ділянки, автоматичних розкрійних комплексів із маніпуляторами.

Показники ефективності професійної діяльності робітників за таких умов значною мірою визначаються рівнем розвитку їх професійної майстерності. Більше того, на окремих етапах ефективна діяльність кваліфікованих робітників можлива за умови наявності в них сформованих професійно значущих якостей, широкого загальнотехнічного кругозору, високої культури та культури праці.

Виробництво традиційно є замовником послуг професійно-технічної освіти. Тому модернізація останньої полягає в подоланні максимально можливого скорочення розриву між реальним виробництвом, виробничими технологіями у промисловому виробництві і професійно-технічною освітою, що забезпечує підготовку робітничих кадрів для промисловості, прискорення її реакції на актуальні запити виробництва.

Для досягнення цього необхідно забезпечити модернізацію структурних і змістовних аспектів життєдіяльності всіх ланок професійної освіти. Ці динамічні зміни стосуються створення переліку інтегрованих професій для підготовки кваліфікованих фахівців у професійно-технічних навчальних закладах, розробки кваліфікованих характеристик нового покоління, стандартів компетентності й на їх основі – стандартів професійно-технічної освіти, оновлення навчальних програм.

Подальше вдосконалення системи професійно-технічної освіти слід спрямовувати перш за все на подолання існуючої невідповідності між рівнем підготовки випускників ПТНЗ та їх готовністю до професійної діяльності в сучасних умовах, зокрема, між:

– наявним переліком професій та сучасною професійно-

кваліфікаційною структурою підготовки майбутніх фахівців;

– зростаючими вимогами до рівня компетентності та діючими застарілими освітньо-кваліфікаційними характеристиками випускників професійно-технічних навчальних закладів;

– динамічним оновленням техніки, технологій на багатьох промислових підприємствах і рівнем їх відтворення у змісті програм виробничого навчання, що застосовується в системі професійно-технічної освіти;

– застарілою системою оцінювання досягнень учнів з виробничого навчання та міжнародними стандартами якості;

– наявною матеріально-технічною базою професійно-технічних навчальних закладів та сучасним рівнем оснащення підприємств, на які приходять працювати випускники професійно-технічних навчальних закладів тощо.

Сучасний кваліфікований робітник інноваційного промислового виробництва повинен оволодіти фундаментальними знаннями на рівні стандартів, а також загальнотехнічними, загальноосвітніми (охорона праці, інформаційні технології, основи ринкової економіки, підприємництво і право), вміннями аналізувати й оцінювати сучасні суспільно-політичні процеси в житті держави, професійно-теоретичними знаннями, професійно-практичними вміннями та навиками тощо.

Відповідно до Закону України «Про професійно-технічну освіту» зміст практичного навчання у ПТНЗ має систематично оновлюватись згідно із змінами в науці, техніці, технологіях, організації праці шляхом періодичної розробки нових планів, навчальних програм.

Модернізацію професійно-технічної освіти передбачає й Концепція розвитку професійної освіти в Україні, відповідно до якої до основних принципів її модернізації варто віднести:

– випереджувальний характер професійної підготовки;
 – безперервність і фундаменталізацію професійної освіти;
 – інтеграцію професійної освіти, науки і виробництва;
 – рівний доступ до здобуття якісного професійного навчання різними категоріями населення;

– гнучкість і взаємозв'язок процесу професійного навчання з реструктуризацією та подальшим розвитком промислових галузей і зайнятістю;

–поєднання загальної та професійної підготовки кадрів з урахуванням зазначеного тощо.

У процесі засвоєння професійних знань, умінь і навичок майбутніми фахівцями необхідно залучити останніх до сучасних досягнень нової техніки, інноваційних технологій, що дозволить у подальшому молодому робітнику користуватись різними інструментами, технічними пристроями та іншим обладнанням. Освітні програми мають бути розраховані на динамізм процесів у промисловості, інших сферах економічної діяльності, на інноваційний характер даної сфери діяльності. Водночас потребує модернізації матеріально-технічна база системи професійно-технічної освіти. Адже, починаючи з 2000 р., практично припинено будівництво і навіть добудова нових учнівських місць об'єктів професійно-технічної освіти. На 80% застарілим є обладнання, що використовується в навчально-виховному процесі. Тому без подальшого зміцнення інфраструктурного потенціалу цієї ланки освіти практично неможливо вирішити проблеми якості підготовки кадрів, як і без взаємодії підприємств (роботодавців) і навчальних закладів. З цією метою, по-перше, необхідно розробити механізм зацікавленості роботодавців у підвищенні професійного рівня персоналу, інвестуванні коштів у розвиток технічного персоналу на виробництві; по-друге, слід забезпечити бронювання на підприємствах і в організаціях робочих місць для працевлаштування випускників навчальних закладів системи ПТО; по-третє, випускникам ПТНЗ, які навчались за направленнями підприємств, гарантувати працевлаштування згідно з договорами, котрі було укладено між підприємствами і навчальними закладами, забезпечивши при цьому достатній рівень оплати праці, соціальних гарантій і можливість професійного зростання. Сьогодні ж в Україні практично відсутній реальний замовник робітничих кадрів, підготовка яких здійснюється у професійно-технічних навчальних закладах. Тому необхідне вдосконалення системи прогнозування потреб галузей економіки як України в цілому, так і її регіонів, у кваліфікованих робітничих кадрах з урахуванням напрямів і спеціальностей за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, що, на наш погляд, сприяло б забезпеченню виробництва кваліфікованими кадрами, підвищенню ефективності економіки та зростанню

рівня не лише її безпеки, а й соціальної.

У цьому контексті основними пріоритетними напрямками подальшого розвитку професійно-технічної освіти на перспективу МОН України визначено:

- оптимізацію системи фінансування шляхом делегування додаткових повноважень регіональним органам управління освіти; упровадження різнорівневої системи фінансування (з 2010 р. розпочинається фінансування училищ з різних джерел і бюджетів, диверсифікується система фінансування);
- створення системи забезпечення якості професійно-технічної освіти;
- модернізацію системи управління професійно-технічною освітою та забезпечення її якості новим кадровим потенціалом;
- створення загальнодержавного законодавчого та інструктивно-методичного супроводу з цих питань;
- формування престижності висококваліфікованої робітничої професії;
- оновлення чинної нормативно-правової бази в галузі професійної освіти [161, с. 6].

Прискоренню модернізації системи професійно-технічної освіти, приведення її у відповідність до потреб ринку праці має сприяти активне використання досвіду тих регіонів, тих країн, де ця ланка освіти є однією з пріоритетів держави.

4.3. Удосконалення системи ПТО: зарубіжний досвід

Протягом останніх 20 років професійна освіта і підготовка стали одним із секторів економіки, що найшвидше розвиваються в багатьох країнах. Це пов'язано з тим, що:

- система професійно-технічної освіти входить до структури відтворення кваліфікованої робочої сили, задовольняючи потреби суспільства й особистості в різних професіях;
- ця система освіти є складовою частиною єдиної системи освіти;
- професійно-технічна освіта виконує функції соціального захисту значної частини населення, яка гостро потребує державної підтримки.

В умовах ринку професійно-технічна освіта має стати одним

із ефективних шляхів забезпечення зайнятості населення, набути пріоритетного значення в системі заходів щодо підвищення якості робочої сили, регулювання професійної структури попиту на неї та її пропозиції.

В останні роки в Україні спостерігається суперечність між потребами ринку праці у кваліфікованих робітниках окремих видів діяльності та їх підготовкою за професіями, які не користуються попитом. Тобто система ПТО відірвана від потреб економіки, ринку праці (у зв'язку з економічною кризою вивільнено значну частину робітників, частково призупинено діяльність підприємств тощо).

Для того, щоб ПТНЗ адекватно регулювали на зміни, які відбуваються на ринку праці, потрібні нові механізми їх взаємодії. Серед останніх: взаємодія ПТНЗ з центрами зайнятості, структури й обсягів підготовки робітничих кадрів; розміщення профілів підготовки; перехід на контрактну систему взаємовідносин із підприємствами; визначення потреб у робітничих кадрах на основі моніторингових досліджень.

У результаті моніторингу можна виявити потреби територій у кваліфікованих робітниках:

- аналізувати стан і перспективи соціально-економічного розвитку регіону чи галузі з метою вивчення тенденції в потребі робітничих кадрів;

- вивчати ринок праці та вимоги підприємств-роботодавців щодо знань, умінь і навичок робітників;

- аналізувати ринок освітніх послуг, вартість освітніх програм конкурентів;

- реально оцінювати власні ресурси та можливості, щоб прийняти рішення щодо введення нових видів навчання та професій;

- розробляти (переглядати) навчальні плани та програми за участю роботодавців з метою врахування їх вимог до якості підготовки робітничих кадрів.

У зв'язку з тим, що Україна входить до різних міжнародних організацій, у європейській освітній простір, важливим є вивчення зарубіжного досвіду щодо підготовки висококваліфікованих робітників та можливості його адаптації до наших умов.

Динамічний процес суспільного розвитку тісно пов'язаний із

швидкими змінами кількісних параметрів національних систем освіти, зокрема масовим поширенням обов'язкової середньої, а також вищої освіти, виникненням нових концептуальних підходів до організації, змісту та методів навчання, концептуальних розробок безперервної освіти. Однією з головних цілей безперервної освіти є розширення та диверсифікація освітніх послуг, які доповнюють базову чи вищу освіту. Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить про пряму залежність темпів удосконалення та розвитку виробництва, його конкурентоспроможності на світовому ринку від рівня професійної підготовки кадрів.

Тож не дивно, що в розвинених країнах розвитку системи професійно-технічної освіти, адекватної потребам економіки, приділяється велика увага. Так, з метою координації професійного навчання, виконання соціальних програм у Берліні створено Європейський центр розвитку виробничого навчання. Це орган обліку інформації про результати досліджень у галузі безперервної професійної освіти, яким керує рада, що складається з представників Комісії Європейського Союзу (ЄС), громадських організацій. У кожній країні ЄС склалася своя система професійного навчання та її державного регулювання. У Данії, приміром, функціонують паритетні комітети безперервної професійної підготовки, у Німеччині – Федеральні і земельні комітети та Федеральний інститут безперервного навчання. У Нідерландах державні та регіональні органи профосвіти спільно розробляють навчальні програми і контролюють виконання контрактів про навчання, які укладають працівники з дирекціями підприємств. У Бельгії управління діяльністю центрів професійної підготовки здійснює Національна служба зайнятості.

У всіх європейських країнах у професійній підготовці кадрів беруть участь коледжі та вищі навчальні заклади, налагоджуються контакти між професійно-технічними школами і підприємствами.

Безперервна підготовка робітничих кадрів у країнах ЄС здійснюється з відривом та без відриву від виробництва. Навчання без відриву від виробництва включає практичну підготовку на підприємстві і теоретичний курс у професійно-технічній школі чи спеціалізованому центрі. Цій системі навчання віддається перевага в Німеччині та Данії. Навчання з

відривом від виробництва здійснюється у середніх професійно-технічних навчальних закладах і центрах підготовки кадрів. Ця система навчання переважає у Франції та Італії. У Великобританії, Нідерландах підготовка робітничих кадрів здійснюється як без відриву, так і з відривом від виробництва.

У Німеччині діє складний механізм організації, планування та керування системою професійної освіти. У професійних школах країни, які контролюються та фінансуються місцевою владою, адміністративним округом чи земельною владою, майбутні працівники, крім практичних навичок, отримують і теоретичну підготовку. Усі типи професійних шкіл відрізняються термінами та програмами підготовки робітничих кадрів, а також умовами прийому. Підготовка робітничих кадрів для машинобудування, електротехніки, будівництва, сільського господарства, металообробки та автомобілебудування здійснюється переважно у професійних школах і технічних гімназіях. В інші галузі робітничі кадри надходять головним чином через систему учнівства, де на підприємствах за подвійною системою практичне навчання поєднується з теоретичним курсом.

Для Великобританії характерною є розвинена система учнівства. Навчання молоді здійснюється відповідно до державної програми «Професійна підготовка молоді», розрахованої на випускників середньої школи у віці 16-17 років. Метою програми є поглиблена підготовка молоді. Термін навчання – від одного до двох років. Випускники атестуються за чотирма показниками: відповідність вимогам вузької спеціалізації та кваліфікаційним вимогам професії, вміння застосовувати знання в нових умовах, ділові якості.

Професійне навчання у Франції здійснюється в системі народної освіти. Щорічно близько 800 тис. випускників загальноосвітніх шкіл одержують посвідчення про профпідготовку, яка дає право на працевлаштування. Проте підприємці в цій країні неохоче беруть на роботу таких працівників, оскільки централізовано розроблені програми відстають від практики. Для підвищення кваліфікації підприємці укладає з випускниками шкіл т. зв. кваліфікаційні контракти, згідно з якими вони навчаються реалізовувати набуті навички в умовах роботи підприємства. Випускники шкіл, які не

отримали посвідчень, можуть вступити до технічних училищ (професійних ліцеїв), навчання в яких триває два роки.

У Швеції професійне навчання є частиною системи народної освіти країни. Після здобуття обов'язкової середньої освіти у віці 16 років 90% школярів переходять до школи вищого щабля, де навчаються два роки з урахуванням професійної орієнтації за широким спектром професій. При цьому враховуються потреби в робочій силі за професіями даного регіону. Як результат такого підходу, рівень безробіття у Швеції становить 1,8-2%. Такий показник у багатьох країнах є свідченням повної зайнятості.

Відповідно до рішень ЄС поширюється альтернативна форма навчання, притаманна таким країнам, як Італії, Німеччині, Франції. Суть альтернативного навчання полягає в тому, що теоретичне навчання чергується з повноцінною трудовою практикою з майбутньої спеціальності. При цьому процеси поступового ускладнення навчання і роботи відбуваються паралельно. На кожному проміжному етапі освоєння спеціальності надається посвідчення про набуту кваліфікацію. Державне ж регулювання альтернативного навчання має різні форми. У Великобританії стажування на підприємствах у рамках державної «Програми надання допомоги молоді» доповнюється теоретичними семінарами на спеціальних курсах.

Сучасний підхід до підготовки та перепідготовки трудового потенціалу, який використовується в американських корпораціях, характеризується різноманітністю змісту, форм і методів роботи, зростанням професійного рівня спеціалістів служб управління людськими ресурсами, підвищенням питомої ваги коштів, які витрачаються на ці цілі, застосуванням новітніх інформаційних технологій.

Витрати американських компаній на перепідготовку та підвищення кваліфікації персоналу становлять до 5% прибутку, не враховуючи державних дотацій. У США підготовка робітничих кадрів здійснюється у навчальних центрах на великих підприємствах. Формально навчальні центри належать до системи учнівства, оскільки професійна підготовка відбувається на виробництві, а учні зараховуються у штат підприємства. Навчальні центри є могутніми підрозділами корпорацій. Наприклад, навчальний центр електротехнічної монополії «Дженерал Електрик» складається з мережі спеціальних курсів

(більше однієї тисячі). Навчальні центри автомобільної корпорації «Форд» випускають близько 1,5 тис. робітників на рік. Підготовку професійних менеджерів у США здійснюють 1500 вищих навчальних закладів. Перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників здійснюється за такими формами: короткотермінові курси при школах бізнесу, вечірні курси для навчання середньої та вищої ланки менеджменту, американські асоціації менеджменту, внутріфірмові курси підвищення кваліфікації для нижчої та середньої ланки керівництва, центри підвищення кваліфікації при коледжах. Дослідження свідчать, що у США освіта трудового потенціалу країни стала найдинамічнішим сектором усієї освітньої структури. Боротьба за освіченого працівника набула досить стійкого характеру. Близько однієї третини працівників виробництва (29 млн. чол.) навчаються в США постійно.

Особливості японської системи підготовки трудового потенціалу зумовлені тим, що в країні ринок робочої сили інтегрований у коло фірми. Складовою частиною формування працівника компанії є службова ротація всіх категорій найманих працівників. Працівник спочатку опановує всі види робіт, а потім закріплюється на одному місці. У результаті всі вони здатні виконувати різні види робіт. Це дає можливість під час економічного спаду чи реструктуризації виробництва переводити працівників на нові види робіт, швидко та гнучко диверсифікувати виробництво. Просування працівника пов'язано з його робітничим стажем, однак усередині однієї вікової категорії проходить градація, пов'язана з особистими та професійними якостями працівників. Постійне навчання формує сприйнятливність до всього нового, інноваційну активність, зростання майстерності і творчого ставлення до виконання своїх обов'язків, підвищення відповідальності за якість роботи. В організацію масового та безперервного навчання персоналу в Японії вкладають великі кошти, що є доцільним в умовах т. зв. довічного найму. Японського працівника оцінюють не за індивідуальним виробітком, а за внеском у роботу колективу та сукупну продуктивність корпорації. Важливими критеріями оцінки персоналу є ставлення до праці, акуратність і пунктуальність, взаємодія з колегами, спрямованість на виконання виробничих програм. Залежність співробітника від

компанії стає майже цілковитою, коли вона виявляє турботу про його сім'ю. Звідси фактичне ототожнення інтересів співробітників і фірми, злагода в середовищі персоналу компаній та їх спроможність вистояти в жорсткій конкурентній боротьбі. Компанії, що зуміли реалізувати ці принципи, досягли значних економічних результатів. Водночас політика довічного найму зайшла в певну суперечність з інтересами молодих перспективних працівників, творча активність яких дає потужний імпульс НТП. Це змушує японських підприємців шукати відповідні контрзаходи, що може призвести до звуження сфери функціонування системи довічного найму. Підготовка менеджерів в Японії здійснюється у вищих школах і спеціалізованих навчальних закладах, під час стажування на курсах підвищення кваліфікації, а також удосконалення майстерності у процесі практичного управління трудовими колективами.

У світовій практиці професійна підготовка фінансується переважно підприємствами. Схеми фінансування варіюють від цілковитої свободи підприємства в цьому питанні до фіскальних стимулів або до жорсткого регулювання розвитку навчальної діяльності підприємств. Виділяють чотири основні типи фінансування підприємствами професійної підготовки:

- перший – держава не регулює видатки підприємств на навчання. У деяких країнах історично склалося усвідомлення важливості цієї діяльності та реально існують зобов'язання підприємств щодо розвитку людських ресурсів. Тому немає потреби в державному регулюванні. Однак така нейтральна роль уряду може призвести до недостатніх інвестицій підприємств в освіту та професійну підготовку. У Німеччині, Японії, Швейцарії підприємці добровільно беруть значну, законодавчо визначену відповідальність за фінансування навчання працівників. Так, у Франції існує порядок, згідно з яким кожне підприємство з чисельністю працівників більше ніж 10 осіб відраховує на підвищення кваліфікації працівників не менше як 1% фонду заробітної плати. Жодних законодавчих зобов'язань щодо організації та фінансування навчання працівників не мають підприємства в Канаді, Швеції, Великобританії, США, Нідерландах;

- другий – держава запроваджує прямі фінансові стимули для

підприємств, які організують професійну підготовку, у формі відшкодування витрат на неї або грантів. Цей тип характерний для Чилі, Німеччини, Великобританії. Державні органи Великобританії, Італії, Швеції покривають до 80% витрат підприємств на наймання та навчання молоді 16-18 років, яка не має повної середньої освіти. Працівники мають відшкодувати частину вартості навчання, якщо вони звільнилися з підприємства раніше встановленого терміну після закінчення навчання. Практикується також обов'язкове навчання працівників у Данії, Франції, Індії, Пакистані, Сінгапурі та деяких латиноамериканських країнах;

- третій – притаманний більшості індустріальних країн – передбачає колективні угоди між профспілками та підприємствами як важливий інструмент фінансування професійного навчання підприємцями. Такі угоди нерідко містять пункти, що передбачають схеми фінансування навчання та мінімальні рівні асигнування ресурсів. Держава може втручатися у розв'язання цих проблем та виділяти кошти на навчання. У Бельгії, Данії, Нідерландах підприємці та профспілки створюють спільні фонди для фінансування навчання працівників згідно з пунктами колективних трудових угод;

- четвертий – спільне фінансування відпусток працівників на період навчання. Такі загальнодержавні схеми, як правило, передбачають фінансові внески підприємств з урахуванням величини заробітної плати, а держава є організатором, співфінансистом і контролером. Цей тип використовують у Бельгії та Франції.

Особливо ефективною та популярною є дуальна система професійної підготовки, яка поширена в Німеччині, Австрії, Данії, Швейцарії. Вона поєднує навчання на робочому місці з теоретичною підготовкою в навчальному закладі. Фінансування дуальної системи охоплює платежі підприємців, які покривають витрати на практичне навчання, та державне фінансування.

Узагальнюючи зазначений досвід, можна сказати, що у світі є дві моделі реформування системи ПТО: перша базується на компетентностях, друга – на кваліфікаціях і навчальних програмах.

До першої моделі належить система професійно-технічної освіти Великої Британії, Австралії, Ірландії, США. Тут головна

роль належить освітнім стандартам і заключним тестам оцінювання учнівської успішності. Проте в ній (моделі) мало уваги приділяється змісту освіти (навчальним програмам) і педагогічним процесам (навчанню і викладанню). Основний акцент робиться на оволодіння учнями діяльних компетенцій, що визначаються як навички, що можна виміряти в поведінкових термінах, використовуючи такі, як задачі, стандарти і тести. Оцінка й атестація здобутих кваліфікацій відповідними органами не припускає перевірку навчальних програм чи планів, вибір яких передусім залишається за навчальною установою. Складається враження, що освіта і підготовка, як така, поступилися місцем оцінюванню.

Ця модель дозволяє зробити навчання менш залежним від ролі викладача, здійснити перехід від внутрішнього контролю до зовнішнього, зробити викладацький персонал більш автономним, що дозволяє йому зробити альтернативні підходи до викладання і змусити переосмислити професійний статус і майбутнє професійної освіти.

У багатьох країнах Європи реалізується друга модель, коли робиться акцент на внутрішньому змісті професійної освіти і підготовки та на елементах навчального процесу. До таких елементів, зазвичай, відносять навчальні програми, освітню інфраструктуру і кваліфікацію викладачів, що необхідні в межах програм, згідно з якими відбувається присудження офіційно визнаних кваліфікацій.

Є країни, які адаптували обидві моделі. Головне, що при цьому об'єднуючим процесом є забезпечення якості й актуальності процесів навчання для учнів в умовах швидкої зміни ринків праці та розширення учнівського контингенту [5, с. 248-250].

Таким чином, підвищення ефективності системи професійно-технічної освіти з урахуванням досвіду інших країн має спрямовуватися на приведення її у відповідність до потреб ринку праці для забезпечення розвитку економіки і суспільства. З цією метою необхідно: зберегти на період виходу з кризи та перебудови економіки країни мережу професійно-технічних закладів освіти в загальнодержавній власності, централізоване управління професійно-технічною освітою з розширенням автономії навчальних закладів і державне регулювання системи

підготовки робітничих кадрів; упровадити нові сучасні механізми управління професійно-технічним закладом освіти та відповідні типові штати; надати пільги підприємствам, організаціям, установам, які беруть активну участь у професійному навчанні, виділяють відповідні кошти, матеріальні цінності на розвиток професійно-технічної освіти; вирішити в установленому порядку питання надання професійно-технічним закладам освіти сільськогосподарського профілю земельних угідь у розмірах, необхідних для здійснення навчально-виробничого процесу в повному обсязі; розробити та впровадити правову основу і механізми працевлаштування випускників професійно-технічних закладів освіти; сформувати на базі діючих профтехучилищ, навчально-курсівих комбінатів мережу професійно-технічних закладів освіти, здатних задовольнити потреби ринку праці та вимоги державних органів зайнятості у професійному навчанні та перепідготовці незайнятого населення; установити на період виходу з економічної кризи режим фінансового сприяння професійно-технічній освіті шляхом надання галузі пріоритету у фінансуванні; урахувати необхідність зміцнення матеріально-технічної бази закладів профтехосвіти в разі використання інвестицій за міжнародними угодами; упровадити механізми посилення соціально-економічного захисту працівників та учнів професійно-технічної освіти.

РОЗДІЛ V

**ВИЩА ОСВІТА В РАКУРСІ СОЦІАЛЬНОЇ ТА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

*«Учиться на прошлом может каждый,
но сегодня этого мало, сегодня нужно
уметь учиться на будущем»*

Герман Канн

5.1. Теоретичні та методичні засади формування нової парадигми вищої освіти

Як уже зазначалося, у світі відбувається зміщення акценту від безпеки держави до безпеки людини. Потреба в інтелектуальному потенціалі, попит на нього – важливий стимул його мобілізації та актуалізації. Економічний прогрес розвинених країн опирається на концепцію розвитку людського потенціалу, а система освіти значною мірою цьому сприяє. За рахунок освіти високорозвинені країни отримують до 40% приросту ВВП. Японія, Південна Корея, Таїланд, Малайзія лише за рахунок концентрації ресурсів лише за 10-15 років змогли досягти значних успіхів у розвитку економіки.

Сьогодні у світі намітився новий погляд на освіту. Освіта, зокрема вища, розглядається як головний фактор соціального й економічного прогресу, оскільки важливою цінністю та основним капіталом сучасного суспільства стає людина, здатна до пошуку та освоєння нових знань, до прийняття нестандартних рішень. Усе більш усвідомлюється імператив виживання цивілізації і глобальної відповідальності кожної людини за майбутнє, збільшується різноманіття соціальних укладів суспільства; визнається об'єктивна необхідність розвитку в людей багатогранності і гнучкості мислення та сприйняття світу.

Президент Токійського університету професор Осахи на міжнародній конференції відмітив, що кінець холодної війни звільнив людство від ядерної різни. Водночас почалась нова війна, яка характеризується змаганням промисловості у глобальному масштабі. Лідери націй нині усвідомлюють, що наука й освіта – ключові фактори підтримки конкурентоспроможності та нормативного розвитку галузей економіки. Японський уряд почав покращувати якість університетської освіти, зміцнювати дослідницьку діяльність університетів, залучати молодь до науки.

Падіння престижу освіти, науки, культури зумовило деформацію і навіть руйнацію системи цінностей наших громадян, зміну моральних принципів, що розхитують ідейні основи суспільства. Це є наслідком відсутності національної політики у сфері освіти.

Інвестиції в освіту не є найкращим варіантом витрат коштів

при короткостроковому плануванні, а з погляду далекострокового підходу – це найбільш вигідний варіант вкладення коштів. Авансований капітал у подальшому дасть віддачу у вигляді прибутку, створеного людським капіталом.

Інвестиції в освіту можна розглядати на різних рівнях: макро- (в масштабах країни), мезо- (за галузевою ознакою), мікрорівнях (підприємства). Студенти, навчені на сучасному обладнанні, з використанням передових технологій, методологій, уміють мобільно мислити, узагальнювати. Вони приносять дивіденди не лише своїми знаннями і професійними навичками, розробками і дослідженнями, але і складають інтелектуальне багатство країни.

Освіта не лише сприяє поширенню науково-технічних досягнень, але й науково-технічному зростанню. Це можна пояснити наступним чином:

- по-перше, темпи розвитку науки і техніки значною мірою обумовлені кількістю науковців, інженерів, дослідників;

- по-друге, зростаюча частка наукових розробок здійснюється у стінах вищих навчальних закладів;

- по-третє, багато поліпшень у технології та організації виробництва вирішується безпосередньо на робочому місці, як правило, випускниками ВНЗ. Якщо освіта розвиває у працівника новаторські здібності, робить його ініціативним, то це сприяє технічному прогресу.

Проте близько однієї третини випускників з вищою освітою працюють не відповідно до фахової підготовки, що негативно позначається на ефективності освіти.

Для підвищення ефективності освіти необхідно, щоб загальна освіта й професійна підготовка орієнтувалися на споживання набутих випускниками вищих навчальних закладів знань та вмінь. А це потребує вивчення постійного попиту на ринку людського капіталу.

Сьогодні безпека ставить у центр міжнародних дискусій людину і звертає увагу на безпеку людей. Нині практично в усьому інформаційному просторі здійснюється перехід до навчання протягом усього життя. Вища освіта є його складовою. Аналіз наукової літератури свідчить про недостатню кількість наукових праць щодо місця і ролі вищої освіти в гарантуванні соціальної безпеки. Для цього, як відмічається у концепції розвитку професійної освіти в Україні, необхідна

інтелектуалізація професійної освіти, урахування науково-технічних досягнень, упровадження новітніх технологій; особистісно орієнтований підхід до професійного навчання та виховання; формування і розвитку ринку освітніх послуг з професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації громадян відповідно до вимог ринку праці; модернізація інформаційного та науково-методичного забезпечення професійної освіти; розвиток соціального партнерства; міжнародне співробітництво [182, с. 4].

Усе це підвищує роль знань у сучасному суспільстві. Знання, як стверджує Д. Белл, це сукупність організаційних висловлень про факти чи ідеї, що являють собою обґрунтоване судження або експериментальний результат, який передається іншим шляхом у певній систематизованій формі. На думку Р. Кроуфорда, нові знання приводять до виникнення нової технології, що, у свою чергу, ініціює економічні зміни, створює нову парадигму. Знання – це здатність застосовувати інформацію до конкретного виду діяльності.

Це також зумовлює необхідність постійного підвищення якості підготовки кадрів, що, у свою чергу, потребує консолідації зусиль різних міністерств і відомств, роботодавців; посилення відповідальності за якісну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів і обґрунтування її критеріїв. У цих умовах особливо велике значення має вища освіта. Адже техніка, що бере активну участь у створенні благ, є такою лише завдяки наявності та використанню технологічних знань. Лише досвідчена кваліфікована робоча сила здатна управляти високотехнологічним процесом. Знання потрібні для створення багатства суспільства. До речі, до цього часу не існує усталеного визначення поняття *інтелектуальний потенціал*. Наприклад, Е. Брукінг його вживає для позначення нематеріальних активів, без яких компанія не може існувати, оскільки вони посилюють конкурентні переваги. Складовими частинами інтелектуального капіталу, на його думку, є людські активи, інтелектуальна власність, інфраструктурні та ринкові активи. Під людськими активами розуміють сукупність колективних знань, співробітників підприємств, їх творчих здібностей, умінь вирішувати проблеми, лідерських якостей, підприємницьких та управлінських навиків.

Якщо ж розглядати інтелектуальний капітал через призму системного підходу, то він трактується як сфера виробничих відносин, що виникають на рівні індивідуального відтворення між суб'єктами господарювання з приводу виробництва, обміну, розподілу та споживання інтелектуального продукту. При такому підході Е. Брукінг виділяє наступні складові цього капіталу інтелектуальний потенціал, власність, активність, інформація, інформаційні та ринкові активи [48, с. 181].

Інтелектуальний капітал суспільства являє собою накопичений у суспільстві певний обсяг знань, інформації, навиків, який дозволяє застосовувати їх з метою суспільного відтворення. Концентрація інтелектуального потенціалу відбувається перш за все в науково-дослідних, проектно-конструкторських і вищих навчальних закладах. Від їх діяльності залежить обсяг і якість інтелектуального капіталу.

Тому нині вкрай важливим є підвищення якості вищої освіти. Як свідчить досвід, цьому сприяє єдність вищої освіти та науки, що забезпечує підготовку фахівців, здатних здійснювати поступальний, інноваційний розвиток країни та національної економіки. Серед моделей таких навчальних закладів є модель т. зв. дослідницького університету. Це перспективна модель, яка ще не набула широкого розповсюдження. Навіть у США із 4000 вищих навчальних закладів статус дослідницького університету мають лише 125, або дещо більше 3% [65].

Дослідницькі університети характеризуються:

- багатоканальністю джерел фінансування: державний і місцевий бюджети, гранти, благодійні фонди, бізнес, прибутки від навчальної, дослідницької, виробничої й консультативної діяльності;

- забезпеченням реалізації інноваційної політики;

- високим рівнем самостійності та обладнанням сучасною технікою, лабораторним устаткуванням навчальних кабінетів, лабораторій тощо;

- розробкою госпрозрахункових тем – проектів, над якими працюють співробітники університету на замовлення приватних компаній або ж державних організацій і розробляють ці проекти спільно з ними. Такі проекти є непоганим фінансовим джерелом доходу для науковців, які беруть у них участь.

Нині в Україні функціонує 353 ВНЗ III-IV рівнів акредитації (рис. 5.1, 5.2).

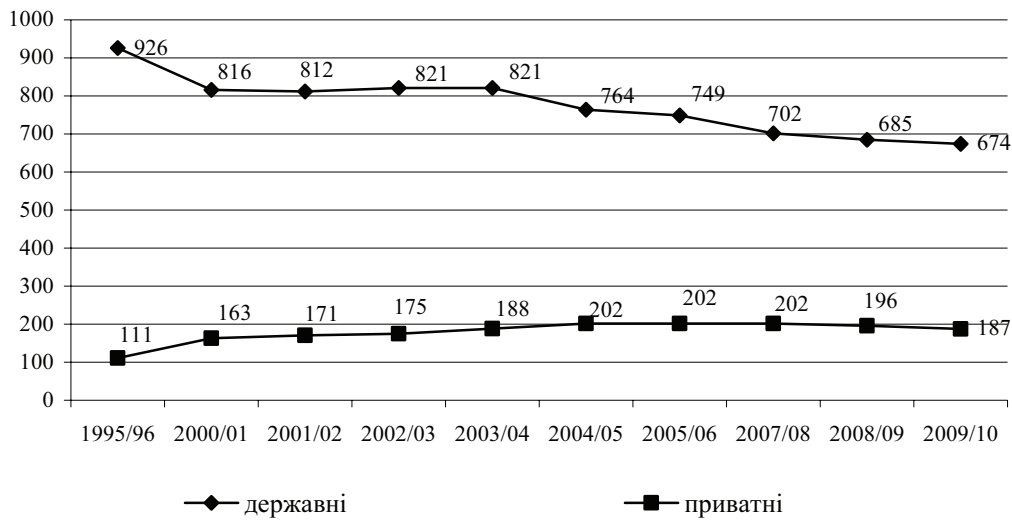

Рисунок 5.1. Динаміка мережі ВНЗ за формами власності

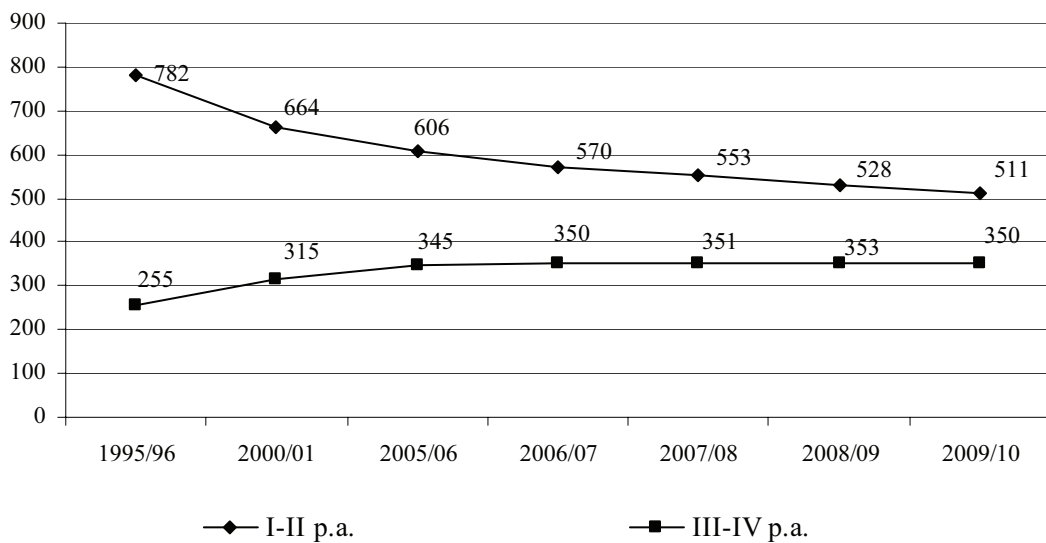

Рисунок 5.2. Динаміка мережі ВНЗ I-IV р.а. за рівнями акредитації

Як видно, останнім часом спостерігається тенденція зменшення мережі вищих навчальних закладів як державної, так і приватної форми власності. І все ж в Україні нині є масовий попит на вищу освіту. При зменшенні випуску із середніх навчальних закладів зростає набір у вищі навчальні заклади як державної, так і приватної форми (рис. 5.3).

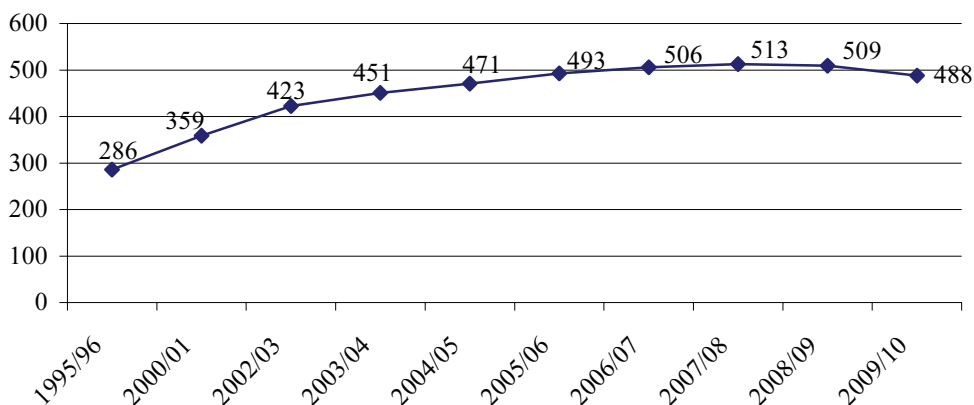

Рисунок 5.3. Динаміка чисельності студентів ВНЗ I-IV р.а. у розрахунку на 10 тис. населення (державної та комунальної форм власності), осіб

Не менш високими темпами зростає цей показник й у ВНЗ приватної форми власності (рис. 5.4).

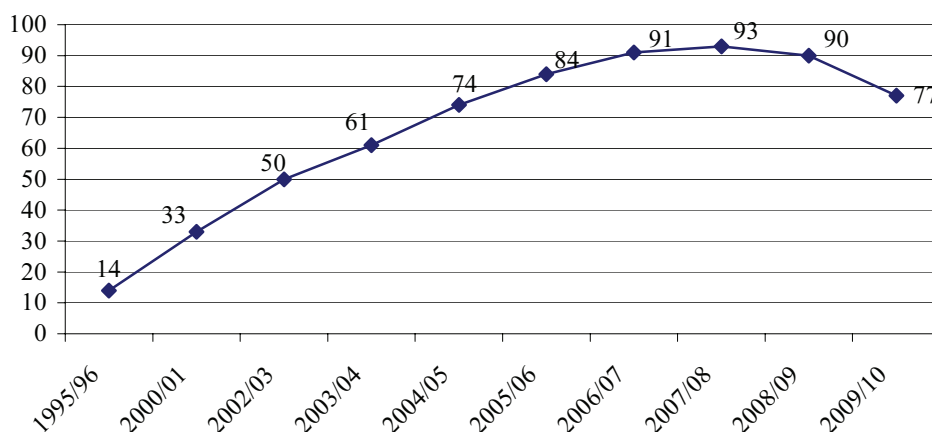

Рисунок 5.4. Чисельність студентів ВНЗ України приватної форми власності в розрахунку на 10 тис. населення, осіб

Як видно, в Україні до 2007/08 н.р. спостерігалось динамічне зростання кількості студентів на 10 тис. населення, а 2009/10 н.р. — зменшення цього показника як по ВНЗ державної та комунальної, так і приватної форми власності. Тут, очевидно, певну роль відіграв і демографічний чинник.

Розвиток приватного сегменту вищої освіти певною мірою поліпшує фінансову ситуацію у сфері економіки. Успішне розв'язання фінансових проблем позитивно вплине на доступність освіти, її кадрове забезпечення, удосконалення організаційної структури.

Серед шляхів підвищення якості освіти в цілому слід виділити нерозривну єдність освіти, науки, інноваційного розвитку та підготовки фахівців, здатних здійснити поступальний економічний розвиток країни. Сьогодні й в Україні формуються дослідницькі університети. Як свідчить досвід розвинених країн, вони забезпечують реалізацію інноваційної політики, якщо такі навчальні заклади обладнані сучасною технікою, що забезпечує впровадження новітніх технологій у викладацькій діяльності.

Поліпшенню цієї ситуації має сприяти реалізація Державної цільової науково-технічної та соціальної програми «Наука в університетах на 2008-2012 роки». У рамках програми передбачається створення елітних університетів, формування освітньо-наукових комплексів. Один із них – «Ресурс», створений на базі вищих навчальних закладів й академічних установ Харківщини; „Південмаш” – на базі Дніпропетровського національного університету та ВО «Південмаш» [103].

У цілому ж слід підкреслити, що фінансування наукових видів діяльності у ВНЗ є недостатніми – менше як 9% від загальних витрат на науку. Обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт за рахунок держбюджету у 2008 р. в Україні становив 3,9 млрд. грн. (рис. 5.5).

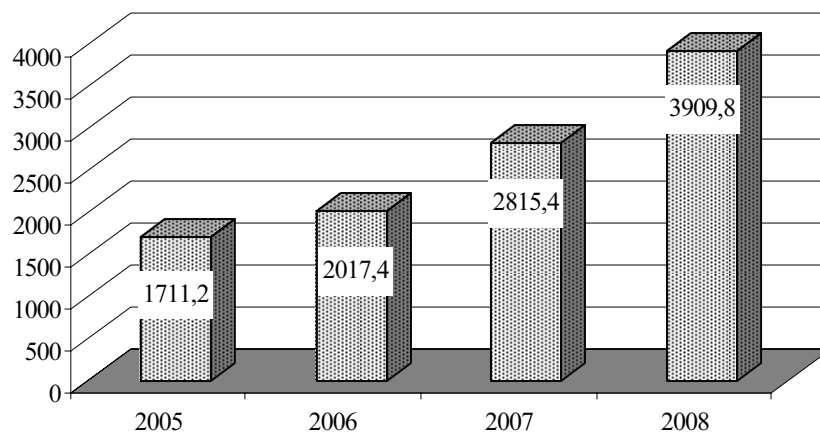

Рисунок 5.5. Динаміка видатків із Державного бюджету на науково-технічну діяльність, млн. грн.

За даними досліджень, ефективне використання науково-технічного потенціалу можливе при досягненні співвідношення виділених коштів на фундаментальні науки, прикладні дослідження та науково-технічні розробки. У 2008 р. в Україні це

співвідношення становило 26:20:54 (відповідно: 1927,4, 1545,6, 4088,2 млн. грн.).

Для покращення технічного оснащення у ВНЗ необхідно активніше до фінансування закладів освіти залучати приватні кошти, як це має місце у багатьох західноєвропейських країнах. Так, у Німеччині частка приватних джерел фінансування в загальному обсязі витрат на університетську освіту становить 8,2%, Данії – 2,4, Голландії – 22,6, Португалії – 7,5%.

Таким чином, у здійсненні освітнього процесу повинні брати участь усі зацікавлені сторони: держава, регіони, навчальні заклади, роботодавці, особи, що прагнуть отримати освіту.

Практика свідчить, що там, де не розвиваються фундаментальні науки, не доводиться чекати й ефективних прикладних досліджень. Водночас, фундаментальні дослідження мають велике значення для формування високоосвіченої нації. А тому фундаментальна наука має не просто зберегти провідні наукові школи, а й забезпечити розвиток нових напрямів досліджень. У прикладній науці назріла необхідність створення науково-виробничих структур, здатних забезпечити концентрацію ресурсів держави і бізнесу на передових напрямках науки і техніки.

В умовах кризи вища школа має формувати кадри з урахуванням майбутньої економіки, її структурних, технологічних, соціальних та інших новацій. Освіта, зокрема вища, має служити своєрідним амортизатором для наростаючого безробіття серед молоді; вона має зберегти культурно-освітній та науковий потенціал.

Безпека освіти, як свідчить світова практика, це перш за все надання якісної освіти. Якість освіти – це співвідношення між цілями і результатами навчання, міра досягнення мети (результату) при тому, що цілі задані операційно і прогнозовані в зоні потенційного розвитку учня.

Якість вищої освіти – це комплексний показник, який синтезує всі етапи становлення особистості, умови і результати навчально-виховного процесу і є критерієм ефективності діяльності освітнього закладу, відповідності реально досягнутих результатів нормативним вимогам, соціальним і особистісним

сподіванням; це сукупність суттєвих властивостей освіти, що відповідають сучасним вимогам педагогічної теорії, практики і задовольняють освітні потреби особистості, суспільства і держави; це постійна орієнтація на задоволення замовника освітніми результатами.

Якість вищої освіти, якість підготовки кадрів передбачають:

- необхідність забезпечення якісного управління навчально-виховним процесом у кожному вищому навчальному закладі;
- здійснення науково-методичної роботи на рівні, що відповідає сучасним вимогам;
- наявність такого кадрового потенціалу, що забезпечить навчальний процес на рівні європейських стандартів;
- задоволення фінансово-господарських потреб відповідно до чинних нормативів;
- якість психосоматичного здоров'я студентів;
- упровадження системи стимулювання праці професорсько-викладацького складу;
- якість результатів освітнього процесу;
- рівень навчальних досягнень студентів;
- якість креативності;
- якість розвитку особистості, її здоров'я [296, с. 78-79].

Функціональна якість вищої освіти відповідає освітнім потребам студентів, вимогам батьків, потребам суспільних інститутів, вимогам регіонального ринку праці та професійної освіти.

США, за визначенням експертів, є освітньою Меккою, лідером у багатьох галузях знань. Це підтверджує і наявність у країні лауреатів найвищого рівня різного роду премій. Лише науковці-медики, котрі живуть у США, отримали дві третини всіх Нобелівських премій (починаючи з 1920 р.).

Ефективність наукової роботи тут визначається:

- публікаціями у просторових наукових журналах;
- залученням до списку 250 авторів, які отримали пріоритетні результати;
- кількістю патентів;
- членством у Національній академії наук і технічних академіях;

-інноваційними впровадженнями.

Якість – головна мета і Болонського процесу. Участь у цьому процесі – це зближення перш за все вищої освіти України з європейською моделлю, входження українських ВНЗ в європейський простір вищої освіти.

Підвищення якості підготовки кадрів передбачає освоєння тих методів і шляхів поліпшення підготовки кадрів, підвищення рівня всієї діяльності вищих навчальних закладів, які реалізуються в рамках Болонського процесу. Євросоюз ставить у сфері освіти завдання створити конкурентоспроможну з американською, кращу в світі систему вищої освіти.

Тому система освіти має в Європі взяти все найкраще. Найпершою умовою підвищення якості освіти є забезпечення адекватного фінансування. При цьому має бути здійснено у контексті світових тенденцій комбінування бюджетного фінансування з ресурсами платників податків, роботодавців, ділових кіл і створення для цього ефективних механізмів, у тому числі й податкових пільг.

Досвід Франції свідчить, що диверсифікація фінансування, наприклад, вищих навчальних закладів, розширення їх самостійності, зміни в оподаткуванні мають здійснюватись у тісному взаємозв'язку.

Важливим напрямом поліпшення якості освіти є ефективне управління ресурсами, у тому числі позабюджетними коштами, оскільки система управління може вступити в протиріччя з вимогами економіки, потребами в інноваційному процесі, терміновістю прийняття рішень. І тут цікавим, на наш погляд, є досвід Німеччини, де діє Конференція ректорів вищих навчальних закладів країни. Це надзвичайно авторитетна організація. Практично жодне рішення щодо розвитку вищої освіти пройти повз неї не може.

У питаннях якості вищої освіти важливо забезпечити консенсус на різних рівнях, у тому числі й на загальноєвропейському. За таких умов можна очікувати реальні результати щодо безпеки в сфері освіти в цілому і вищої, зокрема.

5.2. Вища освіта України в загальноєвропейському просторі

Сьогодні можна сказати, що Україна входить у загальноєвропейський простір. Проте до цього часу існують невирішені проблеми. Серед них – перехід на триступеневу систему освіти. Досвід європейських країн, США свідчить, що магістратура діє лише в половині вищих навчальних закладів. А у нас до цього часу не розроблені атестаційно-кваліфікаційні критерії, які мають бути при цьому використані.

Україна практично не приступила до реалізації завдання щодо докторантури (Ph.D). У нас продовжується підготовка кандидатів наук в аспірантурі (в університетах, академічних і галузевих наукових закладах). Крім того, існує докторантура, де здійснюється підготовка докторів наук.

Сьогодні менше 30% аспірантів і докторантів успішно завершують навчання (із захистом дисертації). Тому в публікаціях все частіше можна зустріти обґрунтування щодо необхідності продовжити тривалість навчання, скажімо, в аспірантурі до 4-х років.

Водночас усе активніше порушується питання про поліпшення використання ресурсного потенціалу освіти в цілому. І цьому має сприяти впровадження моніторингу застосування ресурсного потенціалу освіти (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Методика моніторингу використання ресурсного потенціалу освіти

Компонент ресурсної політики	Показник	Спосіб розрахунку
Виробничо-економічна діяльність	Фондоозброєність праці	Вартість основних засобів / середньоспискова чисельність працівників
	Фондовіддача	Річний випуск продукції / вартість основних засобів
	Продуктивність праці	Виробництво валової продукції / середньоспискова чисельність працівників

Продовження таблиці 5.1

Компонент ресурсної політики	Показники	Спосіб розрахунку
	Рентабельність продукції	Прибуток від реалізації продукції / повні витрати її виробництва та обігу
	Рентабельність персоналу	Прибуток / чисельність виробничого персоналу
Фінансова діяльність	Коефіцієнт платоспроможності	Сума власного капіталу / загальна вартість активів закладу
	Коефіцієнт поточної ліквідності	Сума оборотних активів, включаючи запаси і незавершене виробництво / загальна сума короткотермінових зобов'язань
	Коефіцієнт оборотності оборотного капіталу	Виручка від реалізації / середнє за період значення оборотних активів
	Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними ресурсами	Капітал і резерви + доходи майбутніх періодів + резерви очікуваних витрат (позаоборотні активи) / оборотні активи
	Коефіцієнт маневреності	Власні оборотні ресурси / загальна величина власних ресурсів
	Коефіцієнт фінансового левериджа	Позичений капітал / власний капітал
Маркетингова діяльність	Рентабельність продажів	Чистий прибуток за певний період / чистий обсяг продажів за той же період
	Коефіцієнт затовареності готовою продукцією	Обсяг нереалізованої продукції / обсяг продажів
	Коефіцієнт завантаженості виробничих потужностей	Обсяг випуску продукції / виробнича потужність
	Коефіцієнт обертання запасів	Собівартість реалізованих товарів / середньорічна величина запасів
	Коефіцієнт ефективності реклами і ресурсів стимулювання збуту	Витрати на рекламу і стимулювання збуту / приріст прибутку від реалізації
Інноваційна діяльність	Коефіцієнт майна, передбаченого для розробок і впровадження інновацій	Вартість обладнання дослідно-експериментального призначення / вартість обладнання виробничого призначення
	Частка персоналу, зайнятого в інноваційній сфері	Чисельність працівників, зайнятих в інноваційній сфері / середньоспискова чисельність працівників
	Рівень новизни продукції	Виручка від реалізації нової(удосконаленої) продукції / загальна виручка
	Коефіцієнт інноваційних витрат	Витрати на інновації / сума витрат на виробництво і реалізацію

Продовження таблиці 5.1

Компоненти ресурсної політики	Показники	Спосіб розрахунку
	Рентабельність інноваційних витрат	Прибуток від інноваційної діяльності / витрати від інноваційної діяльності
Управлінська діяльність	Частка витрат на управління	Балів
	Якість управлінських рішень	Балів
	Коефіцієнт інноваційних менеджерів	Чисельність менеджерів, зайнятих в інноваційній сфері / чисельність адміністративно-управлінського персоналу закладу

В Україні зростають обсяги фінансування науково-технічної діяльності у ВНЗ і не лише за рахунок Державного бюджету (рис. 5.6).

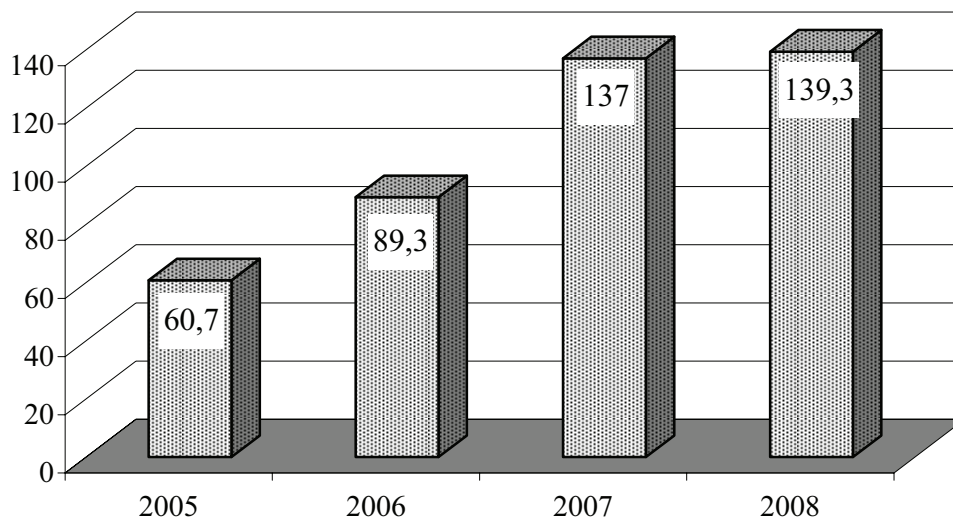

Рисунок 5.6. Динаміка обсягів видатків із Державного бюджету на науково-технічну діяльність у ВНЗ, млн. грн.

Останнім часом фінансування вищої освіти в цілому дещо поліпшилось. Цьому сприяло:

- запровадження багатоканальної моделі фінансування освіти;
- надання державному вищому навчальному закладу статусу юридичної особи із широкою економічною самостійністю;
- перетворення кожного вищого навчального закладу на незалежного суб'єкта на ринку освітніх послуг;
- створення у навчальному закладі мотивації до заробляння власних коштів;

-розвиток мережі недержавних навчальних закладів, які фінансуються практично за рахунок надання платних послуг. До речі, за рівнем надання платних освітніх послуг Україна увійшла до списку світових лідерів.

Однак, починаючи з кінця 2008 року, фінансування вищих навчальних закладів почало скорочуватись, зменшились видатки й на інноваційну діяльність, що, безперечно, зумовлено кризовими явищами в українській економіці. Хронічне недофінансування освіти за рахунок бюджетних коштів зумовлює руйнування матеріально-технічної бази навчальних закладів, зниження соціального статусу викладачів ВНЗ і наукових працівників, старіння науково-педагогічних кадрів, незворотну втрату наукових шкіл, зниження інноваційної активності в цілому. Наприклад, у 2008 р. лише в системі професійно-технічної освіти діяло 806 сучасних навчальних комп'ютерних комплексів, майже в одній третині профтехучилищ – системи інноваційних методик викладання комп'ютерних програм. Це, безперечно, значно краще, ніж 5 років тому. Проте, слід зазначити, що окремі регіони впроваджують принцип комп'ютеризації «один учень – один комп'ютер». Саме за таких умов можна говорити про забезпеченість учнів, студентів комп'ютерами. Адже державне фінансування освіти – це державні гарантії забезпечити технічне переоснащення навчальних закладів – важливої передумови якісної освіти.

Протягом 2006-2008 рр. частка ВВП, яка виділялась на розвиток вищої освіти, залишилась на рівні 1,8%. Крім того, як свідчать результати наших досліджень, ці кошти використовувались не завжди раціонально. Загалом в освіті ефективність застосування коштів, що направляються в освіту, є низькою. Скажімо, в Японії, Південній Кореї у середньому на одного вчителя припадає втричі більше учнів, ніж в Україні. Особливо це характерно для сільської школи, що не сприяє підвищенню якості середньої освіти. Водночас у нашій державі практично нічого не робиться для оптимізації мережі загальноосвітніх шкіл. Щоправда, не завжди закриття малокомплектної школи на селі має альтернативу. Сьогодні, наприклад, багато дітей шкільного віку в Сумській, Чернігівській і Волинській областях не вчаться тільки тому, що немає, де вчитись.

Щоб вирішити цю проблему, необхідно, на наш погляд, реалізувати наступні принципи:

- передачі ініціативи на найнижчий можливий рівень. Усі рішення мають прийматись на найнижчому рівні, адже найкраще знають, як вирішувати певні проблеми ті, хто до них найбільше наближений;

- партнерства – рішення приймаються в партнерстві з усіма зацікавленими сторонами. У цьому контексті мають бути тісні партнерські відносини з бізнесом, який має повернутись обличчям до освіти. Така співпраця повинна сприяти формуванню конкурентоспроможного випускника. (Про яку конкурентоспроможність освіти може йти мова, коли в освітніх закладах використовується обладнання, якому 50-60 років?!);

- оптимального втручання держави – на найвищому рівні визначається стратегія, відстежується результативність роботи, а тим, хто здійснює освітній процес, надається максимально можлива самостійність. Водночас держава має створити умови для ефективної діяльності навчального закладу. Позитивним прикладом у цьому плані може бути Фінляндія, де трендом є якісна освіта з високим рівнем доступності. Фінляндія нині має один з найвищих рівнів освіти в Європі. Ще на початку 90-х років минулого століття ця країна своїм пріоритетом визнала освіту, науку та інновації*. При цьому 20% фінансування освіти забезпечує бізнес;

- децентралізації, що на всіх рівнях є провідною тенденцією у світі [112,с. 56].

Важливо також:

- максимально зосередити бюджетні ресурси на пріоритетних напрямках розвитку освіти;

- не допускати нераціональне розмивання коштів без урахування реальних потреб. Очевидно було б більш ефективним фінансувати, скажімо, вищої школи з урахуванням вкладу ВНЗ у розв'язання соціально-економічних проблем міста, регіону тощо;

- збільшити частку конкурсної складової при їх перерозподілі;

- забезпечити перегляд практики нічим не оправданої

* У Фінляндії директор гімназії, скажімо, не має ніяких проблем із фінансуванням навчального закладу, тоді як директор такого ж закладу в Україні 30% свого часу витрачає на розв'язання фінансових питань.

дискримінації в оплаті праці освітян залежно від форми власності навчального закладу;

-упровадити систему середньо- і довгострокового фінансування наукових проектів. Такий підхід, як свідчить досвід, сприяє більшій їх віддачі. У новому законопроекті «Про вищу освіту» встановлено нові норми фінансової діяльності вищих навчальних закладів: надано право відкривати рахунки, у тому числі депозитні, користуватися банківськими кредитами, не застосовувати тендерні процедури на здобуття вищої освіти, встановлювати розміри плати за навчання;

-реалізувати принцип, що визначає відповідальність за фінансову допомогу фундаментальній науці;

-більш активно шукати і впроваджувати позабюджетні джерела фінансового забезпечення (скажімо, податкові пільги, що могло б значно розширити коло приватних грантодавачів);

-розвивати суспільні форми заохочення матеріального стимулювання розвитку освіти з боку бізнесу чи приватних осіб, інших форм меценатства тощо.

За умов бюджетного недофінансування посилюється комерціалізація освіти, розвиток освітнього кредиту, освітнього страхування життєдіяльності установ. Зниження фінансового забезпечення зумовлює й зниження якості освіти. А це є однією з небезпек, як у сфері освіти, так і в економіці. Адже освіта та наука визначають динаміку економічного розвитку, становище країни у світовому співтоваристві.

Освіта забезпечує підготовку кадрів, від якості якої значною мірою залежать і темпи подолання фінансової й соціально-економічної кризи в Україні. Слово *криза* – одне з найпоширеніших нині у сучасному бутті людини. В результаті фінансово-економічної кризи в житті українського народу відбувся занепад у соціально-економічній, духовній, природній сферах. Аналіз статистичних показників свідчить, що в країні поширилась масова бідність, у тому числі працюючого населення. Кількість депресивних і стагнуючих районів зростає. Тому подолання цього негативного явища є одним з найгостріших завдань. І тут велика роль відводиться вищим навчальним закладам. Останні являють собою особливий сегмент соціальної сфери, де готуються майбутні професійні кадри, нове покоління фахівців і науковців.

Кризова ситуація в Україні спричинила нові проблеми в роботі з кадрами, їх правовому та соціальному захисті. Це проявляється, перш за все, в тому, що кадровий потенціал соціально-культурного призначення суттєво ослаблений в результаті відтоку перспективних співробітників в інші державні та комерційні структури. Це тягне за собою зниження рівня професіоналізму, збільшення порушень законності тощо. Тому кадрова ситуація в соціально-культурній сфері вимагає корекції концептуальних підходів і стратегії розвитку професійної освіти. Аналіз стану кадрової роботи в закладах соціально-культурного призначення демонструє необхідність удосконалення професійної підготовки. Процес модернізації навчання здійснюється дуже повільно і не забезпечує потреби, особливо в кадрах необхідної кваліфікації. Нині в сфері кадрового забезпечення найгострішими проблемами є:

- задоволення потреб галузей соціального призначення у висококваліфікованих спеціалістах;
- зниження плинності та відтоку кадрів;
- забезпечення безперервного професійного зростання, професійної мобільності та підвищення кваліфікації;
- інтеграція освіти, науки, практики в діяльності закладів соціально-культурного призначення;
- розвиток вищої освіти як центрів освіти, науки, культури, передового досвіду діяльності відповідних закладів.

Якість підготовки кадрів визначається різними чинниками (зовнішніми та внутрішніми). До зовнішніх відносяться:

- стан організації навчально-виховного процесу;
- рівень професійної, педагогічної і психологічної підготовки викладачів;
- дидактичні і психологічні закономірності навчально-професійної діяльності студентів;
- якість шкільної підготовки;
- матеріально-побутові умови життя студентів тощо.

Внутрішніми чинниками є:

- стан здоров'я студента;
- рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей;
- особливості пізнавальних процесів (увага, пам'ять, мислення тощо);
- готовність студента до навчання;

- свідомий чи компромісний вибір професії;
- здатність учителя самостійно контролювати й оцінювати себе;
- уміння сформувати збалансований режим роботи й відпочинку, використовуючи особливості адаптації, самооцінки, психологічні особливості та інші.

У багатьох вищих навчальних закладах використовується інтегративний підхід до оцінки якості знань:

- по-перше, він передбачає застосування як одиницю аналізу не окремі якісні можливості, а інтегральні формування, що відіграють ключову роль в успішності реалізації професійної діяльності спеціаліста і його саморозвитку;

- по-друге, використання для оцінки якості освіти на принципах взаємодоповнення різних еталонів: освітніх стандартів, типових (середньостатистичних) значень параметрів, що характеризують професійно-логічний розвиток майбутніх спеціалістів; показників вихідного, проміжного та кінцевого стану готовності спеціаліста і розвитку його базових компетенцій;

- по-третє, поєднання в оцінці якості освіти критеріїв, що відображають результативні і процесуальні аспекти освітньої діяльності;

- по-четверте, взаємодоповнення традиційних методів оцінки якості освіти (іспити, заліки, колоквиуми, звіти про роботу тощо) з нетрадиційними та інноваційними формами і методами (модульно-рейтингова система оцінки засвоєння освітніх програм; використання комп'ютерного багаторівневого тестування; діагностика і моніторинг професійно-особистісного розвитку майбутнього спеціаліста, захист і презентація творчих проєктів, система міждисциплінарних іспитів, системні дослідницькі роботи тощо);

- по-п'яте, використання для оцінки якості освіти системи завдань, складання за принципом наростання від курсу до курсу ступеня інтеграції досвіду майбутнього спеціаліста та інтеграції його діяльності з навколишнім соціальним середовищем [455, с. 163].

Поліпшенню підготовки кадрів сприяє створення навчально-науково-виробничих комплексів (ННВК). Один із перших таких створено на базі Донбаської державної машинобудівної академії

«Фахівець». Ним охоплено два науково-дослідні інститути, 13 провідних виробництв регіону, 17 загальноосвітніх шкіл, 11 технікумів, 4 професійно-технічних училища. У рамках цього ННВК вирішуються питання відбору кращих абітурієнтів і надання студентам можливості пристосовуватись до майбутнього місця роботи, а також їх подальшого працевлаштування. Загалом у Донецькій області найбільшу кількість фахівців ВНЗ I-II р.а. готували саме для промисловості (44,7% від загальної кількості), економіки (10,8), освіти (6,3), а ВНЗ III-IV р.а. – для промисловості (40,5), освіти (36,7), економіки (6,6%).

Забезпеченню доступності якісної освіти сприяють різні освітні проекти. В сучасних умовах зміцненню освітньої безпеки сприяє активізація комп'ютерного навчання, забезпечення всіх комп'ютерною грамотністю. Зокрема, упроваджується Програма міжнародного стандарту. Так, у Харкові презентовано проект технічного університету «ХПІ», метою якого є заохочення населення до підвищення рівня комп'ютеризації, оволодіння комп'ютером, відповідними програмами. Сьогодні міжнародний стандарт комп'ютерної грамотності із видачею відповідного сертифіката використовується у 165 країнах світу. У рамках програми, розрахованої на учнівство, студентів, учителів загальноосвітніх шкіл, безробітних і пенсіонерів, в Україні 2009 р. діяло шість центрів тестування, три з яких розташовані у Харкові. На Харківщині підвищення рівня комп'ютерної грамотності розпочато з викладачів профільних дисциплін у загальноосвітніх школах. Кожен учитель один раз у 5 років має проходити відповідні курси підвищення кваліфікації.

Якісну освіту забезпечує впровадження у навчальний процес інформаційних технологій. Сьогодні практично не можна уявити навчальний процес без застосування інформаційних технологій. Їх використання передбачено в загальноосвітніх стандартах і програмах, що регламентують підготовку спеціалістів у вищих навчальних закладах. Інформаційні технології відіграють зростаючу роль у розвитку суспільства в цілому, підвищенні кадрового потенціалу економіки. Використання інформаційних технологій пов'язано з доступом до Інтернет, мобільних засобів зв'язку тощо.

Інформаційні технології нерідко ототожнюються з комп'ютерними технологіями. Підвищуючи якість освіти,

комп'ютерні технології дозволяють людині успішніше та швидше адаптуватись до навколишнього середовища і до тих змін, які відбуваються в соціальній сфері. Саме комп'ютерні інформаційні технології характеризуються багатьма перевагами. Відомо, що одним із негативних наслідків використання комп'ютерних технологій є розвиток ситуативної тривоги учнів, яка значно знижує комп'ютерну грамотність, інтерес до роботи.

Ми погоджуємось з тими науковцями, які інформаційні технології не обмежують лише використанням комп'ютерів. До них відносять і роботу з підручниками, довідниками, періодичними виданнями, технічними засобами навчання, включаючи кіно, аудіо-відеоресурси, тобто ті педагогічні технології, в яких знаходять застосування ресурси інформатизації освіти.

Це більш широке і, по суті, більш адекватне розуміння інформаційних технологій актуальне й нині. Гіпертрофоване застосування нових інформаційно-комунікаційних технологій зумовлює зниження здатності до симпатії, провокує безвідповідальність і конфліктність.

Комп'ютери та Інтернет нерідко позбавляють людину роботи з літературою, довідниками. Використання комп'ютерних технологій порушує духовний контакт вчителя та учня, позбавляє навчальний процес такої важливої його компонента, як діалог між ними, тобто тими, хто навчається. Власне процес комп'ютеризації вимагає великих фінансових витрат. Варто також пам'ятати, що для поглибленого оволодіння будь-якою галуззю знань необхідна кропітка робота з друкованими джерелами, які є більш повними та надійними, ніж інформаційні потоки, доступні через Інтернет.

Послабити недоліки використання комп'ютерів допомагає поєднання комп'ютерних і некомп'ютерних технологій.

Такий підхід є особливо корисним у наступних ситуаціях:

- при навчанні студентів найпростішим способам роботи з інформацією (аналіз інформації, її порівняння та класифікація, узагальнення тощо);

- на етапі адаптації студентів перших курсів до навчального процесу вищого навчального закладу;

- в умовах недостатнього оснащення навчальних закладів комп'ютерами, наприклад у загальноосвітніх школах.

Не викликає ні в кого сумнівів, що в умовах інноваційної економіки зростає потреба у швидкодіючих комп'ютерах. Прогрес телекомунікацій і супутникових технологій, що дозволяють передавати дані з високою швидкістю і при малих витратах, фактично звів до мінімуму фізичну відстань як комунікаційний бар'єр і фактор економічної конкурентоспроможності. Комп'ютерні технології проникають повсюди, про що свідчить поширення Інтернету і мобільного телефону. Але не можна, особливо в освіті, відкидати й некомп'ютерні технології. Їх використання в навчально-виховному процесі не приводить до зниження рівня інформатизації освіти, оскільки вони передбачають різні методи роботи з інформацією, допомагають скоротити так званий інформаційний розрив чи цифрову нерівність, що полягає в різниці інформаційної підготовки, інформаційних можливостей тощо.

Нині на перший план висунуто завдання підвищення конкурентоспроможності спеціалістів. Відомо, що конкурентоспроможність випускника ВНЗ залежить від його вміння взаємодіяти з іншими людьми. Тому зростає значення компетенцій, збільшується попит на тих спеціалістів, які незалежно від віку, стажу роботи орієнтовані на безперервну освіту.

Сучасна система вищої освіти України адаптується до вимог Болонської декларації. Згідно з її вимогами у кожному вищому навчальному закладі впроваджуються нові форми навчання, зокрема кредитно-модульна система організації навчання та кредитно-рейтингова система оцінювання знань студентів.

Модульна технологія навчання спонукає студента до активності. Ця модель навчання зумовлює зміну позицій студента та викладача, підвищує відповідальність студента за якість знань.

Викладач має не лише застосовувати сучасні інформаційні технології навчання, а й уміло використовувати ресурс студента для підвищення якості знань, формувати в нього (студента) мотивацію до творчої самореалізації, спонукати його до творчості.

Болонська система підвищує відповідальність студента за результати своєї роботи, що спонукає до самоусвідомлення себе як активної головної продуктивної сили. Р. Бернс доводить, що

низька самооцінка, невпевненість у собі заважають студенту проявити себе в навчально-професійній діяльності [35].

Несформованість прийомів мислення, лінощі, невміння вчитися, неорганізованість та інші негативні якості призводять до значних прогалин у знаннях, до неуспішності.

Тому сьогодні вкрай важливим є впровадження у навчальний процес активних методів навчання. Уже всім зрозуміло, що інвестиції в освіту – один з найефективніших шляхів інвестиційної діяльності. Сьогодні, коли і державні, і комерційні ВНЗ надають можливість вчитись на платній основі, збільшуються можливості як вибору місця, так і форми навчання. Тим самим людина може брати активну участь у формуванні свого професійного майбутнього, в яке вона вкладає гроші. Цьому мають сприяти різні підходи до реформування вищих навчальних закладів. Наслідком цього мають стати університети як базові для організації системи безперервної освіти. Як свідчить світовий досвід, університети є головною ланкою між новими знаннями та їх конкретним використанням на практиці. Такий підхід сприяє підвищенню рівня професійної освіти. Серед останніх (підходів) – це інтеграція освіти та науки. З їх інтеграцією відбувається поворот економіки до інновацій. Такі освітньо-наукові центри існують у багатьох країнах. Скажімо, у Росії такі центри отримуватимуть відповідний статус на конкурсній основі. При цьому категорія присвоюватиметься не навічно, а на 10 років, що дозволить привнести у вищу школу дух змагання, конкуренції. Конкурс на здобуття статусу інноваційного університету, як і конкурс інноваційних освітніх програм, передбачає проводити його (конкурс) у два етапи. Спочатку експертна комісія розглядає інноваційні програми вищих навчальних закладів, здійснюючи їх фільтрацію, після чого конкурсна комісія виносить остаточне рішення. Національні дослідницькі університети мають мати власні освітні стандарти за однієї умови, що вони випереджають існуючі. Водночас такі вищі навчальні заклади сприятимуть не лише підвищенню якості підготовки кадрів, інтеграції освіти та науки, зростанню ефективності економіки, але й активізації ринкових трансформацій. Адже до цього часу значна частина бізнесу не надає підтримки фундаментальним дослідженням. Ділові кола країни не лише не займались підготовкою кадрів, а й розвитком

інноваційної діяльності. Для інноваційної діяльності, як свідчить практика, потрібні філігранні практичні вміння, навички, а таких фахівців у нас бракує. Їх підготовці поряд з іншим мають сприяти:

-упровадження проблемно-цільової орієнтації в навчальну діяльність, яка передбачає необхідність стимулювання нормативної активності аудиторії на різних етапах освітнього процесу, вибудови освітнього процесу згідно з актуальними проблемами учнів, студентів, слухачів, пошуку нестандартних способів і шляхів їх розв'язання;

-проектно-креативна спрямованість освітньої діяльності. У свою чергу, формування проектних явищ може сприяти впровадженню в навчальний процес міждисциплінарних і проблемно орієнтованих форм діяльності тощо.

Заслужують на увагу науково-навчальні комплекси (центри вдосконалення), що концентрують зусилля на найбільш актуальних дослідженнях. Створюються вони на конкурсній основі силами провідних академічних й університетських колективів. Це малі стартові фірми і центри трансфера високих технологій, що формуються на базі вузівської та академічної науки, так звані наукові й технологічні парки тощо.

Як і в усьому розвиненому світі, в освіті України мають отримати активний розвиток мережі наукових і технологічних парків, бізнес-інкубаторів, системи консалтингових та інжинірингових фірм, венчурних фондів, орієнтованих виключно на сферу високих технологій. Діяльність останніх сприятиме активізації інноваційної діяльності в цілому і у вищих навчальних закладах, зокрема.

Практично в усіх країнах світу освіта, у першу чергу вища, здійснює активну інноваційну політику. В Україні частка вищих навчальних закладів серед усіх організацій, які займаються дослідженнями й розробками інновацій організації навчального процесу, становить 5,4% [258].

На поліпшення якості підготовки кадрів направлено і впровадження незалежного зовнішнього оцінювання знань^{*}, яке може виконувати як діагностичну, так і сертифікаційну функції.

* У проекті нового закону «Про вищу освіту» включено норму щодо обов'язковості проходження зовнішнього незалежного оцінювання знань осіб, які бажають здобувати вищу освіту на базі повної загальної середньої освіти.

Незважаючи на п'ятирічний досвід упровадження цієї новації в освітню сферу, ставлення до неї в суспільстві неоднозначне.

Проте слід пам'ятати, що національна Доктрина розвитку освіти передбачає використання світових освітніх стандартів якості освіти. З метою отримання об'єктивних даних про рівень опанування студентами освітніх стандартів у багатьох країнах перевагу віддають так званому зовнішньому оцінюванню знань. Цікавим у цьому плані є досвід багатьох країн, міжнародних організацій, де якісним параметрам освіти надається велике значення. Так, завдяки здійсненню міжнародного проекту в рамках Федерального статистичного департаменту Швейцарії та Національного центру освітньої статистики США і Канади започатковано програму «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні та концептуальні засади» (De Se Co). Експерти цієї програми визначають поняття компетентності (competency) як здатність успішно відповідати на індивідуальні та соціальні потреби, діяти та використовувати поставлені завдання.

Підвищення якості освіти – це крок до освітнього простору Європи. Сьогодні на порядку денному стоїть питання прийняття нового закону «Про вищу освіту», який має забезпечити міцний ґрунт для всіх новацій та реального входження вищої школи до світового та європейського освітньо-наукового простору. Проектом закону визначено такі типи вищих навчальних закладів: університет (класичний, профільний), академія, коледж, професійний коледж, а також вимоги до них.

Внесено суттєві зміни в структуру вищої освіти. Зокрема, вилучено освітні рівні вищої освіти (неповна вища освіта, базова вища освіта, повна вища освіта). Включено освітньо-науковий рівень доктора філософії, вилучено освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста. Вилучено поняття рівнів акредитації вищих навчальних закладів.

Для кожної держави першочерговою найважливішою проблемою є підвищення якості освіти. Багато авторів вважає, що заочне незалежне оцінювання не сприяє підвищенню якості освіти [220, с. 7]. На їхню думку, відсутність до цього часу законодавчого механізму впровадження зовнішнього незалежного оцінювання сприяє наявності суб'єктивного чинника (Міністерство освіти і науки) як монополіста в організаційно-процедурних питаннях.

Багато освітян схиляються до думки, що зовнішнє незалежне тестування започаткувало знецінення шкільного атестата. Адже випускники вивчають лише ті три предмети, за якими здійснюється тестування. До цього часу сертифікату не надано законного статусу, незважаючи на те, що саме їм надано право вступу до вищого навчального закладу. Вилучення із переліку ряду навчальних предметів для заочного незалежного тестування призводить до зниження підготовки учнів з цих предметів. Наприклад, у 2008 р. предмет «Основи правознавства» був у переліку навчальних предметів для зовнішнього незалежного тестування, а в 2009 р. – його вже не було. Це ж стосується й економіки. А звідси невідомо, які ж предмети будуть профільними при вступі до юридичних вищих навчальних закладів та економічних. У багатьох вищих навчальних закладах керівництво саме визначає перелік профільних предметів. Відсутність профільного предмета, скажімо, на юридичні факультети ВНЗ дає підставу зараховувати вступників за непрофільними дисциплінами. Так, 2009 р. на юридичний факультет Закарпатського державного університету абітурієнт мав право подати п'ять сертифікатів із різних предметів, Київського національного університету ім. Тараса Шевченка – три, Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого – два.

Безперечно, що нинішня система незалежного зовнішнього оцінювання потребує вдосконалення. Програми на тести мають орієнтуватися на шкільні навчальні програми. До речі, до цього часу в умовах прийому не вказано, які бали слід вважати вирішальними.

Подальше підвищення якості освіти, у свою чергу, сприятиме активізації економіки знань, яка передбачає:

- активну участь студента в процесі навчання, на противагу пасивному засвоєнню навчальної інформації;

- акцентування результату навчання на формуванні універсальних і професійних компетенцій студентів, яка повинна:

- визначити готовність випускника до професійної діяльності;
- надавати можливість маневру в швидко змінюваних умовах суспільства та економіки;

• стати перевіряючою та змінюваною тощо.

Таким чином, досить гострою й актуальною залишається

проблема якості підготовки кадрів у вищих навчальних закладах. Цьому має сприяти активне впровадження тристоронніх договорів «студент – роботодавець – вищий навчальний заклад» із відображенням у них взаємовідносинах прав та обов'язків. У ці рамки варто включити й систему державного замовлення на відповідних фахівців. Молода людина для здобуття фахової освіти може взяти кредит, який має упродовж 10-15 років повернути. При цьому важливо, щоб умови отримання та повернення освітніх кредитів не зашкодили життєвому рівню населення.

Забезпеченню підготовки фахівців високої якості має сприяти інтеграція вищих навчальних закладів, академічних і галузевих секторів науки, промисловості, бізнесу. У цьому контексті особливого значення має набути впровадження у діяльність вищих навчальних закладів інноваційних технологій. Адже нині освіта в цілому і вища зокрема характеризується недостатнім рівнем інноваційної активності. Цьому певною мірою сприяє і те, що власне в науці, яка нині поділяється на академічну, галузеву та вузівську, на жаль, існує незбалансованість її зусиль на розвиток та впровадження нових організаційних форм, які відповідають логіці ринкових відносин, у тому числі сфері освіти. Подолання цих недоліків сприятиме інтеграції освіти та науки, залученню роботодавців до підготовки фахівців, прискоренню формування конкурентноздатної головної продуктивної сили суспільства.

5.3. Адаптація вищої освіти України до Болонської системи – шлях підвищення її якості

Болонський процес, як відомо, започаткований десять років тому. Сорок шість держав на двох континентах стали його учасниками. Україна приєдналася до реформи 19 травня 2005 року.

Мета Болонської декларації полягає у створенні єдиного «Європейського простору вищої освіти» (*European Higher Education Area*). Це дасть змогу усунути перешкоди для реформування освіти. За аналогією чотирьох свобод, фундаментальних для спільного ринку Європейського Союзу, а

саме: свободи руху капіталу, робочої сили, товарів і послуг, Болонська система наполягає на необхідності свободи руху знання. Такий підхід передбачає усунення перешкод для мобільності студентів, викладачів і дослідників між країнами-учасницями Болонської системи. Зняття віртуальних, хоча і відчутних, кордонів між історично різними освітніми системами вимагає введення чіткої і зрозумілої для всіх учасників процесу системи дипломів, прозорість присудження наукових ступенів, еквівалентність кваліфікацій тощо.

У центрі уваги болонських зрушень перебувають критерії, що уможливають мобільність: спільна європейська триступенева освіта (*бакалавр – магістр – PhD*), вихід на єдину систему кваліфікацій (що включає шкільну і навіть дошкільну освіту), еквівалентність і взаємовизнання дипломів, європейська кредитно-модульна система (*ECTS, European Credit Transfer and Accumulation System*). Ці структурні нововведення є критеріями, необхідними для стимулювання руху знань. За задумом учасників Болонської системи, введення спільного знаменника для вимірювання знань сприятиме гармонізації, а не уніфікації освітніх систем і суттєво спростить процедуру мобільності.

Як відомо, повноправним членом Болонського процесу, крім сорока шести держав, є Європейська Комісія, яка, до того ж, фінансує чимало пов'язаних із Болонською реформою ініціатив. Підтвердженням цього є навчальна програма Erasmus Mundus, що вже заснувала понад сто європейських міжнародних магістерських програм, відкритих для студентів з усього світу. Програма, розпочата 2004 р., буде продовжена на період до 2013 року і поширена на рівень докторських програм. Іншим цікавим прикладом фінансової підтримки болонських принципів є програма TEMPUS, яка фінансує структурні заходи, що допомагають реформувати освітні системи в напрямі цілей Болонської реформи. До так званих консультативних членів реформи входять європейські організації: Рада Європи і ЮНЕСКО, а також п'ять впливових пан-європейських університетських асоціацій, зокрема, Європейська університетська асоціація, Європейська асоціація інституцій вищої освіти, Європейська студентська спілка, Європейська асоціація забезпечення якості у вищій освіті, Міжнародна освітня пан-європейська структура.

Водночас, на відміну від Європейського Союзу, який є економічним, соціальним і політичним проектом, освітній проект Болонського процесу більш відкритий для зовнішнього світу. У реформуванні вищої освіти в контексті вимог Болонської декларації беруть участь не лише країни-члени ЄС, але і європейські держави, що не входять до Євросоюзу (Швейцарія, Ісландія, Норвегія), «карликові» країни (Андорра, Ватикан), країни Азії (Туреччина*, Вірменія, Азербайджан), Балканські, а також східноєвропейські країни пострадянського простору (Росія, Україна, Молдова). Більше того, приєднання до Болонського процесу не можна вважати лише євроінтеграційною ініціативою, хоча так часто вважають, наводячи приклад демонстративної відмови від участі в цьому процесі Білорусі. Проте приєднання Росії до нього ще 2003 року свідчить про те, що участь у реформі не може автоматично означати наявність євроінтеграційних сподівань країни.

Відкритість до зовнішнього світу європейської реформи визначає і відносно простий алгоритм приєднання до неї. На відміну від Європейського Союзу, приєднання до створення єдиного європейського простору вищої освіти не вимагає жорсткої відповідності економічним, соціальним чи політичним критеріям. Єдиною умовою можливості приєднання до Болонського процесу, згідно з Берлінським комюніке, є підписання країною Європейської культурної конвенції Ради Європи 1954 року. Тому чотирьом країнам, котрі подали заявку на приєднання до Болонського процесу, але не підписали цю Конвенцію (Ізраїль, Киргизія, Північний Кіпр і Косово), було відмовлено у приєднанні до реформи. В усіх інших випадках, приєднання є досить простою процедурою і базується на бажанні виконавчої влади окремої країни, зокрема Міністерства освіти. Власне тому до цієї реформи приєдналися країни із дуже різним національним освітнім потенціалом і дуже різними освітніми системами.

На міждержавному рівні Болонська реформа розвивається через проведення міжнародних конференцій, які скликають міністрів освіти з усіх країн-учасників реформи кожні два роки. За час упровадження реформи (з 1999 р.), проведено п'ять таких міжнародних міністерських конференцій: у Болоньї (Італія),

* Лише 5% території Туреччини розміщено в Європі, 95% – в Азії.

Празі (Чехія), Берліні (Німеччина), Бергені (Норвегія) і Лондоні (Великобританія). Для підготовки таких конференцій створено Секретаріат Болонського процесу, який кожні два роки переїжджає до країни проведення наступної конференції. Документ, який готується протягом такої конференції, має назву комюніке і є документом координаційного, а не законодавчого характеру. Спілкування між суб'єктами Болонської реформи будується на зразок відкритого методу координації ЄС (*ОМС, Open Method of Coordination, soft law*) і, отже, не передбачає санкцій і покарань у випадку невиконання певних вимог.

Болонська система – це гуманістична реформа вищої освіти, перевагами якої можуть скористатися майже всі країни європейського континенту. Болонська система намагається дати відповідь на проблеми, що загострилися в європейській освіті наприкінці ХХ століття. Так, з ХІХ століття класичною моделлю європейського університету була модель Вільгельма фон Гумбольдта, використана при заснуванні університету в Берліні у 1810 р. і поширена згодом на інші європейські заклади. Ця модель базувалася на двох основних свободах – свободі викладати і навчатися. Модель орієнтувалася на фундаментальні дослідження. Ідеальною метою цієї освітньої моделі був приріст знань, де знання відігравали роль найвищої мети. Проте ця класична модель зіткнулася із певними соціальними та економічними проблемами. Причинами цього, на наш погляд, є безпрецедентна масовизація вищої освіти в багатьох країнах Європи, у тому числі в Україні, що призвело до інфляції освітніх практик і хронічного недофінансування вищої освіти. По-друге, було помічено, що велика частка громадян із вищою освітою не має позитивного впливу на досить високий рівень безробіття у країнах-членах ЄС. Отже, знання виявилися неефективними для вирішення критичної маси соціальних і економічних проблем.

У цих умовах особливої гостроти набуло питання економічної і суспільної ефективності вищої освіти. Адже знання, як свідчить практика, є засобом уникнення соціальної напруги в суспільстві і підвищення економічного зростання. У 2000 році, тобто через рік після початку Болонської реформи, у португальській столиці Лісабон, де голови європейських держав і урядів домовилися про досить амбітну мету: сформувати в Європейському Союзі найбільш конкурентоспроможну і

динамічну економіку, засновану на знанні, до 2010 року. Зрозуміло, що суперниками ЄС у конкуренції на інноваційному ринку є Сполучені Штати Америки та Японія. Ця десятирічка (2000-2010 рр.), фінал якої збігається із завершенням Болонського процесу, отримала назву Лісабонської стратегії. Знання, згідно з останньою, є важливим рушієм економіки. Ключовими поняттями цієї стратегії є створення так званої економіки знання, формування ефективних зв'язків між дослідженнями, інноваціями і бізнесом; вирішення проблем працевлаштування випускників вищих навчальних закладів тощо. Тобто ставиться питання так: нині недостатньо лише проводити фундаментальні дослідження й отримувати Нобелівські премії. Не менш важливим є необхідність за рахунок вищої освіти забезпечити виробництво інноваційного продукту, підвищення рентабельності дослідження, зміцнення зв'язків вищого навчального закладу і ринку праці, університету і суспільства з метою підвищення конкурентоспроможності кожної країни Європи в цілому. Відтак, Лісабонська стратегія внесла певне спрямування на практичний, більш прагматичний результат досліджень, підвищення якості освіти та її вплив на економічну ситуацію в регіоні.

Болонський процес, безперечно, пов'язаний із Лісабонською стратегією. Саме Лісабонська настанова вплинула на Празьке комюніке Болонського процесу (2001 р.), в якому з'являється тема ціложиттєвого навчання, здатного дати відповідь на виклики технологічних інновацій. У Болонській системі позитивним є й те, що вона орієнтована на студента (*student-oriented education*), тобто майбутнього головного гравця на ринку праці, перш за все, тоді як класичною орієнтацією освіти була орієнтація на викладача (*lecture-oriented education*), а відтак, на дослідження. Одним із інструментів Болонської системи є додаток до диплому або кредитно-модульна система ECTS, які постають не лише як одна з умов конвертованості національних систем освіти або руху знань, але і як важливий показник практичного результату навчання (*output*). Відповідний акцент зроблено на практичних навичках (*transferable skills*) випускників і скорочення часу на підготовку дисертації (до 3 років). Це прискорює працевлаштування випускників вищих навчальних закладів.

Викладене дає підстави стверджувати, що Болонська система

містить виразні елементи ринково орієнтованої, прагматичної реакції на вищу освіту. Введення чіткого і загальновизнаного формального критерію вимірювання компетенцій (наприклад, ECTS), відкрита інформація щодо наповнення освіти (додаток до диплома із переліком предметів) має сприяти підвищенню прозорості вищого навчального закладу для ринку, працедавців і бізнесу. Водночас мобільність покликана підвищити адаптацію студентів до інших національних систем і суттєво збільшити можливості працевлаштування для людей із вищою освітою.

Водночас, на нашу думку, Болонська система має сприяти й підвищенню фундаментальності знань. Тобто діалог університету із ринком праці може бути важливим, але він не повинен бути єдиним пріоритетом освіти або дослідження, хоча, зрозуміло, що скорочення терміну навчання (зокрема, на рівні PhD) не дає достатньо часу для формування вагомого інтелектуального потенціалу. Статус знань, як найвищої цілі людини, на жаль, останнім часом суттєво втратив свою вагу, тобто ще далеко до Болонського процесу. Модель же економіки знань, яка поступово утверджується в Європі, з'явилася в епоху, коли знання стали масовими, а відтак задіяними в економіці і такими, що мають соціальні наслідки. Відповідно, коли знання стають масовими, вони не можуть зростати за елітарною моделлю незацікавленого знання заради власне знання. Зрозуміло, що це дратує прихильників елітарної моделі. Але, можливо, що наразі це єдиний спосіб реформувати освіту в такий спосіб, щоб збільшувати соціальну гармонію та економічне зростання будь-якої країни.

І цьому має сприяти Болонський процес, спрямований на реформування вищої освіти в європейському просторі. Процес об'єднання Європи, його поширення на схід і прибалтійські країни супроводжується формуванням спільного освітнього і наукового простору та розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері в масштабах усього континенту. Як зазначалось вище, Україна п'ять років тому підписала Болонську декларацію. У вищій освіті України робиться багато щодо реалізації основних принципів декларації, її інтеграції в європейській освітній і науковий простір.

Інтеграційний процес у сфері науки та освіти має дві складові: формування співдружності провідних європейських

університетів під егідою документа, названого Великою хартією університетів (*Magna Charta Univarsitatum*), та об'єднання національних систем освіти і науки в європейський простір з єдиними вимогами, критеріями і стандартами. Головна мета цього процесу – консолідація зусиль наукової та освітянської громадськості й урядів країн Європи для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки і вищої освіти у світовому вимірі (наприклад, протягом останніх 15-20 років вона значно поступається американській системі), а також для підвищення ролі цієї системи в суспільних перетвореннях.

Таким чином, Болонський процес, як зазначалось вище, мав свою передісторію та етапи розвитку, що полягають в розробленні та підписанні представниками країн Європи Лісабонської конвенції (1997 р.) про визнання кваліфікацій для системи вищої освіти європейського регіону та Сорбоннської декларації (Париж, Сорбонна, 1998 р.) щодо узгодження структури системи вищої освіти в Європі. Власне Болонський процес на рівні держав започатковано 19 червня 1999 року в Болоньї підписанням міністрами освіти від імені своїх урядів документа, який назвали Болонською декларацією. Цим актом країни-учасниці цього процесу узгодили спільні вимоги, критерії та стандарти національних систем вищої освіти і домовилися про створення єдиного європейського освітнього та наукового простору до 2010 року. У межах цього простору мають діяти єдині вимоги щодо визнання дипломів про освіту, працевлаштування та мобільності громадян. Усе це має істотно підвищити конкурентоспроможність європейського ринку праці й освітніх послуг. Власне цим документом було задекларовано прийняття загальної системи порівняльних освітньо-кваліфікаційних рівнів, зокрема через:

- затвердження додатка до диплома;
- запровадження в усіх країнах двох циклів навчання за формулою 3 + 2, при цьому перший, бакалаврський, цикл має тривати не менше трьох років, а другий, магістерський, – не менше двох років, вони повинні сприйматися на європейському ринку праці якраз як освітні і кваліфікаційні рівні;
- створення системи кредитів відповідно до європейської системи трансферу оцінок, включно з постійним навчанням;
- сприяння європейській співпраці щодо забезпечення якості

освіти, розробки порівняльних критеріїв і методів оцінки якості;

- усунення перешкод на шляху мобільності студентів і викладачів у межах визначеного простору.

Наступний етап Болонського процесу, який відбувся у Празі 19 травня 2001 року, де представники 33 країн Європи підписали Празьке комюніке. Головні рішеннями останнього ті, що:

- країни знову підтвердили свою позицію щодо цілей, визначених Болонською декларацією;

- учасники високо оцінили активну участь у процесі Європейської асоціації університетів (EUA) та національних студентських спілок Європи (ESIB);

- відзначено конструктивну допомогу з боку Європейської комісії та висловлено зауваження щодо подальшого процесу, беручи до уваги різні цілі Болонської декларації.

На Празькому самміті виділено важливі елементи Європейського простору вищої освіти, а саме: постійне навчання протягом усього життя; мотивоване залучення студентів до навчання; сприяння підвищенню привабливості та конкурентоспроможності європейського простору вищої освіти для інших регіонів світу (зокрема, аспекти транснаціональної освіти).

Третій етап Болонського процесу відбувся в Берліні 18-19 вересня 2003 року, де підписано відповідне комюніке. Принципово нове рішення Берлінського самміту – поширення загальноєвропейських вимог і стандартів уже й на докторські ступені. Встановлено, що в країнах-учасницях Болонського процесу має бути один докторський ступінь – доктор філософії у відповідних сферах знань (природничі науки, соціогуманітарні, економічні та ін.). Була запропонована формула триступеневої освіти (3–5–8), згідно з якою не менше трьох років відводиться для отримання рівня бакалавр, не менше 5 років – для отримання рівня магістр і не менше 8 років – для отримання вченого ступеня доктор філософії. Важливо, що освітньо-кваліфікаційні рівні і вчений ступінь розглядаються як складові цілісної системи освіти людини. Акцентовано увагу на потребі сприяти європейському простору вищої освіти. Особливу увагу приділено важливості контролю і дотримання європейських стандартів якості освіти на всьому просторі. Ці стандарти в Європі розробляє і підтримує відома міжнародна організація, що має назву Європейська

мережа з гарантування якості (European Network Quality Assurance – ENQA). Розроблено додаткові модулі, курси та навчальні плани з європейським змістом, відповідною орієнтацією й організацією. Наголошено на важливій ролі, яку мають відігравати вищі навчальні заклади, щоб зробити реальністю навчання протягом усього життя. Зазначено, що європейський простір вищої освіти та європейський простір дослідницької діяльності – дві взаємопов'язані частини знань. Важливо, що з урахуванням цих нових рішень до Болонської співдружності разом з іншими шістьма країнами було прийнято й Україну.

Зрозуміло, що з огляду на глибокі традиції української освіти і науки в нашій державі буде непросто відмовитися від багатьох переваг своєї системи, наприклад, від двох учених ступенів, у перспективі – від Вищої атестаційної комісії як державного органу контролю за стандартом наукових ступенів та інше.

Отже, Болонський процес – це структурне реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміни освітніх програм і потрібних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах Європи. Його метою було і залишається – створення до 2010 року європейського наукового та освітнього простору для спроможності випускників, мобільності громадян на європейському ринку праці, конкурентоспроможності європейської вищої школи. Для досягнення цієї мети було запропоновано прийняти зручні та зрозумілі градації дипломів, ступенів і кваліфікацій; запровадити у своїй основі двоступеневу структуру вищої освіти; взаємовизнаний у європейському просторі вчений ступінь доктора філософії; використати єдину систему кредитних одиниць (систему ECTS – European Community Course Credit Transfer System), яку ще називають системою кредитних заліків, кредитних рівнів, залікових одиниць, кредитною системою взаємовизнання тощо; ввести уніфіковані і взаємно визнані в європейському просторі додатки до диплома; розробити, підтримувати і розвивати європейські стандарти якості із застосуванням порівняльних критеріїв, механізмів і методів їх оцінки відповідно до вимог ENQA; усунути наявні перешкоди для розширення мобільності студентів, викладачів, дослідників і управлінців вищої школи.

Болонський процес є добровільним; полісуб'єктним; таким,

що ґрунтується на цінностях європейської освіти і культури, не нівелює національні особливості освітніх систем різних країн Європи, багатоваріантним; гнучким; відкритим і поступовим.

Водночас він нерівномірний, суперечливий і складний. Його цілі ще дуже гіпотетичні. Як приєднання до цього процесу, так і неприєднання, мають свої переваги та ризики. Утім з урахуванням усіх «за» і «проти» для країн, які прагнуть до економічного і суспільного розвитку, і, зрештою, вступ до Європейського Союзу (ЄС), альтернативи Болонському процесові бути не може.

Щоб стати повноправним реальним членом, Україні треба активніше здійснювати суттєві перетворення в системі вищої освіти і науки. Найважливіше при цьому провести ґрунтовний порівняльний аналіз вітчизняної системи науки й освіти з європейською (за Болонською моделлю) (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Порівняння освітньо-кваліфікаційних рівнів в Україні та Європі

Освітньо-кваліфікаційні рівні		Рівні кваліфікації вищої освіти FHEQ (рівні European Qualifications Framework)
Рівень відсутній		D – докторський ступінь (Ph) (Level8)
Магістр	Фахівець	M – ступінь магістра Диплом аспіранта Сертифікат аспіранта (Level7)
Рівень відсутній		H – ступінь бакалавра з відзнакою, сертифікати і дипломи закінчених навчальних закладів (Level6)
Бакалавр		I – звичайний ступінь бакалавра. Основний ступінь. Диплом про вищу освіту. Спеціалізована освіта і навчання (Level5)
Рівень відсутній		C – посвідчення про вищу освіту (Level4)

За результатами цього аналізу слід визначити, що потрібно змінити в нашій системі і які слід здійснити реформи. Безперечно, що вони не можуть бути «косметичними», а мають стосуватися глибинних основ нашої освіти й науки. У цьому контексті не можна уникнути реальної інтеграції вітчизняної науки й освіти. Через складності з розпізнаванням освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст виникне потреба започаткувати еквівалентну систему другого рівня. Особливо це важливо для підготовки кваліфікації інженерів в умовах креативної практики,

що має закінчуватися обов'язковим винахідництвом і створенням нової техніки. Доведеться приймати нелегкі рішення стосовно системи наукових ступенів кандидатів і докторів наук і принципів їх присудження.

На шляху цих реформ виникне ще багато складних проблем. Але особливість найближчого періоду в тому, що уникнути зазначених перетворень уже неможливо, оскільки, не проводячи реформ або зволікаючи з ними, наша країна підсилюватиме ізоляційні явища, як з боку Європи, так і Росії, дедалі більше поглиблюючи власну суспільну й економічну кризу.

Напрями структурного реформування вищої освіти України з огляду на Болонський процес необхідно усвідомити, що для нашої системи вищої освіти він є дуже непротим. Нам важче, ніж будь-якій іншій країні, яка не має таких глибинних традицій у галузі фундаментальної природничої й інженерної освіти, приєднатися до багатьох загальноєвропейських рішень, нівелюючи власні багатотомові наробки в цій галузі. Українська вища освіта лише в інженерії виховала винахідника вертольотів Ігоря Сікорського, відкривачів космосу Сергія Корольова і Володимира Челомея, конструктора неперевершених авіаційних двигунів Архипа Люлька, фундатора твердотільної електроніки Бенціона Вула, дала світові п'єзодвигун і високошвидкісний транспорт на магнітній подушці. І цей перелік можна ще довго продовжувати.

Тому нові виклики ми повинні прийняти не тільки переносячи на наше підґрунтя досвід інших держав, але й пропонуючи європейському співтовариству свої доробки, досягнення, пропозиції, своє бачення проблем. Тобто потрібно досягти гармонійного поєднання європейських нововведень і кращих вітчизняних традицій. Але ми повинні відверто визнати, що за останні роки у сфері вищої освіти України, особливо технічної, накопичилися складні проблеми, вирішення яких залишається на порядку денному, навіть незважаючи на наявність чи відсутність таких факторів, як Болонський процес.

Сьогодні наша вища освіта має:

- надлишкову кількість навчальних напрямів і

спеціальностей, – відповідно 76 та 584. Кращі ж світові системи вищої освіти мають у 5 разів менше;

- недостатнє визнання у суспільстві рівня бакалавр як кваліфікаційного, його незатребуваність вітчизняною економікою. Як правило, кожен абітурієнт мріє отримати диплом не бакалавра, а магістра;

- загрозливу в масовому вимірі тенденцію до погіршення якості вищої освіти, що наростає з часом;

- постійне збільшення розриву зв'язків між освітянами і працедавцями, між сферою освіти і ринком праці;

- невиправдану плутанину в розумінні рівнів спеціаліста і магістра. З одного боку, існує близькість програм підготовки спеціаліста і магістра, їхня еквівалентність за освітньо-кваліфікаційним статусом, а з іншого – вони акредитуються за різними рівнями – відповідно III і IV;

- нехтування передовими науковими дослідженнями в закладах освіти, які є основою університетської підготовки. Наша система наукових ступенів складна порівняно із загальноєвропейською, що ускладнює мобільність викладачів і науковців в європейському освітньому просторі;

- неадекватне до потреб суспільства і ринку праці вирішення майбутнього такої розповсюдженої ланки освіти, як технікуми і коледжі, при тому, що їхня чисельність у державі у чотири рази більша, ніж ВНЗ III та IV рівнів акредитації разом узятих;

- факт, що останнім часом відійшла в минуле колись добре організована для централізованої економіки система підвищення кваліфікації та перепідготовки. Нової системи, що задовольняла б потреби ринкової економіки, в Україні поки що не створено. Тому дуже важливим сьогодні є забезпечення реалізації загальноєвропейського принципу «освіта через усе життя», який поки що в умовах нашої держави не може бути реалізований повною мірою; такий негативний аспект, що університети України не беруть на себе роль методологічних центрів, новаторів, піонерів суспільних перетворень, за якими має йти країна. Рівень автономії ВНЗ у цих питаннях значно нижчий від середньоєвропейського. Не виконують роль методологічних

керманичів заклади освіти, які мають статус національних. До речі, сьогодні останні перевищують 40% від загальної кількості ВНЗ III та IV рівнів акредитації.

Ці та інші обставини погіршують визнання української системи вищої освіти зовнішнім світом, підсилюють ізоляціоністські тенденції, погіршують мобільність наших студентів, викладачів і науковців у межах європейського освітнього простору і ринку праці.

Подоланню цих проблем має сприяти модернізація системи контролю якості освіти, узгодження дворівневої системи з європейською моделлю, введення загальноєвропейських кредитних заліків і термінів навчання, вченого ступеня доктора філософії. Модернізація вищої освіти має спрямовуватися і на підвищення якості освіти. Складовою частиною її є моніторинг якості освіти, який має бути повним, постійним, прозорим, об'єктивним. Якість і акредитація, які міцно пов'язані між собою, ставлять перед непогано розвиненою нашою системою ліцензування й акредитації нові завдання щодо використання європейських стандартів якості, і тому наша участь у європейській мережі з гарантування якості у вищій освіті (система ENQA) обов'язкова вже в найближчий час. Контроль якості повинен бути зосереджений не тільки на контролі навчального процесу, підготовки кадрів, науково-методичного забезпечення, матеріальної бази тощо, а в першу чергу на контролі знань студентів і особливо випускників, визначаючи їхню компетентність і спроможність задовольняти вимоги ринку праці. Акредитуватися мають не тільки навчальні заклади і спеціальності, але й окремі освітні програми – це те, з чим поки що ми не стикалися. Крім внутрішньої оцінки якості, важливою є неминуча зовнішня оцінка, яка надає можливість оцінювати навчальні програми за межами своєї країни за загальними критеріями.

Щодо узгодження дворівневої системи, то ця проблема не була б занадто складною, якби перед нашою системою освіти не постало в повному обсязі завдання подальшого розвитку технікумів і коледжів. І таким шляхом може здійснюватись

інтеграція кращих технікумів і коледжів у заклади III-IV рівнів акредитації, створивши їм умови для надання освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр. Решту слід трансформувати в заклади середньої професійної освіти для надання випускникам рівня висококваліфікованих робітників.

Досить популярним є введення освітньо-кваліфікаційного рівня магістр відповідної галузі: магістр інженерії, магістр права, магістр з бізнес-адміністрування та інші. Згідно з Берлінським комюніке 2003 року нам було б вигідно додатково до наявної системи кандидата та доктора наук ввести науковий ступінь доктора філософії відповідно до міжнародних стандартів. Для багатьох науковців були б зняті перешкоди у мобільності на європейському науковому й освітянському просторі. Традиційна ж система наукових ступенів була б, як і раніше, затребувана на внутрішньому ринку праці до того часу, поки доля як першої, так і другої систем остаточно не вирішиться в майбутньому.

Вже багато було написано і сказано про впровадження європейської системи взаємовизнання кредитних одиниць. Міністерство освіти і науки України започаткувало експеримент з визначення особливостей кредитно-модульної системи.

При здійсненні структурних перетворень важливо надати широкі права вищим навчальним закладам у прийнятті європейських стандартів – повністю чи частково і в певні терміни. Це тим більше важливо, що самі заклади добре розуміються на тому, що врешті-решт привабливість їхніх закладів в абітурієнтів та студентів безпосередньо залежить від того, який вибір зробили ці ВНЗ і як швидко вони цей вибір втілюють у життя.

У Болонській декларації зазначається, що однією з її основних цілей є полегшення доступу мешканцям кожної держави Європи і студентам навчальних закладів до освітніх ресурсів і ринків праці інших країн. Цьому сприяє реалізація принципів, зокрема таких, як мобільність членів освітянського простору, в першу чергу студентів, та привабливість освітянських послуг і можливість працевлаштування випускників. Об'єднує ці три принципи те, що вони виходять за рамки власне системи

освіти, є прерогативою держави і в наших вітчизняних умовах можуть бути реалізовані в процесі соціоекономічного інтегрування країни в європейський простір. Мобільність – важлива якісна особливість європейського простору, що передбачає мобільність людей між вищими навчальними закладами та між державами.

В Україні мобільності заважають системні невідповідності, візовий режим, економічні характеристики нашої країни, зрештою, різниця між рівнем життя в Україні та державах ЄС. Але, коли йдеться про інтернаціоналізацію освіти, що є освітянським крилом глобалізації, зусилля держави мають бути ексклюзивними. Привабливість ВНЗ для студентів – це великої ваги комплексна компонента, яка включає перспективу для кар'єри, що надає університет, якість і вартість навчання, вартість проживання, доступність побутових послуг, наявність стипендіальних програм, повага до європейських та світових цінностей, відсутність міжнаціональних і релігійних конфліктів, відповідність європейським освітянським стандартам тощо.

Працевлаштування – це третій принцип, що лежить в основі забезпечення прав молодой людини на транснаціональну освіту.

Болонська декларація підтвердила, що можливість влаштування на роботу – це основне питання для вищих навчальних закладів в усій Європі; це стратегічна мета, яка не має альтернативи. Працевлаштування – це індикатор успіхів всього Болонського процесу в цілому. Він настільки важливий, що в дискусіях про доцільний термін навчання на будь-якому рівні учасники дійшли висновку, що навчатися, використовуючи принцип «навчання через усе життя», треба доти, поки не знайдеш роботу.

Таким чином, упровадження Болонської декларації в Україні дозволить суттєво підвищити якість підготовки кадрів, забезпечити реалізацію тріади мобільність, привабливість і працевлаштування.

5.4. Післявузівська освіта як форма інтеграції освіти та науки

*«Чтобы начать что-либо
измерять, надо иметь теорию»*

А. Эйнштейн

Сьогодні суспільство вимагає, щоб освіта формувала інноваційного працівника, з творчим мисленням, бажанням до самоосвіти, діяльності, спрямованої на майбутнє, соціальною відповідальністю, упевненістю у своїх професійних силах. Адже людський чинник завжди відігравав ключову роль у житті суспільства. Від того, як використовуються людські ресурси, який рівень їх підготовки, яка мотивація до професійної діяльності, в остаточному підсумку залежать темпи соціально-економічного розвитку країни, якість життя населення, місце України на світовій арені.

У підготовці таких кадрів важлива роль належить системі безперервної освіти в цілому і кожної її ланки зокрема. Серед останніх – післявузівська освіта, яку слід розглядати в загальному контексті безперервної системи освіти, її модернізації та інтеграції в міжнародний освітній простір.

Національною доктриною розвитку освіти в Україні окреслено стратегічні завдання випереджувальної інноваційної розбудови системи освіти і науки як основи розвитку особистості, нації, держави. В цих умовах особливо актуалізується питання підготовки висококваліфікованих кадрів – кандидатів і докторів наук, тобто науково-педагогічних кадрів викладацького складу вищих навчальних закладів (ВНЗ), науковців науково-дослідних інститутів. Гострота цієї проблеми посилювалась з наближенням 2010 року – року широкого впровадження вимог Болонської системи. Як відомо, реалізація Болонської декларації сприяє перш за все:

– вирівнюванню та уніфікації системи вищої освіти в різних країнах. Молода людина, закінчивши ВНЗ в одній країні, відповідно до умов Болонської системи, може влаштуватися на роботу чи продовжити навчання в іншій країні. Отримані нею диплом і кваліфікація визнаються повсюдно (до цього часу, на жаль, цього немає);

– переходу на двоступеневу систему вищої освіти. Друга, у

свою чергу, передбачає дві програми – коротку (магістратуру) і довгу (докторантуру). Мета останньої – підтвердити вміння людини ставити наукові завдання та їх вирішувати.

Проблема якості вищої освіти, як зазначалось вище, є однією з ключових. Вона зумовлена, з одного боку, скороченням термінів підготовки випускників вищих навчальних закладів – бакалаврів, з іншого – появою магістерських програм, що дозволяє здійснювати більш поглиблену підготовку тих професій, де необхідними є додаткові знання, вміння, навички й особисті якості того, хто навчається.

Зрозуміло, що високого рівня підготовки кадрів у ВНЗ не можна досягти без участі в цьому процесі висококваліфікованих викладачів, без постійної науково-дослідницької та інноваційної діяльності у вищих навчальних закладах, тобто без посилення інтеграції освіти та науки.

Ключовим зобов'язанням України щодо Болонського процесу є забезпечення переходу не лише вищої освіти на ступеневу систему навчання, а й підготовка на останньому ступені доктора філософії (PhD). Тобто в контексті формування Європейського освітнього простору велика відповідальність покладається на аспірантуру та докторантуру.

Особливістю їх розвитку є зростання кількості. Останнім часом розвивається також позабюджетна форма підготовки кадрів вищої кваліфікації. У багатьох закладах, де функціонують аспірантури й докторантури, переглядається компонентна програма підготовки кадрів. Адже аспірантура і докторантура як складові післявузівської освіти мають ураховувати характер диверсифікації освітніх програм вищої школи, спрямованих на розширення академічної мобільності, міжвузівського і міжнародного співробітництва у сфері освіти та науки.

Як відомо, важливим напрямом сучасної державної політики у сфері науки і технологій є інтеграція вищої та післявузівської освіти, науки та наукоємного виробництва з метою пріоритетного розвитку наукових досліджень, інноваційних розробок, орієнтованих на становлення економіки і суспільства, що базуються на знаннях. У зв'язку з цим першочерговими завданнями, на розв'язання яких має спрямовуватися спільна діяльність вищої школи, аспірантури і докторантури, академічної та галузевої наук, стають ті, що пов'язані з відтворенням кадрів,

удосконаленням системи підготовки та атестації фахівців вищої кваліфікації.

Інституціональними формами підготовки висококваліфікованих кадрів вищої кваліфікації є аспірантура (ад'юнктура) і докторантура, створені на базі науково-дослідних інститутів і вищих навчальних закладів. Аспірантура і докторантура – це основа відтворення та нарощування інтелектуального потенціалу, наукової еліти.

Обсяги і профілі підготовки кадрів в аспірантурі та докторантурі значною мірою залежать від галузевої спеціалізації економіки, розвитку вищої освіти. Адже вища освіта, з одного боку, є базою для поповнення аспірантури і докторантури, а з іншого – саме діяльність останніх спрямована на укомплектування вищих навчальних закладів висококваліфікованими кадрами – кандидатами і докторами наук. До речі, вища освіта останнім часом працює над удосконаленням забезпечення гнучкої ступеневої системи підготовки фахівців, подоланням диспропорції між підготовкою кадрів і потребою в них ринку праці.

У багатьох регіонах спостерігається значна невідповідність кадрів реальним потребам. Скажімо, у Донецькій області вже у другій половині 80-х років минулого століття підготовка фахівців зі спеціальності економіка та управління в машинобудуванні, гірничій справі та геодезії перевищила потреби вдвічі; у металознавстві, технології термічних обробок металів – у 4 рази; у сфері агрохімії та ґрунтознавства – втричі. Проте і нині підготовка фахівців із цих спеціальностей продовжується.

Якщо вища освіта позитивно впливає на соціально-економічні показники країни, соціальний захист населення (дослідження свідчать, що наявність у сім'ї хоча б одного з членів з вищою освітою вдвічі знижує ризик бідності), вища освіта сприяє адаптації населення до економічних змін, то ще з більшим оптимізмом у цьому контексті можна говорити про роль післявузівської освіти (аспірантури та докторантури).

Нині в Україні налічується близько 62 тис. кандидатів і 12,2 тисяч докторів наук. Їх підготовку забезпечують більше як 520 навчальних і наукових закладів, що мають аспірантуру і 249 – докторантуру, і ці цифри швидко зростають (рис. 5.7).

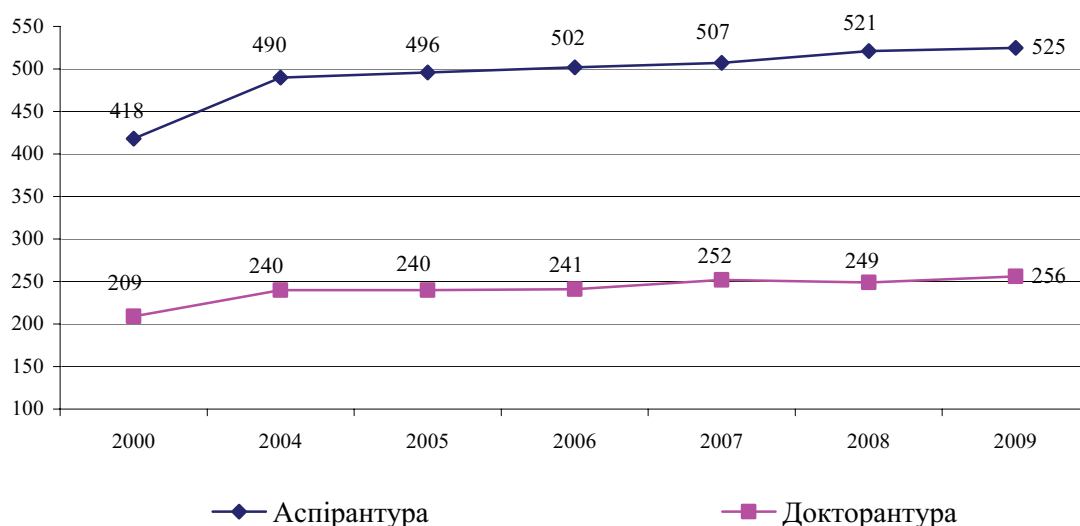

Рисунок 5.7. Динаміка мережі закладів, що здійснюють підготовку аспірантів і докторантів, по роках

У розвитку цієї ланки післявузівської освіти спостерігаються як позитивні, так і негативні тенденції. Перш за все, хочеться відмітити те, що швидкими темпами зростає мережа аспірантури і докторантури, а також контингент їх слухачів; збільшується підготовка кадрів за прямими договорами з фізичними та юридичними особами. У той же час низькою залишається частка тих аспірантів і докторантів, які своєчасно закінчують навчання із захистом дисертацій. Зберігається висока частка аспірантів, які вибувають з аспірантури до закінчення навчального закладу без подання дисертації. Обсяги і структура підготовки кадрів, як і у вищих навчальних закладах, не відповідають політиці у сфері науки, техніки, технологій.

Діяльність аспірантури та докторантури – це, перш за все, наукова діяльність, якою, зазначає А. Ейнштейн, займаються різні люди, ставлячи перед собою різну мету. Серед останніх є й такі, що прийшли в науку заради пошуку істини. Саме такі люди потрібні вищій школі й науці. В умовах наукоємної економіки аспірантура і докторантура мають активно взаємодіяти із суспільством. Такий підхід дозволить урахувати його потреби, здійснюючи підготовку наукових кадрів відповідно до потреб.

Проте, на жаль, цього не спостерігається. Підтвердженням останнього є низький рівень інновацій, що впроваджуються у виробництво (табл. 5.3).

Динаміка впровадження прогресивних технологічних процесів та освоєння виробництва нових видів продукції у промисловості

Показник	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2008 до 1995, %
Упроваджено нових прогресивних технологічних процесів	2936	1403	1727	1808	1145	1419	1647	56
у т. ч. маловідходних, безвідходних і ресурсозберігаючих	1044	430	645	690	424	634	680	65
Освоєно виробництво нових видів продукції, найменувань	14472	15323	3978	3152	2408	2526	2446	21
З них нових видів техніки	1000	631	769	657	786	881	758	76

Джерело: [400, с. 330].

Практично всі показники, що характеризують інноваційну діяльність в Україні, різко знизились. Такий стан зумовлений багатьма причинами. Серед останніх і недофінансування науки. Як стверджує Лісабонська стратегія Європейського Союзу, на науку необхідно виділяти 3% валового внутрішнього продукту. Цього показника вже досягли США, Японія, Ізраїль. В Україні він не лише не досягнутий, але й має тенденцію до зменшення. Так, у 2005 р. він становить 1,17%, 2006 р. – 0,96, 2007 р. – 0,86%. Водночас не можна ігнорувати і той факт, що якість підготовки науковців в аспірантурі та докторантурі є недостатньою. Це підтверджує показник випуску наукових кадрів із захистом дисертації (рис. 5.8).

Як видно, у 2009 р закінчили аспірантуру із захистом дисертації 23,0%. У той же час є регіони, де цей показник значно нижчий. Так, в Автономній Республіці Крим, Дніпропетровській, Чернігівській та Сумській областях він коливається від 7 до 11%. З року в рік надзвичайно низький цей показник у Севастополі, зокрема, у 2009 р. він становив 2,6%.

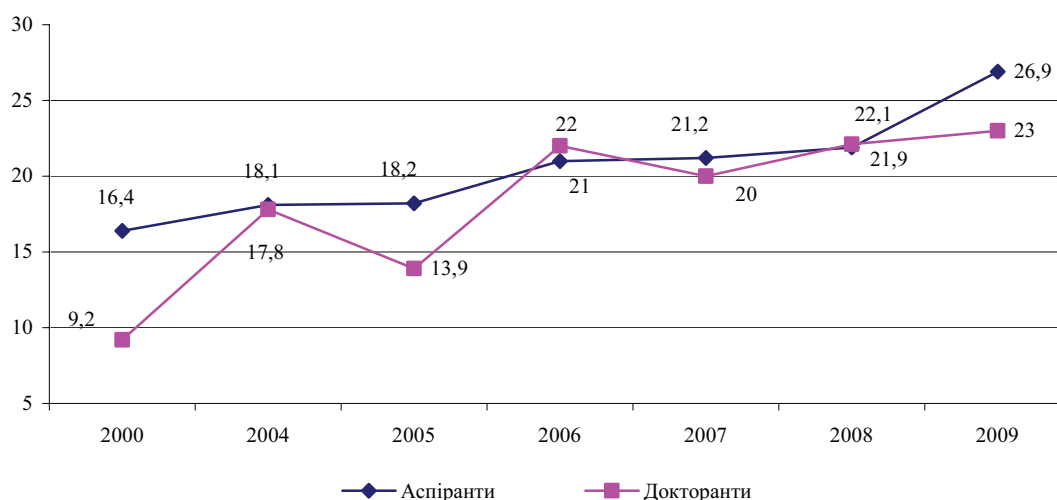

Рисунок 5.8. Випуск аспірантів і докторантів із захистом дисертації від загальної кількості випускників, %

Значні диференціації спостерігаються і за галузями знань. Якщо у сфері медичних наук випуск аспірантів із захистом дисертацій у зазначеному році сягав 68,8%, то у сфері мистецтвознавства – 6,3, культурології – 6,6, сільськогосподарських наук – 11,3%.

Аналогічна ситуація характерна і для докторантури. Традиційно високим є цей показник у сфері медичних наук, який у 3,3 раза перевищує середній (усього 2009 р. випущено із докторантури із захистом дисертації 26,9%, а у сфері медичних наук – 87,5%).

Низький відсоток тих, хто успішно закінчує аспірантуру й докторантуру. Це певною мірою пояснюється насамперед тим, що значна частина молоді, яка приходить, скажімо, в аспірантуру, має слабку мотивацію до наукової праці. Крім того, негативно впливають на роботу аспірантури й докторантури такі чинники як:

- падіння престижу науково-педагогічної діяльності;
 - низький рівень оплати праці педагога й науковця;
 - обмеження можливості знайти роботу, близьку до теми дисертаційного дослідження;
 - бажання виграти час, звільнившись від служби у війську.
- Адже вікова група осіб, зарахованих до аспірантури у віці до 25 років, становить 75% від загальної чисельності.

Водночас не слід забувати і про те, що далеко не всі можуть займатись науковою діяльністю. Навіть значна частина

випускників-відмінників не готова до продуктивної роботи над кандидатською дисертацією, оскільки програма, за якою вони навчалися, розрахована на задоволення потреб економіки і не орієнтує майбутніх випускників на активну науково-дослідну діяльність, не сприяє набуттю необхідних навичок і знань. У той же час людина, що займається наукою, крім того, що має бути розумною, талановитою, повинна володіти наступними якостями:

- наполегливістю у досягненні поставленої мети, сильною волею, працездатністю, цілеспрямованістю;
- великою начитаністю та ерудицією, жадобою до знань;
- наявністю бажання до наукової діяльності та обізнаності з науковими роботами своїх попередників;
- відчуттям новизни та пріоритетів у сфері дослідження;
- почуттям задоволення, отриманого в процесі наукової діяльності;
- наявністю патріотичних мотивів та бажання принести користь людству тощо.

Усе це свідчить про необхідність суттєвих змін у діяльності аспірантури й докторантури, адже саме вони готують викладача вищої школи. Болонська система розрахована не лише на активного студента, а й не менш активного викладача. Вимоги до останнього посилюються. Тому в аспірантурі та докторантурі необхідно відійти від усіх рудиментів старої системи, що не відповідають світовим стандартам.

Водночас варто пам'ятати слова Т. Г. Шевченка: «І чужому навчайтесь, і свого не цурайтесь». У рамках міжнародної класифікації рівнів освіти аспірантура розглядається еквівалентною підготовці докторів філософії у США. У цій країні, як і Європі, присудження наукових ступенів – справа університетів. У переважній більшості з них науковий ступінь один – доктор філософії (PhD). У нас же традиційно склалось два наукові ступені. Однак, на відміну від США, присудження наукового ступеня кандидата наук в Україні базується в основному на написанні та захисті дисертації з відносно невеликим обсягом академічних знань. Кандидатська дисертація – це робота, в якій досягається розв'язання певних завдань, що мають суттєве значення для відповідної галузі знань, викладені науково обґрунтовані технічні, економічні чи технологічні розробки, які мають суттєве значення для економіки.

У докторській дисертації (за українськими вимогами) мають

бути представлені теоретичні положення, сукупність яких можна кваліфікувати як дослідження, що має велике соціально-культурне чи господарське значення, або ж викладені науково обґрунтовані економічні, чи технологічні рішення, упровадження яких робить значний внесок у розвиток економіки.

У той же час можна зазначити, що в нинішньому вигляді система підготовки наукових кадрів не виконує своєї основної функції – кадрового забезпечення поточних і перспективних потреб науково-технічної сфери і вищих навчальних закладів.

У дисертаційних дослідженнях здійснюється теоретичний аналіз проблем на основі дослідження наукової літератури, матеріалів наукових конференцій, збірників тощо.

На третій Всесвітній конференції щодо підготовки кандидатів наук зафіксовано, що рівень підготовки кандидатів наук на пострадянському просторі поступається американському доктору філософії. Такий висновок було зроблено на основі доповіді президента Американського товариства інженерної освіти, який досліджував досвід роботи провідних технічних вищих навчальних закладів Росії (до речі, підготовка наукових кадрів в Україні мало чим відрізняється від російської системи) з метою оцінки якості підготовки інженерів і наукових кадрів. А тому цю оцінку ми можемо адресувати і собі. Тим більше, що і кількісні параметри роботи, перш за все аспірантури, не відповідають потребам економіки. До цього часу з погляду економічних потреб існує великий дисбаланс. Соціально-гуманітарні спеціальності перевищують 50% серед аспірантів і докторантів. Підготовка останніх не відповідає прогностичним потребам наукової, інноваційної та освітньої сфер державного підпорядкування.

Нерідко велика кількість аспірантів зумовлює складність щодо забезпечення високого рівня керівництва. Це перш за все стосується сфери юриспруденції. У той же час наявність аспірантури у вищих навчальних закладах імітує в останньому наукову діяльність і є чи не єдиним фактором виявлення наукової активності.

Політика багатьох вищих навчальних закладів спрямована на збільшення переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка аспірантів, у тому числі на відкриття спеціальностей нерідко далеких від основного профілю наукової діяльності ВНЗ. Особливо активно відкриваються аспірантури соціально-

гуманітарного профілю, які користуються попитом на ринку освітніх програм та ринку праці.

З метою модернізації післявузівської освіти, зокрема в рамках Болонського процесу, ми маємо здійснити перехід до присудження доктора філософії (PhD), маючи при цьому на увазі, що кожна європейська країна прагне поліпшити якість підготовки кадрів вищої кваліфікації в контексті загальноєвропейських вимог, але і враховувати національні особливості.

Скажімо, англійська система передбачає один ступінь, хоча останнім часом запроваджується тут і другий – *doctor of science*. Французька система передбачає також вищий щодо PhD ступінь, який дуже важко здобути. На відміну від англійської системи, де для здобуття другого ступеня передбачається 3 роки навчання, французька модель передбачає 6 років підготовки і називається *grande docteur*. Щоб отримати такий науковий ступінь, необхідно мати близько 20 років наукової праці.

Заслуговує на увагу, на наш погляд, і німецька система, яка, до речі, реалізується нині й у Польщі. Там визнаними є доктор філософії і вищий щодо нього – доктор-габолітат.

Очевидно, й у нас для підвищення авторитету науки доцільно зберегти двоступеневу систему атестації. З цією метою наша аспірантура має бути максимально наближена до критеріїв PhD. А це означає, що вона має перейти на більш тривалий (4-річний) термін навчання. Адже нині аспіранти практично рік витрачають на підготовку та складання іспитів кандидатського мінімуму. Тож не дивно, що останнім часом усе частіше лунають виступи науковців про доцільність відміни здачі іспитів, зокрема, з філософії та іноземної мови, мотивуючи це тим, що нинішні аспіранти вивчали вищезазначені предмети у вищих навчальних закладах. Тобто система аспірантської підготовки потребує:

- подальшого вдосконалення системи атестації кадрів вищої наукової кваліфікації;
- підвищення вимог, що ставляться при захисті дисертації;
- реструктуризації дисертаційних спеціалізованих рад, забезпечивши їх формування виключно з висококваліфікованих фахівців – професіоналів.

Для поліпшення системи підготовки висококваліфікованих кадрів через аспірантуру, крім зазначеного вище, доцільно, на наш погляд, збільшити прийом здобувачів із досвідом наукової діяльності, а також через магістратуру, де вже є певна практика

наукової діяльності. Однак слід мати на увазі, що при такому підході може виникнути загроза втрати частини талановитої молоді, яка після закінчення вищого навчального закладу, потрапивши на роботу в бізнесові структури із солідною винагородою, нерідко скептично оцінює перспективи своєї майбутньої наукової діяльності з позиції матеріальної складової.

Саме з цієї причини науково-дослідні інститути щороку залишають тисячі талановитих фахівців, яких не влаштовує не лише оплата праці, а й умови досліджень. У цих обставинах до керівництва аспірантами нерідко залучаються фахівці, які до цього не готові. Потребує подальшого вдосконалення й робота докторантури. Як відомо, найпродуктивнішим вважається вік від 35 до 45 років. Виходячи з цього, можна сказати, що нині недосконалою є вікова структура докторантів, серед яких понад 50% становлять докторанти, віком 40 років і більше, особливо в закладах, які функціонують на базі ВНЗ. Найбільше їх у Луганській, Одеській, Харківській областях та м. Київ.

Забезпеченню підготовки висококваліфікованих кадрів у контексті вимог формування єдиного освітньо-наукового простору має сприяти посилення гуманітарної функції аспірантури та докторантури.

Підвищити якість підготовки кадрів в аспірантурі та докторантурі можна шляхом здійснення моніторингу наукових потреб з різних наукових напрямів. Фінансування аспірантури й докторантури має бути прив'язано до фінансування науки. Ці заклади повинні концентруватись у творчо активних наукових колективах.

Як уже зазначалося, якість підготовки в аспірантурі залежить від якості підготовки у вищих навчальних закладах. На жаль, до цього часу в системі ВНЗ не сформовано спеціального модуля підготовки висококваліфікованого фахівця, спрямованого на наступну наукову діяльність, хоча введення навчальних програм з академічним ступенем чи кваліфікацією магістр сприяє відбору талановитої молоді, мотивованої на наукову діяльність.

Водночас потребує підвищення вимог до дисертації. У цьому контексті необхідно забезпечити: єдність методології, теорії і практики в організації вузівського освітньо-виховного процесу; активну взаємодію і співробітництво студентів, аспірантів і викладачів; комплексність освітнього, дослідницького і виховного процесу; системність і послідовність у навчанні;

взаємозв'язок освітніх, розвиваючих і виховних функцій педагогічного процесу; безперервність і відкритість вузівської й післявузівської освіти до потреб соціально-економічного і культурного розвитку суспільства.

Усе це, на наш погляд, сприятиме прискоренню входження України в єдиний освітньо-науковий простір, формуванню конкурентоспроможних фахівців ХХІ століття.

Таке становище в системі післядипломної освіти обумовлює необхідність розробки нової законодавчої бази, яка б визначала політику формування цієї освіти в умовах ринку і була орієнтована на задоволення потреб особистості в освіті та забезпечення ринку праці висококваліфікованими фахівцями.

Таким чином, майбутнє нашої країни значною мірою буде залежити від модернізації аспірантури та докторантури, від якості підготовки в них кадрів. А кожен із тих, хто бажає навчатись у цих закладах, має користуватись наступними принципами:

- рівності, який передбачає, що науковець не має привілеїв при аргументації відстоюваних ним наукових положень;

- об'єктивності, що оберігає інтелектуальний поєдинок – наукову дискусію – від переродження у змагання гострих слів, демонстрацію пустої красномовності;

- поваги, який не допускає заміни логічних висновків, що відносяться до досліджуваного питання, висловлення, що принижують гідність інших досліджень;

- демократизму, який забороняє підміну роздумів наказами, погрозами та іншими формами прояву зверхності над іншими дослідниками.

Дотримання останніх сприятиме поліпшенню підготовки кадрів не лише для навчальних закладів, зокрема вищих, але й для сфери управління та реальної інноваційної економіки, залучення аспірантів і докторантів із зарубіжних країн. Адже у 2009 р. кількість останніх становила лише 588 осіб, серед яких 50,8% обрали технічні та медичні науки.

РОЗДІЛ VI

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОТВОРЧОГО
СЕРЕДОВИЩА В КОНТЕКСТІ ГАРАНТУВАННЯ
ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ**

*«Ми самі вміємо мислити і знаходимось
усередині мислячої системи вищого порядку.
Цей мислячий механізм – культура!»*

Ю. Лотман

6.1. Розвиток культури як основи гуманітарного захисту населення

«Культура – це шлях до розширення духовного світу людини»

Цицерон

Глобалізація не лише кардинально змінює світ, а й умови життєдіяльності людини, загострює потребу в розвитку культури, яка є складовою частиною гуманітарної політики. Культура покликана забезпечити духовний розвиток суспільства, поліпшення його морального стану, духовно-інтелектуальне життя нації, відтворення етнокультурної самобутності регіонів. У цьому контексті головними напрямками реалізації гуманітарного захисту населення є:

- створення необхідних умов для творчих працівників, митців, діячів культури;

- активізація дій органів влади всіх рівнів щодо відродження мови та культури українців як титульної нації;

- всебічне сприяння розвитку культурної самобутності національних меншин, їх активне залучення до державотворчих процесів;

- створення сприятливих економічних умов для розвитку книговидавничої діяльності, збільшення частки українських видань;

- запровадження дієвих механізмів фінансової підтримки функціонування закладів культури – музеїв, театрів, бібліотек;

- збереження та примноження історико-культурних цінностей українського народу тощо.

У реалізації цих напрямів велика роль відводиться культурі, тобто сукупності закладів, установ, підприємств, організацій, що забезпечують виробництво, розподіл, збереження та організацію споживання товарів і послуг культурного й інформаційного призначення. До культурного комплексу входять підприємства, що виробляють товари культурного й інформаційного призначення, об'єкти культури та мистецтв, установи й організації засобів масової інформації. Широко розгалужена мережа закладів культури та мистецтв – характерний показник розвитку культури будь-якої держави.

Культура останнім часом зазнала значних руйнівних впливів. Протягом 1990–2009 років різко зменшилась мережа: бібліотек з 25 644 до 20 057, демонстраторів фільмів – з 27 211 до 2 153, закладів культури клубного типу – з 25 146 до 18 718, а також кількість відвідувань: театрів із 17,6 до 6,2 млн. за рік, тобто майже втричі; концертних організацій – із 15 до 3,8; музеїв – із 31,8 до 21,1 мільйона.

У розрахунку на 100 жителів відвідувань музеїв у 1990 р. було 61, а в 2009 р. – 45; театрів – відповідно 34 і 13; концертних організацій – 29 і 8; кіносеансів – 1064 і 23. Тобто різко знизився вплив закладів культури та мистецтв на духовне зростання. За досліджувальний період суттєво зменшився тираж випуску книжок, зокрема українською мовою. Якщо 1990 р. він становив 95 млн. примірників, то 2008 р. – 29, тобто в 3,3 раза менше.

Закладам же культури відводиться роль задовільняти потреби населення в послугах, спрямованих на забезпечення зростання людського капіталу, інтелектуального потенціалу суспільства. За даними Всесвітнього банку у структурі національного багатства багатьох країн світу домінує людський капітал, який становить 2/3 від сумарної величини. У країнах Північної Америки, Західної Європи він дорівнює 3/4. Визнання людського капіталу як основного стратегічного ресурсу означає перехід до такого виміру життя українського суспільства, в якому людина (індивід) як виробник і споживач перебуває в центрі соціально-економічної системи. Виведення на передній план проблем соціального прогресу суспільства та власне людини, як кінцевої і головної мети розширеного відтворення, може забезпечити сталий соціально-економічний розвиток, який базується на відтворенні творчого, найбільш ефективного і постійно зростаючого людського ресурсу. Саме цей ресурс є визначальним, адже він сприяє формуванню, використанню та розвитку всіх інших.

Як відомо, за своєю природою людські ресурси та людський капітал – поняття не тотожні. Людські ресурси можуть стати капіталом і цьому сприяє розвиток культури, надання населенню послуг культури.

Адже людський капітал, у витоках якого стояли В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Шульц, Г. Беккер (саме останньому 1992 р. за значний внесок у розробку і популяризацію ідеї теорії

людського капіталу було присуджено Нобелівську премію), – це система характеристик, що визначають здатність людини до творчої праці з метою створення товарів, послуг, доданої вартості, тобто якості робочої сили індивідуума, сукупного працівника, що знаходять прояв у процесі розширеного відтворення. Завдяки закладам культури людський капітал стає більш досконалим, створюючи ширші можливості людини до продуктивної високоякісної праці. До речі, це єдиний активний капітал. Інвестиції в нього є важливим джерелом економічного зростання держави, найбільш вигідними з погляду окремої людини, а також усього суспільства.

Інвестування в людський капітал здійснюється на:

- особистісному рівні – для формування людського капіталу окремих осіб;
- мікрорівні – для формування людського капіталу підприємств;
- мезорівні – для формування людського капіталу регіону, галузі;
- макрорівні – для формування сукупного людського капіталу.

Культура та мистецтво, пошук економічно значущої інформації, виховання відносяться до основних напрямів людських інвестицій. Людський капітал, сформований у результаті інвестицій у розвиток культури, мистецтв, і накопичений людиною певний запас знань, умінь і навиків, сприяє зростанню продуктивності праці й ефективності виробництва.

Послуги музейної ланки, бібліотечної справи чи культури в цілому пов'язані із впливом на населення, на конкурентного індивіда та громадську думку. Тож не дивно, що функції культури значною мірою обумовлюють економічні й соціальні закономірності розвитку не лише соціальної сфери, а й економіки в цілому.

Водночас актуальність розвитку культури посилюється у зв'язку з побудовою в Україні демократичного суспільства, в якому в центрі уваги стоять проблеми розвитку культури. Сьогодні, на жаль, у суспільстві спостерігається криза довіри та соціального цинізму. І це є не лише наслідком тяжких ринкових реформ періоду до 2000 р., але й останніх років.

Фундаментом загальної культури є комплекс знань, ідей, ціннісних уявлень, способів пізнання, мислення, практична діяльність, без оволодіння якими неможливі взаємовідносини і взаємодія людей, гармонія людини і суспільства, людини та природи. Культурологічний підхід до розвитку суспільства передбачає виховання освіченої, культурної особистості, що володіє основними елементами політичної, художньо-естетичної, фізичної культури, культури праці, відпочинку, поведінки, мови, сімейних відносин.

В інформаційному суспільстві різко зростає потреба людини в естетичних благах. Насичення суспільства естетичною інформацією є одвічною функцією культури. При цьому культура трактується як уся сукупність цінностей, створених завдяки творчому потенціалу населення.

Індустріалізація культури є важливою ознакою сучасності. Останнім часом у розвинених країнах сектор творчої індустрії за темпами зростання випереджає інші сектори економіки. Скажімо, у США творчі індустрії за дохідністю наздогнали експорт авіабудування. У Великобританії на частку творчої індустрії припадає 9,2 % ВВП. Дослідження, проведені у цій країні, свідчать, що праця музикантів, акторів, кінорежисерів приносить країні дохід, що перевищує надходження від сільського господарства або видобутку корисних копалин. Британські театральні, кіно-, теле-, музичні компанії щороку експортують товари та послуги на 13 млрд. дол., що становить 16 % світового ринку. Це приносить 41,3 млрд. дол. у ВВП країни. У Німеччині сукупний оборот творчої сфери у 1990 р. перевищив 70 млрд. євро, а за останні 10 років він зріс на 20 %.

У всіх розвинених країнах визначальним є інтелект і творча праця. Тому розвиток творчої сфери ініціюється багатьма міжнародними організаціями. Так, на Генеральній конференції ЮНЕСКО в листопаді 1995 р. прийнята програма «Наше творче багатоліття», яка стала підґрунтям для розробки стратегій творчих індустрій у країнах-членах ООН. Ці ідеї набули подальшого розвитку у Всесвітній декларації ЮНЕСКО «Про культурне різноманіття», прийнятій XXXI сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО.

Останнім часом індустріалізації культури велика увага приділяється і в Україні, зокрема використанню сучасних

інформаційних технологій у бібліотечній сфері. Як свідчить статистика, наймасовішим закладом культури в Україні є бібліотеки. Загальна їх кількість перевищує 20 тис. одиниць з книжковим фондом понад 338 млн. примірників. Однак кількість бібліотек не відтворює про рівень бібліотечного обслуговування населення, який залежить перш за все від ступеня розвитку мережі бібліотечних установ, їх територіальної доступності, наявності книжкових фондів, їх співвідношення з кількістю населення. Слід зазначити, що книжки та журнали українською мовою становлять дещо більше однієї третини фонду масових та універсальних бібліотек, тоді як російською – 58%.

Територіально бібліотеки розміщені нерівномірно. Забезпечення міського населення бібліотечними установами є нижчим, ніж сільського. Це пояснюється особливостями розселення. Кожна міська бібліотека обслуговує більшу кількість населення (читачів).

Рівень задоволення попиту читачів значною мірою залежить від концентрації в бібліотеках книжок та співвідношення суспільно-політичної, технічної, сільськогосподарської, художньої, дитячої та інших видів літератури. Активність населення в користуванні послугами бібліотек характеризується часткою читачів у загальній кількості населення та показником книговидачі в розрахунку на одного жителя.

Ці показники значною мірою залежать від технічного стану книгозбірень. Останнім часом бібліотеки поповнюються електронними ресурсами, що є доступними через світову мережу Інтернет. Сучасна бібліотека має надавати громадянам доступ до Інтернету та інформаційних технологій, вчити їх ефективно використовувати. У багатьох країнах світу цьому сприяє Міжнародний фонд Білла та Мелінди Гейтса. У таких країнах як, скажімо, Чилі, Латвія, Литва, Болгарія, Польща, з допомогою цього фонду забезпечується подолання цифрової нерівності, забезпечуються рівні можливості надання доступу до комп'ютерної техніки та Інтернету, навчання громадян користуватися ними через програму «Глобальні бібліотеки».

До речі, з 2008 р. ця програма діє і в Україні. Так, публічні бібліотеки, яких нараховується 18 452, почали комп'ютеризацію в середині 90-х років минулого століття, а запроваджувати Інтернет – наприкінці тих же років. За цей час бібліотеки України

у цій сфері діяльності накопичили великий досвід. Окремі книгозбірні розпочали здійснювати комплексну автоматизацію бібліотечних процесів, надавати таку послугу, як доступ до Інтернету.

Водночас слід зазначити, що матеріально-технічна база бібліотечної мережі в Україні є ще незадовільною для здійснення переходу до активного впровадження інформаційних технологій. У 2008 р. у публічних бібліотеках функціонувало 5386 комп'ютерів. Щоправда, за останні 8 років їх кількість збільшилася на 1528 од.

Однак до цього часу в середньому на одну бібліотеку – лише 0,3 комп'ютера, на кожні 10 книгозбірень припадає лише три комп'ютери.

Розподілені комп'ютери по регіонах нерівномірно: найбільше їх функціонує у Дніпропетровській, Донецькій, Київській областях та у м. Київ. Як не дивно, у Харківській області їх майже у 4 рази менше, ніж у кожному зазначеному регіоні (рис. 6.1).

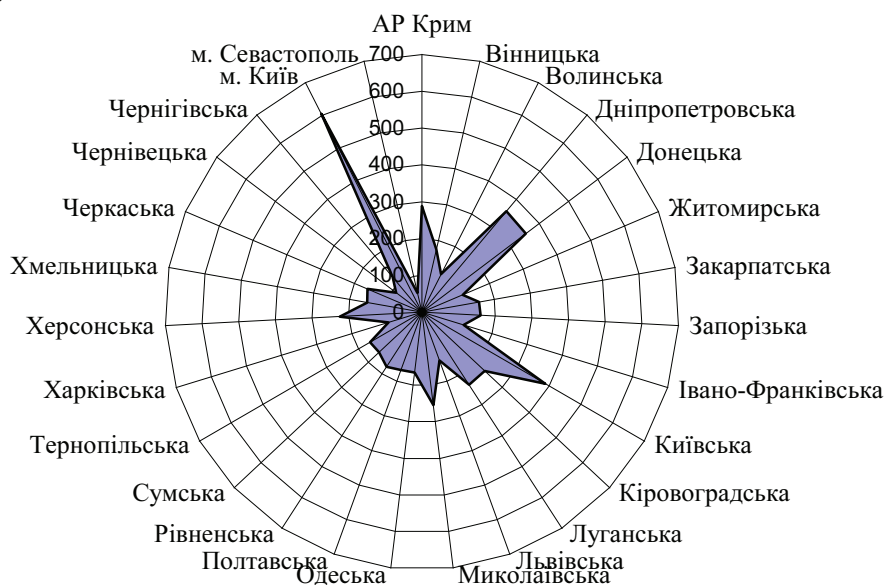

Рисунок 6.1. Територіальний розподіл комп'ютерів у бібліотеках, 2008 р., одиниць

Особливо великою є різниця в рівнях забезпеченості публічних бібліотек комп'ютерами. У цілому по Україні один комп'ютер припадає на 3,8 таких бібліотечних закладів, тоді як у м. Києві на 140 бібліотек припадає 605 комп'ютерів, тобто один комп'ютер припадає на 0,2 бібліотеки, у Харківській області – на

14 бібліотек (рис. 6.2).

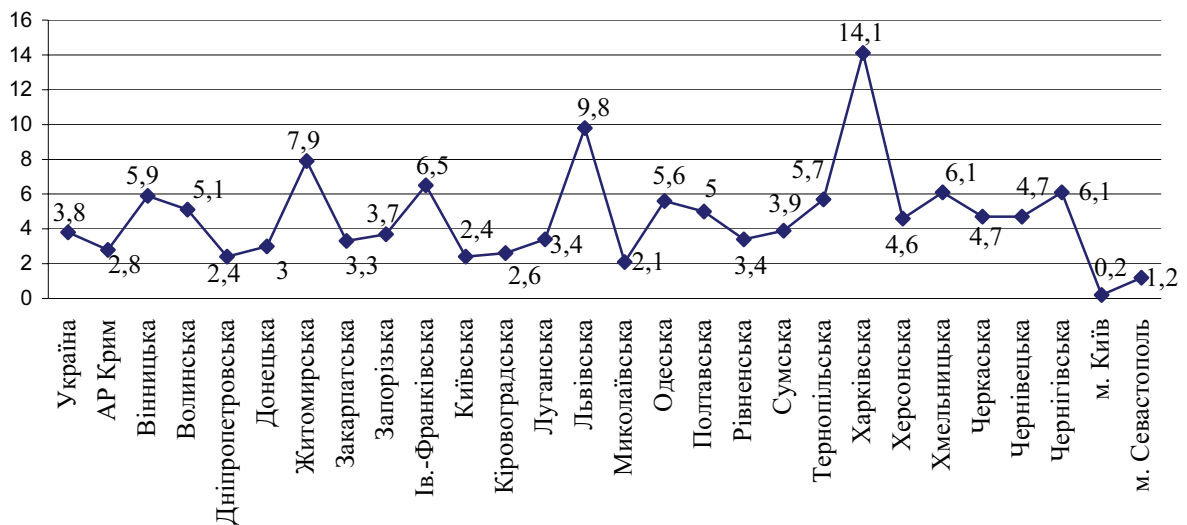

Рисунок 6.2. Рівень забезпеченості бібліотек комп'ютерами в регіонах України (кількість бібліотек у розрахунку на один комп'ютер), 2008 р., одиниць

Як свідчать наведені дані, середня кількість комп'ютерів у розрахунку на одну книгозбірню коливається від 0,12 – у Харківській, до 0,13 – у Житомирській, у м. Севастополь на одну бібліотеку припадає 1,26 комп'ютера, а у Києві більше 4 (рис. 6.3).

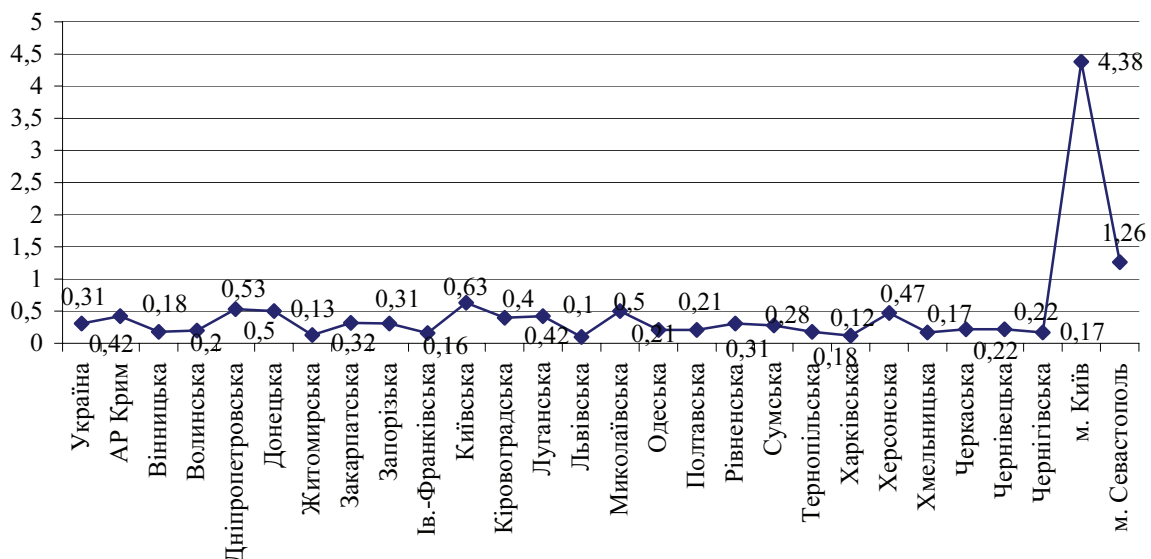

Рисунок 6.3. Середня кількість комп'ютерів на одну бібліотеку, 2008 р., одиниць

Існує значна відмінність у забезпеченні бібліотек

комп'ютерами не лише в регіональному аспекті, а й функціональному. Найбільш комп'ютеризовані обласні та районні бібліотеки. Вони мають відповідно 2133 і 1883 одиниці комп'ютерної техніки. Тобто на ці книгозбірні припадає відповідно 39,6 і 35% усього комп'ютерного парку.

Важливим показником комп'ютеризації бібліотек є та кількість комп'ютерів, якими можуть користуватись читачі. Цей показник також уже диференціюється в регіональному та функціональному розрізі (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Територіальні відмінності наявності комп'ютерів у бібліотеках для використання їх читачами, 2008 р., одиниць

Територія	Всього	Обласних	Міських	Районних	Середня кількість комп'ютерів на одну бібліотеку
Україна	1754	549	514	620	0,10
АР Крим	95	46	13	36	0,14
Вінницька	54	39	0	15	0,06
Волинська	75	26	9	40	0,13
Дніпропетровська	154	39	104	11	0,23
Донецька	81	24	51	6	0,12
Житомирська	20	14	2	4	0,04
Закарпатська	56	20	22	14	0,12
Запорізька	54	24	26	4	0,10
Івано-Франківська	50	19	0	31	0,07
Київська	40	0	3	37	0,07
Кіровоградська	83	39	32	12	0,19
Луганська	90	30	41	19	0,17
Львівська	65	16	45	4	0,05
Миколаївська	60	11	27	22	0,12
Одеська	39	14	20	5	0,05
Полтавська	28	8	0	20	0,04
Рівненська	81	24	13	44	0,15
Сумська	41	6	9	26	0,07
Тернопільська	85	27	14	44	0,09
Харківська	31	7	4	19	0,04
Херсонська	57	27	9	21	0,12
Хмельницька	41	20	10	11	0,05
Черкаська	59	35	5	19	0,08
Чернівецька	32	10	5	17	0,08
Чернігівська	25	13	10	2	0,03
м. Київ	166	0	36	130	1,20
м. Севастополь	15	11	4	0	0,35

Джерело: [38, с. 8].

У середньому на одну книгозбірню для використання

читачами припадає 0,1 комп'ютера, тобто на кожні 10 – лише один комп'ютер, яким можуть скористатись читачі.

Окремі бібліотеки мають локальні комп'ютерні мережі. Найбільше їх у м. Київ, АР Крим, Донецькій, Кіровоградській, Тернопільській областях. Половина книгозбірень у локальній мережі мають 3-5 комп'ютерів, а 20 – 22 і більше комп'ютерів. В умовах інформаційного суспільства багато відвідувачів бібліотек мріють про можливість скористатись Інтернетом у рамках цього відвідування. У цілому в Україні до Інтернету підключено 567 книгозбірень, або 3% від їх загальної кількості, найбільше – у Миколаївській, Рівненській, Одеській областях (рис. 6.4).

Рисунок 6.4. Мережа бібліотек, підключених до Інтернет, регіональний розріз, 2008 р., одиниць

Найнижчою є частка бібліотек, підключених до Інтернету, в Житомирській, Львівській і Харківській областях – 1%, у Закарпатській і Полтавській – по 2%. Доступ до Інтернету своїм читачам надають 79% від підключених до мережі бібліотек, або 3,2% від їх загальної кількості.

Відомо, що інформатизація бібліотечних систем вимагає дотримання певних санітарно-гігієнічних норм. Як показали результати обстежень, серед обласних, міських і районних бібліотек таким умовам відповідають 77%. Найбільше їх у Черкаській, Дніпропетровській областях. У Севастополі практично всі книгозбірні цим умовам не відповідають.

Важливим показником технічного оснащення бібліотек є наявність електронної пошти. В Україні її мають всього лише

355, у тому числі більше ніж по 20 мали Вінницька, Донецька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Рівненська області та АР Крим. У решті регіонів цей показник є значно нижчим: наприклад, у Чернігівській області – лише 3, Сумській і Черкаській – по 7, у Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській – по 8, м. Київ, Харківській і Житомирській областях – по 9, Херсонській – 10.

Таким чином, у системі бібліотечного обслуговування населення відбувається перехід на використання сучасних інформаційних технологій, проте цей процес перебуває на початковому етапі.

Своєрідними центрами культурного відпочинку населення тривалий час були клубні установи, основна частина яких розміщена в сільській місцевості. За роки незалежності їх мережа різко зменшилась – на 6,3 тис. одиниць. Клубні заклади розміщувались згідно з адміністративним поділом території, а також за виробничим принципом (при заводах, фабриках, навчальних закладах, санаторіях). Щодо сільської місцевості, то практично в кожному другому населеному пункті їх немає.

Кількість місць у закладах культури клубного типу в розрахунку на 100 жителів у міських поселеннях становить 3, а в сільській місцевості – 27. Однак діяльність клубних установ залежить не стільки від наявної місткості, скільки від кількості та якості заходів, які там здійснюються. Рівень технічного оснащення клубних закладів залишається незадовільним. Це в першу чергу стосується сільської місцевості, де у клубних закладах здійснюється кінопоказ, тоді як у містах працюють постійні кінотеатри. Найвищий показник кіновідвідувань у містах, зокрема у великих містах, які залишаються головними культурними центрами. Сьогодні в середньому по Україні кількість відвідувань кіносеансів за рік не перевищує 0,1 на одного жителя. Проте і у великих поселеннях в останні роки намітилась тенденція до різкого скорочення цього показника.

Якщо мережа масових та універсальних бібліотек, клубних закладів, демонстраторів фільмів за роки існування незалежності України різко зменшилась, то кількість професійних театрів, концертних організацій, музеїв – суттєво зросла. Однак, як не прикро відмічати, кількість відвідувань останніх різко зменшилась: театрів – у 2,7 раза, концертних організацій – у 3,6,

музеїв – у 1,5 раза (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Динаміка відвідувань закладів культури та мистецтв (на 100 жителів), по роках

Показник	1990	2000	2005	2008	2009	1990-2009,+,-
Музеї	61	32	40	47	45	-16
Театри	34	11	13	15,1	13	-21
Концертні організації	29	8	9	8,6	9	-20
Кіносеанси	11	12	22	23	23	+12

Джерело: [146, с. 3].

В Україні функціонує не лише широка мережа музеїв, але й має місце значне їх розмаїття: історичні, меморіальні, краєзнавчі, природничо-наукові, мистецтвознавчі, галузеві тощо.

Масовою пропагандою культурних досягнень займаються не лише бібліотеки, клубні заклади, музеї, театри тощо, а й засоби інформації – телебачення, радіомовлення, газети, журнали, книжково-журнальні видавництва.

Друкована продукція, продукція радіо і телебачення не завжди є соціально безпечними. Нерідко демонструються фільми, які потім зумовлюють асоціальну поведінку молоді. До цього часу україномовні видання становлять менше половини всіх видань.

Тому подальший розвиток культури слід спрямувати не лише на зростання обсягу відповідних послуг, але і на вдосконалення його структури. Послуги мають сприяти поліпшенню соціальної безпеки, адже культура формує моральну свідомість. Наука і культура, навіть добре розвинені, не можуть вирішити проблему морального безкультур'я. Сьогодні ж, на жаль, повсюдного поширення набув соціальний цинізм, що отримав кредо політики та бізнесу. Чого варта ота «культура» і в мові, і в поведінці, яку можна спостерігати у Верховній Раді, яку демонструють, на жаль, окремі депутати. В останні роки наростає в суспільстві розчарування. Ринкові реформи стали великим тягарем для більшості громадян, розшарування суспільства за добробутом і власністю, постійне невиконання державою своїх обов'язків, корупція серед чиновників, непрацездатність органів правопорядку підірвали довіру до публічних інститутів.

Подоланню цих негативних впливів на людину має сприяти

культура, що, як зазначає В. Зінченко, надає людині інструментарій, відповідне матеріальне оснащення і духовне обладнання для її поведінки та діяльності. Володіючи культурою, людина одночасно оволодіває собою і своєю поведінкою.

6.2. Теоретико-методологічні засади формування безпеки в сфері культури

Як відомо, поняття *культура* – складне і багатогранне. Воно походить від лат. *cultura*, що означає обробку ґрунту, його культивування, тобто зміни в природі під впливом людини. Отже, від культури залежить відношення людини і до виробництва, і до природи, і до іншої людини. Цицерон у культурі мислення вбачав шлях до розширення духовного світу людини. Культура виховує людину. Ще у V столітті до нової ери етичні норми займали важливе місце в духовній культурі. Дослідженню цих питань велику увагу приділяли Платон, Сократ, Аристотель. Уся культура повинна сприяти духовному і моральному підвищенню рівня людини. Світогляд, ствердження життя лише тоді стають справжньою культуростверджуючою силою, коли вони поєднані з етикою. А німецький філософ XVII ст. Й. Гердер підкреслював, що творення й засвоєння набутої людством культури є необхідною умовою становлення людини, її другим народженням. Культура впливає на розвиток економіки в цілому та окремих її секторів.

Однак до цього часу не існує загальноприйнятого єдиного визначення поняття культура. Відомо більше як 500 різних визначень. Досить поширеним є наступне визначення: у широкому розумінні, «культура – це те, що створене людиною, людським суспільством, фізичною й розумовою працею на благо людини», у більш вузькому, «культура – це ідейний і моральний стан суспільства, що визначається матеріальними умовами його життя і виявляється у його побуті, ідеології, освіті, свідомості, життєвій активності, досягненнях науки, мистецтва, літератури, у фізичному та моральному вихованні [288, с. 6].

За А. Добриніною, термін *культура* застосовується при характеристиці конкретного суспільства або народу (етносу); для позначення специфічних сфер діяльності суспільства, соціальної

групи, конкретного індивіда, носіїв певних типових форм життєдіяльності; для характеристики певного рівня духовної культури, а у вузькому значенні – для характеристики художньої культури; ступеня освіченості, вихованості людини. Звідси культура – це важливий чинник розвитку суспільства. Втрата культури, культурних цінностей – це втрата духовності нації. Духовна культура включає багато складових (рис. 6.5).

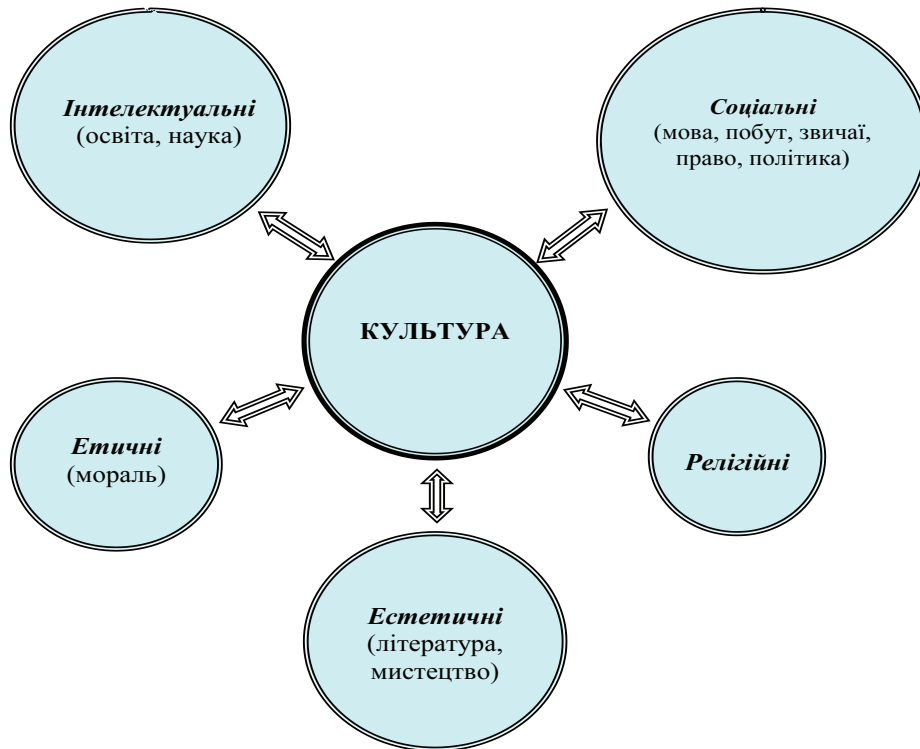

Рисунок 6.5. Основні складові культури

Культура задовольняє потреби населення, які направлені на формування особистості. Потреба в культурних благах – одна із найважливіших у життєдіяльності людини. До речі, у Законі України «Про оплату праці» вказується, що розмір мінімальної заробітної плати з 1 січня 2009 р. визначається з урахуванням потреб працівників та їх сімей, вартісної величини, достатньої для забезпечення нормального функціонування організму працездатної людини, збереження її здоров'я, набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [321]. До мінімальних потреб культури віднесено: відвідування театрів, кінотеатрів, клубів, музеїв, парків, зоопарків, заповідників, цирків, музичних установ, бібліотек, придбання книг у кількості

12 разів (штук) на середньостатистичну сім'ю. Проте, на жаль, нині не враховуються сучасні потреби суспільства й особистості в культурних послугах з урахуванням прожиткового мінімуму та рівня мінімальних соціальних потреб; морально і матеріально застарілої бази культурних закладів тощо.

За А. Маслоу, задоволення культурних потреб як потреб вищого рівня відбувається в другу чергу, після фізіологічних потреб у безпеці. Звідси випливає висновок, що культурні потреби не є потребами першого рівня. На рівень їх споживання впливає не лише розвиток окремої сфери економічної діяльності, а й загальний соціально-економічний розвиток, рівень задоволення інших потреб особистості, рівень освіти. До речі, на це вказує і П. Бурд'є вважаючи, що культурні потреби є продуктом виховання, що всі види культурної практики (відвідування музеїв, концертів, виставок, читання і т.п.), а також літературні, художні та музичні вподобання тісно пов'язані з рівнем освіти [468, с. 113].

Культура є передумовою економічної інтеграції. На думку С. Хантінгтона, культурно-релігійна схожість лежить в основі Організації економічного співробітництва, що поєднує 10 неарабських мусульманських країн: Іран, Пакистан, Туреччину, Азербайджан, Казахстан, Курдистан, Туркменію, Таджикистан, Узбекистан, Афганістан. Центральноамериканський загальний ринок і МЕРКОСУР базуються також на загальній і культурній основі. Водночас, скажімо, Японія, яка є унікальною, мало подібною на сусідні країни цивілізацією, не створює великих інтеграційних проектів.

Загрозою для розвитку культури є збереження негативних тенденцій останнього часу в даній сфері:

- скорочення мережі парків та бібліотечних фондів;
- припинення спорудження об'єктів культурного призначення;
- деідеологізація культури та ліквідація державної монополії на культуру;
- приватизація та комерціалізація культури;
- посилення культурно-комунікативної апатії, послаблення інтересу до питання на користь візуальних, видовищних форм (телебачення, відео);
- значне зниження відвідувань театрів, кінозалів, музеїв,

бібліотек;

- зростання в побуті елементів антикультури (наркоманії, злочинності, корупції, рекету, проституції, порнографії, патологічних нахилів тощо).

І це з'явилося не сьогодні. Ще в середині ХХ ст. П. Сорокін відзначав, що мистецтво все частіше контролюється торговельними ділками, комерційними інтересами й віяннями моди. Подібна ситуація творить із комерційних ділків вищих цінителів краси, примушує художників підкорятися їх вимогам, що нав'язуються через рекламу й інші засоби інформації.

Останнім часом українська (національна) культура багато втратила у більшості її складових, зокрема в науці. Скажімо, якщо у 1990 р. кількість працівників, які виконували наукові та науково-технічні роботи, становила 494,2 тис., а в 2007 р. – 155,5 тис. Таку ж тенденцію маємо і щодо кількості спеціалістів, які виконують наукові та науково-технічні роботи. Нині їх – менше однієї третини тієї кількості, що була на початок 90-х років минулого століття. Тож не дивно, що з 2006 р. організації, які надають фізичним і юридичним особам лише науково-технічні послуги, звіти не складають. А офіційна статистика щодо числа тих, що виконують науково-технічні роботи за сумісництвом, уключає всіх науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. Зрозуміло, що багато з них не займається науково-технічною роботою. На світовому ринку науково-технічної продукції Україна посідає досить скромне місце.

Щодо освіти, то тут спостерігається зростання кількісних параметрів і зниження – якісних. Якість освіти, знань не відповідає потребам суспільства та ринку праці. Із введенням зовнішнього незалежного оцінювання знань наша культура у цьому сегменті, на наше глибоке переконання, ще більше втратить. Якщо до вищих навчальних закладів будуть приймати виключно на основі даних цього тестування, то більшість школярів вивчатимуть лише ті предмети, які включені до переліку тестових.

Чи не найбільше наша культура втратила в соціальному сегменті, зокрема, в мові. І це не провина українського етносу, швидше його біда. Адже не одне століття українська мова на державному рівні заборонялась. Державною мовою, на якій

здійснювалось навчання у вищих навчальних закладах, була російська.

У рамках синергетичного підходу культура і суспільство розглядається як нерівноважні системи особливого типу. Культура є чутливою до внутрішніх коливань, тобто до станів масової та індивідуальної свідомості. Суперечливості соціальних і культурних відносин вводять систему до катастроф і початок вибору – біфуркацій. Синергетичний підхід наголошує на можливості вибору шляхів розвитку та відповідальності людини за такий вибір.

Важлива роль у гарантуванні культурної безпеки належить мовленнєвій культурі (культура мовлення), що віддзеркалює душевний стан людини, її емоційні переживання. Вона визначає рівень інтелігентності, культури, вихованості, морально-естетичного ставлення до життя, навколишнього світу. Якщо врахувати нелінійний, синергетичний характер освітнього простору, то принципового значення набуває формування варіативності мовленнєвої поведінки, відповідальності людини за мовленнєві ситуації та їх наслідки. Індивідуальні засоби мовленнєвої культури спираються на індивідуальний культурно-мовленнєвий тезаурус людини, надають своєрідності мовленнєвому простору кожної людини.

Мовленнєва культура є невід'ємною складовою духовної культури особистості й органічно пов'язана з інтелектуальною, естетичною, художньою, екологічною тощо. Мовленнєва культура – це своєрідна універсальна якість особистості. А тому вкрай важливо здійснювати формування цієї культури всіма наявними засобами та можливостями.

Мовленнєва культура впливає і на стан суспільної моралі. Більшість населення України (51%) вважає його (стан) загрозливим для національної безпеки. У зв'язку з цим 23% населення готові заборонити насилля на телеекрані. До речі, в Україні створено Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі, основними завданнями якої є захист українських національних цінностей, боротьба з ксенофобією та антисемітизмом, захист честі та гідності особи.

Для реалізації цих завдань необхідно моделювати морально-етичну складову в навчальний процес. У цьому контексті нині одним з основних напрямів державної політики має стати

всесторонній розвиток української культури, традицій історико-культурного минулого, його цінностей, виховання на цих засадах молодого покоління. У державі слід створити умови реалізації основних функцій, які має реалізувати культура, а саме:

- пізнавальної, спрямованої на пізнання навколишнього світу, самих себе, формування свого ставлення до інших суспільних систем;

- інформативної, що сприяє передачі соціального досвіду від покоління до покоління, від епохи до епохи, від однієї країни до іншої. Як свідчить практика, у тому числі вітчизняна, розрив культурних зв'язків між поколіннями призводить до втрати його (досвіду) з усіма негативними наслідками;

- комунікативної, яка сприяє засвоєнню культурної спадщини через безпосереднє та опосередковане спілкування;

- семіотичної (семіотика – вчення про знаки), що за допомогою мови жестів, танцю, музики сприяє міжнаціональному спілкуванню людей, особливо мовою науки, формул тощо;

- регулятивної, що реалізується з допомогою певних норм, засвоєння яких необхідне кожному для успішної адаптації в суспільстві. У праці, побуті, міжособистісних відносинах культура так чи інакше впливає на поведінку людей та їх вчинки, на вибір тих чи інших матеріальних і духовних цінностей, опираючись при цьому на мораль та право;

- аксіологічної (ціннісної), яка відображає важливий якісний стан культури. Досвід засвідчує, що саме система цінностей формує в людини певні ціннісні потреби, її орієнтацію. Рівень культури будь-якої людини оцінюють за характером і якістю цих потреб, її духовних орієнтирів;

- світоглядна, що виявляється у забезпеченні синтезу в цілісну і завершену форму системи чинників духовного світу особи – пізнавальних, емоційно-чуттєвих, вольових тощо. Світогляд забезпечує органічну єдність елементів свідомості через сприйняття й розуміння світу не в координатах фізичного простору й часу, а в соціокультурному вимірі;

- виховної, що є універсальним фактором саморозвитку людини. Реалізація цієї функції сприяє задоволенню духовних потреб, досягненню життєвих цілей.

Реалізація всіх названих функцій сприяє формуванню

духовності нації, кожної особистості, моральних устоїв, художніх поглядів тощо.

Остання функція значною мірою залежить від такого елемента культури, як мова. Вона є універсальним засобом людського спілкування. Людина здатна виражати та закріплювати в словах зміст своїх почуттів і думок, називати ними різноманітні предмети та явища. Завдяки цьому вона створює певний інформаційний світ. Мова – це основа культури. Рідна мова зв'язує нас не лише з нашими сучасниками, але й з минулими і прийдешніми – усіма поколіннями нашого народу. Доки існує мова, доти живе і народ.

Розуміння ролі мови в національному житті досить ґрунтовно висвітлив І. Огієнко, підкреслюючи, що:

- рідна мова – це найважливіша основа, на якій зростає духовно й культурно кожний народ;
- це найголовніший наріжний камінь існування народу як окремої нації. Без окремої мови немає самостійного народу;
- це сила культури, а культура – сила народу;
- мова – найголовніший і найміцніший цемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його у свідому націю;
- це серце народу. Гине мова – гине й народ.

Наша українська мова, на жаль, перебуває в небезпеці. А це означає, що руйнується цілісність національної культури, відбувається денаціоналізація народу. Все менше нею спілкується молодь. А зникнення мови означає не лише втрату історичної пам'яті, але й цілої нації, її розчинення серед інших людських спільнот.

Проте, особливо в умовах глобалізації, необхідно знати не лише свою, а й іноземні мови. Знання останніх означає мати доступ до культури інших народів, значне розширення можливості та межі свого спілкування.

Культура сприяє й зміцненню та вдосконаленню резервних можливостей організму, забезпечуючи тим самим успішне виконання кожним громадянином своїх соціальних і професійних функцій, незалежно від статі, економічної та соціально-психологічної ситуації. А це є ніщо інше, як, за висловом Ж.Ж. Руссо, турбота про самозбереження і безпеку.

Проте далеко не кожна з названих вище функцій нині

реалізується. Як результат цього, відбувається руйнація культурних об'єктів, процесів, інститутів, що зумовлює руйнацію й культурного середовища (рис. 6.6).

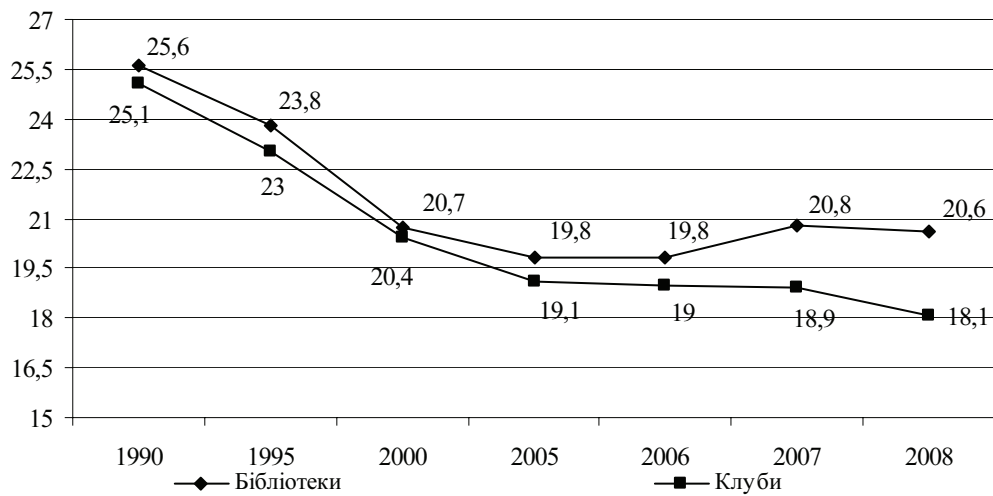

Рисунок 6.6. Динаміка мережі масових та універсальних бібліотек і закладів культури клубного типу, тис. одиниць

Як видно, за роки незалежності в Україні мережа масових та універсальних бібліотек зменшилась на 5 тис. одиниць, а закладів культури клубного типу – на 7 тисяч.

Суттєво погіршились процеси та результати засвоєння культури індивідами. Це підтверджують дані, що характеризують рівень відвідування театрів, концертних організацій тощо. Так, кількість відвідувань театрів протягом 1990-2009 рр. у середньому за рік зменшилась із 17,6 до 6,0 млн.; відвідувань концертних організацій – з 15,0 до 4,0 млн., кіносеансів – із 552,0 до 10,5 млн. В окремих регіонах ці показники є набагато нижчими. Скажімо, відвідування кіно/відео/сеансів у розрахунку на 100 осіб в Україні складало 23 у 2008 р., а у Львівській області – 3. По 5 відвідувань було зафіксовано у Волинській і Луганській областях.

У багатьох бібліотеках України нині відсутнє фінансування поповнення фондів бібліотек, поліпшення їхньої матеріальної бази. Це призводить до старіння книжкового фонду, невідповідності його сучасним вимогам, через що виникають проблеми в бібліотеках щодо надання повноцінних бібліотечних послуг читачам-користувачам та сприяння їхньому духовному й культурному зростанню. В результаті відбуваються деградаційні

процеси. Серед дітей і підлітків процвітає пивний алкоголізм, наркоманія, поширюється СНІД. Молодь втрачає моральність.

Останнім часом збільшився попит юних читачів на навчальну літературу. Запити дітей спрямовані на задоволення інформаційних потреб, які виникають у процесі навчання та позакласного читання. При цьому діти бажають читати літературу переважно державною мовою.

Орієнтація на типові запити користувачів є основою роботи із комплектування фондів бібліотек. Першочергового значення в цих умовах набуває завдання покращення якісного складу бібліотечних фондів шляхом поповнення їх творами української та світової літератури національною мовою.

Як зазначає Книжкова палата, в Україні зафіксовані такі факти, коли видавці не доставляють до неї обов'язкових примірників. Так, у 2008 р. обов'язкові примірники не були доставлені або не надсилали в повному обсязі 103 суб'єкти видавничої діяльності різних форм власності. В умовах створення електронної бібліографічної бази друкованих видань важливим є своєчасне їх надходження. Несвоєчасне надходження обов'язкових примірників призводить до значних втрат у національному інформаційному ресурсі України, викривлення статистичної інформації у виробничій сфері. На жаль, цьому сприяє й законодавство. Зокрема, у Законі України «Про обов'язковий примірник документів» відсутні норми, що регулюють відповідальність видавців за його невиконання. А це не дає можливості впливати на суб'єкти видавничої діяльності, які порушують положення цього документа.

В інших країнах така норма чітко прописана. Скажімо, у Білорусії несвоєчасна доставка обов'язкового примірника тягне за собою накладання штрафу на посадову особу від 10 до 20 мінімальних заробітних плат. У разі грубого порушення ліцензіатом вимог здійснення ліцензованої діяльності Мінінформ має право анулювати видану ліцензію.

У Франції обов'язковий примірник повинен бути відправлений упродовж 24 годин після початку продажу видання. Уряд має право вилучити весь наклад або оштрафувати порушників, якщо обов'язковий примірник наданий не в повному обсязі.

У Великій Британії термін надсилання обов'язкового

примірника становить один місяць і штраф у разі невиконання – 5 фунтів стерлінгів.

У США штраф становить не менше 205 дол. за кожен примірник, а при повторному порушенні – 2500 доларів.

Як відомо, оволодіння культурою відбувається в дошкільних закладах, загальноосвітній школі, вищому навчальному закладі, в родині тощо. Однак виховна функція зникла з освітніх закладів. Батьки сьогодні займаються пошуком коштів, щоб прогодувати дітей, а не їх вихованням. Звідси впливає ота бездуховність, асоціальна поведінка молоді й підлітків.

Безперечно, що велику роль у вихованні людей, формуванні політичної, побутової культури відіграють засоби масової культури, розвиток індустрії дозвілля, що являє собою сукупність видів діяльності, спрямованих на задоволення потреб людини. Тобто індустрія розваг, у широкому розумінні, включає не лише кіно, телебачення, радіо, аудіо- та відеозасоби, розважальну друковану продукцію, концертну діяльність, а й дісней-ленди, фітнес-клуби, казино тощо. На жаль, багато з них не відповідають мінімальним вимогам якості, не сприяють гармонійному розвитку людини, не забезпечують реальні вкладення в людський капітал. На них сьогодні практично покладатись не можна. Вони, на жаль, діють за принципом «хто платить, той і музику замовляє». Українська мова і на телебаченні, і на радіомовленні не є пріоритетною (якщо не всі, то переважна більшість недержавних каналів здійснює мовлення не державною, а іншою мовою). Наприклад, у 2008 р. обсяги місцевого теле/радіо/мовлення державних телеорганізацій українською мовою становили 18%, радіомовлення – 21,8% від загального обсягу теле- та радіомовлення.

Через фінансові обмеження порушення радіопрограм Національної радіокомпанії здійснюється на вкрай скороченій кількості ретрансляційних засобів.

Обмежені можливості і для розповсюдження програм іншомовлення. Лише на каналах державних телерадіокомпаній переважає продукт, спрямований на формування національної свідомості та ідентичності української нації, а соціально значущі теми є ваговою складовою тематичних планів з виробництва теле- та радіопрограм.

Викликає стурбованість загрозливий стан мережі проводового мовлення, яке є чинником інформаційної безпеки держави. Із 16 млн. радіоточок, які функціонували на початку 90-х років, нині діє трохи більше 3 млн. Мережею проводового мовлення розповсюджуються програми Національної радіокомпанії України (НРКУ), обласних і регіональних державних телерадіокомпаній, районних комунальних радіостанцій та радіокомпаній недержавної форми власності. Мережа проводового мовлення є стратегічним об'єктом держави, оскільки через систему УР-1 задіяна для оповіщення в єдиній державній системі цивільного захисту населення і території. Її утримання в належному стані сприятиме інформаційній безпеці країни, особливо за умови технологічних аварій і військового стану.

Проводове мовлення, зважаючи на його соціальну значимість, потребує цільової державної підтримки. Розширення національних мереж радіомовлення, розроблення програми відновлення проводового мовлення в Україні сьогодні є нагальною потребою. Це стосується і випуску друкованої продукції (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

Випуск друкованої продукції

Вид видань	2008 р. (I півріччя)		2009 р. (I півріччя)			
	к-ть видань, друк. один.	тираж, тис. прим.	к-ть видань, друк. один.	% від 2008 р.	тираж, тис. прим.	% від 2008 р.
Книги і брошури	8949	20582,0	10523	117,6	21412,4	104,0
у т.ч.: українською мовою	6196	11655,1	6975	112,6	11491,0	98,6
російською мовою	2115	8107,0	2656	125,6	8953,0	110,4

Джерело: [66, с. 5].

На жаль, дещо знизилася роль культурних цінностей художньої культури у формуванні духовності суспільства. А саме вона впливає на процес створення та сприйняття мистецтва, відображає зміни темпів і ритмів життя цивілізації, що має суттєвий вплив на стан духовності людини, розвиток її як

особистості, що володіє індивідуальністю. У суспільстві, де ігнорують мистецтво, відводять йому другорядну роль, люди втрачають сприйняття краси, радості. Їх метою є біологічне існування, гонитва за примітивним задоволенням, що останнім часом набуло значного поширення. Держава, що не піклується про культивування мистецтва, культури в цілому, прирікає своїх громадян на бездуховне життя, культурний вакуум, заповнений аморальними видами діяльності (пияцтвом, наркоманією, злочинністю) [288, с. 43-44].

Сьогодні, на жаль, це притаманне нашій державі. Лише протягом 1995-2008 років кількість хворих (ВІЛ-інфікованих), що перебували на обліку в медичних закладах у розрахунку на 100 тис. населення, зросла з 2,9 до 157,7 осіб, або у 54,3 раза, хворих на СНІД – з 0,1 до 19,4 осіб (у 194 рази).

Надзвичайно високою є захворюваність на алкоголізм та інші патології, зумовлені вживанням алкоголю, зокрема, на розлади психіки та поведінки. Кількість хворих на розлади психіки та поведінки, що перебували на обліку в медичних закладах, на початок 2008 р. становила 2545 осіб у розрахунку на 100 тис. населення. Тенденцію до зростання має кількість зареєстрованих злочинів за окремими видами. Якщо у 1990 р. їх було 369,8 тис., то в 2008 р. – 4082, у тому числі 154,0 тис. – тяжкі та особливо тяжкі.

Більш високими темпами зросла злочинність, пов'язана з наркотичними, сильнодіючими засобами (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Злочинність, пов'язана із вживанням наркотичних засобів

Показник	1990	2005	2006	2007	2008	2008 до 1995,%
Усього зареєстровано злочинів	7236	65017	64630	63838	63666	880
Незаконне виготовлення, придбання, зберігання, пересилання наркотичних засобів з метою збуту або без неї	6440	53456	53379	53235	52628	972
Схильність до вживання наркотичних засобів	64	965	954	991	825	1289

Джерело: [400, с. 506].

У 2008 р. органами внутрішніх справ зареєстровано 10,9 тис. злочинів, скоєних наркоманами. У стані наркотичного сп'яніння

скоєно 2,0 тис злочинів. За роки незалежності майже у 1,5 рази зросла кількість засуджених (рис. 6.7).

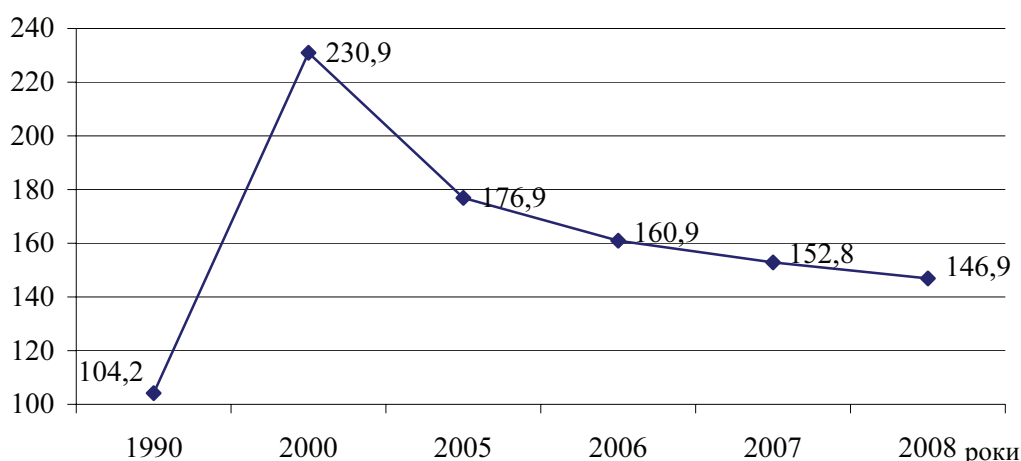

Рисунок 6.7. Динаміка кількості засуджених за вироками судів, що набрали законної чинності, тис. осіб

Серед засуджених переважають ті, що займаються крадіжками, грабежами, розбоями (рис. 6.8). Цим можуть займатися, як правило, бездуховні люди.

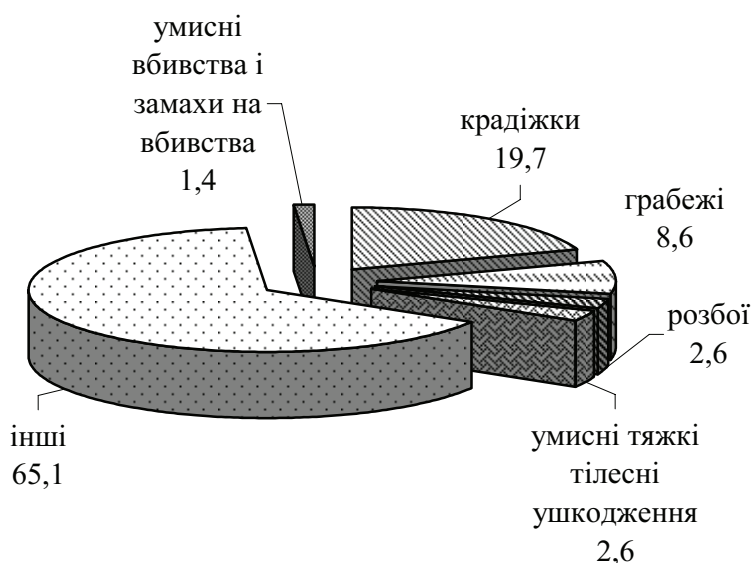

Рисунок 6.8. Структура причин злочинів у 2008 р., %

Споживання послуг мистецтва суттєво розширює наші знання про світ, культуру історичних епох, національні особливості побуту, одягу, моралі, сприяє зниженню злочинності. У мистецтві, нерідко проявляється здатність передчуття, передбачення. Володіючи інтуїцією та високообразною

фантазією, митець може передбачити майбутнє, створити нове, покращувати сучасне. Леонардо да Вінчі мистецтво розглядав як дзеркало, зближуючи водночас науку та художню творчість. У цілому слід сказати, що мистецтво покликане розширювати та забезпечувати духовний досвід людини. Воно конденсує в собі незакінчену багатогранність накопиченого людством досвіду, взятого не в його загальних і кінцевих результатах, а власне у процесі живих взаємовідносин суспільства та людини зі світом. Не використання цього чинника у виховному процесі призводить до зростання негативних явищ у суспільстві, у тому числі й злочинності.

Практика Європейських країн свідчить, що розвиток мистецтва сприяє й розвитку інших сфер економічної діяльності. Наприкінці ХІХ ст. поширилось промислове, транспортне і житлове будівництво. При будівництві стали застосовувати сталь і залізобетон, що дозволило будувати хмарочоси. У 1889 р. у Парижі відбулась перша виставка досягнень, де була представлена на суд глядачів 300-метрова вежа проекту А.Т. Ейфеля. В результаті розвитку техніки з'явилися нові способи художньої творчості – фотографія, кіно, реклама. У світ творчої діяльності увійшли фольклор, прикладне мистецтво, художня промисловість.

У ХХ столітті до художніх практик для лікування психічних захворювань звертається медицина. Мистецтво стає сферою, де втомлений від власних амбіцій розум шукає заспокоєння, гармонії, де він усвідомлює власні межі. Мистецтво допомагає формувати недогматичну думку, великі творчі прагнення сучасної людини. Якщо наука дає людині чіткі орієнтири, то мистецтво – повну свободу вибору.

На розвиток не лише культури, а й суспільства, громадського життя, суттєво вплинуло соціально-інформаційне середовище, що сформувалось у 60-х роках минулого століття. Нова генерація талановитих митців, які одержали назву шестидесятників, розробляли оригінальну тематику, висловлювали нові думки, відмінні від офіційних, стали ядром духовної опозиції в Україні. Серед останніх – поети Василь Симоненко, Микола Руденко, Ліна Костенко, Василь Стус, Іван Світличний, критик Іван

Дзюба, публіцист В'ячеслав Чорновіл та інші.

Нині, як ніколи, національна культура (культура, що уособлює надбання культур різних соціальних верств і прошарків населення кожного окремого суспільства) покликана відкрити нову перспективу духовної консолідації української нації, відродити в масовій свідомості державницькі духовно-моральні принципи, гарантувати безпеку щодо можливості отримання послуг культури.

Людина є пріоритетним об'єктом у системі культурної безпеки. Як відмічає І. Кардашова, безпека існування та розвитку протягом усієї історії людства була і залишається вищим інтересом людського роду [168; с. 51]. У Законі України «Про безпеку» остання розглядається як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Закон закріпив принципово новий для нашої країни якісний стрибок у підході до проблеми безпеки як такої, що ігнорує інтереси кожної особи і суспільства в цілому.

Згідно із зазначеним Законом, кожній людині мають бути створені умови для існування й прогресивного розвитку особистості, суспільства й держави і подолані чинників, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особи та суспільства. Культура є життєво важливою сферою. А тому безпека культури – це своєрідна система, в якій безперервно відбуваються процеси взаємодії інтересів у сфері культури особи, суспільства, держави і загрози цим інтересам.

Безпека у сфері культури є умовою існування особи, суспільства, що і дозволяє їм зберігати накопичені духовні та матеріальні цінності. Під безпекою культури розуміють захищеність ідейно-духовних потреб в інформації та етичних ідеалах, необхідних для життєдіяльності.

З різних причин щорічно гине безліч цінних творів мистецтв, рідкісні книги, шедеври архітектури. Існує велика загроза вандалізму, пожеж, підтоплень. Події останніх років підтверджують необхідність постійної уваги до створення ефективних систем збереження культурних цінностей. Це зумовлено і тим, що ми живемо в непростий час. Злам традиційних моральних цінностей завжди є процесом складним.

Безперечно, зміни, що відбуваються в суспільстві, вимагають періодичного перегляду та оновлення окремих моральних концепцій. У цей час також загострюється небезпека перегляду поглядів, відходу від традиційних моральних цінностей. Цей історичний урок актуальний і для нашого часу. Не випадково проблема безпеки музейних об'єктів, наприклад, останнім часом набула особливої гостроти та актуальності.

Як свідчить історія людства, саме в кризовий період відбувається знищення культурних цінностей, руйнування пам'ятників. Тому особливу увагу слід приділяти не лише збереженню культурних цінностей, а і технічним засобам гарантування безпеки об'єктів культури, мінімізувавши при цьому значення людини.

Великого значення останнім часом набула інформаційна безпека. Актуалізація питання інформаційної безпеки сьогодні сформувала ситуацію, коли активізують участь закладу культури та освіти, примушують їх вільно чи не вільно усвідомлювати свою роль не лише як об'єктів, але суб'єктів інформаційної безпеки.

Отримання достовірної інформації вимагає освоєння навиків пошуку та оцінки джерел цієї інформації. Пошук таких джерел ускладнюється, з одного боку, різноманіттям об'єктів інформаційної сфери, а з іншого – складністю вибору критеріїв достовірності інформації стосовно тієї чи іншої сфери економічної діяльності.

Потреба в збереженні та примноженні інформації була завжди усвідомлена людством. Культурні цінності зберігаються в бібліотеках, музеях.

Бібліотеки зберігають інформаційний досвід людства. Сьогодні вони вже існують як збирачі інформації на магнітних носіях.

Архіви у своїй більшості мають характеристики документів, тобто являють собою джерела, зорієнтовані на передачу і збереження конкретних видів інформації. Складність вивчення архівних документів полягає в обмежених можливостях доступу до них, пов'язаних з їх унікальністю і давністю. Складно працювати із архівними матеріалами. Водночас, на відміну від, скажімо, бібліотечної інформації, архівні джерела надають

значно більш різноманітну палітру різновидів достовірної інформації. Крім фактичної, в архівних матеріалах містяться елементи емоційно образної інформації: фактура паперу, характеристика почерку і чорнил, особливості оформлення.

Музейні заклади збирають і зберігають пам'ятки культури. Завдяки експозиціям музеїв появляється можливість безпосереднього контакту з першоджерелом культурної спадщини. Музеї об'єднують, передають і зберігають культурно-історичний досвід, активізуючи процеси передачі та обміну інформацією не лише між різними поколіннями та різними культурами, але і між різними соціальними групами.

Достовірність музейних джерел забезпечується жорстким вибором експозиційних елементів як зі сторони інституційних структур, так і численних відвідувачів.

Музейний предмет як носій інформації характеризується не лише глибиною і широтою наявної в них інформації, але і високою мірою її достовірності, що забезпечена тривалим багаторівневим відбором за різними групами критеріїв. Водночас музейна інформація вимагає спеціальної підготовки для її сприйняття. Інформація музейного предмета невичерпна.

Потребують реконструкції та модернізації, а також збереження лише в Харківській області більше 100 об'єктів культурної спадщини – пам'яток історії, археології, монументального мистецтва. Зокрема, необхідно виконати невідкладні ремонтно-реставраційні та протиаварійні роботи.

Все це вказує на необхідність особливої уваги до проблем безпеки об'єктів культурної спадщини і безпеки інформації, що зберігається в них.

6.3. Нові завдання бібліотек, формування духовної безпеки людини

Сьогодні суспільство зіткнулося з численними проблемами, пов'язаними з особливостями політичного та економічного розвитку, процесами ускладнення сучасного суспільства інтернаціоналізацією та глобалізацією тощо.

Бібліотеки мають допомагати розв'язанню цих проблем.

Вони перебувають у процесі безперервної взаємодії з різними організаціями, обмінюються з ними інформацією, досліджують потреби споживачів. Бібліотеки діють у певному інформаційному та соціальному просторі. У цих умовах вони організаційно перебудовуються, вступають в альянси з науковими, освітньо-інформаційними, соціальними, освітніми закладами та організаціями.

Сьогодні бібліотека для задоволення потреб читачів має володіти певним набором друкованих, електронних та інших ресурсів, достатнім технічним оснащенням, кваліфікованими кадрами тощо. Перш за все бібліотека здійснює інформаційне забезпечення, проводить культурно-просвітницьку діяльність, а також виконує виховну функцію і насамперед серед молоді. Тобто вона виконує навчальну, наукову і публічну функцію.

Саме тому в останні роки спостерігається зростання доступності мережі цих закладів культури (рис. 6.9).

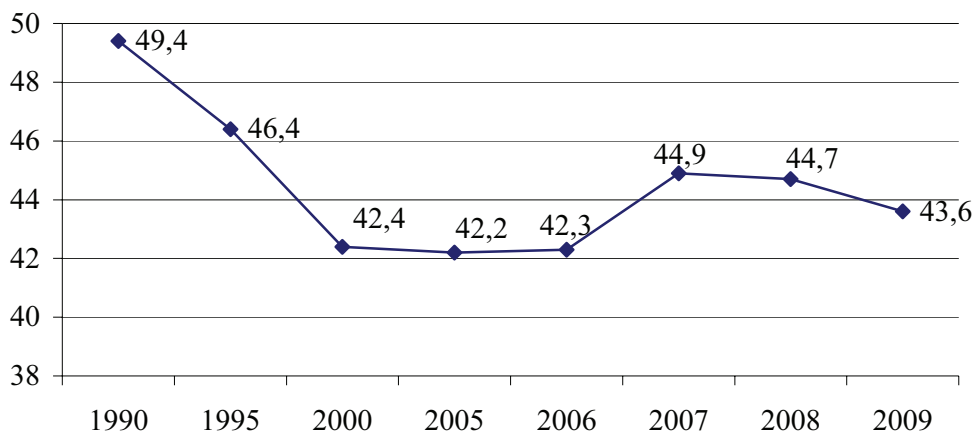

Рисунок 6.9. Динаміка забезпеченості населення України бібліотеками у розрахунку на 100 тис. осіб, одиниць

Як видно, якщо з 1995 р. до 2000 р. включно спостерігалась тенденція різкого зниження доступності бібліотечних закладів, то в наступні роки – певне зростання. В цей період покращилось і забезпечення книжковим фондом (рис. 6.10).

Однак у територіальному аспекті спостерігаються значні відмінності у доступності як бібліотечних об'єктів, так і власне книжкового фонду (табл. 6.5).

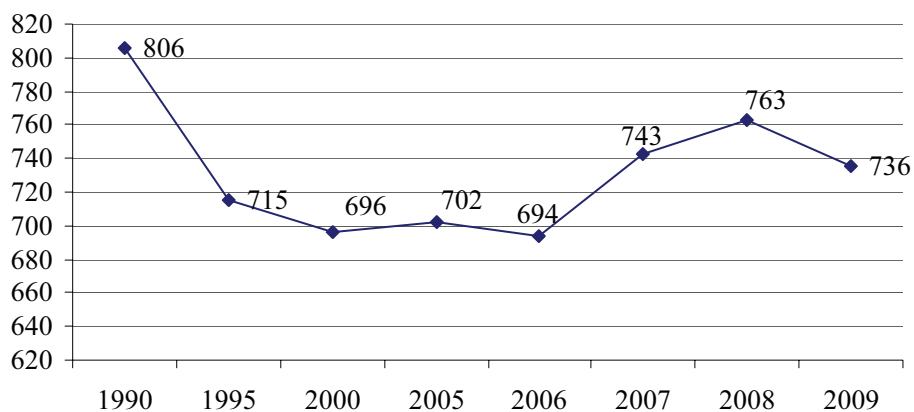

Рисунок 6.10. Динаміка книжкового фонду масових та універсальних бібліотек, примірників на 100 осіб

Таблиця 6.5

Рівень забезпеченості масовими та універсальними бібліотеками по регіонах на кінець 2009 року

Регіон, область	Кількість бібліотек у розрахунку на 100 тис. населення			Бібліотечний фонд, примірників у розрахунку на 100 осіб		
	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості
Україна	43,6	15,3	105,5	736	615	999
АР Крим	40,6	22,2	71,7	644	602	715
Вінницька	62,0	20,3	102,6	1046	756	1329
Волинська	58,7	22,4	97,5	686	666	708
Дніпропетровська	24,9	13,0	85,0	692	667	822
Донецька	22,9	16,1	87,3	632	589	1042
Житомирська	73,3	18,3	148,3	818	566	1163
Закарпатська	40,6	16,4	54,8	520	560	496
Запорізька	32,6	14,6	92,4	571	484	857
Івано-Франківська	55,7	20,8	82,0	640	597	673
Київська	52,7	12,7	115,4	618	356	1030
Кіровоградська	59,1	20,4	121,6	851	680	1128
Луганська	33,0	19,5	120,6	607	530	1109
Львівська	53,5	14,0	114,5	763	838	646
Миколаївська	44,0	14,7	105,2	755	670	932
Одеська	37,9	6,0	101,8	884	622	1410
Полтавська	55,1	13,2	120,4	804	554	1192
Рівненська	52,5	19,1	83,1	1002	717	1262
Сумська	51,2	16,1	123,0	741	534	1163
Тернопільська	84,0	22,5	131,6	754	667	822
Харківська	31,3	10,4	115,0	746	630	1212
Херсонська	93,1	52,8	156,5	1556	1575	1525
Хмельницька	71,6	17,4	136,4	862	589	1188
Черкаська	57,9	12,4	115,6	868	752	1015
Чернівецька	45,0	15,6	66,3	673	626	707
Чернігівська	67,6	17,2	151,1	951	644	1460
м. Київ	5,1	5,1	–	391	391	–
м. Севастополь	16,6	13,7	60,1	582	559	923

Джерело: [146, с. 23].

Сьогодні, коли практично зникла виховна функція у навчальних закладах, коли серед молоді набули широкого розповсюдження асоціальні явища, особливо велика роль відводиться бібліотекам у цілому і перш за все тим, які діють на базі навчального закладу.

У навчальному закладі бібліотека відіграє роль навчально-допоміжної структури. Їх особливість функціонування полягає в наступному:

- поєднанні двоєдності бібліотек: внутрішньої залежності від навчального закладу і зовнішньої «свободи» (у зв'язку з їх участю в регіональних і міжрегіональних проектах, виконанням функцій регіональних центрів – методичних, правових, інших);

- циклічності роботи в навчальному закладі, основою якої є графіки та плани навчально-виховного процесу;

- безперервності та ритмічності процесу поповнення документальних фондів, пов'язаних з освітніми вимогами використання в навчальному і науковому процесах відповідної нової літератури;

- прямій залежності змісту документальних ресурсів бібліотек від специфіки навчально-освітнього процесу, тематики спеціальностей і дисциплін, що зумовлює створення універсальних фондів за рахунок розширення тематики, типів і видів документів, інших носіїв інформації на основі постійного співробітництва з викладацьким складом навчальних закладів;

- багаточільовому складі інформаційних ресурсів бібліотек, що функціонують на базі навчальних закладів, який дозволяє їм, займаючись інформаційним забезпеченням навчального процесу, здійснювати його інформаційну підтримку і культурно-просвітницьку діяльність серед молоді;

- відкритості бібліотек навчальних закладів, зокрема вищих, до інновацій, динамічності розвитку, обумовленій статусом навчального закладу як навчально-наукового, що забезпечує приріст нового наукового знання і відтворення інтелектуального потенціалу суспільства;

- активній участі в освітній діяльності. Багато бібліотек вищих навчальних закладів відіграють роль освітніх центрів, що прищеплюють усім категоріям працівників ВНЗ навички інформаційної культури та компетентності, методики пошуку інформації, а також роботи з електронними ресурсами,

комп'ютерами і супутньою технікою.

Таким чином, ми погоджуємось з думкою І.П. Бургера, що сьогодні бібліотека – це центр забезпечення вільного та необмеженого доступу до інформації та збереження її джерел; це партнер різних структур навчального закладу в його навчальній діяльності, який відповідає за інформаційне забезпечення освітнього процесу; це інформаційно-ресурсний центр навчального закладу, що постійно розвивається; це мистецтво створення середовища перебування та зберігання людських знань, орієнтованого на інтереси та потреби навчального закладу [52, с. 80].

Бібліотечний фонд представлений багатьма мовами. Так, із загальної кількості бібліотечних примірників (338 228 тис.) фонди українською мовою представлені 135 243 тис. примірників, російською – 196 259, молдавською – 234 тис., румунською – 123, угорською – 402, польською – 141, кримсько-татарською – 80, болгарською – 15, гагаузькою – 1,4, іншими мовами національних меншин – 5 730 тис. примірників.

У той же час структура бібліотечного фонду, на наш погляд, є недосконалою. У загальній кількості примірників близько 60% – російськомовні, а в Автономній Республіці Крим – 84% (рис. 6.11).

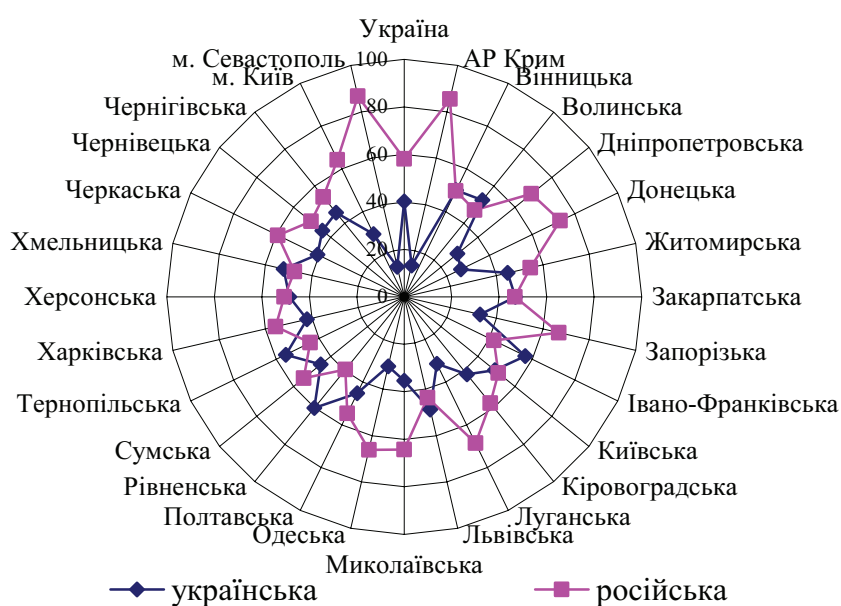

Рисунок 6.11. Територіальні відмінності структури бібліотечного фонду за мовною ознакою, 2009 р., %

Щоправда, кожна бібліотека, виходячи зі стану фінансового і матеріально-технічного забезпечення, вибудовує власні пріоритети, у тому числі у сфері соціальної безпеки. Тому окрема бібліотечна установа має працювати над пошуком залучення позабюджетних коштів, над поліпшенням матеріально-технічної бази, підвищенням компетентності та професіоналізму працівників.

Саме від останнього значною мірою залежатиме структура інформаційної бази бібліотек. До цього часу інформаційні ресурси в різних бібліотеках різні. Сьогодні практично кожна з них може використовувати не лише власні ресурси, але й ті, що вона отримує за допомогою мережевих технологій. Основу ж бібліотек до цього часу складає друкована продукція. А тому від умілого відбору її працівниками для поповнення бібліотек залежить і задоволення потреб читачів. Беручи участь у діяльності щодо формування знань та їх ретрансляції, бібліотечні працівники мають здійснювати розумний відбір необхідних документів відповідно до програм і планів навчальних закладів.

Водночас бібліотеки повинні здійснювати перехід від стратегії накопичення інформації до стратегії управління нею, до розробки моделі оптимальної структури обсягів друкованих фондів і фондів на електронних носіях. Сьогодні, як відомо, друковані фонди бібліотек не можуть задовольнити потреби читачів. Тому з кожним роком все більш затребуваними стають Інтернет-ресурси, що допомагає бібліотекам розширювати їх інформаційну базу. Зрозуміло, що електронні ресурси, у свою чергу, потребують створення в бібліотеках спеціальних залів, електронно-інформаційних зон у читальнях, спеціалістів інформаційно-бібліотечного профілю, тих, які працюють з комп'ютерною чи іншою технікою.

Таким чином, сьогоденні бібліотеки для виконання своїх функцій згідно з вимогами інформаційного суспільства потребують суттєвого поліпшення технічного оснащення та кадрового забезпечення.

6.4. Трудова та освітня мобільність: її вплив на соціальну та духовну безпеку

*«На всіх меридіанах і широтах,
не згинувши в суворих бурях літ,
примноживши і душ щедроти,
буяє, творить український рід»*

Софія Малильо

Як свідчить світовий досвід, роль освіти різко зростає перш за все в періоди реформ і криз, оскільки в крайніх ситуаціях особливо необхідними є:

- узгодження темпів і глибини перетворень із внутрішньою готовністю громадян їх прийняти;

- заходи, що пом'якшують наслідки перетворень для людей і забезпечують їх адаптацію до нових реалій.

Використання високоосвічених працівників активізує модернізацію виробництва, збагачує економічний потенціал країни. За даними експертної оцінки, витрати на одного фахівця з вищою освітою становлять близько 20 тис. дол. США. Це означає, що кожен прибулий кваліфікований трудовий мігрант збагачує країну свого нового перебування на цю суму, збіднюючи на таку ж суму свою власну країну. Сьогодні за межами України працюють до 30% вітчизняних учених в інтересах зарубіжних країн [169, с. 16]. Освіта ж є одним із соціальних інститутів, покликаних взяти на себе функції економічної соціалізації населення у процесі реформування. Якщо вона не справляється з цими функціями, процес економічної соціалізації населення суттєво ускладнюється.

У розвинених країнах 60% збільшення національного доходу визначається приростом знань, у тому числі й за рахунок іноземних фахівців. Сьогодні вже стало загальновідомо, що відносно успішні економіки можуть поповнити нестачу тих чи інших категорій працівників шляхом заохочення зовнішньої трудової міграції. Так, американські науковці обчислили величину валового внутрішнього продукту, вироблену працівниками, що мають освітній ценз 10,5; 12,5 і 14 років. Виявилось, що саме третя група працівників забезпечує виробництво більше половини ВВП. Подібні дослідження з'явилися і в інших країнах, результати яких аналогічні. За нашими дослідженнями, 20,7%

зайнятого в Україні населення мають вищу освіту III-IV рівнів акредитації виробляють близько 60% ВВП. Працівники з вищою освітою забезпечують у 4 рази більше податкових надходжень до бюджету держави, ніж ті, які такої підготовки не мають.

Як свідчить статистика, високоосвічені особи мають велику схильність до міграції, якщо рівень оплати праці в їх країні недостатній (в Україні головними причинами міграції серед науковців, наприклад, є низький рівень оплати праці, різке падіння престижу науковця, погіршення умов для нормальної наукової діяльності). Вони також зазнають менше втрат при адаптації на новому місці, у тому числі при вивченні мови.

І в освітній міграції домінуючим є економічний напрям. Так, серед мотивів виїзду за кордон студентів переважає група факторів матеріального зацікавлення – сумарно 63%, тоді як професійна зацікавленість в роботі за кордоном становить лише 37%, а заради високого заробітку готові працювати на будь-якій роботі 7% студентів. Щоправда, серед науковців стимули дещо інші: 63% молодих науковців налаштовані їхати за кордон заради підвищення кваліфікації, набуття нового досвіду, здійснення актуальних для них досліджень, для набуття авторитету в міжнародному науковому світі і лише 37% з них керуються матеріальними міркуваннями [169, с. 17]. Отже, економічний фактор розглядається як провідний мотив міжнародної міграції (табл. 6.6).

Таблиця 6.6

Структура працівників за величиною зарплати

Показник	Білорусь	Казахстан	Молдова	Росія	Україна
Всього працівників	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
У т.ч. із зарплатою до 50 дол. США	0,8		8,9	1,8	
50,1-100	5,5	3,9	27,1	6,4	18,3
100,1-200	27,3	24,5	35,0	17,8	38,6
200,1-300	25,8	23,8	17,1	17,3	20,3
300,1-400	18,0	17,5	5,8	14,1	9,8
400,1 і більше	22,6	30,3	6,1	42,6	13,0

Джерело: [327, с. 154].

Адже рівень оплати праці в Україні, навіть порівняно з нашими сусідами, не беручи до уваги Молдову, є одним із найнижчих. Скажімо, частка працівників із зарплатою до 100 дол.

в Україні у 3-4 рази перевищує питому вагу працівників із таким рівнем оплати праці в Білорусі, Казахстані, Росії. Водночас із зарплатою понад 400 дол. США її кількість у 2-3,5 рази менша.

Одним із перших, хто виявив цю закономірність, Дж. Хайкс, який, базуючись на працях А. Сміта, звернув увагу на те, що диференціація заробітної плати є головною причиною міграції [494]. Саме з цієї причини сьогодні українські науковці, інженери трудяться в багатьох країнах світу в галузях, робота в яких вимагає високої професійної і кваліфікаційної підготовки. Високий науково-освітній потенціал нашої країни дозволяє суттєво впливати на світові економічні процеси. Майже одна чверть вибулих з України за межі колишнього СРСР мають вищу освіту. Це на одну третину більше, ніж серед емігрантів до країн СНД та Балтії.

Не дивно, що багато розвинених країн намагається залучити на роботу не лише трудових мігрантів, але й іноземних студентів, випускників вищих навчальних закладів інших країн, які навчались у цих країнах. Сьогодні українців можна зустріти в найрізноманітніших регіонах і країнах світу. Більшість із них – це молоді люди у віці 20-24 роки (у більшості студентська молодь) – на них припадає 37% усіх емігрантів – молодих людей. Вони навчаються в зарубіжних університетах і коледжах, працюють у компаніях, відпрацьовують на сезонних роботах за кордоном під час канікул, проводять стажування в міжнародних організаціях і фірмах, активно мандрують по світу. Значна частина молоді виїжджає на навчання при одночасному влаштуванні на роботу (деякі країни дозволяють студентам працювати обмежений час, ця робота носить неофіційний характер), виїзд на стажування з одночасною роботою за наймом.

Освітню еміграцію української молоді обумовлює комплекс факторів соціально-економічного та особистого характеру. Головним із них, безперечно, є бажання молодих людей не лише здобути кращу освіту, а й підвищити шанси на працевлаштування як за рубежом, так і в своїй країні після закінчення навчання. Молодь, що повертається назад в Україну, привезе з собою нові знання, уміння, технології, тим самим зробить вагомий внесок у розвиток економіки власної країни. Саме тому новим законопроектom «Про вищу освіту» передбачено сприяння академічній мобільності студентів, які навчаються за спільним з

іноземними вищими навчальними закладами програмами.

Більшість українських студентів, аспірантів їдуть у США, Великобританію, Францію, Німеччину, адже ці країни досить активно розвивають і спонсорують численні програми стажування й обміну студентами.

Нині в галузі фізико-математичних дисциплін дві третини науковців вищої кваліфікації мають неамериканське походження, медико-біологічних наук – 30%.

Протягом 90-х років минулого століття у США було прийнято низку законів, за якими щорічно надавалось до 65 тис. віз кваліфіковани іноземні спеціалістам. На початку травня 1998 р. ця квота була збільшена. Сенат дозволив додатково прийняти 30 тис. іноземних фахівців. Щорічна квота розширена до 115 тис. Головним мотивом цього була – нагальна потреба економіки США у спеціалістах, які працюють насамперед у галузях інформаційних технологій, комп'ютерної техніки, медико-біологічних наук.

Науковий ступінь у США отримали вихідці із Китаю – 85,5%, Індії – 79,1, Великої Британії – 69,3, Німеччини – 55,7, Канади – 55,4 (% від загальної кількості вчених-вихідців з відповідної країни).

Статистика свідчить, що лише на цьому останні мають значні заощадження, зокрема на витратах на їх навчання та на поліпшення структури зайнятості. Скажімо, у США чистий вигреш від залучення т. зв. середнього науковця в галузі природничих наук у 90-х роках минулого століття перевищував півмільйона доларів. Тобто країна має величезну економію перш за все у сфері освіти в результаті використання освітньої міграції.

Міграційну привабливість, зокрема освітню, формує економічне становище в країні. Економічне зростання, наприклад, сприяє залученню до країни мігрантів перш за все висококваліфікованих фахівців і молодь для навчання. Адже саме висококваліфіковані громадяни, обдарована молодь налаштовані на розробку інноваційних шляхів соціально-економічного розвитку країни.

Нині ж Україна порівняно з іншими європейськими державами, має досить низький показник ВВП (рис. 6.12), що є інтегрованим показником економічного розвитку. Отже, доки Україна матиме такий стан економічного розвитку, до того часу

посилюватиметься відтік мізків.

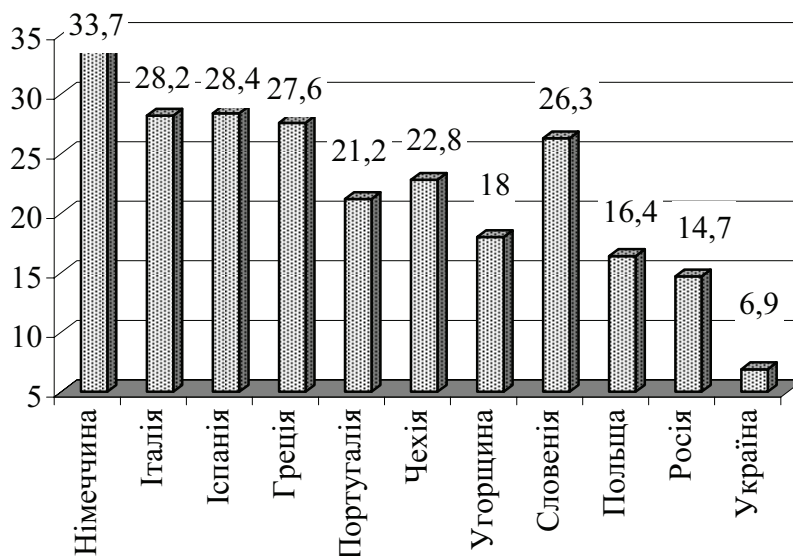

Рисунок 6.12. ВВП на душу населення (за купівельною спроможністю), у 2008 р. тис. дол. США

Тим більше, що сьогодні цьому сприяє входження України до Болонського процесу, упровадження системи ECTS (European Credit Transfer System), що, як відомо, стала важливим засобом сприяння мобільності студентів і викладачів. Для студентів – це реальний доступ до навчання і практики, відповідних перш за все освітніх послуг. Для викладачів і науковців, як відмічає Я. Балюбаш, – можливість для визнання та належна оцінка того часу, протягом якого вони займалися науковими дослідженнями, навчали та тренували студентів у рамках європейської освітньої системи, без утиску їхніх прав, установлених законом [21, с. 19-21].

Наприклад, 2008 р. за межі України (переважно в США) виїхало близько 50 кандидатів наук, що є величезною втратою для України. Адже, за розрахунками фахівців, виїзд одного фахівця з країни зумовлює втрату 300 тис. дол. США. Тобто еміграційні процеси в Україні пов'язані з економічними факторами.

Освітня міграція пов'язана перш за все з виїздом молоді для навчання. В умовах глобалізації та євроінтеграції цей вид міграції активізувався як і в цілому рух населення. В результаті, за даними ООН, близько 190 млн. осіб, нині проживає не у тих країнах, де вони народилися, або 3% населення планети.

Чомусь до цього часу вважається, що переваги стосовно

висококваліфікованих спеціалістів має приймаюча сторона. Однак є і зворотній процес: зокрема переміщення експертів з управління фінансами та інших спеціалістів із більш розвинених країн у менш розвинені, що має позитивно вплинути на економічні процеси. Крім того, мігранти, нерідко, духовно збагачуються, що сприяє розвитку інноваційної діяльності підприємств. Міграція студентів сприяє укомплектуванню кадрами, допомагає справитись з різного роду «вузькими місцями», підвищує ємність ринку праці тощо. Освітня міграція в багатьох розвинених країнах сприймається як один з важливих факторів економічного зростання. Зокрема, студентська міграція є важливим фактором поліпшення вікової структури населення. За прогнозами фахівців, у країнах Європейського Союзу до 2040 р. населення скоротиться з 344 до 304 млн. осіб. при різкому збільшенні кількості жителів непродуктивного віку. Тому для зниження негативних наслідків прогнозується до 2020 р. забезпечити додаткову потребу в іммігрантах у кількості 500 тис. осіб щорічно.

Україна теж має турбуватись і забезпечувати розв'язання проблем, пов'язаних з міграцією молоді, зі станом демографічного та соціально-економічного розвитку, що включають добровільне переселення в Україну співробітників, що проживають за кордоном, залучення кваліфікованих спеціалістів, у тому числі випускників вищих навчальних закладів, на постійне місце проживання в нашу державу, а також запрошення молоді з інших країн для навчання і стажування з можливістю надання їй переваг в отриманні українського громадянства після закінчення навчання; створення умов інтеграції іммігрантів в українське суспільство і розвиток терпимості у відносинах між місцевим населенням і вихідцями з інших держав з метою попередження етноконфесійних конфліктів та інше.

Розвиток міграційних процесів, зокрема у сфері освіти, сприяє активізації впровадження не лише в освітню сферу, а й усі інші сфери економічної діяльності, комунікаційних технологій, реалізації різноманітних міждержавних програм тощо.

Тож не дивно, що багато країн уже не один десяток років сприяють активізації молодіжних обмінів. У колишньому Союзі ще в кінці 40-х років минулого століття існували програми

студентських обмінів. Основною метою їх декларувалась можливість молодим людям з різних країн ближче дізнатись один про одного, ознайомитись з культурою, вивчити мови, отримати досвід роботи. Щоб зробити програми доступними, студентам була надана можливість працювати в країні перебування, що окупало частину витрат чи повну вартість програм. Учасниками цих програм з 1989 р. стали студенти з України.

Нині такі програми отримали значне поширення, активно рекламуються і фінансуються. Наприклад, США виділяють значні кошти на реалізацію за рубежом програм розвитку студентських обмінів, залучення іноземних студентів і викладачів для навчання й стажування у цій країні. Найпоширенішою програмою працевлаштування молоді у США є «Work and Travel», яка входить у програму міждержавних обмінів «Cultural Exchange Programs», що розроблена ще в 1957 р. і нині стала міжнародною серед студентів світу. Щорічно США виділяють більше 100 тис. студентських віз із правом сезонного працевлаштування. Робота пропонується, як правило, у сфері обслуговування, харчування та відпочинку, зокрема, в парках відпочинку та розваг, ресторанах, готелях, сервісних організаціях. Студенти залучаються як обслуговуючий персонал на кухні, для ремонту та прибирання, продавцями кіосків та магазинів, операторами атракціонів у парках культури та відпочинку тощо. Проживання надається роботодавцем поряд із місцем роботи. Оплата за проживання вираховується із зарплати, яку студент отримує в США.

У Європі вже більше як 50 років успішно працює програма «Au Pair». Учасники цієї програми живуть у сім'ях з певними правами та обов'язками (догляд за дітьми, виконання нескладної домашньої роботи тощо). Сім'я забезпечує учасника програми окремою кімнатою, харчуванням, кишеньковими грошми, проїзним квитком, медичним страхуванням. Тривалість програми «Au Pair» – від 6 до 12 місяців. У цілому серед студентів, які працевлаштовуються у країні, куди вони поїхали навчатись, більше 40% працюють у сфері послуг, 9 – в індустрії розваг, 24 – у домашньому обслуговуванні, 6% – займаються вихованням дітей.

Як уже зазначалось, не лише США, а й багато європейських країн освітню міграцію використовують для поліпшення

соціально-економічної ситуації. США, наприклад, у масовому порядку залучають до своїх університетів науковців, викладачів, студентів із країн Європи, зокрема Франції, Великої Британії, Німеччини. Отримавши диплом магістра чи захистивши у США дисертацію на ступінь доктора філософії (PhD) у конкретній галузі знань, вони там і залишаються. Адже за роки навчання у цій країні вони адаптувались. Тому до 50% магістрів зразу після закінчення університету працевлаштовуються. Щоправда, США в першу чергу беруть тих спеціалістів, потребу в яких відчуває американська економіка.

У результаті, за офіційними даними, нині в країнах Європи не вистачає близько 800 тис. науковців і викладачів вищих навчальних закладів на рівні не нижче доктора філософії. Тому нині Європа надзвичайно зацікавлена в притоці як науково-педагогічних працівників, так і студентів з інших країн, у тому числі й з України. До речі, це прозвучало і на Конференції міністрів освіти з питань реалізації Болонського процесу (Лондон, 2007 р.). На ній, зокрема, відзначалось, що нині на території Євросоюзу працює багато науковців і викладачів із країн Азії. Якщо пустити цей процес на самоплив, то вже в недалекому майбутньому в навчальних закладах країн Європи будуть домінувати вихідці з Азії. Останні ж характеризуються більшою цілеспрямованістю, енергійністю, мотивованістю, активним пошуком більш оплачуваної роботи. Здавалося б, усе це має позитивно вплинути й на інших, спонукати їх до більш продуктивної праці. Однак вони належать до іншої культури. Ураховуючи, що фахівці з Азії, як правило, приїжджають до європейських країн з великою кількістю родичів, то це в кінцевому випадку сприяє розщепленню європейської культури, її ідентичності, що не може не турбувати корінних європейців.

Тому європейські країни зацікавлені в тому, щоб до вищих навчальних закладів приїжджало більше молодих людей з європейських держав, у тому числі з України.

Особливо заохочується це в Польщі. Тут іноземці, у тому числі українці, працюють викладачами іноземних мов. Присутність учителів-іноземців не сприймається, скажімо, польськими викладачами як загроза їх діяльності, у польських вищих навчальних закладів багато працює викладачів ВНЗ України, перш за все зі Львівської, Івано-Франківської областей.

У Польщі частіше цей процес вважається бажаним, так як, враховуючи відносно невисокий рівень оплати праці, польські філологи і лінгвісти не намагаються йти на ринок освітніх послуг. Негативним аспектом працевлаштування іноземних викладачів значна частина вважає тимчасовий характер їх роботи, недостатню заробітну плату. Педагоги з України, як правило, намагаються отримати роботу в прикордонних районах, щоб приїзд і від'їзд до місця постійного проживання були менш затратними в часі і в ресурсах.

До речі, із числа тих, хто приїжджає до нашої країни з метою навчання, теж більшу частку становлять представники країн Азії (табл. 6.7).

Таблиця 6.7

Навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України у 2008/09 н.р. за країнами походження

Країна походження	Всього навчається		Прийнято на початковий цикл навчання		Випущено після завершення повного циклу навчання		Довідково: навчалось іноземців-студентів в Україні у 2006/07 р,%
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	
Всього	35780	100,0	7908	100,0	5247	100,0	100,0
Китай	5031	14,1	1702	21,5	1197	22,8	17,0
Індія	2180	6,1	113	1,4	182	3,5	6,0
Іран	1789	5,0	264	3,3	247	4,7	6,0
Йорданія	2203	6,2	272	3,4	224	4,3	7,0
Ліван	512	1,4	70	0,9	93	1,8	–
Малайзія	1296	3,6	3	0	250	4,8	4,0
Молдова	1297	3,6	299	3,8	182	3,5	3,0
Марокко	833	2,3	155	2,0	97	1,8	3,0
Пакистан	313	0,9	32	0,4	35	0,7	–
Російська Федерація	4717	13,2	914	11,6	887	16,9	13,0
В'єтнам	496	1,4	98	1,3	105	2,0	–
Сирійська Арабська Республіка	1671	4,7	176	2,2	401	7,6	7,0
Туніс	616	1,7	111	1,4	112	2,1	–
Туреччина	1024	2,9	352	4,5	91	1,7	3,0
Туркменістан	1817	5,0	648	8,2	153	2,9	3,0
Інші країни	9985	27,9	2699	34,1	991	18,9	28,0

Джерело: [279, с. 126].

Як видно, із загальної кількості іноземних студентів найбільшу частку становлять прибулі з Китаю. Водночас слід

відмітити, що частка випускників – представників Китаю – є значно вищою частки прибулих останнім часом. Це свідчить про тенденцію певного зменшення представників цієї нації в загальній кількості іноземних студентів в Україні.

Так, у 2004/05 н. р. серед іноземних студентів на представників Китаю припадало 18%, тоді як у 2008/09 н. р. – 14,2%. Зменшилась і частка представників Ірану (з 6 до 5%), Йорданії, Марокко, Сирійської Арабської Республіки за рахунок збільшення чисельності студентів з інших країн.

У цілому ж кількість іноземних студентів в Україні зростає: лише протягом останніх п'яти років вона – більше ніж у 1,5 раза. Цьому сприяє перш за все те, що українська освіта на сучасному етапі обходиться значно дешевше західної. Усе це підвищує її конкурентоспроможність. Крім того, ще багато спеціальностей традиційно мають високий рейтинг. Серед яких економіка, юриспруденція, інженерно-технічні спеціальності. Нині в українських вищих навчальних закладах навчається молодь із 130 країн світу. Найбільше іноземних студентів навчається у м. Києві, Харківській, Одеській, Донецькій, Луганській, Львівській областях (рис. 6.13).

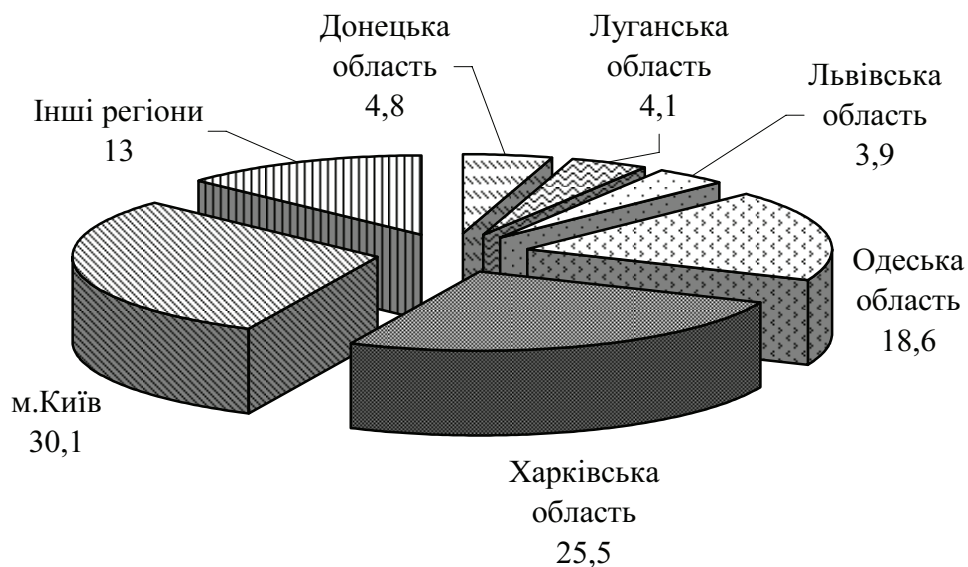

Рисунок 6.13. Регіональна структура підготовки фахівців із зарубіжних країн, 2008 р., %

До речі, студентська мобільність – не нове явище. Так, за даними ЮНЕСКО, за останні 25 років її зростання становило 300%. Тенденції до підвищення мобільності студентської молоді

проявляються у більшості країн світу. Якщо, за прогнозами фахівців, у 2010 р. за межами своїх країн навчається 2,8 млн., то в 2025 р. ця цифра, за прогнозом, має скласти 4,9 млн. осіб [17, с. 4-45; 496].

Серед університетів виділяються Кримський медичний університет (близько 2 тис.) та Національний технічний університет України «КПІ» (1,5 тис.). Найвищим попитом серед іноземних студентів, які навчаються в Україні, користуються технічні, медичні та економічні науки (рис. 6.14).

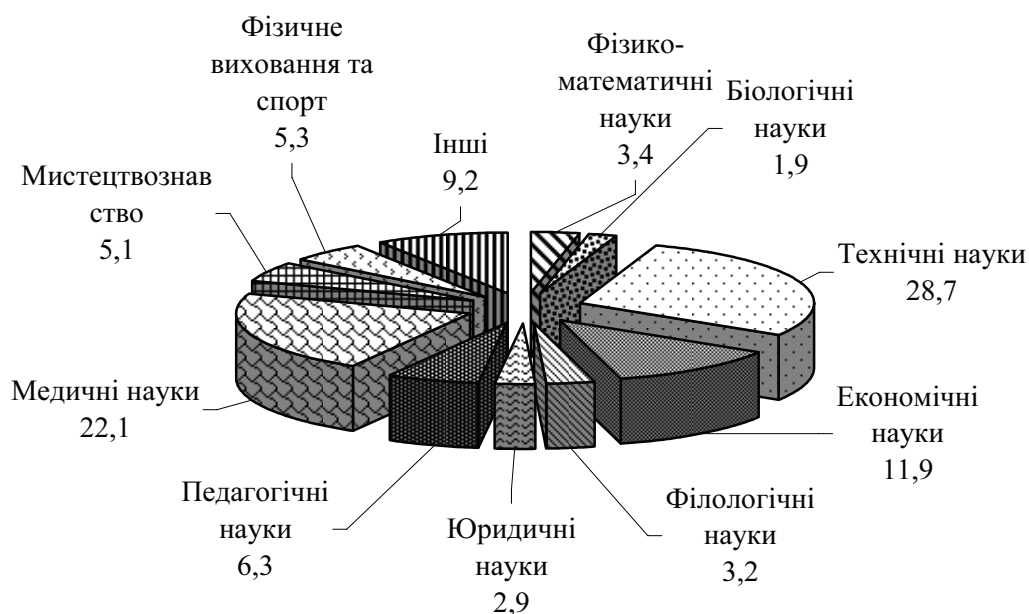

Рисунок 6.14. Структура підготовки фахівців в Україні із зарубіжних країн за галузями наук, 2008 р., %

З України активно виїжджає молодь в інші країни для здобуття вищої освіти за різними програмами навчання, для проходження там стажування тощо. Лише протягом 2001-2005 років кількість українських студентів, які навчались за кордоном, зросла на 7 тис., досягши у 2005 р. – 27 тис. Для здобуття вищої освіти вони обрали понад 50 країн світу. Проте найбільше їх навчалось у зазначений період і навчається нині в Німеччині і Російській Федерації.

Якби спеціалісти, що здобули вищу освіту за кордоном, повертались назад в Україну, використовуючи новітні технології, якими вони оволоділи, це сприяло б не лише підвищенню інтелектуального потенціалу в країні, але й зростанню

економічних показників. Для нашої держави важливе значення має і перше, і друге, адже вищу освіту в нас мають лише 17,7% (серед населення у віці 14-35 років*) (табл. 6.8).

Таблиця 6.8

Розподіл населення за рівнем освіти і статтю

Показник	Усе населення		У тому числі за статтю:			
	2007	2008	жінки		чоловіки	
			2007	2008	2007	2008
Кількість населення у віці 14-35 років і старші, всього, тисяч	14233,9	14081,8	7034,0	6926,0	7199,9	7155,8
Розподіл населення, %, у віці 14-35 років і старші за рівнем освіти:						
- повна вища	16,5	17,7	18,6	19,9	14,4	15,6
- базова вища	2,6	2,9	2,9	3,5	2,4	2,4
- неповна вища	16,2	15,9	18,5	18,7	14,1	13,2
- повна загальна середня	45,3	44,8	42,2	40,6	48,2	48,6
- базова загальна середня	16,5	15,7	15,1	14,7	17,8	16,7
- початкова загальна середня	2,7	2,8	2,6	2,4	2,8	3,2
- не мають початкової загальної та неписьменні	0,2	0,2	0,1	0,2	0,3	0,3
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Довідково: частка населення у віці 14-35 років і старші, яке має професійно-технічну освіту	22,7	22,6	18,9	18,2	26,4	26,9

Джерело: [399, с. 80].

Рівень економічної активності є найвищим саме серед осіб з вищою освітою (рис. 6.15).

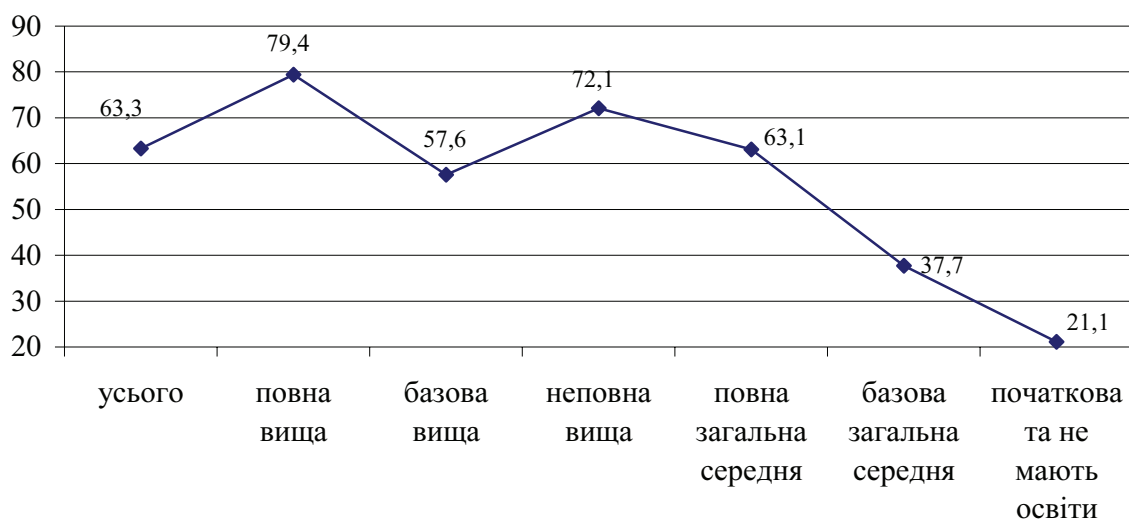

Рисунок 6.15. Рівень економічної активності населення у віці 15-70 років з різною освітою, 2009 р., %

* Це та вікова група населення, яка найчастіше мігрує

Водночас рівень безробіття серед осіб з повною вищою освітою є найнижчий (рис. 6.16).

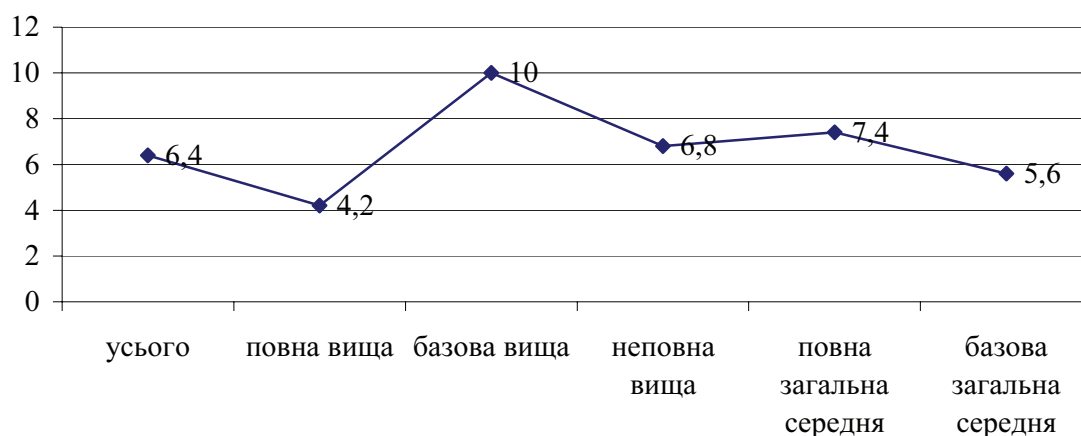

Рисунок 6.16. Рівень безробіття населення у віці 15-70 років, 2009 р.,%

Освітній рівень населення – важливий чинник забезпечення продуктивності праці. Тобто, чим більша частка серед працюючого населення з вищою освітою, тим кращими є практично всі показники, що характеризують соціально-економічний розвиток країни.

І тут, як свідчить світовий досвід, можна використати потенціал іноземних студентів, аспірантів. Зростає кількість країн, які проводять розумну міграційну політику по відношенню до них. Більшість із іноземних студентів, аспірантів використовують як особливо цінний ресурс для поповнення власного людського капіталу, ураховуючи, що на навчання за кордон, як правило, їдуть кращі з кращих.

Наприклад, у Франції, Великій Британії, Німеччині освітні мігранти, зокрема студенти, залучаються на національний ринок праці ще під час навчання. Щоправда, при цьому встановлюється час, протягом якого іноземний студент може працювати. Так, у Франції він становить 19,5 год. на тиждень, Англії – 20 год., Німеччині відповідно до прийнятого закону «Про імміграцію» іноземному студенту дозволено працювати 90 повних робочих днів, або 180 днів по половині робочого дня на рік.

До речі, зазначений закон дозволяє кожному іноземцю, який отримав вищу освіту в Німеччині, з 1 січня 2005 р. протягом року залишатись в країні і шукати собі роботу. Зростанню частки іноземних студентів у німецьких вищих навчальних закладах і

тих, хто бажає залишитись працювати у цій країні, сприяє і те, що з першого листопада 2007 р. тут відмінено правило, згідно з яким молоді іноземні фахівці з німецьким дипломом можуть отримати робочі місця, що їх цікавлять, лише в тому випадку, коли на них не претендують громадяни Німеччини.

Українським же законодавством, на жаль, не передбачено працевлаштування іноземних студентів, від чого наша держава багато втрачає. Згідно з чинним законодавством після закінчення українського вищого навчального закладу випускники-іноземці мають залишити територію нашої держави, якщо вони позбавлені законних підстав для подальшого перебування в ній. Тобто практично вся іноземна молодь, яка навчалась у нашій країні, після завершення циклу навчання залишає межі України, тоді як українська молодь намагається залишитись на Заході. В результаті наше суспільство втрачає насамперед молодих, підприємливих, освічених людей – найцінніший національний ресурс.

Тому для України нині гострою є проблема не лише забезпечення продуктивного використання набутих за рубежом знань для прискорення інноваційного процесу, а й стимулювання повернення української молоді додому. За таких умов освітня міграція може мати позитивну оцінку.

Цьому має сприяти цілеспрямована управлінська діяльність держави. Вона повинна зорієнтуватися на мінімізацію негативних результатів міжнародних переміщень тих, хто здобуває освіту за межами своєї країни, та використання пов'язаних з цим вигод.

Суттєві зміни в освітню міграцію, в інтелектуальний перерозподіл світу у зв'язку з цим вносить Болонський процес. Адже відповідно до Болонської декларації кожен студент українського вищого навчального закладу має принаймні півроку провчитись за кордоном. Проте є великі побоювання стосовно того, чи не прискорюватиме відтік талановитої молоді з України.

Таким чином, ураховуючи, що високий рівень освіти робить наших громадян конкурентоспроможними, розвиток освітньої міграції сприятиме:

- формуванню конкурентоспроможної економіки України;
- інтелектуальному зростанню нашої нації;
- наповненню державного бюджету і бюджетів тих регіонів, де навчається іноземна молодь (скажімо, у США, за даними

центру імміграційних досліджень, іммігранти з вищим рівнем освіти платять більше податків, ніж корінне населення. Малоосвічені іммігранти мають низькі доходи, а тому й платять набагато менше податків. Розрахунки свідчать, що, якщо рівень освіти іммігранта вище середньої школи, то державна скарбниця впродовж його життя поповниться на 105 тис. дол.).

Таким чином, освітня міграція в житті країни відіграє важливу роль. Багато держав світу усвідомили значення освітньої міграції. Особливо велике значення має притік мігрантів у країну. І тут можна виділити соціальну, політичну, демографічну та економічну безпекову роль.

Соціальний ефект. Освітня міграція позитивно впливає на інноваційний процес. Не секрет, що на навчання за рубіж, як зазначалось вище, їдуть, як правило, кращі із кращих. А тому вони є цінним потенціальним ресурсом поповнення людського капіталу для потреб економіки знань. Іноземні студенти до закінчення навчання володіють мовою приймаючої країни, знайомляться з її законами, звичаями, правами та умовами праці. На частку іноземців припадає у Швейцарії 13% професорсько-викладацького складу, у США – 8%. Це позитивно впливає на якісний і віковий склад кадрового потенціалу.

Освітня міграція, приток іноземних студентів зумовлює появу нових навчальних програм тощо.

Політичний ефект. Навчання молоді здійснює значний вплив на формування політичної та економічної еліти в тих країнах, звідки приїхали студенти. Через студентів значно легше встановлювати зв'язки між державами. Для нарощування своєї політичної та економічної присутності в країнах СНД і Балтії Росія збільшує кількість стипендій. У 2008 р. їх було 10 тис., а надалі планується їх кількість збільшувати.

У Росії практикуються і стипендії мерів. У 2008 р. було 240 стипендій мера Москви для країн СНД і Балтії. Мета цього акту – збереження і розвиток інтелектуального потенціалу російської діаспори за рубежем і реалізація права на отримання вищої освіти російською мовою. Для реалізації стипендіатської програми передбачається сформувати піклувальні ради, персональний склад яких затверджує мер Москви з подання Департаменту зовнішньо-економічної діяльності і міжнародних зв'язків міста. Розмір стипендій становить 27 тис. рублів.

Економічний ефект. Навчання іноземних студентів – це важливе джерело валютних надходжень. Світовий ринок освітніх послуг оцінюється в сумі 60-65 млрд. дол., а 40% із яких припадає на США і Великобританію. Ця сума включає оплату за навчання, проживання, транспортні та інші витрати іноземних студентів, стажерів і аспірантів. Згідно з прогнозами, ринок освітніх послуг може в недалекому майбутньому зрости до 90 млрд. дол. Досить солідним є ринок послуг в Австралії, де на послуги освіти припадає одна третина доходів від торгівлі товарами і послугами і 12% загального обсягу експорту [356, с. 72].

Демографічний ефект. В умовах депопуляції іноземні випускники, які отримали освіту, володіють мовою, розуміють культуру, адаптовані до національного ринку країн, можуть розглядатись як бажана категорія мігрантів, що можуть бути і хорошими працівниками, і законослухняними громадянами. Росія, наприклад, Концепцією довгострокового соціально-економічного розвитку до 2020 р. передбачає необхідність збільшити кількість іноземних студентів до 5% їх загальної чисельності студентської аудиторії.

Зрозуміло, що від зваженої і стратегічно вивіреної міграційної політики значною мірою залежить досягнення країною стійкого економічного розвитку. Тобто міграційна освітня політика в Україні має перетворитись із пасивної в активну, із політики, що реагує на освітні міграційні процеси, у таку, що формує ці процеси в інтересах соціально-економічного і демографічного розвитку країни.

А тому слід сприяти розвитку освітньої міграції. До речі, до цього закликає і Європейська Комісія, яка опублікувала Зелену книгу щодо сприяння навчальній мобільності молоді. Єврокомісія вважає, що проведення певного часу за кордоном з метою навчання, отримання досвіду роботи або волонтерської діяльності є одним із найважливіших способів особистого розвитку та посилення власної привабливості на ринку праці. Тож не дивно, що Європейський Союз підтримує молодь через різноманітні програми та ініціативи вже протягом багатьох років. Зокрема, за 22 роки існування програми «Erasmus» ЄС забезпечив навчання і стажування за кордоном 2 млн. студентів. Ця допомога покриває набагато більший спектр сфер діяльності,

включаючи програми обміну молоді, стипендії, гранти для дослідження тощо. Водночас навчальні поїздки за кордон – це швидше виняток, аніж правило. Скажімо, у 2006 р. лише 310 тис. молодих людей мали можливість поїхати за кордон за допомогою європейських програм. А це становить лише 0,3% вікової групи 16-29 років [134, с. 22]. Тому і Єврокомісія шукає разом із громадськістю кращі можливості для навчальної мобільності молоді.

Водночас на міждержавному рівні необхідно вирішити питання щодо відшкодування коштів, які витратила держава на підготовку кадрів, що безповоротно мігрували. Адже Україна залишається майже не привабливою для іммігрантів, продовжуючи відігравати в міжнародному обміні населенням роль країни-донора. Тому, вирішивши правильно міграційні проблеми, можна забезпечити успішне вирішення багатьох інших – соціальних, економічних, політичних.

6.5. Громадянська освіта в контексті нової парадигми: світовий досвід

З часів древніх греків метою освіти було виховання всебічної, цілісної, творчої особистості, підготовка учня до майбутньої професійної діяльності та формування громадянина своєї країни.

Освіта, даючи фундаментальні знання, формуючи найсуттєвіші навички, має навчити людину мислити і бути патріотом своєї країни. В умовах формування громадянського суспільства велика роль відводиться громадянській освіті. Основним її завданням є формування моральних цінностей, громадянської зрілості, компетентності, відповідальності.

Громадянська освіта в сучасному світі займає пріоритетні позиції. Вона формує громадянина, який бере активну участь у демократичних процесах суспільства. Добре поставлена ця освіта в багатьох розвинених країнах, де переважають справжні соціальні та особистісні цінності: стабільність, свобода, права людини, здоров'я, робота, сім'я.

Свобода людини, наприклад, у США трактується як можливість пошуку особистого щастя, використання своїх здібностей і сил у гармонії із суспільними інтересами всієї нації.

Пріоритетами освітньої діяльності є суспільне благо, індивідуальне право, справедливість, рівність, плюралізм і патріотизм.

Основна увага звертається на узгодження інтересів людини і суспільства. Одним із шляхів громадянського виховання учнівської молоді в американській державі є широке залучення учнів до діяльності колективу навчальних закладів, підвищення соціальної активності особистості, виконання нею громадянських обов'язків.

Важливе значення в плані громадянського навчання відводиться у США ґрунтовному вивченню обов'язкового курсу американської історії, де вчитель акцентує увагу на: засвоєнні основ американської демократії; формуванні світогляду, стійкої громадянської позиції; ставленні до національної символіки, а також вивченню громадянознавства й діяльності уряду. Ці предмети є обов'язковою складовою всіх освітніх державних програм.

Велике виховне значення мають в американських навчальних закладах обов'язкові урочисті лінійки, що проводяться перед початком навчального тижня. На них учнівська молодь складає урочисту присягу державному прапору, принципам свободи і демократії. Це сприяє вихованню гордості за свою країну, сучасні її досягнення.

Весь позаурочний простір у школах США спрямований на формування гідного громадянина (ставлення до прапора, конституції, національних свят тощо). Тобто громадянська освіта у цій країні спрямована на виховання не лише добре інформованих учнів, а водночас на високоморальних, відповідальних, активних громадян. Усе це сприяє соціальній стабільності, патріотизму та забезпечує відповідальність за майбутнє країни.

Громадянська освіта активно впроваджується у Великій Британії. Так, у Акті реформ освіти 1988 р. зазначається, що школи відповідальні за духовний, моральний, культурний, розумовий, фізичний розвиток учнівської молоді й готують учнів до перспектив, обов'язків досвіду громадянського суспільства.

Навчання громадянськості починається у школах цієї країни з 5-ти років у вигляді курсу «Людина, суспільство та здоровий спосіб життя» (PSHE). Зазначений курс покликаний надати учням

знання, вміння та навички, а також допомогти зрозуміти життя й підготуватися до активної громадянської ролі в майбутньому.

У 16 років учні британських шкіл складають екзамен з громадянознавства. Тут, зокрема, визначено три взаємопов'язаних складники, що становлять основу всієї освіти юних громадян:

- соціальна й моральна відповідальність: діти вчатьса самоповаги, набувають умінь соціально й морально відповідальної поведінки в школі та поза нею як щодо осіб, наділених повноваженнями, так і між собою;

- участь у житті громадян: Учні оволодівають знаннями про те, яким чином вони можуть конструктивно долучатися до життя та вирішення проблем своєї місцевості та громади, до того ж таке навчання здійснюється через практичну участь і діяльність на користь цієї громади;

- політична грамотність: молодь вивчає інститути, знайомиться з проблемами та методами демократії у своїй країні, дізнається про те, в який спосіб вона може відігравати ефективну роль у житті нації на місцевому, регіональному та державному рівнях, застосовуючи при цьому не лише знання, але й уміння та цінності. Водночас громадянська освіта спрямована на формування вмінь спілкуватися, вести дискусію, тобто вона покликана допомагати учням досліджувати та обговорювати проблеми, демонструючи повагу до опонентів, максимально ефективно доводити свою власну позицію.

Чільне місце в освітньому просторі Франції також займає громадянська освіта. Тут чітко визначені основні завдання громадянського становлення молоді. Вони полягають у набутті:

- знань про форми політичного життя та їхні функції (права, обов'язки громадян Франції та інших країн світу);

- навичок суспільної діяльності;

- вміння врегульовувати конфлікти мирним шляхом, поважати думки інших, брати активну участь у прийнятті колективних рішень;

- здатності дотримуватися норм суспільного поведіння;

- усвідомленого ставлення та переосмислення духовних цінностей суспільства.

Результатами громадянської освіти в навчальних закладах Франції є досягнення кінцевої мети:

- патріотичної – любов до батьківщини, вивчення її історії, культури, географії;
- інтелектуальної – доскональне вивчення законів, їх аналіз;
- практичної – формування та розвиток норм суспільної поведінки в різних соціально-політичних умовах протягом усього життя.

Основними темами громадянської освіти, що вивчаються у навчальних закладах Франції, є:

- громадянство та громадянськість;
- громадянство, право та професійні відносини;
- громадянство та інтеграція;
- громадянство та зміни в сімейному житті.

На думку фахівців, вивчення цих тем має сприяти вихованню духовності, патріотизму, громадянськості, віри в право і можливість особисто впливати на громадянське життя. У школах Франції є спеціальні перерви, під час яких учні можуть висловити свої патріотичні почуття, віддати честь прапору, вивішеному в кожному освітньому закладі.

Цікаво, на наш погляд, здійснюється громадянська освіта в Німеччині. Її метою є виховання та навчання відповідального і політично свідомого громадянина. Для цього формуються навички та вміння, які відповідають критеріям, розробленими в інших країнах, Радою Європи та в рамках інших міжнародних підходів. У німецьких навчальних закладах у цьому контексті вчать учнів умінню аналізувати й розуміти складні соціальні й політичні феномени, критично мислити, усвідомлено діяти й забезпечують методичними навичками щодо вміння працювати в команді.

Особливістю громадянської освіти в Німеччині, на наш погляд, є забезпечення загального консенсусу щодо базових принципів громадянства. Тут розроблено бетельсбаський консенсус, складовими якого є:

- не навантажувати учнів своєю власною думкою чи рішенням;
- питання, які є суперечливими в політиці й суспільствознавстві, повинні в класі подаватись як суперечливі;
- надання можливості учням інтерпретувати політичне чи соціальне питання з огляду на вік та рівень розуміння, а також на їхні власні інтереси. При цьому надається можливість цим

чинникам відповідно впливати на інтерпретацію.

Удосконалення громадянської освіти в цій країні спрямоване на створення більш демократичного навчального клімату [25, с. 22-26].

Паростки громадянського суспільства вже проростають і в навчальних закладах України. Прикладом цього може бути Канівська школа-ліцей, що на Черкащині. Тут щопонеділка перед початком занять у коридорі шикуються всі учні 5-11 класів, керівництво школи та вчителі і, поклавши руку на груди, виконують Гімн України.

Ознайомлення з досвідом роботи навчальних закладів у цьому плані інших країн допоможе більш активно впроваджувати різні підходи до виховання патріотів своєї країни.

6.6. Інформаційна безпека як локомотив соціально-економічного розвитку

*«Из невозможного
проистекает возможное»
Буддийский стих*

Нині вже багато сфер людської діяльності не можна уявити без комп'ютерів, інформаційних систем, мереж передачі інформації. Вони забезпечують діяльність соціальної сфери. Електронна пошта, всевітня мережа стали частиною нашого повсякденного життя, роботи, побуту.

Тобто інформаційні технології охоплюють усі сфери людської діяльності: реалізується право вільного доступу громадян до інформаційних ресурсів усієї цивілізації, вирішуються проблеми інформаційної кризи, формуються інститути інформаційної підтримки малого підприємництва.

Сучасні досягнення в розвитку глобальних інформаційних технологій привели до формування глобального електронного середовища для економічної діяльності, що, у свою чергу, відкрило нові можливості для організаційного та інституціонального дизайну в бізнесі та інших сферах соціально-економічної діяльності людини.

Потреба в інформації, попит на інформаційні технології і

послуги зростає. Цьому сприяють, з одного боку, загальні світові тенденції розвитку, з іншого – існуючі специфічні причини прискореної інформатизації, що пов'язано з переходом до нового економічного порядку.

Розвиток інформатизації в усьому світі обумовлений подальшим розширенням комунікаційної функції ринку в умовах поглиблюючого поділу праці та ускладненням господарських зв'язків, пошуком нових джерел конкурентних переваг як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках.

Упровадження ринкових відносин вимагає нової інформації, посилює вимоги до якості інформаційних процесів, зумовлює включення країни в світовий інформаційний простір. Тобто становлення сучасного інформаційного суспільства вимагає розв'язання завдань формування сучасної інформаційної сфери, що забезпечує ефективний розвиток засобів масової інформації, створення інформаційних ресурсів і методів управління ними, підготовку інформаційного продукту, надання інформаційних послуг. Останнім часом змінились інформаційні взаємодії між господарюючими суб'єктами, що, у свою чергу, впливає на структуру їх інформаційних потреб.

Інформація – це економічне благо, що бере участь в економічних відносинах як ресурс і як специфічний товар, тобто продукт, вироблений для обміну. Діяльність, пов'язана з виробництвом та поширенням інформації, стає все більш затребуваною, перш за все в умовах економіки знань.

З переходом телефонії, зв'язку, телебачення, радіо на цифрові технології відбувається їх об'єднання з комп'ютерними мережами. У результаті виникає єдине інформаційне інтерактивне середовище, яке можна використати для будь-яких цілей. Нерідко цей процес називають інформатизацією, яка є важливим резервом підвищення якості виробництва. Інформатизація – це засіб долучення до світових інформаційних потоків.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), або інформатика, для значної частини суспільства стали складовою частиною її життя. Їх розвиток змінює структуру світового ринку, на якому продаж комп'ютерів, інформаційно-комунікаційної техніки, програмних засобів уже 2004 р. обігнав обсяг продажу таких продуктів, як нафта і сталь.

Основоположник кібернетики Норберт Вінер уперше вивів закономірність впливу кількості інформації на організованість будь-якої складної системи.

Сьогодні формується інформативне суспільство. Важливим показником руху країни до нього є ступінь освоєння населенням Інтернету. З'явилась можливість розміщення в мережі (Інтернет) текстів, графіків, фотографій, звукозапису, відео, баз даних, оголошень, реклами, віртуальних ігор тощо. Через мережу Інтернет можна організовувати торгівлю товарами, надавати різноманітні послуги. Тобто Інтернет став невід'ємною частиною життя цивілізованого людства. У світі 2007 р., приміром, його користувачами були 1 млрд. 98 млн. осіб.

Інформатика має важливе значення для розвитку не лише суспільства, а й економіки. У європейських країнах інформатизація робить великий внесок у підвищення продуктивності праці, а у США практично все зростання продуктивності праці забезпечується виключно за рахунок інформатизації (табл. 6.9).

Таблиця 6.9

Вклад інформатизації у зростання продуктивності праці в різних країнах, %

Країна	Зростання продуктивності праці	Вклад ІКТ у продуктивність праці
Норвегія	1,75	0,68
Швеція	2,67	1,33
Італія	0,56	0,36
Фінляндія	2,0	1,40
Ірландія	3,76	1,90
Австрія	1,71	0,75
Великобританія	1,08	1,21
Німеччина	1,38	0,43
Данія	1,45	0,59
Іспанія	0,28	0,14
Франція	1,00	0,18
Нідерланди	0,77	0,48
Швейцарія	1,10	0,43
США	1,74	1,90

Джерело: [158, с. 29].

Дослідження фахівців свідчать, що країни з високим рівнем поширення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) досягають великих результатів у збільшенні ВВП на душу населення. Однак цього ефекту країна досягає лише тоді, коли

вона використовує інформаційно-комунікаційні технології.

Інформатика вносить суттєві зрушення і власне у співробітництво (табл. 6.10).

Таблиця 6.10

Характеристики масового співробітництва у порівнянні промислової та інформаційної ер

Характеристика	Промислова ера (1880-1985)	Інформаційна ера (1955-2000)	Час взаємовідносин, 1995 +
Основа для створення вартості	Виробництво	Інформація	Знання
Цикл стратегічного планування	5 років	3 роки	Безперервно
Структура управління	Централізована	Децентралізована	Віртуальна
Основні інвестиції	Земля і машини	Телекомунікаційні інфраструктури	Люди, інструмент знання
Характер виробництва	Масове	Спеціалізація	Масова індивідуалізація і персоналізація
Маркетинг, продаж, обслуговування	Одноманітність	Сегментація	Людина і відносини
Економічний вихід	Матеріальні продукти	Послуги	Досвід
Ціноутворення	Фіксоване	Гнучке	Динамічне
Природа конкуренції	Недовіра плюс бар'єри для виходу на ринок	Кооперація і вільна афіліація	Довіра і співробітництво
Базис ринкової вартості	Балансова вартість	Коефіцієнт, відношення прибутку до доходу	Відношення ринкової вартості акції до книжкової вартості акції і ринкова капіталізація

Джерело: [158, с. 29].

Проте Україна за електронним розвитком посідає досить низький рейтинг (у другій половині сотні країн). Лідерами в цьому розвитку є США, Гонконг, Швеція. Відставання нашої держави за цим показником зумовлено недостатніми темпами порівняно з іншими країнами, що пов'язано з відсутністю необхідної нормативно-правової бази міжвідомчих договорів, низькими темпами інформатизації суспільства тощо.

Показниками інформатизації суспільства є:

- розвиток комунікаційної і технологічної інфраструктури;

- готовність бізнесу до електронного розвитку;
- соціальний і культурний розвиток;
- правове забезпечення електронного розвитку;
- державна політика щодо інформаційного розвитку;
- рівень використання інформаційних технологій споживачем.

Основне зростання використання інформаційних технологій спостерігається у розробці й реалізації програмного забезпечення, продажу програмних продуктів. За прогнозом, у світі до 2010 р. обсяг світового ринку послуг у сфері розробки програмного забезпечення досягне 140 млрд. дол. Проте для цього необхідна подальша державна підтримка цього сегмента економіки, забезпечення його необхідними кадрами, створення сприятливого середовища для підприємства.

Вкрай необхідною є також наявність відповідної інфраструктури, створення вітчизняних технопарків. Одним із них передбачено сформувати у Вінниці. Основною функцією технопарків є створення інфраструктури для розвитку економіки. Широка мережа технопарків, як свідчить практика, дозволить зменшити міграційні потоки, відтік молодих кадрів за рубіж.

Подальшому поширенню інформаційних технологій має сприяти наявність сучасного зв'язку. Останнім часом надзвичайно активно розвивається мобільний зв'язок. Однією з причин цього є традиційний дефіцит послуг проводової телефонії. Не зважаючи на те, що протягом останніх років забезпеченість населення цим видом послуг швидко зростає, в Україні ще відчувається значний їх дефіцит (табл. 6.11).

Таблиця 6.11

**Забезпеченість населення телефонними апаратами
загального користування, од.**

Показник	1990	2005	2007	2008	1990 до 2008, +,-
Основні домашні телефонні апарати, на 100 сімей)	29	54	60*	61	32
Міжміські таксофони, на 100 тис. населення**	35	123	102	90	55
Таксофони, на 10 тис. населення	17	2	0,01	0,002	-16,998

Джерело: [400, с. 252].

* – включаючи відомчі.

** – включаючи міжнародні та універсальні.

Розвиток широкополосного доступу стримується:

- відставанням у забезпеченні українських сімей комп'ютерами від країн Заходу у 3-4 рази;
- недоступністю дешевої технології XDSL для більшості домогосподарств у зв'язку з недостатнім проникненням проводової телефонії;
- значним відставанням базових підприємств зв'язку щодо доступу в Інтернеті по технології XDSL.

Існує значне незадоволення попиту на різноманітні канали комерційного телебачення. Масова доставка каналів до кінцевого споживача залишається проблемною.

Останнім часом ведуться дискусії щодо переведення інфраструктури телебачення на цифровий стандарт. Однак більшість домогосподарств, а також навчальних закладів не можуть приймати цифрові сигнали. Ще до цього часу навчальні заклади не забезпечені у достатній кількості персональними комп'ютерами. Скажімо, 2009 р. у Донецькій області забезпеченість загальноосвітніх закладів навчальними комп'ютерами становила 92,3%, у тому числі у загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступенів – 97%, а I-II – 71%. На один комп'ютер припадає 33 учні. У школах зазначеного регіону встановлено 160 інтерактивних дошок і 223 проектори.

Досвід розвинених країн, наприклад Великобританії, де перехід на цифрове мовлення відбувається в добровільно-примусовому порядку, підштовхує до комерційного сценарію переходу на цифрове мовлення, який максимально вводить в дію ресурси телекомунікаційних операторів і створює для них мотивацію до будівництва мереж і доведення послуг до кінцевих споживачів. Ціновий ринок платного телебачення потребує подальшого вдосконалення.

В умовах інтенсивного зростання телекомунікаційних структур остання залишається недосконалою. Поряд з великими операторами існують середні – малі, що освоюють нові регіональні та продуктові ніші (телефонія, Інтернет, телебачення).

У цілому можна зазначити, що в Україні сформована гнучка структура телекомунікаційного ринку, яка забезпечує виробництво і доставку різноманітних телекомунікаційних продуктів і послуг, швидке освоєння нових ринкових ніш і

впровадження сучасних технологій.

Процес упровадження на телекомунікаційному ринку нових радіотехнологій, як правило, реалізується у вигляді пропускної здатності, якості та надійності передачі інформації, а також стандартизації параметрів радіоелектронних ресурсів, що визначають їх електромагнітну сумісність. При цьому важливою умовою для спільної та одночасної роботи багатьох зацікавлених користувачів є ефективність використання радіочастотного ресурсу.

В умовах загострення боротьби за клієнта на ринку телекомунікаційних послуг великі операторські компанії вимушені шукати ефективні шляхи розвитку мережевої інфраструктури, здатні забезпечити відповідний рівень конкурентоспроможності та підвищення доходів від реалізації нових послуг зв'язку.

Сьогодні ринок IP-телебачення найбільш динамічно розвивається в Європі та Азії. В Європі Франція є великим ринком IP-телебачення з більш, ніж 6 млн. абонентів, 17,2 млн. домогосподарств мають високошвидкісний доступ. Цього досягнуто лише за останні 5 років, чому, як стверджують фахівці, сприяла конкуренція.

Перспективним напрямом модернізації телекомунікаційних послуг є впровадженням мережевих рішень на базі технологій пасивних оптичних мереж (PON) і розширення спектра традиційних послуг зв'язку новими, затребуваними послугами.

Загальноприйнятою послугою стає широкополосний доступ. Надання по широкій полосі персоніфікованих відеопослуг, а також гарантія якості доставки Інтернет-сервісів – справа поки що нова. Ті оператори зв'язку, які зможуть це забезпечити, отримують серйозні конкурентні переваги. До речі, останнім часом з'явилася конкуренція на ринках міжнародного і мобільного зв'язку.

В Україні розпочата модернізація системи поштового зв'язку з переведенням його на сучасну технологічну базу. Активно розвиваються Інтернет-технології. Кількість користувачів Інтернет швидко зростає. Збільшується чисельність користувачів, що здійснюють доступ в Інтернет із мобільного телефону. Перешкодою на цьому шляху є низька щільність мережі персональних комп'ютерів і пунктів колективного доступу до неї.

В окремих регіонах зберігається дефіцит місткості каналів зв'язку, частот супутникового зв'язку та радіочастотного спектра для суспільних потреб. Мобільний зв'язок є важливим фактором інформатизації суспільства, так як він забезпечує громадянам значну економію соціального часу.

Зростає обсяг електронних науково-освітніх інформаційних ресурсів, хоча він ще не відповідає потребам науково-освітньої спільноти. Витрати на створення цих ресурсів значні. Однак система оцінки їх якості та затребуваності, що базується на зворотному зв'язку із споживачами, практично відсутня. Зниження кількості друкованої продукції в бібліотеках недостатньо компенсується пропозицією електронної продукції.

Інформатизація освіти і культури перебуває на початковому етапі. Не кращою є вона й в охороні здоров'я. А це значить, що інформатизація охорони здоров'я залишається важливою соціальною проблемою. Найбільш актуальними є переведення в електронну форму всієї системи обслуговування пацієнтів, інформатизація робочих місць лікарів, упровадження електронних медичних карт, створення електронних баз даних пацієнтів, що має суттєво прискорити оформлення медичних документів і вивільнити час лікарів для їх безпосередньої роботи з хворим.

Гострою проблемою в інформаційній сфері є інформаційна війна, яка все активніше ведеться з боку нашого північного сусіда. Ця війна зумовлює значні моральні і матеріальні втрати, зокрема престижу України на міжнародній арені; спотворюються історичні факти. В результаті реакція багатьох країн і міжнародних організацій є неадекватною, потребує значних зусиль щодо інформаційної протидії.

З появою великої кількості приватних операторів, зокрема російськомовних, скорочується вживання державної мови, особливо у містах. Окремі групи депутатів (регіонали, комуністи) намагаються розширити російськомовний простір на шкоду україномовному. Тому україномовним засобам масової інформації необхідні значні зусилля для забезпечення протидії.

Великою інформаційною загрозою у духовній сфері є ті, що пов'язані з продовженням пропаганди споживчого способу життя, насилля і жорстокості на телебаченні. До цього часу Верховна Рада не прийняла закону, який заборонив би

пропаганду жорстокості та насилля, як це, скажімо, має Німеччина. У цій країні уже більше 50 років діє закон про захист суспільної моралі в засобах масової інформації.

Водночас із розвитком інформатизації суспільству загрожують негативні тенденції. Загроза проявляється перш за все в появі неправдивої інформації, дезінформації людини, підприємства, держави, суспільства; порушенні інформаційних свобод; небезпеці несанкціонованого доступу до інформації, обмеженого доступу до комерційної інформації.

Існує нерівномірність порушення інформації по регіонах, що, у свою чергу, зумовлює загрозу цілісності інформаційного простору, небезпеку розриву між т. зв. інформаційною елітою і споживачами.

Однак для підвищення якості послуг у сфері інформаційних технологій важливо розв'язати кадрову проблему. Система освіти ще не забезпечує підготовки достатньої кількості кваліфікованих спеціалістів для розвитку інформаційної сфери, існує гострий дефіцит кваліфікованих програмістів, спеціалістів середньої ланки, а також керівників проектів.

Тобто освіта не забезпечує в необхідних обсягах підготовку якісних фахівців, здатних не лише успішно працювати в інформаційній сфері, а й постійно сприяти підвищенню конкурентоспроможності країни в умовах інформаційного суспільства; упровадженню економіки знань.

Рівень комп'ютерної грамотності педагогів не забезпечує ефективне використання інформаційних технологій, електронних освітньо-інформаційних ресурсів суспільства. На жаль, і бібліотеки до цього часу ще не стали центрами інформаційної підтримки освітнього процесу. Практично не здійснюється стандартизація змісту процесу інформаційно-бібліотечного обслуговування населення.

Тож не дивно, що країна гостро відчуває нестачу спеціалістів у сфері інформатизації суспільства та розвитку інформаційного сегмента економіки. Водночас немає і стимулів для розвитку інформаційного суспільства.

Подоланню цих проблем могла б сприяти розробка стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, в якій слід передбачити підвищення як освітнього рівня населення в цілому, так й інформаційного зокрема. Освітні програми мають

ознайомити своїх учнів, слухачів із проблемами в інформаційному суспільстві, соціальними аспектами інформатизації суспільства, проблемами інформаційної безпеки. Особливу увагу слід приділити формуванню в учнів, слухачів, студентів нової інформаційної культури, адекватної сучасним вимогам.

Першочерговим етапом інформатизації суспільства має стати інформатизація освіти. Остання являє собою формування насиченого інформаційного середовища, яке забезпечить залучення учасників освітнього процесу до використання інформаційно-комунікаційних технологій в усіх сферах шкільної діяльності – навчальній, позакласній, адміністративній. Лише «зануривши» викладачів, адміністраторів, учнів і батьків у відповідне середовище, можна сформувати в них необхідну компетентність.

Для формування такого середовища необхідне розширення ІКТ-інфраструктури шкіл, у тому числі формування організаційної структури, що забезпечує оптимальне використання наявних ресурсів.

У багатьох навчальних закладах створені інформаційні центри, що включають:

- мережеву інфраструктуру та серверне обладнання, які забезпечують доступ до інформаційного середовища навчального закладу;

- бібліотеку цифрових освітніх ресурсів, медіатеку, що дозволяє зберігати цифрові освітні ресурси;

- автоматизовану бібліотечно-інформаційну систему, яка дає змогу формувати електронний бібліотечний каталог, єдину базу читачів, забезпечує автоматизацію процесу видачі книг і формування звітних документів;

- ресурси Інтернет;

- можливість організації освітнього процесу з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, зберігання інформації тощо.

У цьому контексті важливим завданням держави є подолання нерівності в доступі до інформації, сучасних інформаційних технологій, формування єдиного інформаційного простору. Все це має стати важливим кроком на шляху до підвищення якості життя населення, можливості молоді повноцінно готуватись до

життя в новому інформаційному суспільстві.

Таким чином, поліпшенню інформаційного забезпечення соціально-економічного розвитку сприяє активізація ринку інформаційних ресурсів. Останній являє собою спосіб взаємодії між окремими самостійно приймаючими рішення господарюючими суб'єктами з приводу купівлі-продажу інформації з метою оптимізації економічних інтересів усіх його учасників. Учасниками інформаційного ринку є домогосподарства, фірми, держава. Ринок стимулює розвиток інформатизації, виробництво і широке розповсюдження сучасних засобів передачі, обробки і зберігання інформації та підвищенні якості.

РОЗДІЛ VII

БЕЗПЕКА БУТТЯ ТА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

*«Пізнання нічого не варте,
якщо воно не прагне стати
життям, дійсністю»*

Фейхтвангер

7.1. Виробничий і невиробничий травматизм

Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в нашій державі найвищою соціальною цінністю. За підсумковими документами, прийнятими на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 р.) і на VI Всесвітній конференції із запобігання та управління ушкодженнями (Монреаль, 2002 р.), безпека і здоров'я людини – неодмінна умова сталого розвитку суспільства.

Особливо ці проблеми є актуальними для України, де лише за роки незалежності від нещасних випадків на виробництві та у побуті загинуло близько 1,2 млн. і травмовано – 12 млн. громадян переважно (майже 75%) працездатного віку. Щороку частка нещасних випадків зі смертельними наслідками становить майже 9% від загальної кількості померлих і 21% природного скорочення населення України [36, с. 33].

Нещасні випадки посідають перше місце серед основних причин смерті громадян України у віковій групі 15-44 роки, друге місце після серцево-судинних захворювань – серед працездатного населення, третє – після хвороб системи кровообігу та новоутворень серед усього населення.

Соціальні небезпеки, спричинені проблемами життєдіяльності, мають дуже складну природу. У більшості випадків наявність соціальних небезпек можна простежити на конкретних прикладах розвитку негараздів. Ними можуть бути виробничі, побутові, що призводять до травматизму та смертності. В Україні, за даними Держкомстату, щороку лише від нещасних випадків невиробничого характеру гине близько 70 тис. та травмується понад 2 млн., з яких 365 тис. осіб стають інвалідами, переважно працездатного віку (близько 75%).

Масштаби смертності від нещасних випадків невиробничого характеру в Україні у 3 рази вищі, ніж у країнах Європейського Союзу, інших розвинених державах, у 70 разів більші, ніж на виробництві, майже у 200 разів перевищують кількість загиблих у надзвичайних ситуаціях природного й техногенного характеру. Це становить значну загрозу, як для соціальної безпеки, так і національної в цілому, зумовлює поглиблення демографічної кризи. Хоча останнім часом спостерігається зменшення нещасних

випадків у соціальній сфері, проте показники травматизму, у тому числі смертельних випадків, залишаються ще високими (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Стан травматизму на виробництві

Вид економічної діяльності	2008		2007		2008 до 2007, +/-	
	Кількість нещасних випадків					
	усього	у т.ч. смертельних	усього	у т.ч. смертельних	усього	у т.ч. смертельних
Вугільна та торф'яна промисловість	5873	174	6569	268	-696	-94
Гірничорудна та нерудна промисловість	487	41	539	40	-52	1
Нафтогазовидобувна та геологорозвідка	40	7	42	10	-3	-3
Енергетика	301	37	335	36	-34	1
Будівництво	1105	155	1259	156	-154	-1
Котлонагляд і підйомні споруди	70	26	73	28	-3	-2
Машинобудування	1698	50	2054	48	-356	2
Металургійна промисловість	909	30	966	48	-57	-18
Хімічна промисловість	339	16	354	28	-15	-12
Транспорт, шляхбуд	822	118	840	108	-18	10
Пошта, зв'язок	134	12	164	18	-30	-6
Газопостачання та газоспоживання	103	31	107	4	-4	27
Житлокомунгосп	411	34	370	37	41	-3
Агропромисловий комплекс	1700	141	2165	188	-465	-47
Виробництво деревини	198	10	222	9	-24	1
Текстильна та легка промисловість	96	4	95	5	1	-1
Соціально-культурна сфера та торгівля	1920	119	2039	150	-119	-31
Усього	16206	1005	181194	1181	-1988	-176

Джерело: [286. с. 6].

Як видно, за кількістю травмованих соціально-культурна сфера стоїть на другому місці після вугільної та торф'яної промисловості, хоча і в цій сфері кількість травматичних випадків зменшується. Ця тенденція простежується і в регіональному розрізі (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Динаміка стану невиробничого травматизму

Регіон, область	2008		2007		2008 до 2007, +/-	
	Кількість нещасних випадків					
	усього	у т.ч. смертельних	усього	у т.ч. смертельних	усього	у т.ч. смертельних
Україна	16206	1005	181	1181	-1988	-176
АР Крим	367	64	457	39	-90	25
Вінницька	380	18	440	30	-60	-12
Волинська	397	18	496	23	-99	-5

Продовження таблиці 7.2

Регіон, область	2008		2007		2008 до 2007, +/-	
	Кількість нещасних випадків					
	усього	у т.ч. смертельних	усього	у т.ч. смертельних	усього	у т.ч. смертельних
Дніпропетровська	878	57	1067	67	-189	-10
м. Кривий Ріг	397	31	431	26	-34	5
Донецька	5189	186	5911	303	-722	-117
Житомирська	317	25	374	28	-57	-3
Закарпатська	87	8	112	15	-25	-7
Запорізька	721	27	764	39	-43	-12
Івано-Франківська	218	20	209	22	9	-2
Київська	265	43	312	43	-47	0
м. Київ	619	100	651	110	-32	-10
Кіровоградська	249	20	308	16	-59	4
Луганська	2260	78	2213	99	47	-21
Львівська	472	37	502	40	-30	-3
Миколаївська	181	16	235	16	-54	0
Одеська	338	30	341	32	-3	-2
Полтавська	443	32	445	35	-2	-3
Рівненська	185	18	243	23	-58	-5
Сумська	482	17	516	17	-34	0
Тернопільська	139	15	160	18	-21	-3
Харківська	514	41	649	48	-135	-7
Херсонська	206	23	227	12	-21	11
Хмельницька	287	25	335	23	-48	2
Черкаська	239	25	281	23	-42	2
Чернівецька	93	6	100	10	-7	-4
Чернігівська	202	19	288	17	-86	2
м. Севастополь	81	6	127	7	-46	-1

Джерело: [286. с. 6].

Від травмування у сфері матеріального виробництва втрати держави сягають близько 1 тис. осіб у рік. Для зниження нещасних випадків на виробництві прийнято Закон України «Про охорону праці» та інші нормативно-правові акти, створено Державний комітет з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, передбачено бюджети фінансування з фонду відповідних запобіжних заходів для запобігання надзвичайним ситуаціям.

У невиробничих сферах діяльності, як свідчать наведені дані, гине велика кількість людей, що становить 99% усіх загиблих від зовнішніх причин громадян України переважно працездатного віку [11. с. 3]. Лише за 2008 р. в Україні від нещасних випадків невиробничого характеру загинуло 60 тис. осіб. Від випадків травматизму невиробничого характеру держава щодня втрачає

близько 190 громадян, з них – майже 140 – працездатного віку, з яких – 120 чоловіків, 5 дітей віком до 14 років. У результаті цього Україна, її економіка має значні втрати. Лише внаслідок загибелі та травмування громадян у побуті втрати перевищують 10 млрд. грн. за рік. І це незважаючи на те, що центральні та місцеві органи виконавчої влади проводили роботу, спрямовану на реалізацію заходів щодо профілактики травматизму не лише виробничого, але й невиробничого характеру, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України №980 «Про затвердження плану першочергових заходів із профілактики травматизму невиробничого характеру» від 8 листопада 2007 р.

Певні позитивні зрушення спостерігаються, проте показники ще залишаються великими. Особливо тривожною є дитяча смертність. У 2008 р. загинуло 1254 дитини віком до 14 років. Слід підкреслити, що в місті людей гине в 1,6 раза більше, ніж у сільській місцевості. Існують значні територіальні відмінності між цими показниками. Серед регіонів найвища кількість померлих зафіксована в Донецькій, Дніпропетровській, Одеській, Харківській і Луганській областях.

Найнижчими показниками характеризуються Чернівецька, Тернопільська області та м. Севастополь.

Структура нещасних випадків невиробничого характеру зі смертельним наслідком наступна (рис. 7.1).

Рисунок 7.1. Структура причин нещасних випадків невиробничого характеру зі смертельним наслідком, 2008 р., %

Отже, найважливішими причинами смерті від нещасних випадків невиробничого характеру є самогубство та нещасні випадки, пов'язані з транспортом. На ці дві групи припадає майже третина невиробничого травматизму та смерті від нього. Основними причинами цього є перш за все поганий стан доріг, низька дисципліна як водіїв, так і пішоходів, і соціально-економічні негаразди. Кризова ситуація посилює суїцидну поведінку дітей і підлітків, яка стає більш поширеною.

Для запобігання нещасним випадкам невиробничого характеру доцільним є:

- створення системи державного управління у сфері профілактики травматизму невиробничого характеру на національному та регіональному рівнях, а також системи фінансування відповідних запобіжних заходів;

- законодавче врегулювання питань профілактики травматизму невиробничого характеру та фінансування відповідних запобіжних заходів: розробка та схвалення основних засад державної політики у сфері безпеки життєдіяльності населення на період до 2011 року, закону України «Про безпеку життєдіяльності населення», Загальнодержавної програми профілактики травматизму невиробничого характеру на період до 2011 року, Державної програми забезпечення наскрізної освіти з питань безпеки життєдіяльності, починаючи з дошкільного віку, зміни до Законів України «Про місцеві державні адміністрації» та «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо конкретизації вимог зі здійснення заходів профілактики травматизму невиробничого характеру, інших нормативно-правових актів;

- удосконалення державної системи розслідування причин нещасних випадків невиробничого характеру;

- створення єдиної державної системи обліку причин нещасних випадків невиробничого характеру; запровадження систематичного видання відповідного інформаційного бюлетеня;

- проведення комплексного аналізу стану і причин травматизму невиробничого характеру, його соціально-економічних наслідків, дослідження виникнення небезпек для життя і здоров'я людини, їх властивостей, джерел походження, а також розроблення на підставі цього аналізу та досліджень

профілактичних заходів щодо запобігання нещасним випадкам невиробничого характеру;

- створення в системі Міністерства освіти та науки на базі державного вищого навчального закладу головного навчально-методичного центру з безпеки життєдіяльності для координації освітньої та наукової роботи, створення навчальної та методичної бази для всіх освітніх закладів країни в галузі безпеки життя і діяльності людини;

- запровадження постійно діючих циклів теле- і радіопередач для висвітлення питань безпеки життєдіяльності, зокрема, безпеки руху, пожежної безпеки, безпеки на залізничному транспорті та водних об'єктах, формування методів надання першої медичної допомоги при травмах, опіках, отруєннях тощо, а також для належного виховання дітей і підлітків та прищеплення громадянам негативного ставлення до вживання алкоголю, наркотиків [36, с. 37].

Не секрет, що безробіття на селі, алкоголізм є головними чинниками того, що смертність сільського населення тут від навмисних самоушкоджень та самогубств в 1,7 рази вища, ніж у містах (у розрахунку на 100 тис. населення). Найчастіше вдаються до суїциду жителі Донецької, Дніпропетровської, Одеської, Луганської, Запорізької областей та АР Крим, де ці показники в кілька разів перевищують показники в містах Севастополь і Київ, Чернівецькій і Тернопільській областях.

Як не дивно, у зазначених регіонах найвищими є і показники дорожньо-транспортних пригод у цілому і з тяжкими наслідками зокрема. Тобто найбільша кількість смертельних нещасних випадків, пов'язаних із транспортом, характерна для Донецької, Дніпропетровської, Київської, Одеської областей та Криму. Як показали результати досліджень, основними причинами дорожньо-транспортних пригод, крім зазначених, є перевищення швидкості, управління автомобілем у нетверезому стані, нехтування використанням захисних шоломів, поясів безпеки тощо.

Якщо загальна кількість смертей від травматизму на виробництві та у побуті останнім часом має тенденцію до зниження, то від отруєння алкоголем, уживання наркотиків – до

зростання. Щороку від отруєння алкоголем в Україні помирає близько 9 тис. осіб. Як уже зазначалось вище, алкоголізм особливо став поширеним на селі, де від цієї причини помирає (у розрахунку на 100 тис. населення) на 60% більше, ніж у містах. Особливо це явище поширене в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Одеській областях.

До речі, у сільській місцевості найбільшою є і кількість померлих від випадкового утоплення та занурення у воду. Головною причиною цього є практична відсутність обладнених для купання місць. Особливо багато гине дітей. Скажімо, у 2008 р. потонуло 217 дітей віком до 14 років, що становить 17% від загальної кількості дитячої смертності через зовнішні причини. Загалом у сільській місцевості смертність від випадкового утоплення та занурення у воду у 2,1 раза вища, ніж у містах.

У сільській місцевості пічне опалення залишається основним засобом обігріву житла. Водночас воно є і головним ризиком виникнення пожеж. У 2008 р. від пожеж загинуло 2677 осіб. Переважна більшість нещасних випадків, спричинених вогнем та полум'ям, сталося в сільській місцевості (на 6,2% більше, ніж у містах). Щоправда, із загальної кількості загиблих понад 57% становлять особи, які або були в нетверезому стані, або курили і, зрозуміло, необережно поводитись із вогнем.

Останнім часом нерідко виникають пожежі в закладах соціально-культурного призначення. Це, як правило, трапляється при недотриманні пожежної безпеки і порушенні правил утримання цих закладів. Скажімо, недопустимим є:

- здавання приміщень діючих дошкільних закладів в оренду для використання їх в якості складів, лабораторій, майстерень, інших виробничих та подібного призначення об'єктів;
- улаштування кухонь, пралень у дерев'яних (горючих) будівлях;
- розміщення дітей у мансардних приміщеннях, а також у приміщеннях не забезпечених двома евакуаційними виходами;
- облаштування покрівлі горючими матеріалами (соломою, очеретом, тріскою тощо);
- розміщення батарей, акумуляторів, зберігання бензину, гасу

та інших легкозаймистих і горючих речовин, балонів з киснем та іншими газами;

- проведення вогневих (у тому числі зварювальних) та інших пожежонебезпечних робіт за наявності у приміщеннях дітей;

- використання електроплит, кип'ятильників, електрочайників, прасок, за винятком спеціально обладнаних приміщень;

- застосування для освітлення свічок, газових ламп і ліхтарів;

- навішування ґрат на вікна приміщень, де перебувають діти.

Окремі зазначені вимоги у багатьох дошкільних закладах не дотримуються, до речі, як і в інших закладах соціально-культурного призначення. Скажімо, у лікарняних закладах відстань між ліжками має становити не менше ніж 0,8 м, а центральний основний прохід – не менше як 1,2 м шириною. Тумбочки, стільці та ліжка не повинні захарашувати виходи й проходи. Категорично заборонено встановлювати ліжка в коридорах, холах, на інших шляхах евакуації. Проте в багатьох районних лікарняних закладах, особливо в осінньо-зимовий період, коли існує епідемія грипу, цих норм не дотримуються, між ліжками відсутній вільний прохід, практикується розміщення хворих у коридорах.

Особливу увагу слід постійно приділяти гарантуванню безпечної роботи видовищних і культурно-просвітницьких установ. Вимоги пожежної безпеки передбачають, щоб будівлі театрів, цирків, кіноконцертних залів, інших видовищних установ, а також вкриті спортивні споруди на 800 і більше місць, відкриті спортивні споруди з трибунами на 1000 чол. і більше (з приміщеннями під трибунами) перед кожним відкриттям сезону повинні перевірятися на предмет відповідності вимогам пожежної безпеки й прийматися міжвідомчими комісіями, утворюваними органами місцевого самоврядування. Перевірці також підлягають усі сезонні споруди літніх театрів, естрад, виставочних павільйонів, цирків-шапіто тощо.

Наведені дані свідчать про необхідність посилення перш за все виховання серед усіх верств населення, насамперед серед дітей і молоді, щодо поводження з вогнем, на воді, залучивши до цього не лише навчальні заклади, а й засоби масової інформації.

Головне завдання цих заходів – посилити профілактику травматизму як виробничого, так і невиробничого характеру в усіх регіонах.

7.2. Сфера транспортних послуг і безпека руху

Як зазначають О. Пуняк і А. Ткачук, життєдіяльність – це:

- складне матеріальне середовище, основу якого становлять: люди, засоби праці, результати праці та середовище буття. Взаємодія і взаємозв'язок між компонентами здійснюється за допомогою діяльності як специфічної форми праці;

- упорядкована система за метою, місцем, часом і характером вирішуваних завдань. При цьому мета полягає в максимальному задоволенні всіх потреб і забезпеченні прогресу розвитку суспільства; місце – в житті та діяльності людей, що пов'язано з визначеними населеними пунктами, містами, регіонами, країнами, континентами; регламентація за часом – у тривалості робочого дня в денні або нічні зміни, сезонні роботи; характер вирішуваних завдань визначається потребою суспільства в тій чи іншій продукції;

- взаємопов'язане і взаємозалежне від навколишнього та штучного середовище буття. Життєдіяльність істотно впливає на навколишнє середовище, поступово погіршує його параметри і створює умови для вирішення надзвичайних ситуацій екологічного характеру;

- система безперервного динамічного розвитку та вдосконалення, саморегуляції та самоуправління, гнучкого пристосування до мінливих умов навколишнього середовища (змінюються умови діяльності, види і форми праці, упроваджується НТП та ін.);

- система матеріального споживання і матеріальних збитків свого функціонування (система забруднення навколишнього середовища) [421, с. 6].

До основних принципів забезпечення життєдіяльності відносяться:

- безперервне задоволення фізіологічних процесів організму людини (для цього потрібні повітря, питна вода, продукти

харчування, світло, тепло, одяг, взуття тощо);

- взаємозв'язок і взаємозалежність з навколишнім середовищем (останнє забезпечує життєдіяльність параметрами споживання, енергоресурсами, корисними копалинами, продуктами харчування, елементами штучного середовища та іншими матеріальними благами. У свою чергу, життєдіяльність впливає на середовище буття, змінюючи параметри споживання (виснажує енергоресурси, корисні копалини, змінює клімат, рослинний і тваринний світ, забруднює навколишнє середовище));

- раціональна організація праці за метою, часом, місцем і нормами. Грамотна організація праці включає управління, принципи організації, цілі і завдання, засоби праці, виробничу діяльність і результати праці;

- матеріальне заохочення при організації життєдіяльності, що безпосередньо пов'язано з продуктивністю праці, яка визначається:

- а) людським фактором (шляхом матеріального заохочення);
- б) працездатністю виробничого персоналу;
- в) ступенем підготовленості до праці (професійним, фізіологічним, психологічним);

- захист здоров'я, меж і умов життєдіяльності для реалізації якого людство створило спеціальні інститути – медичного забезпечення, оборони, екологічного захисту, моралі тощо. Окремі інститути як структурні частини життєдіяльності можуть створюватись для захисту людей і господарства в особливих (надзвичайних) ситуаціях. До них можна віднести: цивільну оборону, Міністерство з питань надзвичайних ситуацій, комісії з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій, штаби цивільної оборони;

- ліквідація негативних наслідків життєдіяльності, у тому числі на транспорті та виробництві [421, с. 7].

Транспортна сфера – специфічна комунікаційна інфраструктурна галузь сфери обслуговування, яка забезпечує потреби господарства і населення з усіх видів перевезень. Це матеріальна основа розвитку виробничо-технологічних внутрішніх і зовнішніх зв'язків країни. Вона бере участь у перевезенні сировини, напівфабрикатів, матеріалів, готової продукції та доставці їх споживачам, а також перевезень

пасажирів. Дана система є необхідною умовою територіального поділу праці, спеціалізації районів, їх комплексного розвитку. Адже транспортний чинник здійснює суттєвий вплив на розміщення і галузеву структуру виробництва, без його врахування не можна досягти раціонального розміщення продуктивних сил.

Специфіка цієї сфери полягає в тому, що вона сама не виробляє продукцію, а бере участь у її створенні, забезпечує виробництво сировиною, матеріалами, обладнанням і перевозить готові вироби споживачам. Транспортні витрати включаються до собівартості продукції. В окремих галузях промисловості транспортні витрати особливо значні, як, наприклад, у лісовій, нафтовій галузях, де вони можуть досягати 50% собівартості продукції.

Транспортна сфера – складова частина ринкової інфраструктури. Адже вона створює умови для формування загальнодержавного і місцевих ринків, відіграє важливу роль у вирішенні соціально-економічних проблем. Забезпеченість території розвиненою транспортною системою – це своєрідний критерій високого рівня її освоєння, фактор залучення населення і виробництва до розвитку інтеграційних процесів.

Проте найважливішою функцією транспорту є переміщення людей і вантажів. Звідси випливає поділ транспорту за видами роботи та об'єктами переміщення на пасажирський і вантажний, за призначенням – транспорт загального користування, відомчий, а також особистого користування, за середовищем переміщення – залізничний, автомобільний, гужовий, в'ючний (наземний), морський, річковий, озерний (водний), авіаційний (повітряний), трубопровідний, електронний.

Усі види транспорту є складовими єдиної транспортної сфери, що являє собою територіальне поєднання взаємопов'язаних видів транспорту, які, взаємодіючи спільно, найповніше задовольняють потреби господарства та населення в перевезеннях вантажів і пасажирів.

Роботу транспорту забезпечує відповідна інфраструктура – економічно збалансована сукупність шляхів сполучення, рухомого складу, закладів управління і зв'язку, різноманітного технічного обладнання.

Транспортна сфера об'єднує рухомий склад та мережу доріг.

На 10 тис. км² території в Україні припадає 372 км залізничних колій, 78 км – внутрішньоводних і 2800 км – автомобільних шляхів із твердим покриттям. Найбільше перевозять пасажирів залізничний та автомобільний транспорт.

Залізничний транспорт України – четвертий у світі після Росії, США і Канади за обсягом вантажних перевезень. Українські залізниці вдвічі перевищують сумарний обсяг перевезень 12-ти разом узятих країн Європейського Співтовариства. Найгустіша мережа залізничних магістралей характерна для Донбасу, Придніпров'я, правобережного Лісостепу та західних територій України. Найбільш забезпечені залізничною колією: Донецька, Львівська і Чернівецька області. Територіально залізничний транспорт поділено на шість залізниць: Південно-Західну (центр–Київ), Львівську, Південну (Харків), Донецьку, Придніпровську (Дніпропетровськ), Одеську.

Найважливіші внутрішні магістралі: Донбас–Кривий Ріг, Харків–Севастополь, Київ–Львів, Львів–Одеса, Харків–Нижньодніпровськ–Херсон. З'єднують Україну з найближчими сусідами залізничні магістралі: Донбас–Харків–Курськ–Москва, Донбас–Москва, Одеса–Київ–Москва, Володимир-Волинський–Катовіце, Львів–Краків, Чоп–Прага, Чоп–Будапешт. Паромна лінія Іллічівськ–Варна дає вихід на Балкани. Україна має вихід практично до всіх країн Центральної і Східної Європи, а через територію Білорусі – до країн Балтії. Функціонує залізнична паромна переправа з Криму через Керченську протоку в країни Закавказзя, а також до Туреччини та Ірану.

Перспективи розвитку залізничного транспорту пов'язані з удосконаленням технічних засобів транспорту, електрифікацією залізниць, продовженням будівництва нових залізниць, підвищенням їхнього вантажообігу, активним його інтегруванням в європейську транспортну систему.

У перевезеннях на невелику відстань поза конкуренцією перебуває автомобільний транспорт. Його великою перевагою є те, що він майже не залежить від природних умов і може доставляти вантажі від «дверей до дверей». За густотою автодоріг (280 км на 1000 км²) із твердим покриттям Україна займає перше місце в СНД. Цей вид транспорту утримує перше місце за перевезенням пасажирів та друге – за вантажообігом. Протяжність автошляхів – майже 170 тис. км, із них 155 тис. км

має тверде покриття. Проте якість їх за європейськими стандартами незадовільна. Недосконалий автопарк, відсутність необхідного сервісу на дорогах, високі ціни на бензин роблять автотранспорт одним з найдорожчих видів транспорту.

Крім перевезення вантажів і пасажирів, автомобільний транспорт виконує багато інших функцій: забезпечує роботу швидкої медичної допомоги, пожежної охорони, органів громадського правопорядку тощо. Велике значення автотранспорт має для обслуговування АПК та доставки вантажів і пасажирів у важкодоступні райони. До найважливіших вузлів відносяться всі обласні і багато районних центрів. Серед автомагістралей слід виділити: Одеса–Київ–Чернігів, Харків–Донбас, Дніпропетровськ–Запоріжжя, Запоріжжя–Севастополь, Львів–Київ, Харків–Київ, Полтава–Кишинів. Автомобільний транспорт України поступово інтегрується у високорозвинену європейську комунікаційну систему.

До цієї системи наш транспорт буде залучено після введення в дію першокласної транс'європейської автостради, скажімо, Київ–Мадрид. З паромною переправою Іллічівськ–Поті, яка є найкоротшим шляхом між Заходом і Сходом, введеною у 1997 році, виникла можливість транспортувати автомобільні вантажі разом з автомобілями країн Закавказзя, а далі переправою Баку–Туркмен-Баші – у країни Центральної і Південної Азії тощо.

Морський транспорт концентрується винятково на півдні країни на узбережжі Чорного та Азовського морів, у так званому Азово-Чорноморському басейні, який через протоки Босфор і Дарданелли зв'язаний із Середземномор'ям, а відтак – зі світовим океаном. Виділяють три види морських перевезень: малий каботаж – між портами однієї держави одного моря (наприклад, Чорного); великий каботаж – між портами однієї держави різних портів (Чорного та Азовського); закордонні – між портами України і Росії тощо. Морський транспорт обслуговує важливі зовнішньоекономічні зв'язки України.

Організаційно морський транспорт України складається з трьох пароплавств: Чорноморського, Азовського та Українсько-Дунайського. У Чорноморському басейні функціонує також паромна переправа Іллічівськ–Варна (Болгарія). До структури Чорноморського пароплавства входять 11 морських портів, три судноремонтних заводи. В Азовському пароплаванні працюють

три порти: Маріуполь, Бердянськ, Керч. Дунайське пароплавство працює на річці і в морі, має 4 порти: Рені, Ізмаїл, Усть-Дунайськ, Кілія. За відстанню перевезення пасажирів морський транспорт значно поступається залізничному. Найбільшим морським портом в Україні є Одеса, яка має регулярне сполучення більше ніж зі ста країнами світу.

Основною проблемою морського транспорту є зростання питомої ваги суден, технічний стан яких не відповідає сучасним вимогам, що призводить до конфліктів, катастроф, загострення екологічної ситуації в морській акваторії і портових містах.

Річковий транспорт, як і морський, має низку переваг перед сухопутним. Зокрема, він використовує готові природні шляхи, течії води, можливість одночасного транспортування великих вантажів і пасажирів. Утримання водних шляхів потребує набагато менше капітальних вкладень, до того ж перевезення вантажів водним транспортом обходиться дешевше. Водночас він має і недоліки: сезонність дії, мала швидкість тощо. Загальна довжина судноплавних шляхів в Україні – близько 4 тис. км (Франція – 8,6 тис. км). За показниками перевезень пасажирів цей вид транспорту посідає одне з останніх місць. Частка річкового транспорту у перевезенні пасажирів не перевищує 0,2%.

Найважливішою річковою судноплавною артерією є Дніпро (у межах України – 1018 км) з його притоками – Десною та Прип'яттю. Інші річкові судноплавні магістралі України – це: Південний Буг (особливо на відрізку Миколаїв–Олександрівка), Дністер (у цілому до Заліщиків Тернопільської області), Сіверський Донець (від міста Щастя Луганської області), Дунай та інші. Річковими судноплавними магістралями Дністра (до міста Орша) здійснюються міждержавні перевезення з Білорусією, Сіверського Донця – з Росією. Найважливішими річковими портами України є Дніпропетровськ, Запоріжжя, Херсон, Київ, а також Рені.

Недоліки в експлуатації річкових суден полягають у тому, що їх технічний стан погіршує екологію річок, вода яких використовується для поливу в сільському господарстві і як питна – у містах.

Авіаційний транспорт – один з наймолодших видів сполучення. Його перевагами є швидкість, цілорічність функціонування. Авіатранспортом здійснюють переважну

більшість трансконтинентальних пасажироперевезень. До його недоліків відносяться велика собівартість і залежність від природних умов.

У транспортному пасажирообігу його частка становить менше 1%. Найбільші міста України мають по два аеропорти: в Києві – «Бориспіль» і «Київ» (Жуляни), Одесі – «Центральний» і «Застава», Сімферополі – «Сімферопольський» і «Заводський».

Повітряними воротами столиці України є Бориспільський аеропорт. Відкрились повітряні лінії до Франкфурта, Парижа, Торонто, Нью-Йорка, Лондона, Ізраїлю. Важливого значення набувають польоти в Китай, Японію, Індію.

Серед регіонів перше місце за перевезенням пасажирів повітряним транспортом займають Київський, Харківський, Дніпропетровський, Донецький.

До важливих показників діяльності транспортної сфери відносяться не лише показники пасажироперевезень, а й зменшення аварійності. Упровадження Мінтранзв'язком відповідних заходів дозволило останнім часом у середньому за рік знизити кількість аварій на 7%, загиблих і травмованих – відповідно на 3 і 1%. Позитивні тенденції у цьому плані характерні для всіх видів транспорту. Так, на залізничному транспорті останнім часом відбувається зниження кількості транспортних подій у 5,7 раза. Так, у 2006 р. на залізничному транспорті не було взагалі аварій і катастроф. Цьому, очевидно, сприяло і те, що в транспортній сфері створені та функціонують інспекції нагляду на автомобільному, водному, авіаційному транспорті.

Однак на дорогах, як і раніше гине велика кількість людей: у середньому за рік понад 9 тис. осіб. Це найвищий показник в Європі. У 2008 р. кількість нещасних випадків на транспорті перевищила рівень попереднього року на 9%. Тобто безпека на дорогах залишається однією з найгостріших проблем у контексті соціальної безпеки. Причин тут багато, а саме:

- високий рівень зношеності основних засобів. Згідно із статистичними даними, близько 60% усіх порушень руху, аварій на транспорті зумовлені високим рівнем зношеності основних засобів. У більшості господарств залізничного транспорту рівень зношеності коливався від 50 до 85%;

- низький рівень виконавчої дисципліни. У 40% випадків

порушень та аварій є людський чинник, що свідчить перш за все про недостатній рівень підготовки кадрів.

Все це говорить про те, що з метою зменшення аварій на транспорті, посилення безпеки руху на всіх його видах необхідно насамперед покращити стан матеріально-технічного забезпечення усіх видів транспорту, їх кадрового потенціалу, а також системи управління.

Звідси витікає, що рівень знань працівників транспорту необхідно постійно підвищувати, ураховуючи при цьому індивідуальну спроможність людини до виконання певної роботи. Гарантована безпека на дорогах передбачає необхідність управління ризиками, які нерідко появляються на транспорті й дорогах, забезпечення вмілого керування цими процесами. Особливу увагу слід приділяти подоланню кризової ситуації в управлінні безпекою руху, формуванню кадрової політики. При цьому важливо зазначити, що, крім контролю над виконанням технологічних операцій, необхідний розвиток елементів управління персоналом:

- теоретичне і практичне навчання;
- психологічне тестування;
- оцінка професійної відповідальності кожного конкретного працівника встановленим стандартам у галузі перевезень пасажирів.

Як свідчить практика, рівень дотримання вимог безпеки руху, вміння грамотно організувати роботу в колективі значною мірою залежать від професійних якостей керівника і виконавців. У цьому зв'язку постійно підвищуються вимоги до випускників професійних навчальних закладів. Останнім часом у багатьох профільних вищих навчальних закладах створені кафедри «Безпека перевезень пасажирів і вантажів», викладаються дисципліни, пов'язані з безпекою руху. Разом із тим питання безпеки руху розглядаються при вивченні кожної дисципліни, хоча цей процес, на жаль, не носить системного характеру.

Транспорт залишається небезпечною сферою економічної діяльності не лише з погляду аварійності, травмування людей, порушення графіку руху, але й забруднення довкілля. Тому вкрай гострою залишається проблема зменшення викидів шкідливих речовин, перш за все автомобілями і тепловозами. Це, як свідчить світовий досвід, досягається в основному їх модернізацією.

Скажімо, у США останнім часом розвиток тепловозного парку відбувається згідно з довгостроковим плануванням, шляхом приведенням його виробництва у відповідність до нині діючих норм.

Усе це потребує не лише розробки відповідних програм, але й забезпечення їх необхідними ресурсами, чого, на жаль, у переважній більшості не спостерігається.

Скажімо, заходи Державної програми з безпеки дорожнього руху, виконання якої завершено у 2007 р., з державного бюджету профінансовано лише на 4%, а Держфлотінспекції – на 56% [323, с. 59].

Тому гарантування безпеки на транспорті потребує перш за все посилення нагляду за станом техніки.

Україна, на жаль, згідно з міжнародною конвенцією SAR-79, не виконує міжнародних зобов'язань щодо пошуку та рятування потерпілих в морській зоні відповідальності.

Особливо гострою проблема безпеки залишається на автомобільному транспорті. Під час проведення понад 250 тис. перевірок виявлено 70 тис. порушень, анульовано 1,5 тис. ліцензій. Проте значна частина порушників ліцензійних умов залишається безкарною.

Підвищення безпеки дорожнього руху на автомобільному транспорті стане реальнішим із прийняттям Кабінетом Міністрів України постанов «Про внесення змін до Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту» та «Про делегування повноважень із забезпечення виконання Європейської угоди щодо роботи екіпажів транспортних засобів, які виконують міжнародні автомобільні перевезення». Основні зусилля слід спрямувати на запобігання аваріям, а не на ліквідацію їх наслідків.

Підвищення безпеки дорожнього руху ми пов'язуємо із покращенням дорожньої мережі у зв'язку з реалізацією програми «Євро – 2012».

З підготовкою та реалізацією цієї програми великі надії покладаються і на гарантування кримінологічної безпеки на транспорті. Адже на транспорті щороку скоюються злочини щодо великої кількості людей (понад 10 тис.), причому лише за останні три роки кількість потерпілих від злочинців збільшилася майже в півтора рази.

Усе це свідчить про те, що проблема кримінологічної безпеки особи на транспорті нині залишається нерозв'язаною. А тому вкрай важливим є розробка та реалізація кардинальних заходів як на державному, так і відомчому рівнях для гарантування кримінологічної безпеки особи та її майна на транспорті.

І в цьому плані варто використати міжнародний досвід щодо попередження злочинів, залучення населення до боротьби зі злочинністю.

З 1971 р. в Раді ООН працює спеціальний комітет із запобігання злочинності та контролю над нею, що здійснює політику ООН у сфері контролю над злочинністю, розробляє цільові програми, проводить міжнародні конгреси й наради, узагальнює й поширює досвід діяльності з попередження злочинів. При Економічній і Соціальній Раді ООН питаннями попередження злочинності на транспорті займається робоча група з питань залізничного транспорту. Зберігаючи таку стратегію організації попереджувальної діяльності загалом, окремі країни реалізують цю діяльність по-різному. Так, у США акцент зроблено на централізованій координації роботи: тут прийнято різні національні програми, закони, відповідно до яких розробляють численні профілактичні програми в штатах і правоохоронних відомствах. В Японії в національному масштабі ухвалюються лише моделі програм, заповнення яких здійснюється на місцях, у районах. Залучення населення до боротьби зі злочинністю в Японії відбувається через Асоціацію попередження злочинності, підрозділи якої функціонують від загальнонаціонального до місцевого рівня при кожному відділенні поліції.

Таким чином, використання досвіду інших країн допоможе знизити рівень злочинності як на транспорті, так і в Україні цілому.

7.3. Торговий бізнес: місце і роль у задоволенні соціальних потреб

Торгівля і ресторанне господарство є найбільш ринковою сферою. Елементи сучасних ринкових відносин в усіх високорозвинених країнах започатковані передусім у сфері

торгівлі. Представники меркантилізму розглядали торгівлю, як джерело багатства суспільства та заможності його членів. Адже важливою складовою високого рівня життя є всебічне задоволення потреб людини. І торгівля тут відіграє важливу роль. Зокрема, у Концепції розвитку внутрішньої торгівлі України підкреслюється, що «торгівля є і буде найважливішою сферою формування і стабілізації споживчого ринку, координуючою ланкою в системі міжгалузевих та міжрегіональних зв'язків, дійовим механізмом задоволення соціальних потреб населення і недопущення соціальної напруженості в суспільстві» [322, с. 373-380].

В умовах ринкової економіки торгівля опосередковує зв'язок між виробництвом і споживанням, і цим самим сприяє кращому задоволенню потреб населення, орієнтує підприємства на виробництво оптимального обсягу товарів, спонукає до розширення їх асортименту та підвищення якості стимулює розвиток культури споживання товарів у населення.

Розвиток торгового бізнесу, зокрема такого його показника, як оборот роздрібною торгівлі, відображає один із аспектів рівня життя населення – його купівельну спроможність, а водночас і соціальну безпеку. Так, роздрібний товарооборот підприємств лише за 8 останніх років зріс у 4,6 раза (у порівняних цінах 2000 року).

Роздрібний товарооборот виражається обсягом продажу споживчих товарів населенню через торгову мережу всіма діючими підприємствами незалежно від форм власності. Основну частину його становить товарооборот торгової мережі підприємств-юридичних осіб; близько 43% – підприємців-фізичних осіб та організованих ринків із продажу споживчих товарів, решту – оборот неформальних ринків і ресторанного господарства.

Слід відмітити, що протягом зазначеного часу не спостерігається суттєвих відмінностей між регіонами у темпах зростання товарообороту. Наприклад, середньоукраїнський показник роздрібною товарообороту в 2008 р. до попереднього року становив 118,0%, мінімальний – 115,5 (Запорізька та Херсонська області), максимальний – 123,8% (Тернопільська

область).

У загальному обсязі роздрібного товарообороту продажі (у розрахунку на одну особу) непродовольчих товарів значно випереджає продажі продовольчих (рис. 7.2).

У цілому індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств у 2008 р. склав 455,2% до рівня 2000 р., у тому числі по продовольчій групі – 281 і по непродовольчій – 648,8%.

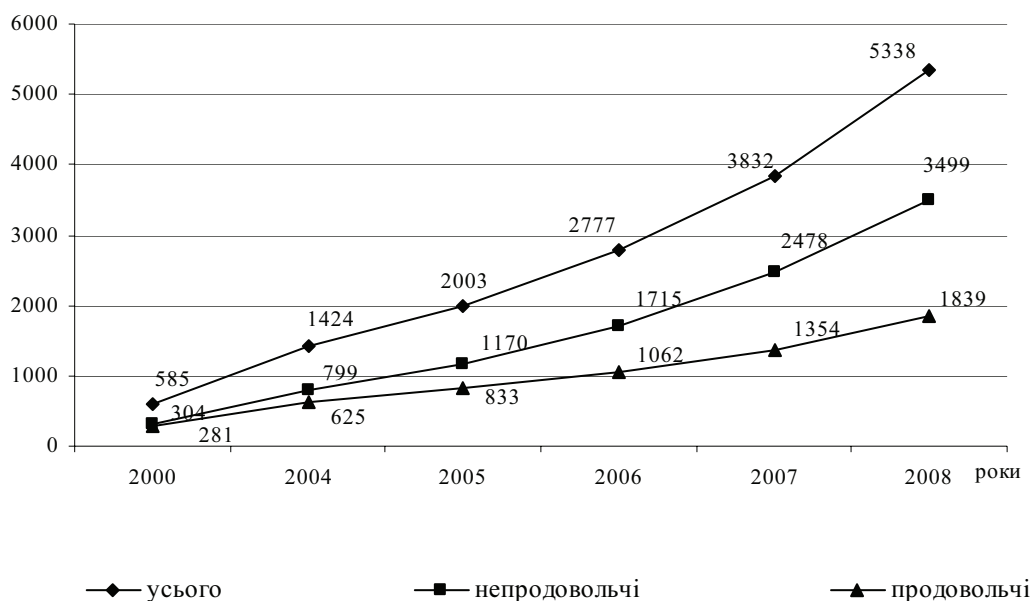

Рисунок 7.2. Динаміка продажу продовольчих і непродовольчих товарів у розрахунку на одну особу по Україні, грн.

У цілому індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств 2008 р. становив 455,2% від рівня 2000 р., у тому числі по продовольчій групі – 281 і непродовольчій – 648,8%.

За цим показником спостерігаються значні відмінності як по продовольчих, так і непродовольчих групах товарів. Наприклад, у першій групі співвідношення мінімального і максимального показника дорівнює 1 : 6 (відповідно Івано-Франківська область і м. Київ). Якщо не рахувати столицю, маючи на увазі, що тут здійснюють покупки представники й інших регіонів, то це співвідношення буде меншим, проте залишається високим – 1 : 2,9 (Івано-Франківщина і м. Севастополь). По непродовольчій групі (столицю до уваги теж не брали) найнижчий показник на 1 особу має Сумська область, найвищий – Дніпропетровська і їх співвідношення їх показників становить 1 : 2,2.

У загальному обсязі роздрібного товарообороту майже дві третини припадає на непродовольчі і дещо більше однієї третини – на продовольчі товари.

Вигідне географічне розташування України, наявність усіх видів сучасного транспорту – залізничного, автомобільного, повітряного, річкового, морського, трубопровідного та розвинуті різноманітні шляхи сполучення з іншими державами світу є важливим чинником розвитку торгівлі.

Основними підприємствами, що здійснюють роздрібну торгівлю, є магазини. На початок 2009 р. загальна кількість останніх в Україні становила 504 800 од., що на 27 405 (35,2%) менше, ніж 2000 році. При цьому за останні 8 років відбулося розширення торгової площі магазинів на 1060 тис. м², або на 15,1%.

У структурі роздрібних підприємств України продовольчі магазини дорівнюють 51,5, а непродовольчі – 48,5% (2000 р. відповідно 66,9 і 33,1%). Мережа продовольчих магазинів зменшилась порівняно з 2000 роком більше ніж на 50%, або на 26 084 одиниці. Проте їх торгова площа з 4545 тис. м² у 2000 р. зменшилась лише на 400 тис. м². Це свідчить про те, що мережа продовольчих магазинів почала зростати перш за все за рахунок будівництва мегамаркетів з великою торговою площею. Мережа непродовольчих магазинів порівняно з 2000 р. скоротилась лише на 5,1% і нині становить 24,5 тис. одиниць.

Роздрібний товарооборот здійснюється через торгову мережу всіма діючими підприємствами. Основна частина (понад 50%) продовольчих товарів реалізується через мережу неспеціалізованих магазинів; непродовольчі товари – переважно через спеціалізовані торгові підприємства.

Останнім часом широкого розповсюдження набув продаж непродовольчих товарів у комісійних магазинах, на аукціонах тощо.

У структурі продажу товарів спостерігається тенденція до зменшення частки продовольчих товарів, вироблених підприємствами на території України. Лише протягом останніх 8 років вона зменшилась на п'ять процентних пунктів. Як не дивно, знизилась навіть частка таких товарів, як картопля, овочі, цукор,

молоко та молочні вироби.

У структурі торгової мережі на спеціалізовані підприємства припадає лише 11,3% магазинів, що торгують переважно продовольчими товарами, решта ж – неспеціалізовані. Серед підприємств, що торгують переважно непродовольчими товарами, структура практично діаметрально протилежна.

Згідно із КВЕДом^{*}, ресторанне господарство включає мережу ресторанів, кафе, барів, їдалень і підприємств постачання їжі (рис. 7.3).

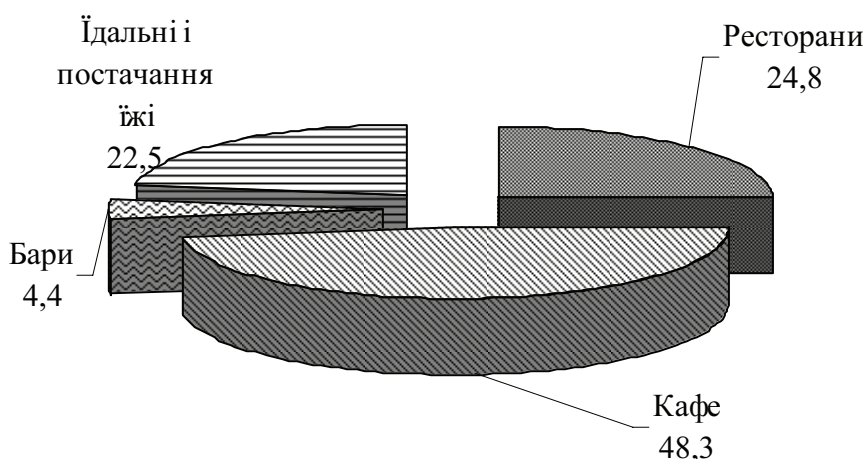

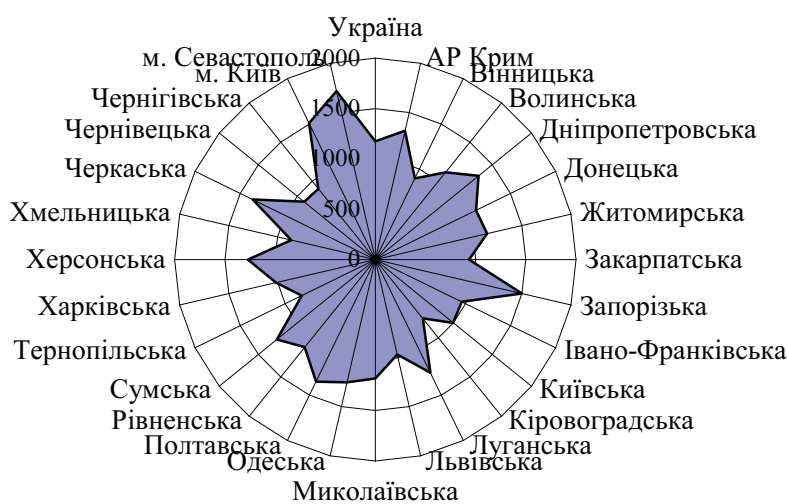
Рисунок 7.3. Структура ресторанного господарства у 2009 р., %

Торгова мережа включає й мережу аптек, що як в Україні загалом, так і в більшості регіонів, має тенденцію до зростання. Так, кількість аптек 2008 р. перевищила рівень попереднього року на 2,3%. Лише в Донецькому, Закарпатському, Кіровоградському, Сумському, Херсонському і Хмельницькому регіонах відбулося зменшення цієї мережі. У цих регіонах, за винятком Херсонського, і забезпеченість населення аптеками є нижчою, ніж у середньому по Україні. Найгірше торговою площею аптек забезпечено населення Тернопільської області (рис. 7.4).

^{*} КВЕД – Класифікація видів економічної діяльності

а)

б)

Рисунок 7.4. Територіальні відмінності забезпечення населення аптеками та їх торговою площею: кількість аптек на 100 тис. населення (а); торгова площа, м² на 100 тис. населення (б), 2008 р.

Обсяг і якість послуг, які надає населенню торговий бізнес, залежить і від величини підприємств торгівлі. Тут в основному переважає малий бізнес (табл. 7.3).

Понад 40% підприємств роздрібної торгівлі мають кількість працюючих до 5 осіб. Дещо вища частка підприємств ресторанного господарства.

У цілому мережа об'єктів торгівлі (магазинів і кіосків) має тенденцію до зменшення. Протягом останніх 8 років щороку в середньому зникало майже 4,5 тис. одиниць. Ця тенденція є характерною як для сільської, так і міської місцевості, і свідчить

про погіршення територіальної доступності об'єктів торгівлі для так званого пересічного громадянина.

Таблиця 7.3

Структура підприємств за кількістю працюючих у 2008 р., %

Показник	Роздрібна торгівля автомобілями, мотоциклами та пальним	Роздрібна торгівля (крім торгівлі автомобілями, мотоциклами та пальним)	Ресторанне господарство	Інші види економічної діяльності
Усього підприємств за кількістю працюючих осіб	100	100	100	100
До 5	27,5	40,6	41,6	61,5
6-10	22,1	22,9	26,5	14,7
11-15	13,8	9,6	10,4	6,3
16-20	8,4	6,1	5,7	3,6
21-50	16,0	12,9	11,5	7,9
51-100	6,4	4,2	2,8	3,3
101-200	3,1	1,8	1,0	1,4
201 і більше	2,7	1,9	0,5	1,3

Джерело: [348, с. 117].

В умовах же кризи, падіння обсягів виробництва і споживчої здатності населення основними пріоритетами сфери торгівлі виступають:

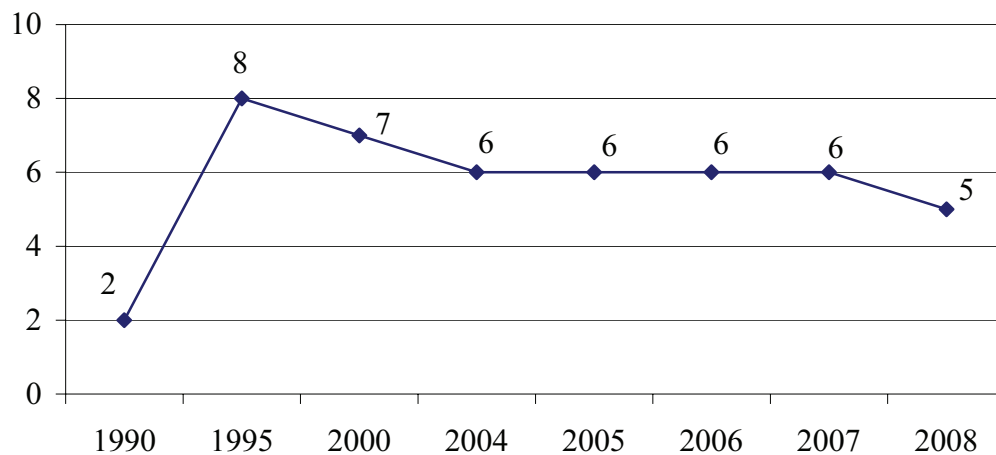
- забезпечення конкурентоспроможності товарів;
- розширення сфери супутних товарів і послуг;
- підвищення якості обслуговування покупців тощо.

Для забезпечення останнього в Україні при загальній тенденції зменшення мережі об'єктів торгівлі, по-перше, зростає їх торгова площа, по-друге, швидко розширюється мережа об'єктів торгівлі, де значно ширшим є асортимент послуг, які надаються покупцеві. Скажімо, лише за останні 3 роки мережа універсамів* і супермаркетів* в Україні зросла більше, ніж у півтора рази, гіпермаркетів** – у 2,6 рази.

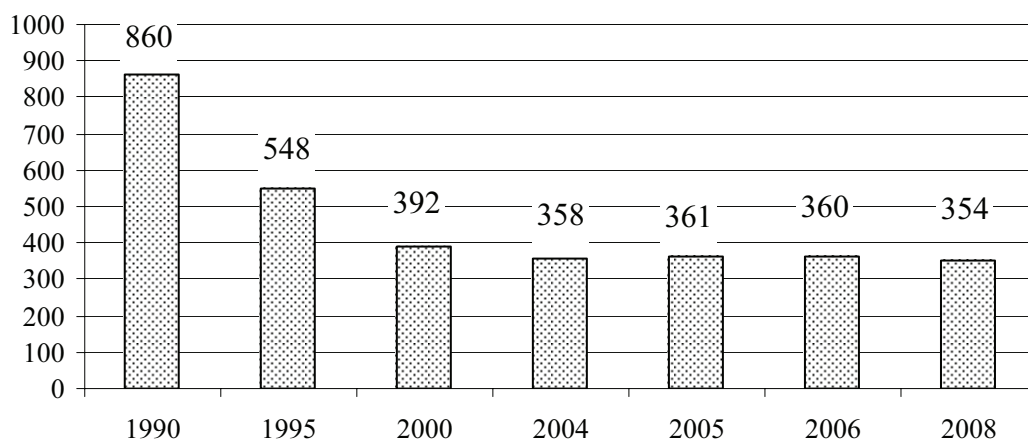
Водночас мережа і місткість підприємств ресторанного господарства і в містах, і в сільській місцевості має тенденцію до швидкого їх скорочення. Тому різко знижується і забезпеченість ними населення (рис. 7.5).

* Універсами і супермаркети – це продовольчі магазини з торговою площею від 400 до 2499 м².

** Гіпермаркети – це продовольчі магазини з торговою площею від 2500 м² і більше.

а)

б)

Рисунок 7.5. Забезпеченість населення мережею ресторанного господарства на 10 тис. осіб: об'єктами (а); місцями (б), 2008 р.

В умовах низьких доходів значна частина населення користується послугами ринків, де можна придбати товар за нижчою, ніж у магазинах ціною. Тож не дивно, що мережа ринків з продажу споживчих товарів зростає. За останні 7 років їх кількість збільшилась майже на 13%, а місткість – на 37%. Для задоволення потреб населення, забезпечення ефективного використання часу покупців в Україні активно розвивається мережа змішаних ринків, тобто таких, де можна придбати як продовольчі, так і непродовольчі товари (рис. 7.6).

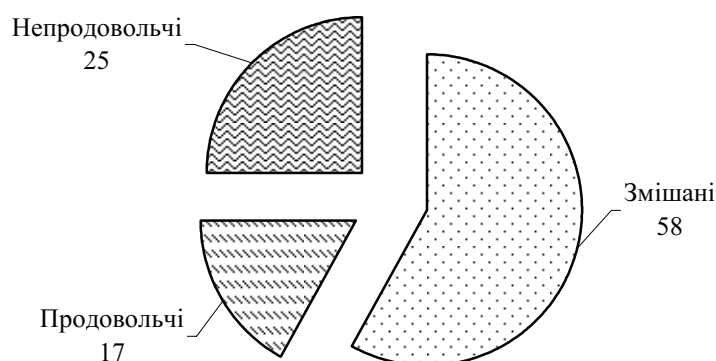

Рисунок 7.6. Структура ринків за спеціалізацією у 2009 р., %

Змішані ринки найпоширеніші на Донеччині та Одещині: на них припадає 19,4% їх загальної кількості. Не менш важливою для підвищення якості обслуговування населення є структура ринків з продажу споживчих товарів за часом їх діяльності, згідно з якою вони поділяються на: постійно діючі, сезонні, ранкові та вечірні (рис. 7.7).

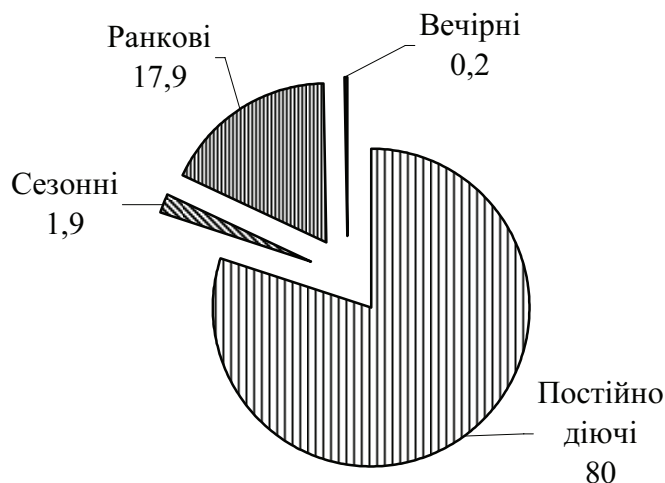

Рисунок 7.7. Структура ринків з продажу споживчих товарів за часом діяльності у 2009 р., %

В умовах фінансово-економічної кризи і торговий бізнес зазнає впливу певних негативних чинників, відчувається зниження вільних фінансових ресурсів в обороті. З одного боку, банки неохоче кредитують підприємства, що торгують господарськими товарами. Постачальники товарів також

відчувають дефіцит вільних грошових ресурсів. Як свідчать дані експертів, саме ці фактори є причиною зниження торгового обороту. Держава, місцеві органи влади не надають необхідної підтримки малому бізнесу (а в торгівлі він є переважаючим). І тут важливим є вивчення і розумне запозичення досвіду інших країн щодо виходу з кризової ситуації, у тому числі за рахунок оптимізації податкової складової. Близьким щодо цього є досвід Росії, де спостерігаються тенденції в торгівлі, подібні до наших.

Для розвитку роздрібною торгівлі, на думку А.В. Бобрової, характерні наступні тенденції:

- упровадження мережевої торгівлі. Мережеві системи торгівлі, відкриваючи магазини в регіонах, завжди мають перевагу перед місцевими підприємствами торгівлі за рахунок корпоративних фінансових ресурсів і високих оборотів продаж, заважаючи збуту регіональних товарів і витісняючи місцеві підприємства торгівлі у сферу малого бізнесу та індивідуального підприємництва;

- орієнтація торгівлі на групи споживачів з певним рівнем доходу. Однотипні підприємства торгівлі, навіть достатньо великі, з високим рівнем товарообороту, особливо в системі супермаркетів, принципово розрізняються за асортиментом реалізованих товарів. Це пов'язано в першу чергу з орієнтацією торгівлі на групи населення з певним рівнем доходів. Зробити торгівлю універсальною складно, а також витратно. В результаті відчувають труднощі і так звані народні підприємства, зорієнтовані на широкі маси населення з низькою купівельною спроможністю та елітні магазини, що реалізують високоякісну продукцію, яка не користується поширеним попитом;

- ліквідація міні-ринків комунальними органами влади. Відповідно до містобудівних проектів в усіх великих містах на відкритих міні-ринках будуються торговельні комплекси, що створюють комфортні умови для суб'єктів торгівлі та покупців. Реально ж процес є набагато складнішим, з негативними і соціальними наслідками. Громадян з невеликими доходами, що користуються міні-ринками, приваблює дещо нижча вартість товару, ніж на інших;

- встановлення торгових організацій – суб'єктів малого підприємництва – обов'язкового єдиного податку, на тимчасовий дохід для окремих видів діяльності. Незалежно від фактичних

торгових оборотів, індивідуальних особливостей кожного торгового підприємства та сезонності торгівлі, держава встановлює певний дохід для платників податків, які підпадають під обкладання єдиним податком на тимчасовий дохід для окремих видів діяльності. Основна ж маса суб'єктів малого підприємництва мала обов'язково перейти на цей спеціальний податковий режим. У результаті завершення базової дохідності сума податку до сплати виявляється настільки суттєвою, що чистий дохід підприємця не створює фінансових резервів для розвитку підприємств торгівлі і особистого споживання індивідуальних підприємців;

- відсутність системи патентування для організацій у спрощеній системі оподаткування. Остання вводить систему патентування лише для індивідуальних, але не для малих підприємств, що не дозволяє останнім додатково мінімізувати свої податкові потоки, спростити процедуру розрахунку, сплачуючи єдиний податок. Система патентування, уже існуюча в рамках даного спеціального режиму, дає змогу суб'єктам малого підприємництва сплачувати авансовані патентні платежі в мінімальному обсязі та одночасно розраховувати податок до сплати за податковий період;

- високі ставки єдиного соціального податку для підприємств-роботодавців. В економічно розвинених країнах соціальні податки розділені між роботодавцем і працівником. У Росії, наприклад, де введено цей податок, відповідальність за нього несуть організації та індивідуальні підприємці. У торгівлі, де трудові витрати становлять суттєву частку у витратах, організації мінімізують вказаний податок за рахунок так званих сірих схем – не відображення чи часткового відображення заробітної плати найманих працівників. Це створює прецедент для податкових перевірок і знижує рівень соціальної захищеності працівників торгівлі;

- наявність складової єдиного соціального податку індивідуального підприємця з високими ставками. Незважаючи на те, що ставки єдиного соціального податку для особистих доходів індивідуального підприємця нижчі, ніж для заробітної плати найманих працівників, виникає фактор (психологічний) подвійного податкового навантаження, коли дохід підприємця підлягає оподаткуванню як податком на доходи фізичних осіб,

так і єдиним соціальним податком. Останній же виплачується в рамках єдиного податку;

- неоптимальний рівень сукупного податкового тиску великих торгових організацій. Перелік податків, обов'язкової сплати для середніх і великих торгових організацій, практично ідентичний податкам (зборам), що сплачуються підприємством того ж масштабу, яке виробляє продукцію, за винятком ресурсних податків. Структура податків для підприємств торгівлі через менший обсяг матеріальних витрат лише зміщена в бік регіональних податків. Через ці причини, а також широкий асортимент реалізованих товарів вони вимушені вести деталізований достатньо складний податковий облік, утримувати штат бухгалтерів;

- поширення податку на додану вартість на загальних підставах індивідуальних підприємців, що призвело до зміни організаційної форми в бізнесі, особливо в торговому, і, як наслідок, витіснення фізичних осіб із сфери середнього і великого підприємництва. Негативне відношення влади до надвисоких прибутків громадян проявляється у новій формі по відношенню до індивідуальних підприємців, що формують основну ланку у сфері торгівлі і послуг економічно розвинених країн;

- проблеми взаємодії оптових і роздрібних підприємств торгівлі при сплаті податку на додану вартість. Роздрібним торговим організаціям, що перейшли у своїй більшості на спеціальний податковий режим і не мають права на залік податку на додану вартість, податково не вигідні відносини щодо закупівлі товарів в оптових організаціях через високі товарообороти частіше всього є платниками податку на додану вартість. Відсутність альтернативи в такій системі відносин призводить до масового ухиляння від сплати податків;

- здійснення одночасного бухгалтерського та податкового обліку. У зв'язку з тим, що положення податкового і бухгалтерського обліку можуть бути повністю адаптовані лише для окремих суб'єктів малого підприємництва, більшості підприємств, у тому числі у сфері торгівлі, змушені вести два види обліку, що підвищує трудові витрати організації, позбавляє її можливості залучення бухгалтера при невеликих торгових оборотах періодично, на тимчасовій основі [40, с. 2-3].

Торговий бізнес потребує державної підтримки і через податкову систему, в тому числі. Адже банкрутство малого бізнесу в цілому і торгівлі, зокрема не тільки не оздоровить економіку, а, навпаки, призведе до неефективного укрупнення торгівлі, причому із залученням державних ресурсів.

Торговому бізнесу необхідні кошти і для формування запасів товарів тривалого користування. По таких групах товарів, як холодильники і морозильники, пральні машини, фотоапарати, кухонні комбайни, мікрохвильові печі, відеокамери та особливо кондиціонери повітря суттєво скоротилась забезпеченість товарообороту нормативом товарних запасів.

Поліпшенню ситуації у сфері торгівлі, наданні високоякісних послуг населенню, має сприяти раціональне, ефективне використання кадрового потенціалу. Останнім часом середньооблікова чисельність усіх працівників у цій сфері зменшується. Ситуація на ринку праці у сфері торгівлі важка для найманих працівників будь-якої кваліфікації. Сімейні підприємства утримують персонал за рахунок особистих відносин, допомоги працівникам на основі власних ресурсів підприємця, скажімо, погашення банківських кредитів. Виникає закон зворотного зв'язку, що додатково знижує ліквідність комерційних банків, які не мають фінансових можливостей ні для видачі кредитів торговим підприємствам, ні для цивілізованого процесу погашення кредитів найманими працівниками.

Не сприяє підвищенню ефективності торгової сфери і рівень оплати праці, який є значно нижчий, ніж середній показник в економіці. До речі, в Україні простежується тенденція до зниження питомої ваги заробітної плати у грошових доходах населення. Нині вона є значно нижчою, ніж у розвинених країнах: Японії – 69%, Великобританії – 65, Німеччині – 64, Франції – 58, США – 53, Італії – 52, Україні – дещо більше 40%.

На наш погляд, не лише розвитку сфери торгівлі, зростанню економічних показників, а і соціальному захисту населення сприятиме реалізація наступних заходів:

- активізація реалізації програм розвитку малого бізнесу у сфері торгівлі;
- стимулювання підприємств, які здійснюють торгівлю вітчизняними товарами;
- надання можливості суб'єктам малого підприємництва

добровільно обирати систему оподаткування;

- введення системи патентування для всіх суб'єктів малого підприємництва;

- спрощення податкової декларації для індивідуального підприємництва, яке поширене у сфері торгівлі тощо.

Реалізація цих заходів сприятиме також забезпеченню безперервності обігу вироблених продуктів та їх відтворенню на розширеній основі, зміцненню та підвищенню ефективності економічних зв'язків підприємств, обміну між виробниками продукції та її споживачами.

7.4. Житлово-комунальна сфера в контексті вимог безпечного та якісного середовища життя

Безпечне якісне середовище життя – це таке, що забезпечує, як відзначається в економічному енциклопедичному словнику, здоров'я людини і середовище, відповідає потребам населення, сприяє зниженню рівня захворюваності тощо.

Безпечне середовище має запобігати шкоді життєво важливим інтересам особистості, суспільства та держави. Стосовно житлово-комунального комплексу, мова має йти про безпеку житлового будівництва, з одного боку, і безпеку для населення, що проживатиме в цьому житловому фонді, – з іншого. Забезпеченість житлом – важлива складова якості життя людини. Безпечне житлове середовище розглядається нами як елемент національної безпеки, що гарантує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства від реальних чи потенційних загроз.

Безпечний житлово-комунальний комплекс створює необхідну основу для відповідального процесу, позитивно впливає на зміцнення здоров'я населення.

Житлове питання – одне з найгостріших в Україні, адже серед великої кількості бажаючих поліпшити житлові умови лише незначна кількість може це зробити.

Сучасні житлові стандарти в країнах Центральної Європи становлять 23-30 м² на одну особу. В Україні забезпеченість житлом нині дорівнює 22,0 м². Для порівняння зазначимо, що, скажімо, у США цей показник перевищує 64 м², Норвегії – 57,

Швеції – 48, Угорщині – 34, Росії – 21,7 м² [201, с. 49]. Забезпеченість житлом – це один із показників добробуту населення, який суттєво впливає на поліпшення якості людських ресурсів. Проте сьогодні мова йде не просто про забезпеченість населення житлом, а якісним.

У сучасних умовах вимоги до характеристики житла зростають, оскільки відповідно до певних стандартів уявлення про комфортне життя передбачає не лише достатньо високу житлову площу, а й доступність закладів соціально-побутової інфраструктури та екологічну ситуацію в районі проживання. Показник загальної площі на одного громадянина ще не свідчить про якісний бік житлових умов, адже у значній частині сімей вони незадовільні. Зокрема, у найбільшій 20%-й децильній групі частка тих, хто має менше 13 м² загальної площі на одну особу, перевищує одну третину сімей.

Причиною цього зокрема, є те, що багато перетворень (реформ), які здійснюються в житлово-комунальному господарстві України, проходять формально без глибокого аналізу їх наслідків. Практика здійснення цих перетворень полягає в тому, що успіх у цій сфері залежить від особистої позиції керівника житлово-комунального господарства, від керівника району.

Не всі керівники адміністрації чітко уявляють картину своєчасної підготовки галузі до самоокупності, не всі усвідомлюють, що для цього необхідною є поетапна адаптація до ринкових умов діяльності. Проте на достатньому рівні не розвиваються договірні відносини. Основні обсяги договорів на здійснення робіт у сфері житлово-комунального господарства нерідко підписуються без конкурсу з виробничими підрозділами управління. Як наслідок цього, тарифи на послуги ЖКГ зростають, а якість житлово-комунальних послуг не підвищується.

ЖЕКи є практично гальмом на шляху ринкових перетворень у житлово-комунальному господарстві, зберігаючи затратні механізми, взаємні платежі та інші негативні явища, пов'язані з бюджетними дотаціями.

У структурі комунальних платежів дві третини припадає на електроенергію, тепло і воду. Нерідко ці ресурси витрачаються не

ефективно. Тому, щоб подолати цю проблему, необхідно перш за все вести ретельний облік, забезпечивши лічильниками всі квартири. Уже наш вітчизняний досвід свідчить, що квартирні лічильники гарячої та холодної води окупаються від 3 до 18 місяців. Світова ж практика свідчить, що подібні лічильники мають бути встановлені і на розподілі теплових мереж.

Ситуацію ускладнює і той факт, що основу житлового фонду складають малогабаритні двокімнатні квартири, що в недалекій перспективі не відповідатимуть зростаючим потребам населення (рис. 7.8).

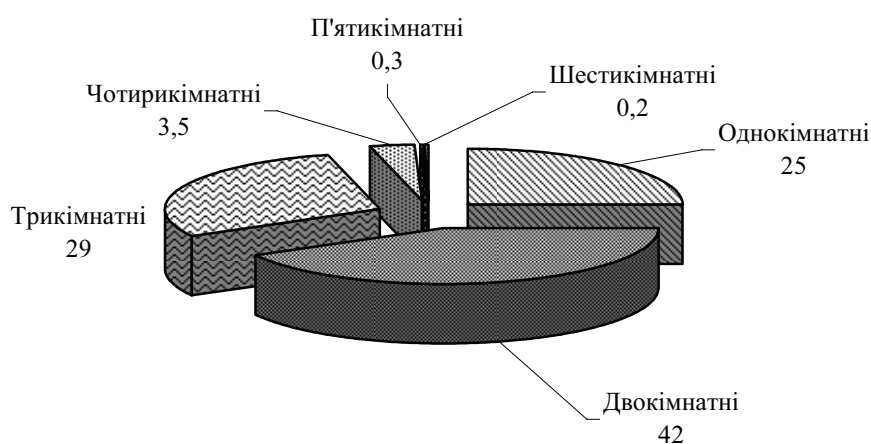

Рисунок 7.8. Структура житлового фонду за питомою вагою кімнат 2009 р.,%

В Україні дві третини квартир – це одно- і двокімнатні, тоді як, наприклад, у Німеччині їх 8,3%, у Нідерландах – 9,3% (табл. 7.4).

Таблиця 7.4

Розподіл квартир за чисельністю кімнат

Країна	Рік	Житлові приміщення з кількістю кімнат, %		
		менше 3	3 – 5	6 і більше
Україна	2009	67	32,8	0,2
Росія	2006	63,4	36,6	–
Німеччина	2003	8,3	70,7	21,0
Данія	2005	24,8	61,4	6,0
Нідерланди	2002	9,3	76,7	14,0
Фінляндія	2004	24,4	62,4	12,5
Франція	2002	18,3	65,5	16,3

Джерело: [140, с. 66; 350, с. 97].

У перспективі і в Україні житло має відповідати потребам населення, тобто чисельність кімнат повинна відповідати кількості членів родини плюс одна кімната для загального користування.

Проте житлово-комунальна сфера в Україні сьогодні відчуває значні труднощі, пов'язані з гострим дефіцитом фінансів, слабкою матеріально-технічною базою, низькою кваліфікацією кадрів, відсутністю обміркованої житлової політики, недостатньою опрацьованістю нормативно-правових аспектів діяльності будівельних і житлових організацій у частині їх взаємовідносин із органами влади споживачами. У цьому контексті розв'язання житлової проблеми є одним із пріоритетів соціально-економічного розвитку України і передбачає необхідність вироблення певної стратегії в рамках соціальної політики, орієнтованої на підтримку задоволення потреб суспільства в житлі. Це, у свою чергу, потребує:

- прийняття необхідної нормативної правової бази;
- забезпечення зростання обсягів житлового будівництва;
- демонополізації будівельного ринку;
- упровадження інноваційних механізмів фінансування будівельного житла, що передбачає використання ресурсів держави, комерційних банків, будівельних організацій і приватних інвесторів, що сприятиме підвищити можливості будівельної сфери в напрям реалізації проектів житлового будівництва.

Разом із тим, як свідчить досвід, необхідна солідарна участь у розв'язанні житлових проблем не лише держави, а й населення. Функціями саме держави є відведення земельних ділянок, розвиток іпотеки, формування спеціальних фондів надання безкоштовного житла малозабезпеченим верствам населення.

За обсягами нарощування масштабів будівництва житла Україна значно відстає від багатьох європейських держав. У 2008 р. в Україні на 10 тис. населення побудовано 12 квартир, тоді як у Німеччині – 40,8; Данії – 50,9; Іспанії – 120,9; Фінляндії – 65,1; Франції – 67,3. При цьому у зазначених країнах значно вищими були якісні характеристики побудованих квартир. Водночас слід мати на увазі, що доступність житла залежить не лише від масштабів будівництва, але й від доходів сім'ї. Адже в розвинених країнах встановлене таке співвідношення: вартість

одного квадратного метра житла економ-класу рівнозначна середньомісячній заробітній платі. Такий підхід дійсно забезпечує доступ до житла для широких верств населення. В Україні ж між цими показниками існує значний розрив.

Останнім часом, як свідчать результати досліджень, зростає питома вага якісного життя, і в Україні розширюється спорудження будинків за новими типовими проектами з квартирами поліпшеного планування, що дає змогу значно посилити рівень безпеки населення. Для сільської місцевості розроблено типові впорядковані (переважно цегляні) одно- та двоповерхові будинки присадибного типу з господарськими будівлями, більш повним набором комунальних послуг. Вимоги до характеристики житла зростають, оскільки відповідно до певних стандартних уявлень комфортне житло і виробнича діяльність індивіда обумовлює достатньо великий розмір житлової площі, доступність закладів соціально-побутової інфраструктури і прийнятливий екологічний стан в районі проживання.

Застосування нових будівельних матеріалів, перехід до спорудження житлових будинків з покращеним плануванням, а також за проектами нового покоління дадуть змогу не лише поліпшити експлуатаційні якості житла, умови проживання населення, але і змінити зовнішній вигляд багатьох міст і сіл. З'явилося більше житлових кварталів і суспільних центрів, які мають виразні архітектурні рішення, і водночас поліпшені показники екологічної безпеки. Останні, на думку О. Шевчук, характеризуються наступним:

- сукупністю дій, станів і процесів, що прямо чи побічно не призводять до суттєвих збитків (або загроз таких збитків), які завдаються природному середовищу, окремим людям чи групі людей на територіях нового житлового будівництва;

- комплексом станів, явищ та дій, що забезпечують екологічний баланс на територіях, де здійснюється житлове будівництво;

- матеріалом стін житлових новобудов, розташуванням житлових кімнат та інших приміщень таким чином і осначеністю нового житлового фонду в такій мірі, які сприятимуть збереженню здоров'я кожної людини чи групи людей, що проживатимуть у цьому житловому фонді [457, с. 20].

Стосовно екологічної безпеки середовища, в якому перебуває людина, то тут, доречно, використати тлумачення екологічної безпеки, яке навів М. Хилько. На його думку, екологічна безпека – це сукупність певних властивостей навколишнього середовища і створюваних цілеспрямованою діяльністю людини умов, за яких з урахуванням економічних, соціальних чинників і науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери утримуються на мінімально можливому рівні ризику антропогенного впливу на навколишнє середовище і негативні зміни, що відбуваються в ньому, забезпечується збереження здоров'я життєдіяльності людей і визначаються віддалені наслідки цього впливу для попереднього і наступних поколінь. І тут, на його думку, першочерговими постають питання збереження генофонду людства, виживання, забезпечення права на життя і сприятливе природне середовище [437, с. 363]. Це тлумачення перш за все стосується житлово-комунального сектора економіки, від якого залежить здоров'я людей, тривалість їх життя, збереження генофонду народу.

Тому останнім часом особливо посилюється інтерес до проблем особистої безпеки. В Україні лише 15% території вважається чистою чи умовно чистою, а 70% визначається як забруднена територія. А це означає, що основна частина житлового фонду розміщена на забрудненій території.

Сьогодні мова йде, можливо, не про забезпечення населення екологічно безпечним, а просто житлом, адже значна частина населення його не має. Нині 1,3 млн. сімей та однаків перебувають на квартирному обліку*, а частка «черговиків», які одержали житло протягом року, становить лише 1,3%.

Останні роки характеризуються різким зменшенням масштабів житлового будівництва. Знизився і життєвий рівень населення. У результаті доступність облаштованого житла для значної частини громадян не лише не поліпшилась, а, навпаки, погіршилась. Цьому також сприяло інтенсивне вибуття застарілого житлового фонду при одночасному підвищенні цін на житло.

* Передумовою визнання громадян, що потребують поліпшення житлових умов, є: забезпеченість житлом нижче існуючої норми; проживання у приміщенні, що не відповідає встановленим вимогам для житлових приміщень; наявність у сім'ї хворої людини, спільне проживання з якою є неможливим.

Для забезпечення доступності житла доцільно:

- створити умови для розвитку системи іпотечного житлового кредитування та інших механізмів розширення платоспроможного попиту, системи фінансування і ринку іпотечних житлових кредитів, ринку іпотечних цінних паперів, ринкової та адміністративної державної інфраструктури;

- надавати бюджетну підтримку в придбанні житла, у тому числі з допомогою іпотечних кредитів і позик, молодим сім'ям. Світова практика свідчить, що впровадження цього механізму є однією з умов ефективного функціонування ринку житлової нерухомості. Проте останнім часом, особливо в умовах фінансово-економічної кризи, обсяги іпотечного кредитування різко скоротились;

- нарощувати ефективність проектних рішень, орієнтованих на економію ресурсів, створення диференційованого житла щодо рівня комфорту і вартості для задоволення соціальних потреб різних верств населення. Цьому має сприяти впровадження механізму, що дозволяє залучити в господарський оборот ресурси населення. При цьому слід ураховувати, що в більшості випадків середньоспискова сім'я не має накопичень, достатніх для оплати житла. Необхідні й нові схеми житлового забезпечення громадян, які доповнюють масштаби іпотечного кредитування;

- підвищувати рівень технологічної оснащеності шляхом створювання прогресивних систем життєзабезпечення житла і високих технологій в обладнанні. Цьому має сприяти активна розробка механізмів поліпшення житлових умов за рахунок позабюджетних схем фінансування;

- створювати пілотні та експериментальні проекти з обов'язковою апробацією як процесу будівництва, так і експлуатації житлових будинків, оскільки лише комплексний підхід може мати необхідний результат [107, с. 46].

Причинами цього є те, що іпотечне кредитування є досить дорогим. Розвиток житлової системи характеризується відсутністю дієвих і масштабних механізмів фінансування будівництва доступного житла. Відсутні резерви зниження вартості житла для членів кооперативів, що негативно впливає на привабливість накопичувальної системи.

Поліпшенню ситуації в цьому плані має сприяти й робота житлових кооперативів. Адже завдяки їх функціонуванню в

господарський оборот включаються ресурси, які до цього були виведені з економіки. І вони були б виведені ще тривалий час, тобто до того часу, доки покупець житла не накопичив би достатню суму для його придбання.

Проте житлові кооперативи останнім часом не набули значного поширення. Серед головних причин – це недостатня державна політика щодо організаційно-інформаційної підтримки кооперативного руху. Навіть власне державна житлова політика, сформована на загальнодержавному рівні, як набір вертикально-інтеграційних заходів, що не передбачають використання житлової кооперації у забезпеченні громадян житлом. Останнім часом житлова політика спрямована на підтримку населення у формуванні різних варіацій іпотечного кредитування. Зокрема, реалізуються заходи соціальної іпотеки з пільговими умовами кредитування у рамках підтримки молодих сімей щодо поліпшення житлових умов.

Наявність на ринку нерухомості останніх дозволить:

- відродити довіру громадян до довготермінових фінансових вкладень у нерухомість через стабільно функціонуючий механізм;

- акумулювати значні грошові ресурси населення для фінансування будівництва чи придбання житла;

- сформувати передумови для випереджаючих темпів житлового будівництва;

- створити нові робочі місця за рахунок інвестування будівництва житла і суміжних галузей промисловості;

- сформувати систему реальних гарантій збільшення житлових умов для більшої частини населення, забезпечуючи максимальне зниження інвестиційних та інфляційних ризиків;

- ефективно використати грошові ресурси, виділенні на реалізацію державних цільових програм;

- стимулювати населення до накопичення грошових ресурсів для придбання житла;

- забезпечити громадян доступними кредитними ресурсами для поліпшення житлових умов тощо.

Фінансування житлового будівництва здійснюється за бюджетні чи залучені кошти. Розширення житлового будівництва на кооперативних засадах дозволить не лише знизити вартість житла, а й стабілізувати темпи його зростання, а також

поліпшити рівень обладнання житлового фонду. Нині показники обладнання житлового фонду в Україні значно відстають від інших європейських країн (табл. 7.5).

Таблиця 7.5

Обладнання житлового фонду в різних країнах

Країна	Рік	Житлові приміщення обладнані, %		
		водопроводом	каналізацією	центральним опаленням
Україна	2009	57,6	55,4	59,2
Росія	2006	76	72	81
Фінляндія	2004	98,4	96,0	92,6
Швеція	2004	100	100	100

Джерело: [140, с. 66; 350, с. 97].

Крім того, забезпеченість населення житлом порівняно з європейськими показниками ще досить низька. Так, 2008 р. у середньому на одного жителя припадало 22,5 м² житлового фонду, тоді, як у Європі – 35 м². Далеко не все житло забезпечено централізовано водою, каналізацією. Так, водопровід мають лише 454 міста, 769 селищ міського типу і 6280 сільських населених пунктів; каналізацію – відповідно 440, 496 і 742. Зрозуміло, що в цих населених пунктах далеко не всі житлові будинки, квартири забезпечені водопроводом і каналізацією, що, безперечно, негативно позначається на якості житлово-комунальних послуг, що надаються населенню.

Краща забезпеченість безпечним житлом населення у містах, серед регіонів – у Луганському, Донецькому, Дніпропетровському, Київському, Черкаському, а в сільській місцевості – Вінницькому, Київському, Черкаському, Хмельницькому, Кіровоградському, Чернігівському, Житомирському, Полтавському, Сумському і Дніпропетровському.

Для поліпшення рівня забезпеченості населення житлом необхідно збільшити масштаби житлового будівництва. Як свідчить світовий досвід, цьому має сприяти будівництво, яке здійснюється за рахунок населення. Скажімо, частка кооперативного будівництва у Франції становить 25%, Італії – близько 20, Данії та Фінляндії – майже 15% [201, с. 72]. В Україні цей показник є набагато меншим, що зумовлено відсутністю

чіткої системи іпотечного житлового кредитування.

Світовий досвід свідчить, що існує багато варіантів залучення коштів населення для житлового будівництва. Серед них існування будівельних кас, головне призначення яких – надання житлових кредитів на пільгових умовах. Вони себе позитивно зарекомендували у Бельгії, Норвегії, Франції тощо. Заслуговує на увагу, на наш погляд, досвід Німеччини, де вкладниками ощадно-будівельних кас є близько однієї третини дорослого населення. Кредит погашається рівними платежами, споживач має право на його дострокове погашення в будь-який момент і без штрафних санкцій.

Рефінансування кредитів ощадно-будівельних кас системи «*Vausparkassen*» здійснюється шляхом:

- акумулювання заощаджень і платежів із погашення раніше виданих кредитів;
- випуску облігацій без визначеної тривалості до погашення (рефінансування проміжних кредитів);
- продажу зобов'язань (прав вимоги), що виникають за наданими кредитами на вторинному ринку;
- надання проміжних кредитів [492, с. 22].

Останнім часом контрактне фінансування, як спосіб фінансування житла, досить поширене в Чехії, Словаччині, Угорщині, Хорватії. Учасниками каси, наприклад у Чехії, можуть бути всі члени сім'ї громадянина, який здійснює накопичення. Ощадно-будівельні каси сплачують їх учасникам 4% річних за депозитами, а кредитування здійснюється за ставкою 6%. Мінімальний період заощаджень для отримання позики на житло становить 5 років. У Росії житлове будівництво фінансується в різних формах житлово-будівельних кооперативів, споживчих кредитних спілок, кредитних кооперативів, депозитно-кредитних товариств «банк-забудовник» [368, с. 19].

Кредитні кооперативи формуються громадянами таким чином, щоб уникнути пірамідальності схеми. Житлово-будівельні кооперативи створюються, як правило, для спорудження одного будинку. Системі будівельних заощаджень тут надається державна підтримка у формі премій, що нараховуються на суми вкладів у розмірі 20% від щорічного приросту вкладу.

Таким чином, у країнах близького і далекого зарубіжжя, накопичено досвід, який Україна може використати для активізації житлового будівництва і прискорення досягнення сучасних житлових стандартів країн Європи.

Для забезпечення населення власним житлом Уряд доручив Мінпраці, Мінрегіонбуду, Мінжитлокомунгоспу створити перелік пільговиків на отримання квартир. Йдеться про закупівлю Урядом через Державну іпотечну установу 1569 квартир для пільговиків-черговиків у незавершених будинках, розташованих у різних регіонах країни.

За даними Мінрегіонбуду, це дасть можливість добудувати 66 будинків і 2293 квартири загальною площею 154,2 тис. м², а також отримати інвестиції в будівельну галузь на суму 601 469 млн. гривень [391, с. 3].

Поліпшенню житлових умов, особливо для громадян, які мешкають у гуртожитках, що перебувають у власності підприємств, утворених під час процесів приватизації або корпоратизації, сприятиме одержанню права на приватизацію зайнятих житлових приміщень. Однак, слід мати на увазі, що передача гуртожитку до комунальної власності не завжди є підставою для приватизації громадянами зайнятого ними житла, оскільки після цього місцева рада на підставі Закону України «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків» ухвалює на сесії (у межах компетенції) відповідне рішення щодо подальшого використання такого гуртожитку. Вона може:

- залишити цілісний майновий комплекс (ЦМК) у статусі гуртожиток і дозволити приватизацію його як житлових, так і нежитлових приміщень;

- надати ЦМК статусу соціального житла і не дозволити приватизацію його житлових приміщень;

- перепрофілювати гуртожиток і використовувати його ЦМК за іншим призначенням;

- знести ЦМК колишнього гуртожитку й дозволити будівництво на його місці соціального житла;

- знести колишній гуртожиток (відповідним рішенням ЦМК) і вивільнити земельну ділянку з її подальшим продажем на

аукціоні [318, с. 19].

Водночас необхідно більше уваги приділяти комплексній забудові населених пунктів, інженерному устаткуванню, розширенню вулиць, будівництву доріг з твердим покриттям, каналізаційних водопровідних ліній, санітарній очистці, освітленню вулиць, збільшенню кількості підземних переходів, будівництву об'їзних доріг тощо.

Подальше підвищення ефективності житлового будівництва обумовлює необхідність значного покращення якості будинків згідно із запитами різних верств населення і соціальних груп. Вирішенню питання має сприяти широкий розвиток житлово-будівельних кооперативів та індивідуального будівництва на кредитній основі так, як це робиться в більшості країн Заходу. Разом із тим необхідна соціальна норма гарантованого надання якісного житла кожній людині, кожній родині за рахунок державних коштів.

Категорія якість (якість житла, якість комунальних послуг) має пронизувати всю житлово-комунальну сферу. У країнах Європи тривалий час існували різні підходи до вирішення проблем якості у цій сфері. Кожна країна мала свою систему стандартів. Пізніше всі вони прийшли до висновку про необхідність уніфікації вимог, введення єдиної системи стандартів. У світі були розроблені стандарти серії 9 000 і 10 000.

При здійсненні житлового будівництва важливо враховувати природні й екологічні фактори (вибір екологічно чистих ділянок під будівництво дозволить уникнути збитків від екодеструктивного впливу на стан здоров'я населення). У Конституції України записано, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої, порушенням цього права, шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля. Така інформація ніким не може бути засекречена.

В Україні житлове будівництво має стати національним економічним пріоритетом. При цьому важливо, щоб це житло було безпечним для проживання в ньому людини, тобто захищало людину від небезпек, зумовлених різними чинниками. Адже, на думку В. Легасова, безпека – це стан захищеності

кожної окремої особи, суспільства, оточуючого людину середовища від небезпек, обумовлених всіма можливими причинами (екологічного, соціально-економічного, техногенного і т.д. характеру) [125].

Щоб житло позитивно впливало на стан здоров'я населення, воно має бути відповідно оснащене побутовими перевагами. Наприклад, відсутність каналізації призводить до скидання неочищених вод у природні водні об'єкти, а споживання такої води – до захворюваності населення. Це означає, що в регіонах, де низька питома вага загальної площі в житловому фонді, обладнаній каналізацією, висока ймовірність захворювання через споживання забрудненої води. На початок 2009 р. у цілому по Україні каналізацію мали будівлі, що становили 55,6% загальної площі. Водночас у Закарпатській області цей показник дорівнюють 57,7%, Вінницькій – 27,8%, Чернівецькій – 29,1% (рис. 7.9).

Рисунок 7.9. Територіальні відмінності забезпечення житла каналізацією у 2009 р., %

Дещо кращою є ситуація щодо забезпечення житла водопроводом. Проте і тут Вінницька і Чернівецька області мають найнижчі показники (рис. 7.10).

Рисунок 7.10. Територіальні відмінності забезпечення житла водопроводом у 2009 р., %

Однак наведені показники характеризують більше кількісний аспект розвитку комунального господарства, у тому числі водозабезпечення. Якісна ж характеристика набагато гірша.

З переходом на ринкові відносини різко скоротились витрати держави на утримання житлово-комунального господарства та збільшилась частка витрат населення в оплаті житлово-комунальних послуг. Оскільки нормативи щодо оплати населенням житлово-комунальних послуг кожен регіон установлює самостійно, то диференціація частки оплати населенням цих послуг суттєва.

Субсидії щодо оплати житлово-комунальних послуг є адресним видом соціальної допомоги. Однак у переважній більшості регіонів чисельність сімей-отримувачів субсидій значно менша, ніж масштаби поширення бідності. Спеціальні обстеження свідчать, що нерідко бідні домогосподарства не мають субсидій. Водночас трапляються випадки, коли субсидії отримують далеко не бідні сім'ї. Основна причина цього полягає власне у методиці розрахунку та призначення субсидій, що бере до уваги не низькі доходи населення, а співвідношення оплати праці за соціальну норму житла і доходи членів домогосподарств, зареєстрованих на даній площі.

Нині в Україні одна четверта частина очисних споруд, одна п'ята – насосних станцій, половина – насосних агрегатів

відпрацювали нормативний термін. Наслідком цього є великі втрати в системах водопостачання: 30-40%, а в окремих регіонах – перевищують 50%. В аварійному стані перебуває 37,2 тис. км труб водогонів, 13,85 тис. км каналізаційних мереж (30% їх сукупної довжини). У рамках програми «Питна вода» замінено водопровідно-каналізаційних мереж: 2006 р. – 78,8; 2007 – 160 км, тобто спостерігається динамічне зростання. Водночас розрахунки показують, що при збільшенні цих темпів заміна зношених водогонів потребуватиме не менше 214 років [153, с. 4].

Сьогодні ж Україна є лідером за втратами води під час постачання та забруднення природних ресурсів. Тож не дивно, що населення нашої держави має проблеми із забезпеченням громадян якісною питною водою.

Українськими є ці показники в сільській місцевості. Скажімо, у Житомирській області лише 6% площі в житлових будинках, нежилых будівлях і гуртожитках забезпечено водопроводом, а каналізацією – 5,4%. Близькі до цих показників мають Вінницька, Хмельницька та Чернігівська області.

Подальшого оздоровлення стану водних об'єктів, стабілізації екологічної обстановки в системі водного господарства можна досягти за умов:

- заборони будівництва у водоохоронних зонах;
- виведення із водоохоронних зон об'єктів, які є потенційними джерелами забруднення (гаражі, стоянки, пункти прийому металу, автомийки, автозаправні станції (АЗС) і т.ін.);
- озеленення та облаштування водоохоронних зон;
- ліквідації різних сміттєзвалищ;
- посилення контролю з боку екологічних організацій за санітарним станом водоохоронних зон тощо.

В умовах переходу на ринкові відносини в житлово-комунальній сфері необхідно створити систему розрахунку фінансових витрат на технічну експлуатацію житлового фонду, що дасть змогу встановити та зберегти поєднання інтересів як виробників відповідних послуг, так і їх споживачів. Для розв'язання цієї проблеми необхідно здійснювати низку організаційно-економічних перетворень, зокрема:

- переведення підприємств житлово-комунального господарства в режим безбиткового функціонування шляхом

поступового переходу до оплати населенням тарифів у розмірах, що забезпечать компенсацію витрат за оплату обслуговування відповідно до його вартості;

- введення економічної оцінки якості та надійності обслуговування, визначаючи рівень тарифу, тобто створення можливості оцінки комунальних послуг як товару;

- застосування економічних методів при розрахунку ставок і тарифів, що має попередити появу монополю високих платежів, непосильних для більшості населення, тобто економічні методи покликані забезпечити соціальний захист громадян при оплаті послуг житлово-комунальної сфери.

При формуванні економічно обґрунтованих тарифів необхідно розрахувати перш за все нормативні витрати на житлово-комунальні послуги, стандарти експлуатації та врахувати об'єктивні природні, містобудівні й демографічні умови конкретного регіону, населеного пункту. Споживчі властивості встановлюються за згодою між замовником і підрядником, що відображаються в договорі. При цьому враховується стан основних засобів. Нині ж, на жаль, діє механізм ціноутворення, при якому тарифи на житлово-комунальні послуги розраховуються на основі виробничих витрат підприємств. За таких умов підприємства житлово-комунального комплексу зацікавлені у зростанні витрат. Витратно-нормативний метод, що базується на сумі нормативних витрат і нормативній рентабельності, дозволяє включати в тариф неефективні витрати.

Зниженню цих диференціацій, поліпшенню безпеки житла, сприяє активізація нового житлового будівництва. Адже, не секрет, що нове житло є більш безпечним і якісним. З метою поліпшення стану житлового фонду прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо реконструкції житлових будинків перших масових серій» (1999 р.), та «Про забезпечення надійності й безпечної експлуатації будівель, споруд та інженерних мереж»(1997 р.). Реалізація цих та інших постанов, указів і доручень Президента щодо реконструкції житлових будинків сприятиме поліпшенню санітарно-технічних умов житла та його безпеки.

Не втратили актуальності такі положення Національного плану дій з гігієни довкілля на 2000–2005 роки, як:

- гармонізація нормативно-правових актів і методології

оцінки якості внутрішнього середовища житла з вимогами директив Європейського Союзу;

- прийняття Житлового кодексу України;
- удосконалення санітарних правил і норм щодо житлових умов населення;

- гігієнічне обслуговування об'ємно-планувальних і конструкторських рішень житлових будівель з урахуванням впливу на житлові будівлі зовнішніх і внутрішніх джерел забруднення;

- удосконалення контролю за пріоритетними показниками гігієнічного стану внутрішнього середовища житлових споруд, а також прилеглих територій;

- установлення нормативів експлуатації основних будівельних конструкцій з урахуванням виду будівельних матеріалів;

- розроблення програми оснащення житлового фонду сучасним санітарно-гігієнічним обладнанням;

- розроблення Програми поліпшення житлових умов населення та включення заходів цієї програми до місцевих планів дій з гігієни довкілля;

- реалізація Державної програми розвитку підземного простору міст, розробленої Держбудом за дорученням Кабінету Міністрів України, з урахуванням дефіциту міських земель, в якій сформульовані перспективи поліпшення соціально-побутового обслуговування населення, оздоровлення довкілля та їх санітарно-гігієнічні аспекти;

- удосконалення нормативно-правової бази з питань містобудування з урахуванням вимог директив ЄС;

- поліпшення умов життєдіяльності та здоров'я населення шляхом реалізації принципів і завдань сталого розвитку населених пунктів;

- розроблення гігієнічних показників і критеріїв для оцінки заходів забезпечення сталого розвитку населених пунктів;

- вирішення питань, пов'язаних із проживанням населення у межах санітарно-захищених зон екологічно небезпечних підприємств;

- упровадження заходів щодо реалізації завдань сталого розвитку населених пунктів, у тому числі впорядкування руху транзитного транспорту через населені пункти, створення в

містах зон, вільних від автотранспорту;

- удосконалення санітарної класифікації промислових підприємств і нормативів санітарно-захищених зон з урахуванням реформування економіки;

- упровадження сучасних технологій і нових земельних відносин [261]. Всі ці положення залишаються актуальними і нині.

У дійсності стан на об'єктах житлово-комунального комплексу можна розглядати як загрозу національній безпеці. Кожного року відбувається велика кількість збоїв у системі водо- і теплозабезпечення. У зв'язку з цим знижується надійність і стійкість роботи систем життєзабезпечення населення. Не поодинокі випадки, коли не лише окремі будинки, але і цілі квартали, населені пункти залишаються без тепла, води, освітлення. Основними причинами аварійності в системі життєзабезпечення є:

- високий рівень зносу основних засобів (вичерпаний ресурс);
- ненормативна, некваліфікована експлуатація і помилки персоналу;

- дефекти, допущені при ремонті;

- несправність чи відключення приладів безпеки;

- порушення водно-хімічного режиму;

- використання неякісних видів палива;

- низький рівень обслуговуючого персоналу.

Саме стан матеріально-технічної бази житлово-комунальної сфери нині є таким, що зумовлює аварії. Скажімо, майже одна третина основних засобів ЖКГ відслужила амортизаційні строки. Втрати електроенергії, тепла, води, інших ресурсів щорічно досягають 20-40%.

Усе це обумовлює необхідність модернізації житлово-комунального господарства і прийняття невідкладних заходів щодо комплексного розвитку галузі та забезпечення її надійного функціонування.

Щоб розв'язати ці проблеми, необхідно здійснити перехід житлово-комунального комплексу до стійкого функціонування та розвитку, забезпечуючи доступність житла для громадян, безпечні та комфортні умови проживання в ньому.

Умови життя в багатоквартирному будинку, комфорт і безпека його мешканців значною мірою залежать від того,

наскільки справно функціонує система життєзабезпечення, швидко долаються несправності в системі опалення та водозабезпечення, зокрема в зимовий період.

Суттєву загрозу не лише для конструкцій, але нерідко і для життя в багатоквартирному будинку створює самовільне перепланування житлових і нежитлових приміщень. Підхід до перебудови не можна назвати розумним у першу чергу тоді, коли це пов'язано з руйнуванням несучих конструкцій. Цей процес має бути впорядкований, не можна допускати самовільне перепланування приміщень у багатоквартирних житлових будинках.

В Україні, зокрема м. Києві, відчувається постійне зростання тарифів і платежів за комунальні послуги. Безперечно, що це вимагає і забезпечення їх відповідної якості. Встановлення в житлових будинках і квартирах приладів обліку (води, тепла тощо) дозволить контролювати параметри та якість надходження комунальних ресурсів на введенні в будинок. Проте відсутність нормативної бази, що регламентує установку і технічне обслуговування приладів обліку, недосконалість договірних відносин ресурсопоставляючих і житлових організацій, відсутність у договорах конкретних температурних параметрів і нормативних режимів не дозволяє притягувати до відповідальності винних осіб за порушення нормативних вимог.

Важливо здійснювати постійний моніторинг за технічним станом житлового фонду. У кожному районі має бути інформаційна база даних про будинки – новобудови, аварійні, капітально відремонтовані тощо. Незважаючи на кризову ситуацію, житлово-комунальне господарство має функціонувати і забезпечувати нормальні умови життя населення. А це потребує зваженої тарифної політики: тарифи мають бути економічно обґрунтованими.

При розробленні заходів щодо обмеження зростання тарифів на житлово-комунальні послуги важливо враховувати, що вони залежать не лише від фінансового стану, а й ефективності господарської діяльності кожного підприємства, у першу чергу від тарифів, діючих у «великій енергетиці». Адже у структурі собівартості житлово-комунальних послуг витрати на енергозабезпечення сягають 60-70%. Тому держава має відповідно регулювати тарифи як у паливно-енергетичному

комплексі країни, так і житлово-комунальному господарстві.

Останнім часом усе частіше говорять про диференційовані тарифи для різних верств населення. Однак, як свідчить досвід окремих країн, це можливо за умов повсюдного застосування лічильників на воду і тепло. Такий підхід дозволить уникнути випадків, коли одні жителі сплачують за інших. Нині ж плата визначається з урахуванням середнього обсягу споживання і залежно від площі житла.

Не менш важливою проблемою, що потребує розв'язання, є подолання гострого дефіциту робітників провідних професій, залучення освітнього бізнесу до підготовки і перепідготовки кадрів житлово-комунальної сфери.

Таким чином, розвиток житлово-комунального комплексу в перспективі має бути спрямований на забезпечення виконання державою своїх зобов'язань щодо поліпшення житлових умов окремим категоріям громадян, збільшення обсягів житлового будівництва та модернізацію комунальної інфраструктури, стійкий розвиток житлового фонду та ефективне функціонування житлової сфери. Усе це, на наш погляд, сприятиме підвищенню надійності житла, мешканці якого почуватимуть себе комфортно.

У сучасних умовах поліпшити свої житлові умови за рахунок власних ресурсів може незначна частина населення. За державний кошт це можуть зробити чергові, сім'ї, яких переселяються із старих чи аварійних приміщень, із п'ятиповерхівок, що мають зносити чи реконструювати; ті, що втратили житло внаслідок природних, техногенних та інших катастроф; законодавчо затверджені пільгові категорії громадян, які мають право на житлові субсидії для отримання житла. Серед останніх – військовослужбовці, працівники інших силових і правоохоронних структур, звільнені і ті, що підлягають звільненню зі служби; учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, ряд інших категорій населення (учасники ВВВ, діти-сироти, що проживають в будинках-інтернатах тощо). Основна ж частина населення має розраховувати на власні сили, власні ресурси щодо поліпшення житлових умов. Створення належних житлово-комунальних умов для кожної людини – це важливий чинник соціальної безпеки.

7.5. Соціальний захист населення в Україні

Соціальна безпека тісно пов'язана з розвитком соціальної сфери. Адже соціальна сфера охоплює весь простір життя людини – від умов праці й побуту, здоров'я та відпочинку до соціально-класових й національних відносин. Якщо соціальна сфера функціонує для того, щоб сприяти оптимальному забезпеченню якості життя членів суспільства, вдосконаленню соціальних зв'язків та відносин між ними, то безпека – це перш за все відсутність небезпеки, це надійність.

Останнім часом все частіше можна зустріти такі поняття, як національна, економічна, продовольча, екологічна безпека тощо. Безперечно, що їх дослідження та забезпечення є важливою проблемою. Але, як на наш погляд, не менш гострою та важливою є соціальна безпека. Її існування пов'язане із забезпеченням необхідних, безпечних умов для зайнятості населення, охорони його здоров'я, зростання освітнього рівня, розвитку культури, організації відпочинку тощо.

Виходячи з цього, соціальна безпека є базовим елементом існування соціальної держави та економіки. Загрозою соціальної безпеки є низький життєвий рівень населення. У соціальній сфері все більш помітною стає тенденція соціального розшарування за такими соціокультурними ознаками, як спосіб і стиль життя, соціальна ідентичність, позиція, статус. Зниження показників духовного життя суспільства певною мірою відбувається за рахунок зміни суспільного статусу гуманітарної інтелігенції, що традиційно вважалася в суспільстві флагманом морального розвитку.

Соціальна безпека передбачає необхідність подолання соціальних негараздів. І це, у свою чергу, забезпечує соціальний захист, який являє собою комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я та добробуту населення за конкретних економічних умов. Метою соціального захисту є:

- забезпечення рівня життя непрацездатних громадян не нижчого від прожиткового мінімуму, установленого державою;
- попередження соціальної напруженості в суспільстві, яка може бути зумовлена майновою, расовою, культурною, релігійною чи соціальною нерівністю.

Соціального захисту особливо потребує населення в умовах кризової ситуації, при наявності таких соціальних негараздів як зростання безробіття, комерціалізації освіти та недостатнього забезпечення охорони здоров'я тощо. Протистояти цим негативним явищам може лише суспільство, в якому створено надійну систему соціального захисту.

Як відомо, соціальний захист виконує пасивну й активну функції – це пом'якшення наслідків бідності (реабілітаційна) через надання короткотермінованої адресної допомоги бідним і запобігання бідності (превентивна функція), що досягається запровадженням умов для участі громадян у соціальному страхуванні під час свого активного періоду життя.

На соціальний захист населення держава має виділяти значні ресурси. В абсолютних величинах в Україні спостерігається зростання суми зведеного бюджету, яку держава виділяє на соціальний захист та соціальне забезпечення населення. Скажімо, у 2008 р. ця величина у 8 разів перевищила показник 2000 р. Проте у відсотках як від загальних видатків, так і ВВП, останнім часом спостерігається певне зниження цих показників (рис. 7.11).

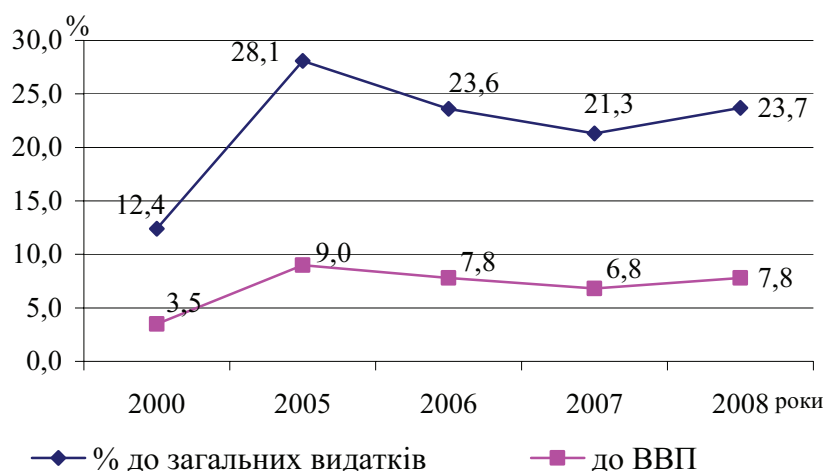

Рисунок 7.11. Динаміка витрат зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення, % до загальних видатків і ВВП

В Україні найпоширенішими складовими соціального захисту перш за все є: пенсійне забезпечення, допомога сім'ям з дітьми, житлові субсидії, допомога по безробіттю. Важливим показником соціального захисту населення є рівень оплати праці, адже від його розміру залежить пенсійне забезпечення. В Україні, на жаль, дуже низька заробітна плата. Так, на початок 2009 р.

середньорічна зарплата становила 1806 грн., а розмір пенсії – 49,7% від заробітної плати. У 2005 р., коли ще не було світової фінансово-економічної кризи, ці показники відповідно дорівнювали 589,6 грн. і 53,6%. Для порівняння, за даними Міждержавного статистичного комітету СНД, середній розмір пенсій на початок 2008 року в Україні становив 148,8 дол. США (на 1.01.09 р. – 116,7, а на 1.04.09 р. – 118,5 дол. США), Росії – 134,8, Білорусії – 152,6 дол. США [390, с. 14].

Великими залишаються групи населення, для яких соціальний захист є вкрай необхідним. До речі, як свідчить і світовий, і вітчизняний досвід, економічне зростання в країні зменшує потребу в соціальному захисті. Макроекономічні показники в Україні зростають (табл. 7.6).

Таблиця 7.6

Динаміка макроекономічних показників

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2008 до 2004,%
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млн. грн.	345113	441452	544153	720731	949864	275
ВВП на душу населення, грн.	7273	9372	11630	15496	20534	282
Фактичне кінцеве споживання, млн. грн.	221713	306769	385681	509533	689055	311
Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств на душу населення, грн.	4672	6512	8243	10955	14896	319

Джерело: [390, с. 19].

ВВП, який відображає економічний розвиток суспільства, і є найкращим його індикатором. Скажімо, у попередньому 2007 р. він перевищив рівень попереднього року на 8,3%. Однак це ніяк не позначилось позитивно на життєвому рівні населення, на зменшенні соціальних загроз. Адже індекс цін на продукти харчування та безалкогольні напої цього року становив 123,7% від попереднього. Значно вищими порівняно з ВВП були і темпи зростання цін на послуги (табл. 7.7).

Темпи росту індексу споживчих цін є значно вищими, ніж пенсій. Нині дві третини пенсіонерів отримує пенсію від 501 до 1000 грн. і лише близько 10% – від 1001 до 1500 грн. Тобто більшість пенсіонерів потребує соціального захисту.

Таблиця 7.7

Динаміка індексу споживчих цін на товари та послуги

Показник	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2002 - 2008, +/-
Індекс споживчих цін	99,4	112,3	110,3	111,6	116,6	122,3	22,9
Продукти харчування та безалкогольні напої	97,6	115,2	110,2	103,2	123,7	124,5	26,9
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	101,7	107,2	114,6	166,5	112,3	128,2	26,5
Охорона здоров'я	103,6	107,1	109,2	107,3	113,2	121,9	18,3
Транспорт	106,6	117,7	119,7	110,4	114,1	122,5	15,9
Освіта	106,0	109,4	118,0	115,8	115,8	129,2	23,2

Джерело: [390, с. 21].

Значні коливання цього показника спостерігаються в регіональному розрізі. Будемо вважати, що всі пенсіонери, які отримують від 401 до 500 грн., потребують соціального захисту (не говорячи уже про менші величини пенсійного забезпечення). Найбільше їх в Автономній Республіці Крим, Тернопільській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Одеській, Закарпатській областях, де частка пенсіонерів, пенсія яких складає 401-500 грн., коливається від 14 до 19%. До речі, у Закарпатській області понад 6% пенсіонерів мають пенсію від 301 до 400 грн.

Значна частина пенсіонерів працює у зв'язку з тим, що отримує таку пенсію, на яку прожити практично неможливо. На початок 2008 р. працюючих пенсіонерів налічувалось близько 2 млн. осіб, причому найбільше – у промисловості (5936), освіті (345), охороні здоров'я (289,6 тис.).

Таким чином, стан пенсійного забезпечення, з одного боку, потребує подальшого підвищення такого не може бути, що, скажімо, вчитель, лікар, пропрацювавши продуктивно і відповідально понад 40 років, не заробили собі достойне пенсійне забезпечення; а з іншого – не може держава допускати таку ситуацію, коли диференціація між середньою, а не мінімальною і максимальною пенсіями дорівнює 67 разів. Такої диференціації немає в жодній країні світу. Проте, на жаль, вона має місце в Україні.

Щоправда, останнім часом здійснюються заходи щодо обмеження розмірів максимальних пенсій. Так, згідно із Законом

«Про Державний бюджет України на 2007 рік» максимальний розмір призначених (перерахованих) у 2006-2007 роках пенсії або щомісячного довічного грошового утримання (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткових пенсій, цільової грошової допомоги та пенсій за особливі заслуги перед Україною та встановлених законодавством інших доплат до пенсій) не може перевищувати 12 мінімальних розмірів пенсії за віком, установлені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Отже, з 1 квітня 2007 р. максимальний розмір пенсій, призначених відповідно до Митного кодексу України і законів «Про державну службу», «Про Національний банк України», «Про дипломатичну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про судову експертизу», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення», а також згідно з постановою Верховної Ради України «Про затвердження Положення про помічника-консультанта народного депутата України», від 13.10.1995 р. №379/95-ВР становить 4920,72 гривень.

Для інших осіб максимальний розмір пенсії або щомісячного довічного грошового утримання (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткових пенсій, цільової грошової допомоги, пенсій за особливі заслуги перед Україною та інших доплат до пенсій, установлених законодавством), які призначено (перераховано) 2007 року, не може перевищувати 10 тис. грн. на місяць.

Соціальний захист має сприяти зміцненню здоров'я нації. Адже, здоров'я – найцінніше, найважливіше благо як для індивіда, так і суспільства в цілому. Стан людини як біологічної та соціальної системи протягом життєвого циклу з моменту народження до кінця днів характеризує індивідуальне здоров'я.

Біологічний резерв і його потужність надані людині природою. Стан індивідуального здоров'я характеризується тенденцією щорічного падіння. Близько 40% дітей з'являється на цей світ уже нездоровими, а більшість починає втрачати потенціал здоров'я відразу після народження. Між іншим, фахівці стверджують, що розвиток індивіда, включаючи і стан його здоров'я, у середньому має 35-річний віковий резерв. При цьому, якщо в кінці 70-х років минулого століття «пік» здоров'я відмічався у 25 років, то в кінці 80-х років він знизився до 16-ти. Людина залишається з тим потенціалом, з яким вона прийшла у цей світ [171, с. 20-21]. Здоров'я дітей сьогодні – це завтрішне нації, тому вкрай важливим і актуальним є соціальний захист дітей.

Особливої уваги потребує соціальний захист дітей і підлітків. Останній пов'язаний перш за все з подоланням проблем бідності. Адже багато дітей і підлітків не мають необхідних споживчих товарів, доступу до послуг закладів спорту, фізичної культури, культури в цілому, відпочинку. А тому соціальна політика має спрямовуватися на задоволення цих потреб. Це, до речі, і передбачено Конвенцією ООН, яка в 1989 р. закріпила політичні і соціально-економічні права дітей від їх народження і до досягнення повноліття (18 років, якщо національним законодавством не передбачена більш низька вікова межа). У Конвенції діти вперше визначені не лише як об'єкти соціального захисту, але і як суб'єкти права. Дитина володіє всіма правами людини, тому соціальний захист дітей має розглядатись не як благодійна акція, а як прямий обов'язок усіх рівнів влади, особливо місцевої влади, що розташована найближче до людини.

Постійної уваги потребують сім'ї з дітьми. Сьогодні домогосподарства мають тенденцію до погіршення матеріального стану із зростанням кількості дітей, а тому необхідно збільшити видатки держави на кожну дитину, насамперед у багатодітній сім'ях, матерів-одинок тощо.

Сучасна матеріальна допомога на дітей практично не впливає на економіку сім'ї. Система допомоги сім'ям з неповнолітніми дітьми має орієнтуватися на досягнення вже в найближчий час стандарту низької забезпеченості всіх типів допомоги сімей і, в

першу чергу тих, які найбільш потребують матеріальної підтримки, що через певні об'єктивні причини не можуть вирішити матеріальні проблеми самостійно. Тобто розмір допомоги необхідно збільшити. При цьому має бути реалізований принцип, покладений в основу одноразових виплат щодо усиновлення дітей: із зростанням кількості дітей, прийнятих на утримання сім'ями, забезпечувати дітей-сиріт житлом.

Соціальний захист дітей розпочинається в Україні ще до їх народження. Сім'ї, в яких народилася дитина, мають право на такі види допомоги:

- по вагітності та пологах;
- при народженні дитини;
- по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- допомога родинам із дітьми залежно від обставин, у яких опинилася сім'я, та її сукупного доходу.

З 1 січня 2007 р. усі ці виплати як незастрахованим, так і застрахованим особам, здійснюють управління праці та соціального захисту населення.

Перший вид державної допомоги (по вагітності та пологах) надається і не зареєстрованим у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування матері. Це, зокрема, стосується жінок:

- з числа військовослужбовців Збройних Сил, державної прикордонної служби, СБУ, військ цивільної оборони, інших військових формувань та з осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ – у розмірі 100% грошового забезпечення;

- звільнених з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організацій – у розмірі 100% середньомісячного доходу;

- зареєстрованих у центрі зайнятості як безробітні – у розмірі 100% мінімального розміру допомоги по безробіттю;

- аспіранток, докторанток, клінічних ординаторів, студенток ВНЗ I-IV рівнів акредитації та професійно-технічних закладів – у розмірі місячної стипендії або допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами за її вибором;

- непрацюючих – у розмірі 25% прожиткового мінімуму

працевдатної особи у розрахунку на місяць.

За останні роки кратно зросла одноразова допомога при народженні дитини. Її надають одному з батьків дитини або усиновителю чи опікуну (як застрахованому, так і не застрахованому в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування). Виплата допомоги припиняється в разі:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- його відмови від виховання дитини;
- нецільового використання коштів і незабезпечення належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини;
- перебування отримувача допомоги в місцях позбавлення волі за рішенням суду.

Розмір допомоги визначається як різниця між 50% прожиткового мінімуму для працевдатних осіб і середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менше 90 грн. для нестрахованих і не менше 23% прожиткового мінімуму для працевдатних осіб, які застраховані.

Держава забезпечує фінансово ще один механізм соціальної впевненості жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною до 3-х років, – сплачує за них внески по ПФУ. Ця додаткова гарантія дає більшу впевненість жінкам у завтрашньому дні. Вони завжди можуть використати ці три роки догляду за дитиною при обчисленні страхового стажу, хоча зарплату можна й не враховувати. Зрештою, все це позитивно впливає на розмір допомоги. Чим більший стаж, тим більший коефіцієнт страхового стажу.

Жінці, яка працює і має двох або більше дітей віком до 15 років, чи дитину-інваліда, або яка усиновила дитину, одинокій матері, батьку, який виховує дитину без матері (у т.ч. й у разі тривалого перебування матері в лікувальному закладі), а також особі, що взяла дитину під опіку, надається щорічно додаткова оплачувана відпустка тривалістю 7 календарних днів без урахування святкових і неробочих днів.

Значна увага приділяється в Україні щодо покращення

соціального захисту сімей з дітьми та посилення адресності надання допомоги. Зокрема передбачається надання допомоги на дітей, які навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах після досягнення ними 18-річного віку, надання допомоги матері (батьку) дітей у разі смерті одного з батьків дитини, між якими не було укладено шлюб, за умови неодержання на дітей пенсії в разі втрати годувальника або соціальної пенсії.

Визначено умови, за яких допомога на дітей одиноким матерям з урахуванням сукупного доходу сім'ї не призначається (якщо працездатний член сім'ї не працює, не перебуває на обліку в центрі зайнятості, не навчається).

Нині комісіям при місцевих органах виконавчої влади надається право приймати рішення про надання допомоги особам, які не працюють, а саме:

- якщо в сім'ї є троє і більше дітей чи в складі сім'ї є інвалід;
- якщо сім'я не має будь-яких джерел для існування в результаті тривалої хвороби одного або декількох членів сім'ї.

Все це, на наш погляд, сприятиме соціальному захисту населення, забезпеченню соціальної безпеки в Україні.

7.6. Соціальний захист інвалідів, непрацездатних та безпритульних громадян

«Истинное благосостояние общества – его люди. И цель заветная общества состоит в том, чтобы создать такие условия, которые способствовали бы долгой, здоровой и творческой жизни каждого человека. Эта простая, но столь важная, истина часто забывается в погоне за материальным и финансовым благосостоянием»

(ООН, Доклад о развитии общества, 1999 г.)

Нині в Україні проживає майже 2,5 млн. інвалідів, у тому числі 278,2 тис. першої групи, 50,7 тис. дітей-інвалідів, які потребують особливої уваги держави. Серед пенсіонерів частка

інвалідів у 3,4 раза більша, ніж серед усього населення (рис. 7.12).

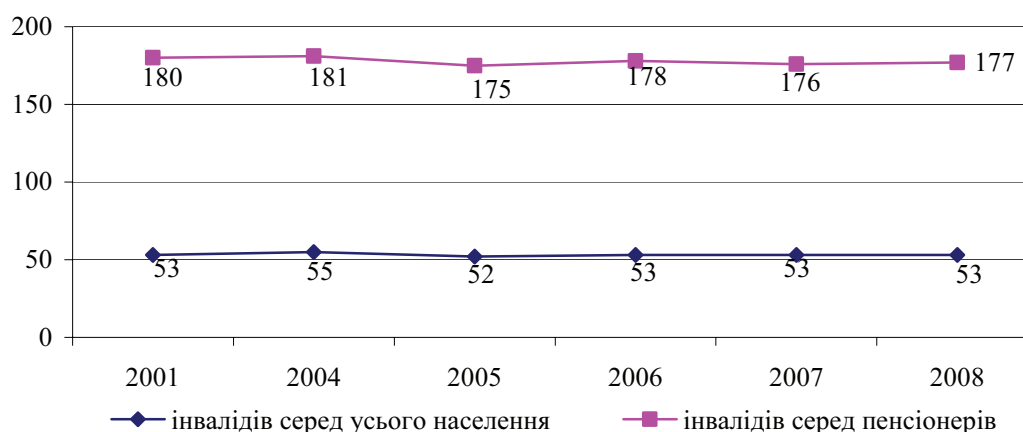

Рисунок 7.12. Динаміка чисельності інвалідів в Україні у розрахунку на 1000 населення та 1000 пенсіонерів

Високі і в останні роки зростаючі показники інвалідності серед дітей в Україні зумовлені перш за все зниженням якості здоров'я населення. На думку багатьох дослідників, на це впливає багато чинників, серед яких:

- взаємодія дитини з нестандартними, неадекватними її фізіології і психології іграшками, у тому числі комп'ютерами, грати в які діти нині розпочинають з 4-5 років;

- взаємодія дитини, що росте вдома і в школі, з меблями малозмінюваних розмірів;

- невміння дорослих фізично взаємодіяти з дітьми різного віку, включаючи невміння вести дитину за руку на вулиці;

- стандарт сімейного харчування, що нерідко базується на залякуванні дитини, пригніченні її ініціативи, фізичному і психологічному негативному впливі;

- обмеження рухової активності дитини в рамках системи дошкільного та шкільного виховання, виховання дітей у позаурочний час;

- незнання дитини про самого себе;

- високий рівень забруднення навколишнього середовища та ізоляція дитини, часто свідомо, від безпосереднього контакту з природою (міське життя);

- недостатнє інформування дитини про способи, прийоми, методи міжособистісного спілкування в сім'ї та поза її межами тощо [164, с. 114].

Якщо в Україні загалом частка інвалідів у загальній кількості населення стабілізувалась, то в Хмельницькій області вона має тенденцію до зростання. Лише протягом 2001-2008 років у цьому регіоні кількість інвалідів зросла на кожному 1000 жителів з 57 до 73, тоді як, наприклад, у Сумській області спостерігається протилежна тенденція. У 2001 р. чисельність інвалідів у розрахунку на 1000 населення у цьому регіоні становила 59 осіб, а 2008 р. – 49; у Чернігівській області – відповідно 77 і 68 осіб (рис. 7.13).

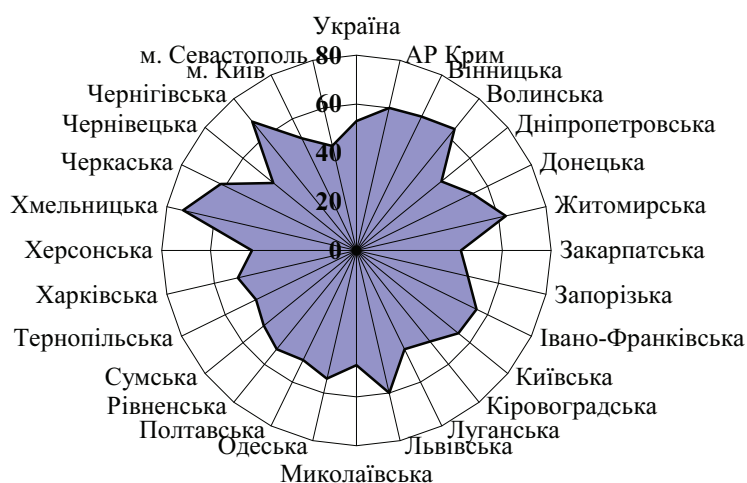

Рисунок 7.13. Чисельність інвалідів у регіоні у розрахунку на 1000 населення, 2008 р.

Особливо помітним є показник інвалідності у Хмельницькій області, якщо його порівняти з іншими регіонами, скажімо, Херсонським чи Закарпатським, де він становить 43 особи.

Інвалідність зумовлена багатьма причинами. Одна із них – це захворюваність. Сучасний низький життєвий рівень населення, забруднене довкілля поряд з іншими чинниками, зумовили такий стан, що лише у 2008 р. кількість зареєстрованих випадків захворювань досягла близько 30 млн., у тому числі вперше зареєстрованих – 5,6, під диспансерним наглядом на кінець звітнього року перебувало понад 14 млн. осіб. Серед усіх захворювань найпоширенішими є хвороби системи кровообігу, органів дихання, травлення, кістково-м'язової системи і сполучної тканини.

У розрахунку на 100 тис. осіб старшого за працездатний вік кількість зареєстрованих випадків захворювань у 2008 р. становила 269 158 осіб, у тому числі вперше у житті – 50 716,

перебувало під диспансерним наглядом на кінець звітнього періоду – 126 376 осіб.

У такому віці найпоширенішими, як свідчить статистика, є хвороби системи кровообігу, органів дихання, травлення, кістково-м'язової системи та сполучної тканини. Їх показники коливаються від 16 до 141 тис. на 100 тис. населення.

Наведені дані свідчать про те, що із збільшенням кількості населення старшого за працездатний вік, зростатиме і кількість інвалідів, і зареєстрованих випадків захворювань. Тому потреба в соціальному захисті збільшуватиметься, хоча, як свідчить статистика, кількість уперше визнаних інвалідами у розрахунку на 10 тис. населення з 1995 р. має тенденцію до зниження. Водночас в окремих регіонах (Вінницький, Закарпатський, Миколаївський, Тернопільський і м. Севастополь) відбувається зростання цього показника (рис. 7.14).

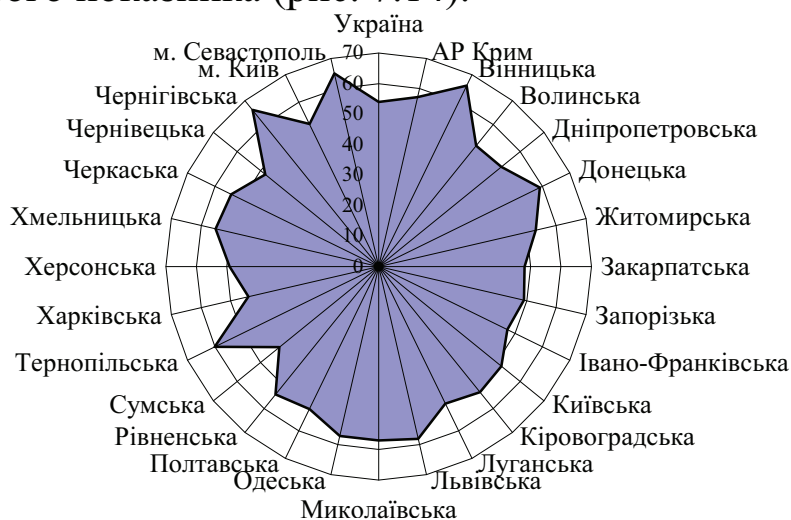

Рисунок 7.14. Кількість осіб, уперше визнаних інвалідами по регіонах на 10 тис. населення, 2008 р.

Вище уже зазначалося, що особливої уваги, соціального захисту з боку держави потребують діти-інваліди та інваліди першої групи. Для таких дітей в Україні функціонує 56 будинків-інтернатів, у яких виховується 7,2 тис. дітей. Найбільша кількість дітей-інвалідів (близько 650) перебуває у будинках-інтернатах Донецької області, незважаючи на те, що мережа цих закладів у регіоні майже вдвічі менша, ніж, скажімо, у сусідньому Дніпропетровському. Найменше таких дітей у Хмельницькій області – 50 осіб, Волинській – 62, Чернівецькій – 68, Рівненській – 72 особи, тобто в Західних регіонах (рис. 7.15).

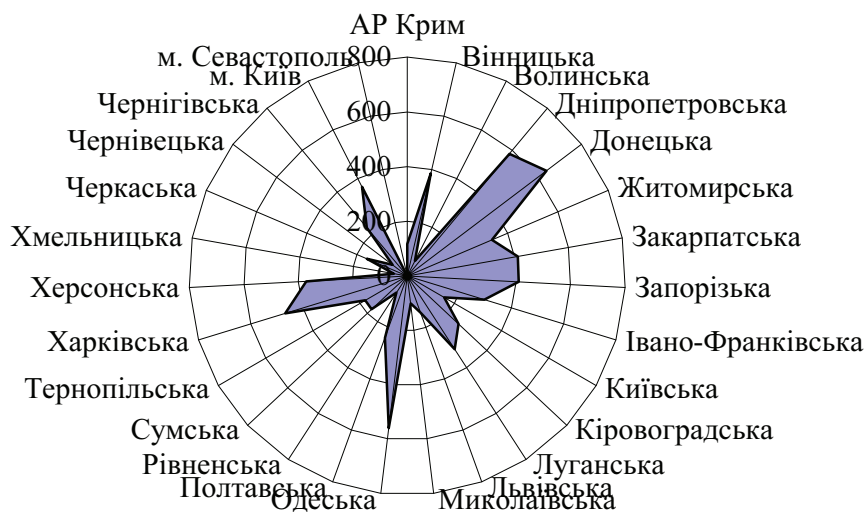

Рисунок 7.15. Кількість дітей-інвалідів по регіонах, які перебували в будинках-інтернатах, 2008 р., осіб

Крім того, в Україні діє широка мережа закладів соціального захисту для дітей. Серед останніх школи-інтернати для дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування, притулки для неповнолітніх, де діти соціально захищені (табл. 7.8).

Таблиця 7.8

Динаміка мережі соціального захисту дітей по роках

Показник	2000	2003	2005	2008	2000-2008,+,-
Школи-інтернати для дітей, позбавлених батьківського піклування: кількість закладів, од.	44	53	54	53	9
у них дітей*, осіб	12254	13110	11954	9145	-3109
Притулки для неповнолітніх: кількість закладів, од.	86	94	96	95	9
у них вихованців*	27773	28432	23674	20593	-7180

* У загальній кількості дітей, які перебувають в інтернатних закладах, крім сиріт, ураховані діти, що мають батьків.

Джерело: [114, с. 362].

Останнім часом в Україні набула позитивного розвитку така система соціального захисту дітей, як дитячі будинки сімейного типу. Нині таких будинків функціонує 300, в яких виховується близько 2 тис. дітей, у тому числі 483 рідних (включаючи всиновлених). Найменше таких закладів і кількості дітей у них в Івано-Франківській і Чернігівській областях (по одному закладу і по 5 і 6 дітей відповідно), хоча ці регіони за кількістю дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, на яких призначено

державну допомогу сім'ям з дітьми, значно випереджають такі регіони, як Закарпатський, Рівненський, Тернопільський, Чернівецький. Будинки сімейного типу найпоширеніші в Закарпатській (24), Київській (24), Харківській (21) областях.

Крім того, у нашій державі статус прийомної сім'ї мають 1617 сімей. У Кіровоградській, Донецькій і Харківській областях таких сімей налічується понад 100. У цих сім'ях виховується майже 2,6 тис. дітей, у тому числі – понад 200 у Харківській області.

Останнім часом в Україні посилено вимоги до усиновлення дітей, уточнено категорію осіб, які не можуть бути усиновлювачами, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками та батьками-вихователями. Так, дитину не може взяти в сім'ю людина, яка була засуджена за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені статтями 148, 150, 151, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів [270, с. 5].

Посилено також вимоги до рівня доходів батьків-вихователів і прийомних батьків.

Все це дозволить забезпечити охорону інтересів дітей при їх влаштування на виховання в сім'ї громадян України та іноземців, суттєво посилити нагляд за дотриманням прав дітей, зокрема тих, які усиновлюються за межі України.

Такий соціальний захист дітей, на наш погляд, сприяє тому, що чисельність неповнолітніх, які підозрювались у скоєнні злочинів, постійно зменшується (рис. 7.16).

Протягом 2000-2008 рр. серед неповнолітніх різко зменшилось число підозрюваних у скоєнні таких злочинів, як умисне вбивство та замах на вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування та замах на зґвалтування.

На обліку в кримінальній міліції у справах неповнолітніх у 2008 р. перебувало 30,4 тис. осіб, що на 23,6% менше, ніж у 2000 р. Кількість неповнолітніх, які на момент постановки на

облік не працювали і не навчались, також скоротилася більше ніж на одну третину.

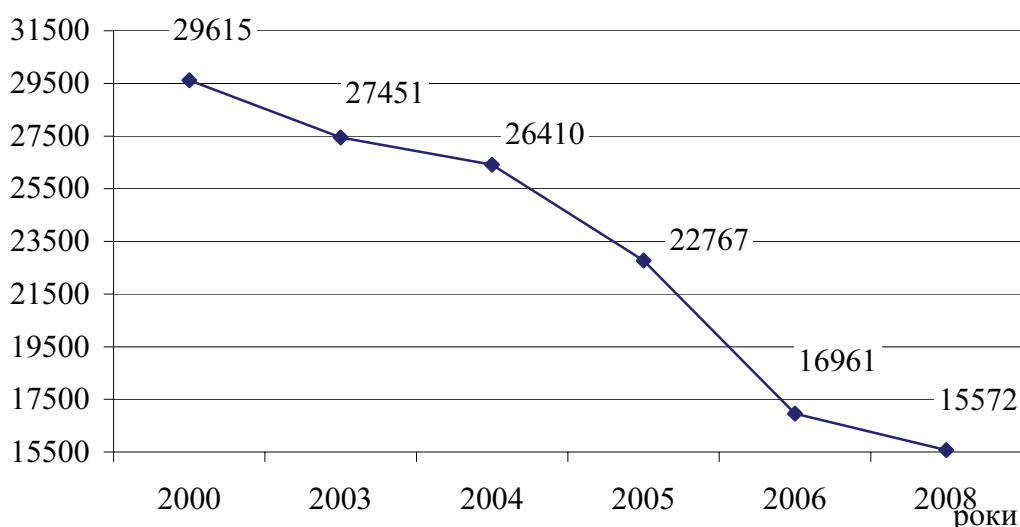

Рисунок 7.16. Динаміка чисельності неповнолітніх, які підозрюються у скоєнні злочинів, 2008 р., осіб

Збільшення кількості будинків сімейного типу, прийомних сімей, як свідчить світовий досвід, позитивно вплине і на зниження рівня захворюваності дітей на соціально небезпечні хвороби, які нині досить поширеними серед цієї категорії населення (табл. 7.9).

Таблиця 7.9

Динаміка захворюваності дітей на соціально небезпечні хвороби в Україні з уперше в житті встановленим діагнозом

Показник	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2000-2008, +,-
Активний туберкульоз: діти у віці 0-14 років	790	674	619	652	621	590	-200
діти у віці 15-17 років	677	707	723	710	603	571	-106
Сифіліс: діти у віці 0-14 років	472	222	174	160	132	120	-352
діти у віці 15-17 років	1250	712	527	430	333	269	-981
ВІЛ-інфіковані: діти у віці 0-14 років	730	2036	2516	2834	3449	3649	2919
діти у віці 15-17 років	64	68	87	105	114	103	39
Хворі на СНІД: діти у віці 0-14 років	13	93	143	123	115	74	61
діти у віці 15-17 років	3	2	6	6	18	1	2
Злоякісні новоутворення: діти у віці 0-14 років	998	826	788	724	738	729	269
діти у віці 15-17 років	372	339	265	247	263	218	154

Джерело: [149, с. 50-51].

Лише 2008 р. в Україні інваліди першої групи становили 13,3% від загальної кількості вперше визнаних інвалідами. У регіональному розрізі спостерігаються значні відмінності цього показника. Наприклад, в Івано-Франківській області він дорівнює 8,2%, тоді як у Чернігівській – 19,3% (рис. 7.17).

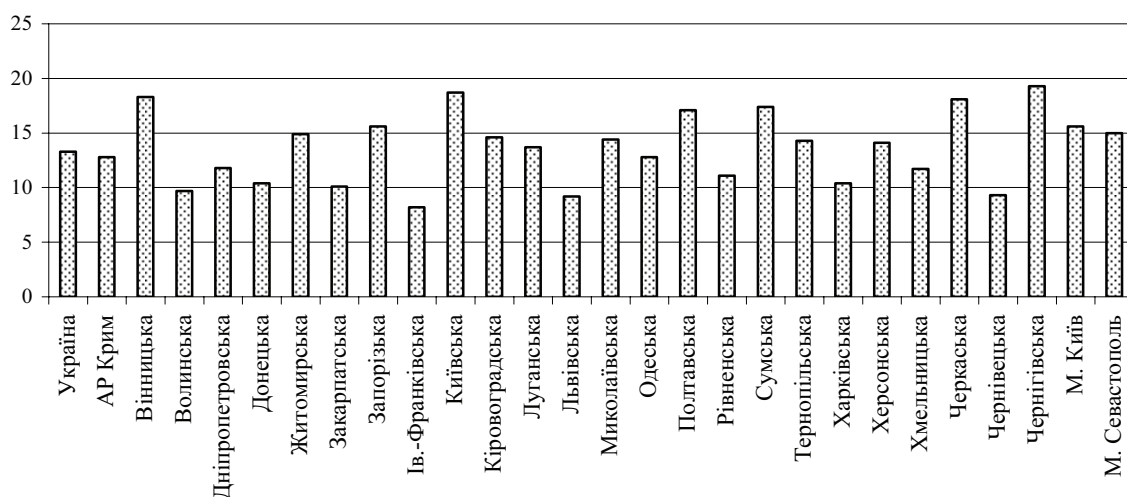

Рисунок 7.17. Частка інвалідів першої групи в загальній кількості осіб уперше визнаних інвалідами, %

Такі хворі, пенсіонери, інваліди, одинокі непрацездатні громадяни потребують соціального обслуговування. В Україні такі громадяни користуються послугами територіальних центрів соціального обслуговування, яких нині налічується 744. Крім цього, в регіонах функціонує 910 відділень соціальної допомоги вдома та 7 – спеціалізованих житлових будинків. Цими закладами обслуговується близько 516 тис. осіб. Це, безперечно, менше від реальних потреб. Адже, як свідчить статистика, кількість виявлених пенсіонерів, одиноких непрацездатних громадян та інвалідів, які потребують соціального обслуговування та надання соціальних послуг, у 2008 р. перевищила 1,8 млн. Майже 22 тис. потребують влаштування в стаціонарні відділення для постійного або тимчасового проживання; 171,3 – медико-соціальної реабілітації, майже 466 – адресної грошової та натуральної допомоги, серед яких, до речі, 127,9 тис. – це ветерани праці.

На кінець 2008 р. в Україні діяв 321 будинок-інтернат для громадян, у тому числі 265 – для дорослих і 56 – для вихованців. Функціонують вони в усіх регіонах, однак у Волинській області – 6, а Хмельницькій – 31.

Останнім часом все активніше проявляється функція

держави, яка полягає у тому, щоб захистити, скажімо, інваліда, надавши йому відповідне робоче місце. Якщо у 2001 р. кількість вільних робочих місць для інвалідів становила 12 710, то у 2008 р. – 13 783. Протягом ХХІ століття більше ніж подвоїлась кількість працевлаштованих інвалідів. У 2007 р. робочі місця були надані 7590 інвалідам. Найбільше їх у Дніпропетровській, Донецькій і Луганській областях. На ці три регіони припадає 29,4% загальної кількості працевлаштованих інвалідів. Водночас зростає і чисельність інвалідів серед студентів вищих навчальних закладів. Підтвердженням цього є такі дані: 2000 р. кількість таких студентів становила 4 665 осіб, 2008 р. – 12 262. Отримання інвалідом вищої освіти – це його суттєвий соціальний захист.

90-і роки минулого століття характеризуються тим, що появилася така категорія населення, як бездомні громадяни, що потребують соціального захисту. Нині в Україні діє 16 центрів обліку таких громадян: три – у Запорізькій області, по 2 – в Одеській і Хмельницькій. Тобто у більшості регіонів (17) їх немає. Навіть у столиці України, куди практично з усіх регіонів з'їжджаються такі громадяни, подібного центру не існує. Щоправда, тут функціонує три заклади соціального захисту для бездомних громадян, а всього в Україні їх діє 23, у тому числі 15 – будинків нічного перебування, 9 – центрів реінтеграції і навіть існує один соціальний готель. У 2008 р. закладами соціального захисту для бездомних громадян було надано відповідних послуг 6 816 особам, у тому числі у будинках нічного перебування – 4453, центрах реінтеграції – 2346, соціальних готелях – 17 особам. Характерно, що серед бездомних громадян, яким надано послуги в закладах соціального захисту, основну частину складають особи працездатного віку – 5528 осіб, у тому числі у будинках нічного перебування – 3711, у центрах реінтеграції – 1807 осіб. Значна частина з них – це особи, звільнені з місць позбавлення волі – 1508, із числа яких 919 надано соціально-побутові послуги, 130 – допомогу у відновленні документів, 91 – направлено на тимчасову реєстрацію, 68 осіб із яких зареєстровано. Особливої уваги і соціального захисту потребують інтернатні заклади і заклади соціального захисту для дітей.

В Україні функціонує 53 заклади, що забезпечують соціальний захист дітей. Це школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в яких перебуває

9,1 тис. дітей; 115 дитячих будинків, що перебувають у сфері управління МОН України (5918 дітей); 48 будинків дитини у сфері управління МОЗ (4398 дітей); 56 будинків-інтернатів – у сфері управління Мінпраці (7158 дітей) і 95 притулків для неповнолітніх, в яких виховується 20,6 тис. дітей і підлітків.

Наведені дані свідчать про те, що в Україні, з одного боку, здійснюється багато заходів щодо забезпечення соціального захисту населення, а з іншого – ще існує багато проблем, які потребують розв'язання. Адже на вулицях, особливо великих міст, можна зустріти й безпритульних, й інші категорії населення, що потребують державної підтримки.

РОЗДІЛ VIII

**РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ
КОМФОРТНОГО СЕРЕДОВИЩА**

*«Для великих справ потрібна
невтомна постійність»*

Вольтер

8.1. Фінансове забезпечення соціального розвитку як передумова формування комфортного життєвого середовища

Проблема стабільного та обґрунтованого фінансування соціального комплексу є однією з найгостріших. Відомо, що фінансування – це система економічних відносин, яка забезпечує створення, розподіл і використання фондів грошових ресурсів у процесі розподілу національного доходу країни. Фінанси (від грец. *грошові ресурси*) виконують чотири взаємопов'язані функції: відтворювальну, розподільчу, стимулюючу і контролюючу. Для соціальної сфери характерний своєрідний фінансовий механізм, під яким розуміють сукупність умов, форм і методів створення, розподілу і використання фінансових ресурсів навчальними, медичними, закладами культури, органами управління соціальною сферою з метою забезпечення сприятливих умов для розвитку системи освіти. Специфіка цього механізму пов'язана з особливостями формування і використання грошових ресурсів у соціальній сфері, кожній її ланці, різних навчальних закладах і кожному з них, зокрема.

Заклади соціальної сфери є, як правило, бюджетними організаціями. А у зв'язку з постійним дефіцитом бюджетних коштів питання фінансового забезпечення цієї сфери завжди були надзвичайно гострими. Їхнє коріння лежить у характері системи господарювання та в обмеженості бюджетних коштів. На жаль, надходження державних коштів на розвиток соціальної сфери в нашій державі ніколи не були серед першочергових і формувались за принципом: що залишиться, те і дістанеться, тобто за залишковим принципом. Тим самим до початку 90-х років фінансування, наприклад, навчальних закладів і системи освіти України в цілому характеризувалось відносною стабільністю. Порівняно простою була і технологія надходження коштів та їх витрат.

Подібною була і система фінансового забезпечення інших закладів, скажімо, культури. Лише в 2008 р. дещо зросли видатки зведеного бюджету України на розвиток сфери культури (рис. 8.1).

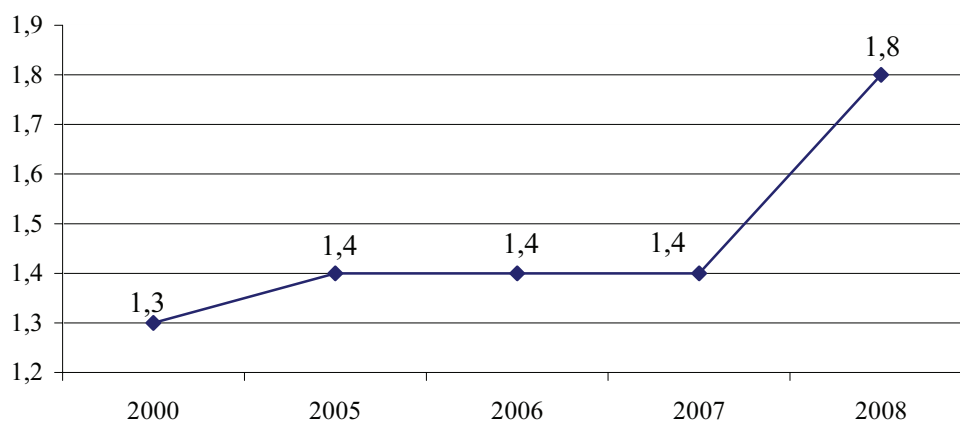

Рисунок 8.1. Динаміка витрат зведеного бюджету України на розвиток культури, % від загальної суми витрат

Фінансова база освіти формувалася з коштів державного бюджету та державних підприємств, колективних господарств тощо. В останні роки з'явилося третє фінансове джерело – власні кошти, які стали одержувати медичні навчальні заклади від надання платних послуг, підприємницької діяльності тощо. А тому нині одна з найважливіших проблем соціальної сфери – це пошук шляхів формування фінансової бази галузі та раціонального її використання.

Бюджетний кодекс України, прийнятий у 2001 р., розмежовує витрати між бюджетами різних рівнів і встановлює правила розрахунку загального обсягу фінансових ресурсів, які спрямовуються на виконання бюджетних програм місцевими бюджетами, зокрема на освіту.

Згідно з Бюджетним кодексом, витрати на дошкільну та середню освіту в загальноосвітніх навчальних закладах, здійснюються з місцевих бюджетів. Обсяг фінансових ресурсів усього, що спрямовується на ці цілі, визначається відповідно до фінансових нормативів бюджетної забезпеченості, які коригуються коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання соціальних послуг. Установлення коригувальних коефіцієнтів має стимулювати виконання заходів, які передбачаються стратегією розвитку соціальної сфери.

Обсяг фінансових ресурсів, що спрямовується на здійснення витрат на освіту з окремих місцевих бюджетів (крім Автономної Республіки Крим та обласних), Бюджетним кодексом визначається як сума ресурсів на дошкільну освіту та середню освіту в загальноосвітніх навчальних закладах і спеціальних

загальноосвітніх навчальних закладах, школах-інтернатах тощо.

Обсяг фінансових ресурсів, що спрямовується на здійснення видатків на освіту з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів, визнаний як сума ресурсів на середню освіту в спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах, школах-інтернатах тощо, а також заходи загальнообласного, загальнореспубліканського (в Автономній Республіці Крим) значення на загальну освіту (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Розподіл видатків на освіту між бюджетами різних рівнів

Бюджети	Розподіл видатків на::
Державний бюджет України	<ul style="list-style-type: none"> - загальну середню освіту, спеціалізовані школи, державної форми власності; загальноосвітні школи соціальної реабілітації; - професійно-технічну освіту; - вищі навчальні заклади, державної форми власності; - післядипломну освіту; - позашкільні навчальні заклади та заходи з позашкільної роботи з дітьми, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України; - інші заклади та заходи в галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України.
Бюджети місцевого самоврядування: сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань	<ul style="list-style-type: none"> - дошкільну освіту; - загальну середню освіту.
Зведений бюджет Автономної Республіки Крим – бюджет АР Крим, зведені бюджети районів та міст і міст республіканського значення	<ul style="list-style-type: none"> – дошкільну освіту (у містах АР Крим та містах обласного значення); – загальну середню освіту: загальноосвітні навчальні заклади, спеціалізовані школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, вечірні школи; – заклади освіти для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації; – інші державні освітні програми; – заклади професійно-технічної освіти; – вищі навчальні заклади, що перебувають у власності АР Крим та спільній власності територіальних громад; – післядипломну освіту; – інші державні освітні програми.

Основним джерелом фінансування як соціальної сфери в цілому, так і окремих її ланок, є державний бюджет. На його частку припадає понад 70% усіх фінансових ресурсів соціальної сфери.

З бюджету здійснюються видатки на післядипломну освіту (інститути післядипломної освіти вчителів та центри і заходи

щодо підвищення кваліфікації державних службовців місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, постійні курси (центри) підвищення кваліфікації працівників соціально-культурної сфери та агропромислового комплексу, що перебувають у комунальній власності), та інші державні освітні програми. Нинішня ситуація з розмежування видатків спричиняє проблему, яка полягає в неефективному використанні обсягу фінансових ресурсів, спрямованих на освіту. Аналіз основних складових видатків місцевих бюджетів на освіту та негативних стимулів, створюваних наявною системою коригувальних коефіцієнтів фінансових нормативів бюджетної забезпеченості, демонструє логіку розробки варіантів соціальної політики.

Звичайно, і раніше обсяги фінансових надходжень були далекі від того, щоб на належному рівні задовільняти потреби розвитку соціальної сфери. І все ж вони створювали певні гарантії безкоштовної освіти, медичної допомоги для підростаючого покоління і частини дорослого населення на всіх рівнях. Тим самим забезпечувалася загальнодоступність і масовість будь-якого ступеня загальної та професійної освіти. Однак такі суми витрат на освіту, охорону здоров'я в нашій країні були явно мізерними.

У номінальному виразі витрати з держбюджету на освіту у зв'язку з інфляцією в останні роки різко зросли (табл. 8.2). Однак їхня частка в загальних витратах держбюджету і стосовно національного доходу помітно скоротилась.

Таблиця 8.2

Динаміка видатків зведеного бюджету на розвиток соціальної сфери, млн. грн.

Показник	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2008 до 2002, %
Духовний і фізичний розвиток	1417,9	2695,9	3449,8	4328,4	5687,8	7916,1	558
Освіта	12269,0	18333,2	26801,8	33785,0	44333,6	60959,4	497
Соціальний захист та соціальне забезпечення	12643,9	19310,5	39940,2	41419,9	48517,3	74069,7	586
Охорона здоров'я	7537,9	12159,4	15476,5	19737,7	26717,6	33559,9	445

Джерело: [400, с. 55].

За даними Держкомстату, на освіту, охорону здоров'я в Україні витрачається значно менше, ніж у Великобританії, Німеччині, Франції, США, Канаді. Щоправда, в умовах ринку в навчальних, медичних закладах є додаткові джерела доходів (платні послуги, допомога підприємств, фондів тощо). У 90-ті роки не тільки відбулося зменшення фінансових надходжень у соціальну сферу, а й змінилась їхня структура: знизилась частка витрат із державного бюджету та збільшилася – з інших надходжень.

В останні роки в Україні зросла кількість регіонів, які отримують дотації з державного бюджету у вигляді трансферту. Трансферт (з фран. *переносити, переказувати*) означає переказ коштів у регіональні бюджети зі спеціального фонду фінансової підтримки суб'єктів регіонів, який є у держбюджеті. Кошти цього фонду у формі трансферту направляються тим суб'єктам країни, особисті прибутки регіональних бюджетів яких недостатні для погашення передбачених витрат.

Нині функціонує багато закладів соціальної сфери, які будують свою діяльність за принципом госпрозрахунку і виконують ту чи іншу роботу за плату, продають свою продукцію і покривають видатки за рахунок отриманих доходів.

Важливим джерелом фінансових надходжень для соціальної сфери є ресурси підприємств сфери матеріального виробництва. Підприємства фінансують установи освіти, культури, охорони здоров'я з відрахування від одержуваного ними прибутку і собівартості виробленої продукції. У собівартості продукції враховується частина коштів, які йдуть на підготовку та підвищення кваліфікації кадрів. Проте більш значним джерелом фінансування установ є прибуток. Ще у 80-ті роки минулого століття на підприємствах сфери матеріального виробництва частина відрахувань від прибутку надходила до фонду соціально-культурних заходів і житлового будівництва, який до останнього часу витрачався на будівництво, капітальний ремонт житлових будинків, дитячих дошкільних установ, клубів, будинків відпочинку, пансіонатів, спортивних споруд тощо, а також на придбання спеціалізованих транспортних засобів, устаткування й інвентарю для зазначених вище об'єктів; придбання путівок у

будинки відпочинку, пансіонати і санаторії; проведення культурно-освітніх і фізкультурних заходів; забезпечення посиленого харчування дітей, які перебувають у дитячих садках, оздоровчих таборах, та працівників підприємств, що проходять курс лікування у профілакторіях; відшкодування понадпланових витрат щодо утримання культурно-освітніх установ, оздоровчих таборів тощо.

Витрати на соціальну сферу входять до видаткової частини кожного з бюджетів. Усі витрати на соціальну сферу поділяються на поточні, на обладнання і капітальний ремонт, на капітальні вкладення. До поточних витрат належать витрати на заробітну плату, канцелярські й господарські витрати, відрядження та службові поїздки, навчальні витрати, на стипендії, харчування, придбання м'якого інвентарю тощо. Поточні витрати за своєю економічною суттю являються оборотними фондами закладів освіти, культури, охорони здоров'я і повністю використовуються протягом року.

Капітальний ремонт, а також придбання обладнання є довгостроковими витратами і складають амортизаційний фонд системи освіти, культури, охорони здоров'я, необхідний для відновлення основних засобів. Поповнення основних засобів відбувається за рахунок капітальних вкладень.

Фінансування кожного бюджетного закладу, установи, підприємства відображається в особливому документі – кошторисі.

Кошторис являє собою плановий документ, в якому зазначено річну суму витрат установи, джерела фінансування, цільовий розподіл коштів у поквартальному розрізі.

Асигнування на оплату праці співробітників установ визначаються відповідно до чисельності персоналу, згідно зі встановленими ставками, окладами, на погодинну оплату всіх видів додаткової роботи, на виплату встановлених надбавок і премій. Відрахування на державне соціальне страхування здійснюються за затвердженим відсотком від фонду заробітної плати.

Усі види канцелярських і поштових витрат, витрати на утримання приміщень (опалення, освітлення і поточний ремонт),

ремонт устаткування й інвентарю визначаються за нормативами і включаються в канцелярські та господарські витрати.

Стаття «Відрядження і службові поїздки» включає оплату відряджень, проїзду, добових, квартирних, а також переміщень і службових поїздок працівників. Навчальні витрати призначені на придбання різних посібників, матеріалів, предметів для навчальних занять та екскурсій, на організацію і проведення наукових конференцій, захист дисертацій тощо. У статті «Стипендії» зазначено суми виданої стипендії студентам та аспірантам.

Вартість харчування в дитячих дошкільних, профілактичних та інших установах, школах-інтернатах і спеціальних школах відображається в окремій статті «Витрати на харчування».

Вартість придбаного навчального, наукового та іншого устаткування, а також приладів, апаратури, експонатів для музеїв і виставок підраховується за статтею «Придбання устаткування й інвентарю».

Капітальні вкладення визначаються за двома статтями. Так, витрати на капітальні роботи, не передбачені державним планом, здійснювані за рахунок нецентралізованих джерел, підраховуються за статтею «Нецентралізовані капітальні вклади». За статтею «Придбання м'якого інвентарю й устаткування» враховується вартість білизни, одягу, взуття, спеціального спорядження.

У статті «Капітальний ремонт будинків, споруд» відображаються витрати на здійснення капітального ремонту будинків і приміщень та роботи, пов'язані з їхнім благоустроєм. У статті «Інші витрати» враховуються витрати на організацію та проведення різних масових і культурно-освітніх заходів, на оплату, пов'язану з утриманням гуртожитку тощо. Установи формують свій кошторис витрат, виходячи з показників, які характеризують обсяг їхньої діяльності з урахуванням передбачуваних змін. Сума коштів за кожною статтею визначається на основі затверджених норм, розцінок, цін, тарифів і встановлених інших показників. Використання коштів статей кошторису на інші цілі не дозволяється.

У фінансуванні соціальної сфери важливе місце посідають

заклади дошкільної освіти. Важливість дошкільної освіти як такої, що закладає основи для освітніх досягнень учнів у майбутньому, зумовлює необхідність адекватного фінансування сфери. Саме тому важливо здійснювати розподіл міжбюджетних трансфертів таким чином, щоб стимулювати охоплення більшої кількості дітей дошкільними навчальними закладами.

Складова формульного розподілу, що визначає обсяг фінансування дошкільних навчальних закладів, встановлена як добуток фінансового нормативу бюджетної забезпеченості однієї дитини дошкільного віку, кількості дітей дошкільного віку та коефіцієнта їх охоплення дошкільними закладами.

Охопленість дітей мережею дошкільних закладів, що фінансуються з окремих місцевих бюджетів, істотно відрізняється як через різну кількість дітей відповідного віку, так і через відмінності в коефіцієнті охоплення дітей дошкільними закладами. Так, у 2008 р. охоплення дітей 3–6 років дошкільними закладами в середньому по Україні становило 56%. При цьому в Києві та Севастополі воно перевищувало 70%, а в Івано-Франківській області воно становило лише 28%. Наведені дані свідчать про наявність суттєвих відмінностей в розрізі регіонів щодо охоплення дітей закладами дошкільної освіти. До речі, в межах адміністративних районів ці коливання є ще більшими.

У чинній схемі формульного розподілу коефіцієнт охоплення вважається однаковим для міст республіканського значення (Київ і Севастополь), Автономної Республіки Крим та обласного значення, а також для всіх адміністративних районів. Недоліком такого підходу є поява негативного стимулу перш за все для формування бюджетів. Обсяг ресурсів, що передаються місцевому бюджету на фінансування дошкільної освіти, не залежить від фактичного рівня охоплення дітей дошкільними навчальними закладами, що фінансуються з такого бюджету. Іншими словами, при збільшенні частки охоплення дітей дошкільними закладами місцевий бюджет не отримує додаткових ресурсів, тобто ресурси, що виділятимуться на одну дитину в дошкільному закладі, будуть меншими. А при зменшенні показника охоплення дітей цими закладами до місцевого бюджету буде спрямовано той же обсяг коштів, попри зменшення

потреб у витратах.

Підхід до визначення рівня охоплення дошкільними закладами в окремих адміністративно-територіальних одиницях, застосований у формулі розрахунку, призводить до результатів, що значно відрізняються від фактичного рівня охоплення. Такі розбіжності спричиняють істотні диспропорції у бюджетній забезпеченості однієї дитини. Скажімо, на 2003 рік фінансовий норматив бюджетної забезпеченості на одну дитину дошкільного віку було встановлено в розмірі 1207,22 грн. на рік. При розподілі бюджетних ресурсів за нинішньою схемою на одну дитину 3–6 років, що відвідує дошкільний заклад, припадає 1408,16 грн. на рік. Водночас в областях з малим рівнем охоплення дошкільними закладами цей показник на 70% вищий і сягає 2,5 тисячі гривень на рік.

В областях, де рівень охоплення дошкільними закладами вище середнього по Україні, фінансова забезпеченість на одну дитину є нижчою від середнього рівня; зокрема, у семи областях – на 14–28%. У Київській та Черкаській областях фінансування на одну дитину становить близько 1 тис. грн. на рік.

При чинному механізмі розподілу в районах з меншим охопленням дітей дошкільними закладами норматив фінансового забезпечення на одну дитину є більшим. Така схема була б доцільною, якби вартість утримання вихованця у дошкільних закладах у таких регіонах була вищою.

Основними статтями витрат у дошкільних закладах є заробітна плата персоналу та комунальні послуги. Показники кількості дітей на одиницю штатного розпису персоналу та площа приміщень дошкільних закладів у розрахунку на одну дитину в різних областях України суттєво відрізняються. Сьогодні немає інформації про те, що на одну дитину в областях з малим рівнем охоплення дітей дошкільними закладами припадає більше персоналу та площі приміщень.

Необхідно відзначити стан фінансування освіти в Івано-Франківській області. Розподіл видатків місцевих бюджетів затверджують місцеві ради народних депутатів. У 2002 р. розподіл ресурсів на фінансування освіти між місцевими бюджетами відбувався за формулою, що практично збігається з

формулою розподілу 2003 року. Лише в двох областях – Івано-Франківській і Тернопільській – місцеві ради видатки на освіту затвердили в меншому розмірі, ніж це передбачалось нормативами фінансового забезпечення. Івано-Франківська область, де охоплення дітей 3–6 років ДДЗ і сьогодні є одним з найнижчих в Україні – 20,9%, істотно виграла від застосування чинного механізму обрахунку нормативів видатків на дошкільну освіту. Проте саме в цій області 7,1% розрахункового освітнього бюджету було розподілено на користь інших бюджетних статей.

У нинішній формулі визначення видатків не враховуються відмінності між вартістю утримання дитини в дошкільних закладах, розташованих у міській та сільській місцевостях. У 2001 році на одиницю штатного розпису персоналу в дошкільних закладах у міській місцевості припадало 3,5 дитини, а в сільській – 3,3. Розбіжність за цим показником означає, що в дошкільних закладах, розташованих у сільській місцевості, на ту ж кількість дітей припадає на 6% більше персоналу. Водночас площа приміщень у дошкільних закладах у розрахунку на 1 дитину в сільській місцевості суттєво більша: 28,8 м² проти 12,9 м² – у містах.

Чинна схема фінансування не враховує також відмінностей у вартості утримання дітей в різних видах дошкільних закладів: загального розвитку, комбінованих, санаторних, компенсувальних (спеціальних), прогулянкових. Розвиток різноманітних форм дошкільних закладів урізноманітнює освітні послуги і тим самим розширює можливості для охоплення дітей дошкільною освітою.

З урахуванням того, що збільшення такого охоплення сприятиме розвитку освіти, такі освітні послуги мають ураховуватись при визначенні фінансових ресурсів, що спрямовуються на виконання бюджетних програм місцевими бюджетами. Видатки на середню освіту в денних загальноосвітніх закладах зростають (табл. 8.3).

Складова формульного розподілу, що визначає обсяг фінансування середньої освіти в денних загальноосвітніх закладах, установлена як добуток фінансового нормативу бюджетної забезпеченості одного учня та кількості учнів, що

навчаються в різних денних загальноосвітніх закладах.

Таблиця 8.3

**Динаміка загальних видатків, на освіту та вартості навчання
в загальноосвітніх школах у розрахунку на одного учня**

Рік	Загальні видатки зведеного бюджету, млн. грн.	з них: на освіту – всього	У тому числі на :		Загальні видатки на одного учня, тис. грн.		
			загальну середню	дошкільну	з них: на освіту – всього	у тому числі на :	
						загальну середню	дошкільну
2001	55528	9557,1	3531,8	1057,3	1,04	0,54	1,09
2002	60318,9	12269,0	4931,0	1372,2	1,34	0,78	1,41
2003	75792,5	14977,7	6243,7	1710,2	1,67	1,03	1,75
2004	10141,5	18333,2	7517,3	2059,5	2,08	1,31	2,07
2005	141989,5	26801,8	11158,8	2940,7	3,11	2,07	2,85
2006	175284,3	33785,0	14229,2	3825,1	4,03	2,78	3,54
2007	226054,4	44333,6	18849,5	5257,7	5,46	3,88	4,62
2008	309203,7	60959,4	22370,2	6307,6	7,80	4,85	5,28
2008 до 2001, %	557	557	633	597	750	898	484

Джерело: [279, с. 6; 143, с. 7].

При розрахунку кількості учнів використовуються коефіцієнти коригування (табл. 8.4).

Таблиця 8.4

**Взаємозалежність між коефіцієнтом коригування фінансового
нормативу бюджетної забезпеченості у розрахунку на одного
учня та розташуванням навчального закладу**

Розташування школи	Коефіцієнт коригування
Міста республіканського підпорядкування Автономної Республіки Крим, обласного значення, Києва та Севастополя	0,841
Населені пункти міст обласного підпорядкування, які за статусом віднесені до гірських	0,968
Міська місцевість районів	0,926
Міська місцевість районів, яка за статусом віднесена до гірської	1,064
Сільська місцевість	Від 1,01 до 1,684 — залежно від середньої наповнюваності класів і класів-комплектів

Як видно, на одного учня в сільській місцевості виділяється більше коштів, ніж у міській (середній коефіцієнт коригування

для учнів шкіл сільської місцевості становить 1,28), а на учнів великих міст – менше, ніж на тих, які навчаються у школах малих міст.

У сільській місцевості обсяг фінансування на одного учня залежить від середньої наповнюваності класів і класів-комплектів: чим менший показник наповнюваності, тим вищий коефіцієнт коригування, тобто тим більший норматив фінансового забезпечення у розрахунку на одного учня. Система фінансування стимулює до зростання кількості класів у школах.

Для покращення якості роботи шкіл наповнюваність класів має бути оптимальною. В областях, де в сільській місцевості низька наповнюваність класів, спостерігається загалом менша наповнюваність шкіл, кількість учнів на одного вчителя. Скорочення чисельності класів, підвищення їх наповненості дозволяє збільшувати кількість учнів на одного вчителя, тобто витратити кошти ефективніше.

Динаміка зменшення народжуваності в Україні протягом минулого десятиріччя майже в 2 рази дає підстави прогнозувати, що кількість дітей шкільного віку протягом наступних років зменшуватиметься. В Україні після здійснення заходів щодо підвищення наповнюваності класів у сільських школах за останні 18 років вона зменшилась із 145 до 112 учнів.

Виходячи з аналізу нинішнього стану, можна стверджувати, що в разі збільшення наповнюваності класів та перегляду підходів до розрахунку обсягу фінансових ресурсів, які спрямовуються на фінансування освітніх послуг з місцевих бюджетів, можна досягти ефективнішого використання освітніх коштів та підвищення рівня якості освіти (з урахуванням коефіцієнта коригування), (табл. 8.5).

Таблиця 8.5

Коефіцієнти коригування фінансового забезпечення загальноосвітніх шкіл

Учні	Коефіцієнт коригування
Вихованці загальноосвітніх шкіл-інтернатів	5 (для гірських населених пунктів 5,7)
Учні загальноосвітніх шкіл-інтернатів, що приходять на навчання	1 (для гірських населених пунктів 1,1)
Вихованці шкіл-інтернатів для дітей-сиріт	10

Продовження таблиці 8.5

Учні спеціальних шкіл для дітей, які потребують корекції розумового та (або) фізичного розвитку	2,5
Вихованці спеціальних шкіл-інтернатів для дітей, які потребують корекції розумового та (або) фізичного розвитку	6,6 (для гірських населених пунктів 7,5)
Учні спеціальних шкіл-інтернатів для дітей, які потребують корекції розумового та (або) фізичного розвитку, що приходять на навчання	2,5
Учні шкіл-інтернатів (ліцеїв) з посиленою військово-фізичною підготовкою	6,5
Учні (зокрема, й студенти) училищ олімпійського резерву, училищ, шкіл-інтернатів (ліцеїв) фізичної культури і спорту	8,4
Вихованці дитячих будинків	13 (для гірських населених пунктів 14,8)
Діти в дитячих будинках сімейного типу	6,5
Учні вечірніх загальноосвітніх шкіл	0,43 для бюджетів міст 0,29 для бюджетів районів

Таким чином, при плануванні розбудови мережі навчальних закладів необхідно брати до уваги той факт, що:

–зниження народжуваності в 90-х роках призвело до зменшення школярів у цілому, зокрема тих, що мають навчатись у школах-інтернатах та спеціальних загальноосвітніх школах;

–видатки на проживання дітей у школах-інтернатах є не освітньою, а соціальною функцією. Для розподілу цих функцій доцільно передати утримання інтернатів та видатки на проживання дітей до соціального бюджету, а з бюджету освіти фінансувати витрати тільки на освіту;

–практика розвитку освіти в розвинених країнах переконливо доводить переваги інклюзивного навчання, тобто навчання, при якому учні, позбавлені батьківської опіки та учні зі спеціальними потребами навчаються (постійно або частково, в залежності від категорії) разом з іншими дітьми в загальноосвітніх навчальних закладах.

У цілому ж соціальна сфера постійно відчуває нестачу фінансових ресурсів, що негативно впливає на стан її соціальної інфраструктури.

8.2. Інфраструктурний ресурс соціальної сфери

Стан соціальної безпеки значною мірою залежить від наявної інфраструктури, у тому числі соціальної. Останню ми розглядаємо як комплекс матеріальних об'єктів соціального призначення, що сприяють реалізації та захисту прав і свобод громадян, виявленню задоволення та узгодження соціальних потреб та інтересів населення. Соціальна інфраструктура включає об'єкти:

- соціального призначення, діяльність яких безпосередньо пов'язана із забезпеченням життя та здоров'я людей (лікувальні, лікувально-профілактичні, оздоровчі, соціального обслуговування, будинки-інтернати для ветеранів та інвалідів, спортивні школи, спортивні клуби тощо);

- соціально-побутової інфраструктури, що забезпечують обслуговування повсякденних побутових потреб населення, створюють відчуття комфорту (підприємства житлово-комунальних послуг, перукарні, пральні, хімчистки, майстерні з ремонту взуття, одягу, обслуговування мобільного зв'язку тощо);

- що забезпечують належний рівень грошового обігу (об'єкти торгівлі, ринки, страхові та банківські установи, кредитні товариства тощо);

- які забезпечують інтелектуальний, культурний та духовний розвиток, самовираження та самовдосконалення громадян (заклади освіти, культури, мистецтв, розважальні, дозвільні та інші);

- соціально-комунікаційного призначення, що забезпечують населенню можливість вільного пересування (транспорт, Інтернет, телефонний і мобільний зв'язок, засоби масової інформації тощо).

Аналіз сучасного стану соціальної інфраструктури дозволяє зробити наступні висновки:

- по-перше, протягом останніх 20 років практично не відбувається відтворення сегменту соціальної сфери. Скажімо, у системі професійно-технічної освіти не введено жодного об'єкта після 2000 р. Аналогічна ситуація характерна і для вищих навчальних закладів I–II р. а.;

-по-друге, практично не відбувається відтворення основних засобів, крім закладів у сфері охорони здоров'я та спорту;

-по-третє, стан інфраструктури не відповідає нинішнім потребам, діючим стандартам і санітарно-гігієнічним нормам тощо.

Водночас саме в останні роки, тобто в період формування ринкових відносин відбулася диверсифікація інфраструктури за формою власності. Заклади соціального призначення нині є не лише державними, комунальними, але і приватними. Останні – це медичні центри підвищеної комфортності, високоякісного обстеження, ендокірургії тощо. Нині в Україні функціонує 3,5 тис. приватних лікувально-профілактичних закладів; 225 денних загальноосвітніх, близько 200 – вищих навчальних закладів.

Більшість із них мають хорошу матеріально-технічну базу, а тому розвиваються в напрямі впровадження європейських стандартів обслуговування.

Основна частина об'єктів соціального призначення відносяться до державної та комунальної власності, які, на жаль, розміщені нерівномірно, особливо, якщо брати місто і село. Так, у сільській місцевості є чимало населених пунктів, де практично немає закладів соціально-культурного призначення, зокрема шкіл, аптечних кіосків, будь-яких медичних закладів тощо.

Водночас у сільській місцевості значна частина об'єктів соціального призначення використовується неефективно. Скажімо, у дошкільних закладах на 100 місць кількість дітей становить 75. Тобто кожне четверте місце не використовується. Крім цього, із загальної кількості 1,4 тис. дошкільних закладів не працює, 38% не придатні для цільового використання. При цьому 45% закладів не працюють 6-10 років, а 18% – понад 10 років.

Тобто інфраструктура соціальної сфери нині перебуває у стані трансформації. Однак для посилення ступеня їх комфортності, поліпшення стану оснащення необхідно посилити інвестиційне забезпечення соціальної сфери в цілому та окремих її ланок зокрема.

Наприклад, поліпшити соціальну інфраструктуру в сільській місцевості можна за рахунок розвитку сільського туризму. У

світовій практиці з 1972 р. агротуризм виділено в окрему галузь. Уже тоді передбачалось, що цей вид туристичної діяльності має сприяти підвищенню ефективності не лише сільськогосподарського виробництва, а і праці та відпочинку на селі. Адже з розвитком туризму в сільській місцевості забезпечується її комплексний розвиток в цілому. Без розвитку системи охорони здоров'я, закладів культури не може здійснюватись формування туристичної сфери діяльності. А це означає, що на селі відбувається диверсифікація видів економічної діяльності.

Крім того, сільський туризм передбачає здійснення заходів щодо збереження та відновлення лісових і земельних ресурсів, водоймів, пам'ятників історії та культури (значна частина соціально-культурної спадщини розміщена в сільській місцевості).

Таким чином, розвиваючи сільський туризм, можна суттєво поліпшити соціально-економічне середовище на селі, залучити сюди інвестиції для створення необхідної інфраструктури. Але для цього необхідна державна підтримка, як це було свого часу в Туреччині. Остання поставила перед собою завдання: в найближчі 10–15 років вийти у світові лідери як за обсягом в'їзного туризму, так і надходжень доходів від нього. З цією метою ще у 1982 р. країна прийняла закон «Про інвестиції в сферу туризму», згідно з яким виробникам туристичного продукту надаються наступні преференції:

- пільгове кредитування інвестиційних проектів у сфері туризму й надання для їх реалізації земельних ділянок в оренду на 49 років;

- вилучення із оподаткованої бази 40% інвестиційних витрат;

- відсутність оподаткування на ПДВ вартості придбаного обладнання та оснащення туристичних об'єктів місцевого виробництва тощо.

Проте багато проблем щодо розвитку соціальної інфраструктури є в міських поселеннях. Урбанізація та соціальна поляризація призводить до певних диспропорцій у системі соціально-побутової інфраструктури сучасних міст. Центральні

райони є найбільш забудованими, їх інфраструктура має усталений характер. У той же час у них бракує певних транспортних і ресурсних підстав для функціонування побутових об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням техніки. Тобто навіть у великих містах не сформована інфраструктура з наявністю найнеобхідніших житлово-комунальних послуг.

Водночас у містах створена розгалужена мережа сервісних центрів, які на високому рівні задовольняють потреби населення в послугах мобільного зв'язку.

Соціальна інфраструктура представлена також широкою мережею об'єктів торгівлі. Серед останніх у сільській місцевості домінують магазини, крамниці, у міських поселеннях – велике розмаїття суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема спеціалізовані магазини, супермаркети, що конкурують між собою за лояльність покупців. На теренах України все більше появляється об'єктів торгівлі, представлених окремими виробниками (фірмові магазини), у тому числі зі всесвітньовідомими брендами.

У багатьох торгових центрах і супермаркетах міст функціонують термінали для розрахунків за допомогою карток, у багатьох місцях встановлені банкомати, за допомогою яких можна не лише отримати гроші з рахунку, а й сплатити за послуги, скажімо, мобільного зв'язку. Можна стверджувати, що останнім часом більш різноманітною, сучасною стає інфраструктура соціальної сфери, завдяки якій підвищується якість, швидкість і безпека обслуговування, зменшуються витрати часу на їх здійснення.

Проте, нерідко соціальна інфраструктура зумовлює й негативні моменти в обслуговуванні населення. Прикладом можуть бути проблеми, пов'язані з транспортним обслуговуванням населення у великих містах. Поява великої кількості маршруток, по-перше, негативно впливає на стан довкілля, по-друге, нерідко спричинює аварії, тисняву на дорогах. В результаті все це негативно впливає на якість транспортних послуг.

Тому соціальна інфраструктура потребує не лише подальшого розвитку, а й модернізації. Останнє зумовлено і

сучасним станом соціальної інфраструктури, і вступом суспільства у новітній тип цивілізації, що позначена тенденцією до глобалізації суспільного розвитку. Людство, як відомо, швидкими темпами переходить від індустріальних до науково-інформаційних технологій. Останні базуються не на матеріальній, а інтелектуальній власності. Інтеграція телекомунікаційних і комп'ютерних технологій створила базис швидкого поширення інформації та знань, зробила можливим вільний доступ громадян до світової культури. Розвиненість і доступність об'єктів комунікаційної інфраструктури свідчить про рівень суспільного розвитку і здатність соціуму до модернізації. Останні два десятиліття характеризуються активним розвитком Інтернет-мережі. Проте в Україні далеко не кожний громадянин має власний персональний комп'ютер, щоб скористатися нею. Тобто нинішній стан соціальної інфраструктури в нашій країні такий, що не всі її громадянини мають реальну можливість вільного доступу до інформації.

Таким чином, для того, щоб соціальна інфраструктура сприяла створенню комфортного життєвого середовища, необхідно суттєво збільшити її фінансування. Адже, наприклад, розвиток бібліотечної, музейної інфраструктури цілком залежить від бюджетного фінансування. Нинішній же інфраструктурний потенціал культури не відповідає рівню та якості зростаючих культурних потреб населення. Водночас в Україні важливо відтворити меценатство, розвивати благодійництво, яке було поширено у ХІХ ст. Ураховуючи ті демографічні зміни, що відбулись останнім часом, зокрема вікову структуру населення, необхідна модернізація норм, які регламентують діяльність соціальної сфери та розміщення об'єктів соціальної інфраструктури.

Зміцнення соціальної інфраструктури – важлива передумова підтримки соціальної безпеки. На створення та підтримку соціальної безпеки впливає наявність якісної соціальної інфраструктури. Щоправда, до цього часу в літературі існують значні відмінності навіть у тлумаченні поняття *соціальна інфраструктура*. Ми розглядаємо її як сукупність матеріально-уречевлених елементів, які створюють умови для

функціонування соціальної сфери. Функціонування останньої забезпечується фінансовими ресурсами та соціальною інфраструктурою, яка також формується за рахунок ресурсів державних, підприємств, громадських організацій, іноземних інвестицій, різних фондів, у тому числі благодійних.

Не секрет, що саме відсутність соціальної інфраструктури на селі є причиною міграції «село–місто». Оскільки більшою мірою мігрує населення, як правило, молодих вікових груп, то цей чинник зумовлює несприятливі зміни у формуванні людських ресурсів. У сільській місцевості, малих містах починає домінувати населення старших вікових груп. Вплив цього фактора посилюється недооцінкою значимості розвитку соціальної інфраструктури у зазначених населених пунктах.

Соціальна інфраструктура (охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства, торгівлі та побутового обслуговування, транспорту та зв'язку, соціального забезпечення, страхування та інші, що надають населенню послуги) безпосередньо не бере участі у створенні соціальних споживчих вартостей. Проте всі її елементи є важливою умовою нормального функціонування економіки, зростання добробуту та безпечних умов життя населення.

За останні 20 років, на жаль, інфраструктура як соціальної сфери в цілому, так і кожної її ланки зокрема, зазнала негативного впливу різних факторів. Скажімо, у системі дошкільної освіти різко скоротилась мережа дитячих дошкільних закладів (особливо на селі), що негативно позначається на забезпеченні системи раннього виявлення дітей з відхиленнями в розвитку з метою проведення своєчасної їх корекції та реабілітації. І це при тому, що кількість дітей з вадами розвитку та незадовільним станом здоров'я серед новонароджених залишається великою.

Тому вкрай важливим є:

- розширення мережі дошкільних закладів, що дозволить реалізувати гнучкі форми і структури розвитку функцій дошкільного навчання та утримання дітей;
- забезпечення інтеграції дошкільних закладів із закладами загальної та додаткової освіти;

- створення та реалізація системи ранньої діагностики та корекційної роботи з дітьми, які мають аномалії розвитку, максимально наближену до місця проживання тощо.

Одним із першочергових заходів щодо поліпшення соціально безпечних умов життя є забезпечення їх у житлово-комунальній сфері, скорочення черги на поліпшення житлових умов. Адже житло, житлові умови є однією з фундаментальних потреб людини, що визначається як можливість його фізіологічного існування. Житло захищає людину від несприятливих впливів навколишнього середовища. Водночас воно створює умови для продовження роду, відпочинку тощо. Оцінка якості житлових умов забезпечується завдяки використанню методів кваліметрії (лат. *qualis* – якої якості). Остання являє собою науку, яка своїм корінням походить із гуманітарних, медико-санітарних, екологічних, спеціальних, інженерних й архітектурно-планувальних дисциплін.

Відповідно до ст. 42 чинного Житлового кодексу України житлові приміщення надаються виключно громадянам, які перебувають на обліку для поліпшення житлових умов. При цьому, згідно зі ст. 45 Кодексу, першочергове право на отримання житлового приміщення надається таким категоріям громадян:

- інвалідам Великої Вітчизняної війни та родинам воїнів (партизанів), які загинули або ж пропали безвісти, та прирівняні до них у встановленому законодавством порядку;

- Героям Радянського Союзу та Героям Соціалістичної Праці, а також особам, нагородженим орденами Слави, Трудової Слави, «За службу Батьківщині у Збройних Силах СРСР» усіх трьох ступенів;

- хворим на тяжкі форми деяких хронічних захворювань, наявних у відповідному списку;

- особам, зараженим вірусом імунодефіциту, внаслідок виконання медичних маніпуляцій, та медичним працівникам, зараженим ним під час виконання посадових обов'язків;

- особам, які перебували у складі діючої армії в періоди Великої Вітчизняної війни та інших бойових операцій із захисту СРСР. Партизанам, а також іншим особам, які брали участь у бойових операціях із захисту СРСР;

- інвалідам праці I і II груп із числа військовослужбовців;
- сім'ям осіб, які загинули при виконанні державних чи громадських обов'язків, виконанні обов'язку громадянина СРСР із врятування життя людини, охорони соціалістичної власності та правопорядку, а також загинули на виробництві внаслідок нещасного випадку;
- робітникам та службовцям, які протягом тривалого часу сумлінно працювали у виробничій сфері;
- матерям, яким присвоєно звання «Мати-героїня», багатодітним родинам, сім'ям, які виховують дітей-інвалідів, та матерям-одиначкам, сім'ям при народженні близнюків;
- учителям та іншим педагогічним працівникам загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних навчальних закладів [141, с. 29].

Одним із напрямів надання безпечного житла є мінімізація опромінення в приміщеннях будинків. Це відповідає положенням сучасної концепції радіаційного захисту людини, заснованої на безпороговій лінійній залежності ефекту від дози і підвищуваній значимості внеску техногенних іонізуючих джерел у сумарну ефективну дозу опромінення.

Забезпечення радіаційної якості будівельного виробництва є однією із ланок контролю якості будівельної продукції, що повинна відповідати міжнародним вимогам системи якості продукції ISO – 9000 [377, с. 59]. До речі, саме дотримання цих вимог дозволяє виявити наступні недоліки:

- не охоплені безпосереднім контролем джерела радононадходжень у повітря приміщень будинку, що утруднює вибір і застосування необхідних захисних заходів з урахуванням їх ефективності та вартості;
- вихідний контроль радіаційно-гігієнічних параметрів у приміщеннях при прийомі будинків (споруд) в експлуатацію дозволяє лише реєструвати рівень радіаційного стану об'єкта, крім, практичного, застосування захисних заходів;
- у нормативно-правових документах не наведені рекомендації із установа контролювальних рівнів регламентованих радіаційних параметрів будівельного виробництва та не розкрито уміст основних груп захисних

заходів;

- основний ресурс радіаційної якості продукції будівельного виробництва повинен закладатися на стадії проектування будинку (споруди), що передбачено обов'язковим виконанням у проекті, але не визначений обсяг необхідної апріорної інформації і метод вирішення цього завдання.

Антропогенні джерела ризику пов'язані з діяльністю людини, спрямовані на задоволення матеріальних і духовних потреб (професійна й непрофесійна діяльність). В усіх ланках соціальної сфери, у тому числі сфері освіти, одним із джерел ризику може бути пожежа. Тому важливо в усіх навчальних закладах створити умови, що забезпечать мінімізацію негативних наслідків пожеж при їх виникненні.

Всі елементи інфраструктури освіти мають бути безпечними для учнів, студентів, працівників. Скажімо, кількість парт (столів) у навчальних класах і кабінетах не повинна перевищувати граничну нормативну наповнюваність класних груп, установлену Міністерством освіти й науки України, а також показники, визначені чинними нормами проектування навчальних закладів.

Не дозволяється розміщення в будівлях шкіл вибухопожежонебезпечних приміщень та складів, у тому числі на основі оренди.

Евакуаційні шляхи і виходи із навчальних закладів повинні утримуватися вільними, нічим не зашарашуватися і в разі виникнення пожежі гарантувати безпеку під час евакуації всіх людей, які перебувають у приміщеннях навчального закладу.

Кількість та розміри евакуаційних виходів із навчальних закладів, їхні конструктивні й планувальні рішення, умови освітлення, забезпечення не задимленості, довжина шляхів евакуації, їхнє облицювання (оздоблення) повинні відповідати протипожежним вимогам будівельних норм.

Двері на шляхах евакуації повинні відчинятися в напрямку виходу з навчального закладу.

Килими, килимові доріжки, інше покриття підлоги у приміщеннях навчальних закладів мають надійно кріпитися до підлоги і бути помірно безпечними щодо токсичності продуктів

горіння.

Правила поведінки учнів під час пожежі в навчальному закладі в разі, коли поруч немає дорослої людини:

1. Пожежа у твоєму класі, приміщенні навчального закладу, в якому ти перебуваєш:

- якщо можеш вийти з класу через двері, рятуйся сам і допоможи іншим;

- якщо вихід перекрито вогнем, але ти перебуваєш не вище від другого поверху або поруч є дерево чи пожежна драбина, вибирайся з класу через вікно;

- під час пожежі не ховайся у глухі кути, під парти, шафи, у коморі тощо;

- захищай органи дихання і закривай щілини під дверима (ліпше вологими ганчірками);

- подавай сигнали рятувальникам.

2. Пожежа в коридорі навчального закладу:

- перш ніж визирнути в коридор, торкнися тильною стороною долоні ручки вхідних дверей. Якщо вона гаряча, не відчиняй, там пожежа;

- якщо ручка дверей холодна, визирни в коридор. Якщо там вогонь або багато диму, зачини двері;

- якщо диму небагато, але він йде знизу, це означає, що пожежа на нижніх поверхах. Не спускайся вниз, зайди в клас, зачини двері, чекай на допомогу рятувальників;

- якщо неможливо залишити приміщення і в тебе мобільний зв'язок, зателефонуй за номером «101», щоб повідомити про себе. Зачинися у приміщенні з виходом до вікна;

- якщо пожежа сталася вище поверхом, попередньо захистивши органи дихання, спускайся вниз сходами [64, с. 26].

Для дотримання соціальної безпеки важливо реалізувати наявні закони, зокрема про охорону здоров'я, в якому передбачено гарантування гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, зниження рівня захворюваності; інвалідності та смертності, створення оптимальних умов життєдіяльності. Так, у Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (1994 р.) передбачається необхідність регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері

забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя, визначаються відповідні права та обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян, встановлено порядок організації державної санітарно-епідемічної служби та здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні, спрямованих на створення оптимальних умов життєдіяльності, що забезпечують низький рівень захворюваності, унеможливають шкідливий вплив на здоров'я населення факторів навколишнього середовища, а також умов для виникнення та поширення інфекційних захворювань. Знання та реалізація цього закону створить суттєві передумови для подолання депопуляції в Україні.

Як зазначалось вище, дороги – це артерії життя. Хороша дорожня мережа стимулює економічний розвиток країни. Проте в Україні вона є однією з причин великої смертності та травматизму. Чи не головною причиною цього є недотримання відповідного законодавства. Адже Закон України «Про дорожній рух» визначає правові та соціальні основи дорожнього руху, регулює суспільні відносини у цій сфері та безпеку дорожнього руху, визначає права, обов'язки та відповідальність його учасників, органів державної виконавчої влади, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності та господарювання з метою захисту життя і здоров'я громадян, створення безпечних і комфортних умов для учасників дорожнього руху (водіїв та пасажирів транспортних засобів, пішоходів, велосипедистів, погоничів тварин) та охорони навколишнього середовища.

Тому соціальний розвиток будь-якого регіону передбачає необхідність забезпечити не лише будівництво, але й ремонт й утримання доріг. При плануванні дорожніх робіт необхідно передбачати забезпечення:

- нормативного рівня утримання автодоріг і виконання заходів щодо безпеки дорожнього руху (встановлення інформаційних знаків і вказівників, спорудження огорожуючих механізмів, ліній електроосвітлення, пішохідних переходів, нанесення дорожніх розміток тощо);

- сучасного проведення поточних і капітальних ремонтів

дорожньої мережі, шляхопроводів, тощо;

-будівництво автомобільних доріг і спорудження дорожньої мережі, перш за все, важливих транспортних розв'язок і під'їздів до населених пунктів, реконструкція основних трас, які вичерпали свою пропускну здатність тощо.

Дотримання чинного законодавства, його реалізація дозволить значно зменшити кількість соціальних небезпек, забезпечити умови для створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки, зміцнення генофонду українського народу, його фізичного, морального здоров'я та інтелектуального потенціалу. Власне ж політика соціальної безпеки повинна спрямовуватися на недопущення невинуватих соціальних руйнувань.

Важливою проблемою залишається не лише зміцнення соціальної інфраструктури, але і її використання. На жаль, у багатьох сферах діяльності вона використовується неефективно, а це зумовлює низький рівень обслуговування населення, наприклад, у сфері охорони здоров'я (табл. 8.6).

Таблиця 8.6

Структурні диспропорції у сфері охорони здоров'я

Показник	Україна	Держави з добре організованою системою медичної допомоги
Частка витрат на стаціонарну допомогу, %	80–85	36–50
Рівень госпіталізації, %	20–40	12–17
Середня тривалість стаціонарного лікування, днів	15	8–13
Чисельність ліжко-днів на одного жителя, днів	2,9	0,9–2,3
Частка витрат на первинну медичну допомогу, %	4–5	20–30
Частка лікарів, які надають первинну медичну допомогу, %	20	Більше 50
Кількість відвідувань на одного жителя, разів	9,7	4–6
Частка направлень пацієнтів лікарями первинної ланки до спеціаліста, %	60	4–10

Джерело: [76, с. 33].

Наші дослідження показали, що ефективно використання інфраструктури сприяє наближенню рівня обслуговування до світових стандартів. А тому, щоб поліпшити інфраструктурний потенціал соціальної сфери, необхідно:

-відмовитися від залишкового фінансового і ресурсного

забезпечення соціальної сфери;

-багатоканальність фінансування;

-введення податкових пільг для інвесторів, які надають закладам освіти, охорони здоров'я, культури фінансову і матеріально-технічну допомогу;

-адаптацію соціальної сфери до тих трансформацій, що відбуваються в економіці та суспільстві тощо.

Це, на наш погляд, сприятиме не лише зміцненню соціальної інфраструктури, а й покращенню її використанню.

8.3. Розвиток туристично-рекреаційної сфери, її роль у зміцненні ресурсного забезпечення соціальної безпеки

*«Добродетель мудрецов напоминает
собой путешествие в дальнюю
страну и восхождение на вершину:
идущие в дальнюю страну начинают
свой путь с первого шага,
восходящие на вершину начинают с
подножья горы»*

Конфуций

XXI століття увійде в історію людства як постіндустріальне суспільство. Передові рубежі займе залучення в господарський оборот рекреаційних ресурсів, які нині практично не застосовуються. Упровадження ринкових відносин дозволяє й Україні більш ефективно використовувати галузеві комплекси, природно-ресурсний потенціал, краще адаптувати його до конкретного соціально-економічного розвитку суспільства.

Особливо велика роль туристично-рекреаційної сфери полягає в соціальному захисті сільського населення. В останні роки значно посилюється відтік населення із сільської місцевості в міста. І в цих умовах одним із альтернативних заходів щодо розв'язання подібної проблеми став розвиток аграрного туризму, батьківщиною якого є такі західноєвропейські країни, як Франція, Італія, Австрія. Сьогодні ж аграрний туризм став характерним для багатьох країн. У тих державах, де цей вид діяльності набув активного розвитку, досягнуто значних

економічних та соціальних результатів. Прикладом може бути Словенія, яка має щорічні темпи зростання економіки близько 4%, тобто завдяки лише туристичній сфері діяльності ця країна досягла рівня середньорозвиненої держави Європейського Союзу. У Словенії нині величина ВВП на душу населення досягає 19 тис. дол. США, що становить понад 80% від середньостатистичного показника для країн ЄС. Вона стала першою із нових країн-членів ЄС, яка ввела як офіційний платіжний засіб Євро, що свідчить про стійкість фінансової системи та стабільність економіки. Ще раз підкреслимо, що завдяки активному розвитку туризму в Словенії досягнуто досить високого доходу населення та суттєве зниження показника – рівня безробіття. Економіка цієї країни трансформувалась в економіку сфери послуг.

Сьогодні така тенденція характерна і для багатьох інших країн світу. Фахівці вважають, що цей процес, який розпочався ще в кінці XIX століття, уже в середині минулого століття відіграв велику роль у відродженні європейської економіки. Так, 2008 р., за даними Міжнародної організації туризму, сукупні доходи від туризму становили 856 млрд. дол. США проти 742 млрд. – у 2007 р. Особливо високими темпами зростають доходи від туристичної сфери діяльності в Китаї та Австралії (табл.8.7).

Таблиця 8.7

Зростання доходів від міжнародного туризму, млрд. дол.

Країна	2006 рік	2008 рік	2008 до 2006, %
США	85,7	96,7	112,8
Іспанія	51,1	57,8	111,1
Франція	46,3	54,2	113,1
Італія	38,1	42,7	112,1
Китай	33,9	41,9	123,6
Великобританія	32,7	37,6	114,9
Німеччина	32,8	36,0	109,8
Австралія	17,8	22,2	124,7
Австрія	16,6	18,9	113,9
Туреччина	16,9	18,5	109,5

Джерело: [498].

Сьогодні вже є країни, в яких частка туризму у ВВП досягає 90% (Макао). Україна у цьому плані перебуває ще на початковому етапі. Разом із тим вона все активніше стає частиною світового туристичного ринку.

У контексті сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери ключовим є питання постійного (безперервного) узгодження та гармонізації взаємовідносин людини та її оточення за вектором:

- часу – досягнення коротко- і довгострокових цілей у вирішенні альтернативних проблем отримання швидкого і максимального прибутку туристичним бізнесом, використання туристичних ресурсів у межах відновлювального процесу або оптимізації цих взаємовідносин;

- простору – задоволення потреб міжнародного туристичного руху та міжнародного капіталу у вирішенні проблем географічного просування туристичних потоків у нові місцевості, екологічно чисті та заповідні зони, важкодоступні місця без певних обмежень; поліпшення економічних умов розвитку місцевих громад; консервація окремих потенціальних дестинацій і туристичних об'єктів або ж оптимізація цих альтернативних підходів і мінімізація туристичного втручання в умови й спосіб життя окремих громад [426, с. 39].

У цьому контексті велика роль відводиться реалізації програми «Туризм і середовище» (1995 р.), основною метою якої є:

- пропаганда концепції довготривалих засобів у всіх підрозділах туристичного господарства через підвищення рівня екологічної свідомості організаторів туризму;

- створення довгострокових систем взаємообміну інформацією між місцевою громадою, особами, які шукають інвесторів для розвитку туризму в цьому регіоні, представниками місцевої адміністрації і політичними діячами, які переймаються проблемами туризму;

- нагородження зразкових проектів довгострокової політики в галузі туризму і довкілля, а не лише одноразові ініціативи [426, с. 131].

Не секрет, що кожна країна мріє про те, щоб до неї приїжджало все більше іноземних туристів, тобто, щоб переважав в'їзний, а не виїзний туризм. Нині за чисельністю іноземних туристів Україна входить до першої десятки держав: 2008 р. цей показник на 22,2% перевищував попередній рік. Це найвищий показник серед зазначеної десятки країн (рис. 8.2).

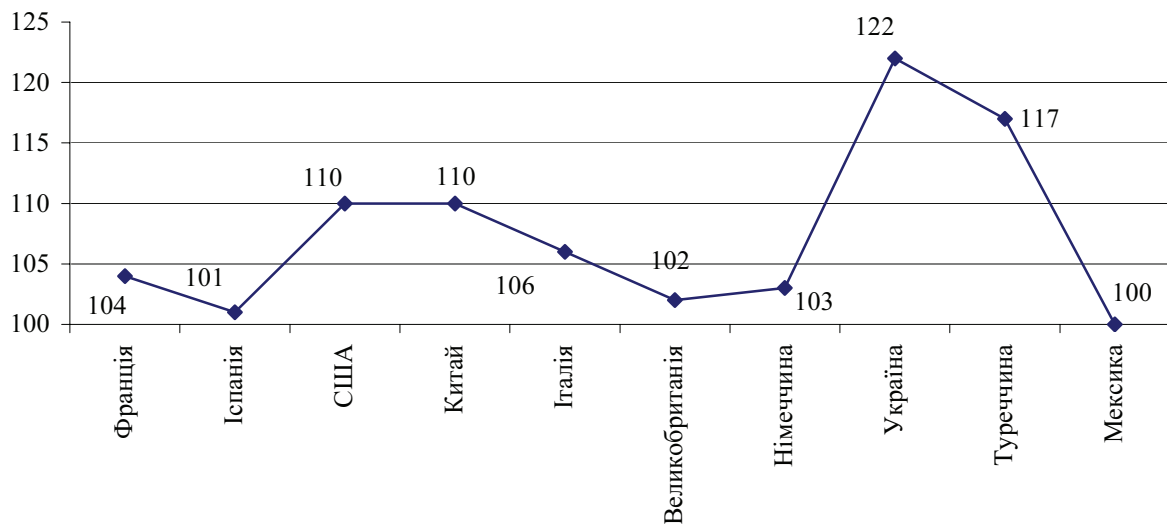

Рисунок 8.2. Динаміка чисельності іноземних туристів, 2008 до 2007 р., %

Для досягнення масового споживання населенням туристичних продуктів та зростання ролі туризму в наповненні бюджетів усіх рівнів має розвиватись як міжнародний, так і внутрішній туризм (основну частину внутрішніх туристів становить та частина населення, доходи яких не дозволяють забезпечити виїзний туризм). Цьому має сприяти розвиток туристичної інфраструктури, яка ще є недостатньо розвиненою. Сформована інфраструктура сприятиме поліпшенню рівня обслуговування. Нині стандарти сервісу залишаються невисокими. І для їх поліпшення необхідно активніше впроваджувати інноваційні напрями розвитку туризму, формувати нові галузеві комплекси. Це дає змогу перш за все розширювати кількість робочих місць, тобто знижувати рівень безробіття; підвищити життєвий рівень населення не лише за рахунок зростання рівня оплати праці, а й збільшення обсягу та розширення асортименту послуг, покращення соціальної інфраструктури.

В епоху активної урбанізації дуже часто людині не вистачає простору, свободи, свіжого повітря, чистої води, зелені, польових квітів, щебетання птахів, що ще можна знайти на селі. Як свідчить європейський досвід сільської туристичної сфери, там можна надати такі послуги (це можуть робити і місцеві жителі): пішохідні прогулянки, гірські і бігові лижні прогулянки, катання на конях, великий і настільний теніс, гольф, купання в озері чи річці, басейні, відвідування сауни, катання на ковзанах,

велосипедні прогулянки, катання на човнах, стрибки з парашутом, дельтапланеризм, боулінг, дитячі містечка, полювання, рибна ловля тощо. Скажімо, у Польщі сільський туризм пропонує рибальство, збирання грибів, тенісні корти, верхову їзду, лижний підйомник, полювання, творчі заняття, бджільництво.

Досвід роботи туристичного комплексу в Україні, зокрема в сільській місцевості*, дає підставу стверджувати, що туристичні послуги є затребуваними і допомагають місцевим жителям отримувати доходи. Сільський туризм вигідний і відпочиваючим, адже вартість послуги тут значно нижча, ніж у традиційно рекреаційних регіонах. А тому цей вид туристичної діяльності, маючи соціальну спрямованість, може бути затребуваним широкими верствами населення як спосіб відновлення життєвих сил і знайомства із сільськими ремеслами та сільським способом життя. До речі, у Проекті Закону України «Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність» агротуризм визначається як вид туризму відпочивального характеру, пов'язаний з використанням майна особистих селянських господарств, що передбачає здійснення агротуристичної діяльності під час тимчасового перебування туристів у сільській місцевості.

У багатьох країнах Європи (Австрія, Польща, Чехія, Франція, Італія) агротуризм посідає четверте місце серед інших видів туристичної діяльності. Останнім часом він набуває широкої популярності. Це пов'язано з тим, що цей вид туристичної діяльності:

- задовольняє потреби туристів у відпочинку;
- надає можливість сільському населенню, використовуючи свій природний потенціал, приймати гостей і при цьому отримувати значні прибутки;
- сприяє вирішенню проблеми бідності та зростанню доходів сільського населення;
- активізує підприємницьку діяльність;
- сприяє створенню нових робочих місць та зниженню рівня безробіття, відтоку молоді з села;
- покращує інфраструктуру на селі, санітарно-гігієнічний

* Його нерідко називають сільським зеленим туризмом, агротуризмом тощо.

стан;

– диверсифікує сільськогосподарську діяльність.

Цьому, у свою чергу, сприяє наявність у селі відповідних природних умов, рослинного і тваринного світу; характер сільськогосподарської діяльності; наявність цікавих об'єктів матеріальної культури (будинки культури, сільських клубів, музеїв, пам'яток культури, храмів тощо); духовна культурна спадщина (традиції, обряди, звичаї тощо); наявність соціальної інфраструктури (продуктові магазини, ресторани, бари, прокат спортивного інвентарю).

Зрозуміло, що прибуток від агротуристичної діяльності має не лише сам господар, а й власники крамниць, автозаправки, ремісники та художні гурти.

У перспективі в Україні зростатиме обсяг й асортимент туристичних послуг. Цьому має сприяти матеріально-технічна база туристичної сфери. У багатьох містах України вже й нині є мережа туристичних центрів, які мають можливість надавати послуги на найвищому рівні, скажімо, отель «Брістоль» у Ялті, що має поважний вік – 146 років. Це трьохзірковий отель, що відповідає всім стандартам категорії: має 107 номерів, ресторан, піцерію, банний комплекс, тренажерний зал, критий басейн, салон краси, конференц-зал, бізнес-центр, покерний клуб, мережу магазинів. ОТЕЛЬ неодноразово виходив переможцем на Всеукраїнських конкурсах «За кращу якість послуг».

Постійно оновлюється матеріальна база й санаторно-курортної складової рекреаційної сфери, зокрема здійснюється будівництво, реконструкція та благоустрій існуючого ліжкового фонду. Так, на будівництво, реконструкцію, ремонт і оснащення матеріально-технічної бази ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» лише протягом 2002-2007 рр. використано 509,5 млн. грн. Придбано медичного, технологічного та іншого обладнання на суму 124,5 млн. грн. Водночас наглядовою радою Товариства затверджена «Програма розвитку ЗАТ «Укрпрофоздоровниця» на 2007-2012 рр.», яка носить комплексний характер і спрямована на активізацію процесу становлення сучасних ринкових відносин і адекватних їм механізмів регулювання у сфері курортів. Програмою передбачено щорічне збільшення доходів на 14%,

прибутку – на 10%. У 2012 р. (порівнянно з 2006 р.) доходи загалом в системі збільшаться вдвічі, прибуток – у 2,5 рази. Подвоїться і середньомісячна заробітна плата [426, с. 102].

Туристів приваблює і розширення мережі закладів культури, наприклад, галерейних центрів. Широким попитом у туристів користується студія «Раритет-Арт» – це 4 галереї з виробництва вітражів, надання послуг з високохудожнього оформлення інтер'єрів (настінний розпис, позолота, мозаїка), арт-консалтинг, антикварний напрям, що є цікавим на світових аукціонах, пошук і доставка антикварних художніх виробів тощо.

Крім того, слід пам'ятати, що Україна – це скарбниця пам'яток археології. Їх на території нашої держави, як і пам'яток історії, – 58 тис. Найдавнішим із них понад 1 млн. років. Досить високим рівнем розвитку економіки та духовного життя характеризуються трипільські племена.

У розвитку туристично-рекреаційної сфери особливо посилилась роль культурологічного чинника у зв'язку з оголошенням Президентом України 2008 року Роком туризму і курортів в Україні. У цьому контексті передбачено заходи подальшого розвитку курортів, запроваджено нові вимоги до основних параметрів якості як об'єктів санаторно-курортного призначення, так і курортних послуг; розширення обсягу послуг у сфері дозвілля за рахунок екскурсійного та туристичного обслуговування, тісної співпраці із закладами Укрпрофтуру.

Зокрема, активного розвитку набуде ринок екологічного туризму, який, на відміну від інших видів, потребує менше витрат на формування інфраструктури. Якщо в традиційній інфраструктурі більша частина ресурсів зосереджена в готельному комплексі, то для нетрадиційного, альтернативного туризму, до якого належить й екологічний, характерна постіндустріальна структура капіталу, більша частина якого матеріалізується в уміннях, знаннях висококваліфікованих інструкторів, біологів, мисливців, інших кваліфікованих спеціалістів.

У свою чергу, розвиток екологічного туризму потребує забезпечення охорони, комплексного використання ресурсів, екологічної безпеки та доступності рекреаційних ресурсів. Це

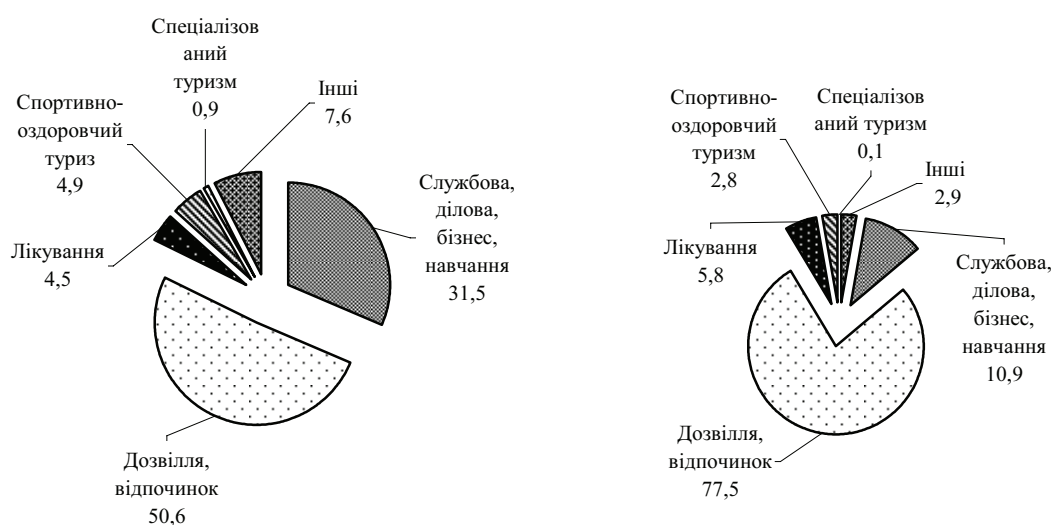
особливо гострим є в умовах, коли кращі курортні території розмежовуються приватними землевласниками, котеджними забудовами.

У перспективі зростатиме попит і на так звані екстремальні види туристичних послуг. Уже нині на їх частку припадає до 10% сукупного туристичного продукту. Організація цього сегменту туристичного ринку потребує значної уваги до загальнотеоретичної і спеціальної підготовки, а, відповідно, і перерозподілу ресурсів для її забезпечення.

Відпочинок туристів має бути безпечним перш за все. Особливо це стосується останнього виду туризму. Лєвова частка канатних доріг припадає на оздоровчий гірськолижний комплекс «Буковель», який зі своїми 35 канатними дорогами і трасами для катання загальною протяжністю 280 км планує увійти в двадцятку найбільших і найпотужніших гірськолижних курортів світу. У найближчий час цей комплекс прийматиме 30 тис. гостей. У жовтні 2009 р. Кабінет Міністрів України, за ініціативи Держгірпромнагляду, затвердив технічний регламент пасажирських канатних доріг для перевезення пасажирів. За умовами Регламенту посилюється відповідальність виробників обладнання для пасажирських канатних доріг. Технічний регламент розроблено з урахуванням вимог Директиви Європейського Парламенту і Ради Європи про спорудження канатних доріг. Завдяки цьому українське законодавство у цій сфері гармонізується до сучасного міжнародного. Регламент набуде статус обов'язкового до виконання у 2013 році, щоб за цей час власники канатних доріг і виробники обладнання зуміли належним чином підготуватись [166, с. 22-23].

На розвиток ринку туристичних послуг суттєвий вплив має конкуренція, тому всі суб'єкти туристичної сфери мають бути зацікавлені в дотриманні добросовісної конкуренції.

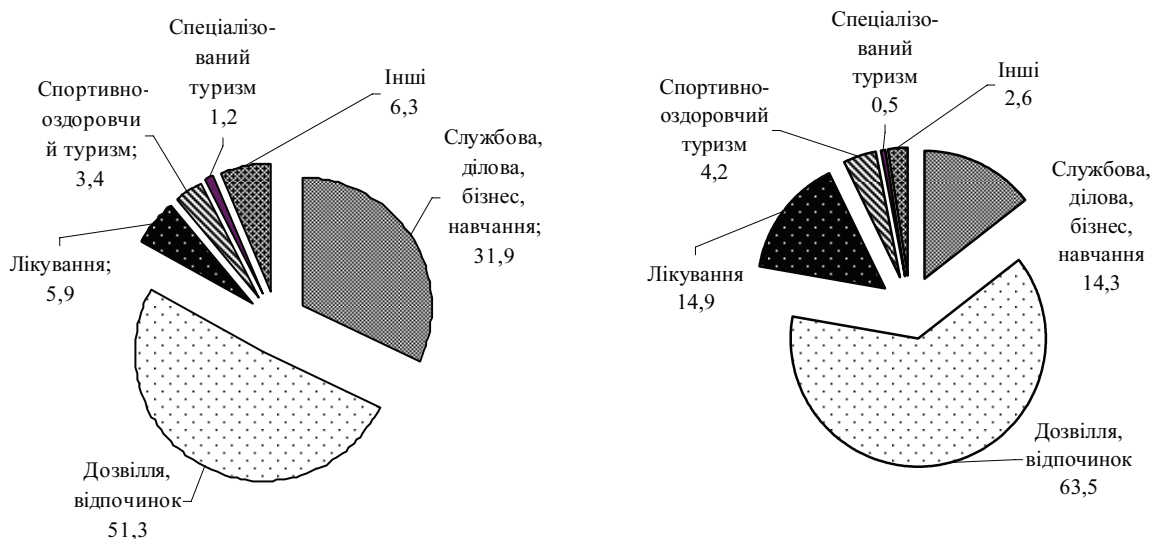
В Україні сформоване достатнє бізнес-середовище, що забезпечить і в перспективі активний розвиток в'їзного бізнес-туризму, який представляють іноземні бізнесмени, чиновники інших держав, представники партнерських організацій, а також ті, що відвідуватимуть Україну з екскурсійними цілями (рис. 8.3; 8.4; 8.5; 8.6).

2000 p.

2008 p.

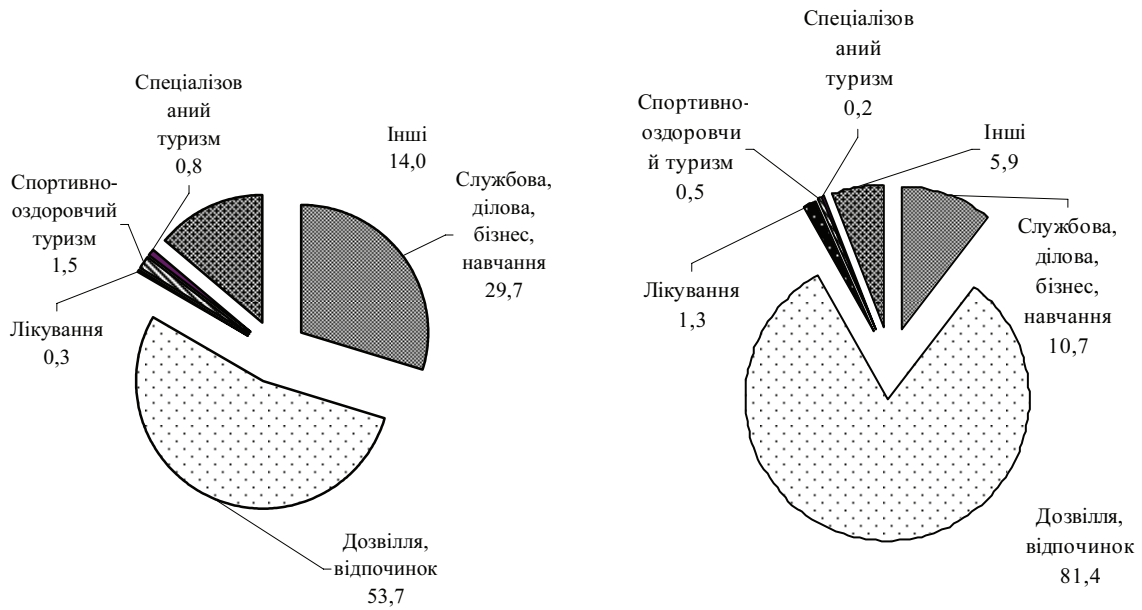
Рисунок 8.3. Розподіл туристів за категоріями та метою відвідування, всього обслужовано туристів, %

2000 p.

2008 p.

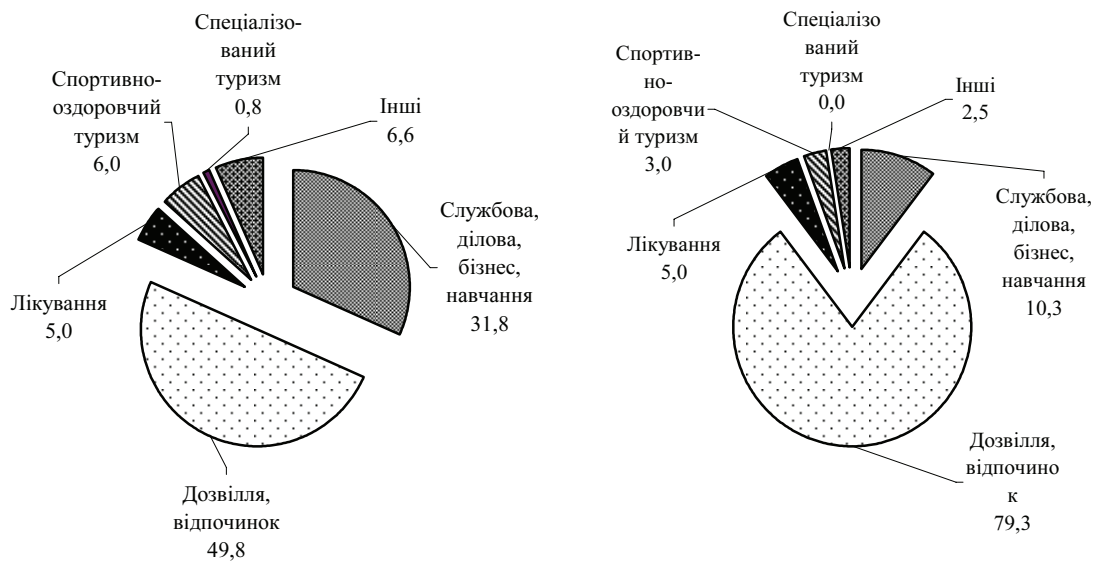
Рисунок 8.4. Розподіл іноземних туристів за категоріями та метою відвідування, %

2000 р.

2008 р.

Рисунок 8.5. Розподіл туристів за категоріями та метою відвідування, туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон, %

2000 р.

2008 р.

Рисунок 8.6. Розподіл туристів за категоріями та метою відвідування, внутрішні туристи, %

Як свідчить світовий досвід, чим ширшим буде асортимент туристичного продукту, чим більше створюватиметься нових маршрутів, цікавих туристам, тим більшим буде і потік туристів. Водночас має вдосконалюватись і цінова політика. Нині ціни на туристичний продукт в Україні є значно вищими, ніж у багатьох інших державах (скажімо, Туреччині, Китаї, Єгипті тощо). А це означає, що значна частина населення перевагу надаватиме тим країнам, де відпочивати буде дешевше.

Ураховуючи, що в умовах ринку попит визначає пропозицію, необхідно все більше залучати населення (і зовнішнього, і внутрішнього) до ринку туристичних послуг, щоб забезпечити зростання обсягу залучених інвестицій на розвиток відповідної туристичної інфраструктури. Внутрішній туризм і в перспективі передбачатиме необхідність розширення мережі готелів економ-класів. У зв'язку із Євро-2012 основна маса брендів припадатиме на дорогий сегмент – 4-5-зіркові готелі.

Водночас слід мати на увазі, як стверджує світовий досвід, що найбільшим попитом користуються не дорогі, але комфортабельні готелі, які є ідеальним варіантом для таких категорій туристів, як молодь, сімейні пари, пенсіонери тощо.

Таким чином, стратегія розвитку ринку туристичних послуг в Україні спрямовуватиметься на активізацію ринку туристичних послуг шляхом:

- стимулювання інвестиційної, інноваційної та підприємницької активності у сфері в'їзного та внутрішнього туризму;

- модернізації соціальної інфраструктури, що забезпечує значне підвищення якості людського капіталу і стандартів життя населення;

- подальшої диверсифікації туристичного продукту;

- формування сучасної готельної і транспортної інфраструктури.

Це, у свою чергу, сприятиме формуванню високотехнологічного туристичного комплексу.

8.4. Методологічні та методичні підходи до поліпшення системи управління та менеджменту в соціальній сфері

В умовах інформаційного суспільства, економіки знань змінюється освітнє середовище, парадигма освіти. Сьогодні навчання у форматі «навчання» переходить на формат «вивчення». Це означає, що нині вже не людину вчать, а людина вчиться. У рамках цієї парадигми людина навчається все життя. Зміна формату знаннєвої парадигми освіти на компетентнісну передбачає необхідність осмислення і перегляд цільових, змістовних і процесуальних характеристик управління в їх нерозривній єдності. У зв'язку з цим гостро постало питання оцінки управлінської діяльності, що забезпечує якісні аспекти результатів процесу освіти з позицій компетентнісного підходу. Управління освітою є частиною загальної теорії управління соціальними організаціями, адже освіта – це складова частина соціальної сфери.

У наукових публікаціях термін *управління* трактується з декількох позицій. Згідно з однією з них, управління – це діяльність. Таке визначення є важливим з погляду орієнтації на отримання предметного результату. Воно не акцентує увагу на зміні в ході цієї діяльності суб'єктного досвіду учасників освітнього процесу. З іншого погляду, управління розглядається як вплив однієї системи на іншу, однієї людини на інших людей. Такий підхід трактує управління як цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт і зміну останнього в результаті впливу на інший об'єкт. Під управлінням у сфері освіти можна розуміти взаємодію суб'єктів. У філософії під взаємодією розуміють складний процес, в якому зміна сторін відбувається взаємопов'язано та взаємообумовлено. Сутність управління полягає в нерозривності прямого і зворотнього впливу, органічного поєднання змін впливаючих один на одного суб'єктів. Взаємодію розуміють як цілісну внутрішньо диференційовану систему, що саморозвивається. Стосовно управління освітою це передбачає взаємну зміну і тих, хто управляє, і тих, ким управляють, тобто необхідність зміни взаємодіючих суб'єктів і власне процесу взаємодії як зміни його станів.

Для визначення сутності управління навчально-виховним

процесом необхідно виявити вихідну одиницю аналізу управлінського процесу, яка б інтегрувала всі процеси управління. Прийняття рішення пов'язано з метою управлінської діяльності і спрямовано на подолання будь-якого протиріччя, розв'язання проблеми.

Структура індивідуальної управлінської діяльності, наприклад на думку В. Давидова, характеризується наступними етапами:

- вивчення стану об'єкта управління, спрямоване на формування його ідеальної моделі (чи проблемної ситуації);

- пошук рішень щодо розробки програми перетворення проблемної ситуації, в яку входять певні завдання – проблеми, цілі, загальне планування шляхів і засобів досягнення цілей;

- організація виконання, орієнтована на реалізацію програми керівництва;

- організація контролю над реалізацією прийнятих рішень.

Кожен етап передбачає певні дії (прогностичні, проектувальні, виконавські, контрольні тощо).

Опираючись на таке розуміння сутності управління та етапів управлінської діяльності, можна запропонувати визначення управління навчально-виховним процесом, як: прогнозування, проектування, розв'язання навчально-педагогічної ситуації в умовах взаємообумовленої взаємодії вчителя та учня; забезпечення ресурсами мотивації та рефлексії; доцільне спрямування їх розвитку та саморозвитку.

Науково обґрунтоване, ефективне управління освітньою сферою передбачає:

- збір та обробку необхідної інформації;

- здійснення прогнозування, проектування, аналізу та оцінки навчально-педагогічної ситуації;

- виділення проблем, причин їх виникнення;

- установлення критеріїв досягнення поставлених педагогічних завдань;

- обґрунтування шляхів досягнення проблемних цілей;

- здійснення заходів, щодо розв'язання поставлених завдань;

- оцінка досягнутого результату;

- реагування на зміни, корегування дій.

Управління навчальним процесом передбачає:

- цільове спрямування навчальної діяльності, забезпечення

співвідношення поставленої мети і результату в системі навчання на різних рівнях (мінімальному, максимальному та оптимальному);

-методологічну і теоретичну обґрунтованість необхідності забезпечення цілісності параметрів навчання та цільових орієнтацій на навчання та розвиток особистості, визначення якості знань і компетентності у способах навчального пізнання;

-забезпечення предметності технологій управління навчальною діяльністю, що формується на основі руху інформаційних потоків між викладачем і учнем. Успішність управління розв'язанням навчально-пізнавальних завдань залежить від складності завдань, пов'язаних з організацією інформації. Функції управління з допомогою освітніх технологій полягають у детермінуванні послідовності навчально-пізнавальних дій і стимулюванні евристичного пошуку оптимальних рішень;

-наявність усіх структурних елементів процесу управління навчальною діяльністю;

-загальну траєкторію розвитку технологій у контексті проекрованої структури навчальної діяльності та індивідуальну траєкторію навчання у вигляді додаткових технологічних прийомів, забезпечення стійкого системного розвитку навчально-пізнавальної поведінки учнів шляхом стимулювання евристичних дій з боку тих, хто навчається;

-адаптивність управління навчальним процесом з метою наближення навчальної моделі до формування моделі професійної компетентності педагога-спеціаліста;

-необхідність здійснення управління навчальною діяльністю з урахуванням тенденцій саморозвитку процесу навчання як синергетичної системи у зв'язку з виникаючими у процесі навчання взаємними пробудженнями суб'єктів до активності на функціональній основі.

Таким чином, архітектоніка управління освітою відображає інформаційні й процесуальні характеристики навчальної та педагогічної діяльності.

Управління навчальною діяльністю має бути системним, яке включає: цілеспрямованість регуляції навчальної діяльності, функціональну системність теоретико-методологічних принципів, соціальну направленість навчального процесу,

інтелектуалізацію навчального пізнання.

Використання нових технологій управління сприяє створенню інноваційного освітнього середовища.

Багато науковців вважає, що інноваційними правомірно розглядати такі підходи, що перетворюють процес навчання у взаємодію того, хто навчає, і того, кого навчають. У нормативно-правовому аспекті можливість інновацій забезпечується високим рівнем самостійності освітніх закладів у розробці змісту і технологій освітнього процесу і відповідальності за якість освіти. Інноваційне навчання покликано подолати принципові недоліки, що існують у навчальному процесі, зокрема:

- недооцінку провідної ролі суб'єктів навчання;
- відсутність цільового управління досягненням прогнозованого результату, системності та безперервності освіти;
- нетехнологізованість освіти тощо.

У ході навчання в умовах інноваційного освітнього середовища забезпечується реалізація пізнавальної, комунікативної та регулюючої функцій дидактичного управління, за допомогою яких реалізується цільова траєкторія освітнього процесу, регулюється просування навчальної інформації, здійснюються змістовні і процесуальні зв'язки суб'єктів навчальної діяльності.

У контексті управління виділяється менеджмент. Цікавий перехід до визначення менеджменту запропонував П. Друкер, що розглядає його як специфічний вид управлінської діяльності, що оточує людину, з метою зробити людей здатними до спільної дії, надаючи їх зусиллям ефективності, розглядаючи властиві їм слабості.

Ю. Конанжерський визначає менеджмент як сукупність знань, необхідних не лише управлінцю, а і будь-якому спеціалісту. В. Симонов вводить поняття *педагогічний менеджмент* і визначає його як комплекс принципів, методів, організаційних груп і технологічних прийомів управління педагогічними системами, спрямований на підвищення ефективності їх функціонування та розвитку. Тобто поняття *менеджмент* розглядається і як діяльність, і як сфера знань, і як наука, і як мистецтво управління, що базується на інтуїції менеджера і проявляється в нестандартності та оригінальності його рішень, швидкій реакції та імпровізації. Звідси можна

зробити висновок, що менеджмент в освіті в широкому розумінні – це наука, мистецтво і діяльність щодо мобілізації інтелектуальних і фінансових ресурсів з метою ефективного і дійового функціонування навчального закладу.

Теорія наукового управління розроблена ще на початку минулого століття Ф. Тейлором, який стверджував, що для того, щоб бути ефективним, управління має здійснюватись на основі певних правил, законів, принципів. Ф. Тейлор разом із своїми послідовниками – Г. Ганттом, С. Томпсоном – на практиці показали, що управління, здійснюване на наукових принципах, дозволяє отримувати більш високі результати, ніж управління, яке базується на емпіричному досвіді. Водночас вони довели важливість системного підходу до управління. Останній виник під впливом намагання поєднати переваги раціоналістичного і поведінкового підходів та їх недосконалості.

Велике значення в ефективному управлінні освітою Ф. Тейлор відводить функціональному підходу до управління. Такий підхід є синтезом ідей класичної, системної та ситуативної теорії управління. Ця концепція означає значний поворот в управлінській думці. Вона широко застосовується останнім часом.

Процесний підхід розглядає функції управління як взаємопов'язані. Управління як процес, як робота із досягнення цілей – це сукупність безперервних взаємопов'язаних дій, що нерідко називають управлінськими функціями. Кожна управлінська функція являє собою процес, тому що складається із серії взаємопов'язаних дій. Звідси – це сума всіх функцій.

У 1943 р. опублікована робота Дж. Купмана «Демократія в шкільному управлінні». У ній зазначається, що в намаганні зробити управління більш ефективним адміністратори навчальних закладів запозичили із сфери промисловості, зокрема, організаційні прийоми, що характеризують переважання стандартизації, централізації, дисципліни, єдиноначальності та контролю. Особливо велика увага автором приділена проблемі демократизації в управлінні навчальним закладом і розробці ідей участі освітян та учнів у прийнятті управлінських рішень.

Поряд із впливом соціальних наук на менеджмент у сфері освіти у 60-70-х роках минулого століття популярною була т. зв. концепція управління за цілями. П. Друкер сформував її основні

ідеї, суть яких полягає в тому, що управління завжди має орієнтуватися на результат. Такий підхід передбачає, що керівник має концентруватись на виробленні узгоджених на різних рівнях навчального закладу цілей.

Цікавими, на наш погляд, є дослідження у сфері управління освітою Д. Орлоски, Л. Ге, Р. Пер'є, роботи яких спрямовані на розв'язання проблеми підготовки студентів, що вивчають сферу управління на всіх рівнях освіти. Ідеї управління освітою знаходимо у працях К. Ушинського, який підкреслював, що керівник школи одночасно має бути адміністратором і педагогом. Головним предметом його діяльності є зміст викладання, вибір методу навчання, проведення екзаменів, вибір підручників, організація вчительських конференцій, особистий приклад у використанні найбільш ефективних методів навчання.

Проблеми внутрішкільного управління отримали свій подальший розвиток у працях М. Пирогова, М. Бунакова, інших дослідників. Скажімо, М. Пирогов сформулював вимоги, які мають ставитись до керівника навчального закладу. На перший план він виносить професіоналізм і педагогічну компетентність. До речі, цим якостям велику увагу приділяв і В. Сухомлинський, який підкреслював необхідність демократизації внутрішкільного управління. Цього, на його думку, досягти можна тоді, коли керівник є професіоналом і компетентним.

В останні десятиріччя на зміну такому поняттю, як внутрішкільне керівництво прийшло внутрішкільне управління, що передбачає наявність педагогічних умов управління освітнім закладом в асортименті компетентнісного підходу. Цей підхід включає наступні складові системи управління:

- організаційно-педагогічні (розробка та впровадження механізму, координації управління освітнім закладом шляхом прямого контролю, взаємного узгодження, стандартизації умов, процесу, кваліфікації і результатів);
- психолого-педагогічні (розробка і впровадження механізму стимулювання педагогів і механізму організаційної культури);
- соціально-економічні (розробка і впровадження механізму освітнього маркетингу та механізму соціального партнерства).

Управління освітнім закладом у контексті компетентнісного підходу – це цілеспрямована, комплексна, скоординована діяльність щодо формування комплексу компетенцій команди

управлінців, що забезпечує єдину систему визначення цілей, відбору змісту, організаційного і технологічного забезпечення процесу підготовки випускника на основі виділення спеціальних, загальних і ключових компетенцій, що гарантують високий рівень і результативність, а також розвиток професійної компетентності педагогів, які забезпечують доступну якісну освіту.

Як результат управління освітнім закладом у контексті компетентнісного підходу, варто визначити освітній продукт, що містить характеристику компетенцій педагога, а також педагогічного колективу і команди управлінців.

РОЗДІЛ ІХ

**СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА УПРАВЛІНСЬКОЇ
ПОЛІТИКИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ГАРАНТУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

*«Бюджет будь-якої держави має бути збалансованим,
скарбниця мусить постійно поповнюватись»*

Цицерон

9.1. Місце і роль податкової системи у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіону

Починаючи з 90-х років минулого століття, Україна перейшла на новий етап свого розвитку, маючи на меті побудову відкритого суспільства з соціально орієнтованою ринковою економікою. Трансформаційні процеси, що відбуваються протягом останніх двох десятиріч, на жаль, не призвели до кардинальних змін ні в економіці, ні в суспільстві. Аналізуючи дану ситуацію, можна з упевненістю сказати, що однією з причин такого стану є відсутність чіткої системи управління та регулювання процесів стабілізації економічного розвитку.

Розвиток ринкових відносин в Україні характеризується складними структурними зрушеннями, підвищенням соціального розвитку, технічним прогресом, зростанням вимог споживачів, що, у свою чергу, призводить до поступового розвитку всього суспільства. Перед керівниками всіх ланок господарювання постає питання пошуку нових знань і навичок, які б відповідали вимогам часу і прискорювали б розвиток економіки України на ринкових засадах.

Як свідчить світова практика, найефективнішим і найпрогресивнішим засобом формування економічних відносин є стратегічне управління, яке забезпечує більш швидке досягнення поставлених завдань на основі ефективного використання ресурсів, підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств і вдалого вибору не лише успішного розвитку економіки, але й подальшого зростання добробуту населення. Адже управління, а тим більше стратегічне, дозволяє передбачити пріоритети соціально-економічного розвитку, а також – можливості подальшого підвищення його ефективності.

Створення менеджменту в будь-якій сфері, як і в економіці в цілому, сприяє усуненню хаосу, що має місце в період трансформації, використанню новітніх наукових досягнень у сфері економіки, полегшує впровадження ефективних конкурентоздатніших методів господарювання.

Як відомо, у другій половині двадцятого століття у менеджменті появляється такий напрям як *стратегічний*

менеджмент. Перші праці у цьому спрямуванні у 60-х роках були присвячені розробці стратегічних планів розвитку підприємств; у 70-80 роках – у дослідженнях важлива увага приділялась проблемам взаємозв'язку підприємств із навколишнім середовищем і конкурентній боротьбі на ринку. Починаючи з 80-х років, основні заходи та методи стратегічного управління використовуються уже не лише у сфері матеріального, але і нематеріального виробництва, тобто у соціальній сфері.

Разом із тим до цього часу впровадженню стратегічного управління в соціальній сфері приділяється недостатня увага. У той же час практично неможливо уявити успішну економічну стратегію без соціальної складової. Тим більше, що нині назріла необхідність переходу від «зростання без розвитку» до кардинально якісних змін у продуктивних силах у цілому і в соціальній сфері, зокрема, на базі інноваційно-інвестиційної стратегії, в основі якої лежить формування та ефективне використання знань й інтелектуального потенціалу (соціального капіталу) суспільства.

Це висуває на перший план розв'язання соціальних задач, створюючи умови для інтелектуального розвитку особистості і тісно пов'язаних із підвищенням якості життя – освіти, охорони здоров'я, забезпечення житлом, матеріальними, духовними і культурними благами.

Однією із стратегічних цілей соціальної політики українського уряду на найближчий час є підвищення життєвого рівня населення, посилення адресної підтримки найбільш незахищених верств населення, що не можуть самостійно вирішити соціальні проблеми і потребують допомоги держави.

У більшості країн світу з соціально-орієнтованою економікою податковий менеджмент має соціальну направленість. Україна теж проголосила, що вона буде соціально орієнтованою ринковою економікою, яка передбачає надання населенню соціальних гарантій*, зростання життєвого рівня. Останнє є найважливішим досягненням людства. У

* Соціальні гарантії – це послуги, пільги, субсидії тощо, які держава зобов'язується зробити доступними для своїх громадян.

забезпеченні зростання добробуту громадян важлива роль належить соціальній складовій економіки, яка в свою чергу, залежить від податкової системи, від величини надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Зростання надходжень до бюджету України сприяє реалізації не лише 48 ст. Конституції України, а й Європейської соціальної Хартії, які визначають право кожної людини на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, який охоплює, крім достатнього харчування, житло, одяг, медичну допомогу, освіту, ефективний податковий менеджмент*.

На різних етапах розвитку системи управління взагалі і в соціальній сфері, зокрема, суттєвий вклад внесли І. Ансоффа, М. Альберт, І. Вернадський, Г. Ганта, Ф. Гіпбрет, Д. Крук, П. Лоранже, А. Маслоу, М. Мескон, Е. Мейо, М. Паркер, В. Терещенко, М. Туган-Барановський, Ф. Тейлор, А. Файоль, Ф. Хедоурі та ін.

Разом із тим у роботах зазначених та й інших авторів ще недостатня увага приділена розкриттю ролі менеджменту у розв'язанні соціальних проблем, хоча, як зазначає В. Терещенко, менеджеризм як теорія управління пересуває центр ваги правових питань у галузь соціології, суспільних відносин, людських стосунків тощо. Подібної точки зору дотримуються й О. Білорус, Є. Панченко, вказуючи, що менеджмент забезпечує реалізацію мети – задоволення соціальних потреб населення.

Більшість з останніх задовольняється саме через бюджет, який, в свою чергу, залежить від стану податкової системи та управління нею.

Аналіз адекватності податкової системи соціально-економічним цілям розвитку держави свідчить про необхідність посилення інтенсивної роботи щодо вдосконалення системи наповнення бюджетів, посилення державного і громадського контролю за правильністю податкових ставок, раціонального використання податкових надходжень в інтересах соціального

* Податковий менеджмент розглядається як сукупність та послідовність цілеспрямованих дій менеджера і всього апарату управління щодо поліпшення ситуації з наповнення бюджету за рахунок оподаткування, сам процес управління – з визначення мети, оцінки ситуації, виявлення проблем та прийняття управлінських рішень (капітальних, оперативних, усних тощо).

розвитку країни та зростання добробуту народу.

В радянській системі значна частина зазначених послуг забезпечувалась державою безоплатно (для громадян), у тому числі через розгалужену систему соціальної сфери на підприємствах і так звані суспільні фонди споживання (через цю систему працівники додатково до заробітної плати отримували соціальні трансферти в обсязі 3-3,5 місячної заробітної плати на рік). При ринкових відносинах, майже за все вищезазначене, треба платити самому споживачу відповідних послуг. Адже, скажімо, у 2004 р. обсяг соціальних трансфертів, наданих працівникам через систему колективних договорів, становив лише одну третину місячного заробітку середньостатистичного працівника, або в 10 разів менше, ніж до 1990 р. До того ж низьким залишається і рівень оплати праці (рис. 9.1).

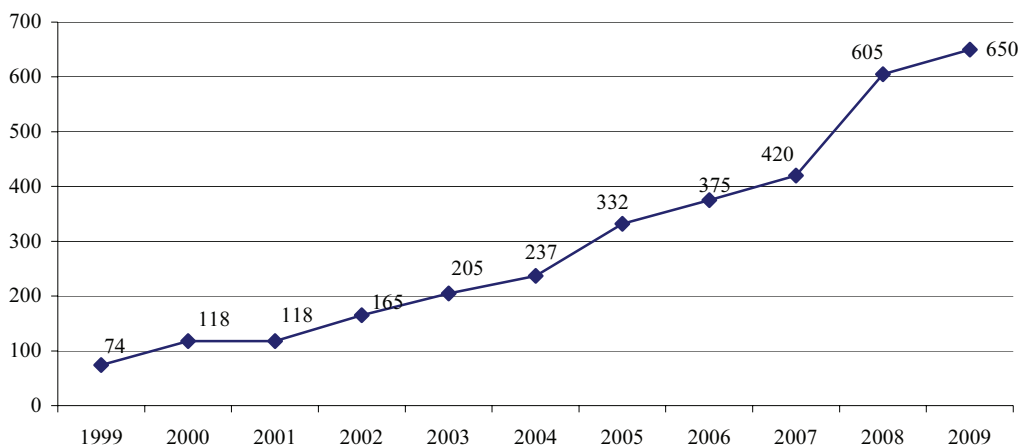

Рисунок 9.1. Динаміка мінімальної заробітної плати, грн.

Не дивлячись на те, що рівень мінімальної заробітної плати в Україні має тенденцію до зростання, він залишається ще вкрай низьким.

Зазвичай, заробітна плата в цілому залежить перш за все від стану виробництва. Однак у результаті хибної соціальної політики в Україні зниження рівня заробітної плати було неадекватним зниженню ВВП. Якщо за 1991-1999 рр. величина ВВП зменшилась у 2,3 раза, продуктивність праці – в 1,3, то рівень реальної заробітної плати – у 3,8 раза. В 2000 р. зарплата за своєю купівельною спроможністю становила лише третину рівня 1990 р., а в сукупних доходах населення за вказаний період знизилась з 71 до 48%. У 2009 р. середньомісячна зарплата

складала всього 1906 грн. Проте темпи зростання реальної зарплати в 2009 р. мали мінусовий характер. Якщо у 2004 р. темпи зростання реальної заробітної плати склали 23,8%, то у 2009 р. – (-9,2%). За цей час зменшилась і мінімальна заробітна плата у відсотках до середньої зарплати. Якщо у 2004 р. вона складала 40,2%, то в 2009 р. – 34,1%. В ряді областей ці показники є значно нижчими, що, безперечно, позначаються на рівні матеріального добробуту. Індекс матеріального добробуту коливається від 0,242 (Кіровоградська область) до 0,580 (Донецька) 0,760 (м. Київ) (рис. 9.2).

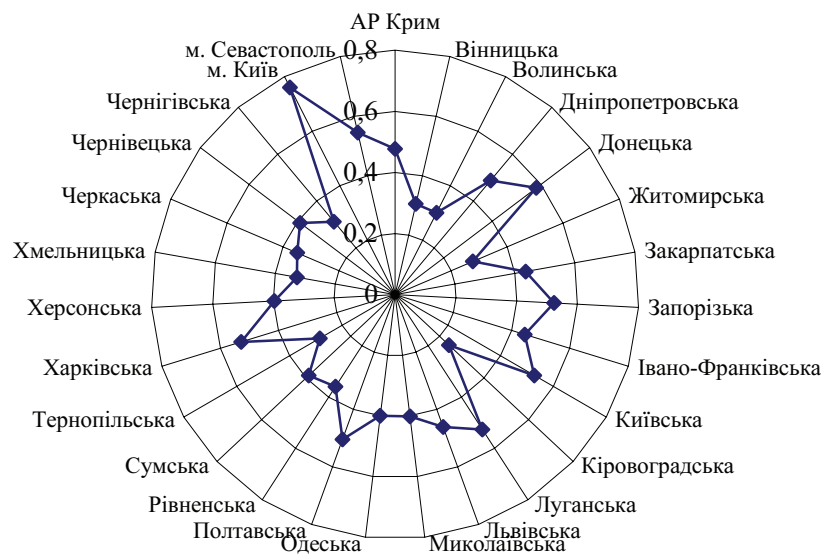

Рисунок 9.2. Індекс матеріального добробуту в регіональному розрізі, 2008 р.

Низький рівень оплати праці позначається і на величині виробленої продукції, а звідси – і на величині відрахувань до бюджетів усіх рівнів*.

До поліпшення соціального захисту населення зобов'язують і міжнародні угоди України. Зокрема, у Декларації Всесвітньої

* Згідно з нормами Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), працюючій людині необхідно споживати не менше 2800 кілокалорій на добу. В Україні ж споживчий кошик розрахований на 2564 кілокалорій, тобто при зарплаті на рівні прожиткового мінімуму людина недобирає до мінімальної фізіологічної норми й поступово втрачає продуктивну силу. Разом із тим, як показали дослідження, що проводились у країнах Центральної та Східної Європи, економічне зростання в них розпочалося лише тоді, коли рівень середньомісячної заробітної плати перевищив поріг 3000 дол. США; розвиток демократії – коли середньодушовий дохід у країні становив понад 1500 дол. США, а сама демократія встановлюється за доходу 6-7 тис. дол. США на рік.

зустрічі Глав держав в інтересах соціального розвитку (Копенгаген, 1995 р.), яку підписала й наша держава, зазначено, що «соціальний розвиток є вищим пріоритетом, як у даний час, так і в ХХІ столітті». Він визначатиметься пріоритетністю орієнтації економік усіх країн на інтереси людини, більш ефективного задоволення її потреб, на вирішення питань справедливості. Глави держав та урядів «взяли на себе» зобов'язання активізувати соціальний розвиток у всьому світі*.

Тобто підвищення життєвого рівня населення, соціального захисту потребує створення сприятливих умов для наповнення бюджетів усіх рівнів, удосконалення податкової системи тощо. Доцільно зазначити, що протягом останнього часу спостерігається тенденція зростання бюджетних надходжень – передумови розвитку соціальної сфери.

Як відомо, соціальна сфера – це складний комплекс сфер діяльності, які у значній мірі залишаються некомерційними. На стан її розвитку впливають як рівень податкових надходжень до бюджету так і зміни в доходах населення тощо. Лише за рахунок наведення елементарного порядку, запровадження бюджетної дисципліни доходи Державного бюджету – основи соціального розвитку збільшуються. Зростає кількість домогосподарств доходи яких вищі за прожитковий мінімум. Головне завдання цих надходжень полягає у наданні населенню послуг, у підвищенні освітнього, наукового і духовного потенціалу. З метою поліпшення ситуації у соціальній сфері у 2000 р. був виданий Указ Президента України, яким схвалено основні напрями соціальної політики. Останні передбачають створення належних умов для формування та реалізації соціальної політики на основі визначеної стратегії економічного розвитку та фінансової стабілізації в Україні, забезпечення права кожного громадянина на гідний життєвий рівень.

Сьогодні, за офіційною статистикою, в Україні проживає 7,4 млн. бідних (рис. 9.3).

* Декларація і Програма дій Всесвітньої зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку, підписана Главами держав-учасниць. Копенгаген, Данія, 6-12 березня 1995 р.

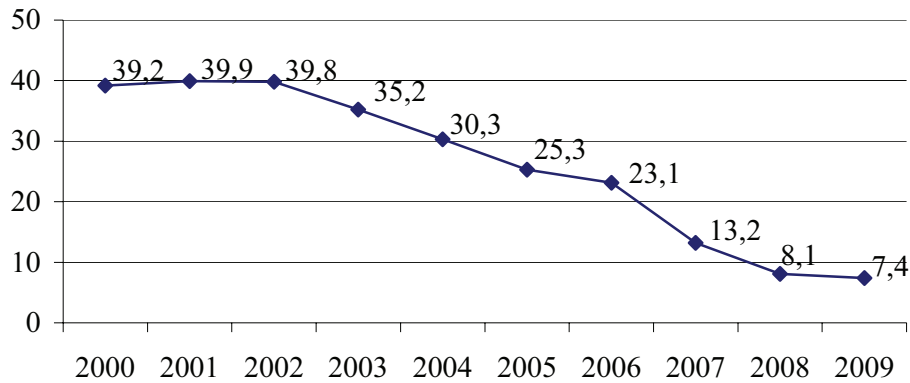

Рисунок 9.3. Загальна кількість бідних за показником доходів, нижчих від прожиткового мінімуму, млн. осіб

Останнім часом об'єкти соціальної сфери, хоч і повільно, все ж передаються у комунальну власність. Лише в 2000 р. об'єктів соціальної інфраструктури села до місцевих бюджетів було передано 1039 одиниць, які в свою чергу потребують 380 млн. грн. на рік для їх утримання. Таких коштів місцеві органи влади не мають. Тому утримування цієї сфери в належному стані можливе лише за рахунок бюджетів* усіх рівнів, у тому числі місцевих**.

* Бюджет (Budget) у перекладі з англійської мови означає грошовий мішок, гаманець. Коли палати обшин в Англії XVI-XVII ст. затвердили субсидію королів, то перед закінченням засідання канцлер казначейства (міністр фінансів) відкрив портфель, в якому зберігались папери з відповідним законопроектом. Ця процедура умовно називалась відкриттям бюджету, в подальшому назву портфеля було перенесено на документ. З XVI ст. бюджетом стали називати і документ, який був затверджений парламентом.

** У Законі України «Про місцеві ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування» від 26.03.1992 р. було передбачено право місцевих рад вводити на своїй території місцеві податки і збори. Декретом Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки і збори» від 20.05.1993 р. було встановлено 17 місцевих податків і зборів. Законом України «Про систему оподаткування» у 1994 р. були внесені зміни в перелік місцевих податків і зборів, у результаті чого їх стало на два менше. У лютому 1997 р. Верховна Рада прийняла Закон «Про внесення змін і доповнень» у Закон України «Про систему оподаткування» де було передбачено вже 16 видів місцевих податків і зборів (усього місцевих податків і зборів 17 видів, враховуючи податок із продажу імпортованих товарів, що міститься в декреті від 20.05.1993 р.). З прийняттям Бюджетного кодексу України від 21.06.2001 р. дохідна база місцевого самоврядування збільшилась. Так, у відповідності зі ст. 69 цього нормативного акта, від доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, відносяться, крім місцевих податків і зборів:

- 100% плати за землю для бюджетів міст Києва і Севастополя;
- 75% плати за землю—для бюджетів міст АР Крим і міст обласного значення;
- 60% плати за землю—для бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їхніх об'єднань;

Разом із тим останнім часом зростає роль міжбюджетних трансфертів у формуванні доходів місцевих бюджетів. Однак, за 2006-2008 роки їх частка у структурі доходів місцевих бюджетів знизилась із 47,5 до 46,3%. Одночасно зростає їхня частка у ВВП. Якщо у 2006 р. трансферти місцевим бюджетам становили 6,62% ВВП, то у 2007 р. їхня частка збільшилась і становила 6,76%. Міжбюджетні трансферти стають вагомим інструментом фінансового розділу і джерелом формування доходів місцевих бюджетів (рис. 9.4).

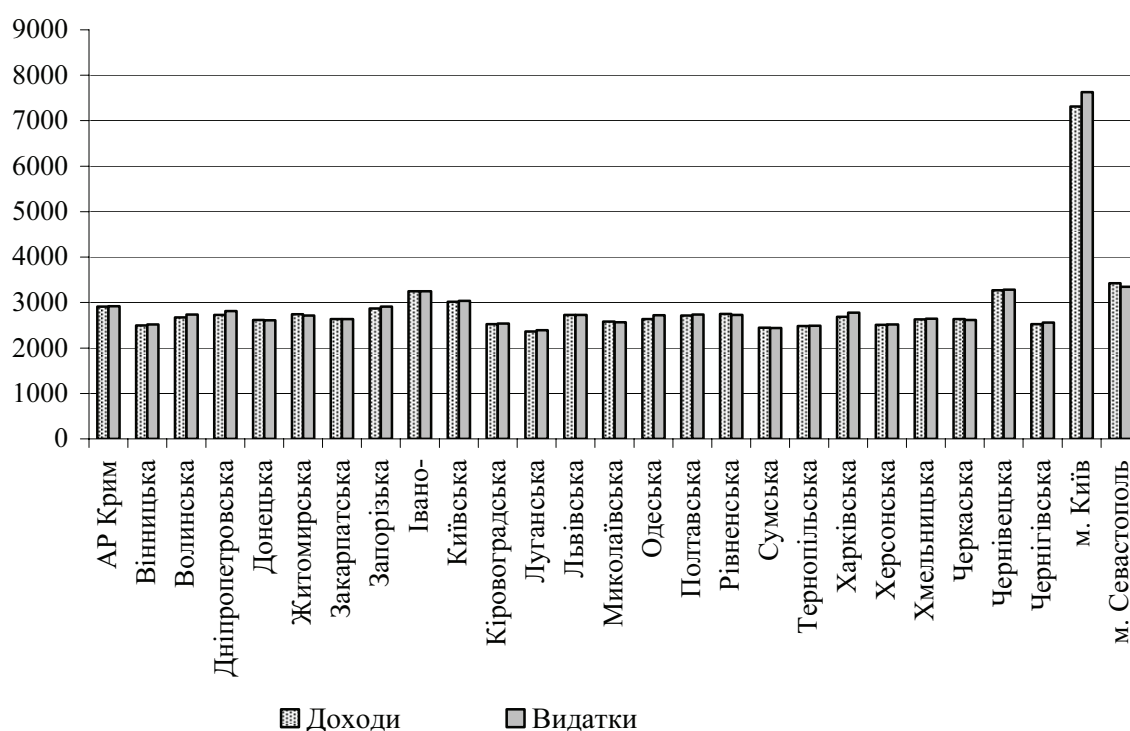

Рисунок 9.4. Доходи і видатки місцевих бюджетів з урахуванням трансфертів у розрахунку на одну особу наявного населення, грн., 2008 р.

Бюджетна практика передбачає формування дохідної частини місцевих бюджетів переважно за рахунок загальнодержавних податків і бюджетних трансфертів (дотацій і субвенцій). Структура податків в Україні близька до їх структури у країнах Західної Європи.

Від величини місцевих податків і зборів залежить перш за все рівень розвитку середньої освіти, охорони здоров'я, культури, а

– податок із власників транспортних засобів і інших самохідних машин та механізмів у частині, зарахованої у відповідний бюджет;

– податок на промисел, зарахований у бюджети місцевого самоврядування.

вони (доходи) у розрахунку на одного жителя дуже різні. Вища школа не лише є більш адаптованою до ринку, ринкових умов фінансового забезпечення, але і фінансується із державного бюджету. В цілому ж навіть мінімальні потреби вітчизняної освіти задовольняються із державного бюджету лише на одну третину.

Це, на нашу думку, є однією з причин наявного дисбалансу у підготовці кадрів. Не враховуючи потреби, готують більше тих фахівців, де за їх підготовку сплачують юридичні, фізичні особи чи ті, що навчаються. Скажімо, у медицині цей дисбаланс відображається на рівні підготовки лікарів і медичних сестер. У більшості Європейських країн співвідношення чисельності лікарів і медичних сестер складає 1:4, а в Україні 1:2,3. Не обґрунтованою є і спеціалізація лікарських кадрів (у країнах Західної Європи число лікарських спеціальностей складає приблизно 50, а в Україні – удвічі більше). Має місце в Україні збільшення інтернів та ординаторів, які навчаються на платній основі. Головним же джерелом фінансування вищих закладів освіти і на перспективу залишиться бюджет. Без цього джерела, особливо у перехідний період, державні заклади освіти не виживуть.

Згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцеві бюджети затверджують відповідні ради територій. Цим Законом забезпечення мешканців, скажімо, житловими та комунальними послугами покладено на міські, селищні та сільські ради, їх виконавчі комітети. Наповнення місцевих бюджетів забезпечується наступними видами податків і зборів:

- комунальний податок;
- ринкові збори;
- збір за проїзд автотранспорту за кордон;
- податок із реклами;
- збір за видачу ордера на квартиру тощо.

У регіонах, де в економіці значну частку складає рекреаційна сфера, існує так званий курортний збір.

В Україні формується інститут місцевого самоврядування, який має законодавчо закріпити право територіальних громад постійно вирішувати питання місцевого значення у межах конституційних законів. Місцеві податкові збори нерідко мають

цільове використання: забезпечення прибирання та освітлення вулиць, впорядкування парків, зон відпочинку тощо. Питання місцевого самоврядування для сучасного етапу розбудови державності в Україні є гострими та важливими*. В окремих регіонах вони відіграють важливу роль у формуванні місцевих фінансів, у перетворенні територіальних громад із дотаційних на суб'єкти, що спроможні самостійно розв'язувати будь-які соціально-економічні проблеми.

У регіональному розрізі кількість податків і зборів дуже різниться між собою. Скажімо, на Волині діє 9 місцевих зборів, законодавчо визначених. В їх числі: збір за участь у перегонах на іподромі; за право використання місцевої символіки; за право проведення місцевих аукціонів; за право конкурсного розпродажу лотерей тощо.

Значна диференціація регіонів за рівнем наповнення дохідної частини, що зумовлено як територіальними, так і виробничими факторами (галузевими особливостями регіонів, наявністю відповідної інфраструктури тощо), є важливим чинником регіонального людського розвитку соціально-економічного розвитку та індексу (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Рейтинг регіонів за показниками рівня соціально-економічного розвитку

Регіони	Індекс регіонального людського розвитку	Рейтинг	Інтегральний індекс рівня соціально-економічного розвитку	Рейтинг	Індекс податкового потенціалу	Рейтинг
Київська (м. Київ)	0,547	4	3,45	1	2,525	1
Донецька	0,469	21	2,22	2	0,833	5
Дніпропетровська	0,478	17	2,15	3	0,816	6
Запорізька	0,480	16	1,35	4	0,860	4
Харківська	0,478	18	1,32	5	0,704	8
Одеська	0,474	19	1,09	6	0,764	7
Полтавська	0,521	6	1,07	7	0,889	3
Луганська	0,421	26	1,00	8	0,565	14

*Законом України «Про внесення змін до Конституції України» (№ 2222-IV) від 8 грудня 2004 р. стосовно адміністративної реформи визначено, що даний закон набирає чинності за умови прийняття законопроекту про внесення змін до Конституції України. Щодо вдосконалення системи місцевого самоврядування ним передбачено: порядок розмежування повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування; право обласних та районних рад затверджувати програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей і районів та контролювати їх виконання; затверджувати районні та обласні бюджети та контролювати їх виконання тощо.

Продовження таблиці 9.1

Регіони	Індекс регіонального людського розвитку	Рейтинг	Інтегральний індекс рівня соціально-економічного розвитку	Рейтинг	Індекс податкового потенціалу	Рейтинг
Львівська	0,509	10	0,99	9	0,567	13
Черкаська	0,500	12	0,88	10	0,552	16
АР Крим (м. Севастополь)	0,515	8	0,83	11	1,032	2
Вінницька	0,423	24	0,75	12	0,504	19
Чернігівська	0,465	23	0,74	13	0,584	11
Миколаївська	0,489	15	0,72	14	0,610	10
Житомирська	0,469	21	0,68	15	0,488	21
Сумська	0,465	22	0,68	16	0,651	9
Хмельницька	0,527	5	0,66	17	0,510	18
Івано-Франківська	0,494	13	0,62	18	0,574	12
Кіровоградська	0,422	25	0,58	19	0,488	22
Херсонська	0,478	18	0,55	20	0,492	20
Рівненська	0,519	7	0,53	21	0,526	17
Волинська	0,469	20	0,48	22	0,557	15
Тернопільська	0,501	11	0,47	23	0,412	24
Закарпатська	0,511	9	0,46	24	0,430	23
Чернівецька	0,489	14	0,42	25	0,390	25
Україна	–	–	0,99	–	0,642	–

У той же час державне регулювання бюджетно-фінансової політики шляхом формування та планування місцевих бюджетів суттєво впливає на економічні і соціальні процеси в окремій адміністративно-територіальній одиниці, сприяє вирішенню загальнодержавних і регіональних завдань соціально-економічного розвитку, підвищенню якості життя громадян.

Тому система оподаткування, особливо стосовно формування місцевих бюджетів, що забезпечують розвиток соціальної сфери, потребує подальшого вдосконалення.

Практика формування місцевих бюджетів у багатьох розвинених країнах світу свідчить, що кількість місцевих податків і зборів обумовлена відповідними місцевими умовами та можливостями. Адже регіони характеризуються різними природними, соціальними та економічними умовами оподаткування. Волинська область, наприклад, має найбільший (за величиною збору) ринковий збір, який перевищує 45% загального обсягу місцевих податків і зборів.

Разом із тим у цьому регіоні тенденцію до зростання мають: готельний збір, збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та інші збори, безпосередньо пов'язані з ринковими

перетвореннями як в регіоні, так і в державі в цілому.

Природне прагнення платників податку – ухилитися від його сплати. А тому нерідко платники податків намагаються, скажімо, розмістити свою нерухомість в іншій місцевості, тобто за межами тієї території, де вони проживають. Наприклад, у м. Києві знаходяться офіси хімічної, нафтохімічної промисловості, які фактично розміщені в Полтавській, Сумській та інших областях.

Останнім часом в умовах нестачі фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування все частіше можна почути пропозиції щодо запровадження податку на нерухомість. Адже нинішній рівень наповнення місцевих бюджетів за рахунок власних джерел є недостатнім (2-4%). Решту складають надходження від загальнодержавних податків, зборів, обов'язкових платежів та інших надходжень, які не пов'язані з власною діяльністю органів місцевого самоврядування. А тому запровадження податку на нерухомість у певній мірі стало б вагомим наповнювачем місцевих бюджетів, сприяло б покращенню умов фінансування закладів освіти, культури, охорони здоров'я, а також реалізації принципу Європейської Хартії про місцеве самоврядування, яким передбачено забезпечення матеріально-фінансової самостійності місцевого самоврядування. У розвинених країнах світу, як відмічає О.М. Піхоцька, саме територіальні громади, що спираються на власні фінанси, є стабілізатором соціально-економічного ладу та фінансово-економічної ситуації в державі. У наповненні місцевих бюджетів, як основи для розвитку соціальної сфери, спостерігаються суттєві структурні зміни.

Як уже зазначалось вище, в різних регіонах різна кількість видів податків. Для їх введення користуються коефіцієнтом податкової лояльності, що являє собою якісний показник податкового пресу господарюючого суб'єкта, що визначається шляхом комплексної оцінки зміни його фінансового стану. Для отримання вказаної оцінки застосовують систему фінансових показників, вибір елементів якої залежить від особливостей господарської діяльності платників податків. Така система має відповідати наступним вимогам:

- однозначним чином характеризувати розвиток господарюючого суб'єкта;
- володіти високим рівнем відчуття навіть незначних змін фінансового стану господарюючого суб'єкта;

– складатись із невеликої кількості елементів (не більш 7) і бути індиферентною по відношенню до галузевої, регіональної чи іншої специфіки економічної діяльності.

$$K_{\text{п.л.}} = \frac{\sum_{i=1}^n (n + 1 - R_i) \frac{\Delta_i}{|\Delta_i|}}{\sum_{i=1}^n R_i}, \text{ де}$$

$K_{\text{п.л.}}$ – кількісна оцінка коефіцієнта лояльності;

n – кількість елементів системи фінансових показників;

R_i – ранг i -го елемента системи фінансових показників (задана експертним шляхом порядкова оцінка значення i -го елемента системи у відповідності зі стратегічними цілями розвитку об'єкта. Для найбільш значимого елемента $R_i = 1$);

Δ_i – зміна темпів росту i -го елемента системи фінансових показників.

Для досягнення найбільш об'єктивної оцінки коефіцієнт податкової лояльності має відповідати наступним вимогам:

– базуватись на сукупності всіх елементів обраної системи фінансових показників;

– змінюватись у діапазоні від -1 до $+1$ ($K_{\text{п.л.}} = -1$ свідчить про максимальне погіршення фінансового стану господарюючого суб'єкта в результаті зміни умов оподаткування; $K_{\text{п.л.}} = +1$ – про максимальне поліпшення; $K_{\text{п.л.}} = 0$ – про те, що зміни умов оподаткування не впливають на фінансовий стан господарюючого суб'єкта);

– враховувати нерівнозначність впливу елементів обраної системи фінансових показників на перспективи розвитку досліджуваного господарюючого суб'єкта (з точки зору стратегічної цілі розвитку, визначеною самим суб'єктом).

Останнім часом все частіше можна почути про необхідність зниження податкового навантаження. На рівень податкових навантажень впливає кількість платників податків, які реально їх сплачують. Не секрет, що частина платників податків, зареєстрованих у встановленому порядку, не стають на податковий облік; не здають нульову податкову звітність; не сплачують податки. У зв'язку з цим у бюджет недонадходять величезні суми грошей за рахунок використання як легальних, так і нелегальних схем (наприклад, шляхом незаконного повернення ПДВ). Якщо підрахувати, яке реальне податкове навантаження лягає на добросовісного платника, що виконує у

повній мірі свої зобов'язання, встановлені законодавством, то зведений показник доведеться збільшити на 10 процентних пунктів.

Аналіз доходів місцевих бюджетів (рис. 9.5) свідчить, що значний вплив на формування дохідної бази мають трансферти з державного бюджету.

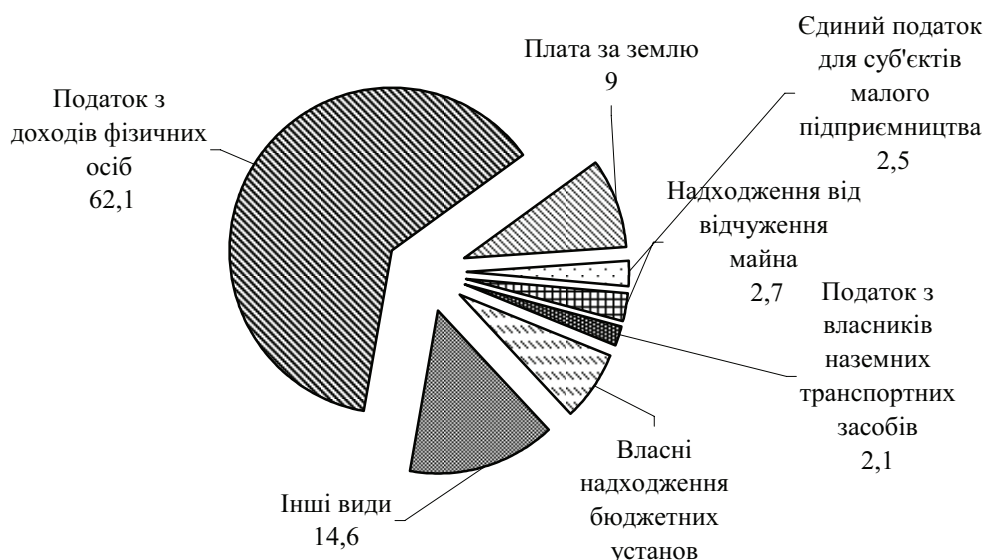

Рисунок 9.5. Структура доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), 2008 р., %

У міжнародній практиці система трансфертів застосовується для вирівнювання доходів із метою підтримки регіонів з найбільш слабкою дохідною базою. Частка трансфертів з державного бюджету має тенденцію до зростання. В Україні основним джерелом доходів місцевих бюджетів є податок із доходів фізичних осіб, на частку якого у 2008 р. припадало 59,6%.

У розвинених країнах світу, зокрема, в Англії, Канаді домінуючим серед місцевих податків є податок на майно. В європейських країнах серед основних принципів функціонування місцевих податків є: оптимальність співвідношення розмірів місцевих податків і якість послуг органів місцевого самоврядування; високий рівень рентабельності і низький рівень адміністративно-управлінських витрат; транспарентність податкового тягара для фізичних і юридичних осіб – платників податків; право органів місцевого самоврядування встановлювати ставки податків у межах чинного законодавства та певна еластичність в корегуванні обсягу податкових надходжень

залежно від зміни витрат.

Основне наповнення місцевих податків забезпечує, як правило, ринковий збір. Однак, зрозуміло, що в подальшому будуть відбуватись структурні зрушення і частка останніх буде зменшуватись.

Фінансові ресурси місцевих органів влади – це лише частина регіональних фінансових ресурсів. Останні містять у собі також кошти підприємств, населення, якими не можуть розпоряджатись місцеві органи. Тому стягненню податків і зборів на рівні місцевого самоврядування слід приділяти постійну увагу.

Як показали результати наших досліджень, структурні зміни надходжень місцевих податків і зборів, що відбуваються протягом останнього часу, негативно позначились на величині місцевих бюджетів: значна частина (25%) податку з громадян і податку на землю, які раніше спрямовувались до міського бюджету, нині направляються в державний бюджет. Тобто база оподаткування, а звідси і можливості формування місцевих бюджетів, зменшилась. Різке зростання частки комунального податку у структурі місцевих бюджетів пов'язано з підвищенням цін на комунальні послуги. Якщо у 1997 р. в Україні вони становили 5,3%, то уже в 2002 р. – майже 30%. Тенденція зростання продовжується і нині.

У структурі надходжень до місцевих бюджетів проглядається тенденція до зростання ринкових зборів, що свідчить про розвиток ринкових відносин.

Податки і збори – це надійний інструмент розподілу і перерозподілу ВВП в соціальному, територіальному і галузевому аспектах, це найефективніший інструмент впливу держави на розвиток соціальної сфери, яка у своїй більшості є бюджетною. Податкові надходження перевищують 70% загальної суми доходів Зведеного бюджету.

Зростання доходів Зведеного бюджету спостерігається і нині, що дозволяє:

- профінансувати видатки на соціальну сферу та на оплату комунальних послуг й енергоносіїв;
- бюджети областей мають можливість отримати додаткову дотацію на зменшення фактичних диспропорцій між місцевими бюджетами через нерівномірність мережі бюджетних установ;
- направити субвенції на надання пільг і субсидій населенню

на електроенергію, природний газ, послуги тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирну плату, на виплату допомоги сім'ям та інвалідам, на надання пільг та субсидій населенню на придбання твердого та рідкого пічного побутового і скрапленого газу, субвенції на надання пільг з послуг зв'язку та інших послуг, на будівництво та придбання житла військовослужбовцям.

Разом із тим надходження до бюджетів такі, що не дозволяють через бюджети різних рівнів задовольнити соціальні потреби населення. А тому велика відповідальність покладається на податковий менеджмент, який має бути направлений на розв'язання соціально-економічних проблем.

9.2. Розвиток соціальної сфери як результат податкового менеджменту

Результати наших досліджень показали, що із зростанням надходжень до бюджету покращуються показники розвитку соціальної сфери. Одним із них є обсяг послуг*, які надаються галузями даної сфери. Уже в 2009 р. обсяг реалізованих послуг підприємствами України, перевищив 224 млрд. грн. (рис. 9.6).

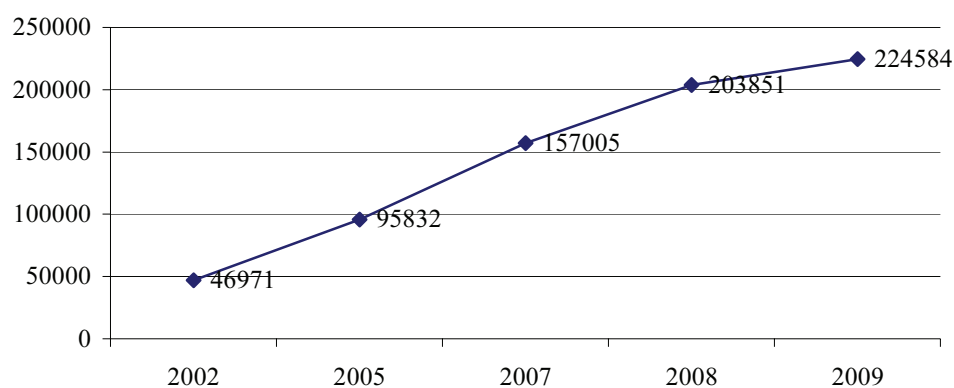

Рисунок 9.6. Динаміка зростання обсягу реалізованих послуг підприємствами України, млн. грн.

При цьому спостерігалась тенденція до його зростання. В 2005 р. обсяг послуг, реалізованих населенню склав 53,9 млрд. грн., у розрахунку на одну особу, перевищив рівень попереднього року на 41 гривню. В Україні діяло в 2009 р. 69 тис.

* Послуги – це діяльність суб'єктів, яка не набуває матеріально-речової форми і задовольняє певні потреби замовника – особисті, колективні, громадські.

підприємств, основним видом діяльності яких було надання послуг.

У структурі реалізованих населенню послуг за видами діяльності провідне місце займають транспортні та послуги пошти і зв'язку. На їх частку припадає 657,6% загального обсягу (рис. 9.7).

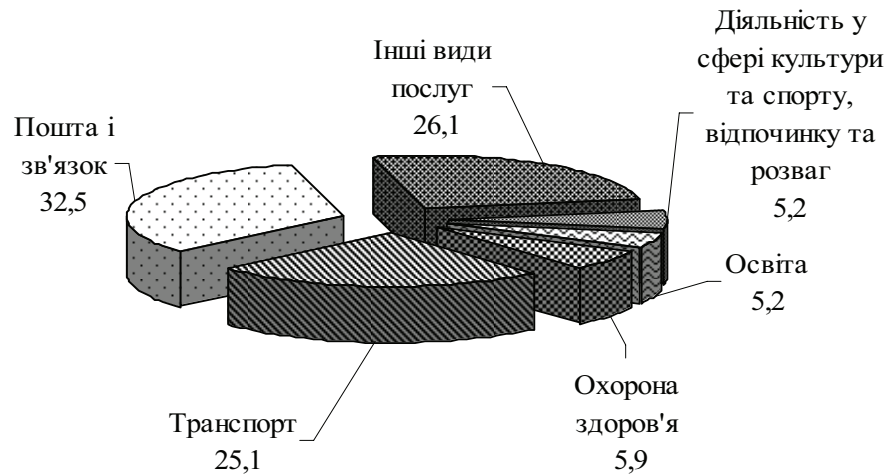

Рисунок 9.7. Структура реалізованих населенню послуг, 2009 р., %

Не дивлячись на кризову ситуацію, в Україні з кожним роком зростає як увесь житловий фонд, так і у розрахунку на одного жителя. З 90-х років минулого століття останній показник зріс на 15,7%, у т.ч. у містах – майже на 19,2%, сільській місцевості – 9,9.

Кількість сімей, які одержали житло, різко зменшилась (із 235 тис. у 1990 р. до 17 тис. – у 2008 р.) й одночасно зменшилась кількість сімей, які перебували на квартирному обліку (з 2638 тис. до 1216 тис.). Можна стверджувати, що нині переважна частина населення покладається на власні можливості забезпечення житлом, а не на державу. І це не дивно, адже введення в експлуатацію житлових будинків у цілому в 2008 р. склало лише 60,2% від рівня 1990 р., тоді, як індивідуальних житлових будинків – 132,6%.

Створення ж фондів соціального житла стримується відсутністю нової редакції Житлового кодексу України, яким передбачається створення такого житла. Законодавче та нормативне забезпечення умов будівництва соціального житла дозволить вирішити проблему забезпечення житлом громадян, які потребують соціального захисту та поліпшення житлових умов відповідно до законодавства (ветерани, пенсіонери,

інваліди, молоді родини тощо) (рис. 9.8).

Повільно, однак, має місце тенденція підвищення рівня обладнання житлового фонду (табл. 9.2).

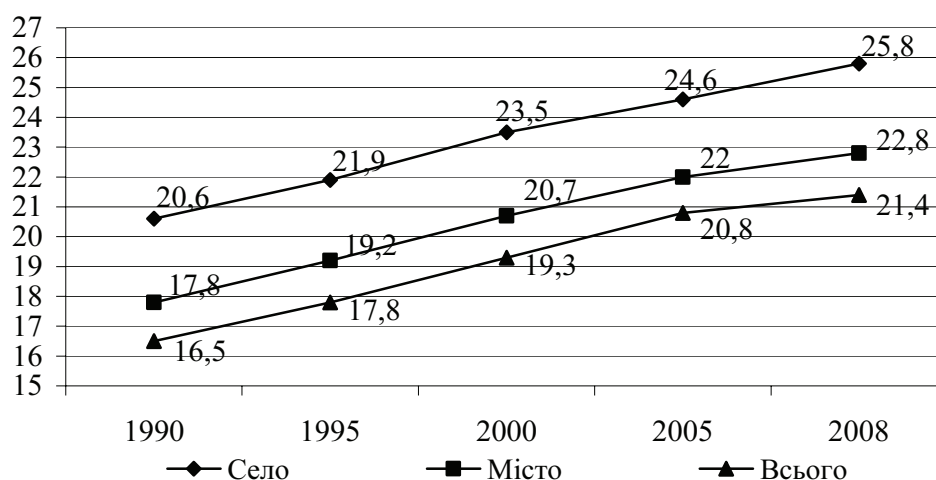

Рисунок 9.8. Динаміка рівня забезпеченості населення житлом, м² на 1 жителя

Навіть у сільській місцевості лише за 1995-2005 рр. питома вага загальної житлової площі, обладнаної водопроводом, зросла з 15,2 до 20,0%; каналізацією – з 9,5 до 15,7; центральним опаленням – з 11,2 до 24,4; гарячим водопостачанням – з 5,4 до 4,6%.

Таблиця 9.2

Обладнання житлового фонду, %

Показники	1995		2000		2005		2008	
	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості
Питома вага загальної житлової площі, обладнаної:								
водопроводом	71,5	15,2	75,3	17,9	76,6	20,0	77,3	23,3
каналізацією	69,7	9,5	73,7	12,9	75,4	15,7	76,1	19,1
центральним опаленням	69,5	11,2	72,8	18,3	74,2	24,4	75,5	31,4
газом	80,2	79,4	81,6	82,5	81,8	84,1	82,3	84,5
гарячим водопостачанням	54,1	2,7	58,4	4,3	59,7	5,4	60,3	7,5
ваннами	65,4	8,2	70,0	11,1	71,6	13,4	72,4	16,7
підлоговими електроплитами	4,5	0,2	4,8	0,1	5,3	0,1	5,5	0,1

Джерело: [401, с. 566].

Разом із тим, ще переважна більшість житла малих міст, сільських поселень не має необхідного обладнання. При цьому кількість міст та сільських населених пунктів, у яких відсутній

водопровід, за 1990-2005 рр. зростає (табл. 9.3).

Таблиця 9.3

Динаміка зміни показників, що характеризують благоустрій населених пунктів

Показник	1985	1990	1995	2000	2005	2008
Кількість населених пунктів, які мають						
водопровід						
міст	425	434	444	448	452	455
селищ міського типу	767	816	827	796	767	767
сільських населених пунктів	1260	4578	5760	6651	6308	6283
каналізацію						
міст	351	397	421	426	438	443
селищ міського типу	381	484	530	518	489	497
сільських населених пунктів	213	913	865	841	746	737
газифіковано тільки природним та скрапленим газом						
міст	240	306	355	387	411	420
селищ міського типу	189	309	360	476	545	602
сільських населених пунктів	1111	2428	5424	8086	10318	13018

Джерело: [401, с. 440].

Тобто, можна зазначити, що протягом останнього десятиріччя погіршилось середовище для життєдіяльності людського організму. Цьому сприяли і негативні тенденції, що характерні для розвитку торгівлі протягом останніх 10-15 років. Знизилась доступність підприємств торгівлі та ресторанного господарства. За 1990-2009 рр. більш ніж на 60% зменшилась кількість магазинів роздрібною торгівлі. Зменшилась і мережа об'єктів ресторанного господарства (38,3%), а також місць у них у розрахунку на 10 тис. населення. У той же час товарооборот торгівлі та ресторанного господарства зростає високими темпами (табл. 9.4).

Таблиця 9.4

Товарооборот торгівлі та ресторанного господарства, млрд. грн.

Показник	2000	2005	2007	2008	2000=100%	
					2008	2005
Оптовий товарооборот підприємств	167,3	493,1	863,9	1050,4	627,9	294,7
Оборот роздрібною торгівлі	47,5	174,4	325,1	456,0	960	366,5
Оборот ресторанного господарства	2,1	4,3	11,7	15,6	742,9	204,8
Роздрібний товарооборот підприємств	28,8	94,3	178,2	246,9	857,3	327,7

Джерело: [401, с. 278].

Важливу роль в реалізації регіональної соціальної політики

відіграють сфери соціально-культурного призначення. У структурі послуг зростає частка послуг соціально-культурного призначення (табл. 9.5). Економічна криза, безсистемність у передачі установ соціально-культурної сфери в комунальну власність негативно позначились на рівні соціально-культурного обслуговування населення.

Таблиця 9.5

Динаміка введення в експлуатацію об'єктів соціально-культурного призначення

Показник	Роки					
	1990	1995	2000	2005	2008	2008 до 1990, %
Вищі навчальні заклади:						
I-II рівнів акредитації, тис. м ²	33,5	8,3	4,9	0,5	22,1	66,0
III-IV рівнів акредитації, тис. м ²	63,5	29,9	32,3	31,2	14,5	22,8
Професійно-технічні училища, тис. учнів. місць	2,6	1,2	–	–	–	–
Загальноосвітні навчальні заклади, тис. учнів. місць	163,9	54,2	15,4	10,6	12,4	7,6
Лікарняні заклади, ліжок	6355	2474	784	853	1098	17,3
Амбулаторно-поліклінічні заклади, відвідувань за зміну	20412	9879	2283	4012	4876	23,9

Джерело: [401, с. 227–229].

Обсяг інвестицій в освіту, охорону здоров'я, культуру продовжує зменшуватись. У результаті введення в експлуатацію загальноосвітніх навчальних закладів за 1990-2005 рр. зменшилось більше, ніж у 15 разів.

Подібна тенденція характерна і для інших закладів соціально-культурного призначення. І це при тому, що інвестиції в соціальну сферу є надзвичайно вигідними.

У соціально-культурній сфері з'явилися об'єкти різних форм власності (крім державної, комунальна, колективна і приватна тощо). Проте ці структурні зрушення практично не позначились на будівництві нових об'єктів. Скажімо, за рахунок коштів приватників не введено жодного медичного чи клубного об'єкта.

Така динаміка будівництва об'єктів соціально-культурного призначення не могла не позначитись на забезпеченості населення основними елементами соціально-культурної інфраструктури. На 36,8% за останні 19 років зменшилась мережа дошкільних закладів, більш ніж удвічі – їх місткість і кількість

дітей у них. Щоправда, головною причиною тут є не стільки наявна матеріально-технічна база, скільки загальна соціально-економічна ситуація, зниження життєвого рівня сім'ї. Але, рівень охоплення дітей закладами дошкільного виховання (відсоток до кількості дітей відповідного віку) знизився з 57 у 1990 р. до 56% у 2009 р. Кількість дітей у цих закладах у розрахунку на 100 місць зросла із 107 до 108. Значна частина дошкільних закладів у міських поселеннях перевантажена (119 осіб на 100 місць у 2009 році).

Особливо низьким є рівень охоплення дітей дошкільними закладами у сільській місцевості – всього лише 33%, а в Львівській – 16, Рівненській – 21, Івано-Франківській області – 17%. І це тоді, коли роль дошкільних закладів у підготовці дітей до школи зростає.

XXI століття – століття інформатизації та інтелектуалізації. Роль освіти постійно зростає. Тому й не дивно, що в багатьох країнах світу освіта відноситься до найпріоритетніших сфер економічної діяльності. І в Україні, не дивлячись на те, що бюджетне фінансування сфери є мізерним, за роки незалежності вдалось не лише зберегти її, але й наростити мережу освітніх закладів. Нині в Україні мережа лише загальноосвітніх закладів нараховує 20,6 тис. одиниць, у яких навчається 4,5 млн. учнів. У розвитку загальноосвітніх навчальних закладів позитивним є поява навчальних закладів нового типу: гімназій, ліцеїв, колегіумів, навчально-виховних комплексів. Таке різноманіття навчальних закладів покращує доступність середньої освіти, хоча не можна стверджувати, що вона (доступність) останнім часом покращилась. Адже доступність освіти забезпечується не лише наявністю учнівського місця, а й тим, на якій відстані від місця проживання учня воно знаходиться, наскільки воно оснащено всім необхідним для забезпечення навчально-виховного процесу. Сьогодні 97,6% шкіл I-III ступеня мають бібліотеки, а 99,2% комп'ютери, а комп'ютерними програмними засобами навчання в середньому по 12 циклів. Низькими є ці показники у сільській місцевості. Сьогодні, як ніколи, важливим є забезпечення можливості оволодіння школярами іноземними мовами. Досвід свідчить, що найкращі умови для цього створюються в навчальному закладі при наявності кабінетів з лінгафонним обладнанням. Однак його мають всього лише 5,3% усіх закладів.

Дещо краща ситуація за рівнем забезпеченості технічними засобами навчання у вищих навчальних закладах, що пов'язано перш за все з іншою структурою фінансового забезпечення вузів. У 2005/06 н. р. прийом студентів до вузів за джерелами фінансування був наступним (табл. 9.6).

Таблиця 9.6

**Структура прийому до вищих навчальних закладів у
2009/10 н. р., %**

Вищі навчальні заклади	Усього	У т.ч. за рахунок			
		державного бюджету	місцевих бюджетів	центральных органів виконавчої влади, юридичних осіб	фізичних і юридичних осіб
I-II рівнів акредитації	100	38,1	24,7	0,1	37,1
III-IV рівнів акредитації	100	44,6	1,1	0,3	54,0

Джерело: [279, с. 13].

Фінансування навчальних закладів за рахунок фізичних і юридичних осіб дозволяє покращити ситуацію з матеріально-технічним і кадровим забезпеченням, залучити до вищої школи провідних науковців, практиків. Кількість студентів у розрахунку на 10 тис. населення становила 565 проти 300 у 1995/96 н. р. і ця тенденція характерна для всіх регіонів України, навіть таких, де життєвий рівень населення, рівень оплати праці є найнижчими*.

Таким чином, щоб поліпшити ситуацію з реалізацією соціальної політики необхідно перш за все забезпечити поліпшення наповнення бюджетів усіх рівнів. Останньому має сприяти: стимулювання підприємницької діяльності та інвестиційної активності; встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства; забезпечення економічної обґрунтованості встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів); упровадження заохочувального законодавства та гнучкої диференційованої податкової політики, у відповідності з якою надаються пільги закладам, підприємствам, організаціям, окремим особам, які займаються

* Заробітна плата працівників в еквіваленті повної зайнятості в середньому за місяць найнижчою є в Тернопільській області і складає 68% до середнього показника по Україні. І саме в цьому регіоні спостерігаються найвищі темпи зростання мережі вищих навчальних закладів.

відрахуванням додатково ресурсів на розвиток освіти чи охорони здоров'я. За цих умов, за нашими розрахунками, ресурси державного бюджету, благодійні надходження, особисті ресурси і ресурси із місцевих податків могли б набагато перевищити державні асигнування на розвиток соціальної сфери.

9.3. Роль податкового менеджменту у формуванні людського капіталу

У розвитку економіки будь-якої розвиненої країни вирішальну роль відіграє людський капітал, тобто нагромаджені населенням знання, вміння, використовувати для прийняття ефективних рішень у виробничій діяльності і в повсякденному житті. Вартість цього капіталу складає основну частину національного багатства країн так званого «золотого мільярда». Так, у США ця цифра досягає 76%, тоді як на фізичний припадає 19%, а на природно-ресурсний – усього лише 5%.

Зростання значення людського капіталу в економічному розвитку зумовило дослідження цієї проблеми широким колом фахівців. Як відомо це поняття увійшло в науку на початку 60-х років ХХ століття в західній економічній літературі і пов'язано з іменами відомих економістів – Г. Беккера, Я. Мінсера, Л. Туроу, Т. Шульца. Нині людський капітал все активніше досліджується і в Україні: Д.П. Богинею, О.А. Грішновою, Я. Дуткевичем, Я.В. Остафійчуком, В.П. Удовиченком, А.А. Чухном та ін.

Більшість економістів «людський капітал» визначають як сукупність придбаних знань, навичок, мотивацій та енергії, якими наділені люди і які можуть використовуватись протягом певного періоду часу з метою виробництва товарів і послуг.

Однак у роботах зазначених та інших авторів, які досліджують проблему формування людського капіталу, недостатня увага приділена ролі податкової системи у цьому процесі.

Саме ж поняття «людський капітал» виникло в ринковому середовищі і відображає не лише новий підхід до аналізу ролі людини в суспільно-виробничому процесі, а й зростаюче значення інтелектуальної діяльності та неречового нагромадження для всього відтворення суспільного життя,

визначення необхідності і високої ефективності вкладень у людину, відмічає О. Грішнова. Тобто людський капітал – це один із важливих чинників розвитку суспільного виробництва, а значить, і наповнення державних бюджетів різного рівня.

Світовий банк стверджує, що у країнах з перехідною економікою, до яких відноситься й Україна, 16% зростання ВВП зумовлено фізичним, 20 – природним і 46% – людським капіталом. То ж не дивно, що ЮНЕСКО прийняло рішення щодо розробки формули визначення інтегрального індексу країни, яким характеризувався б, поряд з іншими факторами економічного розвитку країни, її освітній, інтелектуальний потенціал та стан здоров'я населення. Здоров'я – це стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб чи фізичних дефектів.

Ще А. Ейнштейн відмічав, що розвиток людства залежить не лише від технічних досягнень, а й від моральної стійкості людини, яка формується у здоровому тілі. Здоров'я населення є важливою якісною характеристикою суспільства, а також людського капіталу.

В Україні нині, на жаль, стан здоров'я населення характеризується низькими показниками. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає здоров'я як повне благополуччя людини, пов'язане з її участю у різних видах діяльності. Разом із тим здоров'я – це економічна категорія, що є виразником тих економічних відносин, які виникають між людьми в процесі виробництва і споживання послуг, пов'язана з охороною та зміцненням здоров'я. Виділяється 5 типів стану здоров'я: простий, постпростий, квазімодерний, модерний і постмодерний. Населення ж України відноситься до простого типу. Показники, що характеризують стан здоров'я населення нашої держави набагато гірші, ніж, скажімо, Франції, Великобританії, Швеції.

Як відомо, стан здоров'я суспільства визначається рядом показників, серед яких – рівень народжуваності та смертності, структура захворюваності. Для України низьким є показник народжуваності і високим – смертності. Інтегральним показником стану здоров'я населення є тривалість життя (довголіття). Відомо, що в 60-х роках минулого століття цей показник був однаковий в Україні й у Франції. Нині ж середня

тривалість життя населення в Україні більше, ніж на 12 років є меншою, ніж у Франції. Лише інвалідів в Україні нараховується 2,5 млн. чол. Особливо високими темпами зростає інвалідність дітей. Достатньо сказати, що цей показник серед дітей до 16 років лише за 1992-2000 роки зріс більше, ніж у 1,5 рази. За останні 5 років захворюваність дітей зросла на 25%, інвалідність – на 21%. Кожна сьома дитина до 1 року, кожна четверта від одного до двох років помирає, не користуючись умовами стаціонару. Все це говорить про те, що на стан здоров'я населення впливає соціально-економічна ситуація в країні. А нині, за висловом Л.М. Кравчука, 60-70% українців помирає за межею бідності.

Зростає дитячий травматизм зі смертельними наслідками. Якщо у 2002 р. з різних причин загинуло 34 дитини, то у 2005 – 76. Різко збільшилась кількість випадків побутового дитячого травматизму.

За висновками лікарів та освітян, останніми роками спостерігається погіршення психічного здоров'я школярів. Поряд з іншими факторами, цьому сприяє перевантаження школярів шкільними заняттями, сидіння перед телевізором, комп'ютером, відверто агресивний характер телепередач і телефільмів тощо.

Здоров'я – багатокомпонентна складова, що визначається:

- спадковістю (15-20%);
- способом життя і харчування (45-55%);
- зовнішнім середовищем (умовами праці, матеріально-побутовими, екологічними тощо) (17-20%);
- медициною (8-10%).

На жаль, в Україні всі ці складові за останній час у переважній більшості значно погіршились. Скажімо, якщо в 1995 р. викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту складало 1796,5 тис. т, то в 2008 р. – 2420,3 тис. т. Більше ніж удвічі даний показник зріс у м. Києві (2,2 рази).

У складі викинутих у 2008 р. забруднень стаціонарними джерелами, автотранспортом, авіаційним, залізничним та водним транспортом: сірчистий ангідрид – 1,3 млн. т; оксиди азоту – 0,3 млн. т; оксид вуглецю – майже 3,2 млн. т., викиди метану – 0,9 млн. т. Все це негативно впливає на здоров'я населення. У той же час показники знешкодження та утилізації шкідливих речовин суттєво зменшились.

Погіршуються і показники забезпеченості населення медичними закладами та медичним персоналом. При цьому темпи зниження останніх показників в Україні є значно вищими, ніж в інших країнах світу. Так, якщо за 90-ті роки минулого століття кількість лікарняних ліжок на 10 тис. населення в Україні зменшилась на 30%, то в наших сусідів – Білорусії та Росії – на 5-14%. І це за умов, що коефіцієнт смертності у нас є вищим, а народжуваності – нижчим. Навіть у сусідній Молдові останні показники є на 20-30% кращими, ніж у нашій державі.

Низькі показники, що характеризують стан здоров'я населення, обумовлені перш за все низьким життєвим рівнем, а звідси і низьким рівнем споживання продуктів харчування (табл. 9.7). Доходи значної частини жителів України є такими, що не перевищують офіційного рівня бідності. В той же час наукою доведено, що за умов, коли прибуток на одного члена сім'ї складає менше 115 грн., вони не можуть задовольнити елементарні потреби без збитків для свого здоров'я.

Добова калорійність у розрахунку на одного жителя знизилась із 3597 ккал у 1990 р. до 2998 ккал – 2008 р.

Все це не могло негативно не позначитись на такому показнику людського капіталу як здоров'я.

Таблиця 9.7

Споживання продуктів харчування одним жителем за рік

Продукти	1990	1995	2000	2005	2008	2008 до 1990,%
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо; включаючи сало і субпродукти в натурі)	68	39	33	39	50,6	74.4
Молоко і молочні продукти (у перерахунку на молоко)	373	244	199	226	213,8	57.3
Яйця, шт.	272	171	166	238	260	95.6
Риба і рибопродукти	17,5	3,6	8,4	14,4	17,5	100
Цукор	50	32	37	38	40,9	81.8
Олія	11,6	8,2	9,4	13,5	15,0	129.1
Картопля	131	124	135	136	131,8	100.6
Овочі та баштанні	102	97	102	120	129,2	126.7
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	47	33	29	37	43,5	92.5
Хлібні продукти (хліб, макаронні вироби у перерахунку на борошно; крупи, бобові)	141	128	125	124	115,4	71.8

Джерело: [401, с. 437].

Негативно на стані здоров'я населення позначається низький рівень фінансового забезпечення сфери. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, якщо на сферу виділяється менше 5-6% ВВП, вона не може ефективно функціонувати. В Україні ж, не дивлячись на те, що і сама абсолютна величина ВВП є низькою, має місце невиконання вказівок вищезазначеної організації.

Для порівняння зазначимо, що, наприклад, у 2001 р. в Італії та Великобританії обсяг ВВП на охорону здоров'я складав по 6,9%, у Франції – 9,9, Німеччині – 10,5%.

Значно погіршилось споживання основних мікро- і макроелементів (табл. 9.8).

То ж не дивно, що і тривалість життя у цих країнах складає чоловіків близько 75 р., жінок – 80-82 р., що на порядок вище, ніж у нашій державі.

Останнім часом в Україні значно знизилась і видатки загального фонду зведеного бюджету в умовних одиницях у розрахунку на одного жителя. Якщо, скажімо, в 1998 р. вони перевищували 30, то в 2001 р. – 15 у.о. Це спричинило значне зниження рівня доступності медичної допомоги, особливо в сільській місцевості, де за останні 5 років мережа лікарень скоротилась на 9,4%, фельдшерсько-акушерських пунктів – майже на 3,2%.

Таблиця 9.8

Рівень споживання мікро- і макроелементів на одну особу за добу

	1990	1995	2000	2005	2008
Протеїн, г	105,3	77,7	73,4	79,7	80,3
Жири, г	124,0	77,1	71,7	89,7	99,5
Кальцій, мг	1362	954	825	927	902
Залізо, мг	25,0	20,2	19,4	20,5	20,3
Ретинол м кг	1863	1217	1004	1156	1112
Еквівалент бета-каротину м кг	1528	1431	1472	1735	1848
Аскорбінова кислота мг	123	98	100	111	115

Джерело: [401, с. 433].

При таких мізерних обсягах фінансування медичної сфери актуальним завданням є забезпечення реалізації Урядом принципів справедливості, рівності, доступності та доцільності у розподілі ресурсів, передбачених Люблінською хартією Європейського бюро ВООЗ (1997) та Програмою ВООЗ «Здоров'я для всіх ХХІ ст. » (1999).

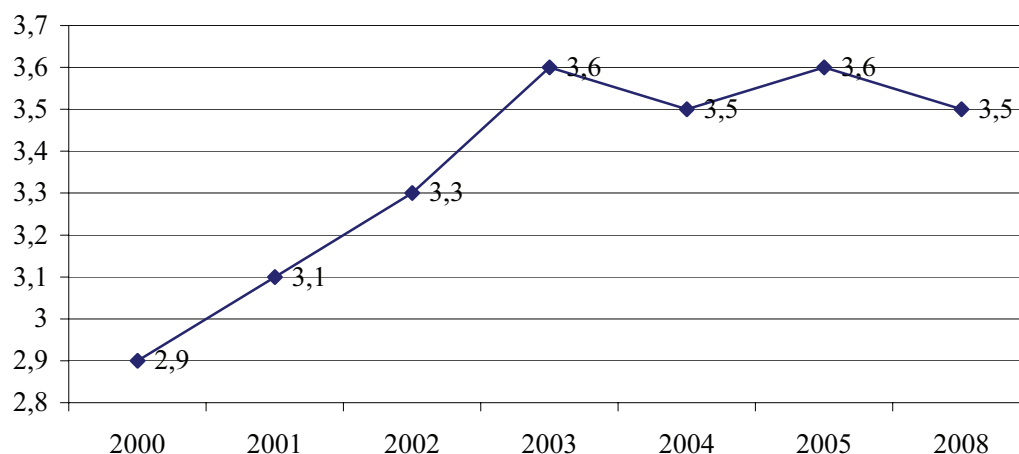

Рисунок 9.9. Динаміка частки ВВП, виділеної на розвиток охорони здоров'я в Україні, %

Низький рівень фінансування медичної сфери діяльності є однією з причин і зниження показника умовного здоров'я. Нині лише 39% населення визнає себе здоровими, тоді як у 1990 р. цей показник складав 62%. Академік В.В. Фролькіс переконував, що потрібно зробити все, щоб в Україні люди не помирали від того, що у них відсутні гроші на лікарські препарати. Цьому мають сприяти заходи і щодо наповнення бюджетів усіх рівнів, і щодо формування багатоканальної моделі фінансового забезпечення медичних закладів: коштів державного і місцевих бюджетів, благодійних фондів, внесків тощо. В останні роки набули розвитку лікарняні каси – громадські благодійні організації, що мають програму надання медичних послуг. Їх діяльність здійснюється на засадах добровільного медичного страхування. Особливо активно вони працюють у Житомирській, Кіровоградській, Миколаївській, Харківській областях.

За цих умов зростає громадський вплив на роботу закладів охорони здоров'я та партнерські відносини між медичними працівниками та пацієнтами.

Важливо також забезпечити можливість раціонально використовувати ресурси та не допустити необґрунтовану диференціацію, яка ще має місце, особливо в регіональному розрізі. Скажімо, витрати на медикаменти на 1 ліжко-день навіть у дитячих лікувально-профілактичних закладах у 2000 р. в Автономній Республіці Крим складала 0,91 грн., тоді як у сусідній Одеській області – більше 3 грн., на харчування –

відповідно 2,3 і 1,6 грн., хоча обидва регіони відносяться до таких, що мають найвищі показники смертності дітей, зокрема першого року життя.

Раціональному використанню ресурсів, виділених на розвиток системи охорони здоров'я, сприяє і запровадження нових технологій, нових видів обслуговування. З 1996 р. обсяг амбулаторно-поліклінічної допомоги населенню зріс з 15 до 80% (завдяки пріоритетному розвитку амбулаторно-поліклінічної ланки). Кількість лікарняних ліжок зменшилась більше, ніж на 30%. Упровадження нових технологій забезпечило на 25% скорочення часу перебування хворого на лікарняному ліжку. Останнім часом у високорозвинених країнах традиційна білизна багаторазового використання витісняється одноразовою. Це забезпечує високу як медичну, так і економічну ефективність. При такому підході знижується безпека занесення інфекції при наданні медичної допомоги, зменшується число ускладнень. За нашими підрахунками, застосування одноразового одягу і білизни в закладах охорони здоров'я України сприяло б економії щорічно не менше 2 млрд. грн., які можна було б використати на зміцнення здоров'я нашого населення, а значить – і людського капіталу в цілому.

Не менш важливою складовою людського капіталу є освіта, інвестиції в розвиток якої окупуються найшвидше. За результатами наших досліджень, на кожну одиницю витрат на освітянську сферу країна отримує до 6 одиниць (грошових) прибутків. Освіта – це одна з найрентабельніших сфер економіки. Якщо в 2001 р. рентабельність у цілому по народному господарству становила 3,8%, у т.ч. промисловості 5,6%, транспорту – 8,8, то освіти – 15,4%.

За останнє десятиріччя у цій сфері відбулись суттєві зміни. Вони торкнулись усіх сторін – від форм власності, механізмів і рівнів фінансування до змісту й освітніх технологій. Зокрема, нині вчитель має право вибирати програму і підручники.

Світовим досвідом доведено, що стійкого економічного розвитку не може досягти та країна, в якій переважає неосвічене населення. Освічена людина в XXI столітті стає найважливішим фактором економічного розвитку. Тому й не дивно, що рівень освіченості є одним із показників, за яким порівнюють соціально-економічний розвиток країн незалежно від величини їх території і

чисельності населення.

Людський капітал включає як загальноосвітній, так і професійний рівні. Від зростання освітнього рівня населення вигоду має як кожний громадянин, так і держава в цілому. Адже чим вищий цей показник, тим активнішу участь він бере у суспільному житті, у підвищенні ефективності виробництва. Тому в усіх розвинених країнах велика увага приділяється освітньому компоненту людського капіталу та пошуку шляхів його зростання. Приміром, щорічне зростання витрат на освіту протягом 80-х років минулого століття у Франції складало 2%, у Канаді – 2,8, у США – 3,6, в Італії – 3,8%.

Україна, на жаль, не має таких можливостей. Обсяги фінансування ще далекі до тих, які навіть передбачені нашим законодавством. Разом із тим, за рівнем цієї складової людського капіталу наша держава ще має непогані показники: майже кожен п'ятий мешканець має повну середню освіту, близько 12% у віці 6 років і старше – вищу освіту. Згідно даних ЮНЕСКО, Україна за рівнем освіти знаходиться у п'ятому десятку серед країн світу, тоді як у 50-х роках вона посідала третє місце.

Разом із тим, слід мати на увазі, що уже багато країн світу переходить до загальної вищої освіти. Скажімо, Японія розробляла програму, у відповідності з якою в 2005 р. близько 95% дорослого населення мало мати вищу освіту. На заводах Форда з числа прийнятих на роботу після 1991 р. 97% мають вищу освіту. Значні зрушення в цьому плані здійснюються і в Україні*. Нині кількість студентів на 10 тис. жителів майже втричі перевищує показник 1990 р. Молодь і сама почала усвідомлювати значення освіти для подальшого свого життя.

Особливо велике збільшення абітурієнтів в останнє десятиріччя було на спеціальностях – управління, економіка, банківська справа, право. Попит зумовив і пропозицію. Практично всі вузи, навіть ті, що не мали ніякого відношення до цих спеціальностей, відкрили відповідні відділення.

Значно підвищилась зацікавленість батьків і в розширенні загальноосвітніх послуг, зокрема з таких дисциплін як іноземна

* Комерційні структури, зарплата в яких значно відрізняється від зарплати в державних, намагаються брати навіть на технічні посади людей з вищою освітою. У світі частка осіб з вищою освітою серед «дітей» удвічі вища, ніж у їх батьків (R. Dobson. Young Russians. Lives and Views. USIA. 1998. September).

мова, комп'ютерна грамотність. Попит підтверджувався готовністю оплачувати додаткові послуги.

Уже до кінця 90-х років суттєво зросло значення освіти у структурі мотивації до накопичення з метою дати дітям хорошу освіту. Останнє вийшло на перше місце.

Це й зрозуміло, адже для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку суспільства, що практично переходить від індустріального до інформаційного стану, потрібно мати 35-40% людей з вищою освітою у співвідношенні до всього працездатного населення. Без цього ніякого змагання, конкуренції у цивілізованому розвитку з іншими державами не витримати. Разом із тим важливою проблемою є ефективність використання фахівців.

Останнім часом змінюється парадигма освіти: від освіти «на все життя» – до освіти «протягом усього життя». Однак рівень використання фахівців з вищою освітою в Україні недостатній: не подолані негативні тенденції, які мали місце у 80-х роках минулого століття, коли близько 40% осіб з вищою освітою працювали не за спеціальністю; зайняті спеціалістами з вищою освітою робочі місця нерідко вимагали більш низького рівня освіти. За даними обстежень робочої сили, не за спеціальністю працює: 70% осіб з вищою освітою в сфері фізичних, математичних і технічних спеціальностей; 46 – фахівців біологічних, агрономічних і медичних напрямів; 76 – прикладних і технічних.

Досить низьким є і рівень оплати праці у даній сфері. При середньомісячній зарплаті, приміром, у 2005 р. в цілому по економіці 806 грн. – у промисловості вона становило 967, тоді як в освіті 641 грн. (до речі, в охороні здоров'я ще нижче – 517 грн.). Тут не зайве нагадати, що ще наприкінці XIX століття оплата праці освітян була у 2,3 рази більшою, ніж працівників промисловості. Навіть у 1940 р. вона була на рівні промислових працівників. Це забезпечувало залучення в школи творчих особистостей, висококваліфікованих спеціалістів, що, безперечно, позитивно впливало і на формування людського капіталу.

Фондоозброєність працівників сфери освіти, як і рівень оплати праці, значно відстає від галузей матеріального виробництва. І до цього часу об'єкти освіти не вважаються

важливими складовими економіки країни. Менше половини учнів навчається у закладах, збудованих упродовж останніх двох-трьох десятиріч.

Однак потрібно не лише збільшувати обсяги капітальних вкладень у дану сферу, а й постійно вдосконалювати їх структуру, зокрема збільшувати частку витрат на придбання навчального обладнання, щоб забезпечити підвищення рівня підготовки кадрів, сприяти входженню освіти у Європейський простір. З метою максимальної інтеграції в Європейський освітній простір необхідно трансформувати нашу освіту відповідно до Болонської декларації, яка передбачає: впровадження двоступеневої системи підготовки фахівців (бакалаври, магістри); розробки стандартів вищої освіти; вдосконалення переліку напрямів і спеціальностей, за якими ведеться підготовка спеціалістів; удосконалення системи оцінювання знань студентів за так званою Європейською кредитно-трансфертною та акумулюючою системою (ECTS)*; поліпшення якості освіти за рахунок удосконалення її методико-матеріальної забезпеченості. Країни – ініціатори процесу з метою вирівнювання рівнів і якості освіти в окремих країнах передбачають організувати незалежні від урядів і міжнародних організацій акредитаційні агентства. А враховуючи, що рівень підготовки кадрів у значній мірі залежить від ресурсного (фінансового, матеріально-технічного, кадрового) потенціалу, то зміцненню останнього має бути приділена максимальна увага. При цьому не слід забувати, що розвиток освіти, і вищої зокрема, як зазначає М. Ф. Гловатий, сприяє збереженню соціальної стабільності суспільства, оскільки тисячі молодих людей, які потенційно мали б нині поповнювати маргінальні прошарки суспільства, вчаться, перебувають під контролем не лише вузівських колективів викладачів, а й держави, суспільства.

Разом із тим Болонська декларація передбачає бережливе ставлення до існуючого різноманіття національних систем, зокрема, типів навчальних закладів, напрямів і видів підготовки кадрів, змісту навчальних програм тощо. В документі підкреслюється, що це різноманіття має бути розумно збережено.

* Кредитно-модульна система навчання ґрунтується на системі залікових одиниць та є механізмом, що дозволяє кількісно оцінити у прийнятних умовних одиницях обсяг одержаних знань і певною мірою впливати на якість підготовки фахівців.

Однак підготовка фахівців у вищих навчальних закладах має відповідати потребам європейського ринку праці, бути такою, яка б забезпечила можливість будь-якому студенту здобути чи продовжити навчання у вузах європейського освітянського простору, а випускнику вузу – працевлаштуватись у будь-якій країні. Тобто ця система передбачає зближення національних систем освіти за освітнім рівнем, активізувати європейську зону освіти, поширити європейську модель освіти у світовому масштабі на основі прийняття порівняльної системи освітніх ступенів.

Для забезпечення належної якості професійно-освітньої підготовки робочої сили ця система пропонує запроваджувати систему «освіти протягом усього трудового життя».

Українська вища школа мала багато позитивного у своєму розвитку. Її потенціал неухильно зростає. Нині мережа вищих навчальних закладів нараховує понад 1000 вузів I-IV рівнів акредитації, кількість студентів у розрахунку на 10 тис. населення – 565. Проте останнім часом, особливо в умовах швидкого нарощування мережі недержавних закладів, суттєво знизилась якість підготовки кадрів. Триває тенденція випереджувального збільшення масштабів підготовки економістів і юристів. Вища школа не адекватно реагує на потребу галузей економіки у спеціалістах, а тому, як зазначалось вище, значна частина випускників не може працевлаштуватись за обраним фахом.

Дещо відрізняється структура підготовки фахівців в Україні від європейських держав. Якщо у більшості європейських країн – дво- та триступенева система підготовки фахівців з вищою освітою, то в Україні – чотириступенева. Відомо, що ініціаторами Болонської декларації були Франція, Великобританія, Італія та Німеччина. Однак і в цих країнах відсутня спільність підходів до підготовки кадрів за рахунок відмінностей у програмах, структурі та термінах підготовки фахівців.

Тому, на наш погляд, українська вища школа все більше має діяти за принципом «чужого навчатись, свого не цуратись». Зберігаючи все краще, що було в нашій освітній системі, одночасно слід взяти на озброєння нові технології, більш досконалу структуру, у тому числі в підготовці кадрів. Цьому має сприяти стажування за кордоном викладачів вузів України. До

цього часу дуже малою є питома вага викладачів, які стажуються за кордоном. У 2000-2002 рр. їх кількість складала майже 4%.

Підготовка кадрів у контексті Болонської декларації має все більше орієнтуватись на гуманістичні принципи, готувати фахівців до діяльності в оточенні різноманітних культур. У цих умовах підготовка має здійснюватись з урахуванням таких принципів як толерантність, еластичність, відкритість до сприйняття інших цінностей.

Освіті, зокрема вищій, у XXI столітті належить роль не лише виконання функції – трансляції знань і культури між поколіннями. Їй належить і роль стати засобом створення новацій для потреб динамічно змінюваного світу. Тому й не дивно, що кількість тих, хто має вищу освіту, постійно зростає (табл. 9.9).

Таблиця 9.9

**Динаміка чисельності населення у віці 10 років і старше
в Україні з вищою освітою (на 1000 осіб)***

Показник	1959	1970	1979	1989	2001	2001 до 1959, %
Обидві статі – осіб						
з них мають освіту:						
повну вищу	21	40	65	95	129	108
базову вищу	-	-	-	-	7	-
неповну вищу	55	79	119	179	177	122
чоловіки – осіб						
з них мають освіту:						
повну вищу	25	47	74	102	131	106
базову вищу	-	-	-	-	7	-
неповну вищу	58	81	115	164	148	90
жінки – осіб						
з них мають освіту:						
повну вищу	18	34	58	90	128	110
базову вищу	-	-	-	-	7	-
неповну вищу	53	78	122	190	201	148

Джерело: [330, с. 2].

Однак підготовку висококваліфікованих фахівців у вищій школі не можливо забезпечити без модернізації середньої школи. Останнім часом суспільно-економічні процеси розвитку країн та і світу в цілому диктують зміну освітньої парадигми. Щоб людина могла вільно переміщуватись в освітньому просторі, необхідна ефективна взаємодія різних типів освітніх закладів, узгоджена і стикована освітня програма, починаючи зі школи, професійно-

технічного училища і вищого навчального закладу.

У певній мірі цьому має сприяти і впровадження профільного навчання. Останнє є свого роду кроком на шляху модернізації освіти. Перевагою профілізації є можливість більш повно враховувати інтереси та нахили учнів, варіативні освітні програми, поглиблене вивчення ряду предметів.

У відповідності зі впровадженням профільного навчання всі навчальні предмети поділяються на:

- базові;
- профільні;
- елективні (за вибором).

Проте останнім часом проглядається тенденція направлення профільного навчання у старших класах у бік вищого навчального закладу, не дивлячись на те, що завдання профільного навчання – це соціалізація підлітків, забезпечення для них шляхом отримання можливості знайти достойне місце на ринку праці, що не передбачає обов'язкової вищої освіти. Разом із тим загальноосвітні заклади намагаються відшукати нові орієнтири свого розвитку, враховуючи, безперечно, і світовий досвід у цьому плані.

Відомо, що у більшості країн Європи учні до 6-го року навчання мають однакову підготовку. До 7-го року він визначається у виборі академічного чи професійного навчання.

У США профільне навчання у часі організовується в останні 2-3 роки навчання за напрямками: академічний, загальний, професійний. Варіативність освітніх послуг здійснюється за рахунок розширення спектра різних курсів за вибором.

У англomовних країнах реалізується два види профільного навчання – академічний і неакадемічний. У Франції та Німеччині – по 3. У першій ними є: природничо-науковий, філологічний і соціальні науки; у другій – мова – література – мистецтво; соціальні науки і третій напрям – математика – точні науки-технологія*. Нині вузи у світі є генераторами нових технологій.

Сама організація профільної підготовки коливається від достатньо жорсткого фіксованого переліку обов'язкових

* У світі підготовці фахівців в області технологій надається важливе значення. Так, Білл Гейтс подарував Кембриджському (Великобританія) університету 200 млн. дол. США на стипендії для студентів технологічного відділення, що допомагає комплектувати наукові кадри з усього світу; прискорювати науково-технічний прогрес.

наукових курсів (французька і німецька моделі) до можливості вибору із багатьох курсів (англійська та американська моделі).

Врахування світового досвіду дозволить підняти рівень підготовки кадрів.

Розвиток освіти, зростання освітнього рівня залежить від обсягів фінансування даної сфери діяльності. Розмір державних витрат на розвиток освіти визначається перш за все законодавчою базою. Однак в Україні Закон про освіту стосовно фінансового забезпечення не виконується. Адже ним передбачається виділення на розвиток цієї сфери не менш 10% ВВП, а виділяється значно менше.

Не дивлячись на те, що видатки Зведеного бюджету на освіту за 2000-2009 рр. збільшились у 9,4 раза вони ще залишаються дуже низькими у порівнянні з іншими країнами і потребують суттєвого збільшення (табл. 9.10).

Таблиця 9.10

Обсяг фінансів на освіту у країнах ЄС, % до ВВП та загальних державних витрат

Країна	ВВП	Загальні державні витрати	Країна	ВВП	Загальні державні витрати
Данія	8,1	13,1	Португалія	5,8	11,7
Фінляндія	7,5	12,2	Швеція	8,3	12,2
Нідерланди	5,1	9,8	Польща	7,5	24,8

Таким чином, із метою реалізації Європейської моделі вищої освіти необхідно забезпечити:

- якісне оновлення змісту освітніх програм;
- розширення можливостей для отримання освіти дорослими;
- покращення доступності освіти для всіх верств населення;
- подолання нерівності у можливостях здобути освіту, шляхом зниження диференціації в доходах населення;
- оптимальне співвідношення підготовки фахівців I-II та III-IV рівнів акредитації;
- зростання якості освіти та ефективного використання фахівців;
- підвищення виховної ролі вузів. Адже, як сказав відомий педагог Г. Ващенко, «знання без виховання – це тіло без душі».

9.4. Основні функції податкового управління у контексті соціальних реформ

Роки радикального реформування економіки України супроводжувались падінням рівня життя основної частини населення та концентрацією доходів і багатств у руках відносно вузького кола суспільства. Одночасно відбулось різке розширення спектра пропонованих послуг, у рамках бюджетного процесу конструювались різні сценарії соціальних реформ. У реалізації останніх важлива роль належить податкам. Податки, як стверджує П.В. Мельник, – це законодавчо оформлена, примусова форма отримання державою частки вартості валового внутрішнього продукту, фінансовий гарант ефективного виконання державою перш за все її суспільних функцій економічного розвитку.

М.М. Алексеєнко ще в ХІХ столітті відзначив, що податок – це один із елементів розподілу та перерозподілу, при цьому підкреслюючи, що запровадження, справляння та використання податків є однією з функцій держави. Тобто податки – це обов'язкові платежі фізичних і юридичних осіб до бюджетів органів самоврядування різних рівнів. Разом із тим будь-який податок, крім фіскальної і регулюючої функції, відіграє важливу соціальну. А тому податки варто розглядати як важливу соціально-економічну категорію. Сплата податків, зборів сприяє, з одного боку, зменшенню сімейного бюджету, а з другого, забезпечує реалізацію суспільно-соціальної функції. Адже оплата державних благ – єдине можливе використання податкових надходжень. Саме податкова система, як уже зазначалось, є основним джерелом формування бюджетних ресурсів. Податкові платежі, зокрема непрямі, є одним із важливих економічних методів регулювання економіки: акцизні збори, митні платежі та ПДВ. Останній введено в Україні в 1992 р. До речі, цей податок існує у більшості країн світу, хоча його величина у різних країнах різна. Скажімо, в Німеччині він складає 15%, у Данії – 25, а в Україні – 20^{*}. Не дивлячись на те, що Верховна Рада Закон «Про

^{*} У червні 2004 р. цей податок Верховною Радою знижено до 15%. І це позитивний момент. Адже в результаті такого підходу для кожного суб'єкта господарювання – це збільшення їх реальних доходів. Разом з тим сплата податку сприяє задоволенню суспільних потреб, у тому числі соціальних.

податок на додану вартість» прийняла через 5 років після його введення, він і на сьогоднішній день не є досконалим. Із часу запровадження Закону «Про податок на додану вартість» він поступово втрачає свою бюджетно-формууючу роль. Частка надходжень податку в обсязі ВВП постійно знижується (з 7,3% у 1998 р. до 4,8% у 2003 р.), і поряд з цим накопичувались борги бюджету перед суб'єктами господарювання з відшкодування ПДВ, обсяги яких протягом 2001-2005 років коливались від 2 до 3 млрд. грн. У 2003 р. із Державного бюджету відшкодовано податку майже у 1,8 раза більше, ніж у 2002 р. При цьому товарна структура українського експорту протягом сталого періоду не зазнає значних змін. У той же час зменшується база для фінансування соціальної сфери. Весь тягар сплати лягає на споживача кінцевого продукту. В результаті він (споживач) може менше спожити послуг соціальної сфери. А, як відомо, зменшення попиту веде до зниження пропозиції. Тобто цей податок впливає на розвиток соціальної сфери. А тому даний закон потребує вдосконалення.

То ж не дивно, що Президентом України 9 квітня 2004 р. було внесено на розгляд Верховної Ради проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих поточних та окремих реєстраційних рахунків платників податку на додану вартість», в якому передбачено комплекс заходів, спрямованих на зниження податкового тиску на суб'єктів господарювання та удосконалення податкового адміністрування податку шляхом одночасного введення системи податкових поточних рахунків із спеціальним режимом використання, запровадження касового методу обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту, автоматичного відшкодування податку, а також поетапного зниження ставки податку.

До непрямих податків відноситься й акцизний збір, який, як правило, встановлюється на високоприбуткові або монопольно вироблені товари і які не є товарами широкого вжитку. В Україні порівняно з іншими країнами акцизні збори відносно невисокі. Так, приміром, у Росії акцизний збір на бензин до 2003 р. включно був у 4 рази, у Польщі – у 6 разів є вищим, ніж у нашій державі. Обстоюючи застосування низьких ставок зборів в Україні, фахівці стверджують, що підвищення цих ставок призвело б до різкого зростання ухиляння від оподаткування, а

відтак – зниження рівнів податкових надходжень що, безперечно, звужує базу розвитку соціальної сфери.

У народі говорять, що держава через податкову систему може або підтримати підприємство, або знищити його. Адже головною метою податку є підтримка товаровиробника. Високі акцизні ставки можуть зробити неконкурентоспроможними окремі види товарів, у результаті чого підприємство банкрутує, поле податкове зменшується.

Зростання кількості таких підприємств зумовлює зменшення надходжень до бюджету. А тому, вдосконалюючи систему оподаткування, слід забезпечити оптимальне поєднання інтересів держави і запитів товаровиробників, держави і потреб соціальної сфери.

Саме з цим видом податків пов'язане надання державою окремим підприємствам пільг, у результаті чого зменшуються надходження до державного бюджету, погіршуються можливості фінансового забезпечення галузей соціального призначення.

У багатьох країнах існує податок на нерухомість (на власність), який є важливим регулятором економіки, стабільним джерелом доходів бюджетів різного рівня. На наш погляд, введення такого податку в Україні компенсувало б ті втрати, які має держава в результаті надання обґрунтованих пільг окремим суб'єктам господарювання. Однак, як свідчить досвід ряду країн із соціально орієнтованою ринковою економікою, запровадження чи скасування будь-якого податку є не лише фіскальним інструментом бюджетної політики, а й потужним засобом стимулювання як виробництва, так і споживання. Скажімо, високі ставки податку на додану вартість у малому бізнесі обумовлюють високі ціни на товари, зниження їх конкурентоспроможності на ринку, зменшення надходжень до бюджетів.

Позитивний вплив на розвиток соціальної сфери, а через її розвиток на соціальний захист населення має пільгове оподаткування тих товаровиробників, які надають суттєву (спонсорську) допомогу об'єктам освіти, охорони здоров'я, підтримують розвиток культури. Тобто заслуговує на увагу система надання пільг юридичним і фізичним особам, які спонсорують заклади соціальної сфери. Разом із тим ми підтримуємо тих авторів, які вважають, що пільги мають

надаватись не окремим підприємствам, а товарам чи послугам, які мають важливе соціальне значення. У цьому плані, на наш погляд, заслуговує на увагу досвід Росії, де спеціалісти, науковці запропонували прийняти закон, у відповідності з яким ресурси, що вкладаються в реалізацію нових технологій, закінчення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт не підлягали б декларуванню протягом ряду років. Особливо необхідним такий підхід є нині, коли соціальна сфера, зокрема такі її галузі як освіта, охорона здоров'я, культура, наука знаходяться в тяжкому перш за все фінансовому стані. Частка податкових надходжень, скажімо, у 1999 р., направлена на соціально-культурні заходи, склала 41,6%, у тому числі на освіту – 14,6, охорону здоров'я – 11,7, культуру, мистецтво і засоби масової інформації – 1,8%. Це значить, що стан цих галузей, рівень їх розвитку та задоволення потреб населення у відповідних послугах перш за все залежить від величини надходжень до бюджету.

Разом із тим, система оподаткування має бути адаптована до діючих у державі форм власності та методів державного регулювання економічного розвитку. Однією з проблем, яка стоїть нині перед Україною, – це легалізація прибутків. За даними Світового банку, ВВП на душу населення у нашій державі складає 2,5 тис. дол., що в два з половиною рази вище офіційної статистичної інформації. А це значить, що основна частина економіки знаходиться «в тіні», з якої податки не сплачуються, а відтак і відсутні ресурси для розвитку соціальної сфери.

Легалізації економіки, як важливої передумови поповнення дохідної частини бюджету, забезпеченню відповідного фінансування перш за все захисних статей бюджету, має сприяти подальше вдосконалення податкової системи. Зниженню частки тіньової економіки, а, значить, і неплатників податків, як свідчить досвід інших країн, сприяє здійснення податкової амністії. Так, амністія, проведена у штаті Арканзас США, дозволила зібрати більше 2 млрд. дол. У результаті проведеної в 1998 р. податкової амністії в Туреччині з тіньового обороту вийшло 20 млрд. дол. Однак наша держава не може претендувати на суттєве збільшення бюджетних доходів у результаті проведення легалізації. В Україні ж всі запропоновані проекти податкової

амністії передбачали вилучення податкових платежів із легалізованих сум. Легалізація економіки має бути направлена перш за все на формування такої податкової політики, яка сприяла б виконанню державою своїх різноманітних функцій, поступальному розвитку усіх галузей економіки, забезпеченню оптимального співвідношення між прямими і непрямими податками, приведенню податкової системи у відповідність до міжнародних стандартів, підвищенню відповідальності платників податків за своєчасність і повноту сплати. Останнім часом все більше можна чути, що податкове навантаження має бути знижено. Підтримуючи такий підхід, слід зауважити, що воно (зниження) не має негативно позначитись на формуванні необхідного обсягу фінансового капіталу. Величина втрати ефективності, як стверджують фахівці, пов'язана з будь-якими податковими змінами, як правило, обумовлюється двома факторами: величиною початкової ставки оподаткування та ступенем реакції бази оподаткування на зміну в ставках оподаткування. Вартість ефективності тим вища, чим більша початкова ставка податку і чим сильніше база оподаткування реагує на зміну ставки оподаткування. Взяті разом ці два фактори визначають граничну (маржинальну) соціальну вартість податкових коштів тобто: у що економіці обходиться мобілізація додаткової гривні доходів.

Звідси гармонізація системи оподаткування і розвитку соціальної сфери передбачає подальше посилення стимулюючої й регулюючої ролі податкової системи, яка має сприяти розширенню виробництва та підвищенню його ефективності як передумови розвитку соціальної сфери. А податкова політика в цьому плані має сприяти: розвитку підприємництва у виробництві продукції, оскільки розвиток підприємства сприяє зміцненню фінансово-економічного стану підприємства різних форм власності; видів і галузей діяльності, які мають стати основним джерелом зростання обсягів та поліпшення структури виробництва, його дохідності, а отже, основним джерелом зростання обсягів платежів до бюджетів; установленню взаєморозуміння з платниками податків, оскільки тісні контакти податківців із ними є необхідною умовою повноти сплати податків, зборів, обов'язкових платежів; мобілізації додаткових коштів до бюджетів різного рівня.

Іншими словами, податкова система, щоб сприяти реалізації соціальної функції держави, має бути гнучкою.

В умовах, коли відбувається зміцнення інституту самоврядування, особливо необхідно реформувати систему місцевих податків і зборів, суттєво підвищити їх значення і роль. Потребує перегляду їх перелік з урахуванням місцевих умов життя це підтверджує, що практично у кожному регіоні, навіть адміністративному районі є об'єкти оподаткування, які могли б поповнити доходи місцевих бюджетів, зокрема за рахунок запровадження податків із цільовим використанням одержаних коштів (збори за прибирання та освітлення вулиць, за збирання сміття, впорядкування місць відпочинку тощо)*. Разом із цим останнє потребує прийняття ряду законодавчих актів, які б регулювали податкові права органів місцевого самоврядування.

В цілому ж формування податкової політики в умовах зміцнення інституту самоврядування має здійснюватись на наступних принципах:

– *принцип децентралізації*, який передбачає здійснення децентралізації шляхом переведення частини регіональних повноважень і відповідальності місцевому самоврядуванню як більш низькому та більш адекватно оцінюючому соціально-економічну кон'юнктуру на конкретній території; переведення

* Нині в Україні існують наступні місцеві податки і збори:

місцеві податки:

- податок з реклами;
- комунальний податок;
- податок із продажу імпортованих товарів.

Місцеві збори:

- готельний збір;
- збір за паркування автотранспорту;
- ринковий збір;
- збір за видачу ордера на квартиру;
- курортний збір;
- збір за участь у бігах на іподромі;
- збір за виграш на бігах на іподромі;
- збір з осіб, що беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі;
- збір за право використання місцевої символіки;
- збір за проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу та лотерей;
- збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі і сфери послуг;
- збір із власників собак.

Згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 26) до складу повноважень рад базового рівня належить право надавати пільги за місцевими податками та зборами у вигляді повного або часткового звільнення від їх сплати певних категорій платників або відстрочки у сплаті місцевих податків і зборів.

частини державних закладів у ринковий сектор з одночасним зменшенням прямого державного втручання в економіку регіону; суть якого полягає у зміцненні центрів прийняття рішень у бік більш дрібних суб'єктів ринку;

– *принцип субсидіарності*, який передбачає, по-перше, виділення певних фінансових ресурсів (субсидій) для вирішення певних задач соціально-економічного розвитку та реалізації основних функцій держави; по-друге, субсидіарність можна розглядати як додаткову відповідальність. Реалізація даного принципу має забезпечити спільну відповідальність різних рівнів влади щодо обов'язків держави перед суспільством;

– *принцип партнерства* полягає у забезпеченні повноправної участі різних рівнів державної влади в управлінні.

Як свідчить практика, реалізація цих принципів дозволить розширити існуючі і забезпечити пошук нових можливостей підвищення обсягів податкових доходів місцевих бюджетів; побудувати систему податкових заходів, спрямованих на стимулювання економічного розвитку; збільшення податкового потенціалу.

Ще в 55 р. до н.е. Цицерон підкреслював, що бюджет будь-якої держави має бути збалансованим, скарбниця мусить постійно поповнюватись, а державний борг має скорочуватись. І в забезпеченні цього неабияка роль відводиться податковій системі*, яка направлена на розв'язання економічних і соціальних проблем. Адже податки дозволяють створити відповідний виробничий потенціал, який дозволяє: забезпечити динамічний розвиток продуктивних сил регіону; сформуванню в організаційно-економічній взаємодії відносини інвесторів держави з приводу доходів; прискорити соціально-економічний розвиток регіону і на цій основі підняти економічний потенціал держави, життєвий рівень населення, забезпечити рівноправне членство регіону, держави у глобальній економічній системі.

Таким чином, основними рисами податкової політики є: визначення стратегічних і тактичних цілей розвитку податкових відносин (співвідношення прямого і непрямого оподаткування, віднесення основного тягаря на виробників чи споживачів,

* Податкова система – це сукупність податків, зборів, принципів, форм і методів їх встановлення, змін і заходів щодо забезпечення сплати податків.

формування менталітету платників податку тощо); наявність установленої системи науково-економічного обґрунтування прийнятих рішень; тісний зв'язок з бюджетною політикою; встановлення порядку заходів, які приймаються державою в частині змін податкових відносин та ін. Не дивлячись на те, що, як зазначалось вище, податки виконують найрізноманітніші функції. Однак в Україні до цього часу система оподаткування, в основному, зосередила свою діяльність на фіскальній функції, не сприяючи соціально-економічному розвитку. Від цього особливо потерпає підприємництво. Можна зазначити, що податкова система в нашій державі характеризується цілим рядом фундаментальних недоліків. Серед останніх можна виділити:

- нерівномірність податкового навантаження на платників податків;
- велика кількість різноманітних податків і зборів (нині в Україні діє 23 загальнодержавних і 16 місцевих податків і зборів);
- постійна зміна законодавчої бази з питань оподаткування;
- відсутність диференційованого підходу до рівня оподаткування господарюючого суб'єкта залежно від виду діяльності, стану його економічного розвитку та фінансових результатів діяльності тощо.

У цілому недоліки податкової системи полягають у тому, що використання нарахованих у залежності від виручки підприємств податків характеризується сильною викривленою дією; окремі податки дублюють один одного; податкова система підриває нормальні умови конкуренції внаслідок наявності численних податкових пільг і звільнень; має місце безвідповідальність за ухилення від сплати податків.

Світова практика свідчить (маючи при цьому серйозне економічне обґрунтування), що податковий прес, скажімо, природної ренти набагато перевищує загальний рівень податкового навантаження. Розміри соціальних ресурсів у видобувній сфері явно не відповідають величині реалізованої тут ренти.

Високий податковий тиск практично знищує оборотний капітал господарюючого суб'єкта, чим практично позбавляє його коштів не тільки для розширеного відтворення, а й навіть для простого відтворення авансованого капіталу. Цим самим податкова система сприяє розвитку бартерних операцій, низького

рівня залучення інвестицій, процвітання «тіньової» економіки.

Нині податкове законодавство практично направлено на обґрунтування отримання штрафів, а не на забезпечення чітких правил гри з регіональними суб'єктами господарювання. В результаті до цього часу не досягнуто взаємодії держави і суб'єкта господарювання в процесі збору податків і наступного їх використання для розв'язання перш за все соціальних проблем.

Тому і сьогодні гострою залишається проблема реформування* податкової системи, яка у своїй основі є деструктивною, такою, що не відповідає принципам та засадам перехідної економіки, її системному оновленню. Податкова система не націлена на реалізацію структурних завдань та завдань інноваційного розвитку. Реалізація останнього не можлива без фінансового оздоровлення соціальної сфери.

Серед функцій, які виконують податки, важливе місце у

* Характерною рисою розвитку податкових відносин в Україні в останнє десятиріччя є постійне податкове реформування. З одного боку, реформу можна розглядати як позитивне явище – достатньо динамічні зміни економічної ситуації об'єктивно вимагають змін у податковій системі. Світова практика свідчить, що більшість країн періодично вносять певні зміни у податково-бюджетну систему. Причиною цього є і необхідність підвищення функції податків з метою покращення фінансового забезпечення бюджету; надання окремим виробничим структурам додаткових фінансових стимулів для розвитку економіки тощо. Скажімо, у США уже понад 15 років здійснюється реформування бюджетно-податкової політики, в ході якого докорінно переглянуто прибуткове оподаткування населення і корпорацій. Зокрема, знижена максимальна ставка податку на прибуток з 46 до 36%, уведені прискорені норми амортизації основного капіталу при стимулюванні вкладень у його виробничу частину, введені знижки, стимулюючі розгортання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у промислових лабораторіях. Реформуючи податкову систему, уряд США прагнув згладити диспропорції в оподаткуванні корпорацій різних галузей, поставити всіх у відносно рівні умови. Одночасно здійснювався пошук додаткових джерел доходів у федеральний бюджет, альтернативних прибутковому податку з населення. Заходи такого рівня забезпечували розв'язання фінансових задач, не викликаючи негативних соціальних процесів.

У Німеччині яка відноситься до країн із складною і жорсткою регульованою податковою системою встановлені правила, що регулюють усі пов'язані з податками питання, які стосуються порядку оподаткування, починаючи від установа бази оподаткування, стягнення податків і закінчуючи питанням заходів виконання, виключаючи несудові оскарження та застосування Закону про грошові штрафи за податкові порушення. Особлива увага тут надається питанням, пов'язаним з обов'язковим наданням податкової декларації і обов'язковістю ведення бухгалтерського обліку. Однак нестабільність податкової системи має і ряд негативних моментів. Серед останніх – неможливість прогнозованості податкових відносин; практичного підлаштування податкових змін під зміни в економічній ситуації тощо. В цілому аналіз наявної інформації у сфері реформування податкової системи свідчить про відсутність в Україні продуманої, науково обґрунтованої податкової політики.

високорозвинених країнах, зокрема з соціально-орієнтованою економікою, посідає саме соціальна. Жан Батіст Кольбер, який увійшов в історію Франції як податковий реформатор при Людвігу XIV, відмічав, що мистецтво оподаткування зводиться до того, щоб «висмикнути в гусака як можна більше пір'я, але, щоб гусак при цьому якомога менше шипів». А це значить, що податки мають бути такими, щоб не підривати стимулів до економічної діяльності, сприяти виконанню ними соціальної функції.

Аналіз же даних свідчить, що в Україні найбільше навантаження по формуванню бюджету припадає на громадян, чий середньомісячний дохід не перевищує 400 грн. Звідси можна зробити висновок, що нинішня податкова система у нашій державі ще не виконує свою соціальну функцію. У той же час у приватизованому секторі резидентів, як свідчить статистика, держава збирає лише 30-40% тих податкових сум, які вона раніш збирала.

Соціальна функція податкової системи передбачає реалізацію принципу соціальної справедливості, створення фінансової бази для функціонування соціальної сфери, для забезпечення державного соціального забезпечення. Соціальна функція направлена на розвиток малого підприємництва та забезпечення зайнятості населення. Іншими словами, податкова система має сприяти розвитку соціальної сфери та соціальному захисту населення.

Державні видатки в Україні залишаються незначними. Якщо, приміром, у Франції, Данії, Швеції вони значно перевищують 50% ВВП, то в Україні менше 30%. При цьому, має місце тенденція до зниження частки видатків. Так, якщо у 1998 р. всі видатки склали 30,4% ВВП, у 2000 р. – 27,8%. У той же час за величиною податкових доходів у ВВП Україна майже не відрізняється від інших країн. Так, в Україні в 2000 р. вони склали 31,8% ВВП. Для порівняння зазначимо, що в Росії ця цифра становила 34, Польщі та Словаччії – по 35,3, а в Туреччині – навіть 21,3%. Освіта, охорона здоров'я, культура та мистецтво нині в основному фінансуються із місцевих бюджетів. Загальна сума доходів місцевих бюджетів постійно зростає.

Однак спостерігаються значні регіональні відмінності величини місцевих бюджетів. Дослідження розвитку соціальної

сфери на регіональному рівні дозволило виділити багато специфічних для перехідного періоду проблем. Різка трансформація економічного простору суттєво позначилась на міжрегіональному рівні. Так, середньорічні доходи одного жителя м. Києва і Тернопільської області майже кратно відрізняються між собою. Результати наших досліджень засвідчили, що там, де економічні показники є кращими, як правило, більшими є і надходження до бюджету та обсяги фінансів, які направляються на розвиток соціальної сфери.

Так, Зведений бюджет України у 2002 р. від платників податків м. Маріуполя отримав 437,5 млн. грн. при запланованих 257,2 млн. Це дозволило місту на розвиток охорони здоров'я направити 55 млн. грн., освіти – 54, культури – 5,3, фізичної культури і спорту – 1,5, на соціальний захист – 5,6 млн. грн.

Територіальним відмінностям податкових надходжень – бази для розвитку соціальної сфери сприяє і Бюджетний кодекс України, який не лише визначив, а й закріпив конкретні джерела доходів за місцевими бюджетами. Це дозволило спрямувати зусилля на збільшення надходжень і на посилення ефективності використання бюджетних коштів на місцевому рівні. Органи ж місцевого самоврядування отримали реальні стимули до нарощування своїх фінансових ресурсів. Кодекс визначає склад доходів місцевих бюджетів. Так, у відповідності з цим кодексом до бюджетів міст Києва і Севастополя зараховується 100% загального обсягу прибуткового податку з громадян, що збирається на території цих міст.

До бюджетів міст республіканського та обласного значення зараховується 75% загального обсягу прибуткового податку з громадян, що збирається на їх території.

До бюджетів же міст районного значення, сіл, селищ чи їх об'єднань зараховується лише 25% від загального обсягу прибуткового податку з громадян, що справляється на цій території. А звідси і відсутність ресурсних можливостей цих територій для розвитку соціальної сфери як і зацікавленості місцевих органів влади у зборі податків.

Спостерігаються значні відмінності у величині надходжень податків і платежів до бюджетів усіх рівнів на душу населення. Якщо у 2008 р. у цілому по Україні їх прийняти за 100%, то у Тернопільській області цей показник склав 29,5%,

Миколаївській – 58,8, у Києві – 491,3. У ранжованому ряду першу п'ятірку за цим показником склали м. Київ, Дніпропетровська Полтавська, Харківська і Донецька області (рис. 9.10).

Податкові надходження у розрахунку на 1 грн. валової доданої вартості у Закарпатській, Тернопільській, Херсонській, Волинській областях не перевищують 65% середнього показника по Україні. А диференціація регіонів за обсягами податкових надходжень на душу населення перевищує 14 разів.

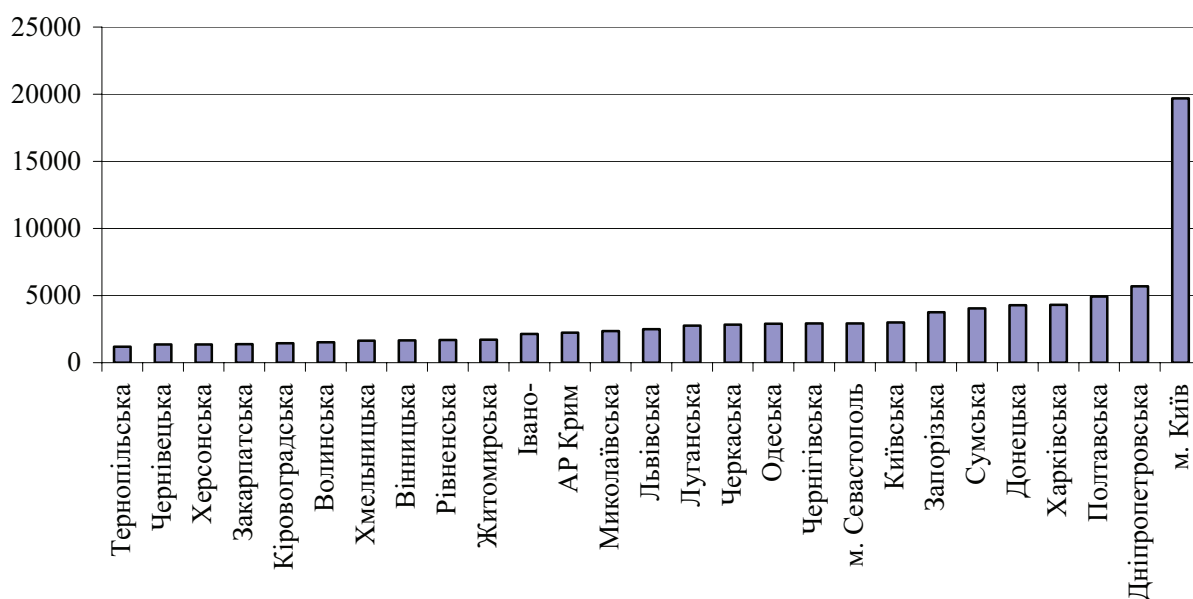

Рисунок 9.10. Надходження податків і платежів до бюджету усіх рівнів на одну особу, 2008 р.

Основним джерелом місцевих бюджетів, як відомо, є прибутковий податок, величина якого залежить від нарахувань і виплаченої зарплати. При цьому в регіональному розрізі спостерігається значна диференціація в оплаті праці, а також її (диференціації) зростання. Якщо у 1995 р. у м. Києві середньомісячна зарплата працівників перевищувала середньомісячний показник по Україні на 37%, а в Закарпатській області на 32% була меншою, у 2005 р. перевищення у тому ж м. Києві складало 63,0%, а в Тернопільській області – на 31,4% зарплата була нижчою від середньоукраїнського показника, то уже в 2008 р. перевищення зарплати у м. Києві склало 70,2%, а зменшення середньомісячної зарплати у Тернополі – 27,3%.

Низькою в Україні є частка зарплати у ВВП. Нині вона складає лише 5-12% ВВП, що майже у 5-14 разів менше світового

стандарту. Тому для збільшення надходжень перш за все до місцевих бюджетів, слід збільшити рівень оплати праці. У США, наприклад, мінімальна годинна зарплата встановлена на рівні 5,25 дол. За порушення цього рівня оплати праці роботодавець сплачує штраф. Підняття рівня оплати праці суттєво зменшить обсяг «конвертної» зарплати, а разом із тим і збільшить надходження до бюджетів різних рівнів. В кінцевому результаті це позитивно позначиться на життєвому рівні пенсіонерів, багатодітних сімей, на стані розвитку соціально-культурної сфери. Таким чином, основною ціллю податкового реформування має бути досягнення оптимального співвідношення між стимулюючою і фіскальною роллю податків.

Лише узгоджена робота податкових органів та органів місцевого самоврядування дозволить збільшити надходження до бюджетів усіх рівнів. Досягненню цього має сприяти:

- покращання кадрового потенціалу податкових служб;
- лібералізація і демократизація відносин платників податків і податкових органів;
- розвиток і впровадження в податкову систему нових інформаційних технологій;
- зменшення загального податкового пресу;
- досягнення максимальної прозорості у витратах бюджетних коштів, які збирають податківці;
- проведення широкомасштабних масово-роз'яснювальних заходів стосовно податкової політики;
- забезпечення науково обґрунтованого управління процесом збору податків.

Тобто від того, як працює податкова служба у значній мірі залежать і обсяги фінансування галузей, які сприяють формуванню людського капіталу. Проте, як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, хронічний дефіцит бюджету не вдається зменшити надмірними податками (нині вони більшістю суб'єктів господарювання визнані саме такими). Тобто надмірні податки зменшують базу оподаткування, скорочують обсяги надходжень до бюджету, що не забезпечує успішне реформування економіки. Адже, як свідчить досвід наших сусідів (Чехія, Словаччина, Угорщина), реальне реформування економіки в цих країнах розпочалось тоді, коли середня зарплата в країні досягла 300 дол. США. Тому, як відмічається у доповіді Президента України

«Стратегічні перспективи реформ», наше завдання – протягом найближчих років створити об'єктивні передумови підвищення заробітної плати, як мінімум, до 300 доларів на місяць.

Тому одним із шляхів гарантування соціальної стабільності в Україні, формування соціальної безпеки є, на наш погляд, подальша оптимізація організації податкової служби України. А це, в свою чергу, потребує дослідження сутності процесу збору податків як у державі в цілому, так і в кожному регіоні; вивчення стану і специфіки стимулювання збору податків з метою адекватності його організації функціям управління; аналізу економічних результатів зборів податків для оцінки результатів системи і пошуку шляхів їх вирішення; формування регіональної політики управління збором податків для створення більш сприятливих умов для функціонування господарства; координація функцій організаційних структур управління щодо забезпечення процесу збору податків з урахуванням економічного середовища.

9.5. Удосконалення системи управління податковою сферою в контексті розбудови соціальної безпеки в Україні

Податкова система України є основою економічної системи, яка, з одного боку, забезпечує фіскальний базис держави, а, з іншого, є важелем реальної державної соціально-економічної політики. Звідси, основна задача податкової політики в Україні – створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності і на цій основі забезпечення задоволення соціальних потреб населення. Проте податкова система недостатньо ефективна через велику кількість постійних змін у податковому законодавстві, значних розходжень між даними бухгалтерського обліку і податкового, через низьку правову базу.

Світовий досвід засвідчує, що життєвий рівень населення у значній мірі залежить від стану бюджетно-податкової системи. В Україні цю систему не можна назвати не досконалою, хоча протягом 1998-2004 рр. простежувалась тенденція до зниження величини податкового навантаження на реальну економіку (табл. 9.11). Цьому, зокрема сприяло скасування відрахувань до фонду ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, інноваційного фонду,

дорожнього фонду; списання та реструктуризація податкових навантажень тощо.

Таблиця 9.11

Динаміка змін податкових надходжень, %

Показник	1998	2000	2001	2003	2005	2008
Всі податкові надходження	100	100	100	100	100	100
у тому числі:						
податки на доходи і податки на прибуток, податок на збільшення ринкової вартості	42,4	44,9	46,4	44,5	41,6	41,3
з них:						
податок на прибуток підприємств	61,4	54,7	48,5	49,4	57,5	51,0
прибутковий податок з громадян	38,5	45,3	51,4	50,6	42,5	49,0
податок на прибуток підприємств, одержаний за рахунок знижувального коефіцієнта при застосуванні норм амортизації	10,1	-	-	-	-	-
Податок на власність	0,9	1,7	1,5	1,1	0,9	0,7
Платежі за використання природних ресурсів	6,8	6,3	6,2	5,1	4,1	4,1
Внутрішні податки за товари та послуги	42,3	39,1	37,0	34,2	44,2	47,1
у тому числі:						
податок на додану вартість	80,7	77,1	76,1	67,6	77,9	86,0
акцизний збір з вітчизняних товарів	11,8	14,7	16,2	25,1	16,9	9,6
акцизний збір з імпортованих товарів	2,1	4,7	4,3	3,1	1,4	2,4

Джерело: [401, с. 433].

Однак уже з 2002 р. спостерігалось уповільнення динаміки економічного зростання внаслідок послаблення платіжної дисципліни та неефективної податкової системи. Тому вдосконалення її є актуальною проблемою. Гострота її посилюється перш за все у зв'язку з формуванням у нашій державі інституту місцевого самоврядування, що має законодавчо закріпити право територіальних громад постійно вирішувати питання місцевого значення у межах конституційних законів. Останньому мають сприяти місцеві податки і збори, які відіграють важливу роль у перетворенні територіальних громад із дотаційних на суб'єкти, спроможні розв'язувати будь-які соціально-економічні проблеми.

Одним із пріоритетних напрямів податкової реформи є вирівнювання умов оподаткування для всіх законослухняних платників податків шляхом скорочення наявних податкових пільг

та податків.

Розрахунки показників бюджетних доходів і витрат розробляються Міністерством економіки та європейської інтеграції України на основі формального підходу, не враховуючи особливостей кожного регіону. У загальному обсязі місцевих бюджетів зростає питома вага цільових субвенцій. А це значить, що більша частина витрат місцевих бюджетів устанавлюється із центру, що веде до зменшення прав територіальних спільнот щодо самостійного підходу до витрат бюджетних ресурсів. Мають місце значні відмінності в економічній структурі видатків місцевих бюджетів.

Не відрегульованим залишається і взаємозв'язок між обсягом зібраних на території доходів і зарахованих із них до місцевих бюджетів. То ж не дивно, що величина місцевих бюджетів і життєвий рівень населення нерідко не адекватні обсягу зібраних податків і зборів. Це, в свою чергу, позбавляє місцеві органи влади зацікавленості у збільшенні зібраних податків, які зараховуються до Держбюджету.

Нині існують досить значні територіальні відмінності у сумах фактичних надходжень податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів і до державних цільових фондів. Скажімо, у 2008 р. відсоток прибуткового податку у загальних доходах у регіональному розрізі коливався від 27,7% у АР Крим до 74,9% – Херсонській – при 39,9% у середньому по Україні. Достатньо високою залишається різниця у питомій вазі регіонів як у прибутковому податку з громадян, так і в податку на прибуток підприємств.

Такі відмінності обумовлені, на наш погляд, перш за все фінансовими відносинами між місцевими і регіональними органами влади. Перехід до нової моделі формування місцевих бюджетів на основі положень Бюджетного кодексу України виявив ряд серйозних проблем, які стосуються формування дохідної і витратної частин місцевих бюджетів, що негативно впливає на соціально-економічний розвиток. Міжбюджетні відносини мають сприяти забезпеченню фінансовими ресурсами процес відтворення. А це значить, що для його поліпшення необхідно максимально забезпечити наповнення бюджетів, у тому числі й за рахунок зниження тіньової економіки. «Тінізація» економіки, до речі, є однією з ключових проблем, вирішення якої

дасть змогу забезпечити не лише розвиток економіки, наповнення бюджетів усіх рівнів, але й зростання добробуту населення. Значне податкове навантаження, зокрема на фонд оплати праці, зумовлює перехід ряду великих підприємств на спрощену систему оподаткування шляхом створення на її базі ряду малих підприємств (нерідко на одному підприємстві функціонує декілька десятків малих підприємств). Запровадження торгового патенту сприяло перереєстрації юридичних осіб на фізичні. Лише протягом 1999-2000 рр., мережа підприємств торгівлі, що належали юридичним особам, скоротилась на 17,4%, відповідно зменшились і податкові надходження. А тому у перспективі слід забезпечити рівні умови оподаткування для всіх суб'єктів господарювання.

Надходження бюджетних коштів залежить від того, наскільки платники податків обізнані з чинним законодавством, оперативно довідуються про зміни в ньому. У цьому контексті всі норми податкових законів мають бути зрозумілими для платників податків.

Україна – унітарна* держава, для якої характерним є застосування міжтериторіального поділу податкових джерел між рівнями державної влади і прямі трансферти із центрального бюджету (чи спеціалізованих фондів**). Разом із тим останнім

* Унітарна держава – це форма державного ладу, при якому територія держави, на відміну від федерації, не має в своєму складі федеративних одиниць (земель), а підрозділяється на адміністративно-територіальні одиниці, райони, області.

** На частку податків, закріплених за рівнями регіональної і місцевої влади у світі лідерами є Німеччина, Бельгія, Данія, Швеція (близько 30%). Найбільша частка податків надходить у розпорядження центрального Уряду у Греції, Великобританії, Португалії, Люксембурзі (79-80%). Абсолютним чемпіоном у цьому плані є Ірландія, де в центральний бюджет надходить 87% податкових доходів, в соціальні фонди – 11% при середньому показнику по ЄС – близько 30% (Stattestatistisk arsbook Stokhole Table, 2002. – S. 48). Якщо ж говорити про децентралізацію податкових джерел, то найбільша частка платежів у соціальні фонди характерна для Франції – близько 45%, найменша – для Данії – 4%, Швеції – 11, Великобританії – 17%. У Швеції, Німеччині на регіональні влади покладено функції соціального вирівнювання. В Німеччині для цього майже десята частина зборів ПДВ централізується у так званому фонді додаткових субвенцій, із яких надається соціальна фінансова допомога економічно слабим регіонам. У Швеції створюється так званий загальний фонд вирівнювання, який формується за рахунок внесків із бюджетів регіонів, рівень доходів населення яких вище середнього показника по країні. Ресурси фонду під контролем центрального уряду розподіляються у формі субсидій на користь територій з рівнем доходу населення нижче середнього показника по країні).

часом підвищується частка місцевих (регіональних) бюджетів і позабюджетних фондів. Відбувається значний перерозподіл бюджетних ресурсів на користь територіальних органів управління. Посилюється процес передачі окремих повноважень (функцій) із центру до місцевих органів самоуправління. Це вимагає вивчення досвіду різних країн світу щодо розвитку їх системи оподаткування.

Удосконалення потребують всі складові податкової системи, що забезпечить інтеграцію нашої держави до Європи. Останнє передбачає перш за все приведення фіскальної системи у відповідність з нормами ЄС. У цьому зв'язку Україні треба визначитись щодо пріоритетів у соціально-економічному розвитку та податкових пільг. У багатьох країнах світу існує система пільг.

Не дивлячись на те, що Кабінет Міністрів України скасував сотні постанов своїх попередників про надання численних податкових та інших пільг і без того успішним підприємствам, слід пам'ятати, що навіть у демократичних, високорозвинених країнах існують податкові пільги. Вони стосуються перш за все малих підприємств і підприємств, які впроваджують у своїй діяльності інноваційну модель, новітні технології.

Скажімо, у Великобританії з 1 кварталу 2000 р. введено стимулювання розвитку науково-технічного прогресу, а саме податкові знижки на пов'язані з науково-дослідними роботами затрат. Основна мета заохочення нововведень, шляхом надання малим підприємствам значних стимулів, пов'язаних із ростом інвестицій в науково-дослідні роботи. У відповідності з існуючим законом мале підприємництво може списати 15% затрат з оподаткованого доходу. Компанії, ще не отримуючи прибутку, можуть отримати кредит, що складає 24% понесених витрат. У цій країні існують також різні стимули для інвесторів в акції малих підприємств.

У Голландії малі і середні підприємства мають цілий ряд пільг. Зокрема, тут діють прогресивні ставки податків на доходи компаній. Вони є тим нижчими, чим меншими є доходи. У цій країні з 1 січня 2001 р. розпочалась податкова реформа. До

Великими правами в сфері регіонального розвитку користуються провінції в Нідерландах, де визначені «проблемні райони», «райони стимулювання», «райони реструктуризації» і діє 5 компаній по регіональному розвитку.

юридичних осіб застосовують наступні ставки прибуткового податку:

- оподаткований дохід до 50 тис. гульденів – 30%;
- оподаткування доходу 50 тис. і більше – 35%.

Для малих і середніх підприємств застосовуються відрахування витрат на інвестиції. Підприємство може зменшити свій оподаткований дохід на певну частку від суми ресурсів, вкладених у певні капітальні активи. В число цих інвестицій не входять земля, житлові будинки, приватні автомобілі, цінні папери, тварини та ряд інших активів. Однак у цю категорію входять виготовлені самостійно активи. Ця сума вираховується лише в тому випадку, якщо сукупні інвестиції, підпадаючи під пільгу, знаходяться у межах 3900-56 600 гульденів. Кожна окрема одиниця активів повинна коштувати, принаймні, 1 тис. гульденів. Стимулюється проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. У випадку, якщо голандські компанії приймають на роботу людину для здійснення науково-дослідних і конструкторських робіт, то вони отримують право на зниження податків на фонд заробітної плати. У цьому випадку стимулювання поширюється на всі компанії, але більше всього від цього мають виграти малі підприємства.

У відповідності з «Правилами тітки Агати» підприємствам, що відкриваються (нові підприємства) надається ряд стимулів. Це зниження ставки подоходного податку з фізичних осіб і корпорацій на процентні доходи від позики, наданої початкуючим підприємствам і можливість вирахувати збитки від цих позик. «Правила тітки Агати» належать не лише для малих і середніх підприємств, хоча саме вони більшою мірою і використовують ці пільги. При закритті підприємства чи переведенні його в інше місце необхідно заплатити відповідні податки. Однак при закритті чи передачі підприємства у зв'язку зі смертю підприємця також надаються податкові пільги.

Існують й інші особливості податку окремим категоріям підприємств. Сума податкових відрахувань зростає, коли підприємець витрачає більше 625 год. робочого часу протягом календарного року на науково-дослідні роботи.

У Швеції діє принцип «нейтральності», тобто податковий тягар, загальні умови оподаткування однакові для самостійно зайнятого підприємця та для корпорації, що займаються

однаковим бізнесом. Однак існують тут податкові пільги для малих підприємств. Від них не вимагається надання повної балансової відомості чи звітності про прибутки. Якщо річний оборот підприємств складає 110 тис. дол. США, то воно може подавати лише одну податкову декларацію в рік, а не щомісяця як це зобов'язані робити всі інші підприємства.

Ще в 1902 р. у цій країні було введено прогресивний податок. До 1950 р. його частка у ВВП зберігалась на рівні 20%, а в 2001 р. вона досягла 54%.

Скажімо, у США з 1981 р. існує система пільг на науково-дослідні роботи. Податкова знижка передбачає можливість врахування витрат на науково-дослідні роботи, пов'язані з основною виробничою і торговельною діяльністю платника податку із суми оподаткованого прибутку. До 1985 р. вона становила 25%, нині ж – 20% від прибутку. А в цілому амортизаційні й податкові пільги в середньому у цій країні покривають від 10 до 20% загальної суми витрат на науково-дослідні роботи. Патентне право, яке діє у США, вже нараховує понад 200 років. Воно законодавчо закріплює право винахідників на їх відкриття – інтелектуальну власність, надає можливість його власникові отримувати «інноваційну ренту», тобто плату за користування його винаходом. Саме такий підхід до оподаткування позитивно позначається на активності наукової роботи в країні, на підвищенні ефективності виробництва, а звідси – і на обсягах надходжень до бюджетів різних рівнів.

В Україні нині пільги щодо, скажімо, ПДВ мають такі сфери діяльності як автомобіле-, судно-, літакобудування, космічна, поліграфічна, фармацевтична та військова. Постає питання чи ж пріоритетними ці галузі мають бути і в перспективі, чи не слід зменшити перелік галузей, які користуються податковими пільгами? На наше глибоке переконання, їх кількість в перспективі має зменшитись. Адже навіть із прийняттям Податкового кодексу України зниження податкового навантаження не призведе до прискореного зростання економіки. Тому потрібна розумна виважена податкова політика та політика бюджетних відносин, які забезпечили б зростання економічних показників і добробуту переважної більшості населення. Цьому має сприяти і вивчення досвіду інших країн, зокрема європейських, щодо наповнення бюджетів і системи

оподаткування тощо.

У Швеції один із найвищих податків у світі. Крім Швеції, лише в Данії податкове навантаження складає більше 50% податків у ВВП, у середньому ж по країнах ОЕСР – 41,6%, а у США та Японії – 31 і 33%.

Висока частка податкових вилучень у Швеції в значній мірі компенсується направленістю бюджетних витрат на соціальні програми. Так, із загальних витрат бюджетів усіх рівнів 44% припадає на частку соціального страхування і соціальне забезпечення і 25% – на освіту та охорону здоров'я. Значна частина цих витрат покривається за рахунок бюджетних дотацій, які здійснюються як у вигляді прямих трансфертів, так із фондів «відтворення доходів» (введений у 1996 р.). Землі і муніципалітети з рівнем доходів населення вище середнього по країні роблять внески у загальний фонд, який управляється Урядом. Із цього фонду виділяють субсидії територіям, рівень доходів населення в яких нижче середнього.

Таким чином, податки в Швеції по суті є свого роду інструментом справедливого перерозподілу доходів. Із загальної суми доходів населення, що складає 1,1 трлн. крон, 81% – заробітна плата, 16 – доходи від капіталу (проценти, роялті та ін.) і 3% – підприємницький доход. У цій країні великі платники податків реально втрачають частину своїх прибутків, у той час як пенсіонери та одинокі батьки з дітьми, навпаки, отримують із бюджету в середньому на 36% більше, ніж сплачують податків.

Зарубіжний досвід свідчить про те, що в ряді випадків застосування податкових пільг* певним категоріям, підприємствам чи фінансовим групам сприяє не лише розвитку тіньової економіки та корупції, але і впровадженню нових технологій, підвищенню ефективності виробництва. Разом із тим, надаючи пільги, слід дбати про необхідність розширення податкового поля, підвищення активності господарюючих суб'єктів, які б забезпечували збільшення податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів.

У цілому ж надання окремим підприємствам податкових

* Всі податкові пільги можна згрупувати наступним чином:

- податкові звільнення;
- податкові знижки;
- податкові кредити.

пільг не повинно заважати досягненню вирівнювання умов оподаткування; не повинно заважати розширенню бази оподаткування за рахунок поширення реального податкового тиску на сфери, в яких більше всього практикується звільнення від податків.

Потребує вдосконалення не лише система в цілому, але і певні вади податків, зокрема ПДВ, який є бюджетоутворюючим. Засновані на діючому законодавстві методи і способи здійснення контрольної роботи, міжвідомчої взаємодії недостатні. Вони вимагають великих зусиль і не дозволяють зосередити увагу на дійсно ризикованих категоріях платників податку і сферах фінансово-господарської діяльності. Відлучення значних ресурсів, збільшення витрат на утримання адміністрації, пов'язаної з поверненням ПДВ, призводить до зниження контролю за повнотою і правильністю нарахування, сплати в бюджет податків і зборів, а це тягне за собою зниження загальної ефективності податкового контролю. Тобто необхідні комплексні зміни законодавства, що дозволяють кардинально виправити існуючу систему адміністрування ПДВ.

Досвід більшості країн свідчить, що центральний Уряд установлює максимальний розмір податку, перевищувати який органи місцевої влади не мають права. Так, в Італії, наприклад, ставка податку на майно може коливатись у межах 0,4-0,7% від бази оподаткування. У Франції регіони не мають права встановлювати власні податки, до їх компенсації належить лише визначення ставок оподаткування. Є також певні обмеження з боку центрального Уряду. В Іспанії, скажімо, на введення додаткових місцевих податків потрібно дозвіл вищих органів управління. Разом із тим у європейських країнах заохочується доступ муніципалітетів до національного і міжнародного ринків капіталу. При цьому наголошується на чіткому закріпленні в національному законодавстві процедури таких запозичень та їх спрямуванні виключно на капіталовкладення. Це зумовлено тим, що тут держава гарантує всім рівні права на високий рівень життя, тут існує єдина для всіх система освіти, охорони здоров'я, пенсійне забезпечення. Швецька модель означає високий рівень забезпечення громадян соціальними послугами, активне втручання держави в економіку, у відносини між працею і капіталом, здійснюване з допомогою політики в області праці. Це

досягається шляхом створення високоефективної економіки, забезпечення зайнятості практично всього працездатного населення.

Тут великий прошарок складає середній клас*, який є фактором гармонізації суспільства, основою його стабільності. У цій країні 60% ВВП витрачається на соціальні потреби, у тому числі:

- 12% – на пенсійне забезпечення;
- 11% – на допомогу тимчасово непрацюючим;
- 7% – на перекваліфікацію;
- 5% – на житлову допомогу;
- 5% – на допомогу сім'ї;
- 2% – на виконання громадських робіт.

Глобалізація економіки впливає на збори як прямих, так і непрямих податків. Адже перехід суб'єкта підприємницької діяльності різних країн до співпраці веде до розміщення капіталу в різних країнах. Платник податку вибирає країну, в якій буде сплачувати частину податкових платежів.

При цьому в окремих країнах буде мати місце скорочення податкової бази. Наявність низьких податкових ставок в одній із країн буде фактором, що впливає на розміщення інвестиційних потоків грошових ресурсів.

Підвищення акцизів на будь-який товар в одній країні в умовах ліквідації митних кордонів породить бум «туристів» у країну з метою придбання дешевого товару.

В умовах глобалізації економіки стає очевидним факт протиріччя між глобальним характером оподаткування і доходами юридичних і фізичних осіб. Ця ситуація загострить конкуренцію за право збору податків зі суб'єктів підприємництва. Особливо це стає помітним в умовах створення офшорних зон у країнах, які надають підприємствам можливості законної оптимізації податкових платежів.

У цих умовах потрібно знайти оптимальний варіант. Усього у світі відомо близько 260 податків, які можна об'єднати в 4 моделі.

Англосаксонська – орієнтована на прямі податки з громадян

* Середній клас – це: не бідний і не багатий; не експлуатує і сам не експлуатується; не намагається стати багатим; не намагається здобути владу; йому потрібний дохід що забезпечує достойне життя, його головна турбота – сім'я.

(фізичних осіб). Частка непрямих – незначна. У США, Канаді прибутковий податок з громадян формує 44% доходів бюджету. Застосовується ця модель також у Великобританії і Австралії.

Євроконтинентальна – визначається високою часткою відрахувань на соціальне страхування, значною часткою непрямих податків. Скажімо, частка надходжень на соціальне страхування складає – 45% доходів бюджетів; у Франції – 43,3, Великобританії 18,5%. Доходи непрямих податків у Німеччині складають 22%, Франції 45%.

Латиноамериканська модель розрахована на збір податків в умовах інфляційної економіки. Частка непрямих податків у доходах бюджетів Чілі, Болівії, Перу – відповідно складає 46, 42, 49%.

Змішана модель поєднує в собі риси 3-х інших моделей. Держави обирають її для того, щоб рівномірно розподілити податкове навантаження між галузями і суб'єктами господарювання, фізичними і юридичними особами; уникнути залежності бюджету від окремого виду чи групи податків.

Узагальнюючи світовий досвід, слід зазначити, що це потрібно знати перш за все у зв'язку з глобалізаційними процесами, що відбуваються в економіці.

Удосконалення бюджетно-податкової системи має бути направлено на збільшення податкових надходжень. При цьому потрібне розумне регулювання податкової системи, що сприяло б, з одного боку, зростанню надходжень до бюджету, а з іншого, – стимулювало б виробництво та впровадження в нього нових технологій. Це перш за все стосується малого і середнього бізнесу, розвиток якого у перші роки незалежності в Україні з кожним роком збільшував свій внесок у наповнення зведеного бюджету.

Проте удосконалення податкової системи стосовно цієї сфери діяльності має відбуватися не шляхом сліпого копіювання західних зразків, а шляхом вивчення нагромадженого досвіду, примноження всього цінного, корисного. При цьому потрібно максимально поєднати вигоди держави і конкретної людини перш за все платника податків. Податкова система має бути адаптованою до рівня соціально-економічного розвитку. Зокрема, соціологічними дослідженнями, проведеними Інститутом трансформації суспільства, встановлено, що людина може

віддати не більше 10% свого доходу. Ще А. Сміт у своїй роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1976 р.) стверджував, що податки для платника є показником волі, а не рабства. Багато не лише науковців, але й політиків переконані, що зниження податкового тягара, доведення податкової ставки до 10% здатне звести до мінімуму ухилення від оподаткування, вивести економіку України з «тіні». А це чи не є найголовнішою проблемою, розв'язання якої сприяло б створенню кращих умов для формування людського капіталу. Це вимагає подальшого вдосконалення системи оподаткування, формування ефективної податкової системи, переорієнтації останньої з суто фіскальних цілей на регулюючі та стимулюючі. Адже ні для кого не секрет, що маніпуляція податковими ставками, видами податків може стимулювати чи, навпаки, обмежувати розвиток не лише окремих підприємств, але і галузей економіки.

Діюча ж система, навіть за умови істотного зменшення податкового тягара, неспроможна стати базою нової системи, яка має орієнтуватись на оптимізацію умов створення додаткових вартостей, розвиток науково-технічної та промислової кооперації.

Сьогодні має місце, з одного боку, безсистемне та невинуватене в багатьох випадках надання пільг, а з іншого – надмірне податкове навантаження на інших суб'єктів господарювання. Законодавчі акти недостатньо чіткі, не завжди узгоджені між собою, що породжує конфлікт інтересів між суб'єктами підприємницької діяльності та податковою службою. Не секретом є і те, що низьким є і рівень податкової культури. Все це не сприяє достатньому наповненню бюджету.

Тому подальше вдосконалення податкової системи України має бути направлене на те, щоб вона забезпечила реальні пріоритети розвитку виробничого сектора економіки, сприяла процесу суспільного відтворення, розвитку вітчизняного виробництва, впровадженню у виробництво досягнень науки і техніки, а також у певній мірі сприяла реалізації того, що кожен має сплачувати законно встановлені податки. Ні на кого не може бути покладено обов'язок сплачувати ті платежі, що характеризуються ознаками податків і зборів, проте, які належним чином не позначені у податковому законодавстві.

Роль податкової системи у формуванні місцевих бюджетів особливо зростає у зв'язку з реформуванням місцевого

самоврядування. Як зазначав у своєму виступі на Всеукраїнських зборах представників місцевого самоврядування колишній Президент України В. Ющенко, 30% місцевих бюджетів формується на місці, 70 – за рахунок центрального бюджету. 90% усіх оборотів із фіскальних операцій передаються в столицю, а потім – із Києва в області. Тобто відбувається концентрація фінансових ресурсів у центрі і повний дефіцит – на місцях.

Тому мають відбутися суттєві зміни у формуванні бюджетів усіх рівнів. А це, в свою чергу, потребує територіальних реформ, які передбачають забезпечення місцевого самоврядування, зняття ряду повноважень з вищого рівня і передачі їх на рівень громад. Тобто, Державний бюджет має бути повернутий до людей, створивши міцну вісь: «людина-громада-держава», яка сприяла б подоланню диференціації у життєвому рівні між регіонами. Остання у 2001 р. становила 2,3 рази, а у 2004 р. – 3 рази, порівняно зі столицею – 6,5 рази. Таких економічних розривів у Європі не знають. Подолання цих диспропорцій – стратегічне завдання, від якого залежить майбутнє країни.

Тому у тріаді «людина-громада-держава» має бути знайдено баланс прав і обов'язків між органами державної влади і місцевого самоврядування. Зокрема, надання державних і громадських послуг якнайбільшою мірою повинно бути передано до громад. Державні органи мають припинити управляти там, де це можуть зробити громади:

- громада повинна отримати спроможність здійснювати державне управління на своїй території. У зв'язку з цим громада має стати фінансово спроможною, місцеві громади мають отримати достатні джерела фінансових надходжень, а також має бути розширена податкова база для формування місцевих бюджетів. Значна частина бюджету територіальних громад повинна формуватись за рахунок власних податкових надходжень;

- самоврядування має стати ефективним і відповідальним, а всі дії органів місцевого самоврядування – прозорими;

- необхідно створити ефективну систему управління і координації всього комплексу реформ системи влади – адміністративної і територіальної, реформи місцевого самоврядування, забезпечити мобілізацію інтелекту, генерацію ідей та підтримку ініціатив знизу;

- забезпечити цілісний план реформ, передбачивши мінімізацію ризиків і прийняття правильних рішень;
- сформуванню підтримку змін у всьому суспільстві.

Держава через податкову систему може або підтримати інноваційну діяльність підприємства, або знищити її. А тому рівень інноваційної діяльності у значній мірі залежить від податкової системи. Так, угорський економіст Б. Санто довів, що розмір податку на прибуток від 0 до 25% майже не впливає на нові підприємницькі ініціативи. У той же час зі зростанням цього показника ця схильність підприємства швидко зменшується. При досягненні величини податку 50% прибутку схильність до інновацій практично повністю зникає, а звідси й капіталовкладення у сферу своєї діяльності.

Тому вдосконалення податкової системи відіграє важливу роль у розвитку інноваційної діяльності як важливої передумови підвищення ефективності виробництва, подолання кризової ситуації в Україні.

Позитивний вплив на розвиток інноваційної діяльності має пільгове оподаткування тих товаровиробників, які сприяють розвитку нових розробок, ноу-хау.

Перехід економіки України до ринкових відносин вимагає вдосконалення взаємовідносин між платниками податків, зборів, обов'язкових платежів і державного контролюючого органу. Ця перебудова має бути заснована на основі партнерства, диференційованого вивчення фінансового стану платників податків.

Важливим етапом у контролюючій роботі оподаткування є організація податкового аудиту, який має включати:

- планування процесу проведення документальної перевірки і реальних матеріалів;
- відповідальність платників податків і спеціалістів податкової служби.

Податковий аудит – це логічна послідовність задач, виконання яких направлено на організацію проведення у платників податків документальних перевірок відносно забезпечення ними правильності обрахунку і своєчасності сплати в бюджет нарахованих платежів. Податковий аудит передбачає:

- співставлення відповідності нарахування платниками податків платежів зі встановленими нормами;

- вивчення стану організації платниками податків бухгалтерського обслуговування, його відповідності вимогам;
- визначення цілісності, правильності і своєчасності сплати платниками податків своїх податкових зобов'язань.

Здійснюваний в Україні податковий аудит направлений на вдосконалення форм і методів аналітичної роботи відносно відбору платників для здійснення податкового аудиту; підвищення якості та ефективності контролю перевіряючого процесу на всіх його етапах.

Тобто вдосконалення податкової системи має бути направлене на оптимізацію податкової системи, на збільшення перш за все прибутку підприємств після сплати податків, якщо мінімізація податків здійснена некоректно, то штрафи можуть значно перевищити запланований ефект від мінімізації.

Удосконалення потребує податкова система, зокрема її підрозділ щодо місцевих бюджетів, що зумовлено територіальними змінами, формуванням органів місцевого самоврядування. Цьому має сприяти диверсифікація джерел фінансування. Зменшення впливу на місцеві податки і збори, на формування їхньої ресурсної бази з боку центральних органів влади повинно відбуватись за рахунок розширення переліку місцевих-податків і зборів.

Створенню стабільної податкової системи, яка має забезпечувати достатній обсяг надходжень платежів до бюджетів усіх рівнів, справедливий підхід до оподаткування всіх категорій платників податків, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод, а також створенню умов для інтеграції України у світове співтовариство, заважають дуже часті зміни у законодавстві. Так, кількість законів «Про внесення змін...» до чинних законодавчих актів, які стосуються економічної політики, коливається від 56 до 85% (дві третини від загальної кількості прийнятих законів). Закон України «Про податок на додану вартість», прийнятий у 1997 р., за 7 років зазнав 105 редакцій. Лише протягом 2004 р. було прийнято 9 редакцій цього документа. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» налічує 92 редакції, 7 із яких прийняті у 2004 р. Це відтворює третину послідовності одного з визначальних елементів економічної політики – податкової. Звичайно, вона має вдосконалюватись. Проте дохідна

база місцевих податків має постійно зміцнюватись за рахунок власних джерел.

Податкове реформування має також сприяти інноваційній діяльності. Тут заслуговує на увагу думка А.І. Яковлева щодо того, що на нинішньому етапі економічного розвитку для суб'єктів інноваційної діяльності основним джерелом відповідних коштів можуть слугувати виплати науково-дослідних і проектних організацій та підприємств до держбюджету, тобто повернення частини податків і обов'язкових платежів творцям інновацій і виробникам; посилення стимулюючої функції податків, сприяння активізації інноваційно-інвестиційної діяльності; збільшенню випуску конкурентоспроможної продукції.

Основними напрямками податкової політики на найближчу перспективу мають стати:

- удосконалення системи місцевих податків і зборів;
- планування міжбюджетних трансфертів із метою заохочення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до збільшення власних доходів;
- подальше врегулювання міжбюджетних відносин на рівні районів, територіальних громад сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань;
- створення фінансовоспроможних адміністративно-територіальних одиниць тощо.

Таким чином, із метою покращення наповнення бюджету як основи розвитку соціальної сфери необхідно забезпечити:

- всебічний контроль за підприємствами – виробниками підакцизної продукції;
- підвищення ефективності контролінгу;
- координацію роботи з правоохоронними і контролюючими органами, митною та прикордонною службами;
- координацію спільних дій податкового аудиту, оперативно-пошукової діяльності для досягнення єдиного результату – забезпечення сплати до бюджету;
- здійснення профілактичної роботи, направленої на легалізацію доходів населення;
- підвищення рівня аналітичної роботи на всіх рівнях податкової роботи;
- виховання податкової культури та відношення громадян до

сплати податків;

- підвищення відповідальності керівників підприємств, фізичних осіб за використання найманої праці;
- покращення податкової дисципліни.

Як свідчать офіційні дані, нині лише 1 із 6 податкових платників своєчасно і в повному обсязі сплачує податки. Близько половини – мінімізують свої податкові зобов'язання; значна частина – не стає на облік у податкових органах.

За експертними оцінками, через приховування доходів і об'єктів оподаткування в консолідований бюджет не надходить до 30% податків (скажімо, від виробництва та реалізації нелегальної алкогольної продукції). Звідси розширити базу оподаткування можна за рахунок залучення в цю сферу тіньового бізнесу, зміцнення податкової і фінансової дисциплін, створення сприятливих умов для функціонування легальної економіки.

Це, на наш погляд, сприятиме соціальному захисту населення, розвитку соціальної сфери через зменшення ставок податків з одночасним розширенням податкової бази.

ПІСЛЯМОВА

*«Сьогодні замало бути обізнаним
у нових ідеях, потрібно знати, де
можна використати ці ідеї, вміти
ними користуватись, а не лише
захоплюватись»*

М. Фуллан

*«Жодні міркування не можуть
вказати людині шлях, якого
вона не хоче бачити»*

Ромен Ролан

Безпека – це відсутність небезпеки, тобто відчуття, пов'язане з буденними проблемами і повсякденними клопотами. Захист житла, робочого місця, достатку, здоров'я, довкілля – основні проблеми безпечного самопочуття людини.

Безпека людини – це поняття, що відображає суть людського життя, її ментальні, соціальні і духовні надбання. Це невід'ємна складова характеристики стратегічного напрямку людства, що визначена ООН як сталий людський розвиток (Sustainable Human Development), тобто такий розвиток, що приводить не тільки до економічного, а й соціального, культурного, духовного зростання, що сприяє гуманізації національного менталітету та збагаченню інтелектуального потенціалу.

Соціальна безпека, як випливає із викладеного, – це умова духовного виживання людини. Вона є базовим фактором забезпечення соціальної стабільності держави. Поняття соціальної безпеки трактується достатньо широко, що характеризує соціальну та економічну складові.

Соціальна безпека – це передусім гарантована доступність населення до освітніх, медичних та інших закладів. Звідси акцент робиться на насиченості ринку освітніх, медичних послуг з погляду кількісної та цінової доступності, це високий індекс людського розвитку. Адже ІЛР, рівний 1, має країна, в якій середня тривалість життя рівна 85 рокам, ВВП на душу населення (заПКС) досягає 40 тис. дол., у якій 100% дорослого населення є грамотним, а всі, хто досяг відповідного віку, відвідують загальноосвітню школу чи навчаються у вищому навчальному закладі. Зрозуміло, що через прив'язаність індексу до перелічених константів індекс не може слугувати критерієм у довгостроковій перспективі та потребує періодичної актуалізації.

Соціальна безпека – це такий рівень соціального розвитку, при якому внутрішній попит на послуги задовольняється перш за все за рахунок власного виробництва. Формуванню та збереженню її має сприяти здійснювана в країні соціальна політика, яка спрямована на:

- створення суспільства рівних можливостей;
- формування мотивації для інноваційного розвитку країни;
- забезпечення економічного зростання за рахунок підвищення продуктивності праці.

Важливим інструментом формування соціальної безпеки є

дотримання соціальних стандартів якості та рівня життя. Тобто підвищення соціальної безпеки має опиратись на систему соціальних стандартів якості та рівня життя.

Соціальні стандарти – це ціннісні уявлення суспільства про гідну якість і рівень життя, розмір мінімальних державних соціальних гарантій; індикатори середніх і високих стандартів. Це система взаємопов'язаних критеріальних нормативів підвищення якості життя від прийнятного до хорошого, від хорошого до кращого і ще більш високого. Вони мають бути встановлені згідно з міжнародними принципами і підходами до подолання бідності, забезпечення конституційних гарантій доступу населення до соціальних послуг, створення умов для розвитку людського потенціалу.

Держава повинна затвердити пріоритетними не мінімальні, а оптимальні соціальні стандарти, які мають забезпечити різним категоріям населення рівні соціальні стартові можливості, перспективи горизонтальної і вертикальної мобільності та умови для саморозвитку.

Без цього неможливе відтворення людського потенціалу.

Система соціальних стандартів якості та рівня життя має бути багаторівневою та районованою. Установлення і застосування системи соціальних стандартів якості рівня життя слід спрямовувати на гарантування соціальної безпеки, задоволення найважливіших потреб населення в соціальних послугах, посилення державної підтримки.

Соціальна політика повинна спрямовуватися не стільки на подолання наслідків тих чи інших соціальних хвороб, скільки на їх попередження, виявлення причин виникнення соціальних ризиків, що зачіпають більшість нашого населення, забезпечення декларованих соціальних гарантій. У той же час соціальна безпека, як основа соціальної політики – це не лише попередження небезпеки суспільства в цілому, а такий стан, що дозволяє кожній людині, сім'ї, різним соціальним групам повною мірою реалізувати і нарощувати свій потенціал, забезпечити собі і своїй сім'ї, майбутнім поколінням високий рівень і якість життя.

А тому якісне зростання людського потенціалу є важливим фактором стійкого економічного і соціального розвитку країни, регіону. Це означає, що соціальні технології мають будуватись,

виходячи із завдань гарантування безпеки громадян і держави.

Соціальна безпека тісно пов'язана із формуванням соціального середовища, яке стає бентежним і небезпечним перш за все для здоров'я дітей, підлітків і населення в цілому, тобто це стан захищеності життєво важливих інтересів кожної людини, сім'ї, суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Глибока соціально-економічна криза в Україні спричинила катастрофічне погіршення демографічної ситуації. З 1985 р. кількісний показник народжуваності знизився в Україні на 40%. Нині ми маємо 14,5 померлих немовлят на 1000 новонароджених. Це вдвічі більше, ніж у розвинених країнах. Екологічна та епідеміологічна ситуація в Одеській та Донецькій областях спричиняють найвищу в Україні смертність немовлят.

Природний приріст населення мають лише Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Чернівецька області, що зумовлено перш за все збереженням традиційного укладу життя.

У цілому ж існує стійка тенденція до зменшення природного приросту населення. Депопуляція набула стійкого характеру і в близькій перспективі не можна розраховувати на зниження її темпів. Є підстави очікувати посилення цього процесу.

В Україні залишається складною медико-демографічна ситуація. За останнє десятиріччя населення зменшилось більше ніж на 3 млн. осіб. На фоні незначного підвищення народжуваності зберігається високий рівень смертності, що становить 16,4 випадків на 1000 чол. У регіонах найвищі коефіцієнти смертності зафіксовано в Чернігівській, Сумській, Кіровоградській, Полтавській, Житомирській, Донецькій, Луганській областях. У 2008 р. позитивний приріст населення спостерігався лише в Закарпатській, Рівненській областях та у м. Києві.

Серед причин смертності найголовнішими є хвороби системи кровообігу (63,7% у структурі всіх причин смертності), новоутворення (12,0%) та зовнішні причини (8,0%). Важливим показником здорового суспільства є рівень материнської та дитячої смертності. В Україні спостерігається поступове зниження цих показників.

Тривожною залишається ситуація щодо захворюваності та поширеності ВІЛ/СНІДу. З часу виявлення першого випадку ВІЛ-

інфекції у 1987 р. офіційно зареєстровано більше як 141 тис. випадків серед громадян України, у тому числі понад 26,8 тис. захворювання та 15,2 тис. випадків смерті від захворювань на СНІД. Лише 2008 р. епідемія ВІЛ-інфекції забрала життя 2710 хворих на СНІД, з них 14 – діти.

Однією з актуальних медико-соціальних проблем, як і раніше, є захворюваність на туберкульоз (77,8 випадків на 100 тис. населення). Для порівняння зазначимо, що в країнах Європейського Союзу цей показник становить 15,5 на 100 тис. населення). Особливо високі показники зафіксовані в Херсонській, Миколаївській та Луганській областях, які в 1,6 – 1,3 раза перевищують середньоукраїнський.

Тому, щоб знизити рівень захворюваності в Україні, підвищити показники здоров'я нації в цілому, необхідно забезпечити реалізацію пріоритетних напрямів діяльності сфери охорони здоров'я:

- досягнення стабільного і повноцінного фінансування сфери, яке нині становить 3,5% ВВП. Для порівняння: в Європейському регіоні – 7,7, Європейському Союзі – 8,7%. Загальні витрати на національну систему охорони здоров'я в розрахунку на душу населення за паритетом купівельної спроможності в доларах США в Україні у 5,5 раза нижчі, ніж в Європейському регіоні, у 3,9 раза – порівняно з Європейським Союзом, майже у 2 рази – проти Польщі;

- підвищення ефективності та якості надання медичних послуг шляхом їх стандартизації;

- створення єдиного медичного простору;

- забезпечення доступної, якісної, кваліфікованої медичної допомоги всім громадянам, незалежно від їх соціально-економічного стану та місця проживання;

- підвищення рівня і сталості фінансування системи охорони здоров'я;

- створення умов для ефективного використання ресурсів галузі: фінансових, матеріальних, кадрових;

- запровадження ефективних механізмів мотивації медиків ефективно працювати на результат, що підвищить престиж лікарської професії в суспільстві. Адже низька заробітна плата в галузі (майже вдвічі нижча, ніж у промисловості) є основною

причиною стрімкого падіння престижу професії медика, відтоку висококваліфікованих фахівців і, як наслідок, невпинного старіння кадрів. У закладах охорони здоров'я нині понад 40 тис. лікарських посад зайнято особами пенсійного віку, 29 тис. – сумісниками. Крім того, щороку з різних причин система втрачає понад 3 тис. практикуючих лікарів. Особливо значний кадровий дефіцит у сільській місцевості, де вже нині вакантними є 4,8 тис. посад лікарів.

Особливо гострою є проблема забезпечення сільських жителів сімейними лікарями. До речі, сімейна медицина набула особливо активного розвитку у Франції (сімейні лікарі тут складають 54% загальної кількості лікарів), у США частка таких перевищує 39%. Проте найбільш наближеним сімейний лікар до пацієнтів в Австралії, де на одного лікаря загальної практики припадає 850 осіб, тоді як, скажімо, у Швеції – 2430 осіб.

Успішна реалізація вищезазначених напрямів потребує перш за все покращення фінансового забезпечення медичної сфери. Скажімо, щорічні витрати системи охорони здоров'я на одну людину в США складають (2007 р.) 7290 доларів. Середня очікувана тривалість життя населення досягає 78 років (в Україні – на 10 років менше); у Великобританії ці показники відповідно склали 2986 дол. і 79 років; у Японії – 2580 дол. і 83 роки.

Поліпшенню здоров'я має сприяти покращення житлових умов. Досвід 80-х років минулого століття переконливо підтверджує вплив житлових умов на стан здоров'я населення. Проте житлова проблема залишається вкрай гострою, оскільки 55% населення домогосподарств незадоволені житловими умовами; у 2008 р. у черзі на поліпшення житла перебувало 1,2 млн. осіб, а поліпшило свої умови лише 17 тис. Причиною цього є низькі темпи будівництва.

Значну частину житла становить фонд, побудований одразу після другої світової війни (1946–1970 рр.) Більшість цього житла була розрахована на забезпечення мінімальних потреб населення. Нині значна його частина потребує капітального ремонту.

Для поліпшення житлових умов необхідно перш за все прискорити житлове будівництво, довівши його до європейських обсягів (у середньому за рік у розрахунку на 1 жителя в Україні вводиться 0,2 м², тоді як, скажімо, у Чехії – 0,42, Франції – 0,68,

Росії – 0,38 м²).

Соціальна безпека тісно пов'язана із соціалізацією економіки, що передбачає врахування наступних етичних принципів:

- пріоритет якості життя населення над макроекономічними показниками. Такими насамперед мають бути рівень народжуваності, тривалість життя, природне відтворення населення, задоволення умовами життя, доступність освіти, охорони здоров'я, безпеки людей і моральний стан суспільства;

- необхідність рівноправного поєднання формальних правових і неформальних етичних форм при регулюванні поведінки економічних агентів.

Розв'язання цих завдань дозволить з допомогою сучасної соціальної політики добитись зміцнення національної і міжнародної безпеки. Адже, забезпечивши соціальну стабільність, можна було б створити широкі можливості для підвищення ефективності виробництва, зростання добробуту населення.

Цьому має сприяти подальший розвиток такої складової соціальної безпеки, як освіта, яка виконує, окрім інших, важливу соціальну функцію. Остання полягає в соціальному захисті населення від безробіття шляхом надання освітніх послуг, які підвищують конкурентоспроможність працівників на ринку праці. Освіта має величезні можливості. Зростання рівня освіти працівника на один клас загальноосвітньої школи забезпечує в середньому зростання раціоналізаторських пропозицій на 6%, скорочує термін освоєння робітниками нових операцій.

Головна ж цінність освіти – це здатність відкривати, формувати, розвивати здібності людини, прищеплювати їй прагнення до постійного самовдосконалення. Е. Денісон стверджує, що 60% різниці в доходах людей зумовлені впливом освітнього фактора, а 40% – відмінністю та нерівністю їхніх здібностей.

Тож не дивно, що країни Європейського Союзу ще з 80-х років минулого сторіччя розпочали за допомогою спільноєвропейських організаційних інструментів досліджувати стратегічні питання реформування освіти з метою посилення її оперативності в умовах соціальних змін і перетворень. Це проявляється перш за все у збільшенні обсягів фінансування

освітньої сфери. Остання тенденція проглядається і в Україні.

Обсяги фінансування освіти постійно зростають. Якщо у 2004 р. цей показник дорівнював 18,3 млрд. грн., то 2008 р. – 58,3. Бюджетом 2009 р. на освіту передбачено 65,8 млрд. грн. З 1 вересня стипендії для студентів ВНЗ I-II р. а. нараховуються в обсязі 400 грн., а III-IV – 530 грн. Учням із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виплачується соціальна стипендія 500 грн. за місяць, студентам – 1060 грн. Крім того, останнім часом велика увага приділяється підтримці обдарованої молоді. Установлено 700 стипендій Президента України, 500 – Верховної Ради, 100 – Кабінету Міністрів України. Підвищенню престижності професії педагога сприяє також установавання почесного звання «Народний учитель України».

Проте якість освіти не відповідає вимогам економіки знань. У цьому контексті останнім часом пропонуються наступні моделі освіти для сталого розвитку:

- філософська (інтерпретація сталого розвитку як необхідного історичного стану еволюції соціуму, співзвучного ідеям формування ноосфери за В.І. Вернадським);

- технократична (використання досягнень науково-технічної революції для збільшення від екологічно обумовленої залежності розвитку;

- екологічна (жорстка адаптація процесу розвитку до виявлення наукою його екологічних обмежень);

- соціальна (індустріалізація розвитку як послідовної гуманізації суспільства, що включає рівність доступу до природних благ);

- економічна (перебудова діючих механізмів природокористування в напрямі посилення екологічно орієнтованих економічних інструментів);

- культурологічна (розвиток через виховання екологічної культури як частини загальної культури шляхом формування культури природи як вищої цінності цивілізації);

- політологічна (трансформація світополітичних відносин у напрямі зниження ризику озброєних конфронтацій у світі і скорочення пов'язаних з ними витрат природних ресурсів та інших природних благ) [148, с. 20].

З метою посилення ролі освіти в забезпеченні сталого

розвитку необхідно в навчально-виховному процесі дотримуватись наступних принципів:

- виховання гуманістичного світогляду (прищеплення учням соціальної відповідальності як загальнолюдської цінності й умови виживання людей на землі) – матеріалізм та ідеалізм діалектики, історія філософії, історія соціальних учень;

- фундаментальність (видобування системи навчання на основних фундаментальних дисциплінах про природу, суспільство і господарство, про методи їх аналізу та принципи управління ними) – геоекологія, ландшафтоведення, етногеографія, політична економія, психологія, соціологія, системний аналіз, кібернетика;

- історизм (прищеплення навичок виявлення закономірного та випадкового в історії природи і людського співтовариства як частини природи) – космогонія, геологічна історія, історія біосфери, соціальна історія, глобалістика;

- екологізація соціуму (реалізація домінанти екологічного імперативу у виробничих відносинах і суспільній поведінці) – соціальна екологія, етноекологія, економіка природокористування, екологічне право;

- соціалізація природокористування (формування гуманістичних принципів взаємодії людини із середовищем за допомогою гуманітаризації освіти) – екологічна етика, демогеографія, геокультурологія;

- географічний детермінізм (урахування іманентного розвитку інваріантної залежності соціуму від природних чинників і місцезорозташування в просторі) – геополітика, географія природокористування, географія природної та культурної спадщини, управління природокористуванням;

- актуалізація (запровадження в навчальний процес дисциплін, переважно прикладних, що роблять суспільно-визнаний внесок у стабілізацію розвитку) – ландшафтне планування, соціальне проектування, управління ризиками, конфліктологія та інше [148, с. 20].

Нині система освіти має відповідати вимогам інформаційного суспільства. Останні зумовлені тим, що все більше людей залучається в процеси, де потрібна вузькопрофесійна освіченість, постійна потреба в

перекваліфікації працівників, оскільки технології розвиваються надзвичайно швидко. Процес зміни в освітній сфері дуже прискорився на Заході, де інформаційні технології мають постійних споживачів (у США – до 30% населення, у Великобританії – 15%).

Тому в перспективі і в Україні активного розвитку набуває неперервна освіта – нова соціально-педагогічна парадигма, формування якої об'єктивно зумовлено всім соціально-економічним і суспільним розвитком під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів, якими характеризується сучасний цивілізований розвиток. Неперервна освіта покликана забезпечити сучасний рівень професійної підготовки фахівців, наступність і взаємоузгодженість, формування професійного мислення й основи професійної культури.

Особливо важливі завдання у цьому контексті стоять перед вищою школою:

- підготовка фахівців, здатних ефективно діяти в умовах взаємодії чи перекривання двох і більше традиційних дисциплін;
- організація підготовки фахівців, які потребують не стільки енциклопедичних чи доволі широких знань, як специфічних умінь і навиків;
- впровадження особливих форм поглиблення підготовки фахівців нетрадиційними засобами упродовж виконання ними професійних обов'язків;
- створення реальних передумов для постійного та неперервного перенавчання переважної більшості зайнятих у всіх секторах економіки фахівців під тиском швидкого поєднання накопиченої людством інформації, упровадження нових технологій та відповідних змін ринку праці.

Основу змісту навчання протягом усього життя на сучасному етапі у контексті вимог ЮНЕСКО складають наступні положення:

- нові базові вміння для всіх, метою яких є забезпечення загального й постійного доступу до навчання для засвоєння та оновлення вмінь, необхідних для стабільної участі в суспільстві, заснованому на знаннях;
- збільшення інвестицій для людських ресурсів;
- забезпечення інноваційного підходу у навчальному процесі, впровадження ефективних методів викладання та навчання,

створення середовища для реалізації всеохоплюючого навчання протягом усього життя;

- забезпечення спрощеного доступу кожної людини до якісної інформації;

- широке використання в навчальному процесі інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Цьому має сприяти дотримання наступних принципів:

- орієнтація освітньої системи на людину, на її неповторну індивідуальність, на базові потреби, серед яких найважливіше місце займає потреба в неперервному самовдосконаленні й самореалізації;

- широкий демократизм, спадкоємність усіх ступенів освітньої системи, доступність для кожного індивідуума, незалежно від статі, соціального стану, національності;

- гнучкість освітньої системи, її швидке реагування на освітній попит та особливості інтересів, стилів і темпів навчання різних категорій населення;

- розмаїття освітніх послуг, що пропонуються населенню;

- перебудова системи професійної освіти з прагматично орієнтованої на соціально орієнтовану;

- широке застосування з освітньою метою електронних технологій на будь-якому етапі життєдіяльності людей.

Дотримання зазначених принципів дозволить забезпечити відповідність вищої освіти потребам галузі та суспільства щодо якості підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів, ефективності, гармонії між традиційною освітою та інноваціями; конкурентоспроможності на основі стандартів якості, що вкрай важливо в умовах економіки знань.

Висока якість навчального процесу забезпечується використанням прогресивних технологій, сучасних методичних підходів. Останнім часом все активніше у навчальному процесі використовуються кодограми, слайди, відеофільми, аудіоматеріали. Застосовуються такі нові електронні технології, як інтерактивні диски, CD-ROM, електронні дошки оголошень, мультимедійний гіпертекст, які доступні і студентам, і викладачам через глобальну мережу Інтернет за допомогою інтерфейсів мозаїк і www, які забезпечують активне включення учнів у навчальний процес. Щороку збільшується кількість не

лише ВНЗ, а і шкіл, які мають сайти в Інтернеті, де розміщені тестові завдання, підручники.

У зв'язку з модернізацією освіти зростає роль бібліотеки. Активне впровадження електронних каталогів, їх розміщення в телекомунікаційних мережах дозволяють читачам отримувати інформацію про наявні ресурси бібліотеки. Можливості інформаційних і телекомунікаційних технологій дозволяють організувати телекомунікаційну взаємодію, своєрідний телекомунікаційний клуб без обов'язкової особистої присутності в стінах бібліотеки.

У багатьох навчальних закладах значного поширення набув такий вид навчальної літератури як:

- електронний підручник, посібник;
- електронні монографії;
- електронні конспекти лекцій;
- електронні альбоми схем і навчальних посібників із різних дисциплін тощо.

В цілому, слід зазначити, що інноваційні процеси, що відбуваються останнім часом у системі освіти, зумовлюють необхідність пошуку резервів удосконалення підготовки високоосвіченої інтелектуально розвинутої особистості.

У «Порядку денному на ХХІ століття» визначені такі напрями формування освіти:

- розробка навчальних програм, які допоможуть випускникам шкіл та університетів отримати стабільні доходи для проживання;

- заохочення всіх секторів суспільства, включаючи промисловість, університети, уряд, неурядові суспільні організації до підготовки кадрів у сфері раціонального використання навколишнього середовища;

- забезпечення місцевих громад підготовленими на місцях технічними фахівцями з числа місцевих жителів для розв'язання завдань, що стоять перед ними, насамперед проблем охорони навколишнього середовища;

- робота із засобами масової інформації, представниками розважальної та рекламної індустрії для заохочення населення до активної участі в обговоренні проблем навколишнього середовища.

У Ріо-де-Жанейро, а потім Йоганнесбурзі підкреслювалось, що сталому розвитку сприяє:

- концепція розвитку освіти, яка свідчить, що остання динамічно розвивається, включає нове бачення освіти, мета якої – надати людям різного віку можливість брати на себе відповідальність за побудову сталого майбутнього;

- базова освіта закладає основу для всієї майбутньої освіти і є самостійним внеском у сталий розвиток;

- освіта сприяє забезпеченню економічної, культурної та екологічної життєдіяльності сільських районів і громад;

- безперервне навчання впродовж усього життя, включаючи освіту для дорослих і громад, відповідна технічна та професійна освіта, вища освіта і підготовка викладачів є життєво важливими додатками для створення потенціалу на користь сталого майбутнього. У цьому контексті освіта і статус вчителя мають стати одним із національних пріоритетів. Необхідність цього визнали і міністри навколишнього середовища СЕК ООН на V конференції міністрів «Навколишнє середовище для Європи» (Київ 2003). На конференції підкреслювалось, що освіта є одним із головних інструментів, які забезпечують охорону навколишнього середовища та сталий розвиток. Міністри схвалили Заяву про освіту на користь сталого розвитку. Вони запропонували всім країнам включити концепцію сталого розвитку до своїх систем освіти всіх рівнів – від дошкільної до вищої, щоб сприяти освіті як ключовому чиннику перетворень. Тобто міжнародним співтовариством освіта визнана фундаментальним інструментом захисту навколишнього середовища, а також для забезпечення соціального захисту як кожної людини, так і суспільства в цілому. З цією метою розвиток освіти має передбачати:

- подальшу модернізацію освітнього процесу;

- модернізацію науково-дослідницького процесу;

- зміцнення матеріально-технічної бази галузі, у тому числі шляхом розширення парку комп'ютерів, оргтехніки, інтерактивних класів, інтерактивних дощок для організації мультимедійних аудиторій, серверів, лінгафонних кабінетів, комплектів обладнання відеоконференцій тощо. Все це має формувати внутрішню мотивацію студентів, слухачів до

безперервної професійної освіти;

- розвиток кадрового потенціалу;
- вдосконалення системи управління освітою.

Упровадження технічного процесу позначиться й на розвитку культури. На бібліотечно-інформаційне обслуговування, як і на більшість інших напрямів діяльності книгозбірень, значний вплив будуть мати новітні технології. Продовжиться процес створення й застосування локальних і мережевих електронних ресурсів, використання новітніх носіїв інформації, освоєння пропозиції Інтернету. Активізується процес автоматизації бібліотечно-інформаційних послуг, упровадження сервісного обслуговування читачів із використанням новітніх інформаційних технологій та електронних інформаційних ресурсів.

Розвиток соціального комплексу сприяє створенню механізмів, які дозволяють перетворити населення в довготермінові активи країни. При цьому варто забезпечити:

- стимулювання створення нових робочих місць і мобільності робочої сили;
- пріоритетну підтримку наукових установ, підприємств, що відповідають існуючому технологічному укладу і забезпечують випереджаючий розвиток у майбутньому;
- активний розвиток туристичної сфери. Не дивлячись на те, що Україна володіє значними рекреаційними ресурсами, для даної сфери характерним є:
 - низькі темпи розвитку туристичної сфери, що обумовлено кризовим станом економіки країни, скороченням фінансування соціально-економічних програм розвитку, зменшенням платоспроможності населення, зростанням цін на рекреаційні послуги;
 - функціонування туристичних фірм в умовах мінливого, нестабільного і недосконалого законодавства, що гальмує нормальний розвиток рекреаційної сфери, обстежує розширення асортименту послуг, впливає на ціноутворення відповідних товарів і послуг;
 - конкуренція на внутрішньому ринку недостатня, що зумовлено наявністю природних рекреаційних ресурсів;
 - загострення конкурентної боротьби із закордонними рекреаційними системами.

Таким чином, подальший соціальний розвиток, зокрема освіти, культури, охорони здоров'я, сприяє формуванню соціальної безпеки, забезпечує зміцнення національної і міжнародної безпеки. Адже соціально незадоволені верстви населення стають носіями загроз як політичної, так і національної безпеки, а забезпечивши соціальну стабільність, можна створити широкі зони безпеки і сприятливе середовище для зовнішньополітичної та економічної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

*«Учень і вчитель зростають
разом!»*

Конфуцій

1. Абалкин Л. Несостоятельность программы Грефа / Л. Абалкин // Финансовый бизнес. – 2000. – № 11(12). – С. 2–4.
2. Абрамов Р. Н. Марксистский анализ трудовых отношений в современной корпорации: интерпретации Г. Бравермана / Р.Н. Абрамов // Новое и старое в теоретической социологии: [книга 4]; под ред. Ю.Н. Давыдова – М.: Издательство Института социологии РАН, 2006. – С. 118–128.
3. Абрамов Р. Н. Массовизация как культурный феномен глобального общества: российский и европейский контекст // Идентичность в контексте глобализации: Европа, Россия, США: [сб. науч. стат.]; под ред. проф. В.Н. Брюшкина. – Калининград: Изд-во Калининградского ун-та, 2003. – С. 71–85.
4. Аверин А.Н. Социальная безопасность: федеральный и региональный аспекты / А.Н. Аверин // Проблемы безопасности и регионального экономического развития в условиях дифференциации этнокультурной среды: материалы конф. – Ростов-на-Дону, 2000. – С. 6–8.
5. Авшенюк Н. Стратегічна роль викладачів і тренерів у реформуванні професійної освіти: Європейський досвід / Н. Авшенюк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2009. – №1. – С.248–250.
6. Адамов Е. О. Время стратегических решений / Е.О. Адамов, В.И. Рачков // Энергия: Экономика. Техника. Экология. – 2001. – № 1. – С. 2–10.
7. Акаев В. Исламский фундаментализм на Северном Кавказе: миф или реальность? / В. Акаев // Центральная Азия и Кавказ. – 2000. – № 3. – С. 122–130.
8. Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №9. – С. 278.
9. Акулов В.Н. Социальная защита граждан в условиях обязательного медицинского страхования / В.Н. Акулов // Мир медицины. – 1997. – № 6. – С. 21–23.
10. Анализ основ зарубежных теорий конкурентоспособности стран и регионов в мировом хозяйстве // Известия Академии Наук. Серия географическая. – 2003. – №6. – С. 15–25.
11. Аналіз стану травматизму невиробничого характеру в Україні за 2008 рік // Безпека життєдіяльності. – 2009. – №6. – С.3.
12. Андреева Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева – М.: Аспект Пресс, 1998. – 376 с.
13. Антонова Н.А. Доходы и качество жизни населения:

состояние и перспективы / Н.А. Антонова // Труд и страхование. – 2008. – № 12. – С. 16–20.

14. Арбатов А. Г. Национальная безопасность России в многополярном мире / А. Г. Арбатов // Вестник РАН. – 2000. – № 11. – С. 984–993.

15. Арсентьева Н. М. Использование кадрового потенциала в инновационном и традиционном сегментах экономики региона / Н. М. Арсентьева, И. И. Харченко, В. П. Бусыгин // Регион: экономика и социология. – 2009. – №3. – С. 168.

16. Асанович В. Я. Информационная безопасность: анализ и прогноз информационного воздействия / В. Я. Асанович, Г. Г. Меньшин. – Минск: Амадея, 2006. – 204 с.

17. Астахова В.И. Становление международного сотрудничества Украины в области образования: учет современных тенденций / В.И. Астахова, Е.В. Астахова // Гуманітарні науки. – 2003. – № 2. – С. 4–45.

18. Ахинов Г. А. Экономика общественного сектора: учеб. пос. / Ахинов Г. А., Жильцов Е. Н. – М.: ИНФРА, 2008. – 345 с.

19. Баева И. А. Обеспечение психологической безопасности в образовательном учреждении: практическое руководство / И.А. Баева. – М.: Речь, 2006. – 288 с.

20. Бакланов А. О. Сравнительный анализ влияния инновационных факторов на экономическое развитие стран мира / А.О. Бакланов // Инновации. – 2009. – № 2. – С. 53–59.

21. Балюбаш Я. Контури проблем гармонізації національних міжнародних стандартів вищої освіти / Я. Балюбаш // Моделі гармонізації національних міжнародних стандартів освіти у контексті Болонського процесу. – Львів, 2004. – С.19–21.

22. Баранов А.О. Прогноз развития экономики России на период 2001-2005 гг. с использованием динамической межотраслевой модели с бюджетным и монетарным блоком / Баранов А.О., Гильмундинов В.М., Павлов В.Н.. – Новосибирск, 2000. – 36 с. – (Препринт / РАН, СО Ин-т экономики и орг. пром. пр-ва; Новосибирск, 2000.).

23. Басай О.В. Реформа управління у сфері соціального захисту безробітних / О.В. Басай // Актуальні проблеми держави і права: [зб. наук. праць]. – Вип. 12. – Одеса: Юридична література, 2001. – С. 227–230.

24. Бедность населения стран содружества и способы ее

- измерения // Международная экономика. – 2009. – №8. – С. 49.
25. Беженар Г. Упровадження громадянської освіти в навчальний процес: зарубіжний досвід / Г. Беженар // Школа. – 2009. – №9. – С.22–26.
26. Безопасность Евразии – 2002 / Под ред. В.Н. Кузнецова. – М.: Книга и бизнес, 2003. – 540 с.
27. Безопасность жизнедеятельности. Безопасность в чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера: [учебное пособие]. – М.: Высшая школа, 2006. – 592 с.
28. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты. Энергетическая безопасность (нефтяной комплекс России). – М.: Знание, 2000. – 428 с.
29. Безопасность социума: словарь-справочник / Дзалиев М., Потрубач Н. и др. – М.: Библиотека безопасности жизнедеятельности, 1997. – 167 с.
30. Бейсеков С.С. Функция обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан на рубеже третьего тысячелетия новой эры человечества / С. С. Бейсеков // Вестник КазГУ. Серия Юридическая. – 2002. – №3. – С. 78–82.
31. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; [пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова]. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
32. Белозёрова Ю., Стиглиц Дж.Ю. Глобализация: тревожные тенденции / Белозёрова Ю., Стиглиц Дж.Ю.; [пер. с англ. Г.Г. Пирогова]. – М.: Национальный общественно-научный фонд, 2003. – 304 с.
33. Бельков О.А. Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности / О.А. Бельков // Безопасность. – 1994. – №3. – С. 91–94.
34. Беляева А.А. Средний слой российского общества: проблемы обретения социального статуса / А.А. Беляева // Социологические исследования. – 1993. – № 10. – С. 13–22.
35. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
36. Биков О. Безпека життєдіяльності населення – гарант забезпечення і розвитку трудового потенціалу / О. Биков // Соціальне страхування. – 2007. – №6. – С.33.
37. Бирюков М. М. О некоторых правовых проблемах, возникающих для России в связи с расширением ЕС /

- М.М. Бирюков // Государство и право. – 2004. – № 7. – С. 27–35.
38. Бібліотечний український форум. – 2009. – №1. – С.8.
39. Білорус О. Г. Глобалізація і безпека розвитку / [Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г., Гончаренко М. О. та ін.] / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин; Київський національний економічний ун-т / Олег Григорович Білорус (наук.ред.). – К., 2001. – 734 с.
40. Боброва А.В. Влияние экономического кризиса на сферу торговли / А.В. Боброва // Региональная экономика: теория и практика. – 2009. – №28 (121). – С.2–3.
41. Богомолов В.А. Экономическая безопасность: учебное пособие [для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления]. / В. А. Богомолов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 303 с.
42. Богомолов О.Т. Уроки глобального кризиса / О.Т. Богомолов // Новая и новейшая история. – 2009. – № 5. – С. 27–40.
43. Богуславская К.Ю. Взаимодействие норм права и норм морали в правовом регулировании трудовых отношений: дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 / К.Ю. Богуславская. – Барнаул, 2006. – 174 с.
44. Бойцова В. Европейский союз: расширение на восток / В. Бойцова // Общественные науки и современность. – 2002. – № 2. – С. 78–86.
45. Бородин С. Биотропное оружие / С. Бородин // Обозреватель. – 2000. – № 12. – С. 36–37.
46. Борута І. Міграційне право ЄС: [навч. посіб.]. / Програма Тасіс Європейського Союзу в Україні; Правничі студії в Україні: Київ та окремі регіони. – К.: ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. – 132 с.
47. Борьба миров: государственные и частные системы здравоохранения. Washington Profile [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.washprofile.org/?g=ru/node/5459>.
48. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг. – СПб: Питер, 2001. – С. 181.
49. Будущее экономики России: потенциал несырьевого сектора // Вестник Института экономики Российской Академии наук. – 2008. – №1. – С. 22–42.
50. Будьмо здорові. – 2009. – №2. – С. 3.
51. Бураковський І. Розширення Європейського Союзу: вплив на

відносини України з центральноевропейськими сусідами / [Мовчан В., Вітер О., Лендьел М. та ін.]. / Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень "ЄвроРегіо Україна" – К.: К.І.С., 2004. – 358 с.

52. Бургер И.П. Университетская библиотека: новые задачи – новый облик / И.П. Бургер // Высшее образование сегодня. – 2007. – №12. – С.80.

53. Бурлачук В.И. Исторические попытки моделирования украинской государственности в XX веке / В.И. Бурлачук // Полис. – 2005. – № 1. – С. 21–27.

54. Вавилина Н.Д. Запросы рынка труда к системе профессионального образования в условиях инновационного развития / Н.Д. Вавилина // Регион: экономика и социология. – 2009. – №3. – С.150.

55. Вакулич В. Відносини "США-ЄС" і перспективи поширення інтеграційного процесу в Європі / В. Вакулич; НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – Кіровоград, 2000. – 52 с.

56. Варламова Н. В. Личные и социальные права: взаимодействие или конфликт? / Н.В. Варламова // Общественные науки и современность. – 2009. – № 5. – С. 88–99.

57. Ващекин Н.П. Экономическая и социальная безопасность в России / Ващекин Н.П., Дзलिएв М.И., Урсул А.Д. – М., 1999. – 375 с.

58. Вебер М. Избранное. Образ общества: [пер. с нем.] / М. Вебер. – М.: Юрист, 1994. – 702с.

59. Величковский Б.Т. Патогенетическое обоснование медицинских и социальных приоритетов улучшения здоровья населения России / Б.Т. Величковский // Успехи современной биологии – 2004. – № 2. – С. 99–108.

60. Величковский Б.Т. Реформы и здоровье населения (Пути преодоления негативных последствий) / Б.Т. Величковский. – Воронеж: ВГУ, 2002. – 64 с.

61. Венедиктов Д.Д. Аналитическая справка о проблемах глобальной стратегии Всемирной организации здравоохранения по достижению здоровья для всех в XXI веке / Венедиктов Д.Д., Иванова А.Е., Максимов Б.П. – М., 1999. – 25 с.

62. Вестник Воронежского государственного университета (Серия „Экономика и управление”). – 2009. – №1. – С.43.

63. Викулин А.А. Правовая защита: информационный аспект / А.А. Викулин // Мир библиографии. – 1999. – № 3. – С. 16–19.
64. Вимоги пожежної безпеки до навчальних закладів // Пожежна безпека. – 2009. – №8. – С. 26.
65. Вища освіта України – Європейський вимір: стан, проблеми, перспективи: матеріали підсумкової колегії Міністерства освіти і науки України, (Київ, 21 бер. 2008 р.) // Освіта України. – 2008. – №21-22. – 19 березня.
66. Вісник книжкової палати. – 2009. – №7. – С.5.
67. Власов П.В. Благотворительность и милосердие в России / П.В. Власов. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – 443 с.
68. Возжеников А.В. Национальная безопасность: теория, политика, стратегия / А.В. Возжеников. – М., 2000. – 240 с.
69. Воронов К. Пятое расширение ЕС: судьбоносный выбор / К. Воронов // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 9. – С. 59–87.
70. Гавриленко І.М. Соціальний розвиток: навч. посіб. / Гавриленко І.М., Мельник П.В., Недюха М.П. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. – 484 с.
71. Гаврилов Е.В. Механизмы повышения доходов муниципальной экономики / Е.В. Гаврилов. – М.: Проспект, 2009. – 126 с.
72. Галкин Л.Г. Развитие промышленного предприятия в условиях рыночной неопределённости и рисков / Галкин Л.Г., Меженцев М.А. – Химиздат, 2007. – 173 с.
73. Ганжин В.Т. Социальный иммунитет России как ресурс безопасности Отечества / В.Т. Ганжин // Безопасность. – 1995. – № 11. – С. 2631.
74. Геген Д. У лабіринті Європейського Союзу / Г. Козлов (пер.), С. Серета (пер.). – К. : Основи, –1995. – 116 с.
75. Герасимова И.А. О тенденциях дифференциации субъектов Российской Федерации на уровне социально-экономического развития / И.А. Герасимова // Вопросы статистики. – 2008. – №2. – 56–64 с.
76. Главный врач. – 2002. – №1 (9). – С. 33.
77. Глебов И.Н. Национальная безопасность РФ: проблемы правового регулирования / И.Н. Глебов – 1999. – 263 с.
78. Годин Ю. «Отстойник незаконных иммигрантов», такую роль отводят России эксперты ЕС / Ю. Годин , А. Рудков // Российская

федерация сегодня. – 2004. – №19. – С. 63.

79. Гойчук О. І. Продовольча безпека в Україні і світі / О.І. Бойчук – К.: Наукметодцентр аграрної освіти, 2003. – 114 с.

80. Голиков А. Переходная экономика: реалии России и мировой опыт: Конспект лекций и антология мировой экон. классики / А. Голиков. – М.: Анкил, 2001. – 121 с.

81. Головаха Є.І. Соціальна політика: політологічний енциклопедичний словник / Є.І. Головаха; [упоряд. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка]. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К.: Генеза, 2004. – С. 621–622.

82. Головінов В. Професійно-технічна освіта в умовах світової та вітчизняної фінансово-економічної кризи. Проблеми старі – виклики нові / В. Головінов. // Професійно-технічна освіта. – 2008. – №4. – С. 4.

83. Голубчиков Ю. Туристское измерение России / Ю. Голубчиков, Ю. Супруненко // Туризм: практика, проблемы, перспективы. – 2007. – №8. – С. 24–25.

84. Голяченко О. М. Чи можна призупинити вимирання української людності / [О. М. Голяченко, Г. О. Слабкий, А. Г. Шульгай та ін.]. // Охорона здоров'я України. – 2008. – №4 (32). – С. 24.

85. Гордеев А. Правительство должно корректировать провалы рынка и отвечать за социальное равновесие / А. Гордеев // Российская газета. Агропромышленный комплекс. – 2005. – 7 июня. – С. 21.

86. Горносталев М. Д. Понятие «здоровый образ жизни» в современной педагогической науке / М. Д. Горносталев // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2008. – №5. – С. 139.

87. Горшков М.К. Фобии, угрозы, страхи: социально-психологическое состояние российского общества / М.К. Горшков // Социологические исследования. – 2009. – № 3. – С. 26–32.

88. Государство и отрасли инфраструктуры в современной рыночной экономике. – М.: Наука, 2001. – 310 с.

89. Григор О.О. Формування інформаційного суспільства в Україні в контексті інтеграції в Європейський Союз (державно-управлінський аспект): Дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 /

Львівський регіональний ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президентіві України. – Л., 2003. – 230 с.

90. Григорьев Л. Украина: раздвоение трансформации: [экон. положение] / Л. Григорьев, С. Агибалов, М. Салихов // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 125–143.

91. Гришкін В.О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: монографія / В.О. Гришкін. – Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – 498 с.

92. Грінченко Ю.Л. Вплив інституційного фактору на структуру та ефективність економічної політики ЄС: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.05.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 21 с.

93. Грузьєва О. В. Формування екологічного громадського здоров'я: визначальні чинники та тенденції / О. В. Грузєва // Главный врач. – 2008. – № 11. – С. 31.

94. Дакин А. Экономика знаний – менее очевидное явление / А. Дакин // Международные процессы. – 2007. – С.113.

95. Данільян О.Г. Національна безпека України в етноментальному та міжнародному вимірах / [Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Калиновський Ю.Ю., Мойсєєва Н.І.]. – Х., 2004. – 276 с.

96. Данільян О.Г. Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації: навч. посіб. / О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, М.І. Панов – Х.: Фоліо, 2002. – 285 с.

97. Делягин М. Антикризисная программа. Проект для обсуждения / М. Делягин // Завтра. – 2008. – Декабрь. – № 49.

98. Демиденко Г.П. Безпека життєдіяльності / Г.П. Демиденко – К., 2008. – С.32.

99. Демократична партія України. – К.: Логос, 1998. – 319 с.

100. Демьяновская О.С. Дезаптация детей и национальная безопасность России / Демьяновская О.С., Бреева А.Б. – 2-е изд. – М.: Торгово-издательская корпорация "Дашков и К", 2005. – 212 с.

101. Дем'янець В.І. Інтеграційна політика владних органів країн Вишеградської групи щодо ЄС і НАТО у 1989–1999рр.: Дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень – К.,– 2001. – 204 с.

102. Денисов Н. Жилищная политика в современной ситуации / Н. Денисов, Т. Коновалова // Экономист. – 2009. – №6. – С.49.

103. Державна цільова науково-технічна та соціальна програма „Наука в університетах України”. – К., 2007.
104. Державне управління в умовах інтеграції України в Європейський Союз: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю (29 травня 2002 р., м. Київ) / Українська Академія держ. управління при Президентові України / В.І. Луговий (голов.ред.) – К.: Видавництво УАДУ, 2002. – 392 с.
105. Державне управління: навч. посіб. / [за ред. А.Ф. Мельник]. – К.: Знання, 2004. – 342 с.
106. Державотворчий процес в Україні 1991–2006 рр./ Ред. колегія: В.А.Смолій, В.М.Геєць, Г.В.Касьянов та ін. – К.: Наук. думка, 2007. – 910 с.
107. Джамалов А.С. Современные проблемы развития жилищного комплекса в Российской Федерации / А.С. Джамалов, М.А. Бекбузаров // Региональная экономика. Теория и практика. – 2009. – №22. – 46 с.
108. Дзьобань О. П. Національна безпека в суспільствах транзитивного типу / Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого. – Х.: НАУ ім. М.Є. Жуковського "ХАІ", 2004. – 292 с.
109. Дзьобань О.П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (теоретико- методологічний аналіз): Автореф. дис. д-ра філос. наук: 21.03.01 / Національний ін-т стратегічних досліджень. – К., 2005. – 32 с.
110. Диагностика и моделирование развития высшей школы, научно-технического потенциала и экономики регионов / [под ред. С.С. Набойченко, А.Д. Выварца]. – Екатеринбург: Изд-во Уральск, 2003.– 448 с.
111. Директиви Європейського Союзу: Довідник / В.Л. Іванов (ред.), І.Г. Олесова (уклад.). – Львів: Леонорм, 1998. – 287 с.
112. Директор школи, ліцею, гімназії. – 2009. – №1. – С. 56.
113. Діловий імідж України. Інтеграція у світовий економічний простір // Іміджевий альманах / гол. ред. Л.М. Авраменко. – К.: Діловий партнер, 2004. – 719 с.
114. Діти, жінки та сім'я в Україні: [стат. зб.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – 384 с.
115. Дмитриева Е.В. Фокус – группы в маркетинге и социологии. – М.: Центр, 1998. – 144 с.
116. Дорогов Н.И. Стратегические направления региональной

экономической политики / Н.И. Дорогов; Иван. гос. текстил. акад. – Иваново, 2000. – 132 с.

117. Доступність послуг та права людей, які живуть з ВІЛ в Україні: результати соціологічного дослідження. – К.: Всеукраїнська мережа ЛЖВ, 2004. – С. 13.

118. Дошкільні заклади України у 2008 році: [стат. бюл.]. – К.: Держкомстат України, 2009. – С. 85.

119. Дронов Р. Подходы к обеспечению экономической безопасности / Р. Дронов // Экономист. – 2001. – № 2. – С. 42–45.

120. Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития / Ю.А. Борко (отв.ред.). – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 471 с.

121. Европейский союз: новый этап интеграции: Проблемно-тематический сб. / РАН; Институт научной информации по общественным наукам / В.Г. Головин (отв.ред.), Г.В. Вишнякова (ред.-сост.). – М., 1996. – 152 с.

122. Европейский Союз: Справочник-путеводитель / РАН; Институт Европы; Ассоциация европейских исследований / О.В. Буторина (отв.ред.). – [2 изд., доп. и перераб.] – М.: Деловая литература, 2003. – 286 с.

123. Евстегнеева Л. Соотношение глобализации и национальной экономики: Проблемы России: Материалы конференции / Л. Евстегнеева, Р. Евстегнеев // Международный диалог. – 2000. – № 1. – М., 1999. – 10–11 сентября. – С. 75.

124. Егорова Л.Л. Кто несет угрозу безопасности региона / Л.Л. Егорова // Закон и право. – 2000. – № 9. – С. 19–20.

125. Екологічна безпека техноприродних геосистем у зв'язку з катастрофічним розвитком геологічних процесів. – К.: Нічлова, 2002. – 624 с.

126. Економіка України. – 2009. – №7. – С.76.

127. Економічна інтеграція України в Європейський Союз: наук. рек. / Роланд. Айзен (уклад.). – Т.: Економічна думка, 2003. – 185 с.

128. Еникеев М.И. Социальная психология: учеб. для вузов / М.И. Еникеев. – М.: Издательство «ПРИОР», 2001. – 160 с.

129. Ентін Л.М. Право Европейского Союза: основные категории и понятия: навч. посібник / Ентін Л.М. – К.: ІМВ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003. – 101 с.

130. Ентін Л. Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі: навч. посібник / Л. Ентін /

Програма Tacis Європейського Союзу в Україні; Проект "Правничі студії в Україні: Київ та окремі регіони". – К.: ІМВ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. – 136 с.

131. Ентін М. Л. Правовые основы внешней политики и политики в сфере обороны и безопасности ЕС: навч. посібник / Ентін М.Л., Баймуратов М.О., Делінський О.А. / Програма Tacis Європейського Союзу в Україні; Проект "Правничі студії в Україні: Київ та окремі регіони". – К.: ІМВ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. – 218 с.

132. Ермоловская О.Ю. Социальная защита населения: вопросы, поднятые реформы / О.Ю. Ермоловская // Проблемы изучения экономической теории, макро- и микроэкономики: Тезисы докл. междунар. науч.-практ. конф. (16–17 октября 1994 г.) – Харьков: ХАИ, 1994. – С. 126–128 с.

133. Есаян А.К. Понятие "экономическая безопасность" в законодательстве государств-членов СНГ, ЕврАзЭС и ШОС / А.К. Есаян // Юридический мир. – 2009. – № 6. – С. 67–70.

134. Європейська молодь повинна більше навчатися за кордоном // ЄВР. Бюлетень. – 2009. – №8–9. – С. 22.

135. Європейський Союз і НАТО – випробування для України: [зб. наук. статей]. – К.: УНІСЕРВ, 2002. – 91 с.

136. Європейський Союз та Україна: стратегія відносин в контексті розширення: матеріали міжнар. конф., Київ, 23 верес. 2003 р. / EastWest Institute; Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень "ЄвроРегіо Україна" / І. Солоненко (розроб.). – К.: К.І.С., 2003. – 207 с.

137. Європейський союз: консолідовані договори / В. Муравйов (наук.ред.). – К.: Port-Royal, 1999. – 206 с.

138. Європейський Союз: основи політики, інституційного устрою та права: навч. посіб. викладача (методологія та дидактика) / В. П'ятницький (наук.ред.). – К.: Заповіт, 2000. – 103 с.

139. Європейський Союз: Словник-довідник / М. Марченко (ред.-упоряд.). – [2-ге вид., оновлене]. – К.: К.І.С., 2005. – 142 с.

140. Житловий фонд України у 2009 році: [стат. бюл.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – 351 с.

141. За матеріалами центральних та місцевих органів виконавчої влади і правозахисних органів // Людина і праця. – 2009. – №9. – С.29.

142. Заблоцька Р.О. Матеріали до курсів лекцій "Європейський валютний союз" та "Європейські фінансові ринки" / Заблоцька Р.О., Сніжко О.В. / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. Центр європейських студій. – К., 2000. – 134 с.
143. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2008/09 навчального року: [стат. бюл.]. – К. : Державний комітет статистики України, 2009. – 100 с.
144. Загашвили В.С. Национальная экономическая безопасность / В.С. Загашвили // Общественные науки и современность. – 1995. – № 2. – С. 20.
145. Зайнятість населення України: зміни і тенденції. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2007. – 411 с.
146. Заклади культури, мистецтва, фізкультури та спорту України у 2007 році: [стат. бюл.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 97 с.
147. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2008 р.: [стат. бюл.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – 88 с.
148. Запорожець О. І. Десятиріччя ООН з „Освіта для сталого розвитку та безпеки життєдіяльності людини” / О. І. Запорожець. // Безпека життєдіяльності. – 2008. – №7–8. – С. 20.
149. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: [стат. бюл.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 74 с.
150. Зверев А.В. Развитие инновационной деятельности в Китае / А.В. Зверев // Труд и социальные отношения. – 2009. – № 3. – С. 82–88.
151. Зинченко Н.И. Личная безопасность как объект социологического анализа / Н.И. Зинченко // Социологические исследования – 2007. – № 2. – С. 137–140.
152. Зіллер Жак. Політико-адміністративні системи країн ЄС: Порівняльний аналіз / Жак Зіллер / В. Ховхун (пер.з фр.). – К.: Основи, 1996. – 420 с.
153. Золотий резерв. – 2009. – №7. – С. 4.
154. Иванов Е.А. Систематизация и оценка угроз в социальной сфере / Иванов Е.А. // Экономическая безопасность России: Общий курс / под ред. В.К. Сенчагова. – [2-е изд.]. – М.: Дело,

2005. – С. 665–667.

155. Илларионов А. Критерии экономической безопасности / А. Илларионов // Вопросы экономики. – 1998. – № 10. – С. 35–58.

156. Ильенкова С. Д. Показатели качества образования [Электронный ресурс] / С. Д. Ильенкова. – Режим доступа: <http://www.ubo.ru>

157. Инновационный потенциал кадров организации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.Vn.2.mnogosmenka.ru>

158. Информационное общество. – 2009. – №3. – С.29.

159. История экономических учений: учебное пособие /под ред. Автономова В., Ананьина О., Макашовой Н. – М.: ИНФРА – М, 2001.– С. 59.

160. Імідж сучасного педагога. – 2009. – №5(94). – С. 59.

161. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2009. – №31-32. – С. 6.

162. Історія формування поняття „безпека особистості” // Безпека життєдіяльності. – 2009. – №2. – С. 28–29.

163. Казначеев В.П. Проблемы «Сфинкса XXI века». Выживание населения России / [Казначеев В.П., Поляков Я.В., Акулов А.И. и др.]. – Новосибирск: Наука, 2000. – 232 с.

164. Казначеев С.В. Причины нездоровья населения Сибири / С.В. Казначеев // Регион: экономика и социология. – 2005. – №2. – С.114.

165. Калеп Л. Профессиональная переориентация. Формирование мотивации выбора новой профессии у безработных / Л. Калеп // Персонал. – № 2. – С. 66–68.

166. Канатним дорогам – безпечно функціонування // Технополіс. – 2009. – №12. – С. 22–23.

167. Карамішев Д.В. Теорія та практика державного управління охороною здоров'я: навч. посіб. / Д.В. Карамішев – Х.: ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2006. – 132 с .

168. Кардашова И. Б. О категорийно-понятийном аппарате теории национальной безопасности / И.Б. Кардашова // Российский следователь. – 2005. – №5. – С. 51.

169. Карпачова Н.І. Світова проблема міграції висококваліфікованої робочої сили та відтік інтелекту з України / Н.І. Карпачова // Безпека життєдіяльності. – 2007. – № 10. – С.16.

170. Качество жизни: продовольственная безопасность /

3. Биктимирова // Экономист. – 2004. – № 2. – С. 78–84.
171. Качество человеческого потенциала в условиях инновационной экономики // Народонаселение. – 2009. – №3. – С.20–21.
172. Качинський А.Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи / А.Б. Качинський – К., 2004. – 472 с.
173. Климентович Ю.Л. Проблемы статистической теории самоорганизации синергетики /Ю.Л. Климентович. – М., 1987 – 180 с.
174. Князевич В.М. Розвиток національної системи охорони здоров'я: стан, перспектива та шляхи розбудови / В.М. Князевич // Охорона здоров'я України. – 2008. – №3(31). – С.27–28.
175. Коваленко С.А. Два века социальной политики / Коваленко С.А., Исидорина Т.Ю. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2005. – 442 с.
176. Кодекс законів про працю України. – Ужгород: „ІВА”, 1997. – 208 с.
177. Кольчугина М. Нацпроект «Образование»: Инноватизация подготовки кадров / М. Кольчугина // МЭ и МО. – 2009. – №9. – С. 65.
178. Коментар до Інформаційного збірника Міністерства освіти і науки України. – 2008. – №7. – С. 6–7.
179. Комплексная программа работ по усилению профилактики заболеваний и укреплению здоровья населения СССР на 1985–1990 годы. – М., 1985. – 340 с.
180. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики №117 від 23 квіт. 1964 р.: [Електронний ресурс] / Конвенції та рекомендації МОП. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>
181. Константинова Л.В. Социальная политика: штрихи к социологической концепции / Л.В. Константинова // СоцИс. – 2005. – № 2. – С. 36–44.
182. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні // Професійно-технічна освіта. – 2004. – №3. – С. 4.
183. Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001. – 447 с.

184. Копійка В.В. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна / В.В. Копійка. – К. Юридична думка, 2005. – 448 с.
185. Корнай Я. Дефицит / [пер. с венг.]. – М.: Наука, 1990. – 607 с.
186. Корнюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы: учеб. пос. / Р.В. Конюшина. – Владивосток: ТИДОТ ДВГУ, 2004. – 84 с.
187. Королько В.Г. Імідж України: стан і чинники формування / В.Г. Королько // Українське суспільство: десять років незалежності. Соціологічний моніторинг та коментар науковців / [за ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги]. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2001. – С. 246–259.
188. Коростелев Д.В. Глобальные вызовы, угрозы и опасности современности / Д.В. Коростелев – М.: Изд-во РАГС при Президенте РФ, 2008.
189. Краснова О.В. Социальная психология старения: учеб. пос. для студ. высш. учеб. завед. / О.В. Краснова, А.Г. Лидерс – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 288 с.
190. Кремень В.Г. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення / Кремень В.Г., Бінько І.Ф., Головащенко С.І. / Міжрегіональна академія управління персоналом. – К., 1998. – 91 с.
191. Крутій К. Проектування освітнього простору ДНЗ / К. Крутій // Імідж сучасного педагога. – 2009. – №6-7. – С. 10.
192. Кузнецова Е.В. Особенности коммуникативного поведения и эмоциональных переживаний участников затрудненного делового взаимодействия / Е.В. Кузнецова, Т.В. Эксакусто // Психологический вестник – Ростов н/Д: РГУ, 1998. – Вып. 3.– С. 263–274.
193. Кузьменко В. Г. Здравоохранение в условиях рыночной экономики / Кузьменко В. Г., Баранов В. В., Шиленко Ю. В. – М.: 1994.
194. Куклин А. А. Социально-демографическая безопасность регионов / Куклин А.А., Черепанова А.В., Некрасова Е.В. // Народонаселение. – 2009. – №2. – С. 122.
195. Кулагин В.М. Глобализация и развитие человека / Кулагин В.М., Лебедева М.М., Мельвиль А.Ю. // Глобализация: человеческое измерение. – М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет); Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. – С. 8–30.

196. Культура – суспільство – особистість : навч. пос. / [за ред. Л. Скокової]. – К., 2006. – 396 с.
197. Куницький Р.Й. Соціальна захищеність і власність / Р.Й. Куницький // Криза економіки України та можливості виходу з неї: Тези доп. та повідомл. на Всеукр. наук.-теорет. конф. / – Івано-Франківськ, 1993. – С. 175–176.
198. Куницький Р.Й. Соціальний захист працездатного населення в умовах переходу до ринку / Р.Й. Куницький // Криза економіки України та можливості виходу з неї: Тези доп. та повідомл. на Всеукр. наук.-теорет. конф. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 174–175.
199. Куценко О.Д. Социальная политика в регулировании процессов стратификации / О.Д. Куценко // Изменение социально-классовой структуры общества в условиях его трансформации. – Х.: Основа, 1997. – С. 174–191.
200. Лабунская В.А. От проблемы затрудненного общения к постановке проблемы «субъект затрудненного общения» / В.А. Лабунская // Психологический вестник. – Ростов-на-Дону, 1997 – Вып. 2.– 4.1.– С. 24–40.
201. Лазарова Л. Особенности подхода к жилищной политике / Л. Лазарова // Экономист. – 2006. – №10. – С. 78.
202. Лебедев О.Т. Основы менеджмента: учеб. пособ. / О.Т. Лебедев. – СПб.: Издательство СПбГТУ, 2001. – 388 с.
203. Лебедев О.Т. Основы социальной защиты населения: тексты лекций. / Лебедев О.Т., Обрубов Ю.В., Мазинская Ю.С. / [под ред. Ю.В. Обрубові]. – М.: Серебряная Нить, 2005. – 231 с.
204. Левант Н.А. Организация медицинского страхования в России / Н.А. Левант. – М., 1993. – С. 35–36.
205. Ледяев В.Г. Кто правит? Дискуссия вокруг концепции власти Роберта Даля / В.Г. Ледяев // Социологический журнал. – 2002. – №3. – С. 31–68.
206. Ледяев В.Г. Модели эмпирического исследования власти: западный опыт // Власть и элиты в российской трансформации / В.Г. Ледяев; под ред. А.В. Дуки. – СПб: Интерсоцис, 2005. – С. 65–79.
207. Ледяев В.Г. Репутационный метод в эмпирических исследованиях власти в городских общностях / В.Г. Ледяев // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2002. – № 4. – С. 164–177.
208. Ледяев В.Г. Социология власти: исследование Флойда

- Пантера / В.Г. Ледяев // Социологический журнал. – 2002. – №1. – С. 96–114.
209. Ледяев В.Г. Социология власти: теория городских политических режимов / В.Г. Ледяев // Социологический журнал. – 2006. – № 3-4. – С. 46–68.
210. Ледяев В.Г. Социология властных элит: концептуальные проблемы // Властвующие элиты современной России в процессе политической трансформации / Ледяев В.Г.; [отв. ред. В.Г. Игнатов, О.В. Гаман-Голутвина, А.В. Понеделков, А.М. Старостин]. – Ростов-на-Дону: Изд-во СКАГС, 2004. – С. 142–151.
211. Ледяев В.Г. Эмпирическая социология власти: теория «машин роста» / В.Г. Ледяев // Власть, государство и элиты в современном обществе / под ред. А.В. Дуки и В.П. Мохова. – Пермь: Пермский государственный технический университет, 2005. – С. 5–23.
212. Ледяев В.Г. Концепции власти: аналитический обзор / В.Г. Ледяев // Антропология власти: Хрестоматия по политической антропологии: 2 т. / Сост. и отв. ред. В.В. Бочаров. Т.1. – СПб: Изд-во СПб ун-та, 2006. – С. 82–102.
213. Леонтьев Д.А. Тест жизнестойкости / Д.А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – М.: Смысл, 2006. – 63 с.
214. Лесков М.А. Концепция построения модели безопасности социальных систем / М.А. Лесков // Безопасность. – 1994. – № 7-12 (23). – С. 83–93.
215. Лисицын Ю.П. Социальная гигиена и организация здравоохранения. Проблемные лекции / Ю.П. Лисицын. – М.: "Медицина", 1992. – 512 с.
216. Литвиненко О.В. Інформаційна безпека Європи: конспект лекцій до курсу лекцій для студ. спец. "Міжнародна інформація" спеціалізації "Європейські комунікації" / О.В. Литвиненко. – К., 1999. – 61 с.
217. Литинас И. Правовое регулирование отношений Украины и ЕС в сфере осуществления инвестиций: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 / Литинас Иоаннис/. – К., 2000. – 169 с.
218. Ліпка В. Тероризм і національна безпека України / В.Ліпка. – К.: Знання, 2000. – 182 с.
219. Лубский А.В. Неоклассическая модель исторического исследования в культурно-эпистемологическом контексте начала

XXI века / А.В. Лубский // Общественные науки и современность. – 2009. – № 3. – С. 158–168.

220. Лук'янов В. Нововведення в освітній сфері: сучасний стан і проблеми / [Лук'янов В., Брецько Ф., Лоха Л. та ін.] // Голос України. – 2009. – №155. – С. 7.

221. Лукша О.В. Социология профессиональных групп: определение понятий / О.В. Лукша // Профессиональные группы интеллигенции / отв. ред. В.А. Мансуров. – М.: Изд-во Института социологии РАН, 2003. – С. 61–79.

222. Лукьянова А.Ю. Правовые аспекты интеграции и адаптации мигрантов в России / А.Ю. Лукьянова // Устойчивое развитие региона в условиях экономической интеграции России в мировое хозяйство: материалы 54-й науч. метод. конф. "Университетская наука – региону." – Ставрополь: СГУ, 2009. – 368 с.

223. Лунин Н. Н. Формирование здорового образа жизни – приоритетная социальная задача / Н. Н. Лунин // Высшее образование сегодня. – 2009. – №6. – С. 77–78.

224. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демогр. та соц. досл. НАНУ, Держкомстат України, 2006. – 356 с.

225. Майбутнє України: стратегія поступу / [Александров І.О., Амоша О.І., Антонюк В.П. та ін.]. – Донецьк: Юго-Восток, 2008. – 304 с.

226. Макарова О.В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки / О.В. Макарова. – К.: Ліра, 2004. – 328 с.

227. Макарова О.В. Застосування інтегрального індексу людського розвитку для формування регіональної соціальної політики / О.В. Макарова // Соц.-экон. аспекты промышл. политики. – Донецк: ИЭП НАНУ, 2002. – С. 158–164.

228. Макогон Ю.В. ЄС у контексті глобалізації світогосподарських зв'язків: навч. посіб. для студ. за фахом "Міжнародна економіка" / Ю.В. Макогон, Т.В. Власова / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2000. – 68 с.

229. Макогон Ю.В. Европейский Союз, страны Запада и Нидерланды в международном аспекте / Ю.В. Макогон, Г.Г. Савина. – Донецк; Гаага, 2001. – 70 с.

230. Максименко В.М. Россия и Азия или анти-Бжезинский / В.М. Максименко // Восток. – 2000. – № 5. – С. 59.

231. Максимцев И.А. Перспективы интеграции России в Балтийском регионе в свете вступления в ЕС государств Балтии: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.14 / Санкт-Петербургский гос. ун-т экономики и финансов. – 2002. – 17 с.
232. Малые страны Западной Европы: особенности развития и место в международном разделении труда // Известия Академии Наук. – 2001. – №3. – С. 29–41.– Серия географическая.
233. Мамедов О.Ю. Модернизация российской экономики может иметь только глобализационную направленность! / О.Ю. Мамедов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2009. Т. 7. – № 3. – С. 5–9.
234. Маначинський О.Я. Военна безпека України та вплив на неї геополітичних факторів / О.Я. Маначинський, А.А. Соколов. – К.: НІСД, 1997. – 164 с.
235. Маніє Ф. Технічні правила і стандарти в ЄС: навч. посіб. / Ф. Маніє, О.О. Чувпило / Програма Tacis Європейського Союзу в Україні. – К. : ІМВ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. – 136 с.
236. Маніє Ф. Безпека споживачів та нагляд за ринком в ЄС: навч. посібник / Ф. Маніє / Програма Tacis Європейського Союзу в Україні; Проект "Правничі студії в Україні: Київ та окремі регіони". – К.: ІМВ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. – 114 с.
237. Мартинелли А. От мировой системы к мировому обществу? / А. Мартинелли // Социологические исследования. – 2009. – № 1. – С. 5–15.
238. Марциновський А. Європейський Союз: пишемо, розповідаємо, показуємо: практ. посібник для журналістів / А. Марциновський. – К.: Академія Української Преси, 2004. – 55 с.
239. Матрюков Б.С. Безопасность в чрезвычайных ситуациях: учебник / Б.С. Матрюков – М.: Изд. центр „Академия”, 2004. – 336 с.
240. Матвеев В.А. Законодательное обеспечение сферы регионального развития: федеральный аспект/ Политика и экономика в региональном измерении: сб. учеб. материалов по курсу "Полит. регионалистика" / В.А. Матвеев – М.: СПб., 2000. – С. 64–87.
241. Матеріали міжнародної конференції "Україна та європейська безпека: проблеми оборони" / Український центр незалежних політичних досліджень. – К., 1993. – 65 с.
242. Махутов Н.А. Научные проблемы безопасности на рубеже

- веков / Н.А. Махутов, Е.В. Грацианский // Проблемы безопасности при ЧС. – 2000. – №1. – С. 9–13.
243. Медведева Г.П. Этика социальной работы: учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений / Г.П. Медведева. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 208 с.
244. Менеджмент социальной работы: учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений / под. ред. Е.И. Комарова, А.И. Войтенко. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 288 с.
245. Мертон Р.К. Социальная структура и аномия / Р.К. Мертон // Социологические исследования. – 1992. – № 4. – С. 91–97.
246. Метелёв С.Е. Национальная безопасность и приоритеты развития России: социально-экономические и правовые аспекты / С.Е. Метелёв. – М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2006. – 223 с.
247. Методологія та методика визначення інтегральних соціальних показників / відп. ред. Ю.І. Саєнко. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. – 372 с.
248. Мещеркина Е.Ю. Личностный опыт перемены профессиональных занятий / Е.Ю. Мещеркина // Россия: трансформирующееся общество / под ред. В.А. Ядова. – Москва: Канон-пресс, 2001. – С. 449–462.
249. Михайлов Л.М. Социально-экономическое развитие России в среднесрочной и долгосрочной перспективе: анализ современных программ и концепций: // [сб. науч. трудов преподавателей МАЭП]/ Л.М. Михайлов. – М.: МАЭП, 2007. – С. 62–69.
250. Міжнародна конференція "Енергетична безпека Європи. Погляд у ХХІ століття", 3-6 травня 2000р., Київ=International Conference "Energy Security of Europe. Look into the XXI Century", 3-6 May, 2000, Kyiv: Праці. – К.: Українські енциклопедичні знання, 2000. – 235 с.
251. Міжнародна науково-практична конференція "Україна – Європейський Союз: проблеми зовнішньоекономічної діяльності та перспективи співробітництва", 22-23 листопада 1995 р.: тези доповідей / Київський торговельно- економічний ун-т. – К., 1995. – 204 с.
252. Модестов С.А. Информационное противоборство как фактор геополитической конкуренции: [научные доклады МОНФ 74] / С.А. Модестов. – М., 1999. – С. 15.
253. Мотульский Р. Библиотека как социальный институт / Р. Мотульский. – Минск: Белорус. гос. ун-т культуры и искусств,

2002. – 374 с.

254. Мугулов Ф.К. Безопасность личности: теоретические и прикладные аспекты социологического анализа: [монографія] / Ф.К. Мугулов. – Сочи: РИО СИМБиП, 2003. – 243 с.

255. Мясников В. Мы и Китай. Перспективы стратегического партнерства / В. Мясников // Свободная мысль – XXI. – 2001. – № 1. – С. 37–46.

256. Наукова скарбниця Донеччини. – 2008. – №2. – С. 20.

257. Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2009. – №1. – С. 9.

258. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: [стат. зб.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 360 с.

259. Науковий Вісник Національного медичного університету імені О. О. Богомольця. – 2009. – №2-3. – С. 67.

260. Наумов Ю. Динамика коррупционной преступности как отражение роста криминальных угроз экономической безопасности России / Ю. Наумов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2008. – Т. 6. – № 1. – С. 94–110.

261. Національний план дій з гігієни довкілля на 2000-2005 роки [схвалено Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2000 р. №1556.]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=2630>.

262. Невмержицький Є.В. Корупція і національна безпека: навч. пос. / Є.В. Невмержицький, Ф.П. Шульженко / Київський держ. лінгвістичний ун-т; Гуманітарний ін-т. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 194 с.

263. Недопитанський М. І. Випробування інформацією: [тексти лекцій для студ. Ін-ту журналістики з навч. дисципліни "Інформаційна політика та безпека"] / М.І. Недопитанський / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Інститут журналістики. – К., 2003. – 116 с.

264. Непомнящий А.М. Социальная защита экономически активного населения в транзитивном обществе: значение и классификация форм / А.М. Непомнящий // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна– 2002. – № 564. – С. 69–74. – Економічна серія.

265. Непомнящий А.М. Социальные риски в системе социальной защиты населения (теоретический анализ) / А.М. Непомнящий // Социальная экономика. – 2002. – № 1–2. – С. 9–21.

266. Нефть, бриллианты и мозги – главная ценность по всему миру // Финансовые известия. – 2009. – 13 марта.
267. Новиков И.В. Региональный уровень экономической безопасности / И.В. Новиков. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2000. – 58 с.
268. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення / О.Ф. Новікова. / НАН України Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 1997. – 460 с.
269. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення / О.Ф. Новікова / НАН України; Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 1997. – 459 с.
270. Огляд урядово-парламентської ініціативи // Соціальний захист. – 2010. – №2. – С. 5.
271. Олефір О.І. Соціальний захист населення: необхідність перегляду сутності / О.І. Олефір // Теорії мікро-макроекономіки / за ред. Ю.В. Ніколенка. – К., 2001. – Вип. 7. – С. 45–52.
272. Омельченко Е. Молодежный активизм в России и глобальные трансформации его смысла / Е. Омельченко // Журнал исследований социальной политики. – 2005. – Т. 3. – № 1. – С. 59–86.
273. Онищенко Г.Г. Итоги и перспективы обеспечения санитарно-эпидемиологического благополучия населения РФ / Г.Г. Онищенко // Здравоохранение Российской Федерации. – 2008. – № 1. – С. 3–6.
274. Орлова Г.Г. Практикум по здоровью и здоровому образу жизни «От Салерно до наших дней» / Г.Г. Орлова. – Тверь: ООО «Альба Плюс», 2000. – 48 с.
275. Орлова Г.Г. Профилактика заболеваний и методы укрепления здоровья детей в условиях сельского социума: методическое пособие / Г.Г. Орлова – М.: ЦНИИОИЗ, 2002. – 117 с.
276. Орлова Г.Г. Теоретические и организационные вопросы стратегии улучшения национального здоровья / Г.Г. Орлова. – СПб., 2005. – С. 147–153.
277. Орлова Г.Г. Новое социальное бремя: болезни костно-мышечной системы и соединительной ткани (медико-социальная роль, прогнозы, организационно-управленческие решения) / [Орлова Г.Г., Шеметова Г.Н., Сергеев И.П. и др.]. – М., 2004. – 199 с.
278. Основи демократії / за заг. ред. А. Колодій. – К., 2002. –

С. 543–566.

279. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2007/08 навчального року: [стат. бюл.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 213 с.

280. Основы социальной работы: учеб. пос. для нач. проф. образования; под ред. Е.В. Ханжина. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 144 с.

281. Основы социальной работы: учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений; под ред. Н.Ф. Басова. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с.

282. Основы социальной работы: учебник / отв. ред. П.Д. Павленок. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 395 с.

283. Островский В. Война с коррупцией или очередная кампания? / В. Островский // Санкт-Петербургский курьер. – 2001. – № 44. – С. 5.

284. Офіційний переклад нормативних актів Євросоюзу в сфері інформаційно-комунікаційних технологій / Громадська організація Інтерньюз-Україна; Міжнародний фонд "Відродження" / [уклад. М. Шкарлат, О. Китайгородська]. – К., 2002. – 220 с.

285. Охорона праці. – 2009. – №8. – С.4.

286. Охорона праці. – 2009. – №2. – С.6.

287. Павловський М. Глобалізація і національна стратегія у ХХІ столітті / М. Павловський, Б. Головенко // Універсум. – 2002. – №9 – 10. – С. 15–24.

288. Пальм Н. Д. Культурологія / [Пальм Н. Д., Гетало Т. Є., Михайличенко Д. Ю. та ін.]. – Харків: ХНЕУ, 2008. – С. 6.

289. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка: навч. пос. / С.С. Пальчевський. – К., 2005. – С. 534–540.

290. Пантелеева Т.С. Экономические основы социальной работы: учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений / Т.С. Пантелеева, Г.А. Червякова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 160 с.

291. Пантелидис Н. Стратегия включения Греции в Европейский валютный союз: Дис... канд. экон. наук: 08.05.01 / Киевский ун-т им. Тараса Шевченко. Институт международных отношений. – К., 1998. – 177 с.

292. Пастухов В. Правові проблеми ринку праці в Україні / В. Пастухов // Право України. – 1996. – № 5. – С. 30–33.

293. Пастухов В.Б. От государственности к государству:

- коммунистическая стадия восходящего процесса / В.Б. Пастухов // ПолиС. – 2004. – № 5. – С. 21–25.
294. Пашков А. С. Занятость, безработица, трудоустройство / А.С. Пашков. – СПб.: СКФ “Россия–Нева”, 1994. – 54 с.
295. Перепелиця Г.М. Воєнна безпека України на межі тисячоліть / [Перепелиця Г.М., Дмитров С.О., Корендович В.С. та ін.]. – К.: Стилос, 2002. – 394 с.
296. Перехейда О. Управління якістю освіти / О.Перехейда // Директор. – 2009. – №1. – С.78–79.
297. Перехідна економіка / за ред. В.М.Гейця. – К., 2003. – С. 438–509.
298. Перспективы России в XXI веке. Мировые и внутрirosсийские процессы / [Львов Д., Кисза Д., Фриман А и др.] – М.: Фонд поддержки ученых "Науч. перспектива", 2000. – 355 с.
299. Перспективы российских экономических реформ XXI века: материалы междунар. науч.-практ. конф., 16-17 нояб. 2000 г. – Иркутск.
300. Пикалова Г.А. Методические основы формирования системы социальной защиты в переходной экономике Украины / Г.А. Пикалова. – Донецк: ООО «Лебедь», 2002. – 20 с.
301. Пикалова Г.А. Модель совершенствования организационно-экономического механизма социального страхования / Г.А. Пикалова // Регіональні перспективи. – 2002. – № 3–4. – С. 254–259.
302. Пилипенко И.В. Повышение конкурентоспособности с помощью развития кластеров и промышленных районов / И.В. Пилипенко // Гуманитарный стратегический маневр / под ред. В.Н. Кузнецова. – М.: Книга и бизнес, 2004. – С. 130–155.
303. Піддубний І. Соціальний комфорт та поселенський статус: життєвий вибір [Електронний ресурс] / І. Піддубний. – Режим доступу:<http://www.i-soc.com.ua/institute/8-Piddubniy.pdf> .
304. Плаксий С. И. Парадоксы высшего образования / С.И. Плаксий. – М., 2005. – С. 146.
305. Плышевский Б. Экономические условия, способствовавшие разрушению СССР / Б. Плышевский // Экономист. – 2000. – № 12. – С. 34–46.
306. Поиск новых высоких образовательных технологий (германский опыт постижения географического пространства) //

- Безопасность Евразии. – 2004. – №2. – С. 379–394.
307. Покровский Н.Е. Глобализация и конфликт / Н.Е. Покровский // Вестник МГУ. – 1999. – Сер. 18. Социология и политология. – № 2. – С. 32–33.
308. Полевий В.І. Національна безпека в контексті євроатлантичної інтеграції України: нормативно-правові аспекти: [наук.-інф. зб.] / [Полевий В.І., Новицький Г.В., Окіпнюк В.Т. та ін.]. – К. : Євроатлантикінформ, 2005. – 286 с.
309. Полехіна О. Створення здорового середовища навчального закладу / О. Полехіна // Школа. – 2009. – №10(46). – С. 10.
310. Политика социальная: социальная энциклопедия / [редкол.: А.П. Горкин, Г.Н. Карелова, Е.Д. Катульский и др.]. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – С. 253–255.
311. Политология: курс лекций / под ред. М.Н. Марченко. – М.: Изд-во МГУ, 2006. – 288 с.
312. Попов Г.Г. Об экономическом кризисе 2008 года / Г.Г. Попов // Вопросы экономики. – 2008. – № 12. – С. 112–119.
313. Попов Г.Г. Национальное экономическое развитие в условиях глобализации: Фридрих Лист vs классическая школа / Г.Г. Попов // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Т. 5. – № 4. – С. 71–85.
314. Портер М. Конкуренция / М. Портер. – [пер. с англ.]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
315. Посельський В. Європейський союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с.
316. Правовое регулирование рационального использования трудовых ресурсов / [отв. ред. А.Р. Мацюк, З.К. Симорот]. – К.: Наук, думка, 1989. – 224 с.
317. Пресняков В.Ю. Глобализация и современное государство: зарубежный и отечественный опыт / В.Ю. Пресняков // Экономика XXI века. – 2002. – № 6. – июнь. – С. 121–135.
318. Приватизація кімнат у гуртожитках: правові аспекти // Людина і праця. – 2009. – №8. – С.19.
319. Пригожин И. Философия нестабильности / И. Пригожин // Вопросы философии. – 1991. – № 5. – С. 40–56.
320. Принципиальные различия в концепции промышленных кластеров и территориально-производственных комплексов // Вестник Московского университета. – 2004. – Сер. 5. География. –

№5. – С. 3–9.

321. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму для працездатних осіб: Закон України від 14 груд. 2006 р. № 466-V / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – №9. – (Бібліотека офіційних видань).

322. Про Концепцію розвитку внутрішньої торгівлі України: від 20 груд. 1997 р. №1449. – Офіц. вид. // Державний вісник України. – 1998. – №3. – С.373–380. – (Нормативний документ Кабінету Міністрів України. Постанова).

323. Проблеми безпеки на транспорті потребують негайного вирішення // Соціальне страхування. – 2007. – №5. – С.59.

324. Проблемы восприятия современным обществом основных понятий экологической науки / В.Н. Большаков, Р. Мартинес и др. // Экология. – 1996. – № 3. – С. 165–170.

325. Проблемы мирохозяйственной типологии малых стран мира // Вестник Московского университета. – 2002. – Сер. География. – №4. – С. 33–38.

326. Проблемы модернизации экономики России (концепция) / [М.Н. Узяков, М.Ю. Ксенофонтов, А.И. Гладышевский и др.] // Проблемы прогнозирования. – 2000. – № 6. – С. 3–19.

327. Проблемы оплаты труда в странах СНГ и позиция профсоюзов этих стран // Общество и экономика. – 2008. – № 5. – С. 154.

328. Проблемы развития российской экономики: барьеры и пути их преодоления на основе рыночной социальной модели // Общество и экономика. – 2007. – №7. – С. 3–37.

329. Программа социально-экономического развития Российской Федерации на среднесрочную перспективу (2006–2008 годы) // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2006. – №5. – С. 2049–2157.

330. Продовження навчання та здобуття професії: [стат. бюл.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – 25 с.

331. Протасов В.Д. Экономическая безопасность России: состояние и пути обеспечения // [сб. науч. тр.] / Протасов В.Д., Ляпунов Б.Р. — Ставрополь, 2000. – Сер. "Экономика". – Вып. 1. – С. 22–28.

332. Прохоров Б.Б. Экология человека / Б.Б. Прохоров. – М.: Изд-

во МНЭПУ, 2000. – 364 с.

333. Прусак М.М. Стратегия региона: инвестиции в экономику / М.М. Прусак // Финансы. – 2001. – № 1. – С. 6–8.

334. Пугин В.Б. Социальная безопасность личности: региональный аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня: канд. філ. наук спец. 09.00.11 – Социальная философия. – 2003. – С. 25.

335. Расходовать разумно. Приобретение услуг здравоохранения для бедных : [ред.-сост. А.С. Прекер, Дж.К. Лангенбруннер]. – М.: Весь мир, 2008. – 414 с.

336. Региональная модель геоэкономической стратегии повышения конкурентоспособности России: перспективы развития региональных инновационных систем в Томской и Новосибирской областях // Безопасность Евразии. – 2005. – №2. – С. 418–429.

337. Региональное развитие: опыт России и Европейского Союза / [рук. авт. кол. и отв. ред. А.Г. Гранберг]. – М.: Экономика, 2000. – 439 с.

338. Регіональна політика ЄС після його розширення: Аналітичні оцінки: матеріали міжнар. семінару. – Ужгород: Ліра, 2004. – 242 с.

339. Рогов С. Евразийская стратегия России / С. Рогов // Экономические стратегии. – 2000. – № 11/12. – С. 51–61.

340. Роговий В.В. Соціальна безпека: теорія та українська практика / В.В. Роговий – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.

341. Рогожников В.А. Проблемы охраны здоровья сельского населения / Рогожников В.А., Стародубов В.И., Орлова Г.Г. – М.: – 2004. – 447 с.

342. Родин С.А. Процесс управления государственными инвестициями в инновационной сфере экономики с использованием концепции частного государственного партнерства / С.А. Родин // Современные аспекты экономики. – 2005. – № 10 (77). – С. 30–35.

343. Родионова И.А. Экономическая география и региональная экономика: пос. для студентов вузов / И.А. Родионова. – М.: Моск. лицей, 2000. – 288 с.

344. Родионова Л.В. Влияние миграции на формирование региональных рынков труда / Л.В. Родионова // Экономика. Рынок труда. Человек: тез. науч.-практ. конф. – Барнаул: АГУ, 2000. – С. 127–129.

345. Родионова Л.В. Временные трудовые миграции и проблемы их регулирования / Л.В. Родионова // Управление человеческими ресурсами: регион, территория, организация: тезисы докладов международной научно-практической конференции. – Барнаул: Изд-во НП "Азбука", 2001. – С. 199–201.
346. Родионова Л.В. Молодежная занятость и политика в регионе / Л.В. Родионова, Е.В. Кобыленко // Социальная работа в современном обществе: реалии и перспективы: материалы межрег. науч.-практ. конф.: [под ред. С.И. Григорьева, Л.Г. Гуслияковой]. – Барнаул, 2001. – С. 171–174.
347. Родионова Л.В. Социальные эксклюзии на рынке труда / Л.В. Родионова, О.Е. Родионова // Социальная работа в современном обществе: реалии и перспективы: материалы межр. науч.-практ. конф. "Теория, практика и образование в социальной работе: реалии и перспективы: [под ред. С.И. Григорьева, Л.Г. Гуслияковой]. – Барнаул, 2001. – С. 161–164.
348. Роздрібна торгівля України у 2008 році: [стат. бюл.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – 117 с.
349. Ромм М.В. Социальная адаптация личности в России: опыт ретроспективного социальнофилософского анализа / М.В. Ромм // Проблемы высшего технического образования. – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 1996. – Вып. 9. – С. 28–38.
350. Россия и страны-члены Европейского Союза / Росстат. – М., 2007. – С.97.
351. Рохчин В.Е. Стратегическое планирование развития регионов: первоочередные задачи научного обеспечения / В.Е. Рохчин // Гуманитарные науки. – 2000. – № 3. – С. 62–77.
352. Рудік О.М. Конституція ЄС: етапи розробки та основні положення / О.М. Рудік. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2005. – 84 с.
353. Рудяков П. Європейський Союз після розширення: проблеми, перспективи, "український контекст": [наук. доп.]. / П. Рудяков. – К.: ТОВ УВПК "ЕксОб", 2005. – 30 с.
354. Рукавишников В.О. Холодная война и холодный мир. Общественное мнение в США и Европе о СССР. России, внешней политике и безопасности Запада / В.О. Рукавишников. – М.: Академический Проект, 2005. – 864 с.
355. Румянцева Е. Е. Новая экономическая энциклопедия / Е. Е. Румянцева. – М.: ИНФРА-М, 2005. – с. 36–37.
356. Рязанцев С.В. Эффект иностранной учебной миграции для

- России / С.В. Рязанцев, Е.Е. Письменная // Народонаселение. – 2009. – №2. – С. 72.
357. Сайфиева С.Н. Аутсорсинг в свете экономической теории / С.Н. Сайфиева, М.А. Быкадоров // Вестник Государственного университета управления. – 2007. – №3(3). – С. 175–180.
358. Сатпаев Д.А. Терроризм как явление политической жизни / Д.А. Сатпаев // Саясат: Информационно-аналитический бюллетень Алматы. – 1999. – № 3. – С. 10–13.
359. Сафронова В.М. Прогнозирование и моделирование в социальной работе: учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений / В.М. Софронова. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 192 с.
360. Светин Е. Финансовый кризис. Эпизод II. Скрытая угроза? / Е. Светин // Финансовая Россия. – 2000. – № 30. – С. 15.
361. Селезнева Н. А. Оценка качества профессионального образования / Н. А. Селезнева. – М., 2001. – С. 81.
362. Семенихіна В.А. Государство в условиях трансформируемой экономики : [сб. науч. тр.] / В.А. Семенихіна – Новосибирск, 2000. – Ч. 2. – С. 112–118.
363. Сергеева Л.И. К вопросу о социологии и политологии общего дела / Человек и реформы в российском обществе / Л.И. Сергеева. – М., 1995. – С. 349.
364. Сидоренко Н. С. Структурний підхід до формування професійної культури державних службовців: / Н. С. Сидоренко // Університетські наукові записки: [зб. наук. праць]. – Хмельницький. – 2009. – Вип. 1. – сер. Право-економіка-управління. – С. 371–375.
365. Сидорина Т.Ю. Теоретические и политические трансформации социальной политики / Т.Ю. Сидорина // Пути России: проблемы социального познания / [под общ. ред. Д.М. Рогозина]. – М.: МВШСЭН, 2006. – С. 315–324.
366. Симончук Е.В. Средний класс – люди и статусы / Е.В. Симончук. – К.: ІС НАНУ, 2003.– 464 с.
367. Сискос Е. Европейский Союз и проблемы международной экономической интеграции Украины: дис. кандидата экон. наук: 08.05.01 / Сискос Евангелос. – К., 1998. – 197 с.
368. Ситулин Н. Альтернатива ипотеке / Н. Ситулин // Янус нерухомість. – 2003. – №4 (209). – С.19.
369. Скомарохова О.І. Система пріоритетів і соціальних

індикаторів регулювання зайнятості в Україні / О.І. Скомарохова // Зайнятість та ринок праці: [міжвід. наук. зб.]. – Вип. 6. – Київ, 1998. – С. 199–206.

370. Скомарохова О.І. Соціальна політика та демографічна ситуація / О.І. Скомарохова // Формування ринкових відносин в Україні: [зб. стат. молод. учених]; наук. ред. І.К. Бондар. – Київ. – 1997. – Вип. 3. – С. 90–95.

371. Скуратівський В.А. Соціальні системи та соціологічні методи дослідження: навч. посібник / В.А. Скуратівський, М.Ф. Шевченко – К.: УАДУ, 1998.– 188 с.

372. Скуратівський В. Соціальна політика / Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. – К.: Вид-во УАДУ, 2003. – 265 с.

373. Славянов А. Инвестиционная стратегия выхода в условиях финансовой нестабильности / А. Славянов // Инвестиции в России. – 2009. – № 9. – С. 35–38.

374. Слепухин А. Глобализация высшего образования: социальные противоречия и тенденции / А. Слепухин // Журнал исследований социальной политики. – 2005. – Т. 3. – № 1. – С. 7–28.

375. Соболева И. Парадоксы изменения человеческого капитала / И. Соболева // Вопросы экономики. – 2009. – №9. – С. 57–58.

376. Соколенко В.Р. Цивилизационный экспансионизм атлантизма / В.Р. Соколенко // Международная жизнь.– 1999.– № 5. – С. 21–30.

377. Соколов І. А. Радіаційна безпека житлових будівель / Соколов І.А., Запрудін В.Ф., Беліков А.С. – Дніпропетровськ, 2008. – с. 59.

378. Сокурєнко В.В. Концепція соціальної держави / В.В. Сокурєнко // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ України. – К.: Вид-во Нац. акад. внутр. справ України, 2001. – № 1. – С. 108–117.

379. Сорос Дж. Открытое общество. Реформируя глобальный капитализм: [пер. с англ.]. / Дж. Сорос. – Москва: Некоммерч. фонд «Поддержка Культуры, Образования и Новых Информационных Технологий», 2001. – 458 с.

380. Социальная инфраструктура современной деревни и проблемы ее развития / Л.В. Бондаренко // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий.– 2005.– 11.– С. 44–46.

381. Социальная работа: учеб. пос. – 2-е изд., перераб. и доп. –

- Ростов н/Д: Феникс, 2003. – 480 с.
382. Социальная энциклопедия. – М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 2000. – с. 35–36.
383. Социально-экономическая эффективность: Опыт США. Роль государства – М.: Наука, 1999. – 272 с.
384. Социальные проблемы: оценка и пути решения. – Социальная защита трудящихся / [Новикова О.Ф., Амоша А.И., Новак И.Н. и др.]. – К.: Наук. думка, 1995. – Кн. 1. – 326 с.
385. Социальный контроль и демократизация общества / Н.Л. Бойко. – К.: Институт социологии НАНУ, 2007. – 270 с.
386. Социология и политика: материалы круглого стола и научной конференции социологов и политологов Украины и России (19-21 июня 2003 года); под ред. Е. Головахи, М. Погребинского. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2003. – 84 с.
387. Соціальна експертиза: монографія / [Амоша О.І., Новікова О.Ф., Антонюк В.П. та ін.]. – Донецьк: НАН України, Ін-т економіки і пром-ті, 2006. – 208 с.
388. Соціальна захищеність населення України / [Новікова О.Ф., Осауленко О.Г., Калачова І.В. та ін.]. – Донецьк; Київ: ІЕП НАНУ, Держкомстат України, 2001. – 360 с.
389. Соціальна інтеграція молоді з функціональними обмеженнями / Г.В. Бурова // Вісн. Міжнар. Слов'ян. ун-ту. – Сер. Соціол. науки. – 2007. – № 2. – С. 38–42.
390. Соціальний захист населення України: [стат. зб.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 126 с.
391. Соціальні питання – на постійному контролі Кабінету Міністрів // Людина і праця. – 2009. – №8. – С. 4.
392. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2008 році за даними вибірових обстежень умов життя домогосподарств: [стат. зб.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – С. 49.
393. Соціологічна енциклопедія [укл. В.Г. Городяненко]. – К.: Академвидав, 2008. – 456 с.
394. Спанов М.У. Социальная безопасность Казахстана: проблемы и приоритеты / М.У. Спанов // Саясат. – 1998. – №6. – С. 31–41.
395. Співробітництво України і Російської Федерації в інвестиційній сфері та економічна безпека України / Бершеда Є.Р., Сухоруков А.І., Острий О.Г. // Рада національної безпеки і оборони України; Національний ін-т українсько-російських відносин. – К.,

1999. – 114 с.

396. Старовойтова Л.И. Занятость населения и ее регулирование: учеб. пос. для студ. высш. учеб. завед. / Л.И. Старовойтова, Т.Ф. Золотарева. – М.: Академия, 2001. – 192 с.

397. Стародубов В.И. Экономическая безопасность здравоохранения / В.И. Стародубов, А.В. Тихомиров // Главный врач: хозяйство и право. – 2008. – № 6. – С. 23–32.

398. Стародубов В.И. Клиническое управление. Теория и практика / В.И. Стародубов, Т.К. Луговина. – М.: «Медицина», 2003. – 191 с.

399. Стародубов В.И. Здоровье населения России в социальном контексте 90-х годов: проблемы и перспективы / Стародубов В.И., Михайлова Ю.В., Иванова А.Е. – М.: Медицина, 2003. – 288 с.

400. Статистичний щорічник України за 2007 рік: [стат. зб.]. – К.: Консультант, 2008. – 571 с.

401. Статистичний щорічник України за 2008 рік: [стат. зб.]. – К.: Консультант, 2009. – С. 332.

402. Степанова О. Франклін Делано Рузвельт. «New Deal»: історія і досвід / О. Степанова // Економіка України. – 1995. – № 5. – С. 70–74.

403. Страны Центральной и Восточной Европы на пути в Европейский Союз : [отв.ред. Н.В. Куликова]. – М.: Наука, 2002. – 206 с.

404. Стратегія і тактика комунікацій із громадськістю для організацій третього сектора: метод. посіб. / за ред. В.Г. Королька. – К., 2003. – 216 с.

405. Стрепко В.Л. Організаційно-правові форми реалізації права на соціальні допомоги / В.Л. Стрепко // Науковий вісник Львівського юридичного інституту МВС України; гол. ред. В.Л. Ортинський. – Львів: Львів. юрид. ін-т МВС України. 2004. – Вип. 3. – С. 223–232.

406. Стиглиц Дж.Ю. Глобализация: тревожные тенденции / Дж.Ю. Стиглиц; [пер. с англ. и примеч. Г.Г. Пирогова.]. – М.: Мысль, 2003. – 260 с.

407. Субачов І.Т. Системи соціального страхування зарубіжних країн / І.Т. Субачов. – К. Центр навч. літератури, 2008. – 144 С.

408. Суименко Е.И. Капитализм в нашем доме. Взгляд сквозь призму теории и социальной эмпирии / Е.И. Суименко. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2007. – С. 512.

409. Суханова И.Ф. Экономические противоречия в рамках Содружества Независимых Государств / И.Ф. Суханова // Вестник Московского университета. – 2000. – Сер.6. Экономика. – № 4. – С. 55–66.
410. Сухарева Т.Л. Экономическая безопасность России как императив социальной политики / Т.Л. Сухарева // Вестник Московского университета. – 2000. – Сер. 6. Экономика. – № 4. – С. 45–54.
411. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – №4. – С. 18–21.
412. Сьомін С.В. Міжнародні християнські організації та національна безпека України / С.В. Сьомін. – К.: Рада національної безпеки і оборони України; Національний ін-т стратегічних досліджень, 1999. – 266 с.
413. Табольская В.В. Становление бюджетного федерализма и проблемы экономической самостоятельности местных органов власти / В.В. Табольская // Менеджмент: теория и практика. – 2000. – № 5. – С. 86–94.
414. Татаркин А.И. Экономическая безопасность региона: единство теории, методологии исследования и практики / [Татаркин А.И., Куклин А.А., Романова О.А. и др.]. – Екатеринбург: Изд-во Уральск. ун-та, 1997. – 240 с.
415. Творогова С.В. Социальная политика / Творогова С.В., Смирнов С.Н., Сидорина Т.Ю. – М.: Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2004. – 431 с.
416. Телегина Е.А. Геополитические и экономические интересы России в глобальном энергетическом пространстве / Е.А. Телегина // Энергия: Экономика. Техника. Экология. – 2001. – № 1. – С. 11–17.
417. Тепечин В.И. Социология национальной безопасности как «новая» парадигма социологического знания / В.И. Тепечин // Безопасность. – 1995. – № 3–4. – С. 89–95.
418. Терминологический словарь в области управления качеством высшего и среднего профессионального образования. – С-Пб.: СПбГЭТУ «ЛЭТИ», 2005. – С. 6.
419. Тихомиров Ю.А. Геополитические императивы безопасности Российского государства / Ю.А. Тихомиров // Государство и право.

– 2005. – № 1. – С. 80–87.

420. Ткач А.А. Інституціональні основи ринкової інфраструктури / А.А. Ткач – К.: Об'єдн. ін-т економіки НАНУ, 2005. – 295 с.

421. Ткачук А.І. Основи безпеки життєдіяльності / А.І. Ткачук, О.В. Пун як. – Кіровоград, 2008. – С. 6.

422. Толба М.К. Программа ООН по окружающей среде: основные направления и особенности / М.К. Толба // Социальные аспекты экологических проблем; под общ. ред. П.Н. Федосеева, Г.Т. Тимофеева – М.: Наука, 1981. – С. 56–69.

423. Тоффлер О. Смещение власти: Знание, богатство и принуждение на пороге XXI / О. Тоффлер // Общественные науки. РЖ «Социология». – 1992. – Сер. 11. – № 2. – С. 13–21.

424. Туган-Барановский М.И. Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма / М.И. Туган-Барановский. – 6-е изд. – М.: Изд. Центр Союза потреб. общ-в, 1918. – 260 с.

425. Туган-Барановский М.И. Промышленные кризисы: Очерк социальной истории Англии / М.И. Туган-Барановский / отв. науч. ред. Т.И. Деревянкин. – К.: Наук. думка, 2004. – 368 с.

426. Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку: [стат. зб.]. – К.: Державний комітет статистики України, 2008. – 217 с.

427. Тутельян В.А. Гигиена питания: современные проблемы / В.А. Тутельян // Здравоохранение Российской Федерации. – 2008. – № 1. – С. 9–11.

428. Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін / за ред. Ворони В., Шульги М. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – 705 с.

429. Фейгина О.А. Анализ когний, эмоций и поведенческих намерений к "своим" и "не своим" / О.А. Фейгина // Процессы идентификации российских граждан в социальном пространстве "своих" и "не своих": [методологический практикум]; под ред. В.А. Ядова. – М.: Аспект-пресс, 2004. – С. 76–79.

430. Филоненко И. Цивилизационный экспансионизм атлантизма / И. Филоненко // Международный журнал. – 1999. – № 5. – С. 21.

431. Фирсов М.В. Технология социальной работы / М.В. Фирсов. – М., 2007. – С. 420–423.

432. Філіпенко О. В. Правовий механізм регулювання спільної транспортної політики Євросоюзу: дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 / Філіпенко Олена. – К., 2004. – 210 с.

433. Хаберлер Г. Процветание и депрессия: теоретический анализ циклических колебаний / Г. Хаберлер. – Челябинск: Социум, Социум ИнфоПолис, 2005. – 474 с.
434. Харченко Л.С. Інформаційна безпека України: Глосарій / Харченко Л.С., Ліпка В.А., Логінов О.В.; під заг. ред. Р.А. Калюжного. – К.: Текст, 2004. – 135 с.
435. Хатунцев С.В. О некоторых аспектах российского евразийского кризиса / С.В. Хатунцев // Русский геополитический сборник. – 1992. – № 3. – С. 3–5.
436. Хаупшев А.Х. Проблемы региональной безопасности и регионального экономического развития в условиях дифференцированной этнокультурной среды / А.Х. Хаупшев // Государственное и муниципальное управление: учен. зап. СКАГС. – 2000. – № 3. – С. 55–67.
437. Хилько М. Екологічна політика / М. Хильки. – К.: Абрис., 1999. – С. 363.
438. Хмелевська О.М. Пенсійне забезпечення: недоліки існуючої системи та не-обхідність реформування / О.М. Хмелевська // Формування ринкових відносин в Україні: [зб. стат. молод. Учених]; наук. ред. І.К. Бондар. – Вип. 6. – Київ, 1998. – С. 88–94.
439. Ходжабегова К.Л. Международно-правовая охрана окружающей среды: институциональный и региональный аспекты / К.Л. Ходжабегова. – М.: Моск. ун-т М-ва внутр. дел Рос. Федерации, 2008. – 175 с.
440. Ходов Л.Г. Почем нынче жилье в Германии? / Л.Г. Ходов // Жилищное право. – 2009. – № 1. – С. 65–72.
441. Холостова Е.И. Социальная работа с пожилыми людьми: учебное пособие / Е.И. Холостова. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2002. – 296 с.
442. Холостова Е.И. Социальная реабилитация: учебное пособие / Е.И. Холостова, Н.Ф. Дементьева. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2002. – 340 с.
443. Хрисанфова Е.Н. Основы геронтологии (Антропологические аспекты): учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Е.Н. Хрисанфова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 160 с.
444. Хрусталёв Е.Ю. Социально-экономические основы национальной безопасности / Е.Ю. Хрусталёв, В.Н. Рассадин // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2009. – №

7. – С. 29–34.

445. Хухлаева О. Эмоциональное выгорание учителей / О. Хухлаева // Школьный психолог. – 2006. – №4. – С. 24–29.

446. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика і безпека України: Людина – Суспільство – Держава – Міжнародні структури / Л.Д. Чекаленко. – К.: НІПМБ, 2004. – 352 с.

447. Чепурно Г.І. Ринок праці в Україні: проблеми зайнятості в період становлення ринкової економіки / Г.І. Чепурно. – К.: ІС НАНУ, 2004. – 274 с

448. Черносвитов Е.В. Социальная медицина: учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений / Е.В. Черносвитов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 340 с.

449. Чмут Т. К. Етика ділового спілкування: навч. посіб. / Т. К. Чмут, Г.Л. Чайка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вікар, 2002. – С. 51.

450. Чуркин О. Реинтеграционные императивы постсоветского региона / О. Чуркин // Российский экономический журнал. – 2000. – № 10. – С. 37–44.

451. Чутчева О.Г. Социальная деятельность государственно-организованного общества как объект правового регулирования / О.Г. Чутчева // Актуальні проблеми права: теорія і практика: [зб. наук. праць]. – Луганськ: Східноукр. нац. ун-т, 2002. – № 3. – 175–182 с.

452. Шаваев А.К. Национальная безопасность как сложная комплексная система, ее сущность и структура / А.К. Шаваев. – Безопасность. – 1999. – № 1–2. – С. 181.

453. Шайхутдинов Р.Г. Стратегия: права человека и гражданина : монографія / Р. Шайхутдинов. – М.: Профиздат, 2009. – 221 с.

454. Шаститко А. Конкурентная политика в период кризиса / А. Шаститко, С. Авдашева, С. Голованова // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 54–69.

455. Шварев Е.В. Интегративный подход к оценке качества образования в вузе культуры и искусств / Е.В. Шварев, О.П. Решетников // Весник Московского госуд. у-та культуры и искусств. – 2008. – №3. – С. 163.

456. Швери Р. Теория рационального выбора: универсальное средство или экономический империализм? / Р. Швери // Вопросы экономики. – 1997 – № 7. – С. 35–52.

457. Шевчук О. Екологічна безпека житлового будівництва

- регіону / О. Шевчук. – Ужгород, 2009. – С.20.
458. Шевчук П. Соціальна політика / П. Шевчук. – Львів: Світ, 2003. – С. 108.
459. Шевяков А. Богач-Бедняк / А. Шевяков // В мире науки. – 2005. – №7. – С. 12–17.
460. Шевяков А.Ю. Неравенство, экономический рост и демография / А.Ю. Шевяков. – М.; РИГ ИСЭПН РАН, 2008. – 38 с.
461. Шевяков А.Ю. Факторы неравенства в экономической и демографической динамике и формирование новой социальной политики государства / А.Ю. Шевяков // Вестник Российской академии наук. – 2007. – Т. 77. – № 4.
462. Шевяков А.Ю., Измерение экономического неравенства / А.Ю. Шевяков, А.Я. Кирута.– М., 2002. – 320 с.
463. Шепеляв М. Глобалістика / М. Шепеляв. – Дніпропетровськ, 2001. – 304 с.
464. Шитов С.Е. Школа: мониторинг качества образования / С.Е. Шитов. – М., 2000. – С. 15.
465. Шишков Ю.В. Глобализация экономики – продукт индустриализации и ин-форматизации социума / Ю.В. Шишков // Общественные науки и современность. – 2002. – № 2. – С. 146–159.
466. Школа. – 2009. – №9. – С. 13.
467. Шляхтун П.П. Політологія. Теорія та історія політичної науки / П.П. Шляхтун. – К.: “Либідь”, 2002. – С. 198–220.
468. Шматко Н.А. Анализ культурного производства Пьера Бурдьё / Н.А. Шматко // Социальные исследования. – 2003. – №3. – С. 113.
469. Шмелев Н. Россия и Европа на пороге XXI века / Н. Шмелев // Вопросы экономики. – 2000. – № 12. – С. 16.
470. Шонесси О. Принципы организации управления фирмой / О. Шонесси.– М.: Прогресс, 1979. – 420 с.
471. Шульга М.О. Метаморфози українського суспільства. Коментарі соціолога / М.О. Шульга. – К.: ІС НАНУ, 2003. – 261 с.
472. Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н.А. Шульга – К.: ИС НАНУ, 2002. – 700 с.
473. Шульга Р. Искусство в практиках культуры. Социокультурологический почерк / Р. Шульга. – К.: Институт социологии НАНУ; Институт философии НАНУ, 2008. – 240 с.
474. Щедрина А.Е. Понятие индивидуального здоровья –

- центральная проблема валеологии / А.Е. Щедрина. – Новосибирск, 1996. – С. 77.
475. Щепин О.П. Проблемы демографического развития России / О.П. Щепин, Е.А. Тишук // Экономика здравоохранения. – 2005. – № 3. – С. 5–8.
476. Щепки А.Г. Гендерная экспертиза социальной политики и социального обслуживания на региональном уровне / А.Г. Щепки; под ред. Н.И. Ловцовой и Е.Р. Ярской-Смирновой. – Саратов: Научная книга, – 2003. – 323 с.
477. Щетинин В. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки / В. Щетинин // Мировая экономика, международные отношения. – 2001. – № 12. – С. 42–49.
478. Экономическая безопасность и инновационная политика (страна, регион, фирма): [кол. монография]. – М.: Изд-во ВАФ. Дзержинского, 1993. – 265 с.
479. Экономическая безопасность предпринимательства. – Иваново: Изд-во Ивановского государственного университета, 1999. – 206 с.
480. Экономическая безопасность России: Общий курс: учеб. / под ред. В.К. Сенчагова. – 2-е изд. – М.: Дело, 2005. – 896 с.
481. Юдин Г.Б. Социологические методы в современной исследовательской практике / Г.Б. Юдин. – М: ГУВШЭ, 2007. – С. 296–300.
482. Юрлова Н. Рабсила есть. Механизм регулирования процессов высвобождения и трудоустройства рабочей силы в Украине / Н. Юрлова // Персонал. – 1998. – № 2. – С. 26–28.
483. Юхолин Э. Ради бизнеса или ради блага всех? Финский подход к корпоративной социальной ответственности / Э. Юхолин // Журнал исследований социальной политики. – 2005. – Т. 3. – №3. – С. 379–396.
484. Юшина О. Л. Публичные библиотеки в обеспечении информационно-психологической безопасности читателей: дис. канд. пед. наук: 05.25.03./ Юшина Ольга. – С.-Пб., 2005. – 236 с.
485. Ющенко В. Освіта як державний пріоритет / В. Ющенко / Урядовий кур'єр. – 2008. – №184 (3 жовтня). – С. 4–5.
486. Яковлев А.Ф. Экономические кризисы в России / А.Ф. Яковлев – М.: Госполитиздат, 1955. – 404 с.
487. Яницкий О.Н. Факторы и ресурсы социально-экологической модернизации / О.Н. Яницкий // Социологические исследования.

– 2007 – № 8. – С. 3–12.

488. Ярская-Смирнова Е.Р. Женщины и инвалидность: испытания на прочность / Е.Р. Ярская-Смирнова, Э.К. Наберушкина // Социологические исследования. – 2009. – № 5. – С. 70–76.

489. Ясин Е.Г. Российская экономика. Истоки и панорама рыночных реформ / Е.Г. Ясин. – М.: ГУВШЭ, 2003. – С. 429.

490. Яцемирская Р.С., Беленькая И.Г. Социальная геронтология: учеб. пос. для вузов / Р.С. Яцемирская, И.Г. Беленькая. – М.: Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 1999. – 224 с.

491. Acemoglu D. Training and innovation in an imperfect labour market / D. Acemoglu // Review of Economic Studies. – 1997. – V.64. – P.445 – 464.

492. Economic commission for Europe: Housine finance systems for countries in transition. Principles end examples /ECE/HBP. – № V end Geneva United Nations Publication. – 2005. – P.22.

493. Education at a Glance / OECD, 2008. – P. 218, 221.

494. Hicks J. The Theory of Wages / J. Hicks. – London: MacMillan, 1932.

495. Key Indicators of the Labour Market (KILM)/ILO, Geneva, 2007.– www.ilo.org/public/english/employment/strat/kilm/

496. Nitko Anthony I. Educational Assessment of Students / Nitko Anthony I. – USA: Prentice Holl, 2001. – 514 p.

497. Statistical Abstract of the US. Wash., 2005. – P. 735.

498. www.unwto.org

ГЛОСАРІЙ

*«Люди, які самоактуалізуються,
усі без винятку залучені до якоїсь справи.
Вони віддані цій справі, вона є чимось
дуже важливим для них – це своєрідне покликання»*

А. Маслоу

Абсорбційна здатність (Absorption (absorptive) capacity) – означає здатність країни або організації отримувати допомогу та ефективно її використовувати. Країни, котрі розвиваються, часто не мають такої здатності. Наприклад, якась країна може отримати достатню кількість коштів, щоб дати всім дітям можливість відвідувати початкову школу, проте у зв'язку з відсутністю достатньої кількості вчителів, шкіл або через невідповідність адміністративної системи використання цих грошей буде неможливим у короткий період часу. Спочатку потрібно підготувати вчителів, побудувати школи, створити ефективну систему і завдяки цьому підвищити абсорбційну здатність країни.

Адаптація (лат. adaptatio – пристосування) – пристосування економічної системи та її окремих суб'єктів, працівників до умов зовнішнього середовища, що змінюються, виробництва, праці, обміну, життєвих потреб населення. Так, за сучасних ринкових реформ в Україні відбувається адаптація підприємств та їх працівників до нових відносин.

Адаптивна антиінфляційна політика – пристосування до умов інфляції з метою пом'якшення її негативних наслідків шляхом поступового зниження темпів зростання грошової маси. Адаптивна антиінфляційна політика дає позитивні результати за умови, що темпи приросту грошової маси та рівня цін не перевищують 20-30% на рік.

Активна антиінфляційна політика («шокова терапія») – політика, яка базується на різкому вповільненні темпів зростання грошової маси, особливо прийнятна в умовах гіперінфляції.

Активна державна політика – політика уряду, спрямована на поліпшення діяльності ринку шляхом виправлення недоліків ринкового механізму.

Антиінфляційна політика – сукупність заходів держави, спрямованих на встановлення відповідності між темпами зростання грошової маси і благ. Антиінфляційна політика може застосовуватися тільки до відкритої інфляції. Приховану інфляцію необхідно спочатку перетворити на відкриту і лише потім розробляти заходи боротьби з нею.

Антикризова (кон'юнктурна) політика держави – політика, спрямована на регулювання коливань економічної активності в суспільстві в періоди передкризового стану і для запобігання розвитку економічних криз.

Атестація (лат. attestatio — свідоцтво) – оцінка кваліфікації спеціаліста, обсягу його знань, досвіду, необхідних для виконання окремих обов'язків. Висновок про здібності, знання, ділові якості будь-якої особи, її поведінку тощо.

Безпека харчових продуктів (Food safety) – одним з пріоритетів політик ЄС, що базується на Білій книзі Комісії про безпеку харчових продуктів від 2000 р. та Постанові ЄС 882/2004, які окреслюють правові рамки контролю повного харчового ланцюга відповідно до глобального, інтегрованого підходу. Вона визначає загальні принципи безпеки харчових продуктів стосовно аналізу ризиків; відповідальність операторів у цій сфері; можливості контролювати продукт на кожній стадії харчового ланцюжка; права громадян на точну й достовірну інформацію. Безпека харчових продуктів – це й здоров'я тварин та їхнє харчування, захист тварин та їх утримання, ветеринарний контроль і піклування про здоров'я рослин, і дотримання санітарних норм щодо обробки та приготування харчових продуктів, на які слід зважати в різних сферах діяльності спільноти, наприклад, спільна сільськогосподарська політика; захист природного довкілля, охорона здоров'я, захист споживачів та внутрішнього ринку. Цією ж постановою засновано Європейське агентство з безпеки харчових продуктів.

Безперервне навчання (Lifelong Learning) – навчальна діяльність, що здійснюється впродовж усього життя людини з метою здобуття знань, набуття навичок та підвищення кваліфікації й компетентності в межах її особистої, громадської, соціальної та/або професійної перспективи.

Безпечні умови для людини – це стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня небезпека шкідливого впливу його факторів на людину.

Безробіття – це соціально-економічне явище, за якого частина працездатного населення хоче працювати, але не може знайти собі роботу, стає надлишковою, поповнюючи резервну армію праці. Безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають заробітку й трудового доходу, зареєстровані в Державній службі зайнятості як особи, що шукають роботу; це стан ринку праці, коли пропозиція робочої сили перевищує попит на неї.

Безробіття інституціональне – вид безробіття, пов'язаний із

функціонуванням власне інститутів ринку праці й факторів, які впливають на попит та пропозицію на ньому (неповна інформація про вакансії, завищений рівень допомоги у зв'язку з безробіттям, занижені податки на доходи та інше).

Безробіття структурне – вивільнення робочої сили під впливом структурних зрушень в економіці, які змінюють попит на окремі професії і фахи та пропозицію робочої сили щодо них.

Безробіття фрикційне – тимчасове безробіття, яке пов'язане з добровільним чи вимушеним пошуком або очікуванням роботи.

Безробіття циклічне – вивільнення робочої сили, спричинене загальним спадом виробництва, тобто тією фазою економічного циклу, яка пов'язана з кризовими явищами в економіці, зниженням сукупного попиту, відповідним скороченням зайнятості та зростанням безробіття.

Бідність – спричинена рівнем розвитку продуктивних сил і характером економічної системи крайня недостатність наявних у людини, сім'ї, соціальних верств засобів для задоволення мінімальних матеріальних і духовних потреб, тобто для нормального життя та життєдіяльності. Низький рівень розвитку продуктивних сил призводить до загального поширення бідності в країні (у слаборозвинених країнах), окремому регіоні, підвищення порогу бідності.

Біржа – найбільш розвинута форма оптового ринку, який функціонує постійно і де здійснюються угоди щодо закупівлі та продажу цінних паперів або масових замінних товарів, які продаються за стандартами і зразками.

Біржа праці – інституція, яка виконує посередницькі функції між фізичними особами і підприємцями з питань найму робочої сили, регулює ринок робочої сили і контролює одержання допомоги по безробіттю.

Благодійність – надання допомоги фізичним і юридичним особам (організаціям), участь у покращенні становища хворих і бідних, тих, хто належить до соціально вразливих груп населення; підтримка програм суспільно важливих форм діяльності (боротьба з небезпечними хворобами, охорона довкілля, розвиток науки, освіти, охорони здоров'я, культури та ін.).

Бюджет – грошове вираження збалансованого кошторису доходів та витрат за певний період.

Бюджетна лінія (лінія споживчих можливостей) – лінія, яка показує альтернативні поєднання благ, що може придбати споживач за певного рівня доходу та цін.

Бюджетна система – сукупність бюджетів усіх рівнів, які врегульовані правовими нормами і формуються за єдиними принципами, зумовленими характером державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни.

Бюджетне фінансування – централізоване виділення асигнувань з державного (місцевого) бюджету у формі безповоротного, безоплатного надання коштів, які спрямовуються на виконання державного замовлення, реалізацію державних програм, утримання державних установ. Має чіткий цільовий характер і перебуває під постійним фінансовим контролем держави.

Бюджетний дефіцит (Budget deficit) – технічний термін, який означає різницю між прибутками та видатками уряду держав-членів ЄС. Згідно з критеріями конвергенції ЄМС повинен бути меншим 3% валового внутрішнього продукту (ВВП).

Бюджетний профіцит – перевищення надходжень від оподаткування над державними видатками.

Бюджетно-податкова політика – система заходів, спрямованих на регулювання державних фінансів за допомогою податкових важелів з метою забезпечення високого рівня зайнятості і стабільного динамічного розвитку економіки країни.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) (Gross Domestic Product) – вартість усіх кінцевих продуктів і послуг, вироблених країною протягом року, одне з мірил національного доходу окремої країни. Визначається як:

$$\text{ВВП} = \text{споживання} + \text{загальні інвестиції} + \text{урядові витрати} + (\text{експорт} - \text{імпорт}).$$

Валовий національний продукт (ВНП) (Gross National Product) – вартість усіх кінцевих продуктів і послуг, вироблених країною протягом року, плюс дохід, зароблений громадянами. Основна відмінність між ВВП та ВНП полягає в тому, що перше є мірилом доходу окремої країни, а друге – громадян даної країни.

Вакансія (лат. vakans – порожній) – наявність незайнятого робочого місця, посади, на яку може бути прийнятий новий

працівник. Наявність вакансій зумовлена швидкими змінами в межах технічного способу виробництва, зокрема, інтенсивним характером ринків праці й робочої сили та іншими факторами.

Вакантні робочі місця – незадоволений попит на робочу силу з боку підприємців та інших суб'єктів господарювання.

Вартість робочої сили – вартість засобів відтворення життя і працездатності працівника та результативності послуг його робочої сили, а також засобів життєдіяльності членів сім'ї; це сукупність витрат у грошовій формі на робочу силу, засоби і предмети праці. Найдорожчим елементом вартості робочої сили в сучасних умовах є витрати на підготовку висококваліфікованої робочої сили.

Відкрита економіка (Open economy) – національне господарство, напрям розвитку якого визначається тенденціями, що діють у світовому господарстві. На ступінь відкритості впливають розміри країни, кількість населення, розмір внутрішнього ринку, відносна забезпеченість сировиною, географічне розташування, особливості національної політики держави, характер зовнішньоекономічних зв'язків.

Відкритий метод координації (Open Method of Coordination) – у багатьох сферах політики (наприклад, освіті, пенсійному забезпеченні, охороні здоров'я тощо) уряди держав-членів ЄС не проводять єдиної політики, закріпленої юридично, а користуються власними національними політиками. Однак розсудливим вирішенням є обмін інформацією, використання найкращих практик і координація практик, використовуваних у різних державах. Ця методика навчання на прикладі інших держав називається відкритим координаційним методом. Останній набув найбільшого поширення у сфері соціальної політики ЄС як спосіб узгодження національної соціальної політики із загальноєвропейськими орієнтирами, що передбачає спільне визначення цілей та принципів європейської соціальної політики на певний період часу; установлення показників, орієнтирів розвитку; перенесення європейських установок на національний рівень, їх адаптація в національній та регіональній політиці, також постійний моніторинг, оцінка й звітність про досягнення цілей.

Військова безпека – один з найбільш коштовних (для національного господарства країни) напрям економічної безпеки.

Надмірні витрати на нього призводять до зубожіння населення, скорочення витрат на соціальні потреби, що створює загрозу внутрішньому спокою в державі (Україна зараз має в цьому негативний досвід: 2000 р. економіка зростала, але уряд В. Ющенко через Державний бюджет країни здійснив перерозподіл коштів на користь витрат на правоохоронні органи, управління, військові витрати, зменшивши витрати на соціальний захист). Водночас, занадто велике скорочення витрат на цей напрям спричиняє зниження рівня загальної безпеки держави, негативні зміни в її становищі в світі, збільшує нестабільність держави. Тому урядовець повинен творчо підходити до вирішення цієї проблеми, обґрунтовуючи свої рішення відповідними розрахунками та міркуваннями.

Видатки бюджету – кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом на безоплатній і безповоротній основі, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум.

Витрати – виражені у грошовій формі витрати різних видів економічних ресурсів (людський, сировини, матеріалів, основних засобів, фінансових ресурсів) у процесі виробництва, обігу й розподілу продукції, товарів.

Витрати на соціальні потреби – група витрат, яка охоплює широкий спектр соціальних заходів. Поділяють на такі основні види: витрати на освіту, охорону здоров'я, пенсійне забезпечення, культуру тощо.

Витрати бюджету – витрати бюджету на закупівлю державою товарів і послуг, виплату трансфертів домогосподарствам та бізнесу, а також витрати, пов'язані з поверненням державного боргу та сплатою відсотків за боргом.

Влада – здатність, право й можливість розпоряджатися ким-небудь або чим-небудь, а також чинити вирішальний вплив на поведінку та діяльність людей з допомогою різноманітних засобів (права, авторитету, волі, примусу та ін.); політичне панування над людьми; система державних органів; особи, органи, наділені владно-державними та адміністративними повноваженнями.

Влада державна – вища форма політичної влади, що спирається на спеціальний управлінсько-владний апарат і володіє

монополюючим правом на видання законів, інших розпоряджень і актів, обов'язкових для всього населення.

Влада законодавча – одна з трьох гілок влади, сутність якої полягає у здатності держави здійснювати свою волю, впливати на діяльність і поведінку людей та їх об'єднань за допомогою законів, правових актів, рішень, що їх приймають представницькі органи влади.

Влада політична – здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей та їх об'єднань за допомогою волі, авторитету, права, насильства; організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики.

Влада судова – одна з трьох гілок державної влади; необхідна умова реалізації принципу поділу влади, покликана запобігати можливості змови чи протистояння двох інших гілок влади (законодавчої та виконавчої), створювати перешкоди, щоб унеможливити виникнення диктатури.

Всесвітня організація інтелектуальної власності – міжнародна міждержавна організація, заснована на основі Паризької конвенції 1883 р. з охорони промислової власності та Бернської конвенції 1886 р. з охорони літературних та художніх творів. Конвенція про створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності вступила в дію 1970 р., штаб-квартира знаходиться в Женеві.

Гарантований темп економічного зростання – це темп, який забезпечує динамічну рівновагу та повне використання всіх виробничих потужностей, але при цьому повна зайнятість досягається не завжди.

Гіперінфляція – інфляція з високими темпами (ціни зростають до 1000 % на рік і більше). Під час гіперінфляції поведінка споживачів визначається намаганням вкласти гроші у матеріальні цінності, втрачається довіра до грошей та відбувається перехід до бартеру.

Гіпотеза – твердження на основі теоретичного аналізу, сформульоване досить точно, яке вимагає подальшої перевірки емпіричними даними. В економічній науці гіпотези отримують шляхом дедукції з набору вихідних передбачень про поведінку економічних суб'єктів, потім їх перевіряють шляхом зібрання та обробки фактичних економічних даних.

Гіпотеза відносного доходу – гіпотеза, яка базується на припущенні, що для окремої особи або країни важливим є не абсолютний дохід, а відносний. Якщо це припущення правильне, то, оскільки всі країни чи особи не можуть одночасно досягти відносного поліпшення свого стану, прагнення до зростання заради власного зростання, стає безглуздим.

Гіпотеза життєвого циклу – гіпотеза, згідно з якою поточне споживання залежить не тільки від поточного доходу кінцевого використання, але й від очікуваного доходу протягом усього життя людини. Економічне значення цієї гіпотези полягає в тому, що в короткостроковому періоді рівень споживання може бути вищим (нижчим), ніж певний рівень поточного доходу кінцевого використання.

Гіпотеза перманентного доходу – гіпотеза, згідно з якою поточне споживання залежить не тільки від поточного доходу кінцевого використання, але й від того, є він перманентним (постійним) чи тимчасовим. За цією гіпотезою дохід, як і споживання, поділяється на дві частини – перманентну і тимчасову.

Гонорар – винагорода, яка сплачується автору або його спадкоємцям за використання (видання, публічне виконання і т. ін.) творів науки, літератури, мистецтв.

Громадські об'єднання – об'єднання, створені з метою реалізації та захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, інтересів людини, які сприяють розвитку творчої активності й самостійності громадян, їх участі в управлінні державними та громадськими справами.

Громадянське суспільство (Civil society) – об'єднуюча назва всіх організацій і товариств, котрі не є частиною уряду держави, представляють вільні зв'язки, спілки, групи інтересів або інші групи суспільства. Сюди входять, наприклад, профспілки, товариства працедавців, охорони природи, об'єднання жінок, сільськогосподарських працівників, інвалідів тощо. З огляду на те, що ці організації мають великий досвід в даних сферах і є зацікавленими в реалізації і моніторингу, політики Євросоюзу проводять регулярні консультації з громадянським суспільством і прагнуть, щоб воно було більш залучене до створення політики на європейському рівні.

Допомога ЄС (EU Aid) – Європейський Союз є одним з

найбільших донорів гуманітарної і технічної допомоги у світі. Останнім часом надання гуманітарної допомоги як частини зовнішньої діяльності Європейської Спільноти набуло особливого значення, що пов'язано зі збільшенням кількості кризових ситуацій на планеті та прагненням Співтовариства відігравати провідну роль у міжнародних гуманітарних місіях. Існує два окремих управління з допомогою ЄС – Управління гуманітарної допомоги Європейської Комісії, завданням якого є надання термінової допомоги (продуктів, матеріалів та практичної участі) жертвам природних і суспільних катастроф і конфліктів за межами Союзу, та Управління Європейської Комісії співпраці та допомоги ЄС (EuropeAid), яке займається управлінням європейських зовнішніх програм технічної допомоги, спрямованої на завдання розвитку та структурної розбудови.

Демографічна безпека – один з найважливіших напрямів економічної безпеки. Демографічна ситуація дає змогу визначити як в сьогоденні, так і на перспективу, наявність трудових ресурсів, їх склад і можливості, які кошти та заходи застосувати, щоб створити потрібну державі демографічну ситуацію, як гарантувати економічну безпеку мешканцям країни та запобігти демографічній експансії інших народів. Усі ці (як і деякі інші) проблеми визначаються якісно та кількісно під час розглядання питань демографічної безпеки.

Державна закупівля товарів і послуг – грошові витрати уряду на придбання товарів і послуг.

Державна фіскальна монополія – повна або часткова монополія держави на виробництво і збут окремих товарів і послуг з метою збільшення доходів державного бюджету.

Державний (або урядовий) борг – нагромаджена сума позичених урядом коштів для фінансування дефіцитів бюджету (сума заборгованості держави перед кредиторами). Збільшення державного боргу протягом певного року дорівнює дефіциту бюджету.

Державний бюджет – це офіційно визнаний і відповідними органами державної влади затверджений збалансований кошторис грошових доходів і видатків держави на певний строк (рік, півріччя, квартал); це основний фінансовий план держави, який має силу закону і відображає економічні відносини,

опосередковані рухом грошей у процесі утворення і використання централізованого фонду грошових коштів держави; це як економічна категорія – відображення реальних економічних відносин між державою та іншими економічними суб'єктами з приводу утворення та використання централізованого фонду грошових ресурсів країни, призначених для виконання функцій держави шляхом розподілу та перерозподілу.

Державні (урядові) соціальні трансфертні платежі – державні виплати індивідам, що не обумовлюються їхньою безпосередньою участю в суспільному виробництві.

Державні мінімальні соціальні стандарти – законодавчо встановлені мінімально необхідні рівні щодо гарантій соціального захисту, які забезпечують практично найважливіші потреби людини.

Державні позики – економічні відносини між державою і юридичними та фізичними особами, в яких держава відіграє роль позичальника.

Дефіцит державного бюджету – перевищення витрат бюджету над його доходами.

Дефолт – невиконання зобов'язань, відмова від сплати боргу, припинення виплати відсотків на цінні папери.

Дистанційне навчання – одна із форм навчання у вищих навчальних закладах, що здійснюється в таких формах, як стаціонарна, вечірня, заочна, екстернат. Цілеспрямоване і методично організоване керівництво навчально-пізнавальною діяльністю і розвитком тих, хто навчається поза межами навчальних закладів, з використанням електронних і телекомунікаційних засобів при повній або частковій опосередкованості взаємодії навчаючих з тими, що навчаються.

Дитячі оздоровчі заклади – заклади, створені з метою реалізації права кожної дитини на повноцінний відпочинок й оздоровлення, зміцнення здоров'я дітей шкільного віку. Найбільш масовими є дитячі оздоровчі заклади з денним перебуванням, які здебільшого створюються на літній період на базі загальноосвітніх навчальних закладів. Крім того, влітку працюють оздоровчі заклади: санаторного типу, заміські, праці і відпочинку, відпочинку для старшокласників й учнівської молоді, профільні.

Добробут населення – матеріальний стан населення, його

різних груп, сімей (домашніх господарств) та окремих громадян. Характеризується розміром і видами доходів, структурою споживання, харчування та ін.

Дотація – особливий вид асигнувань з державного бюджету. Призначена для збалансування доходів і видатків та покриття касових збитків окремих підприємств.

Доходи населення – грошові й натуральні (у грошовій оцінці) доходи громадян з різних джерел. До них належать заробітна плата та інші грошові виплати від державних, колективних, кооперативних, приватних та інших підприємств і організацій, особистого підсобного господарства, дивіденди на акції, відсотки на вклади в ощадних і комерційних банках, доходи з інших джерел, а також виплати і пільги із соціальних фондів (пенсії, стипендії, різні види допомоги).

Дошкільна освіта та виховання – здійснюються в сім'ях, дошкільних закладах освіти у взаємодії з сім'єю з метою забезпечення фізичного, психічного здоров'я дітей, їх всебічного розвитку, надбання життєвого досвіду, вмінь та навичок, необхідних для подальшого навчання.

Екологічна безпека – напрям економічної безпеки держави задля створення населенню країни найбільш сприятливих умов щодо існування та плідного життя. Нейтралізація погроз псування або навіть знищення навколишнього середовища вимагає витрачення великих коштів. Такі погрози створюються як зовнішніми, так і внутрішніми джерелами (перш за все, у забрудненні навколишнього середовища). Відходи виробництва у вигляді викидів у повітря, в річки та моря або закопування в землю забруднюють навколишнє середовище та загрожують існуванню всього живого у світі, у тому числі населенню країни. Збільшуються захворювання, зменшується потенціал людських ресурсів, плідність їх використання (тобто продуктивність праці). Погіршується якість сировини. Знешкодження такого негативного впливу потребує використання великих коштів на будівництво споруджень та вироблення обладнання для знищення або нейтралізації відходів і зменшення забруднення навколишнього середовища, для збільшення пенсійних виплат та вкладень в охорону здоров'я населення.

Економіка освіти – наука про комплексну економічну роль освіти у процесі розширеного відтворення, у т.ч. відтворення

виробничих відносин між людьми в цій сфері, властивих їй закономірностей. Об'єктивними передумовами розвитку Економіка освіти є, по-перше, становлення системи освіти як самостійної і специфічної галузі економіки, по-друге, розгортання науково-технічної революції, що зумовила істотне розширення масштабів освіти, значне збільшення витрат на неї, посилення впливу освіти на темпи економічного зростання, ефективне індивідуальне, колективне, суспільне виробництво, диференціацією заробітної плати найманих працівників тощо.

Економічна безпека – стан держави, за яким вона забезпечена можливістю створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку економіки в майбутньому та зростанні добробуту її мешканців.

Економічна безпека держави являє собою комплексну систему, що створюється завдяки виконанню визначеної кількості дій. Має багато відгалужень (напрямів): демографічний, екологічний, ресурсний, прісноводний, продовольчий, енергетичний, інформаційний та інші.

Економічна інтеграція (Economic Integration) – об'єктивний процес, що супроводжується розвитком тісних економічних зв'язків на базі міжнародного поділу праці та факторів виробництва, який спостерігається між країнами з близьким рівнем економічного розвитку та охоплює всі без виключення сфери міжнародного виробництва й обміну, приводить до формування єдиних господарчих комплексів та встановлення тісних зв'язків між його учасниками.

Економічна політика – сукупність економічних цілей та завдань, а також цілеспрямованих дій держави на господарські процеси на макро- і мікрорівнях з метою створення й удосконалення рамкових умов економічного розвитку в межах обраного суспільного ладу.

Економічна система – певним чином упорядкована система зв'язків між виробниками і споживачами матеріальних та нематеріальних благ і послуг.

Економічне зростання – довгострокова тенденція збільшення потенційного рівня виробництва за умов повної зайнятості.

Економічний стимул – економічний важіль, за допомогою якого можна впливати на матеріальні інтереси суб'єктів

господарювання.

Економічні блага – блага, кількість яких обмежена порівняно з існуючими потребами в них і розподіл яких здійснюється шляхом установалення цін.

Економічні відносини – відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних і нематеріальних благ.

Економічні інтереси – усвідомлене прагнення економічних суб'єктів до задоволення власних потреб, об'єктивні спонукальні мотиви їхньої господарської діяльності.

Економічні стимули – фактори, що мотивують і впливають на поведінку окремих економічних суб'єктів.

Економічно активне населення – частина працездатного населення, яке пропонує свою працездатну силу для виробництва товарів і послуг.

Екстернат – особлива форма засвоєння освітньої програми, яка передбачає самостійне вивчення дисциплін та надання права на здачу заліків, екзаменів та інших форм контролю, передбачених навчальним планом.

Електронне навчання (e-Learning) – використання новітніх мультимедійних технологій та Інтернету для підвищення якості навчання шляхом полегшення доступу до освітніх ресурсів та послуг, а також для дистанційного обміну інформацією та співробітництва.

Енергетична безпека – один з головних напрямів збереження економічної безпеки держави, різновид ресурсної безпеки. Науково-технічна революція (НТР) призвела до збільшення використання енергоносіїв, яких потребують на виробництві та побуті. Обмеженість видобування спричинила підвищення цін та значимості енергоносіїв, що є особливо болісним для молодих та економічно слабких держав.

Європейська Конвенція з прав людини (ЄКПЛ) (European Convention on Human Rights (ECHR)) / (повна назва Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms) – прийнята під егідою Ради Європи в 1950 р. для захисту прав людини та її фундаментальних свобод. Усі держави-члени Ради Європи є учасниками Конвенції, яка є обов'язковою для ратифікації новими членами. Конвенцією засновано Європейський Суд з прав людини. Кожна особа, яка вважає, що її

права, визначені Конвенцією, було порушено урядовою стороною, може звернутись до Європейського Суду з прав людини з проханням розглянути її справу.

Європейська соціальна модель (European Social Model) – набір принципів, цінностей, спільних для європейських країн. Європейська соціальна модель – це така модель суспільства, в якій має місце стабільне економічне зростання, наслідком якого є постійне покращення умов життя та праці його громадян. Ця модель на практиці означає повну зайнятість, якісні робочі місця, рівні можливості, соціальний захист для всіх, соціальну залученість, заохочення громадян до прийняття рішень, які впливають на суспільство. Згідно із загальноприйнятою думкою сьогодні не існує єдиної європейської соціальної моделі, а радше набір кількох моделей з деякими спільними ознаками. Нещодавнє дослідження «Глобалізація та реформування європейських соціальних моделей» проведене Андре Сапіром на замовлення дослідницького центру Vguegel та представлене на засіданні Економічного та фінансового комітету (ECOFIN) в Манчестері 9 вересня 2005 р., виділяє чотири окремі європейські соціальні моделі – Нордичну, Англосаксонську, Середземноморську та Континентальну. Співпраця в галузі європейської соціальної політики здійснюється за методом відкритої координації, який має такі складові:

- 1) визначення завдань та рекомендації на рівні ЄС;
- 2) встановлення кількісних та якісних показників і стандартів для моніторингу успіхів;
- 3) розвиток національних планів дій;
- 4) стимулювання процесу взаємного навчання через формальне та перехресне оцінювання.

Загальні принципи соціальної згуртованості сформульовані в Лісабонській стратегії від 2000 р. з наступними доповненнями та змінами. Згідно із Лісабонською стратегією та соціальним порядком денного від 2005 р. Брюссельське засідання Європейської Ради у березні 2005 р. визначило європейський соціальний порядок денний як план, що допоможе досягнути завдання Лісабонської стратегії шляхом зміцнення Європейської соціальної моделі на основі повної зайнятості та більшої соціальної згуртованості.

Європейський соціальний діалог (ЄСД) (European Social

Dialog) – спосіб обговорення, консультування, проведення переговорів, погодження національних інтересів між соціальними партнерами європейських країн у питаннях європейської соціальної політики, інструмент погодження позицій соціальних партнерів при визначенні європейських соціальних стандартів.

Європейський соціальний фонд (ЄСФ) (European Social Fund (ESF) – основний фінансовий інструмент Європейської стратегії зайнятості (ЄСЗ).

Європейські цінності (European values) – визначені згідно з Повідомленням Комісії COM(2005) 525, окреслюють спільні цінності, що характеризують європейську модель соціально-економічного розвитку в сучасному глобалізованому світі, які базуються на принципах стабільного економічного розвитку, солідарності, згуртованості, поборюванні будь-яких форм дискримінації, адекватних заходах безпеки праці, універсальному доступі до освіти та охорони здоров'я, забезпеченню якісних умов життя та праці, та замученості громадянського суспільства. Ці цінності становлять сутність європейського вибору щодо соціальноорієнтованої ринкової економіки. Одночасно вони відображають той факт, що європейські громадяни мають вищі очікування від держави порівняно з громадянами Азії чи Америки, а громадський сектор відіграє більшу роль в організації та фінансуванні національних систем за рахунок урядових витрат та/або регулювання ринку. Крім того, усі держави-члени ЄС відіграють важливу роль у наданні якісних послуг загального інтересу, що є ключовою особливістю європейського соціально-економічного розвитку. Також існує добре усталена традиція встановлення соціального діалогу та партнерства між урядом, індустрією та професійними спілками, хоча в різних країнах ЄС можуть існувати суттєві відмінності. На противагу іншим регіонам світу, існуючі національні економічні системи підсилюються на рівні спільної європейської політики (стабільна макроекономічна політика, динамізм внутрішнього ринку, соціальний порядок денний та регулярні трьохсторонні соціальні саміти й соціальна згуртованість, розвиток якої стимулюється структурним фінансуванням ЄС).

Женевська Конвенція (Geneva Convention) – прийнятий 28 липня 1951 р. міжнародно-правовий документ, що стосується статусу біженців. Була доповнена Нью-Йоркським протоколом

від 31 січня 1967 р. Усі держави-члени ЄС є учасниками цієї Конвенції та протоколу до неї.

Забруднення (Pollution) – спричинене людською діяльністю пряме чи опосередковане виділення речовин, коливань, тепла та шуму в атмосферу, воду та ґрунт, які можуть завдати шкоди здоров'ю людини або якості навколишнього середовища, призвести до пошкодження матеріальних цінностей або завадити насолоджуватись красою довкілля чи іншому законному його використанню.

Загальна кількість лікарів – показник, який включає всіх лікарів з вищою освітою на кінець року, що зайняті в лікувальних, санаторно-курортних, санітарних закладах, закладах соціального захисту, освіти, науково-дослідних інститутах, установах, що здійснюють підготовку кадрів, в апараті управління закладами охорони здоров'я тощо. У цьому показнику враховуються як лікарі-стоматологи з вищою освітою, так і зубні лікарі (дантисти), що мають середню медичну освіту.

Зайнятість населення – діяльність людей, спрямована на задоволення особистих і суспільних потреб, що є, як правило, джерелом доходу. Водночас зайнятість населення – виробниче відношення, що виражає залучення робочої сили до сукупної праці суспільства. Для більшості населення зайнятість – головне джерело доходів. Від її характеру та сфери залежать інтереси людини, її соціальний статус і спосіб життя. Рівень зайнятості населення визначається у відсотках як відношення кількості населення, зайнятого в економіці, до працездатного населення.

Заклади відпочинку – це заклади (будинки, пансіонати, бази та інші), призначені для відпочинку населення, в яких відпочиваючі протягом певного терміну розміщуються і харчуються або тільки розміщуються.

Заробітна плата – нарахована грошова винагорода за працю робітників і службовців, яка включає основну заробітну плату, додаткові виплати до заробітної плати, внески на соціальне забезпечення, соціальне страхування, виплати у приватні пенсійні фонди.

Ідентичність (Identity) – манера та спосіб взаємного впливу особи та оточуючого її соціального контексту. В сучасній політичній теорії існує два домінуючих підходи до розгляду ідентичності. Згідно з першим, примордіальним підходом, який

вважає, що самоусвідомлення особи та відчуття її приналежності до соціуму є фіксованим явищем, яке визначається об'єктивними критеріями, такими як спільний родовід та біологічні характеристики. Відповідно до другого, який базується на теорії соціального конструктивізму, ідентичність формується переважно на основі політичного вибору певних характеристик, підсилюючи твердження, що вона є натурально заданою на основі фіксованих об'єктивних критеріїв. Обидва підходи слід розглядати в перспективі існуючого політичного та історичного контексту, що характеризується дискусіями щодо питань класу, раси та етнічності.

Інвалідність – це ступінь втрати здоров'я або обмеження життєдіяльності.

Інвестиції – економічні ресурси, що спрямовуються на зростання реального капіталу суспільства, тобто на розширення і модернізацію виробничого потенціалу з метою збільшення виробництва та отримання прибутку.

Інвестиційна політика – загальнодержавні заходи, що включають визначення найбільш пріоритетних напрямів капітальних вкладень, від яких залежатиме підвищення ефективності економіки.

Індикатори соціальні – статистичні показники, що відображають стандарти умов і рівня життя. В міжнародній практиці набір соціальних індикаторів є достатньо широким. Їх класифікатор наводиться в спеціальному виданні ООН «Handbook of social indicators».

Індекс – список, покажчик, перелік будь-чого; відносний показник, що виражає відношення значень певного економічного явища. За його допомогою дають кількісно-якісну оцінку результатів виміру відповідних явищ у часі, просторі та порівняно з планом; статистичний показник, виражений у відсотках від базового року або декількох років; сукупність показників (ключів), за допомогою яких можна знайти запис у файлі даних.

Індекс бідності – статистичний показник, що характеризує динаміку середньозваженої величини межі бідності.

Індекс людського розвитку (ІЛР) (Human Development Index (HDI)) – індекс, який поєднує нормалізовані показники середньої тривалості життя, письменності, освіченості та ВВП на

душу населення країн. Вважається стандартним засобом вимірювання людського розвитку країни, концепції, запровадженої ПРООН, яка стосується процесу розширення можливостей розвитку особистості шляхом зростання доступу до освіти, охорони здоров'я, працевлаштування, доходів тощо. ІЛР використовується для ранжування країн за ступенем людського розвитку, на основі чого визначають, до якої категорії належить країна – розвинених, тих, що розвиваються, чи недорозвинених країн.

Інфляційна спіраль «зарплата–ціни» – виникає в економіці під час відкритої інфляції, виявляється в самозростанні темпів інфляції під дією підвищення цін на готову продукцію та ресурси. Початкове різке зростання цін на товари та послуги може призвести до вимог профспілок щодо підвищення заробітної плати. Якщо ці вимоги будуть виконані, то підприємці з метою утримання прибутку на тому ж рівні можуть збільшити ціни на свою продукцію, що, у свою чергу, призведе до подальшого зростання цін і ставок заробітної плати.

Інфляційний шок – одноразове підвищення рівня цін, яке може стати імпульсом для прискорення (розкручування) інфляції.

Інфляція – тривалий безперервний процес знецінення грошей, котрий проявляється як стійке підвищення загального рівня цін у результаті перевантаження сфери обігу грошовою масою, не забезпеченою матеріальними цінностями.

Інфляція непередбачувана (непрогнозована) – інфляція, яку населення не очікує, тому вона призводить до зниження всіх видів фіксованих доходів і перерозподіляє їх на користь тих економічних суб'єктів, чиї номінальні доходи зростають швидше за середній рівень цін. Особливої шкоди непередбачувана інфляція завдає кредиторам, верствам населення з фіксованими доходами, власникам заощаджень.

Інфляція очікувана (прогнозована) – це інфляція, яка враховується в очікуваннях і поведінці економічних суб'єктів до свого проявлення. Очікувана інфляція є збалансованою (такою, що не змінює відносні ціни) і передбачуваною і, таким чином, суттєво не впливає на загальний обсяг виробництва чи перерозподіл доходів, адже отримувач доходів може зменшити негативні наслідки інфляції.

Інфляція подавлена – інфляція, що виявляється у зростанні

товарного дефіциту або «штучного» обмеження споживання і характеризується тимчасовим заморожуванням цін і доходів або встановленням граничних цін на продукцію і тотальним адміністративним контролем за ними. Ознака подавленої інфляції – адміністративне регулювання цін та дефіцитні очікування споживачів.

Інфляція цінової надбавки – підвищення цін з метою компенсації майбутніх збитків, які можливі в результаті організаційної перебудови економіки.

Інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність і невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Інфраструктура – сукупність галузей та видів діяльності, що обслуговують як виробничу, так і невиробничу сферу економіки з метою створення основи для нормативної діяльності головних галузей матеріального виробництва та розвитку продуктивних сил країни.

Капітальні вкладення – затрати матеріальних, трудових і грошових ресурсів, які використовуються для поновлення та приросту основного капіталу.

Кар'єра – успішне просування в будь-якій сфері діяльності; вид занять, професія. Найчастіше використовується у сфері бізнесу або політики.

Кількість лікувальних закладів, що надають амбулаторно-поліклінічну допомогу населенню – показник, в якому враховуються всі медичні заклади, що здійснюють амбулаторний прийом (поліклініки, амбулаторії, диспансери, поліклінічні відділення лікарняних закладів, лікарські пункти охорони здоров'я тощо).

Комунальне господарство – комплекс підприємств, організацій і споруд, які обслуговують матеріально-побутові потреби населення. Такими є: благоустрій та інженерне обладнання житлового фонду, територій міст й інших населених пунктів, а також водопостачання (у випадку аварії для

колективних та індивідуальних власників житла), постачання електроенергії (ремонт електроапаратури, встановлення електролічильників), опалення (послуги у випадку аварії для колективних та індивідуальних власників житла), послуги каналізації (послуги у випадку аварії каналізації), санітарна очистка (вивезення сміття і нечистот, їх знешкодження).

Комунальне підприємство – діє на основі комунальної власності територіальної громади.

Комунальні послуги – послуги, що надаються населенню для підтримання та забезпечення необхідних побутових умов за місцем проживання.

Корупція – підкупність і продажність державних, політичних і громадських діячів, а також урядовців і службовців державного апарату.

Кримінальна безпека – різновид безпеки, який не має конкретного носія, але потужно впливає на економічний стан держави (через економічні злочини) та її мешканців (через вбивства, гвалтування, крадіжки, пограбування). За даними правоохоронних органів України, грошовий обіг тіньової економіки ніні наближається за обсягом до грошового обігу всієї легальної економіки. Має прямий (дії економічного характеру) або непрямий (через зростання соціальної напруги внаслідок погіршення психічного стану населення, невпевненість владних структур, тощо) вплив на економічну безпеку держави. Крім того, впливає на обсяг залучення та вкладання капіталу в економіку країни як зсередини (вітчизняні вкладники), так і ззовні (іноземні вкладники, інвестори). Відволікає значні кошти на утримання правоохоронних органів.

Культура – специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної і духовної праці, системі соціальних норм і закладів, духовних цінностях, сукупності відносин людини з природою і між собою. Система цінностей, уявлень про світ і правила поведінки, спільних для людей, пов'язаних певним способом життя. Культура характеризує особливості поведінки, свідомості і діяльності людей у конкретних сферах суспільного життя.

Культурні столиці (Cultural capitals) – щороку кілька міст Європи отримують назву культурних столиць. Це робиться з метою промоції культурних досягнень і краси цих міст і

поширення серед мешканців Європи усвідомлення того, якою багатотою є їх культурна спадщина.

Культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України.

Купівельна спроможність грошей – визначена кількість товарів і послуг, які можна купити на грошову одиницю.

Ломбарди – кредитні установи, що позичають гроші під заставу рухомого майна.

Ломбардний кредит – короткостроковий кредит під заставу рухомого майна, яке швидко реалізується. Вартість застави, як правило, перевищує суму кредиту. Якщо кредит не буде повернений у визначений строк, право власності на заставне майно переходить до кредитора, який реалізує його і відшкодовує з виручки суму боргу разом з нарахованими відсотками.

Людський потенціал – міра втілених у людині природних здібностей, таланту, рівня освіти, кваліфікації та їх здатність приносити дохід.

Людський фактор – комплекс здібностей, властивостей, рис людини, які на різних етапах історичного розвитку залучались до процесу виробництва економічних благ.

Магістратура – ступінь вищої професійної освіти, що приводить до отримання другого академічного ступеня магістра на базі бакалавра.

Майно (активи) – будь-яке джерело законного нетрудового доходу: реальний капітал, земля, цінні папери, ліцензії, патенти та ін.

Матеріально-технічна база освітніх закладів – земельні ділянки, будівлі та інші матеріально уречевлені складові, що закріплені за освітніми закладами або належать їм на правах власності.

Медико-соціальна експертиза – вид експертизи, який визначає ступінь обмеження життєдіяльності людини, час настання та групу інвалідності, сприяє проведенню ефективних заходів щодо профілактик інвалідності, реабілітації інвалідів, пристосування їх до суспільного життя.

Медична безпека – один з найважливіших різновидів безпеки, який має вплив на будь-яку сферу діяльності людини.

Нехтування цим різновидом безпеки призводить до дестабілізації економіки внаслідок скорочення часових і трудових ресурсів, збільшення виплат за лікарняними листками та пенсіями, погіршення якості продукції тощо. Має тактичне і стратегічне значення (через демографічні зміни).

Медицина – галузь національного господарства, основною діяльністю якої є запобігання хворобам людей, лікування, збереження та зміцнення їх здоров'я; комплекс наук про здоров'я і хвороби та їх запобігання й лікування.

Мета освіти – бажаний рівень освітнього процесу в інтересах особистості, держави, суспільства.

Меценат – багатий, безкорисливий покровитель, який сприяє розвитку науки і мистецтва, виділяючи для цього матеріальну допомогу з особистих коштів.

Міжнародний валютний фонд – юридично самостійна міжнародна наднаціональна валютно-кредитна організація, заснована 1944 р. відповідно до рішень Бреттон-Вудської конференції. Місце знаходження – Вашингтон. Діяльність розпочав 1947 р. У 1959 р. членами МВФ були 49 держав, 2000 р. – 182 держави. Україна стала повноправним членом МВФ у 1992 р., делегувавши своє представництво та захист інтересів на Раді директорів МВФ Нідерландам. МВФ виконує функції вироблення правил регулювання валютних курсів і контролю за їхнім виконанням, недопущення конкурентного знецінення валют та надання країнам-членам МВФ кредитів для вирівнювання платіжних балансів і підтримки національних валют.

Мінімальна заробітна плата – офіційно встановлений державою мінімальний рівень оплати праці у вигляді мінімальної місячної ставки чи погодинної оплати. Використовується для обчислення розмірів державних податків, платежів, штрафів. Є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території країни для юридичних осіб усіх форм власності та господарювання.

Музеї – це культурно-освітні та науково дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, залучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини.

Наймана праця – праця робітника за договором найму на

підприємстві, де він не є власником.

Наукові працівники – високоосвічені і професійно підготовлені працівники, які беруть безпосередню участь у виробництві наукових знань, підготовці результатів наукових досліджень для впровадження їх у практику. Особлива соціально-професійна група в системі суспільного поділу праці, у межах якої виділяють різні підгрупи, професії тощо, для яких характерні певні види знань із властивими їм змістом і характером праці.

Науково-дослідні роботи – роботи, пов'язані з науковими пошуками, дослідженнями та експериментами з метою розширення наявних знань і здобуття нових, з перевіркою наукових гіпотез, обґрунтуванням законів і закономірностей, що функціонують і розвиваються у природі, мисленні й суспільстві, а також наукових узагальнень та висновків, наукового обґрунтування проектів.

Національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Національна валюта – грошова одиниця країни.

Національне багатство – сукупність природних ресурсів, створених засобів виробництва, матеріальних благ, цінностей, які є в країні.

Національний дохід – сума факторних доходів від праці, землі і капіталу за рік, яка визначається шляхом вилучення з вартості чистого національного продукту непрямих податків.

Національний ринок – сукупність соціально-економічних відносин у сфері обміну, за посередництвом яких здійснюється реалізація товарів і послуг, обіг капіталу, купівля-продаж трудових послуг.

Національні природні парки – природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Ножиці цін – розрив у цінах на окремі групи товарів на

міжнародних ринках, насамперед на готові вироби, з одного боку, та на сировину і паливо – з іншого. Різниця у цінах обумовлюється різною економічною вигодою, яку отримують від виробництва і продажу різних товарів. Як правило, ціни на готову продукцію вищі, ніж на сировину та паливо.

Номінальний дохід – дохід, обчислений у власне грошовому вираженні, без урахування купівельної спроможності, рівня цін, інфляції; номінальний дохід за облигацією – дохід за купоном.

Організація – соціальне утворення (група людей) з певними межами, що функціонує на відносно постійних засадах і свідомо координує свою діяльність для досягнення спільної мети.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) (the United Nations (UN)) – міжнародна організація, основними цілями діяльності якої є співпраця у сфері міжнародного права, безпеки, економічного розвитку, соціального процесу, прав людини та досягненню миру в усьому світі. Заснована у 1945 р. після завершення Другої світової війни замість Ліги націй задля припинення війн між державами та надання платформи для міжнародного діалогу. Наразі налічує 192 держави-члена або практично всі визнані у світі країни. Із своєї штаб-квартири, яка розміщена на міжнародній території у Нью-Йорку, ООН разом із спеціалізованими агентствами наділена повноваженнями приймати рішення щодо міжнародних матеріально-правових та адміністративних справ шляхом регулярних засідань. ООН складається з наступних адміністративних органів:

- 1) Генеральна Асамблея;
- 2) Рада Безпеки;
- 3) Економічна та Соціальна Рада;
- 4) Секретаріат;
- 5) Міжнародний суд правосуддя.

Організація споживачів – організаційний рух громадян на захист інтересів споживачів, гарантій їхніх прав, посилення впливу на виробників товарів, послуг і продавців. Виник понад 100 років тому в США та організаційно оформився в «Лігу споживачів», яку 1936 р. реорганізовано в «Національну асоціацію споживачів США». Такі асоціації виникли також у Франції, Німеччині, Великобританії, Канаді та інших країнах. З часом проблема захисту інтересів і прав споживачів стала світовою, і при ООН 1960 р. створено Міжнародну організацію

спілок споживачів, яка об'єднує понад 175 організацій із 70 країн.

Ординатура – форма післявузівської поглибленої медичної професійної освіти.

Освіта – галузь національного господарства країни, яка об'єднує організації, заклади та установи, що здійснюють навчання, виховання, підготовку педагогічних і наукових кадрів, випуск навчальної літератури; сукупність систематизованих знань, умінь навичок, здобутих людиною у процесі навчання у спеціальних навчальних закладах і самотійно.

Освіта безперервна – принцип організації сучасної освіти, що об'єднує всі ступені й типи в цілісну систему з метою постійного поповнення й оновлення знань, умінь і навичок протягом усього життя людини. Основні типи освіти – дошкільна, шкільна, професійна, постпрофесійна. У межах окремих типів розрізняють форми освіти, зокрема в межах шкільної освіти – початкову і середню. Необхідність безперервної освіти, насамперед її розвинутих форм (професійної та постпрофесійної), зумовлена дією законів зміни праці та зростання потреб, основного економічного закону суспільства, розгортанням НТР. Однак концепція безперервної освіти і шляхи її реалізації ще недостатньо обґрунтовані. Зокрема, потребують істотного поліпшення такі її вимоги, як послідовність, наступність, комплексність, гуманізація та екологізація освіти.

Освіта професійна – освіта, спрямована на формування професійної спеціалізації людини. Охоплює загальноосвітню та професійну підготовку. Результат професійної освіти – присвоєння освітнього або освітньо-кваліфікаційного рівня.

Освітній потенціал – сукупність реальних ресурсів освіти (наявних і нагромаджених), які має суспільство для забезпечення свого розвитку. Економічний аспект освітнього потенціалу охоплює сукупність ресурсів освітньої сфери, які є основою її функціонування та розвитку і сприяють розвитку суспільства.

Охорона здоров'я – система державних соціально-економічних та медико-санітарних заходів, спрямованих на підвищення рівня здоров'я, забезпечення працездатності та активного довголіття народу.

Пастка бідності – ситуація, за якої той, хто отримує допомогу із соціального забезпечення, не бажає шукати роботу, тому що його потенційний заробіток буде меншим, ніж

отримувана допомога.

Перепідготовка кадрів – отримання другої спеціальності на основі одержаного попереднього освітньо-кваліфікаційного та практичного рівня.

Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади чи місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим кодексом та іншими законами.

Підприємства готельного господарства – суб'єкти підприємницької діяльності, що включають такі типи підприємств: готелі, готельно-офісні центри, мотелі, кемпінги, молодіжні турбази та гірські притулки, приміщення, пристосовані під готелі, гуртожитки та інші об'єкти для короткотермінового проживання.

Пільги соціальні – надання додаткових матеріальних, соціальних благ і послуг окремим особам за специфічні умови праці, її зміст і результати в разі недостатньої соціальної захищеності окремих громадян, родин тощо; додаток до основних джерел існування; необхідна складова конституційного права на забезпечення життєвого рівня, який не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Післявузівська професійна освіта – вищий ступінь системи безперервної освіти, що дає громадянам можливість отримання вищих рівнів наукової і науково-педагогічної кваліфікації: учених ступенів кандидата і доктора наук, учених звань доцента і професора – на базі вищої професійної освіти, забезпечуючи задоволення потреби суспільства в наукових і науково-педагогічних кадрах вищої кваліфікації.

Планування розвитку соціальної сфери – процес обґрунтування рішення та розподілу територіальних ресурсів (матеріальних, фінансових, людських, інформаційних, часових). Етапи планування ефективного соціально-економічного розвитку регіону мають виражатись у планових показниках.

Планування соціальне – один з видів державної участі у вирішенні значних соціальних проблем та їх регулювання з боку інших суспільних інституцій; пов'язано зі щорічним бюджетним і

програмним плануванням.

Податки – за економічним змістом фінансові відносини між державою та платником податків з метою створення загальнодержавного централізованого фонду грошових коштів, необхідних для виконання державою її функцій.

Податкова політика – діяльність держави у сферах запровадження, правової регламентації та організації стягнення податків і податкових платежів до централізованих фондів держави.

Податкова система – сукупність податків та обов'язкових платежів, законодавчо встановлених у країні з метою поповнення дохідної частини бюджетів різних рівнів.

Податкова ставка – законодавчо встановлений розмір податку на одиницю оподаткування.

Податковий кредит – одна з податкових пільг, яка полягає у відстроченні сплати податку.

Податкові канікули – визначений період, протягом якого платникові податків надається пільга у вигляді звільнення від сплати податків.

Податкові пільги – зменшення податкових ставок або повне звільнення від податків окремих підприємств чи виробництв, залежно від їхнього профілю, характеру виробленої продукції і виконаних робіт, використовуваної робочої сили, зони розміщення.

Податок соціальний – особливий вид платежів до бюджету; являє собою вираження перерозподільних відносин на користь створення частини державних фінансових ресурсів, що витрачаються на соціальні цілі.

Позика державна – форма залучення коштів до державного бюджету на основі кредиту, коли держава є головним чином боржником (позичальником). Розрізняють внутрішні та зовнішні позики. Заборгованість за державною позикою зараховують до суми загального державного боргу країни.

Показник умовного здоров'я – питома вага осіб, визнаних умовно здоровими, у загальній кількості населення. Розраховується як частка від ділення кількості населення, що перебуває під диспансерним наглядом у медичних закладах на кінець року, на кількість постійного населення на кінець року.

Показники рівня життя – характеризують рівень життя

людини, залежать від частки фонду заробітної плати у валовому внутрішньому продукті. Визначаються рівнем здоров'я (середньою тривалістю життя і коефіцієнтом смертності); рівнем харчування (споживанням середньодобової кількості кілокалорій і грамів білка на душу населення); рівнем забезпеченості житлом (кількістю квадратних метрів житлової площі); рівнем культури (середньою кількістю років навчання населення); порогом бідності (дохід, що забезпечує мінімальні життєві потреби особи чи сім'ї); індексом людського розвитку (середній обсяг валового внутрішнього продукту на душу населення, очікуваної тривалості життя і рівня освіти); індексом рівня життя (середньозважений показник).

Політика цін та доходів – політика держави, за якої уряд або заморожує ціни і номінальні доходи, або «прив'язує» зростання рівня цін до збільшення заробітної плати, а останнє – до підвищення продуктивності праці. Політика цін і доходів може бути ефективною, якщо вона пролонгована в часі, але це створює небезпеку перетворення відкритої інфляції на приховану.

Попит на гроші (на реальні касові залишки) – визначається як бажання економічних суб'єктів у кожний момент часу утримувати частину доходу в ліквідній (готівковій) формі.

Послуга – компонент споживання, який не має уречевленої форми, його не можна накопичувати, оскільки процес виробництва і споживання у сфері послуг збігається в часі; особлива споживча вартість, що задовольняє певні потреби людини. Характерним для послуги як товару (порівняно зі звичайним товаром, втіленням у речі) є те, що вона корисна не як річ, а як діяльність. Тому споживання послуги збігається з процесом її створення, діяльністю, яку неможливо накопичувати, транспортувати та ін. Розрізняють традиційні (послуги транспорту, зв'язку, страхування товарів, туризм, послуги вчителя, юриста, лікаря, культурні, мистецькі) та нетрадиційні (маркетингові, інженерно-консультаційні, інженерно-будівельні, рекреаційні, рекламні, інформаційні та інші) послуги. В розвинених країнах у сфері послуг зайнято понад 60 % працездатного населення, у США – до 75 %, що свідчить про існування розвинутого ринку послуг.

Предмети споживання – матеріальні блага, що становлять частину валового внутрішнього та валового національного

продукту, використовуюваного для особистого споживання (продукти харчування, предмети тривалого користування: житло, меблі, посуд тощо).

Природна норма безробіття – норма безробіття, що характеризує найкращий для економіки резерв робочої сили, спроможний швидко здійснювати міжгалузеві та міжрегіональні переміщення залежно від попиту на робочу силу і потреб виробництва.

Програми соціальні – вид урядових програм для захисту громадян від різних економічних ризиків та можливого погіршення рівня й умов життя. Відображають ступінь активного державного втручання в життя суспільства й слугують методом досягнення певного соціального результату.

Природний темп економічного зростання – темп економічного зростання, за якого інвестиційні витрати будуть достатні для забезпечення повної зайнятості.

Прихований бюджетний дефіцит – виникає в результаті завищення обсягів планових доходів та включення до складу доходів джерел покриття бюджетного дефіциту.

Прогнозування – науково обґрунтоване передбачення ймовірного розвитку подій або явищ у майбутньому на основі статистичних, соціологічних, економічних та інших досліджень.

Прожитковий мінімум – вартісна оцінка сумарного споживання (бюджету) особи чи сім'ї, що визначає межу бідності; може мати інформаційно-статистичний чи законодавчий характер.

Професійне інформування – покликане забезпечити постійне доведення інформації про спеціальності в навчальних закладах різного рангу.

Професія (лат. *professio* – спеціальність) – офіційно визнаний, усталений і відносно самостійний вид трудової діяльності в системі суспільного поділу праці, комплекс об'єднаних загальною назвою теоретичних знань, умінь і трудових навичок, набутих у процесі навчання в спеціальних навчальних закладах і під час практичної роботи.

Профілактика в охороні здоров'я – система соціально-економічних і медичних заходів, що здійснюються державою, органами та установами охорони здоров'я та які мають мету усунення причин і умов, які спричиняють захворювання та

спрямовані на зміцнення здоров'я, зниження смертності, збільшення здорового, соціально активного довголіття членів суспільства.

Рекреація – відновлення і розвиток фізичних і духовних сил людини, підвищення рівня її здоров'я та працездатності. В широкому значенні рекреація включає всі види відпочинку, у тому числі санаторно-курортне лікування, туризм.

Рекреаційні ресурси – закономірні поєднання компонентів природи, соціально-економічних умов та культурних цінностей, які на певному рівні розвитку продуктивних сил відіграють роль передумови задоволення рекреаційних потреб людини та організації господарського комплексу, що спеціалізується на рекреаційному обслуговуванні населення.

Ринок освіти – система відносин, що формуються між суб'єктами освітнього процесу для досягнення певного рівня освіти, здійснення навчання впродовж усього життя з метою всебічного розвитку особистості, розкриття її талантів, здібностей, збагачення інтелектуального, творчого, культурного потенціалів особи та нації в цілому. Ринок освіти передбачає використання таких ринкових категорій: попиту як форми вираження потреб індивідів і суспільства в освітніх послугах; пропозиції як обсягу освітніх послуг, що продукуються і надаються суб'єктами освітнього процесу; ціни у вигляді плати за надану послугу, освітню програму, набуті знання, уміння, навички тощо; товару – освітньої послуги, освітньої програми.

Ринок послуг – сукупність економічних відносин щодо організації та купівлі-продажу послуг.

Ринок праці – сукупність (підсистема) відносин власності між найманими працівниками, капіталістами, державою щодо умов праці та часткової оплати її результатів.

Ринок робочої сили (ринок праці) – ринок, на якому домогосподарства пропонують трудові послуги, а фірми пред'являють на них попит.

Рівень життя – соціально-економічна категорія, що характеризує рівень і ступінь задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб населення. Рівень життя відображає також система таких кількісних і якісних показників, як задоволення потреб у рекреаційних послугах, об'єктивній інформації, змістовному спілкуванні, творчій праці та ін.

Рівень захворюваності – визначається як частка від ділення кількості хворих з уперше в житті встановленим діагнозом на середньорічну кількість постійного населення.

Рівень фактичного безробіття – обчислюється як частка офіційно зареєстрованих безробітних у загальній чисельності робочої сили.

Роль освіти в економічному зростанні – комплекс способів вимірювання важливості освітньої підготовки населення для ефективного розвитку країни.

Самоорганізація – здатність набувати просторову, тимчасову, функціональну або іншу структуру без специфічної дії ззовні.

Санаторії і пансіонати з лікуванням – лікувально-профілактичні заклади, що обладнані ліжками і надають реабілітаційне лікування, головним чином на основі цілющих властивостей природних факторів.

Санаторії-профілакторії – лікувально-профілактичні заклади, де лікування та оздоровлення громадян здійснюється без їх відриву від виробництва чи навчання. Територіально такі об'єкти наближені до промислових та сільськогосподарських підприємств, навчальних центрів, організацій, установ, використовують сучасне медичне оздоровче обладнання, природне рекреаційне середовище.

Санітарно-епідеміологічна ситуація – стан середовища життєдіяльності та обумовлений ним стан здоров'я населення на певний термін у конкретно визначений час.

Санітарно-епідеміологічний сертифікат – разовий документ суворої звітності, виданий органами, установами та закладами державної санітарно-епідеміологічної служби, що підтверджує безпеку для здоров'я та життя людини окремих видів товарів широкого вжитку (харчових продуктів і напоїв, парфумерно-косметичних виробів, товарів дитячого асортименту, виробів побутового призначення тощо) на підставі результатів проведених санітарно-хімічних, токсикологічних, фізико-хімічних, радіологічних, мікробіологічних та інших досліджень.

Світова організація торгівлі (СОТ) (World Trade Organization (WTO)) – міжнародна організація, яка формує систему правил світової торгівлі. Заснована у 1995 р. як результат Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів

(1986-1994 рр.). Серцевиною СОТ є багатосторонні угоди, які стосуються різних сфер міжнародної торгівлі (наприклад, Генеральна угода з тарифів і торгівлі (GATT), Генеральна угода з торгівлі послугами (GATS), Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS), Угода щодо інвестиційних заходів, пов'язаних з торгівлею (TRIMS), Угода щодо правил походження товарів тощо). За станом на 1 серпня 2008 р. членами СОТ є 153 країни і ще 29 проводять консультації щодо членства. Вищим керівним органом є Міністерська конференція, що скликається щонайменше раз у два роки. Прийняття рішень – консенсусне. Штаб-квартира СОТ розміщена в Женеві (Швейцарія).

СОТ-мінус – коли стандарти лібералізації в межах деяких РТУ не відповідатимуть принципам СОТ і коли країни-члени цих РТУ задовольнятимуться меншою гнучкістю та площиною політик, ніж у межах СОТ.

Світовий банк – юридично самостійна міжнародна наднаціональна валютно-кредитна організація, яка надає допомогу в зростанні виробництва через довгострокове фінансування проектів і програм розвитку переважно країнам, що розвиваються. До складу Світового банку входять: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) – головна установа Світового банку, заснована 1944 р. зі Штаб-квартирою у Вашингтоні. Розпочав діяльність 1946 р. Надає довгострокові кредити під державні програми тільки урядам та центральним банкам країн-членів. Членами МБРР можуть бути лише члени МВФ. Вступивши до МВФ, Україна стала і членом МБРР (квота 10 678 акцій на загальну суму близько 5 млрд. дол. США). Позики МБРР надаються, як правило, на термін 15-20 років і мають п'ятирічний пільговий період. Процентна ставка позик змінюється кожні шість місяців і залежить від рівня процентних ставок міжнародних ринків позикового капіталу; Міжнародна фінансова корпорація (МФК), заснована 1959 р.; Міжнародна асоціація розвитку (МАР), заснована 1960 р. (надавала безпроцентний кредит на термін до 50 років; з 1986 р. термін надання кредитів скорочено до 35-40 років; погашення кредиту розпочинається з одинадцятого року після початку використання); Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (БАГІ), засноване 1988 р.; Міжнародний центр із урегулювання

інвестиційних спорів (МЦВІС), заснований 1966 року.

Середовище безпеки (Security community) – сукупність країн, інтегрованих настільки, що існує справжня гарантія, що члени спільноти не воюватимуть між собою, а вирішуватимуть суперечки за допомогою мирних засобів. Термін введений К. Дойчем (Karl Deutsch).

Соціальна активність – спосіб життєдіяльності, спрямований на зміну соціальних умов з метою задоволення потреб, інтересів, цілей, ідеалів соціальних суб'єктів.

Соціальна безпека – безпека людини, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, стійке функціонування соціальних інститутів і країни, що забезпечують стабільний розвиток суспільства. Гарантується поліпшенням якості життя для задоволення потреб людей, своєчасним і адекватним реагуванням держави і суспільства на кризові явища і протиріччя, що загострюються, модернізацію застарілих соціальних структур і інститутів і пристосуванням їх до нових умов, підвищенням соціально-психологічної компетентності владних органів і всього суспільства, подоланням деформацій системи відносин; це різновид безпеки, що базується на психічному та психологічному стані населення країни. Залежить від багатьох інших видів безпеки (зокрема, економічної, політичної, цінової, інформаційної тощо) та чинників (наявність кількості безробітних, багатодітних родин, кримінальних угруповань, правоохоронних органів тощо). Суттєво змінюється під час бойових дій, епідемій, підвищення цін, проведення виборів.

Соціальна держава – правова демократична держава, що проголошує вищою цінністю соціальну справедливість, політику, яка спрямована на забезпечення громадянам гідного рівня життя, соціальної захищеності, мінімізації соціальних ризиків, створення умов для самореалізації трудового і творчого потенціалу особистості.

Соціальна система – система, основними елементами якої є люди, групи людей, взаємовідносини між ними; функціонує на основі механізмів об'єктивної саморегуляції та цілеспрямованої діяльності соціальних суб'єктів.

Соціальна інфраструктура – стійка сукупність матеріальних елементів, які створюють умови для раціональної організації основних видів діяльності людини – виробничої,

суспільно-політичної, культурної і сімейно-побутової. Це система закладів і організацій, що забезпечують умови для раціональної організації діяльності людей у галузі виробництва, суспільно-політичному житті, сфері культури, сім'ї, побуту.

Соціальна політика (Social Policy) – система управлінських, регулятивних, організаційних рішень і дій, а також цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалася в суспільстві на певному історичному етапі його розвитку та знаходить втілення в соціальних програмах і соціальній практиці з метою задоволення соціальних потреб та інтересів людини в суспільстві.

Соціальна справедливість – одна з найважливіших цінностей життя суспільства, що передбачає врівноваженість прав і обов'язків громадян, а також інтересів суспільства, колективу та окремої особи; наявність рівних можливостей для реалізації своїх здібностей та задоволення соціально-економічних потреб для окремих індивідів, соціальних верств і груп населення залежно від рівня розвитку технологічного способу виробництва.

Соціальна структура – сукупність соціальних, соціально-демографічних, професійно-кваліфікаційних, територіальних й етнічних спільностей, пов'язаних порівняно стійкими відносинами між собою.

Соціальна сфера – сфера діяльності людей, результатом якої є різні послуги, що задовольняють потреби суспільства та окремих його членів і пов'язані зі створенням доданої вартості. До соціальної сфери відносять: житлово-комунальне господарство та побутове обслуговування; пасажирський транспорт, зв'язок, охорону здоров'я, фізичну культуру та соціальне забезпечення, освіту, культуру та мистецтво.

Соціальна ефективність – відповідність результатів господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям суспільства. Інтегруючим показником соціальної ефективності є підвищення народного добробуту, якості життя. Важливий показник соціальної ефективності – це виробництво товарів народного споживання в загальному обсязі виробництва за певний період часу, як правило, за рік.

Соціальна хартія (Social Charter) – 1989 року всі держави Європейського Союзу, крім Сполученого Королівства, підписали декларацію під назвою «Хартія основних соціальних прав

робітників» (скорочено Соціальна хартія, не плутати з Європейською соціальною хартією Ради Європи, підписаною 1961 року). Це політичний інструмент, який накладає на країни-учасниці моральні зобов'язання і покликаний гарантувати певні соціальні права громадянам цих країн. Йдеться насамперед про ринок праці, фахову підготовку, умови праці та однакові можливості. Розвиваючи положення Соціальної хартії, у грудні 1991 року держави-члени підписали Договір з соціальної політики. Коли 1997 року Тоні Блер став прем'єр-міністром Британії, країна приєдналася до соціальної політики Спільноти, що дало можливість через поправки, зроблені Амстердамським договором, внести так звану соціальну главу в Договір про заснування Європейської Спільноти.

Соціальне вилучення (Social Exclusion) – багатовимірний процес соціальних розломів, у результаті якого відбувається вилучення соціальних груп чи окремих індивідуумів із соціальних відносин та інституцій і, як наслідок, неможливість їхньої участі в нормальній діяльності суспільства, в якому вони проживають. Цей термін вживається в межах кількох дисциплін, зокрема теорії освіти, соціології, психології, політичних наук та економіці.

Соціальне забезпечення – система розподільчих відносин, у процесі яких за рахунок частки національного доходу утворюються і використовуються суспільні фонди грошових коштів для матеріального забезпечення громадян за старістю, інвалідністю, у випадку втрати годувальника та інших випадках, передбачених законом.

Соціальне залучення (Social Inclusion) – комплексний, системний підхід, що передбачає здійснення заходів, спрямованих на зниження нерівності між найменш забезпеченими соціальними групами та громадами й рештою суспільства шляхом зменшення розриву можливостей та гарантування надання допомоги тим, хто її найбільше потребує.

Соціальне замовлення – замовлення на виконання інтелектуальної праці (у сфері мистецтва, культури) з урахуванням ідеологічної спрямованості, офіційної політики держави.

Соціальне страхування – система правових, економічних та організаційних заходів, покликаних компенсувати окремі види

соціальних ризиків; спосіб реалізації конституційного права громадян на матеріальне забезпечення у старості, у разі часткової або повної втрати працездатності внаслідок каліцтва чи професійного захворювання, на випадок втрати годувальника або безробіття.

Соціальний захист – комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах; законодавчо закріплених соціальних норм, що гарантує держава окремим верствам населення, а також за певних економічних умов усім членам суспільства (зростання інфляції, спад виробництва, економічна криза, безробіття та ін.).

Соціальний прогноз – конкретне передбачення стану будь-якого соціального явища в майбутньому на основі спеціального наукового дослідження. Класифікується за двома ознаками: часовою і функціональною. За часовою ознакою він буває коротко-, середньо- і довгостроковим. Функціональна класифікація передбачає дослідницькі, програмні і ресурсні соціальні прогнози.

Соціальна робота – вид професійної практичної діяльності, спрямованої на розв'язання соціальних проблем окремих членів суспільства і соціальних груп, які опинилися у скрутних життєвих обставинах, що охоплює практичну, наукову і навчальну сфери та є професійною, громадською діяльністю державних і недержавних закладів, приватних, громадських, змішаних організацій, фахівців і громадських активістів.

Соціальний розвиток – процес еволюційних чи революційних змін у суспільстві та соціальному житті.

Соціальні нормативи – гарантовані державою мінімальні рівні винагороди за працю, стипендіального та соціального забезпечення.

Соціально-економічні гарантії – метод забезпечення з боку держави задоволення різноманітних потреб громадян на рівні соціально визнаних норм.

Соціум – велика стійка соціальна спільнота, що характеризується єдиними умовами життєдіяльності людей і єдністю культури. Вища форма – суспільство як цілісна соціальна система.

Спекулятивний попит на гроші – визначається намаганням

економічних суб'єктів мати певний грошовий запас у вигляді майна, а не для здійснення угод.

Спеціальність – функціонально відокремлена галузь трудової діяльності в рамках певної професії.

Споживання – індивідуальне та спільне використання споживчих благ, спрямоване на задоволення матеріальних та духовних потреб людей.

Сприятливі умови життєдіяльності людини – стан середовища життєдіяльності, при якому не існує будь-якого шкідливого впливу його факторів на здоров'я людини і є можливості для забезпечення нормальних і відновлення порушення функцій організму.

Стабільність цін (Price stability) – стан, коли рівень інфляції не може перевищувати 1,5 відсотка рівня інфляції трьох країн ЄС, які мали в попередньому році найнижчий рівень інфляції.

Страхова медицина – одна з форм соціального захисту громадян у сфері охорони їхнього здоров'я; система акумулювання грошових коштів, що надходять із різних форм господарювання і від приватних осіб. Створення в державі, регіоні постійних спеціалізованих страхових фондів медицини для надання медичної допомоги населенню й підтримки розвитку її матеріально-технічної бази.

Страхування – система фінансового забезпечення (зниження або повної компенсації) можливої шкоди юридичним або фізичним особам. Здійснюється шляхом внесення періодичних, раніше встановлених за розміром грошових внесків спеціальній установі (державній або приватній), яка у випадку виникнення шкоди виплачує грошову компенсацію. Страхові фонди утворюються за рахунок внесків підприємств, організацій, населення. Фонд державного соціального страхування утворюється із внесків підприємств, організацій і установ.

Субсидія – грошова або натуральна допомога, що надається державою або юридичною особою без жодних умов.

Суспільні блага – товари та послуги суспільного використання (національна оборона, контроль за навколишнім середовищем, контроль за правопорядком та інші). Ці блага споживаються колективно усіма членами суспільства незалежно від того, платять вони за них чи ні, а витрати фінансуються із бюджету за рахунок податків.

Сфера послуг – сукупність галузей і видів економічної діяльності, в яких виготовляють споживчі вартості у вигляді корисного ефекту (невіддільного від конкретної трудової діяльності) з метою задоволення матеріальних і духовних потреб населення. До сфери послуг заходять економісти (у т.ч. офіційна статистика) відносять галузі національного господарства, де створюються неекономічні блага у формі речей (нематеріально-речові споживчі вартості), а також продукти трудової діяльності у формі послуги – особливої споживчої вартості процесу праці, вираженої в корисному ефекті, що задовольняє потреби людини, колективу й суспільства.

Тариф – система ставок, що визначає розмір плати за роздрібні послуги; система ставок оплати праці.

Товар, продукт праці, виріб, послуга – будь-яка продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу (оплатної передачі); усе, що може задовольнити потребу і пропонується як матеріальні вироби, послуги, ідеї, технології. В основу класифікації товарів покладено їх поділ на дві групи відповідно до типу покупця: споживчі (товари та послуги) і товари виробничого призначення (промислові товари).

Товарообіг – рух товарів, процес переміщення їх від виробництва до споживачів.

Товарооборот – сукупність відносин та зв'язків з приводу обміну в умовах товарно-грошових відносин.

Торгівля – форма обміну, за якої обіг товарів та просування їх із сфери виробництва до сфери споживання відбуваються на основі купівлі-продажу; одна з галузей народного господарства, що забезпечує обіг товарів, економічний зв'язок між виробництвом і споживанням, окремими галузями і підприємствами, окремими районами певної країни та між країнами.

Торговельна діяльність – ініціативна самостійна діяльність юридичних осіб і громадян щодо здійснення купівлі та продажу товарів народного споживання з метою отримання прибутку.

Транш – частка валютного кредиту, що надається МВФ та Світовим банком країнам-членам МВФ.

Трансферт – (безвідшкодовна) передача товарів, послуг, грошових виплат (передача права власності на них). Трансферт

має односторонній характер, тобто це економічна операція, яка не супроводжується зустрічним потоком грошей, товарів, послуг. Трансферт може здійснюватись як у грошовій, так і натуральній формах.

Трансфертні платежі – грошові виплати із державного бюджету населенню і приватним підприємцям, які не пов'язані з виконанням ними обов'язків державних службовців, а здійснюються у порядку перерозподілу коштів через бюджет на користь тих, хто особливо їх потребує. Перерозподіл держбюджетних коштів може здійснюватись у формі субсидій приватним підприємцям, державних грошових виплат на соціальні потреби (пенсії, стипендії, допомога тощо).

Туризм (фр. *tourism* – подорож) – подорожі у вільний час, поїздки з пізнавальною метою або на відпочинок, один із видів активного відпочинку; діяльність осіб, які здійснюють поїздки і перебувають у місцях, що знаходяться за межами їх звичайного середовища проживання, на термін від 24 годин до одного року з будь-якою метою, але без здійснення діяльності, що оплачується з джерел, які зосереджені в місці відвідання (за визначенням, прийнятим Всесвітньою туристичною організацією (ВТО)).

Туристичні заклади – туристичні бази, готелі, кемпінги, притулки, стоянки, екскурсійні установи, що утворюють самостійну галузь, яка сприяє організації рекреаційної діяльності, активному відпочинку та оздоровленню на найрізноманітніших туристичних маршрутах.

Унітарна держава – держава, яка надає мінімальну господарську самостійність регіонам.

Управління соціальним розвитком – корекція завдань, планування, організації за результатами траєкторії розвитку регіону з метою впливу на напрям розвитку — потрібну траєкторію. При цьому під **траєкторією розвитку регіону** розуміють послідовність прийнятих станів, що розглядаються як певні точки у множині станів регіону.

Фактичний бюджет – відображає реальні надходження, видатки і дефіцити за певний період.

Фактори середовища життєдіяльності – будь-які біологічні, хімічні, фізичні, соціальні та інші фактори, що впливають або можуть впливати на здоров'я людини чи майбутніх поколінь.

Фінансові інвестиції – вкладення коштів у різні фінансові інструменти (цінні папери, депозити тощо).

Фінансові ресурси – грошові доходи, нагромадження та надходження, які формуються в суб'єктів господарювання та держави і використовуються на цілі розширеного відтворення, матеріального стимулювання працівників, задоволення соціальних потреб, державного управління та оборони.

Фінансування бюджету – визначається надходженням та витратами у зв'язку зі зміною обсягу боргу, а також зміною залишку готівкових коштів за бюджетом, які використовуються для покриття різниці між доходами і витратами бюджету.

Фінансування державних витрат – плановий, цільовий, безповоротний і безоплатний відпуск грошових коштів для забезпечення виконання загальнодержавних функцій (управління, оборона, безпека тощо), утримання соціально-культурної сфери, забезпечення соціальних гарантій та зобов'язань держави, який здійснюється при постійному контролі на основі режиму економії.

Фонд соціального розвитку – призначений для розвитку соціальної сфери. Створюється з постійних нормативних відрахувань від прибутку (доходу).

Центральний банк – головний банк країни, що діє як банкір держави та банківської системи, а також відповідає за проведення грошово-кредитної політики уряду.

Ціна – грошове вираження вартості товару. Основу ціни становить вартість, але рівень ціни на конкретний товар може відхилитися від вартості під дією факторів попиту, монопольного ціноутворення.

Цінова безпека – різновид безпеки, що має найбільший вплив на економіку. Правильне визначення ціни дозволяє об'єктивно оцінити працю та встановити правильний розподіл благ поміж мешканцями країни, проводити правильний обмін послугами та товарами як усередині країни, так і на міжнародному рівні (нагадаємо, що паритет валют устанавлюється через їх купівельну спроможність за допомогою формул Ласпейреса, Пааше, Торнквіста та Фішера). Базою для визначення паритету валют є ціни на товари певного набору в країнах, валюти яких порівнюються). Зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на рівень цін, є джерелами балансу або

відсутності збалансованості економіки держави. Цінова безпека тісно пов'язана з фінансово-грошовою безпекою.

Шкідливий вплив на здоров'я людини – вплив факторів середовища життєдіяльності, що створює загрозу здоров'ю, життю або працездатності людини чи здоров'ю майбутніх поколінь.

Економічна безпека держави – здатність держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також здатність національної економіки зберігати та поновлювати процес суспільного відтворення і достатній оборонний потенціал у кризових ситуаціях.

Якість використання коштів (Value for Money) – концепція, яка відображає прагнення урядів розвинених країн до підвищення ефективності використання обмежених ресурсів задля забезпечення якісного та ефективного обслуговування споживачів у різних сферах державних послуг.

Якість життя – соціально-економічна категорія рівня, а також об'єктивних і суб'єктивних умов життя населення, що включає в себе не тільки рівень споживання матеріальних благ і послуг, але й задоволення духовних потреб, здоров'я, умов довкілля, морально-психологічний клімат та душевний комфорт.

ДОДАТКИ

**Загальні коефіцієнти народжуваності в Україні, на 1000 осіб
наявного населення**

Регіон, область	2000	2005	2008	2000-2008, +, -
Україна	7,8	9,0	11,0	3,2
АР Крим	7,3	9,0	11,9	4,6
Вінницька	8,4	8,9	10,8	2,4
Волинська	11,2	12,2	14,8	3,6
Дніпропетровська	7,1	8,7	11,0	3,9
Донецька	6,1	7,7	9,8	3,7
Житомирська	8,9	9,6	11,3	2,4
Закарпатська	11,5	12,6	14,7	3,2
Запорізька	7,1	8,5	10,3	3,2
Івано-Франківська	10,3	10,8	12,3	2
Київська	7,3	9,3	11,7	4,4
Кіровоградська	7,9	8,3	10,2	2,3
Луганська	6,2	7,4	9,5	3,3
Львівська	9,1	10,1	11,3	2,2
Миколаївська	8,0	8,9	11,2	3,2
Одеська	8,0	9,9	12,0	4
Полтавська	7,0	7,7	9,7	2,7
Рівненська	11,8	12,5	14,8	3
Сумська	7,0	7,2	9,1	2,1
Тернопільська	9,2	9,9	11,3	2,1
Харківська	6,8	7,9	9,8	3
Херсонська	8,5	9,0	11,3	2,8
Хмельницька	8,5	9,0	11,0	2,5
Черкаська	7,5	7,7	9,5	2
Чернівецька	10,1	10,9	12,2	2,1
Чернігівська	6,9	7,5	8,9	2
м. Київ	7,3	9,8	11,6	4,3
м. Севастополь	7,0	9,6	11,0	4

**Загальні коефіцієнти смертності в Україні, на 1000 осіб
наявного населення**

Регіон, область	2000	2005	2008	2000-2008, +, -
Україна	15,4	16,6	16,3	0,9
АР Крим	13,9	15,7	15,6	1,7
Вінницька	16,8	18,1	17,1	0,3
Волинська	14,0	15,4	15,0	1
Дніпропетровська	16,3	17,7	17,7	1,4
Донецька	17,0	18,0	18,1	1,1
Житомирська	16,4	18,6	18,3	1,9
Закарпатська	11,1	19,2	13,0	1,9
Запорізька	15,8	16,5	16,5	0,7
Івано-Франківська	12,1	13,5	13,3	1,2
Київська	16,2	18,3	17,9	1,7
Кіровоградська	18,0	18,8	18,6	0,6
Луганська	17,6	18,3	18,0	0,4
Львівська	12,4	13,7	13,7	1,3
Миколаївська	15,7	16,6	16,6	0,9
Одеська	15,2	16,6	15,9	0,7
Полтавська	17,9	18,9	18,4	0,5
Рівненська	13,1	14,2	14,1	1
Сумська	18,1	19,3	18,7	0,6
Тернопільська	13,6	15,1	14,8	1,2
Харківська	16,4	16,5	16,2	-0,2
Херсонська	15,5	16,2	16,3	0,8
Хмельницька	15,6	17,4	17,0	1,4
Черкаська	17,4	18,6	17,9	0,5
Чернівецька	12,5	14,1	13,5	1
Чернігівська	19,8	21,6	21,1	1,3
м. Київ	10,2	11,2	10,9	0,7
м. Севастополь	13,3	15,4	15,6	2,3

**Забезпеченість АПЗ в Україні, відвідувань за зміну на 10 тис.
населення, на кінець року**

Регіон, область	2000	2005	2008	2009	2000-2008, +, -
Україна	198,4	211,7	214,8	218,3	19,9
АР Крим	169,5	176,6	172,3	176,0	6,5
Вінницька	141,3	152,5	154,8	157,3	16
Волинська	170,0	173,2	175,9	176,1	6,1
Дніпропетровська	255,7	270,6	275,6	276,9	21,2
Донецька	177,3	204,0	189,2	190,8	13,5
Житомирська	230,3	242,7	250,3	249,2	18,9
Закарпатська	189,9	199,7	211,6	214,8	24,9
Запорізька	184,3	199,4	202,1	203,8	19,5
Івано-Франківська	141,8	149,0	166,3	168,2	26,4
Київська	194,5	195,0	207,9	209,3	14,8
Кіровоградська	238,3	254,1	282,0	285,9	47,6
Луганська	207,0	222,2	219,9	212,5	5,5
Львівська	176,1	187,6	192,8	194,4	18,3
Миколаївська	181,4	183,4	193,9	194,9	13,5
Одеська	195,1	212,8	205,3	208,2	13,1
Полтавська	224,4	246,5	246,0	256,7	32,3
Рівненська	192,9	204,7	233,6	288,3	95,4
Сумська	204,7	224,4	232,6	234,9	30,2
Тернопільська	173,0	181,8	196,5	199,3	26,3
Харківська	195,8	216,3	210,2	218,7	22,9
Херсонська	173,2	190,6	197,1	190,6	17,4
Хмельницька	178,8	184,2	190,0	192,1	13,3
Черкаська	191,5	206,2	225,2	226,2	34,7
Чернівецька	162,4	175,3	187,1	190,1	27,7
Чернігівська	190,9	205,6	214,3	222,3	31,4
м. Київ	311,2	307,7	300,2	301,4	-9,8
м. Севастополь	196,1	195,1	192,0	212,5	16,4

Додаток Б. 2

**Забезпеченість лікарями усіх спеціальностей, на 10 тис.
населення, осіб**

Регіон, область	2000	2005	2008	2009	2000-2009, +, -
Україна	46,2	47,9	48,2	49,1	2,9
АР Крим	53,3	54,4	49,1	49,0	-4,3
Вінницька	46,6	48,9	49,0	49,4	2,8
Волинська	39,6	39,0	37,9	38,1	-1,5
Дніпропетровська	47,7	48,3	49,2	49,8	2,1
Донецька	46,0	46,9	43,1	44,7	-1,3
Житомирська	38,5	39,3	39,0	38,9	0,4
Закарпатська	40,6	42,1	41,2	41,3	0,7
Запорізька	48,3	47,6	47,1	47,9	-0,4
Івано-Франківська	45,6	48,7	56,6	60,6	15
Київська	33,4	32,8	39,2	41,5	8,1
Кіровоградська	35,3	35,2	36,0	36,1	0,8
Луганська	41,2	43,0	43,8	44,1	2,9
Львівська	51,9	56,6	56,1	58,4	6,5
Миколаївська	36,0	35,8	37,1	36,7	0,7
Одеська	48,0	46,8	48,5	49,0	1
Полтавська	46,9	47,4	47,5	49,6	2,7
Рівненська	38,9	40,6	41,4	42,2	3,3
Сумська	36,7	36,5	39,5	39,4	2,7
Тернопільська	47,0	49,1	51,1	51,8	4,8
Харківська	52,0	56,1	56,3	57,4	5,4
Херсонська	34,9	36,1	35,5	35,5	0,6
Хмельницька	37,4	40,1	41,5	41,6	4,2
Черкаська	37,9	37,8	38,9	38,7	0,8
Чернівецька	47,2	54,0	61,8	63,7	16,5
Чернігівська	36,3	36,9	36,3	37,3	1
м. Київ	81,5	87,6	84,0	84,3	2,8
м Севастополь	48,0	49,1	51,9	55,4	7,4

**Забезпеченість населення середнім медичним персоналом, на
10 тис. населення, осіб**

Регіон, область	2000	2005	2008	2009	2000- 2009, +, -
Україна	110,3	106,2	101,0	102,0	-8,3
АР Крим	111,5	111,1	97,0	96,6	-14,9
Вінницька	114,4	111,7	105,8	106,6	-7,8
Волинська	112,5	108,8	107,1	108,5	-4
Дніпропетровська	107,0	102,4	95,0	95,9	-11,1
Донецька	113,1	104,9	93,5	95,2	-17,9
Житомирська	116,4	114,7	111,3	112,0	-4,4
Закарпатська	103,1	104,1	92,3	92,1	-11
Запорізька	111,4	103,2	99,3	101,0	-10,4
Івано-Франківська	107,6	102,7	106,7	108,8	1,2
Київська	102,2	92,9	91,2	92,6	-9,6
Кіровоградська	112,7	107,9	104,9	105,1	-7,6
Луганська	102,1	103,2	97,5	98,8	-3,3
Львівська	113,8	117,6	109,5	111,6	-2,2
Миколаївська	95,9	90,9	85,5	85,7	-10,2
Одеська	100,5	91,3	93,6	94,0	-6,5
Полтавська	116,9	108,3	101,6	102,5	-14,4
Рівненська	112,3	116,9	116,4	116,9	4,6
Сумська	110,5	106,7	108,2	109,3	-1,2
Тернопільська	109,0	109,9	110,7	111,7	2,7
Харківська	110,7	102,0	96,0	97,2	-13,5
Херсонська	100,8	100,3	94,2	95,4	-5,4
Хмельницька	102,1	100,4	104,8	105,2	3,1
Черкаська	113,5	108,9	105,4	105,9	-7,6
Чернівецька	101,0	99,4	102,1	104,6	3,6
Чернігівська	119,1	114,6	112,2	112,7	-6,4
м. Київ	132,8	125,9	115,0	114,4	-18,4
м. Севастополь	111,0	100,2	95,3	98,5	-12,5

Додаток Б. 4

**Рівень захворюваності населення, кількість уперше
зарєєстрованих випадків захворювань на 100 тис. населення**

Регіон, область	2000	2005	2008	2009	2000-2009, +, -
Україна	68415	70138	70460	72007	3592
АР Крим	56603	55027	53862	53977	-2626
Вінницька	77003	84414	85037	85445	8442
Волинська	76926	76646	75699	78554	1628
Дніпропетровська	77513	81309	82610	85745	8232
Донецька	67683	63905	62202	61094	-6589
Житомирська	65269	62329	63510	66970	1701
Закарпатська	67329	67661	67527	67807	478
Запорізька	63645	58770	57115	57774	-5871
Івано-франківська	77471	85447	84457	91518	14047
Київська	71671	70130	72599	74358	2687
Кіровоградська	59354	56588	57266	59122	-232
Луганська	65211	57545	56592	56114	-9097
Львівська	82273	81400	83251	86393	4120
Миколаївська	53961	52794	59156	61122	7161
Одеська	62851	67738	70264	72317	9466
Полтавська	57469	60984	61074	59130	1661
Рівненська	62398	71475	77626	79091	16693
Сумська	64899	49410	49368	50683	-14216
Тернопільська	56529	64327	68896	70546	14017
Харківська	59392	81911	78147	78018	18626
Херсонська	64396	63416	62339	63362	-1034
Хмельницька	80482	63254	65631	67393	-13089
Черкаська	78364	78049	78401	82602	4238
Чернівецька	70719	69131	70232	74525	3806
Чернігівська	78389	73892	69306	72158	-6231
м. Київ	83161	94057	93901	96307	13146
м. Севастополь	70702	62176	57341	60259	-10443

**Захворюваність дітей на соціально небезпечні хвороби в
Україні, на 100 тис. населення відповідного віку, осіб**

Показник	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Активний туберкульоз							
Діти у віці 0–14 років	9,2	9,5	9,0	9,8	9,5	9,1	8,9
Діти у віці 15–17 років	29,1	32,2	34,6	35,8	32,1	32,3	32,3
Сифіліс							
Діти у віці 0–14 років	5,5	3,1	2,5	2,4	2,0	1,8	1,4
Діти у віці 15–17 років	81,2	35,2	30,3	22,4	19,7	15,2	11,8
Гонококова інфекція (гонорея)							
Діти у віці 0–14 років	3,1	1,6	1,8	1,4	1,0	1,0	1,0
Діти у віці 15–17 років	53,7	32,4	27,4	21,7	17,7	14,5	11,8
Злоякісні новоутворення							
Діти у віці 0–14 років	11,6	11,6	11,5	10,8	11,3	11,2	12,1
Діти у віці 15–17 років	16,0	15,4	12,7	12,5	14,0	12,3	11,4

Кількість ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД дітей в Україні, осіб

Показник	ВІЛ-інфіковані										Із числа ВІЛ-інфікованих хворі на СНІД					
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2000	2005	2006	2007	2008	2009				
Чисельність осіб з уперше в житті встановленим діагнозом																
Діти у віці 0–14 років	730	2516	2834	3449	3649	3768	13	143	123	115	74	93				
Діти у віці 15–17 років	64	87	105	114	103	68	3	6	6	18	1	6				
На 100 тис. населення відповідного віку																
Діти у віці 0–14 років	8,5	36,6	42,4	52,6	56,2	58,1	0,2	2,1	1,8	1,8	1,1	1,4				
Діти у віці 15–17 років	2,7	4,2	5,3	6,1	5,8	4,1	0,1	0,3	0,3	1,0	0,1	0,4				
Чисельність осіб, які перебувають на обліку у медичних закладах, на кінець року																
Діти у віці 0–14 років	1226	5302	6023	7094	8065	8800	14	251	336	426	490	594				
Діти у віці 15–17 років	173	190	234	493	245	527	4	9	7	32	29	31				
На 100 тис. населення відповідного віку																
Діти у віці 0–14 років	14,6	78,4	91,2	109,1	124,5	135,7	0,2	3,7	5,1	6,6	7,6	9,2				
Діти у віці 15–17 років	7,3	9,3	12,1	27,0	14,3	33,0	0,2	0,4	0,4	1,8	1,7	1,9				

Кількість осіб, які навчалися у розрахунку на 10 тис. населення

Навчальний заклад	1990/91	1995/96	2000/01	2003/04	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10
У загальноосвітніх навчальних закладах	1373	1391	1372	1269	1151	1098	1047	1001	978
У професійно-технічних навчальних закладах	127	108	107	104	106	102	98	95	92
У вищих навчальних закладах									
I–IV рівнів акредитації	316	300	392	512	578	597	606	599	565
з них:									
I–II рівнів акредитації	146	120	107	125	108	100	95	87	77
III–IV рівнів акредитації	170	180	285	387	470	497	511	512	488
Співвідношення чисельності студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації до чисельності учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів	2,5	2,8	3,7	4,9	5,5	5,9	6,2	6,3	6,1

Розподіл населення за рівнем освіти за регіонами у 2008 р.

Регіон	Кількість населення у віці 6 років і старші – всього, тисяч	Розподіл населення (%) у віці 6 років і старші за рівнем освіти:							не мають початкової загальної та неписьменні	Довідково: частка населення у віці 6 років і старші, яке має професійно-технічну освіту
		повна вища	базова вища	неповна вища	повна загальна середня	базова загальна середня	початкова загальна середня			
Україна	42106,1	16,4	1,1	18,0	37,2	12,9	9,1	5,3	20,3	
АР Крим	1807,1	18,0	0,9	17,8	36,7	12,9	7,8	5,9	18,7	
Вінницька	1552,8	16,1	0,8	17,7	34,2	14,6	9,2	7,4	19,4	
Волинська	929,9	10,6	0,7	13,8	40,0	16,7	10,7	7,5	18,3	
Дніпропетровська	3039,9	15,1	0,5	20,0	37,7	12,5	8,2	6,0	16,8	
Донецька	4012,6	17,7	1,3	26,1	31,7	11,4	8,4	3,4	20,4	
Житомирська	1195,2	11,5	1,1	17,5	38,2	13,6	11,1	7,0	20,0	
Закарпатська	1123,0	13,5	0,3	11,9	43,7	15,8	7,9	6,9	12,5	
Запорізька	1659,7	13,7	0,5	16,8	45,0	11,3	8,1	4,6	25,9	
Івано-Франківська	1282,4	10,0	1,0	14,7	40,7	17,1	9,4	7,1	20,3	
Київська	1620,4	13,7	0,1	20,2	38,1	14,5	8,7	4,7	15,9	
Кіровоградська	961,2	10,6	1,6	17,3	41,3	13,9	10,1	5,2	24,2	
Луганська	2148,0	14,6	0,6	21,2	40,8	12,1	6,3	4,4	24,6	
Львівська	2359,5	17,5	1,2	12,2	41,6	12,0	10,1	5,4	24,1	
Миколаївська	1113,1	14,1	2,8	18,8	35,6	11,6	9,5	7,6	18,4	
Одеська	2105,6	18,1	1,4	14,9	34,9	17,0	8,7	5,0	18,9	
Полтавська	1423,0	14,8	1,1	17,8	40,8	12,4	9,4	3,7	22,6	
Рівненська	1052,0	15,1	0,6	16,8	33,7	14,2	13,5	6,1	17,6	
Сумська	1088,3	15,4	1,0	18,9	36,7	12,6	8,6	6,8	22,5	
Тернопільська	1019,1	9,4	2,1	14,8	38,0	12,1	16,0	7,6	28,5	
Харківська	2439,5	21,8	0,8	15,7	38,0	12,2	7,9	3,6	16,9	
Херсонська	1004,6	15,4	0,4	21,4	35,2	13,3	9,9	4,4	19,4	
Хмельницька	1249,3	11,4	3,6	15,2	36,5	14,1	11,7	7,5	24,4	
Черкаська	1228,0	13,3	0,4	19,0	38,0	13,1	11,0	5,2	31,8	
Чернівецька	833,6	12,4	0,6	12,1	39,2	18,7	10,2	6,8	16,4	
Чернігівська	1062,8	14,4	0,5	15,4	38,7	15,3	10,2	5,5	21,0	
м. Київ	2484,1	36,1	1,6	20,7	27,1	4,9	7,1	2,5	15,0	
м. Севастополь	311,4	26,9	2,3	19,5	31,4	8,1	6,3	5,5	23,0	

Кількість дошкільних закладів за формами власності та регіонами на кінець 2009 року, одиниць

Регіон	Кількість закладів, усього	у тому числі за формами власності		
		державна	комунальна	приватна
Україна	15508	175	14837	496
АР Крим	602	14	551	37
Вінницька	689	4	672	13
Волинська	428	–	428	–
Дніпропетровська	951	4	908	39
Донецька	1145	9	1110	26
Житомирська	607	1	602	4
Закарпатська	532	–	522	10
Запорізька	525	4	490	31
Івано-Франківська	331	1	327	3
Київська	695	3	674	18
Кіровоградська	528	4	503	21
Луганська	529	27	484	18
Львівська	554	10	537	7
Миколаївська	543	6	532	5
Одеська	759	18	702	39
Полтавська	600	3	535	62
Рівненська	360	2	358	–
Сумська	480	3	470	7
Тернопільська	498	1	496	1
Харківська	634	8	590	36
Херсонська	492	2	482	8
Хмельницька	815	3	794	18
Черкаська	688	1	679	8
Чернівецька	345	2	342	1
Чернігівська	415	10	365	40
м. Київ	678	34	608	36
м. Севастополь	85	1	76	8

**Типи дошкільних закладів за регіонами на кінець 2009 року,
одиниць**

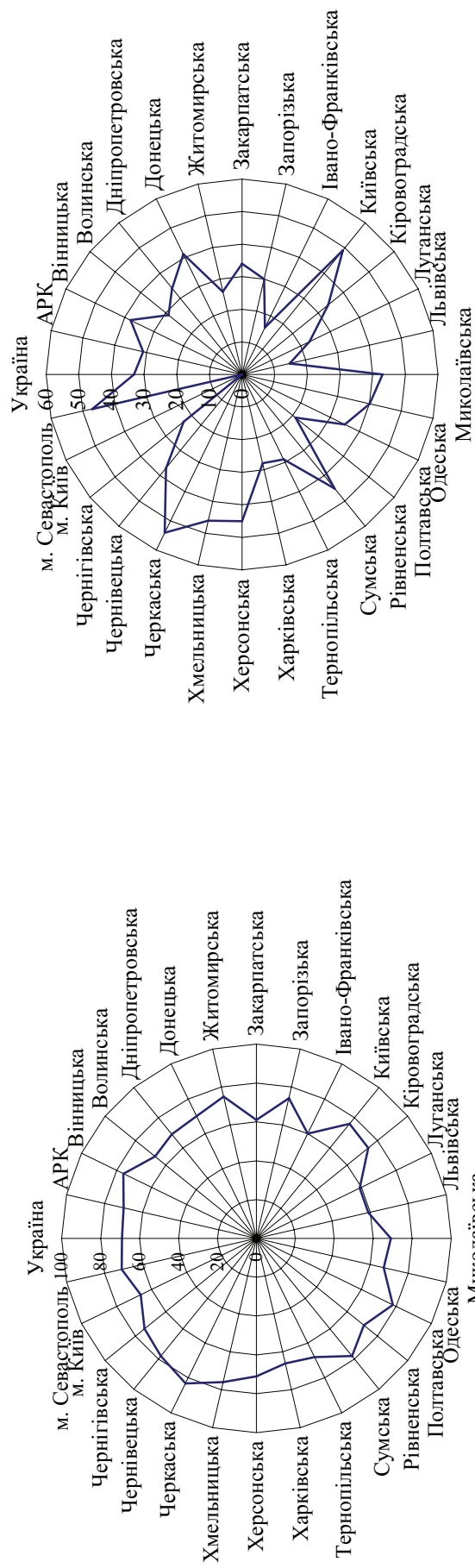
Регіон	Кількість закладів, всього	у тому числі			
		загального розвитку	комбіновані	санаторні	спеціальні
Україна	15508	13406	1745	171	186
АРК	602	530	56	5	11
Вінницька	689	657	27	4	1
Волинська	428	409	17	1	1
Дніпропетровська	951	764	151	15	21
Донецька	1145	767	343	12	23
Житомирська	607	549	55	2	1
Закарпатська	532	523	5	4	–
Запорізька	525	426	86	8	5
Івано-Франківська	331	306	20	3	2
Київська	695	575	113	7	–
Кіровоградська	528	486	36	2	4
Луганська	529	394	123	3	9
Львівська	554	437	99	8	10
Миколаївська	543	476	61	5	1
Одеська	759	707	41	3	8
Полтавська	600	575	22	1	2
Рівненська	360	336	17	5	2
Сумська	480	417	58	2	3
Тернопільська	498	473	19	1	5
Харківська	634	556	65	11	2
Херсонська	492	439	40	8	5
Хмельницька	815	711	100	–	4
Черкаська	688	623	55	2	8
Чернівецька	345	321	16	4	4
Чернігівська	415	365	44	3	3
м. Київ	678	542	55	47	34
м. Севастополь	85	42	21	5	17

**Склад та освітній рівень педагогічних працівників
дошкільних закладів на кінець 2009 р., міські поселення та
сільська місцевість, осіб**

Показник	Чисельність працівників		З них закінчили вищі навчальні заклади	
	всього	з них жінок	I–II рівнів акредитації	III–IV рівнів акредитації
Всього	138613	136794	72596	64956
у тому числі				
завідуючі	12197	12153	4360	7744
вихователі	97051	96992	58309	37918
вихователі-методисти	4267	4241	617	3641
музичні керівники	13532	12029	7672	5738
вчителі-дефектологи	950	947	26	924
з них				
сурдопедагоги	106	106	2	104
тифлопедагоги	359	358	9	350
олігофренопедагоги	485	483	15	470
вчителі-логопеди	3504	3499	150	3354
практичні психологи	3670	3645	276	3390
інструктори з фізкультури	2257	2147	884	1364
соціальні педагоги	133	131	11	122
інші вчителі	1052	1010	91	761

Рисунок. Охоплення дітей дошкільними закладами за регіонами у 2009 р. (міські поселення та сільська місцевість), у відсотках до чисельності дітей відповідного віку

МІСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ

СІЛЬСЬКА МІСЦЕВІСТЬ

Рисунок Охоплення дітей дошкільними закладами за регіонами у 2009 р., у відсотках до чисельності дітей відповідного віку

**Охоплення дітей дошкільними закладами, у відсотках до кількості
дітей відповідного віку**

Регіон, область	2000	2005	2008	2009	2000-2009, +, -
Україна	40	51	57	56	+16
АР Крим	37	48	54	53	+16
Вінницька	38	51	57	56	+18
Волинська	24	38	47	47	+23
Дніпропетровська	48	58	63	61	+13
Донецька	53	62	67	65	+12
Житомирська	35	47	54	57	+22
Закарпатська	25	37	44	43	+18
Запорізька	49	59	63	62	+13
Івано-Франківська	20	28	34	35	+15
Київська	48	59	66	65	+17
Кіровоградська	39	53	58	57	+18
Луганська	39	51	54	53	+14
Львівська	23	33	41	41	+18
Миколаївська	43	55	60	60	+17
Одеська	37	49	56	51	+14
Полтавська	45	56	61	60	+15
Рівненська	23	32	42	41	+18
Сумська	49	60	67	68	+19
Тернопільська	29	41	46	46	+17
Харківська	46	53	58	57	+11
Херсонська	40	52	60	61	+21
Хмельницька	43	59	63	62	+19
Черкаська	49	65	70	69	+20
Чернівецька	26	45	52	53	+27
Чернігівська	39	50	56	56	+17
м. Київ	63	65	66	64	+1
м. Севастополь	63	68	69	67	+4

Кількість учнів у розрахунку на один загальноосвітній навчальний заклад, осіб

Регіон, область	2001/02	2004/05	2007/08	2008/09	2009/10
Україна	297	262	229	219	217
АР Крим	447	371	317	297	297
Вінницька	226	205	180	171	170
Волинська	202	184	171	165	162
Дніпропетровська	427	371	313	301	297
Донецька	434	374	316	302	302
Житомирська	215	194	180	172	166
Закарпатська	282	260	239	228	222
Запорізька	372	316	271	260	254
Івано-Франківська	285	257	228	218	211
Київська	318	278	241	229	228
Кіровоградська	245	215	184	174	173
Луганська	368	312	265	252	249
Львівська	260	232	201	193	189
Миколаївська	270	235	207	197	198
Одеська	345	306	266	254	249
Полтавська	231	215	190	180	177
Рівненська	239	234	220	213	211
Сумська	239	211	177	173	172
Тернопільська	181	162	147	139	134
Харківська	357	306	264	252	253
Херсонська	303	259	223	207	221
Хмельницька	189	172	152	146	150
Черкаська	273	239	200	187	182
Чернівецька	298	270	244	231	228
Чернігівська	192	173	155	150	150
м. Київ	613	523	446	433	435
м. Севастополь	627	500	427	417	419

**Кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку
на один клас, осіб**

Регіон, область	2001/02	2004/05	2007/08	2008/09	2009/10
Україна	21,81	20,91	19,53	19,10	18,60
АР Крим	25,54	23,36	21,23	20,62	19,84
Вінницька	18,52	17,88	16,67	16,30	15,99
Волинська	18,91	19,16	18,24	17,91	17,27
Дніпропетровська	25,82	24,43	22,68	22,08	21,47
Донецька	25,21	23,94	22,19	21,64	21,22
Житомирська	18,68	18,41	17,41	17,05	16,59
Закарпатська	20,51	19,67	18,74	18,34	17,70
Запорізька	23,93	22,82	21,16	20,73	20,04
Івано-Франківська	20,93	20,71	19,54	19,14	18,60
Київська	21,68	20,35	18,55	17,98	17,49
Кіровоградська	19,28	17,86	16,60	16,03	15,78
Луганська	23,99	22,33	20,41	19,85	19,32
Львівська	21,48	20,40	19,27	18,98	18,63
Миколаївська	21,45	20,95	19,64	19,25	18,34
Одеська	21,97	21,26	19,91	19,46	18,92
Полтавська	19,81	19,51	18,38	17,91	17,51
Рівненська	19,55	19,75	18,80	18,49	18,10
Сумська	19,16	18,67	17,86	17,63	17,25
Тернопільська	18,19	17,97	16,92	16,49	15,85
Харківська	23,72	22,08	20,44	20,07	19,48
Херсонська	22,28	21,14	19,80	19,28	18,44
Хмельницька	17,76	17,80	16,68	16,39	15,99
Черкаська	19,95	18,76	17,15	16,50	16,11
Чернівецька	22,01	21,22	20,05	19,66	18,81
Чернігівська	17,40	17,93	17,27	17,23	16,97
м. Київ	28,40	26,70	24,89	24,65	24,47
м. Севастополь	27,46	25,27	23,47	23,03	22,68

**Кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку
на одного учителя, осіб**

Регіон, область	2001/02	2004/05	2007/08	2008/09	2009/10
Україна	12	10	9	9	9
АР Крим	14	12	10	10	10
Вінницька	10	9	8	8	8
Волинська	9	9	8	8	8
Дніпропетровська	15	13	11	11	11
Донецька	13	12	10	10	10
Житомирська	10	9	8	8	8
Закарпатська	11	10	9	9	9
Запорізька	12	11	9	9	9
Івано-Франківська	10	9	8	8	7
Київська	12	11	9	9	9
Кіровоградська	11	10	8	8	8
Луганська	14	12	10	10	10
Львівська	10	9	8	8	8
Миколаївська	13	12	10	10	9
Одеська	12	11	9	9	9
Полтавська	11	10	8	8	8
Рівненська	11	10	9	8	8
Сумська	10	10	8	8	8
Тернопільська	9	8	7	7	7
Харківська	13	11	9	9	9
Херсонська	12	11	9	9	9
Хмельницька	10	9	8	7	7
Черкаська	11	10	8	8	8
Чернівецька	11	10	9	9	9
Чернігівська	9	9	7	7	7
м. Київ	13	12	10	11	10
м. Севастополь	12	11	9	10	10

Додаток Д. 4

Змінність занять у денних загальноосвітніх навчальних закладах на початок 2009/10 навчального року

Регіон, область	Кількість закладів, які ведуть заняття у дві зміни*		В них учнів, які займаються у другу зміну**	
	осіб	у % до загальної кількості	осіб	у % до загальної кількості
Україна	1248	6,3	134720	3,1
АР Крим	82	14,3	9122	5,2
Вінницька	41	4,2	8435	5,1
Волинська	68	8,8	7090	5,7
Дніпропетровська	35	3,5	2755	0,9
Донецька	100	8,9	10997	3,2
Житомирська	23	2,7	3436	2,5
Закарпатська	106	15,2	6493	4,2
Запорізька	45	7,2	5303	3,4
Івано-Франківська	61	8,3	5320	3,4
Київська	44	5,8	7470	4,4
Кіровоградська	16	2,8	2241	2,3
Луганська	69	9,6	8268	4,6
Львівська	94	6,6	6158	2,3
Миколаївська	21	3,6	2713	2,4
Одеська	60	6,5	6822	2,9
Полтавська	44	5,7	5713	4,2
Рівненська	97	14,0	10078	6,9
Сумська	35	6,0	5838	5,9
Тернопільська	42	4,8	2691	2,3
Харківська	36	4,1	3533	1,6
Херсонська	27	5,4	1658	1,5
Хмельницька	21	2,2	2961	2,1
Черкаська	10	1,5	1437	1,2
Чернівецька	30	6,8	1856	1,8
Чернігівська	27	4,0	5254	5,2
м. Київ	—	—	—	—
м. Севастополь	14	19,7	1078	3,6

* Без спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів), санаторних шкіл та шкіл, які знаходяться на капітальному ремонті.

** Без учнів, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку та тих, хто навчається у 1-х класах, організованих у дошкільних закладах.

Питома вага випускників 9-х класів, які продовжують навчання у 2009/10 навчальному році, для здобуття повної загальної середньої освіти за регіонами, %

Регіони	Закінчили 9 клас у 2008 р.	з них продовжують навчання для здобуття повної загальної середньої освіти				
		всього	у 10 класах загальноосвітніх навчальних закладів		на I курсах ПТНЗ у групах, що дають повну загальну середню освіту	на I курсах вищих навчальних закладів
			денних	вечірніх		
Україна	100,0	99,1	61,2	3,4	17,6	16,9
АРК	100,0	99,8	72,5	9,1	13,1	5,1
Вінницька	100,0	99,6	54,9	0,7	21,3	22,7
Волинська	100,0	99,7	62,1	3,7	15,6	18,3
Дніпропетровська	100,0	98,6	59,0	2,2	18,3	19,1
Донецька	100,0	96,6	55,1	5,0	14,6	21,9
Житомирська	100,0	99,3	60,1	3,1	16,8	19,3
Закарпатська	100,0	95,7	65,1	5,0	13,9	11,7
Запорізька	100,0	99,5	60,0	3,5	17,8	18,2
Івано-Франківська	100,0	99,9	56,9	4,0	17,0	22,0
Київська	100,0	99,8	58,8	5,4	14,8	20,8
Кіровоградська	100,0	98,8	62,8	1,7	20,5	13,8
Луганська	100,0	99,6	50,9	2,8	31,8	14,1
Львівська	100,0	99,8	63,6	0,4	18,0	17,8
Миколаївська	100,0	99,5	56,1	5,8	22,5	15,1
Одеська	100,0	99,9	59,6	5,3	26,4	8,6
Полтавська	100,0	99,9	65,5	1,5	18,6	14,3
Рівненська	100,0	98,3	66,6	1,9	15,3	14,5
Сумська	100,0	99,8	61,0	2,2	14,2	22,4
Тернопільська	100,0	99,9	59,8	3,1	24,8	12,2
Харківська	100,0	97,9	66,2	4,5	12,8	14,4
Херсонська	100,0	98,7	63,3	9,7	12,7	13,0
Хмельницька	100,0	99,9	59,9	3,0	16,7	20,3
Черкаська	100,0	99,9	62,7	0,8	14,4	22,0
Чернівецька	100,0	98,0	58,2	6,0	12,8	21,0
Чернігівська	100,0	99,9	69,9	1,1	14,0	14,9
м. Київ	100,0	99,9	68,9	5,4	8,2	17,4
м. Севастополь	100,0	99,7	70,3	0,6	17,7	11,1

Фінансування освіти у 2000–2009 рр.

Показник	Загальні видатки зведеного бюджету (млн. грн.)	Видатки у % до		Видатки на кремі підгалузі у % до видатків на галузі
		загальних видатків	ВВП	
2000 рік				
Всього				
з них	48148,6	100	100	x
на освіту – всього	7085,5	14,7	4,2	100
у тому числі:				
дошкільну	789,0	1,6	0,5	11,1
загальну середню	2564,6	5,3	1,5	36,2
професійно-технічну	429,1	0,9	0,3	6,1
вищу	2285,5	4,7	1,3	32,3
2004 рік				
Всього				
з них	101415,5	100	100	X
на освіту – всього	18333,2	18,1	5,3	100
у тому числі:				
дошкільну	2059,5	2,0	0,6	11,2
загальну середню	7517,3	7,4	2,2	41,0
професійно-технічну	1137,6	1,1	0,3	6,2
вищу	5815,9	5,7	1,7	31,7
2005 рік				
Всього				
з них	141989,5	100	100	X
на освіту – всього	26801,8	18,1	6,1	100
у тому числі:				
дошкільну	2940,7	2,0	0,7	11,0
загальну середню	11158,8	7,4	2,5	41,6
професійно-технічну	1749,9	1,1	0,4	6,5
вищу	7934,1	5,7	1,8	29,6
2006 рік				
Всього				
з них	175284,3	100	100	X
на освіту – всього	33785,0	19,3	6,3	100
у тому числі:				
дошкільну	3825,1	2,2	0,7	11,3
загальну середню	14229,2	8,1	2,6	42,1
професійно-технічну	2096,0	1,2	0,4	6,2
вищу	9935,7	5,7	1,8	29,4

Продовження додатку Е

Показник	Загальні видатки зведеного бюджету (млн. грн.)	Видатки у % до		Видатки на кремі підгалузі у % до видатків на галузі
2007 рік				
Всього				
з них	226054,4	100,0	100,0	X
на освіту – всього	44333,6	19,6	6,2	100,0
у тому числі:				
дошкільну	5257,7	2,3	0,7	11,9
загальну середню	18849,5	8,3	2,6	42,5
професійно-технічну	2676,4	1,2	0,4	6,0
вищу	12827,8	5,7	1,8	28,9
2008 рік				
Всього				
з них	309203,7	100,0	100,0	X
на освіту – всього	60959,4	19,7	6,4	100,0
у тому числі:				
дошкільну	7214,8	2,3	0,8	11,8
загальну середню	25409,3	8,2	2,7	41,7
професійно-технічну	3766,6	1,2	0,4	6,2
вищу	18552,9	6,0	2,0	30,4
2009 рік*				
Всього				
з них	307351,0	100,0	100,0	X
на освіту – всього	66773,6	21,7	7,3	100,0
у тому числі:				
дошкільну	8325,2	2,7	0,9	12,5
загальну середню	27640,7	9,0	3,0	41,4
професійно-технічну	4108,0	1,3	0,5	6,2
вищу	20966,3	6,8	2,3	31,4

* На 22.03.2010 р.

Додаток Ж

Кількість найманих працівників підприємств за видами економічної діяльності у 2008 році, тис. осіб

Регіон, область	Усього	Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів та ресторанів	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Надання комунальних та індивідуальних послуг: діяльність у сфері культури та спорту
Україна	13989,9	1562,3	1691,0	1330,0	529,9
АР Крим	575,8	68,3	65,2	75,9	26,7
Вінницька	450,0	37,6	64,7	53,3	13,6
Волинська	271,2	34,0	42,9	28,6	10,0
Дніпропетровська	1186,5	149,3	118,1	91,0	29,0
Донецька	1483,4	144,0	128,6	119,5	43,5
Житомирська	366,6	31,6	52,0	40,9	13,8
Закарпатська	247,7	21,1	46,0	31,1	11,3
Запорізька	622,7	71,5	62,3	52,9	17,7
Івано-Франківська	301,7	28,3	53,4	38,1	13,5
Київська	652,7	80,2	60,0	56,0	26,1
Кіровоградська	267,8	18,9	36,8	30,5	10,6
Луганська	676,7	53,0	68,0	60,5	21,6
Львівська	732,1	90,9	104,5	83,1	29,1
Миколаївська	321,5	34,3	43,0	31,4	12,3
Одеська	698,7	97,7	93,8	69,7	30,9
Полтавська	481,3	42,6	52,4	43,9	14,0
Рівненська	286,5	30,0	47,0	34,6	11,4
Сумська	353,6	30,2	43,5	34,0	13,6
Тернопільська	245,3	22,9	47,3	30,2	12,5
Харківська	868,4	103,2	108,6	76,3	38,5
Херсонська	264,1	23,7	41,3	29,7	12,1
Хмельницька	329,6	28,4	53,3	37,8	13,0
Черкаська	375,4	34,0	50,2	38,8	15,4
Чернівецька	176,2	14,1	33,6	23,7	9,2
Чернігівська	330,4	34,7	42,0	37,4	12,4
м. Київ	1247,9	237,5	119,1	72,5	61,2
м. Севастополь	125,1	15,8	13,4	9,5	6,9

**Розподіл учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів
на кінець 2009 р. за окремими категоріями, осіб**

Показник	Усього	Первинна професійна підготовка випускників шкіл				Професійне навчання та підвищення кваліфікації	
		На базі повної загальної середньої освіти	На базі базової загальної середньої освіти		На базі незавершеної базової середньої освіти	незайнятого населення	працівників
			з отриманням повної загальної середньої освіти	без отримання повної загальної середньої освіти			
Чисельність учнів слухачів – усього	424313	140348	241706	17785	4088	6375	14011
з них							
чоловіки	260850	77419	155828	10514	2809	2808	11472
жінки	163463	62929	85878	7271	1279	3567	2539
сироти та ті, які залишилися без піклування батьків	18966	3714	12946	1526	780	–	–
мають одного з батьків	66823	20236	4207	3177	1076	–	27
з неблагополучних сімей	12035	2183	8796	681	375	–	–
з малозабезпечених сімей	36374	10045	23421	2608	285	15	–
осіб з функціональними обмеженнями	5791	1144	2208	1113	1320	–	6

Додаток И. 1

**Прийом студентів до ВНЗ на початковий цикл за джерелами
фінансування їх навчання**

Показник	У ВНЗ I–II рівнів акредитації			У ВНЗ III–IV рівнів акредитації			У ВНЗ I–IV рівнів акредитації		
	2007/08	2008/09	2009/10	2007/08	2008/09	2009/10	2007/08	2008/09	2009/10
Всього, осіб	142516	114373	93389	491230	425241	370522	633746	539614	463911
у тому числі для навчання за рахунок									
державного бюджету	50729	44074	35547	184680	185565	165152	235409	229639	200699
місцевих бюджетів	23902	23744	23063	4134	4923	4315	28036	28667	27378
центральної виконавчої влади, юридичних осіб	213	47	19	2162	1717	966	2375	1764	985
фізичних осіб	67672	46508	34760	300254	233036	200089	367926	279544	234849
Питома вага студентів (%), які навчались за рахунок	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
державного бюджету	35,6	38,5	38,1	37,6	43,6	44,6	37,1	42,6	43,3
місцевих бюджетів	16,8	20,8	24,7	0,9	1,2	1,1	4,4	5,3	5,9
центральної виконавчої влади, юридичних осіб	0,1	0,1	0,1	0,4	0,4	0,3	0,4	0,3	0,2
фізичних осіб	47,5	40,6	37,1	61,1	54,8	54,0	58,1	51,8	50,6

Чисельність студентів ВНЗ за джерелами фінансування їх навчання

Показник	У ВНЗ I–II рівнів акредитації			У ВНЗ III–IV рівнів акредитації			У ВНЗ I–IV рівнів акредитації		
	2007/08	2008/09	2009/10	2007/08	2008/09	2009/10	2007/08	2008/09	2009/10
Всього, осіб	441336	399332	354226	2372462	2364541	2245200	2813798	2763873	2599426
у тому числі для навчання за рахунок									
державного бюджету	160487	147839	132085	807543	827206	820503	968030	975045	952588
місцевих бюджетів	71762	73113	76936	18749	21269	21655	90511	94382	98591
центральных органів виконавчої влади, юридичних осіб	753	526	196	12474	13703	8511	13227	14229	8707
фізичних осіб	208334	177854	145009	1533696	1502363	1394531	1742030	1680217	1539540
Питома вага студентів (%), які навчались за рахунок	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
державного бюджету	36,4	37,0	37,3	34,1	35,0	36,5	34,4	35,3	36,7
місцевих бюджетів	16,2	18,3	21,7	0,8	0,9	1,0	3,2	3,4	3,8
центральных органів виконавчої влади, юридичних осіб	0,2	0,1	0,1	0,5	0,6	0,4	0,5	0,5	0,3
фізичних осіб	47,2	44,6	40,9	64,6	63,5	62,1	61,9	60,8	59,2

Культура в системі показників «якості життя»

Вид дозвілля	Ступінь важливості		
	дуже важливо	не дуже важливо	зовсім не важливо
Музеї, виставки, вернісажі	74,4	21,8	3,8
Туризм, мандрівки	61,7	34,6	3,7
Драматичні театри	61,3	30,7	8,0
Театри опери та балету	52,7	40,5	6,8
Заняття художньою творчістю, музикою	44,6	45,9	9,5
Відвідування храмів	41,3	46,7	12,0
Консерваторія, філармонія тощо	40,3	47,2	12,5
Естрадні концерти	13,8	49,2	36,9

Динаміка середньомісячної заробітної плати за регіонами, грн.

Регіон, область	2000	2006	2007	2008	2008- 2000,%	Разів
Україна	230	1041	1351	1806	785,22	7,8
АР Крим	225	952	1220	1609	715,11	7,1
Вінницька	159	793	1028	1404	883,02	8,8
Волинська	150	773	1013	1380	920,00	9,2
Дніпропетровська	273	1139	1455	1876	687,18	6,9
Донецька	292	1202	1535	2015	690,07	6,9
Житомирська	164	793	1033	1404	856,10	8,6
Закарпатська	172	868	1091	1453	844,77	8,4
Запорізька	289	1091	1394	1812	626,99	6,3
Івано-Франківська	188	923	1180	1543	820,74	8,2
Київська	241	1058	1362	1852	768,46	7,7
Кіровоградська	170	819	1054	1428	840,00	8,4
Луганська	232	1022	1323	1769	762,50	7,6
Львівська	196	923	1183	1570	801,02	8,0
Миколаївська	227	955	1202	1621	714,10	7,1
Одеська	236	966	1226	1633	691,95	6,9
Полтавська	220	961	1243	1661	755,00	7,6
Рівненська	173	888	1133	1523	880,35	8,8
Сумська	194	857	1098	1472	758,76	7,6
Тернопільська	135	727	943	1313	972,59	9,7
Харківська	230	974	1251	1679	730,00	7,3
Херсонська	173	800	1017	1375	794,80	7,9
Хмельницька	156	792	1045	1429	916,03	9,2
Черкаська	175	846	1085	1459	833,71	8,3
Чернівецька	157	819	1051	1402	892,99	8,9
Чернігівська	177	790	1016	1370	774,01	7,7
м. Київ	405	1729	2300	3074	759,01	7,6
м. Севастополь	251	1005	1302	1726	687,65	6,9

Додаток Л. 2

Наявний дохід населення у розрахунку на одну особу, грн.

Регіон, область	2000	2005	2008	2000-2007, +, -	2007 до 2000, %	Разів
Україна	1755,7	6332,1	13972,4	12216,7	795,8	8,0
АР Крим	1333,4	5432,3	12161,3	10827,9	912,1	9,1
Вінницька	1116,8	5791,1	12153,5	11036,7	1088,2	10,9
Волинська	1115,1	5254,2	10919,6	9804,5	979,2	9,8
Дніпропетровська	2454,9	7015,9	15827,0	13372,1	644,7	6,4
Донецька	2128,1	7088,9	16344,2	14216,1	768,0	7,7
Житомирська	1143,3	5568,5	11984,9	10841,6	1048,3	10,5
Закарпатська	876,9	4821,2	9868,1	8991,2	1125,3	11,3
Запорізька	1901,9	7074,5	15377,4	13475,5	808,5	8,1
Івано-Франківська	1006,2	5321,6	11482,8	10476,6	1141,2	11,4
Київська	1397,4	6305,0	14218,5	12821,1	1017,5	10,2
Кіровоградська	1121,0	5568,6	11751,5	10630,5	1048,3	10,5
Луганська	1723,9	5900,9	13565,9	11842	786,9	7,9
Львівська	1256,6	6203,1	12995,6	11739	1034,2	10,3
Миколаївська	1683,8	6137,5	12726,5	11042,7	755,8	7,6
Одеська	1480,0	5883,4	11905,7	10425,7	804,4	8,0
Полтавська	1536,3	6653,5	14209,9	12673,6	924,9	9,2
Рівненська	1009,5	5344,4	11217,5	10208	1111,2	11,1
Сумська	1423,6	5972,0	13455,1	12031,5	945,1	9,5
Тернопільська	906,8	5032,7	10821,2	9914,4	1193,3	11,9
Харківська	1603,9	6355,7	13944,9	12341	869,4	8,7
Херсонська	1073,8	5400,5	11481,0	10407,2	1069,2	10,7
Хмельницька	1171,4	5733,3	12137,8	10966,4	1036,2	10,4
Черкаська	1263,6	5534,0	12070,4	10806,8	955,2	9,6
Чернівецька	842,4	5078,0	10414,7	9572,3	1236,3	12,4
Чернігівська	1330,8	5979,1	12901,8	11571	969,5	9,7
м. Київ	6121,0	10683,3	25853,1	19732,1	422,4	4,2
м. Севастополь	2062,4	5723,3	12559,2	10496,8	609,0	6,1

**Обсяг реалізованих послуг населенню у розрахунку на одну особу,
грн.**

Регіон, область	2002	2005	2007	2008	2008 до 2002, %
Україна	282	556	932	1135	402,5
А Р Крим	456	801	1292	1585	347,6
Вінницька	114	234	342	446	391,2
Волинська	179	331	459	582	325,1
Дніпропетровська	269	469	692	873	324,5
Донецька	195	402	642	820	420,5
Житомирська	124	229	319	417	336,3
Закарпатська	118	236	371	473	400,8
Запорізька	276	491	653	814	294,9
Івано-Франківська	117	210	347	472	403,4
Київська	125	268	488	643	514,4
Кіровоградська	139	265	412	526	378,4
Луганська	129	270	434	547	424,0
Львівська	310	469	699	958	309,0
Миколаївська	198	327	462	609	307,6
Одеська	363	623	935	1162	320,1
Полтавська	163	302	444	595	365,0
Рівненська	154	262	368	450	292,2
Сумська	161	303	469	588	365,2
Тернопільська	121	232	303	384	317,4
Харківська	356	565	875	980	275,3
Херсонська	162	341	510	621	383,3
Хмельницька	154	230	319	418	271,4
Черкаська	153	266	447	598	390,8
Чернівецька	184	327	447	546	296,7
Чернігівська	121	243	369	470	388,4
м. Київ	1136	2720	5609	5746	505,8
м. Севастополь	377	642	886	1090	289,1

Обсяг послуг, реалізованих населенню України у розрахунку на 1 особу за видами економічної діяльності у 2008 р., грн.

Регіон, область	Всього	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язу	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту
Україна	1134,96	13,45	52,58	697,08	140,31	54,45	55,30	121,78
АР Крим	1585,04	15,86	163,01	801,50	159,08	74,78	248,91	121,90
Вінницька	445,72	7,42	8,18	221,62	76,63	34,12	68,09	29,66
Волинська	581,87	23,08	20,81	375,26	65,62	36,26	28,24	32,60
Дніпропетровська	872,79	13,12	22,67	485,36	180,06	44,32	30,29	96,97
Донецька	819,61	14,20	34,55	455,02	167,51	38,20	32,24	77,88
Житомирська	416,63	11,25	5,52	221,98	77,24	29,32	27,09	44,22
Закарпатська	472,64	8,12	31,05	229,00	57,40	33,25	57,81	56,02
Запорізька	813,81	10,57	43,68	425,78	150,46	66,36	51,16	65,80
Івано-Франківська	471,70	11,56	24,17	270,20	70,93	41,81	20,30	32,74
Київська	642,59	20,88	5,14	333,17	169,23	32,03	21,53	60,61
Кіровоградська	525,94	7,29	7,72	341,20	79,41	26,18	5,21	58,94
Луганська	546,58	8,04	6,38	315,44	118,96	16,90	27,16	53,71
Львівська	958,20	9,50	61,44	362,09	153,84	115,01	115,35	140,97
Миколаївська	608,91	2,96	28,90	294,39	133,72	50,57	55,52	42,84
Одеська	1161,99	13,45	50,71	641,13	140,42	61,19	59,51	194,32
Полтавська	595,23	6,98	14,38	326,28	112,94	35,50	47,79	51,36
Рівненська	450,02	9,33	5,26	228,44	89,79	57,90	6,88	52,43
Сумська	588,11	7,31	12,07	371,32	99,31	22,64	11,77	63,67
Тернопільська	383,73	9,67	10,93	205,84	74,82	32,53	20,32	29,62
Харківська	979,56	15,69	22,97	519,91	241,66	46,50	27,96	104,87
Херсонська	621,27	19,53	43,63	312,05	103,27	29,33	41,72	71,73
Хмельницька	417,90	2,20	11,55	191,49	71,17	34,71	28,30	78,48
Черкаська	597,83	8,69	6,44	338,57	97,43	40,58	17,12	89,00
Чернівецька	545,65	2,85	9,58	323,05	66,13	45,53	17,88	80,64
Чернігівська	470,06	4,34	12,06	300,64	65,76	38,72	7,36	41,19
м. Київ	5746,26	48,26	396,87	3837,19	310,67	189,28	174,49	789,51
м. Севастополь	1090,30	5,65	68,17	718,57	123,65	47,50	74,17	52,58

Структура обсягу послуг, реалізованих населенню України у розрахунку на 1 особу за видами економічної діяльності у 2008 р., %

Регіон, область	Всього	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	Діяльність готелів та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язку	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	Освіта	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту
Україна	100,00	1,19	4,63	61,42	12,36	4,80	4,87	10,73
АР Крим	100,00	1,00	10,28	50,57	10,04	4,72	15,70	7,69
Вінницька	100,00	1,66	1,84	49,72	17,19	7,65	15,28	6,65
Волинська	100,00	3,97	3,58	64,49	11,28	6,23	4,85	5,60
Дніпропетровська	100,00	1,50	2,60	55,61	20,63	5,08	3,47	11,11
Донецька	100,00	1,73	4,22	55,52	20,44	4,66	3,93	9,50
Житомирська	100,00	2,70	1,32	53,28	18,54	7,04	6,50	10,61
Закарпатська	100,00	1,72	6,57	48,45	12,14	7,03	12,23	11,85
Запорізька	100,00	1,30	5,37	52,32	18,49	8,15	6,29	8,09
Івано-Франківська	100,00	2,45	5,12	57,28	15,04	8,86	4,30	6,94
Київська	100,00	3,25	0,80	51,85	26,34	4,99	3,35	9,43
Кіровоградська	100,00	1,39	1,47	64,87	15,10	4,98	0,99	11,21
Луганська	100,00	1,47	1,17	57,71	21,76	3,09	4,97	9,83
Львівська	100,00	0,99	6,41	37,79	16,06	12,00	12,04	14,71
Миколаївська	100,00	0,49	4,75	48,35	21,96	8,31	9,12	7,04
Одеська	100,00	1,16	4,37	55,23	12,10	5,27	5,13	16,74
Полтавська	100,00	1,17	2,42	54,82	18,97	5,96	8,03	8,63
Рівненська	100,00	2,07	1,17	50,76	19,95	12,87	1,53	11,65
Сумська	100,00	1,24	2,05	63,14	16,89	3,85	2,00	10,83
Тернопільська	100,00	2,52	2,85	53,64	19,50	8,48	5,29	7,72
Харківська	100,00	1,60	2,35	53,08	24,67	4,75	2,85	10,71
Херсонська	100,00	3,14	7,02	50,23	16,62	4,72	6,72	11,55
Хмельницька	100,00	0,53	2,76	45,82	17,03	8,30	6,77	18,78
Черкаська	100,00	1,45	1,08	56,63	16,30	6,79	2,86	14,89
Чернівецька	100,00	0,52	1,75	59,20	12,12	8,34	3,28	14,78
Чернігівська	100,00	0,92	2,57	63,96	13,99	8,24	1,57	8,76
м. Київ	100,00	0,84	6,91	66,78	5,41	3,29	3,04	13,74
м. Севастополь	100,00	0,52	6,25	65,91	11,34	4,36	6,80	4,82

**Стан основних параметрів «єдиного економічного простору»
в Україні та інших державах світу**

Параметри «єдиного економічного простору»	Україна*	Росія	Китай	Німеччина	Франція	США	Японія
Забезпеченість:							
залізничними коліями, км з/к на 1000 км ² території	36	5	6,4	97	53	24	53
автомобільними дорогами, км на 1000 км ² території	274	34	189	1805	1810	677	3131
засобами зв'язку (телефонами) населення, 1 тел. на 1000 чол.	261	284	240	662	560	606	460
власною електроенергією; виробництвом електроенергії на одну особу, Квт.-год.	4233	6481	1697	7347	9474	14136	8125
чисельність користувачів мережі Інтернет, на 1000населення	42	111	72	427	414	630	502

* дані на 2007 рік.

**Причини травмування від автомобільного транспорту
внаслідок ДТП, м. Київ**

Причини травми	Загальне число травм				Питома вага, %			
	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
Наїзд на пішоходів	2636	2716	2864	2337	33,2	30,7	29,9	29,5
Зіткнення транспортних засобів	4571	5335	5740	4903	57,5	60,1	59,9	61,7
Різде гальмування	154	144	146	137	1,9	1,6	1,5	1,7
Наїзд на перепону	408	490	594	395	5,1	5,5	6,2	5,0
Перевертання автомобіля	175	186	240	170	2,3	2,1	2,5	2,1
Усього	7944	8871	9584	7942	100	100	100	100

Дорожньо-транспортний травматизм у м. Києві (вікова структура)

Населення	2005		2006		2007		2008	
	Загальне число випадків	%	Загальне число випадків	%	Загальне число випадків	%	Загальне число випадків	%
Доросле	7556	95,1	8169	92,1	8938	93,3	7298	91,9
Дитяче	388	4,9	702	7,9	656	6,7	644	8,1
Разом	7944	100	8871	100	9584	100	7942	100

Структура травм, отриманих внаслідок ДТП (м. Київ)

Вид травми	Загальне число травм				Питома вага, %			
	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
Політравма	3044	3421	3797	3542	38,3	38,6	39,6	44,6
Черепно-мозкова	1533	1888	1743	1106	19,3	21,3	18,2	13,9
Пошкодження кінцівок	1793	1927	2089	1604	22,6	21,7	21,8	20,2
Інші травми	1316	1337	1600	1416	16,6	15,1	16,7	17,8
Летальні випадки (на місці пригод)	258	248	355	274	3,2	3,3	3,7	3,5
Всього	7944	8871	9584	7942	100	100	100	100

ДЕРЖАВНІ БУДІВЕЛЬНІ НОРМИ УКРАЇНИ

Система забезпечення надійності та безпеки будівельних об'єктів ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО БУДІВЕЛЬ І СПОРУД БЕЗПЕКА ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ ТА ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

ДБН В.1.2-8-2008

Київ: Мінрегіонбуд України, 2008.

Вводиться вперше

I. БЕЗПЕКА ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ ТА ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

1.1. Дані норми визначають аспекти будівельних об'єктів, які стосуються безпеки життя і здоров'я людини та захисту навколишнього природного середовища, та ідентифікують виробу (групи виробів) і їх характеристики, які стосуються експлуатаційних якостей, що задовольняють основну вимогу. Будівлі і споруди повинні відповідати вимогам законодавства з питань охорони здоров'я людей та навколишнього природного середовища.

1.2. Будівельні об'єкти задовольняють основну вимогу щодо безпеки життя і здоров'я людини та захисту навколишнього природного середовища, якщо вони запроектовані і побудовані так, що не становлять загрози в результаті:

- витоку токсичного газу;
- присутності небезпечних часток чи газів у повітрі;
- небезпечного радіаційного випромінювання;
- забруднення чи отруєння води та ґрунту;
- наявності певної кількості вологи в елементах будівельних об'єктів або на їх поверхнях всередині приміщень.

1.3. Придатність виробів як у цілому для будівельних об'єктів, так і для їх окремих частин або елементів, визначається відповідністю призначенню і здатністю задовольняти основну вимогу.

1.4. Визначені у цьому розділі вимоги стосуються наступних експлуатаційних аспектів будівельних об'єктів:

- середовище в приміщенні;
- водопостачання;
- відведення стічних вод;

- видалення твердих відходів;
- навколишнє середовище.

II. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ПЕРЕВІРКИ ДОТРИМАННЯ ОСНОВНОЇ ВИМОГИ «БЕЗПЕКА ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ ТА ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА»

2.1. Загальні положення

2.1.1. Принципів щодо підтвердження відповідності основній вимозі «безпека життя і здоров'я людини та захист навколишнього природного середовища» дотримуються у випадках, коли до будівельних об'єктів застосовуються норми, які містять цю основну вимогу.

2.1.2. Основної вимоги « безпека життя і здоров'я людини та захист навколишнього природного середовища» в тих межах, в яких вона застосовується, дотримуються з прийнятною ймовірністю протягом економічно обґрунтованого терміну експлуатації будівельного об'єкта та його утилізації.

2.1.3. Відповідність основній вимозі забезпечується взаємопов'язаними заходами, які стосуються:

- планування і проектування будівельних об'єктів та їх технічного обслуговування у відповідності з порядком, передбаченим нормативними документами категорії А;
- використанням будівельних виробів із властивостями і характеристиками, що відповідають вимогам нормативних документів категорії В.

2.1.4. Питання щодо необхідності вжиття заходів із нагляду за плануванням, проектуванням і будівництвом об'єктів, а також стосовно кваліфікації виконавців вирішуються центральними органами виконавчої влади, на які покладені відповідні функції технічного регулювання згідно з чинним законодавством.

2.1.5. У випадках, коли такий нагляд має пряме відношення до властивостей і характеристик виробів, повинні бути сформульовані відповідні положення в контексті технічного завдання на розроблення нормативних документів категорії В стосовно зазначених виробів.

2.2. Фактори впливу

У даних нормах під терміном «фактори впливу» слід розуміти:

- забруднення, що виділяють будівельні матеріали, ґрунт, люди, тварини, рослини;
- забруднення, що надходять з водоймищ, систем водопостачання та з повітря ззовні;
- забруднення, що виділяє устаткування для горіння, інженерні мережі, вентиляційні системи, системи кондиціонування повітря;
- вологість повітря у приміщеннях;
- вологість на поверхнях у приміщеннях та всередині виробів;
- іонізуючі випромінювання;
- шум;
- грибкове ураження будівельних виробів;
- зараження збудниками хвороб систем водопостачання та вентиляції.

2.3. Перевірка дотримання вимоги щодо безпеки життя і здоров'я людини та захисту навколишнього природного середовища

2.3.1. Вступ

2.3.1.1. Наведені у цьому розділі вимоги щодо здорового середовища у приміщеннях будівельних об'єктів та характеристик виробів стосуються переважно аспектів безпеки життя і здоров'я людини та захисту навколишнього природного середовища. Тому у випадках, коли до того чи іншого виробу підходять декілька характеристик, вони беруться до уваги.

2.3.1.2. При підготовці технічного завдання на розроблення регламентних технічних умов та будівельних норм необхідно враховувати особливості з питань безпеки життя і здоров'я людини та захисту навколишнього природного середовища на окремих ділянках будівельних об'єктів (наприклад, зберігання або приготування їжі), які потребують додаткових вимог до характеристик виробів (наприклад, легке очищення).

2.3.2. Середовище в приміщенні

2.3.2.1. Ця вимога стосується забезпечення здорового середовища в приміщеннях щодо тепла, освітлення, якості повітря, вологості, шуму, вібрації, швидкості руху повітря, неіонізуючих і іонізуючих випромінювань тощо (див. додаток А).

2.3.2.2. Сутність вимоги щодо якості повітря полягає у боротьбі з забрудненнями і забруднюючими речовинами.

2.3.2.3. Будівельні об'єкти повинні забезпечити здорове середовище в приміщеннях для мешканців та споживачів від чинників, які можуть спричинити небажані впливи від дискомфорту і неприємних відчуттів до шкідливих впливів на здоров'я людини.

2.3.2.4. До чинників, що можуть вплинути на мешканців і споживачів будівельних об'єктів, належать такі забруднювачі та фактори:

- продукти обміну речовин (водяна пара, діоксид вуглецю, неприємні запахи тощо);
- продукти згоряння (водяна пара, монооксид вуглецю, оксиди азоту тощо);
- тютюновий дим;
- леткі органічні сполуки (формальдегід, розчинники тощо);
- зважені в повітрі аерозолі;
- життєздатні організми, включаючи мікроорганізми (найдрібніші комахи, грибки, бактерії, віруси тощо);
- радон і продукти його розпаду;
- радіоактивні речовини;
- електромагнітне випромінювання електротехнічного та/або електронного устаткування.

2.3.2.5. При розробленні методів контролю якості повітря необхідно враховувати виділення забруднюючих речовин, що надходять з різних джерел (див. додаток А, таблиця А.1). Такими джерелами можуть бути:

- будівельні матеріали;
- інженерне устаткування будівельного об'єкта;
- речі домашнього побуту;
- повітря, що надходить ззовні;
- ґрунт під будівельним об'єктом;
- процеси і діяльність, що здійснюються на будівельному об'єкті (технічне обслуговування, ремонт, очищення, фарбування, шліфування тощо);
- проживання людей, приготування їжі, утримання тварин тощо;
- системи опалення.

2.3.2.6. Боротьба з забрудненнями передбачає:

- виявлення і перевірку джерел забруднення;

- видалення, відмову від застосування або зменшення обсягів використання матеріалів, що виділяють забруднюючі речовини;

- виключення або зменшення викидів забруднюючих речовин у повітря за допомогою герметизації джерел забруднення, проектування і відповідне технічне обслуговування устаткування для зменшення викидів забруднюючих речовин, застосування виробів зі зменшеною кількістю забруднюючих речовин, застосування фунгіцидів і біоцидів;

- забезпечення якості повітря з застосуванням природної або механічної вентиляції, фільтрації повітря у приміщенні або того, що надходить у приміщення, сорбції забруднюючих речовин із повітря в приміщенні або з припливного повітря.

2.3.2.7. Вимоги щодо наявності забруднюючих речовин у повітрі:

- прийнятні концентрації забруднюючих речовин у повітрі в приміщеннях;

- заборона або обмеження використання забруднюючих речовин;

- обмеження швидкості виділення забруднюючих речовин із будівельних матеріалів або виробів;

- специфікація прийнятних методів герметизації або захисних матеріалів;

- специфікація інтенсивності вентиляції (швидкості повітрообміну тощо);

- відповідні рівні чинників, що впливають на концентрації забруднюючих речовин (температура, вологість тощо);

- прийнятні методи вимірів і/або обчислень для визначення якості повітря в приміщенні і характеристики методів контролю.

2.3.2.8. У нормативних документах категорії А вимоги до якості повітря в приміщенні можуть бути викладені:

- у вигляді проектних вимог до інженерних систем (вентиляційних, кондиціонування) будівельних об'єктів;

- шляхом визначення прийнятних концентрацій відповідних забруднюючих речовин;

- передбаченням організації і здійснення безпосереднього контролю за станом повітря за допомогою відповідних методів вимірювання.

Методи контролю за гігієнічно значущими факторами повинні відповідати чинному законодавству та бути погоджені відповідними центральними органами виконавчої влади.

2.3.2.9. Нормативні документи категорії В можуть застосовуватись для підтвердження методів обчислення та вимірювання при:

- прогнозуванні швидкості обміну повітря з огляду на кліматичні умови і засоби забезпечення вентиляції;
- обчисленні концентрацій забруднюючих речовин у приміщенні, швидкості обміну повітря, його температури і вологості;
- визначенні фактичної інтенсивності вентиляції на будівельних об'єктах;
- визначенні ефективності вентиляції;
- визначенні наявності забруднюючих речовин у приміщенні і вимірюванні їх концентрації.

2.3.2.10. Для підтвердження задовільної якості будівельних виробів щодо безпеки життя і здоров'я людини та захисту навколишнього природного середовища виконуються необхідні розрахунки або безпосередні виміри їх (виробів) характеристик згідно з відповідними нормативними документами категорії В. Ці нормативні документи повинні визначати передбачуване використання будівельних виробів.

2.3.2.11. Нижче наведені характеристики будівельних матеріалів, систем кондиціонування повітря і вентиляційних систем, устаткування для продуктів згорання, захисних матеріалів і герметиків, устаткування для зберігання і постачання води в гарячому стані.

2.3.2.11.1. Будівельні матеріали, що застосовуються для підлог, стін та їх облицювання, фарб і лаків, клеїв, наповнювачів, гідроізоляцій, герметиків, електрокабелів, фітингів, внутрішнього інженерного обладнання тощо, характеризуються:

- викидами летких органічних сполук і виділенням інших забруднюючих речовин;
- сприятливістю для розмноження шкідливих мікроорганізмів;
- електризацією;
- радіоактивним випромінюванням.

2.3.2.11.2. Зволожувачі і осушувачі, фільтраційні системи та інші установки, що входять до систем кондиціонування повітря та вентиляційних систем, характеризуються:

- ефективністю при контролюванні вологості повітря (водяної пари);
- показниками витрат повітря і перепаду тиску;
- ефективністю при видаленні домішок із повітря;
- показниками швидкості повітряного потоку;
- робочими характеристиками систем і їх складових.

При цьому слід враховувати, що за певних обставин вищезазначені системи можуть бути джерелом мікробного забруднення.

2.3.2.11.3. Устаткування для продуктів згоряння характеризується:

- видаленням продуктів згоряння з установок під час горіння;
- підбором розмірів повітропроводів;
- ефективністю видалення продуктів згоряння;
- забезпеченням достатньої подачі повітря;
- ефективністю відмовостійких механізмів;
- цілісністю подавальних паливопроводів;
- місцем виведення продуктів згоряння.

2.3.2.11.4. Захисні матеріали і герметики характеризуються ефективністю зменшення виділення забруднюючих речовин і ефективністю при герметизації швів.

2.3.2.11.5. Устаткування для зберігання і постачання гарячої води включає резервуари, установки для пом'якшення води, крани, патрубки, прокладки, клапани, калорифери, насоси, опалювальні котли, цистерни, регулятори температур, системи трубопроводів і характеризується:

- відповідним і точним регулюванням температур;
- технічними рішеннями з полегшення очищення і хімічної обробки;
- технічними рішеннями зі зведення до мінімуму утворення аерозолі;
- технічними рішеннями зі зведення до мінімуму стратифікації води (в умовах можливого розмноження легіонели);
- технічними рішеннями, що передбачають відмову від використання матеріалів, сприятливих для розвитку мікроорганізмів.

2.3.2.12. Сутність вимоги щодо вологості полягає в охороні здоров'я людей протягом терміну служби будівельного об'єкта за умови його нормальної експлуатації при шкідливих впливах вологості (див. додаток А, таблиця А.2).

2.3.2.13. Вологість може негативно впливати на здоров'я людей внаслідок:

- впливів надмірно низької або високої вологості повітря;
- безпосереднього впливу вологості, що сприяє появі цвілі на поверхнях будівельних виробів ззовні і всередині приміщень, а також розвитку шкідливих мікроорганізмів тощо.

2.3.2.14. Вологість у повітрі будівельних об'єктів регулюють:

- зниженням або підвищенням температури повітря (повітряне опалення, повітряна ізоляція, повітряне охолодження);
- провітрюванням приміщень будівельного об'єкта (природна або штучна вентиляція);
- зволоженням або осушенням повітря в приміщеннях будівельного об'єкта і припливного повітря тощо.

2.3.2.15. Вологість на поверхнях усередині приміщень будівельних об'єктів або в будівельних виробках можна контролювати за допомогою:

- захисту від зовнішнього впливу вологи (дощу, снігу, інфільтрації ґрунтової вологи);
- запобігання конденсації на поверхнях усередині приміщень будівельних об'єктів і проміжній конденсації.

2.3.2.15.1. Для захисту від впливу зовнішньої вологи необхідно, щоб:

- стінові конструкції запобігали проникненню ґрунтової вологи в будівельні об'єкти і на будь-які їх частини, що можуть бути нею (вологою) ушкоджені;

- зовнішні стіни і покрівлі перешкоджали проникненню дощу і снігу в будівельні об'єкти;

- гідроізолюючі огорожі для зовнішніх стін і покрівель були водонепроникними (не пропускають воду або пару), атмосферостійкими (абсорбують воду), вологостійкими (проникними стосовно водяної пари);

- підлоги, що знаходяться безпосередньо над землею, не псувались під дією ґрунтової вологи і перешкоджали її проникненню на верхні шари.

2.3.2.15.2. Конденсації на поверхнях усередині приміщень можна уникнути за умови, що відносна вологість повітря поблизу поверхонь нижче прийнятих рівнів.

2.3.2.15.3. Проміжної конденсації можна уникнути відповідним конструюванням будівельних виробів і підбором матеріалів.

2.3.2.16. Нормативні документи категорії А щодо вологості повинні забезпечувати:

- регулювання вологості повітря на будівельних об'єктах методами обчислень її рівня як функції кліматичних умов, інтенсивності утворення вологи, застосовуваних будівельних виробів та інтенсивності вентиляції в залежності від типів і призначення будівельних об'єктів або їх окремих приміщень;

- вологозахист у приміщеннях будівельних об'єктів методами обчислень передбачуваної конденсації на поверхнях і у будівельних виробках залежно від кліматичних умов і інтенсивності вентиляції.

2.3.2.17. Методи вимірювання характеристик будівельних виробів, які стосуються регулювання вологості, або розрахунки експлуатаційних якостей визначаються відповідними нормативними документами категорії В, які повинні враховувати передбачуване використання виробів.

2.3.2.18. До виробів, що пов'язані з регулюванням вологості повітря з метою забезпечення задовільних експлуатаційних якостей стосовно здоров'я людей, належать: нагрівальне устаткування; устаткування для вентиляції і кондиціонування повітря; ізоляційні матеріали; матеріали для оброблення поверхонь; елементи будівельних об'єктів та будівельні вироби.

2.3.2.19. До нагрівального устаткування, пов'язаного з регулюванням вологості повітря, належать котли, нагрівальні установки і прилади, радіатори, устаткування для регулювання витрат тепла. Їх характеристиками є вихідні характеристики і коефіцієнти теплопередачі.

2.3.2.20. Характеристиками зволожувачів, осушувачів, фільтраційних системи та інших установок, що входять до устаткування для вентиляції та кондиціонування повітря, є: потоки повітря і перепади тиску; швидкість утворення водяної пари; контроль і зменшення пароутворення.

2.3.2.21. Характеристиками ізоляційних матеріалів, які застосовуються для огороження будівельних об'єктів ззовні або відокремлення приміщень з опаленням від приміщень з більшою низькою температурою (зовнішні стіни, стіни біля сходів, перекриття, покрівлі), є теплові і розрахункові характеристики згідно з вимогами щодо економії енергії, збереження тепла та їх хімічна стабільність.

2.3.2.22. Характеристиками фунгіцидів, призначених для оброблення поверхонь елементів будівельних об'єктів, є ефективність (за умови наявності їх державної реєстрації).

2.3.2.23. До елементів будівельних об'єктів, пов'язаних з регулюванням вологості повітря у приміщеннях, належать всі елементи, що піддаються впливу опадів (дощ, сніг, град), ґрунтових вод та інших зовнішніх джерел вологи. Ці елементи та будівельні вироби для них повинні мати відповідні характеристики щодо паропроникності, вологостійкості, водонепроникності, сорбційної і десорбційної здатності та, за необхідності, теплові характеристики згідно з ДБН В.1.2-11-2008 «Система забезпечення надійності та безпеки будівельних об'єктів. Основні вимоги до будівель і споруд. Економія енергії».

2.3.3. Водопостачання

2.3.3.1. Сутність вимоги стосується охорони здоров'я людей у зв'язку з характеристиками води і водопостачання. Вода повинна відповідати чинним в Україні санітарно-епідеміологічним нормам і правилам та контролюватися згідно з вимогами додатка Б.

2.3.3.2. Вода не повинна бути небезпечною для здоров'я при використанні для приготування їжі як питна вода та для використання з іншими цілями в домашніх умовах.

2.3.3.3. Характеристики води у резервуарах-водосховищах, трубах, фітингах і під час додаткової обробки (дезінфекція, підігрів, пом'якшення тощо) не повинні змінюватись у такій мірі, щоб це стало небезпечним для здоров'я споживачів.

2.3.3.4. Забезпечення відповідних характеристик води може бути досягнуте захистом її:

- від змішування з відпрацьованою водою або повітрям із високим вмістом діоксиду вуглецю, а також із будь-якими забруднювачами;

- від забруднення речовинами, що утворюються при контакті різних компонентів з водою внаслідок міграції або корозії;
- від мікробіологічного забруднення.

2.3.3.5. Змішуванню з забрудненою водою або повітрям можна запобігти регулюванням зворотного плину за допомогою превенторів (клапанів).

2.3.3.6. Змішуванню з рідинами, що можуть потрапити ззовні, можна запобігти контролем водонепроникності компонентів систем водопостачання.

2.3.3.7. Забрудненню мінеральними або органічними забруднюючими речовинами, що утворюються внаслідок контактування компонентів з водою, можна запобігти обмеженням:

- міграції забруднюючих речовин із матеріалів;
- міграції забруднюючих речовин у результаті ерозії та корозії.

2.3.3.8. Запобігання мікробіологічному забрудненню досягається різними способами (зниженням вмісту органічних речовин у воді; використанням хімікатів та матеріалів, що запобігають можливості біологічного обростання, виключенням застою та прогрівання води до оптимальних для розмноження легіонел температур тощо).

2.3.3.9. Нормативні документи категорії В на будівельні вироби, що застосовуються для забезпечення водопостачання, повинні запроваджувати наведені нижче вимоги:

- матеріали будівельних виробів, що контактують з водою, повинні задовольняти умови мінімізації міграції забруднюючих речовин та критерії, що стосуються обмеження розмноження мікроорганізмів;
- труби, фітинги і з'єднання повинні задовольняти вимоги щодо герметичності, корозійної стійкості, механічної зносостійкості, проникності забруднюючих речовин;
- обладнання зворотного потоку, клапани, крани повинні задовольняти вимоги щодо ефективності, падіння тиску; механічної зносостійкості, корозійної стійкості;
- цистерни і баки повинні задовольняти вимоги щодо герметичності і корозійної стійкості.

Всі матеріали, що контактують з питною водою, повинні мати позитивний висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи щодо їх безпечності.

2.3.4. Відведення стічних вод

2.3.4.1. Ця вимога стосується питань безпеки життя і здоров'я людей та захисту навколишнього природного середовища від забруднюючих речовин, що переміщуються по системах відведення стічних вод, і полягає у необхідності проектування і зведення будівельних об'єктів так, щоб вони не становили небезпеки внаслідок невідповідного відведення стічних вод (див. додаток В).

2.3.4.2. Розглядаються такі аспекти систем відведення стічних вод:

- просочування рідких стоків у системи або із систем (відпрацьована вода, поверхнева стічна вода);
- протитечія стічних вод по системі каналізації на будівельних об'єктах;
- виділення повітря з високим вмістом діоксиду вуглецю;
- мікробіологічне забруднення.

2.3.4.3. Просочуванню рідких стоків із систем можна запобігти контролем водонепроникності всіх компонентів систем.

2.3.4.4. Протитечії стічних вод по системі каналізації можна запобігти відповідним проектуванням системи і засобами організації робіт із застосуванням спеціального обладнання.

2.3.4.5. Виділенню повітря з високим вмістом діоксиду вуглецю можна запобігти забезпеченням контролю повітронепроникності в системах відведення, а спеціальне обладнання повинне перешкоджати виділенню шкідливого повітря в житлових районах або біля них.

2.3.4.6. Компоненти каналізаційних систем необхідно виконувати так, щоб уникнути утворення застійних зон.

2.3.4.7. Мікробіологічному забрудненню можна запобігти перевірками здатності матеріалів до очищення і стану поверхонь виробів систем відведення стічних вод.

2.3.4.8. Нормативні документи категорії В повинні згідно з чинними нормативно-правовими актами запроваджувати наведені нижче вимоги до будівельних виробів, що застосовуються в системах відведення стічних вод:

- труби, фітинги, з'єднання і шви мають бути водонепроникними, повітронепроникними, стійкими до корозії, механічно зносостійкими, ефективними та з пристроями протитечії;

- санітарно-технічне устаткування має бути водонепроникним, стійким до корозії, ефективним до очищення, мати форму і розміри, що полегшують самоочищення;

- інші вироби, що задіяні у роботах із відведення стічних вод, повинні відповідати вимогам

2.3.4.2. – 2.3.4.7.

2.3.5. Видалення твердих відходів

2.3.5.1. Ця вимога стосується питань безпеки життя і здоров'я людини та захисту навколишнього природного середовища внаслідок неналежного видалення твердих відходів, до яких належать сміття та побутові відходи (див. додаток Г).

2.3.5.2. Небезпека може виникнути через:

- інфільтрацію забруднюючих речовин у ґрунтові води;
- наявність диму, запахів та рідин, що утворюються під час ферментації при контактуванні твердих відходів із повітрям;

- стихійне зберігання відходів з імовірністю поширення інфекцій

- розкидання відходів тваринами або вітром з імовірністю поширення інфекцій;

- розповсюдження комах і гризунів, що є головними розповсюджувачами хвороб;

- виникнення вогню внаслідок неправильного зберігання твердих відходів;

- виникнення шуму від працюючого устаткування для збору, зберігання та переробки відходів.

2.5.3.3. Контроль за видаленням диму, запаху, рідини та розповсюдження твердих відходів забезпечується зберіганням їх (відходів) у контейнерах з герметичними кришками.

2.5.3.4. Процес ферментації можна скоротити обробленням відходів у контейнерах для їх зберігання і мінімізацією тривалості зберігання на різних стадіях видалення.

2.5.3.5. Контейнери для видалення твердих відходів повинні мати конструкцію, яка забезпечує їх легке очищення і повне видалення твердих відходів.

2.3.5.6. Нормативні документи категорії В повинні містити наведені нижче вимоги стосовно характеристик виробів для зберігання і транспортування твердих відходів:

- вироби для зберігання (контейнери, завантажувальні бункери тощо) мають бути герметичними з формою і розмірами, які забезпечують полегшення очищення і дезінфекцію;
- вироби для транспортування (колектори, трубопроводи, жолоби) мають бути герметичними.

**Щільність забруднення викидами шкідливих речовин в
атмосферне повітря у розрахунку на км², тонн**

Регіон, область	1990	2000	2005	2007	2008	2008 до 1990, %
Україна	25,8	9,8	11,0	12,2	11,9	46,1
АР Крим	24,9	4,7	4,8	5,7	5,9	23,7
Вінницька	16,2	5,5	6,8	8,9	8,2	50,6
Волинська	8,3	1,8	2,5	3,3	3,2	38,6
Дніпропетровська	79,3	29,5	36,5	41,5	36,5	46,0
Донецька	116,6	67,7	70,3	70,6	66,7	57,2
Житомирська	9,3	2,1	2,4	2,8	2,7	29,0
Закарпатська	11,3	3,2	5,1	6,9	7,1	62,8
Запорізька	32,6	12,3	14,1	12,8	12,2	37,4
Івано-Франківська	39,5	13,3	18,1	23,4	21,5	54,4
Київська	18,1	6,0	6,0	8,9	10,3	56,9
Кіровоградська	13,7	3,3	2,9	3,3	3,1	22,6
Луганська	43,8	19,8	22,2	23,7	24,8	56,6
Львівська	26,0	8,8	8,6	11,6	12,2	46,9
Миколаївська	12,2	2,2	2,9	3,5	3,6	29,5
Одеська	12,8	3,4	4,2	5,7	5,8	45,3
Полтавська	17,4	5,3	5,6	7,1	7,0	40,2
Рівненська	10,2	2,5	3,0	3,3	3,1	30,4
Сумська	12,5	3,4	3,3	3,7	3,7	29,6
Тернопільська	16,0	3,1	3,5	4,8	4,7	29,4
Харківська	21,5	8,6	9,6	9,4	9,9	46,0
Херсонська	9,3	2,3	2,2	2,7	2,9	31,2
Хмельницька	15,0	3,4	2,5	4,2	4,5	30,0
Черкаська	16,4	4,5	4,6	5,7	5,9	36,0
Чернівецька	16,4	4,3	4,1	5,7	5,3	32,3
Чернігівська	8,0	2,0	2,6	2,8	3,1	38,8
м. Київ	341,3	213,0	275,6	228,1	344,0	100,8
м. Севастополь	42,0	21,8	28,7	22,7	22,9	54,5

**Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від
стаціонарних та пересувних джерел забруднення у розрахунку
на одну особу, кг**

Регіон, область	1990	2000	2005	2008	2008 у % до		
					1990	2000	2005
Україна	299,7	119,4	140,4	155,9	52,0	130,6	111,0
АР Крим	301,3	58,5	63,0	78,8	26,2	134,7	125,1
Вінницька	223,3	80,6	105,4	130,9	58,6	162,4	124,2
Волинська	157,9	33,3	48,3	61,2	38,8	183,8	126,7
Дніпропетровська	647,6	254,2	336,6	344,0	53,1	135,3	102,2
Донецька	578,3	364,7	400,8	391,0	67,6	107,2	97,6
Житомирська	181,9	43,3	54,2	61,9	34,0	143,0	114,2
Закарпатська	114,5	31,7	52,8	73,5	64,2	231,9	139,2
Запорізька	423,3	167,1	205,1	181,5	42,9	108,6	88,5
Івано-Франківська	382,4	127,0	181,3	215,9	56,5	170,0	119,1
Київська	261,5	92,0	96,0	167,3	64,0	181,8	174,3
Кіровоградська	271,9	69,3	65,4	72,7	26,7	104,9	111,2
Луганська	408,0	201,6	244,8	282,7	69,3	140,2	115,5
Львівська	205,6	71,2	72,6	104,4	50,8	146,6	143,8
Миколаївська	224,2	41,9	58,3	74,7	33,3	178,3	128,1
Одеська	161,6	45,4	58,6	80,3	49,7	176,9	137,0
Полтавська	284,9	91,0	103,0	133,2	46,8	146,4	129,3
Рівненська	174,4	41,9	52,6	53,4	30,6	127,4	101,5
Сумська	207,9	61,1	63,2	73,4	35,3	120,1	116,1
Тернопільська	187,7	37,5	42,7	59,1	31,5	157,6	138,4
Харківська	211,1	90,9	106,2	111,3	52,7	122,4	104,8
Херсонська	210,4	52,7	55,3	76,1	36,2	144,4	137,6
Хмельницька	202,8	48,1	38,0	68,4	33,7	142,2	180,0
Черкаська	223,9	64,5	70,8	94,7	42,3	146,8	133,8
Чернівецька	141,9	37,7	36,9	47,9	33,8	127,1	129,8
Чернігівська	181,9	50,36	70,8	86,9	47,8	172,6	122,7
м. Київ	103,6	64,7	82,3	100,0	96,5	154,6	121,5
м. Севастополь	103,9	50,4	68,1	54,2	52,2	107,5	79,6

Характеристика житла домогосподарств за регіонами у 2008 р.

Регіон, область	Кількість домогосподарств (тис.)	Розподіл домогосподарств (%) за типом житла				Розподіл домогосподарств (%) за типом власності житла				
		окрема квартира	комунальна квартира	індивідуальний будинок	частина індивідуального будинку	гуртожиток	приватне (приватизоване, куплене) житло, власність кооперативу	державне	відомче	наймають у фізичних осіб
Україна	17199,0	46,5	0,6	47,2	3,3	2,4	94,2	3,2	0,2	2,4
АР Крим	739,5	54,9	0,6	39,8	3,2	1,5	92,8	4,4	0,4	2,4
Вінницька	653,3	30,5	0,2	64,0	3,8	1,5	96,8	0,0	0,2	3,0
Волинська	338,5	31,5	-	58,1	1,2	9,2	97,8	1,7	...	0,5
Дніпропетровська	1332,1	56,0	0,4	39,7	1,7	2,2	94,6	2,1	0,4	2,9
Донецька	1721,3	64,4	...	32,6	1,1	1,9	90,4	8,2	...	1,4
Житомирська	501,2	24,5	...	61,6	13,9	...	98,9	0,2	...	0,9
Закарпатська	358,8	26,0	...	70,4	2,0	1,6	97,3	0,8	1,0	0,9
Запорізька	698,0	42,6	1,2	46,1	6,2	3,9	91,6	3,7	2,0	2,7
Івано-Франківська	453,1	36,1	...	61,7	1,2	1,0	92,6	3,2	...	4,2
Київська	644,3	27,3	0,3	64,3	6,6	1,5	94,0	2,8	...	3,2
Кіровоградська	436,1	29,8	...	64,0	6,2	...	97,1	2,5	...	0,4
Луганська	937,6	61,3	0,3	36,5	1,8	0,1	93,2	3,8	0,2	2,8
Львівська	824,3	46,8	...	45,3	1,6	6,3	94,8	3,2	...	2,0
Миколаївська	455,4	41,7	3,2	53,1	2,0	...	97,5	1,0	...	1,5
Одеська	843,3	43,4	2,1	48,7	3,6	2,2	94,3	4,3	...	1,4
Полтавська	618,1	37,3	...	56,4	3,5	2,8	96,2	1,1	...	2,7
Рівненська	379,5	30,2	...	61,9	3,6	4,3	97,6	2,0	...	0,4
Сумська	458,8	42,3	...	54,4	3,0	0,3	96,1	1,2	...	2,7
Тернопільська	364,3	21,8	...	68,2	0,8	9,2	96,5	...	1,1	2,4
Харківська	1040,7	52,7	2,6	38,1	6,0	0,6	94,4	3,9	...	1,7
Херсонська	412,8	30,7	...	58,5	6,1	4,7	96,1	1,5	...	2,4
Хмельницька	499,9	31,1	...	62,8	3,7	2,4	96,8	1,6	...	1,6
Черкаська	537,4	29,3	...	63,7	3,6	3,4	96,7	0,8	0,5	2,0
Чернівецька	307,2	18,5	3,0	72,1	2,2	4,2	98,1	1,3	...	0,6
Чернігівська	468,3	35,7	0,3	53,3	4,9	5,8	95,6	4,2	...	0,2
м. Київ	1041,3	97,3	0,4	...	0,1	2,2	86,3	5,1	0,3	8,3
м. Севастополь	133,9	70,1	2,6	22,4	4,9	...	86,1	9,8	...	4,1

Розподіл домогосподарств за часом будівництва житла за регіонами у 2008 р.

Регіон, область	Кількість домогосподарств (тисяч)	Розподіл домогосподарств (%) за часом будівництва їх житла						
		у 40-х роках і раніше	у 50-х роках	у 60-х роках	у 70-х роках	у 80-х роках	у 1991-2000 роках	у 2001 році та пізніше
Україна	17199,0	9,9	13,9	24,4	24,0	21,4	5,9	0,5
АР Крим	739,5	12,1	10,5	26,4	28,1	16,7	5,4	0,8
Вінницька	653,3	8,3	13,6	30,7	24,3	18,0	5,1	...
Волинська	338,5	7,7	12,1	21,6	28,8	22,4	5,5	1,9
Дніпропетровська	1332,1	6,2	18,1	24,2	25,6	22,1	3,4	0,4
Донецька	1721,3	9,3	14,9	30,0	24,4	17,7	3,7	...
Житомирська	501,2	14,8	15,5	25,7	19,8	19,0	4,9	0,3
Закарпатська	358,8	7,8	11,0	17,0	20,5	32,2	9,4	2,1
Запорізька	698,0	7,8	20,1	20,7	22,2	22,6	6,6	...
Івано-Франківська	453,1	12,0	10,0	24,2	20,1	24,8	8,2	0,7
Київська	644,3	5,5	15,1	25,7	20,5	23,5	9,4	0,3
Кіровоградська	436,1	17,7	17,1	24,8	17,2	18,5	4,4	0,3
Луганська	937,6	6,9	15,7	29,4	20,3	21,9	5,7	0,1
Львівська	824,3	20,0	10,4	18,7	25,3	21,3	4,0	0,3
Миколаївська	455,4	8,8	23,2	27,3	21,3	17,8	1,6	...
Одеська	843,3	17,6	12,2	19,5	28,2	17,9	4,4	0,2
Полтавська	618,1	8,2	16,7	22,4	24,0	20,2	6,7	1,8
Рівненська	379,5	8,7	10,6	20,1	17,8	33,1	7,4	2,3
Сумська	458,8	6,9	9,6	26,4	23,6	25,7	7,8	...
Тернопільська	364,3	10,5	11,6	22,3	29,6	21,4	3,9	0,7
Харківська	1040,7	9,4	14,2	22,1	26,4	22,8	4,4	0,7
Херсонська	412,8	8,3	13,5	30,1	20,8	18,9	7,6	0,8
Хмельницька	499,9	16,7	13,3	20,3	17,3	10,3	11,7	0,4
Черкаська	537,4	8,2	19,4	21,4	25,4	18,7	6,9	...
Чернівецька	307,2	20,3	9,6	14,8	14,0	32,5	7,4	1,4
Чернігівська	468,3	11,2	15,9	27,0	25,2	14,0	6,2	0,5
м. Київ	1041,3	1,1	2,3	23,6	33,0	28,5	11,5	...
м. Севастополь	133,9	9,7	25,4	32,2	16,0	15,2	1,5	...

Розподіл домогосподарств за розміром житлової площі на одну особу за регіонами у 2008 р.

Регіон, область	Кількість домогосподарств (тисяч)	До 7,5 м	7,5 м – 9,0 м	9,1 м – 13,65 м	Понад 13,65 м
Україна	17199,0	10,2	5,4	25,3	59,1
АР Крим	739,5	12,0	8,8	24,7	54,5
Вінницька	653,3	10,3	4,0	17,9	67,8
Волинська	338,5	11,3	6,3	27,3	55,1
Дніпропетровська	1332,1	10,8	5,2	24,9	59,1
Донецька	1721,3	7,9	6,3	27,7	58,1
Житомирська	501,2	7,0	7,3	19,2	66,5
Закарпатська	358,8	10,2	9,2	28,8	51,8
Запорізька	698,0	10,0	5,8	29,4	54,8
Івано-Франківська	453,1	15,5	5,9	24,7	53,9
Київська	644,3	6,8	3,0	25,1	65,1
Кіровоградська	436,1	9,8	3,7	23,4	63,1
Луганська	937,6	7,6	3,7	24,7	64,0
Львівська	824,3	14,9	4,8	31,5	48,8
Миколаївська	455,4	9,4	3,9	27,3	59,4
Одеська	843,3	9,1	4,7	25,0	61,2
Полтавська	618,1	6,2	6,0	22,5	65,3
Рівненська	379,5	14,3	5,2	22,9	57,6
Сумська	458,8	10,5	2,7	27,9	58,9
Тернопільська	364,3	11,3	8,1	22,6	58,0
Харківська	1040,7	10,5	5,0	22,7	61,8
Херсонська	412,8	14,2	3,9	25,3	56,6
Хмельницька	499,9	8,4	4,9	21,8	64,9
Черкаська	537,4	6,6	3,7	27,2	62,5
Чернівецька	307,2	6,0	10,4	23,3	60,3
Чернігівська	468,3	7,8	3,7	20,7	67,8
м. Київ	1041,3	14,7	6,9	29,7	48,7
м. Севастополь	133,9	18,6	5,0	27,5	48,9

**Розподіл домогосподарств за кількістю кімнат у житлі за
регіонами у 2008 р.**

Регіон, область	Кількість домогосподарств (тисяч)	Розподіл домогосподарств (%) за кількістю кімнат у житлі			
		одна кімната	дві кімнати	три кімнати	чотири і більше кімнат
Україна	17199,0	14,3	35,8	33,3	16,6
АР Крим	739,5	16,3	43,0	31,5	9,2
Вінницька	653,3	10,4	32,8	36,5	20,3
Волинська	338,5	19,0	24,8	33,5	22,7
Дніпропетровська	1332,1	17,8	34,8	34,7	12,7
Донецька	1721,3	11,4	38,1	35,1	15,4
Житомирська	501,2	10,1	36,1	34,0	19,8
Закарпатська	358,8	9,8	39,2	31,8	19,2
Запорізька	698,0	12,0	36,2	32,7	19,1
Івано-Франківська	453,1	15,1	42,7	27,8	14,4
Київська	644,3	9,8	28,1	32,7	29,4
Кіровоградська	436,1	12,5	38,8	37,1	11,6
Луганська	937,6	12,9	38,8	35,0	13,3
Львівська	824,3	15,9	38,9	32,1	13,1
Миколаївська	455,4	12,7	34,8	38,5	14,0
Одеська	843,3	11,1	33,6	36,2	19,1
Полтавська	618,1	13,0	32,6	33,3	21,1
Рівненська	379,5	15,4	26,0	29,2	29,4
Сумська	458,8	17,6	34,4	32,7	15,3
Тернопільська	364,3	13,5	33,8	25,1	27,6
Харківська	1040,7	18,1	29,9	31,9	20,1
Херсонська	412,8	14,2	26,3	36,6	22,9
Хмельницька	499,9	10,7	28,1	39,6	21,6
Черкаська	537,4	11,9	31,6	35,3	21,2
Чернівецька	307,2	14,9	38,6	30,7	15,8
Чернігівська	468,3	17,9	38,5	28,8	14,8
м. Київ	1041,3	21,8	47,6	29,3	1,3
м. Севастополь	133,9	24,2	47,5	22,8	5,5

Розподіл домогосподарств за ступенем задоволення своїми житловими умовами за регіонами у 2008 р.

Регіон, область	Кількість домогосподарств (тисяч)	у тому числі частка домогосподарств (%), які своїми житловими умовами:				
		дуже незадоволені	незадоволені	не дуже задоволені	задоволені	дуже задоволені
Україна	17199,0	5,0	15,2	34,8	43,6	1,4
АР Крим	739,5	5,6	15,6	35,8	43,0	...
Вінницька	653,3	6,7	20,4	38,8	33,8	0,3
Волинська	338,5	3,9	12,0	30,1	53,6	0,4
Дніпропетровська	1332,1	4,4	12,5	32,3	48,4	2,4
Донецька	1721,3	5,0	16,4	35,3	40,3	3,0
Житомирська	501,2	4,4	12,9	36,6	45,6	0,5
Закарпатська	358,8	17,4	18,0	33,9	30,1	0,6
Запорізька	698,0	4,8	12,7	33,6	46,7	2,2
Івано-Франківська	453,1	1,9	14,9	39,1	42,0	2,1
Київська	644,3	2,3	8,7	32,1	56,9	...
Кіровоградська	436,1	8,1	20,1	39,2	32,2	0,4
Луганська	937,6	5,6	11,0	34,5	47,3	1,6
Львівська	824,3	4,8	16,6	33,6	44,3	0,7
Миколаївська	455,4	5,1	17,3	34,8	42,8	...
Одеська	843,3	6,2	15,6	39,0	37,7	1,5
Полтавська	618,1	1,6	9,1	28,4	57,4	3,5
Рівненська	379,5	1,8	8,1	42,4	46,8	0,9
Сумська	458,8	2,3	13,3	34,8	48,7	0,9
Тернопільська	364,3	4,9	12,1	32,4	49,6	1,0
Харківська	1040,7	6,0	18,5	32,7	40,6	2,2
Херсонська	412,8	4,9	14,5	39,9	39,6	1,1
Хмельницька	499,9	2,2	14,5	34,2	48,2	0,9
Черкаська	537,4	6,1	17,6	39,0	36,0	1,3
Чернівецька	307,2	1,9	13,1	37,3	46,8	0,9
Чернігівська	468,3	4,8	23,8	33,8	36,3	1,3
м. Київ	1041,3	7,8	18,9	31,8	40,9	0,6
м. Севастополь	133,9	4,4	18,5	32,6	42,1	1,4

Розподіл домогосподарств за типом основного джерела питної води, яким вони користуються, за регіонами у 2008 р.

Регіон, область	з мережі водопостачання	з криниці, колонки в своєму дворі	з громадської колонки	з громадської криниці	з джерела, річки, озера, ставка	дозволяє водовіз	з інших джерел (купівля тощо)
Україна	62,5	25,8	3,3	5,8	0,4	1,1	1,1
АР Крим	78,7	20,4	0,1	0,8
Вінницька	40,6	33,8	4,5	20,6	0,5
Волинська	52,0	42,3	3,3	2,4
Дніпропетровська	79,4	14,8	2,0	2,3	...	1,2	0,3
Донецька	81,9	13,3	1,7	2,4	0,2	...	0,5
Житомирська	26,7	45,4	5,6	17,7	3,8	...	0,8
Закарпатська	74,6	22,3	0,4	0,8	1,9
Запорізька	67,5	16,2	3,3	1,8	0,8	6,2	4,2
Івано-Франківська	33,2	59,2	0,5	6,7	0,4
Київська	51,0	38,2	2,3	7,8	0,5	...	0,2
Кіровоградська	43,5	35,5	4,5	13,1	...	2,8	0,6
Луганська	69,5	22,2	3,2	1,6	...	1,7	1,8
Львівська	59,0	37,2	...	3,8
Миколаївська	58,8	23,4	1,8	7,8	...	8,2	...
Одеська	67,5	17,8	2,9	5,1	0,6	5,7	0,4
Полтавська	59,2	36,9	1,5	2,4
Рівненська	60,6	36,1	1,2	2,1
Сумська	52,2	22,0	12,3	13,0	0,5
Тернопільська	44,3	47,3	1,8	4,4	1,8	...	0,4
Харківська	66,2	20,5	4,9	6,2	0,2	0,1	1,9
Херсонська	83,6	11,6	0,4	1,2	...	2,7	0,5
Хмельницька	42,3	36,5	6,0	15,0	0,2
Черкаська	42,0	43,8	2,2	12,0
Чернівецька	27,9	59,9	0,2	11,9	0,1
Чернігівська	50,6	28,0	5,1	16,0	0,3
м. Київ	79,3	0,6	11,3	0,2	8,6
м. Севастополь	95,8	3,2	...	1,0

Змістовна сутність показника «якість життя», %

Показник	%
- Характеристика сукупного здоров'я населення. Задоволеність населення як матеріальними умовами життя, так і духовним станом суспільства	54,0
- Інтегральна характеристика рівня розвитку суспільства	29,7
- Характеристика всієї сукупності компонентів матеріально-побутової складової життя індивідів і соціальних груп	20,9
- Комплексна характеристика об'єктивної та суб'єктивної оцінок умов життєдіяльності людини	13,2
- Показник рівня задоволеності власним матеріальним станом, станом у суспільстві	9,9
- Самооцінка успішності свого життя	8,8
- Інше	3,3

Ступінь важливості складових показника «якість життя», %

Складова показника «якість життя»	Місце показника за ступенем важливості				Складно відповісти
	1-е	2-е	3-є	Інше	
Економічні	66,3	24,7	3,4	4,5	1,1
Соціальні	62,8	22,1	9,3	5,8	0,0
Культурні	42,2	20,5	28,9	6,0	2,4
Природні	28,9	25,0	25,0	9,2	11,8
Демографічні	13,2	47,4	23,7	9,2	6,6
Політичні	22,1	24,7	27,3	15,6	10,4
Інші	5,6	16,7	11,1	33,3	33,3

Додаток С. 1

Окремі інтернатні заклади та заклади соціального захисту для дітей

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008*
Школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування									
кількість закладів	44	45	52	53	54	54	55	53	51
в них дітей	12254	12090	13173	13110	12593	11954	10553	9145	7926
Дитячі будинки, що перебувають у сфері управління МОН									
кількість закладів	83	91	96	101	106	109	114	115	115
в них дітей	5552	5910	6116	6417	6690	6434	6119	5918	5486
Будинки дитини, що перебувають у сфері управління МОЗ									
кількість закладів	46	47	48	48	50	48	48	48	...
в них дітей	4969	4775	5132	5205	5387	5200	4946	4398	...
Будинки-інтернати, що перебувають у сфері управління Мінпраці									
кількість закладів	58	57	56	56	56	56	56	56	55
в них вихованців	7977	7865	7781	7856	7716	7475	7304	7158	7125
Притулки для дітей									
кількість закладів	86	88	91	94	93	96	95	95	94
в них вихованців	27773	28477	30007	28432	26194	23674	21221	20593	17780

* За даними МОН, Мінсім'ямолодьспорту, МОЗ, Мінпраці.

Розподіл дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за місцем навчання на початок навчального року, осіб

	2000/01	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Кількість дітей	59276	65826	64987	64415	61431	61362
У школах та школах-інтернатах всіх типів у тому числі						
у школах-інтернатах для дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	11708	12190	11654	10202	8802	7489
у загальноосвітніх санаторних та спеціальних школах (школах-інтернатах)	11158	12796	12486	12036	11116	10403
У професійно-технічних навчальних закладах	8382	15387	17255	18950	19086	19749
У вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації	2525	3993	3968	3901	4083	3845
У вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації	1516	3505	3894	4762	5034	6050
У дошкільних закладах	2828	3133	3020	3319	3815	4187

Кількість усиновлених дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування у 2008 р. *, осіб

Кількість дітей	Усього дітей	З них мали вік на початок року		
		від 0 до 3 років	від 3 до 6 років	від 6 до 18 років
Кількість дітей, всиновлених протягом року – всього	5261	1913	1320	2028
Громадянами України – всього	3644	1524	859	1261
у % до загальної кількості всиновлених	69,3	79,7	65,1	62,2
діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування	2066	1449	462	155
діти, які проживають з одним із батьків	1578	75	397	1106
Іноземними громадянами – всього	1617	389	461	767
у % до загальної кількості всиновлених	30,7	20,3	34,9	37,8
діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування	1587	388	454	745
діти, які проживають з одним із батьків	30	1	7	22
Скасовано усиновлень протягом звітного року				
у сім'ях громадян України	28	2	5	21
у сім'ях іноземних громадян	4	–	–	4

* За даними Міністерства Ямолдзесторту.

Кількість дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей

Показник	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Кількість дитячих будинків сімейного типу на кінець року	123	127	149	234	300	400
в них вихованців, осіб	917	960	1025	1462	1960	2605
Кількість прийомних сімей	180	744	1617	2461
в них прийомних дітей, осіб	288	1152	2561	4050

Додаток С. 5

Бюджетне фінансування дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей у 2008 році, тис. грн.

Показник	Фінансування дитячих будинків сімейного типу (виплати на дітей-вихованців)	Фінансування прийомних сімей (виплати на прийомних дітей)
Усього	32733,1	46900,2
Державна соціальна допомога	30363,9	43608,4
Аліменти	71,2	67,2
Допомога в зв'язку з втратою годувальника	1343,0	2274,1
Допомога по інвалідності	184,1	327,5
Стипендія	770,9	623,0

Позабюджетне фінансування дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей у 2008 році, тис. грн.

Показник	Фінансування дитячих будинків сімейного типу	Фінансування прийомних сімей
Усього надійшло протягом року	5911,5	391,9
Благодійні внески підприємств, установ, організацій	5595,6	170,8
Гуманітарна допомога	315,9	221,1

Додаток Т. 1

Видатки зведеного бюджету України на окремі соціально-культурні заходи, у % до ВВП

Показник	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008*
Освіта – усього	4,2	5,4	5,6	5,3	6,1	6,2	6,2	6,4
у тому числі								
дошкільна	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7
загальна середня	1,5	2,2	2,4	2,2	2,6	2,6	2,7	2,7
професійно-технічна	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4
вища	1,3	1,9	1,8	1,7	1,9	1,8	1,8	2,0
Культура і мистецтво	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5
Засоби масової інформації	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Фізична культура і спорт	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Охорона здоров'я	2,9	3,3	3,6	3,5	3,5	3,6	3,7	3,5
Соціальний захист і соціальне забезпечення	3,5	5,6	4,9	5,6	9,0	7,6	6,7	7,8

Додаток Т. 2

Видатки зведеного бюджету України на окремі соціально-культурні заходи, у % до загальної суми видатків

Показник	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008*
Освіта – усього	14,7	20,3	19,8	18,1	18,1	19,3	19,6	19,7
у тому числі								
дошкільна	1,6	2,3	2,3	2,0	2,0	2,2	2,3	2,3
загальна середня	5,3	8,2	8,2	7,4	7,4	8,1	8,3	8,1
професійно-технічна	0,9	1,2	1,2	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2
вища	4,7	6,9	6,1	5,7	5,7	5,7	5,7	6,0
Культура і мистецтво	1,3	1,3	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	1,6
Засоби масової інформації	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3
Фізична культура і спорт	0,5	0,6	0,7	0,7	0,6	0,6	0,7	0,7
Охорона здоров'я	10,2	12,5	12,8	11,9	10,9	11,3	11,7	10,8
Соціальний захист і соціальне забезпечення	12,4	21,0	17,1	18,8	28,1	23,6	21,3	23,7

* Дані попередні.

Наукове видання

**Куценко Віра Іванівна
Удовиченко Володимир Петрович**

**СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА
В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

Редактор **В.М. Чередніченко**
Технічний редактор **В.М. Лозовий**
Комп'ютерна верстка **Н.П. Огородник, І.М. Царук**

Національна академія наук України
Рада по вивченню продуктивних сил України
01032, м. Київ-32, бульвар Тараса Шевченка, 60

Підписано до друку 04.11.2010 р. Формат 70x 100 1/16.
Гарнітура Times New Roman Cyr. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 40,75. Ум. фарб.-відб. 40,75. Обл.-вид. арк. 52,83.
Наклад 100 прим.

Видавець Лозовий В.М.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3759 від 14 квітня 2010 року
Тел. (0462) 972-661
www.lozovoy-books.cn.ua